İSLÂM SİYASİ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞME VE SÜREKLİLİK

HİLAFET RİSÂLELERİ

1. CİLT

II. ABDÜLHAMİT DEVRİ

Hazırlayan
İSMAİL KARA

KLASİK

İSLÂM SİYASÎ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞME VE SÜREKLİLİK

HİLAFET RİSÂLELERİ

1. CİLT

II. ABDÜLHAMİT DEVRİ

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

KLASİK

KLASİK
3. Kitap / 1. Cilt

DÜŞÜNCE
Osmanlı Siyaset Düşüncesi 1

İslâm siyasî düşüncesinde değişme ve süreklilik
HİLAFET RİSÂLELERİ

1. Cilt / II. Abdülhamit Devri

Hazırlayan İsmail Kara
Proje Sekreteri Nergiz Yılmaz

© İsmail Kara (2002)
Her hakkı mahfuzdur

ISBN 975-8740-01-6 Tk. No.
ISBN 975-8740-02-4 1. Cilt

Birinci Basım: Kasım 2002

Tasarım/Kapak Salih Pulcu/HAYAT
Baskı Cilt Kurtiş Matbaacılık

KLASİK

Millet Cad. Gülsen Apt. 19/9 34300 Aksaray İstanbul
Tel 0212. 589 15 76 Faks 0212. 589 15 48

SUNUŞ

Her eser gibi bu zor ve yorucu, bir o kadar da zevkli ve bereketli çalışmanın da bir hikâyesi ve kaderi var; onu tahkiye ederek başlamak uygun olacaktır sanırım. Doktora çalışmamız sırasında, tezin dönemiyle sınırlı olarak hilafet ve meşrutiyetle ilgili yazıları ve risâleleri yeniden veya bazılarını ilk defa okuduğumda, daha önce *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* kitabının çalışmaları esnasında kısmen farkettiğim bir husus yani İslâm-Türk siyasî düşüncesindeki büyük değişme ve dönüşümün, aynı zamanda devamlılığın esas itibariyle bu yazı ve risâlelerle birlikte oluştuğu vâkıası daha vâzıh bir hale gelmişti. Kavramlar düzeyinde ifade etmek gerekirse buna, Yüce Allah'tan başlayan, Hz. Peygamber'e, oradan ulü'l-emre ve aşağıya doğru inen hiyerarşik ve bağlayıcı itaat dairesinin giderek dağılmaya yüz tutması (daha munis bir tabirle farklılaşması), buna karşılık siyasî mânaları İslâm dünyasına yeni intikal eden serbestiyet-hürriyet (liberté) kavramının üst bir kavram olarak teşekkülü ve klasik siyasî düşünce hiyerarşilerini değiştirmesi diyebiliriz. Bu vuzuh Çağdaş İslâm Siyasî Düşüncesi'nin tabiatı ve problemlerinin de giderek daha bir netliğe kavuşması mânasına geliyordu. Tezin "Meşrutiyet" ve "Halifelik" kısımlarında II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarıyla (1908-1914) sınırlı olarak bu önemli meseleye temas etmeye çalışmış ve yeni yorumlarla birlikte gelen problemli noktalara ve açılımlara işaret etmiştim.[1]

Yeni hilafet meselesi elbette sadece dinî ve siyasî düşünce tarihiyle alakalı bir problem değildir. Problemin çıkış kaynağına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin dinî ve siyasî konumu ve Avrupa devletleri ile olan uluslararası ilişkilerinin, güç dengelerinin burada başat bir rol oynadığı hemen görülecektir. Hilafet kurumunu, halifenin statüsünü zayıflatmak veya ortadan kaldırmak öncelikle Osmanlı Devleti'nin, ardından bütün İslâm dünyasının siyasî ve dinî merkezini zayıflatmak veya dağıtmak, ortadan kaldırmak mânasına geliyordu. Bir tarafta Fransa'nın Mısır'ı işgalinin akabinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve dolaylı olarak hilafetin deva-

•••••

1 İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul, İz Yay., 1994, s. 99-124, 145-64; ilaveli 2. bs., İstanbul Dergâh Yay., 2001, s. 97-121, 143-62.

mını savunmasına rağmen- İngiltere'nin, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Hint alt kıtasını işgali ve ardından Mısır'ı istilâsı ile bir güç olarak hilafet kurumu ve hilafet merkezi olarak İstanbul'la, halife-sultanla doğrudan karşı karşıya gelmesi gibi devâsa bir uluslararası vâkıa var. "Hilafetin Kureyşîliği" yani Osmanlı hilafetinin gayrımeşruluğu meselesini ilk defa Hindistan'daki İngiliz misyonu çevrelerinin gündeme getirmiş olması da buna işaret eder. Kronolojik olarak daha sonraki yıllarda Fransa, Almanya ve İtalya da kendi hakimiyet ve nüfuz bölgeleriyle alakalı olarak hilafet meselesiyle yakından ilgileneceklerdir. Diğer tarafta Osmanlı hakimiyetinin güç kaybetmesine paralel olarak Müslüman ve Hıristiyan Arapların meskûn olduğu Suriye, Hicaz, Yemen, Mısır, Kuzey Afrika bölgelerinde idarî bozukluklarla sosyal memnuniyetsizliklerin artması ve düvel-i muazzamanın açık veya örtük destek ve teşvikleriyle Arap milliyetçiliği ve ardından Arap hilafeti hareketlerinin ortaya çıkması hadisesi ile karşılaşıyoruz. Modernleşme döneminde hilafetin Araplardan Kureyş kabilesine mensup birine geçmesini ilk teklif eden Müslüman kişilerden biri olarak Kevakibî'nin (öl. 1902) bu fikirleri, Kahire'de Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve İngiliz misyonunun hilafetle, Ortadoğu politikalarıyla ilgili önemli elemanlarından W. S. Blunt'ın bulunduğu bir çevrede tartışmış ve yazıya geçirmiş olması bu açıdan anlamlıdır.[2] Yeni Osmanlılar hareketinden itibaren Paris, Londra, Cenevre başta olmak üzere Avrupa'nın değişik merkezlerinde ve Mısır'da sürgün veya kaçak olarak bulunan muhalif Osmanlı aydınlarının, ilmiye mensuplarının meşrutî rejim arayışı içinde olmak veya muhalefeti, yeni iktidar arayışlarını güçlendirmek için yeni bir hilafet-saltanat yorumu içine girmeleri de bu süreci takviye edecek ve süratlendirecektir. Süratli ve katlanarak seyreden bütün bu dahilî ve harici gelişmelere ve ağır, tehditkâr tenkitlere, hilafet merkezi olarak İstanbul'un ve sarayın, hususen Sultan II. Abdülhamid'in değişik araçlar ve farklı kişiler istihdam ederek savunma, cevap verme, susturma, yeniden kendi tarafına kazanma teşebbüsleri eklendiğinde hadisenin cesameti ve çok yönlülüğü daha vâzıh bir şekilde tezahür edecektir.

Bugüne kadar hilafet meselesi üzerine farklı sâiklerle yerli-yabancı birçok tarihçi, ilâhlyatçı, siyaset bilimci, kültür tarihçisi eğilmiş olmasına rağmen bu çalışmaların önemli bir kısmı ya belli bir döneme, bir bölgeye, bir kişiye, bir akıma, bir probleme hatta bir tek risâleye inhisar ediyor veya meselenin cezbedici siyasî-ideolojik boyutu bütünlüğü olan tasvirlerin ve derinlikli tahlillerin önüne set çekiyordu. Türkiye'deki durum tahmin edilebilecek sebeplerden ötürü çift taraflı olarak daha nazik ve ziyadesiyle müşevveş bir mahiyet arzediyordu. Bir adım daha ileri atarak, mevcut çalışmalarda, bu yayınla toplu olarak günyüzüne çıkacak

2 bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Kevakibî, Abdurrahman b. Ahmed", *DİA*, XXV (baskıda).

olan risâlelerin en iyimser ifade ile ancak üçte birinin tedavülde olduğunu, bir kısmının hiç bilinmediğini, önemli bir bölümünün de merkezî problem-dönem-müellif ekseninde değerlendirilmeye tabi tutulmadığını, dolayısıyla da sınırlı ve bağlamından kopuk malzeme ile yer yer anakronizme veya sathiliğe mahkûm olunduğunu söyleyeceğim.

Mevcut yerli-yabancı çalışmaların ve bilgi-yorum seviyesinin meselenin cesameti ve derinliğiyle gayrımütenasip oluşu, bende bu risâleleri kronolojik olarak toplu bir yayına konu etmek düşüncesini giderek kuvvetlendirdi, hatta zaruri kıldı. Konu ile ilgili çalışmaları taramak, elimizin altında olmayan kitap ve risâleleri genel ve özel kütüphanelerden edinmek, yanımızdan ayırmadığımız künye akışı ve bilgi listesini tahkim ve tadil etmek yolundaki gayretlerimiz bizi bugünkü noktaya getirdi; yedi dilde, birkaç sayfalık risâlelerden 250-300 sayfalık kitaplara kadar 70 küsur eser.[3] Ümidimiz odur ki bu toplu neşirden sonra bizim veya meslektaşlarımızın yapacağı araştırmalarla modernleşme dönemi İslâm-Türk siyasî düşüncesinde devam eden, değişen, dışardan giren unsurları tesbit etmek, uluslararası, dönemsel ve tarihî sebepleri şerhetmek ve bütün bu olup bitenlerin iç mantığını çözmek; paralel olarak da Çağdaş İslâm ve Türk Siyasî Düşüncesi'ni daha soğukkanlı ve akademik çalışmaları bile kuşatan dar, hissî ve ideolojik kalıpların ötesinde ele almak mümkün olacaktır.

• • •

Hilafet risâleleri fikrî ve fiilî dönüşümün merkezi olmakla beraber kronolojik olarak ortaya çıkışları hilafet tartışmalarına tekaddüm eden dört eser türünden ve alanından daha bahsetmek gerekecektir. Bunlardan biri ıslahat hareketleriyle irtibatlı olarak II. Mahmut döneminde gelişmiş örneklerine rastladığımız halifeye-sultana itaat etrafında teşekkül eden ve ağırlıklı olarak klasik itaat dairesinde inşa edilen risâlelerdir. Şeyhulislâm Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'nin (öl. 1833) Arapça ve Türkçesi birlikte basılan *Hulasatu'l-Burhan fî İtaati's-Sultan* (İstanbul, 1247 [1831], 31 s.) risâlesi[4] ile yine ilmiye mensubu ve İskenderiye müftüsü

3 Bu risâlelerden birkaçının Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmasına danışmanlık yaptım: 1. Suat Güven, *Lütfî Fikri Bey'in Siyasi Görüşleri ve İki Risâlesi* (1998), 2. Ahmet Mısbah Demircan, *II. Abdülhamit Döneminde Hilafet Meselesini Tartışan İki Risâle* (1998), 3. Hasan Büyükcengiz, *Hilafet ve Hakimiyet-i Milliye* (1999), 4. Mehmet Çelen, *M. Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi ve Osmanlı Tecrübesi* (1999).

4 Bu risâle Seyfettin Erşahin tarafından master tezi olarak çalışılmıştır: *The Ottoman Ulema and the Reforms of Mahmud II*, University of Manchester, 1990, özellikle s. 24-55.

Vezir Ali Rıza Paşa'nın teklifiyle müfessir Alusî'nin bu risâleye *et-Tibyan Şerhu'l-Burhan fî İtaati's Sultan* başlığıyla bir şerh yazdığı kaynaklarda zikrediliyor.

iken 1267'de (1850-51) vefat eden Cezayirli İbnü'l-'Unnâbî'nin *es-Sa'yu'l-Mahmûd fî Nizami'l-Cünûd* adlı Arapça eseri (telif tarihi: 1242 h.)[5] bu türün temsil gücü yüksek metinleri arasında sayılabilir. Bu risâlelerde modernleşme hadisesinin ve ıslahat hareketlerinin süratli bir şekilde halife-sultana itaat meselesini canlı, tehditkâr ve siyasî açıdan hayati bir problem haline getirdiğini görmek mümkündür.[6] Bu tür metinlerde kullanılan âyet ve hadislerin, bizim neşrettiğimiz metinlerden hilafet-saltanat sistemini savunanlarında büyük ölçüde tekrarlandığı görülecektir.

İkinci olarak meşrutiyet arayışı yani hilafet-saltanat sisteminin yanında/paralelinde/karşısında anayasalı (düstur, kanun-ı esasi), parlamentolu (şûra, meclis) bir rejim teklifi ve onun etrafında teşekkül eden tartışma metinleri bu daireyi tamamlayacak ve derinleştirecek en önemli metinler kümesini oluşturmaktadır. Çünkü gerek kanun-ı esasi gerekse meclis fikri esas itibariyle ve öncelikle halife-sultanın hak ve yetkilerini bir şekilde tahdit etmeye, en munis ifade ile yeniden tarif etmeye matuftu. Kavramlar düzeyinde ifade etmek gerekirse meşrutiyet arayışları süreci, öncelikli olarak iktidarın kaynağına değil de icraatına/ne yaptığına vurguda bulunan ve İslâm-Türk siyasî düşüncesinin temel üst kavramı olarak adalet kavramının merkezi yerini, giderek iktidarın nasıl geldiğini/kaynağını öne çıkaran meşveret-şûra kavramına terketmeye zorlanması mânasına geliyordu. Osmanlıların devraldığı ve kısmen yeniden yorumladığı hilafet-saltanat sisteminin, halife-sultana itaat telâkkisinin Emevî-Abbasî döneminde kemikleşmiş bir telâkki olduğu bilinen bir hususdur. Gerek hilafet ve gerekse meşrutiyet risâlelerinde yeni arayışları meşru kılmak için bu hat üzerinde teşekkül eden ve uzun tarihî tecrübelerin içinden akıp gelen, toplumsal karşılıkları olan kavramların, düşünce yapılarının ve siyasî kurumlaşmaların bir tür İslâmın ilkelerinden sapma şeklinde yorumlanması hadisesi ile karşılaşılacaktır ki bu bakışaçısı günümüzde de -hususen İslâm-demokrasi tartışmalarında- itibar gören bir temayül olarak devam etmektedir. Ne yazık ki İslâm dünyasında

••••••

5 Eserin, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Kit., Nu. 1885'deki yazmasından tanıtımı, özeti ve değerlendirmesi için bk. İhsan Fazlıoğlu, "İbnu'l-'Annâbî ve 'es-Sa'yu'l-mahmûd fî nizâmi'l-cunûd' adlı eseri", *Dîvân*, 1996/1, s. 165-74. Bu eser *Üss-i Zafer* müellifi Esad Efendi tarafından hacılar vasıtasıyla İstanbul'a getirtilip telifinden iki yıl sonra *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adıyla Türkçeye tercüme edilecektir (yazması: Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Kit., Nu. 2363); bk. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a ıslahat düşünceleri", *İlmî Araştırmalar*, sayı: 8, 1999, s. 57.

6 III. Selim devrinde yazılan ıslahat layihalarının bir kısmında da halife-sultana itaat probleminin gündeme geldiğini biliyoruz; bk. Kemal Beydilli, *agm*, s. 36, 38, 44.

Yine II. Mahmud döneminde yazılan (telif tarihi: 1243) ve itaat meselesine de temas eden Ali Şükrü b. Mehmed Birgivî'nin *Risâletü'l-Adliye fî Asâkiri Mansûreti'l-Muhammediye* başlıklı Arapça-Türkçe risâlesini de bu tür metinlere ilave edebiliriz; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Kit., Nu. 2105, 50 vr. (Latin harflerine aktarmakta olduğu bu risâlenin fotokopisini lütfeden Kemal Faruk Molla'ya müteşekkirim).

meşrutiyet talebiyle ortaya çıkan ve bu yöndeki hareketleri destekleyen risâleler de -İran meşrutiyet hareketinin metinleri hariç-[7] toplu bir değerlendirmeye ve neşre henüz konu olmamıştır.[8]

Üçüncü eser türü ittihad-ı İslâmla (Batılı müelliflerin adlandırmasıyla panislamizmle) alakalı olan risâlelerdir. Kavramın ilk kullanılışı Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesindeki 10 Mayıs 1869 tarihli makalesine kadar çıkmakla beraber Ticaret-i Bahriye zabıt kâtibi Esad Efendi'nin *İttihad-ı İslâm* risâlesi türün kitap düzeyinde ilk metni olmalıdır (İstanbul, [1290/1873], 34. s.).[9] Bu tür yazı ve risâlelerdeki esas problem ittihad politikaları çerçevesinde yeni bir "millet" ve "vatandaş" tipi ortaya çıkarmak ve yeni siyasî birlik inşa etmek arayışları olsa da hilafet meselesi merkezî bir yer işgal etmekte ve paralel olarak yeni siyasî yorumlar gündeme gelmektedir. Efganî'den etkilenen Kaçar prensi Mirza Ebu'l-Hasan Şeyhu'r-Reis'in Farsça *İttihad-ı İslâm* (Bombay, 1312/1894) risâlesi de hem kronolojik olarak hem de Şiî çevrelerde meselenin ele alınışı bakımından önemlidir.

Belki dördüncü bir tür olarak, bazan hilafet risâleleriyle birlikte, zaman zaman da müstakil olarak karşımıza çıkan cihad risâlelerinden de bahsetmek gerekecektir. Çünkü I. Cihan Harbi sırasında (cihad fetvasının etkisi hususen zikredilmelidir) sayı ve muhteva itibariyle en üst düzeye çıkan cihad risâleleri, sadece Müslüman halkı yeni bir siyasî söylem etrafında dinî bir vecibe olarak küfre karşı savaşa ve ayaklanmaya çağırmakla kalmıyor, bu yolda mücadele veren siyasî ve dinî merkezî otoritenin temsilcisi olarak halifeye itaati ve ona hazarda ve seferde mutlak destek vermeyi de doğrudan veya dolaylı yollarla işliyor, besliyordu.[10]

••••••

7 Benim görebildiklerim arasında en önemli derleme ve değerlendirme Mehdi Melekzâde'nin çalışmasıdır: *Tarih-i İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, 2. bs. 3 kitap halinde 7 cilt, Tahran, 1358. Yakın zamanlarda Gulam Hüseyin Zergerî Nejad da bir derleme yayınlamıştır: *Resâil-i Meşrutiyet*, Tahran, 1374.

8 Bir müddettir ABD'nde yürütülmekte olan ve Sohail Hashmi ile Houchang Chehabi'nin editörlüğünü yaptığı "Islam and Constitutionalism" başlıklı çalışma İslâm dünyasındaki Kanun-ı Esasi (anayasa) arayışlarıyla ilgili metinleri ve süreçleri değerlendirmeyi hedeflemektedir. Salih Tuğ'un *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri* (İstanbul, İrfan Yay., 1969) kitabı ile *Armağan-Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı* derlemesi (Ankara, SBF Yay., 1978) bu sahada öncü çalışmalar kabul edilmelidir.

9 Risâlenin değerlendirmesi için bk. Mümtazer Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 234-37. Tarihî süreç ve diğer ittihad-ı İslâm risâleleri için ayrıca bk. Azmi Özcan, "İttihad-ı İslâm", *DİA*, XXIII, s. 470-75.

10 Bursalı Mehmet Tahir Bey, Türkçeleri de dahil olmak üzere cihad risâleleri hakkında önce "Fezâil-i cihad hakkında müellefât-ı Osmaniye" başlıklı bir bibliyografya makalesi yayınlamış (*Sebilürreşad*, IX/228, 15 Safer 1331/10 K. sâni 1328, s. 347-48), daha sonra bu yazıyı *Menakıb-ı Harb* (İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1333, 23 s.) kitabına da almıştır.

Hilafet risâlelerine mücavir bu müstakil kitap türleri yanında modernleşme döneminde telif edilen ahlâkla, hukuk ve siyasetle, tarihle, dinî düşünceyle alakalı eserlerde hatta ilmihal kitaplarında bile ya bir bölüm, arabaşlık halinde veya konular arasında hilafet, meşrutiyet, ittihad-ı İslâm, adalet, meşveret-şûra, kanun, itaat... meselelerine ve kavramlarına güçlü bir unsur olarak temas edildiğini de biliyoruz.

XIX. asrın son çeyreğinden itibaren hilafet meselesi ile doğrudan alakalı kitap-risâle düzeyinden makaleler düzeyine intikal ettiğimizde şimdilik meselenin üstesinden gelinemiyecek hatta künye bibliyografyalarının bile hazırlanamıyacak cesamette olduğu ilgililerin malumudur. Türkçe, Arapça, İngilizce, hatta Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Urduca dillerinin herhangi birinde hilafetle ilgili gazete, dergi yazılarının bütününün tesbiti ve elde edilmesi mümkün olsa bile bunların herbirinin neşrinin birkaç ciltlik yayına konu olacağı açıktır. Şimdilik yazma veya matbu kitap-risâlelerle sınırlı kalmaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Belki ilerde önce her dilde yazılmış gazete, dergi yazılarının, peşisıra akademik kitap-makale çalışmalarının ayrı ayrı ve açıklamalı bibliyografyaları yapılabilir, ardından da toplu bibliyografya ve seçme makale antolojileri hazırlanabilir. Bu çalışmanın gövdesinde veya eklerinde okuyucu az sayıda da olsa bazı makalelere veya kitap bölümlerine tesadüf edecektir. Bu istisnalar ya kitaba aldığımız risâlelere konu olan önemli bir tartışmayı başlatmış olmaları veya ihmal edildikleri zaman konunun veya risâlesine yer verdiğimiz müellifin fikirlerinin tam olarak anlaşılmasını imkânsız kılacak düzeyde önemli olmaları dolayısıyladır.

• • •

Kitap ve risâleleri yayına hazırlarken ve esere nihai şeklini verirken takip ettiğimiz usul ve prensipleri şöyle özetleyebilirim:

1. Eser beş (veya altı) cilt olacaktır. Bir ve ikinci cilt "II. Abdülhamit Devri" altbaşlığını taşımakta ve 1877-1908 arasında telif edilmiş veya basılmış 25 risâle ile 3 eki ihtiva etmektedir. (Bizim niyetimiz Sultan Abdülhamit dönemiyle ilgili bütün risâleleri tek ciltte toplamaktı fakat hacim problemi dolayısıyla iki cilde çıkarmak mecburiyeti hâsıl oldu). Üç ve dördüncü cilt "II. Meşrutiyet Devri" altbaşlığını taşıyacak ve muhtemelen 1909-1922 yılları arasında telif edilen veya basılan eserleri ihtiva edecektir. 1922 yılının önemsenmesi, tahmin edilebileceği gibi bu yılın sonlarına doğru hilafetin saltanattan ayrılması ve bir bakıma ilga sürecinin başlamasıyla alakalıdır. "Cumhuriyet Devri" (Hilafetin İlgası ve Sonrası) altbaşlığını taşıyacak olan beşinci ciltte ise 1923-1927 yılları arasının risâleleri yer alacaktır.

2. II. Abdülhamit dönemine ait iki risâle, baktığımız ve taradığımız yerlerde bulunamadığı için şimdilik ihmal edilmiştir. Bu eserlerden biri merhum Seyfettin Özege'nin künyesini verdiği (Özege, nu. 6712) Feyzi-A. Muhtar-Fuad'ın telif ettikleri *Halife-i Nâmeşru ve Sultan Murad-ı Hâmis* (Paris 1315 [1897], 23 s.) künyeli risâledir. *Muhibban* mecmuasının yayıncısı olan Ahmet Muhtar Yeytaş İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun kendisi ile yaptığı bir röportajda Paris'te iken *Padişah-Halife* ve *İmamet Bahsi* adlarında iki risâle yazdığını ve orada "Türk köylüsünün okuyabilmesi için harekeli yazı ile" bastırdığını söylüyor.[11] Özege'nin verdiği künyedeki A. Muhtar'ın Ahmet Muhtar Yeytaş olup olmadığı bilinmediği gibi risâleler arasında bir irtibatın varlığı da tesbit edilememiştir. İkinci eser Hacı Muhammed İsmail Han'ın *A Short Note on the Khalifa* (Calcutta, 1906) künyesiyle tesbit ettiğimiz metindir. Tesbit ettiğimiz halde ulaşamadığımız veya bizim gözümüzden kaçan başka risâlelere zaman içinde ulaştıkça veya meslektaşlarımız ve konunun uzmanları haber verdikçe müteakip baskılarda onları da dahil etmeyi düşünüyoruz. Bu projenin yayın çalışmalarına başladığımız sıralarda, hilafet risâleleri açısından da çok önemli olan, Yıldız yazmalarını ve İbnülemin koleksiyonunu içinde barındıran İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi'nin deprem hasarı sebebiyle kapalı halde olması bizim için ciddi bir talihsizlik olmuştur. Daha önce başlıklarından yola çıkarak not aldığımız bu kütüphanedeki bazı yazma risâlelere bakmak ve hilafet risâlesi olup olmadıklarını kontrol etmek mümkün olmadığından bu ciltte yer alması gereken bir iki yazma risâleyi atlamış olmamız muhtemeldir.[12]
3. XX. yüzyılın başından itibaren konu ile ilgili yapılmış akademik çalışmalarla adında hilafet kelimesi geçen halifeler veya İslâm tarihi ağırlıklı eserlerin tamamına yakın kısmı, doğrudan tartışma metni olmadıkları için projenin haricinde tutulmuş[13]; buna karşılık hilafet merkezi olarak

11 bk. "Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Yeytaş ile görüştüm", *Yeni Adam*, sayı: 467, 9 İlkkânun 1943, s. 8.

12 Bu baskı için ihmal etmek zorunda kaldığımız yazmalardan biri ilmiyeden Ahmed Fâiz Efendi'nin (Berzencî, Addan/Süleymaniye 1842-1907'den sonra) *Evzahu'l-Beyan fî Vücubi İtaati's-Sultan* adlı Arapça risâlesinin saray tercümanlarından Abdülhamid Baban'ın yaptığı ve II. Abdülhamid'e takdim edilen Türkçe tercümesidir (İÜ. Ktp. Ty., Nu. 9913). Mustafa Uzun'un kaleme aldığı "Ahmed Fâiz Efendi" maddesinde (*DİA*, II, 65) risâle hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Arapça aslı elde mevcut olmayan bu tercümenin önsözünde müellif, görevli olarak bulunduğu yerlerdeki göçebe halkın 'halife' ve 'sultan' mefhumlarını bilmediğine şahit olduğunu, bundan dolayı halk arasında öldürme ve yağmalama hadiselerinin tabii görüldüğünü söylemekte, eserini buna engel olmak ve devlete itaat etmenin vacip olduğunu cahil halka öğretmek maksadıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Hacim itibariyle küçük olmasına rağmen konunun işlenişi yönünden dikkate değer bir eserdir". ⇒

İstanbul'un tenkitler ve iddialar karşısında kendini/halifeliği savunmak ve bu yolda İslâm dünyasına, hususen Haremeyn'e yönelik hizmetlerini vurgulamak için yayınladığı risâlelerin önemli bir kısmına yer verilmiştir. İlk iki ciltte yer alan Numan Kâmil'in *İslâmiyet ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hakkında Doğru Bir Söz* risâlesi ile Muhammed Emin el-Mekkî'nin *Hulefa-yı 'Izâm-ı Osmaniye Hazarâtının Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşküre-i Hümayunlarından Bâhis Tarihî Bir Eserdir* başlıklı kitabı bu türden eserlerdir.

4. Hilafet risâlelerinin bir kısmı bugüne kadar bazı tercüme, sadeleştirme ve Latin harflerine aktarma çalışmalarına konu olmuştur. Fakat bu çalışmaların önemli bir kısmı bizim tesbit ettiğimiz ve bağlı kalmaya çalıştığımız standartlâra uygun olmadığı için yayına esas alınmamış, yalnız risâle ve yazarlarının değerlendirildiği kısımda bibliyografik malumat olarak zikredilmiştir. Bu ciltte sadece sayın İhsan Süreyya Sırma beyin daha önce neşrettiği bir metne bazı teknik tasarruflarla yer verilmiştir.
5. Risâlelerin bütünlüğünü ve mantığını muhafaza etmek maksadıyla prensip olarak metinlerin kâhir ekseriyetinin tamamı alınmış olmakla beraber birkaç risâlede konuyla irtibatsız ve sayfalarca devam eden

••••••

Ayrıca Sadık Albayrak'ın hazırladığı *Son Devir Osmanlı Uleması*'nı (2. bs. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., 1996, 5 C.) taramalarımız sırasında da bazı hilafet risâlelerine rastladık. Bu kitaptaki bilgilerin kaynakları hal tercümesi sahibinin bizzat kendisinin verdiği yazılı malumata istinat ettiği için sözkonusu risâlelerin telif edilmiş olduğunu kabul etmek gerekecektir. Bizim taramalarımızda rastlamadığımız bu eserlerin de künyelerini ve haklarında verilen bilgileri aktarmak istiyorum: 1. Yemenli Abdurrahman Ef. (doğ. Yemen, 1293/1876), *Tuhfetu'l-İhvân fi Nazmi Mülûki Âli Osman*; hakkında bilgi yok (*age*, I, 96); 2. Hama müftüsü Mehmed Ef. (doğ. Hama, 1274/1858), *Tenvîru'l-Ezhân fî Fezâili Hulefâi'l-İslâmı Âli Osman*; yazma olan eser Şeyhulislâmlık vasıtasıyla Sultan Abdülhamid'e takdim edilmiş ve müellifine 1311/1895'te İzmir payesi verilmiştir (*age*, II, 346). Müelliflerden birinin Hama müftüsü, diğerinin Yemenli oluşu konumuz ve dönem açısından çok önemli olmakla beraber bu risâlelere de ulaşılamamıştır. Aynı kaynakta Niksarlı Salih Kâmil Efendi'nin (doğ. 1259/1843) *Nasihatü'l-İhvan fî Öşri li's-Sultan* künyesi ile verilen ve hakkında; "bu Arapça risâle Kitap, sünnet ve icma-ı ümmete istinat eden delillerle saltanata riayet ve tazim ile şer'î a'şar ve mirî vergilerin zamanında Osmanlı devlet hazinesine süratle verilmesini konu alır; h. 1303'te Matbaa-i Âmire'de iki bin nüsha olarak müellif tarafından bastırılmış (30 s.), Trablus ve Bingazi'de meccanen dağıtılmıştır" (*age*, IV, 280) yolunda bilgiler verilen risâleden bir nüsha Süleymanlye Ktp. Hacı Mahmud Kit., Nu. 297'de bulunmaktadır.

13 Alfred von Kramer'in *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (Vienna, 1875-1877, İngilizce trc. S. Khuda Bukhsh, *The Orient Under the Caliphs*, Calcutta, 1920) başlıklı kitabı ile William Muir'ln *The Caliphate-Its Rise, Decline and Fall* adlı hacimli eseri (London, 1891; tıpkıbasımı Edinburg, 1924 ve London, 1984) bu tür çalışmalara örnek olarak verilebilir.

kısımların alınmaması uygun görülmüştür. Bu tür tasarruflara dipnotlarda işaret edilmiş ve gerekiyorsa fikir vermek açısından atlanan kısımda nelerin olduğu belirtilmiştir.

6. Metinlerin kitap içindeki sıralaması ilk baskı tarihlerine, yazma ise telif tarihine göre kronolojiktir. Telif veya baskı tarihi olmayan eserler ise başka kaynaklar, yazarın hayatı veya risâlenin muhtevasından edinilen bilgi ve işaretlere göre sıralanmıştır. İlk baskısına ulaşamadığımız veya sonraki baskıları ilaveli olduğu için müteakip baskılarından hazırlanan az sayıdaki eser de ilk baskısının tarihine göre sıralamaya alınmıştır. Risâlenin baskıları arasında farklılıklar varsa bunlara da dipnotlarda işaret edilmeye çalışılmıştır.
7. Osmanlıca metinler aynen Latin harflerine aktarılmış, sadeleştirme yoluna gidilmemiştir. Kitapların kendi vurguları ise italik dizilerek muhafaza edilmiştir. Hazırlanan metinlerin ilk mukabelesi yapıldıktan sonra nihai okuma, tashih, tadil, transkripsiyon ve teknik düzenleme tarafımızdan yapılmıştır. XIX. asrın son çeyreğinden itibaren telif veya tercüme edilmiş bu metinlerin aktarımında esas olarak mânanın anlaşılması gözetilmiş ve okumayı zorlaştıracak ağır transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Ayrıca metni hazırlayan/tercüme eden zevatın imlâ tercihlerine kısmen de olsa uyulması dolayısıyla (biat, beyat gibi) mutlak bir imlâ birliği hedefi de gözetilmemiştir. Yalnız metin içlerindeki âyet ve hadisler dahil olmak üzere Arapça, Farsça ibarelerin sadece tercümesi verilmiştir. Müellif kendisi Arapça ve Farsça metnin tercümesini de vermişse onu zikretmekle iktifa edilmiş, diğerlerinin bir kısmı hazırlayanlarca, çoğu ise tarafımızdan metnin akışına uygun olarak tercüme edilmeye çalışılmıştır. Ebü'l-Hüda'nın ve Ahmet Muhtar Paşa'nın eserlerinde olduğu gibi ibarenin hem Arapçası hem de Türkçe tercümesi verilmişse akışı bozmamak için gerekiyorsa Arapça ibarenin ilk kelimeleri de yazılmıştır. Buna ihtiyaç olmayan yerlerde küçük tasarruflarla ("buyurulmuştur" kelimesini metinde olduğu üzere Arapça ibarenin değil de Türkçe tercümenin sonuna almak gibi) yetinilmiştir. Yazım ve basım hatası olduğunu tahmin ettiğimiz bazı kelime ve terkipler köşeli parantezle tamamlanmış, doğruluğundan emin olmadığımız çok azsayıdaki bazı kelimeler ise soru işaretli bırakılmıştır.
8. Türkçe dışında yazılmış bir metin Harf İnkılabı'ndan önce Türkçeye tercüme edilmişse o esas alınmış, ihtiyaç halinde orjinaliyle karşılaştırılarak bazı dipnotlar düşülmüş, ekler yapılmıştır.
9. Âyetlerin sûre ve âyet numaraları köşeli parantezli olarak metnin içinde, hadislerin kaynakları ise dipnotlarda gösterilmiştir. Bu çalışmanın muhtevası itibariyle metinlerdekl hadislerin sıhhati meselesi birinci

derecede ehemiyet arzeden bir mesele değildir; sahih, zayıf veya mevzu olsun önemli olan hangi hadislerin seçildiği, onların nasıl kullanıldığı, nasıl yorumlandığı ve tercüme-tefsir-tevil itibariyle nereye doğru çekildikleridir. Bununla beraber bir fikir vermesi açısından çok teferruatlı olmayan tahricler yapılmaya çalışılmıştır. (Tahrici risâlenin mütercimi veya hazırlayanı yapmışsa bu künye sayfasında belirtilmiştir. Belirtilmeyenler, bu tahriclerden de istifade edilerek tarafımızdan tamamlanmıştır. Hadislerin tahriclerinde yardımlarına mazhar olduğumuz Dücane Cündioğlu, Mûjdat Uluçam, İbrahim Hatiboğlu ve Mehmet Özşenel meslektaşlarıma müteşekkirim).

10. Türkçe yazma metinlerin sayfa numaraları köşeli parantez içinde verilmiş, matbu metinlerle Arapçadan Türkçeye tercüme edilen yazma eserlerde ise buna lüzum hissedilmemiştir.
11. Metinlerin noktalama işaretleri ve paragraf sistematiğine, vurgularına büyük ölçüde uyulmuş olmakla beraber bir kısmı bugünkü kullanıma göre tashih ve tadil edilmiş, noktalama işaretleri taşımayanlar ise tarafımızdan düzenlenmiştir. Uzun paragraflardan bazılarının bölündüğü de vâkidir.
12. Daha kullanışlı olacağı düşüncesiyle genel indeksin son ciltte verilmesi tercih edilmiştir.
13. Her cildin baş kısmında o dönemin metinlerinin ve temel problemlerinin daha rahat anlaşılmasını mümkün kılmak üzere bir veya iki araştırma metni yer alacaktır. Birinci cildin başına aldığımız ve ikinci ciltteki risâleleri de ilgilendiren giriş metinleri meslektaşlarım Ş. Tufan Buzpınar ve Azmi Özcan beylere aittir. Bizim yazdığımız "Risâleler ve müellifleri hakkında bazı bilgiler" başlıklı kısımlarda ise iki cilde giren ve Sultan Abdülhamit dönemine ait risâlelerin muhtevası ve önemleri ile yazarları hakkında muhtasar müfid bilgiler ve hal tercümesi bilinenler için ana kaynaklar verilmiştir.

• • •

Bu risâlelerin toplu yayını düşüncesini, ilk defa, II. Abdülhamit dönemiyle ilgili doktora çalışmalarında hilafet meselesine de temas eden iki meslektaşım Ş. Tufan Buzpınar ve Azmi Özcan'la konuştum ve paylaştım. Daha sonra bu halkaya meslektaşlarım Harun Anay, Dücane Cündioğlu ve İhsan Fazlıoğlu katıldı. Üçüncü halkada daha genç meslektaşlarım Sami Erdem ve Suat Mertoğlu yer aldılar. Şahsıma ve hilafet risâleleri havuzuna gösterdikleri yakın alakayı ve asgarî birer risâle hazırlayarak-tercüme ederek esirgemedikleri fiilî yardımlarını minnet ve şükranla yâd u tezkâr ediyorum, edeceğim. Ali Birinci ve Şükrü Hanioğlu beyefen-

diler ise hem saha ve dönemle ilgili bilgi ve tecrübelerinden istifade etmemizde lütufkâr davrandılar hem de çalıştığımız dönemin nadir eserlerini ihtiva eden kütüphalerinden yararlanmamıza cömertçe müsaade ettiler. Kendilerine medyûn-ı şükranım. Şükrü Bey ayrıca hem bizim listeye almadığımız 1906 yılında, Sabahaddin Bey, Malcolm Mac Coll, Vambéry, Müşir Hüseyin Kıdvai arasında cereyan etmiş bir tartışmanın önemini hatırlatarak değerlendirme yazısıyla birlikte tercümelerini lütfetti ve ikinci cildin sonuna ek olarak aldığımız hususi bir katkıda bulundu hem de Şam'daki yazmasını bir türlü temin edemediğimiz Rifaî şeyhi ve Ümeyye Camii imamı Ârif el-Müneyyir'in risâlesinin fotokopisini, bu sahada çalışan sayın David D. Commins'ten temin ederek bize gönderme zahmetine katlandı.

Yıllar geçtikçe ve başka araştırma konuları devreye girdikçe bu hacimde ve yedi dilde metinler ihtiva eden bir çalışmayı bir kurumun desteğine müracaat etmeden tek başıma gerçekleştirmenin uzun yıllar alacağı kanaatına vardım ve Klasik yayınevinin desteğini talep ettim. Yayınevinin danışmanları Ahmet Davutoğlu ile Mustafa Özel arkadaşlarımın ve ilim heyetinin münasip gôrmesi üzerine proje yeniden canlılık kazandı ve hazırlama-yayın aşamasının takvime bağlanması sebebiyle de çalışmalar daha bir düzene girdi. Yayınevine, müşavirlerine ve çalışanlarına müteşekkirim. Hukukumuza güvenerek kendilerine risâlelerin hazırlama veya tercümelerini teklif ettiğim zevatın hemen hepsi tek başına altından kalkamayacağım bu çalışmaya fiilî ve samimi destekte bulundular. Onlara da müteşekkirim. Birkaç yıldır Osmanlıca Çağdaş Türk Düşüncesi metinleri okuyarak, kavramları ve satıraralarında işleyen mantığı tartışarak fahri dersler yaptığımız talebe arkadaşlarımın bir kısmının bu risâlelerin hazırlanmasında istekle ve gayretle rol sahibi olmaları, hem derslerimizin semere vermiş olması hem de onların belli bir seviyede isbat-ı vücut etmeleri açısından beni ziyadesiyle memnun ve bahtiyar etmiştir. Her ders döneminin sonunda benden helâllik istediklerinde onlara, "Hak helâl etmek öyle kolay mı? Sıradan bir helâllik istiyorsanız benim sizde zaten hakkım yoktur, size öğretmeye çalıştıklarımla fiilî veya kitabî hocalarımın bendeki haklarını ödüyorum, ama gerçekten helâllik istiyorsanız bu sizin elinizdedir; öğrettiklerimi başkalarına öğretecek veya çalışmalarınızda derslerimizin ciddi izlerini üst seviyede göreceğim" derdim. -Hazırladıkları metinlerin bir kısmına nihai şekli vermek benim için hayli yorucu olsa da- söz yerini bulduğuna göre artık ne denebilir: Helâl olsun! Hem de başarılarının devamına dua ve teşekkürlerimle birlikte... Bu ders arkadaşlarım arasında Nergiz Yılmaz'ın adını hususen zikretmeliyim; hem daha önce katılmış olduğu isbat-ı vücut halkasıyla irtibatını kuvvetlendirdi hem de bu yayının sekre-

terliğini, bana hissettirmediği birçok sıkıntı ve zorluğuna katlanarak, çoğu metnin ilk mukabelesini, hazırlayan arkadaşlarla yaparak mahirâne yürüttü. Kendisine müteşekkirim.

Bu projenin ve şahsımın teşekkür borçlu olduğu zevat elbette bunlarla sınırlı değildir. Farklı şekillerde ve zamanlarda, hususen risâlelerin temininde ve eserin yayına hazırlanması aşamasında yardımlarını gördüğümüz zevatı da isim sırasına göre alfabetik olarak zikrederek ilk iki cildin sunuşunu "şimdilik" bitirmek isterim: Ahmet Kavas, Akif Emre, Cihan Düren, Coşkun Çakır, David D. Commins, Ebubekir Sofuoğlu, Ersan Nebioğlu, Eyüp Sait Kaya, Faruk Deniz, Gökhan Çetinsaya, Hanife Öztürk, Hasan Basri Öcalan, Hulusi Yavuz, Hülya Güzey, İbrahim Edhem Atnur, İsmail Köse, Kemal Faruk Molla, Mehmet Batuk, Mehmet İpşirli, Mustafa Demiray, Necati Alpas (merhum), Nevzat Kaya, Nejat Göyünç (merhum), Nurdan Şafak, Ömer Hakan Özalp, Recep Önder, Salih Pulcu, Seyfettin Özege (merhum), Şükrü Özen, Tarık Zafer Tunaya (merhum), Zeynep Süslü.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır; tenkit ve tekmile de sizden olsun.

Bağlarbaşı, 19 Temmuz 2002

İsmail KARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ YAZILARI

RİSÂLELER VE MÜELLİFLERİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER
İsmail Kara
3

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI HİLAFETİNE MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKIŞI: 1877-1882
Ş. Tufan Buzpınar
37

İNGİLTERE'DE HİLAFET TARTIŞMALARI 1873-1909
Azmi Özcan
63

HİLAFET RİSÂLELERİ

•• 1. RİSÂLE ••

OSMANLI SULTANININ HALİFE UNVANININ MÜDAFAASI
J. W. Redhouse
95

•• 2. RİSÂLE ••

TAVZİH-İ KELÂM VE TASRİH-İ MERAM
Ahmet Mithat Efendi
111

•• 3. RİSÂLE ••

"The Future of Islam"dan
GÜNÜMÜZDE HİLAFET MESELESİ
Wilfrid Scawen Blunt
139

•• 4. RİSÂLE ••

DA'İ'R-REŞÂD Lİ SEBİLİ'L-İTTİHAD VE'L-İNKIYÂD

es-Seyyid Muhammed Ebü'l-Hüdâ Efendi

161

•• 5. RİSÂLE ••

EN-NEFHATÜ'N-NEBEVİYYE FÎ
HİDMETİ'L-HİLÂFETİ'L-HAMİDİYYETİ'L-OSMANİYE

Sayyâdîzâde Muhammed Ebü'l-Hüda er-Rifaî

203

•• 6. RİSÂLE ••

EN-NESÂYİHU'L-FEVZİYE Fİ'L-ED'İYE
VE'L-MEDÂYİHU'S-SENİYYE

Mehmed Fevzî

253

•• 7. RİSÂLE ••

BEKÂ-YI SALTANAT-I OSMANİYE

Mahmud b. Hamza Efendi

261

•• 8. RİSÂLE ••

HİLAFET VE CİHADA DAİR KIRK HADİS

Ahmed el-Hafzî b. Abdulhâlık

283

•• 9. RİSÂLE ••

MAKALE
FÎ İCMÂLİ'L-KELÂM 'ALÂ MES'ELETİ'L-HİLÂFE
BEYNE EHLİ'L-İSLÂM

Hasan Bey Hüsnü et-Toyranî

295

•• 10/1. RİSÂLE ••

EL-EHÂDÎSU'L-ERBA'ÎN FÎ VÜCÛBİ TÂ'ATİ
EMÎRİ'L-MÜ'MİNÎN

Yusuf b. İsmail en-Nebhânî

323

•• 10/2. RİSÂLE ••

HÜLÂSATÜ'L-BEYÂN FÎ BA'DI MEÂSİRİ MEVLÂNÂ ES-SULTAN ABDİLHAMÎD ES-SÂNÎ VE ECDÂDİHÎ ÂLİ OSMAN

Yusuf b. İsmail en-Nebhânî

343

•• 11. RİSÂLE ••

İSLÂMİYET VE DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYE HAKKINDA DOĞRU BİR SÖZ

Numan Kâmil

353

•• 12. RİSÂLE ••

MAHKEME-İ KÜBRÂ

373

EKLER

•• EK 1 ••

HALİFE VE VAZİFELERİ

Ahmed Rıza

391

•• EK 2 ••

HİTABU'L-ÜMME Fİ'L-HUKUKİ'L-VÂCİBE 'ALE'L-EİMME

Lisanüddin Hatib

397

GİRİŞ YAZILARI

RİSÂLELER VE MÜELLİFLERİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

İSMAİL KARA

Bu kısımda, okuyucuların kitaba ve meseleye daha kolaylıkla ve üst düzeyde dahil olmalarını mümkün kılmak maksadıyla birinci cilde alınan ve hacim problemi yüzünden ikinci cilde aktarılan Sultan Abdülhamit dönemiyle ilgili risâleler ve yazarları, farklı kıstaslara göre tasnif edildikten sonra müelliflerin hal tercümeleri ve eserlerin muhtevalarını tanıtan, hususiyetlerine dikkat çeken, problemli noktalara işaret eden bazı bilgiler verilecek, özetler ve değerlendirmeler yapılacaktır. Hal tercümesi bilinen/kolay bulunabilen zevat hakkında ağırlıklı olarak Türkçe bazı ansiklopedik kaynaklara işaret etmekle iktifa edilirken hal tercümesi bilinmeyen müellifler için bulunabilen bilgiler aktarılmış ve kaynaklara atıf yapılmıştır. Burada yapılmak istenen uzun biyografiler yazmak değil risâlelerin anlaşılmasına yarayacak muhtasar malumat aktarmaktır. Risâlelerin bir kısmı hakkında verilen bilgilerin de diğerlerine göre uzun tutulduğu görülecektir. Bunun sebebi büyük ölçüde eserin veya yazarın önemi, bazan da risâlenin uzun bir metin oluşudur. Yazar ve risâlelerin tanıtım ve değerlendirme akışı, kitaptaki sıralamaya uygun olarak kronolojiktir.

1. Risâle ve Yazarların Tasnifi İçin Kıstaslar

II. Abdülhamit dönemi hilafet risâleleri ve istisnai makaleler ile bunların yazarları ve mütercimleri farklı kıstaslarla tasnif ve değerlendirmeye tabi tutulduğunda üzerinde çalıştığımız meselenin dinî, siyasî, coğrafî ve kültürel hatta dönemsel boyutlarını daha rahat takip etmek imkân dahiline girecektir.

1. Kıstaslardan biri müelliflerin mensup oldukları meslek veya grupla alakalı olarak tesbit edilebilir. Metinlerin akışına bakıldığında yazar ve mütercimler arasında ilmiye ve tarikat mensuplarının ağırlıkta olduğu hemen fark edilecektir

(müelliflerden Şam müftüsü Mahmud Hamzavî, Yemen eski müftüsü Ahmed Hafzî, Edirne müftüsü Mehmed Fevzi, iki risâle ile Rifaî şeyhi Ebü'l-Hüda, Hoca Şakir, iki risâle ile Beyrut Hukuk Mahkemesi reisi İsmail Nebhanî, iki risâle ile Mehmed Kadri Nâsıh, Rifaî şeyhi Muhammed Ârif el-Müneyyir, *Menar* sahibi Reşid Rıza, Lisanüddin Hatib, ulûm-ı zâhire ve bâtınada yed-i tûlâ sahibi bir zat; *Tezkire-i Ulema*'nın ilk kısmını telif eden Arap uleması; mütercimlerden Halepli Kudsîefendizâde Abdülkadir, Bereketzâde İsmail Hakkı, muallim Vizeli Eminzâde Rıza -muhtemelen-). İlmiyeyi memur ve devlet erkânından (Ali Nazif Süruri, Damat Mahmud Paşa, Numan Kâmil, Naim Gregor); gazeteci-aydın zümresinden (Ahmet Midhat Efendi, Hasan Hüsnü Toyranî, Ahmed Rıza, Sabahaddin Bey, Müşir Hüseyin Kıdvai) ve askeriyeden (Ahmet Muhtar Paşa) müellifler takip ediyor. Yabancı yazarlardan Redhouse dilci, tercüman ve siyasî danışman, Blunt diplomat ve yazar, Malcolm Mac Coll rahip, Vambéry hariciye mensubu ve yazardır. Hal tercümeleri hakkında bilgi bulamadığımız Hintli Mevlevî Hafız Abdülcemil'in ilmiye mensubu veya gazeteci-aydın grubu, Muhammed Emin el-Mekkî'nin ise devlet erkânı arasında olduğunu, eserlerindeki işaretlerden tahmin edebiliyoruz. Osmanlı tebeası gayrımüslimlerden (Ermeni) *Hilafet* risâlesi yazarı Naim Gregor'un mesleği ise gümrük memurluğudur.

2. İkinci kıstas bu eserlerin istikameti ve buna bağlı olarak muhtevası ile alakalıdır. Karşımızda anahatlarıyla iki grup müellif ve risâle bulunmaktadır.

a) Bir grup Yavuz Selim'den itibaren Osmanlı sultanlarının ve hususen II. Abdülhamid'in, şartlarını hâiz hakiki bir halife olduğu kabulünden (hatta inancından) yola çıkarak "vacip" olan "itaat ve sabır" tarîkini takip ve ısrarla tavsiye etmektedir. Osmanlı hilafetini belli bir tarihî çizgiye oturtmak ve devamlılığı göstermek için Hz. Peygamber'den itibaren dört halife devri ile Emevî-Abbasî hilafetinden bahseden metinler/kısımlar da vardır. Bu risâlelere göre hilafet ve halife klasik tasavvura uygun olarak aynı zamanda metafizik ve mânevî hatta kozmolojik bir hadisedir, çünkü Hz. Ebu Bekir'den itibaren halife zıllullah, halifetullahtır (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Allah'ın halifesi) ve Hz. Peygamber'in vekili/halifesidir (bir tür "evliya padişah" tipi). Halife-sultana itaat da, modern siyasî düşüncede olduğu gibi sadece dünyevî ve ferdî bir siyasî tavır alış, bir tercih ve görüş değil, metinlerde çokça zikredilen âyette ("Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden emir sahiplerine -ulü'l-emre- itaat edin", Nisa, 4/59) ve hadislerde ifade edildiği üzere Yüce Allah'tan aşağıya doğru Hz. Peygamber'e, ulü'l-emre inen ve aynı anlam dairesi içinde idrak edilen metafizik-mânevî boyutlu bir tasavvur ve tavır alıştır.

Bu tür metinlerde, "halife nasb etmek vaciptir; Osmanlı halifeleri ve hususen Sultan Abdülhamid'in hilafeti a) İlâhî iradeye mutabık olmak (dinî-mânevî meşruiyet), b) Veraset yoluyla hilafet ve saltanata sahip olmak (tarihî-kurumsal ve bilfiil meşruiyet), c) İslâmı ve Müslümanları muhafaza edecek, küfre karşı koyacak siyasî-maddî gücü elinde bulundurmak (siyasî meşruiyet) şartlarını taşı-

dığı için meşrudur ve ona itaat etmek dinen vaciptir; halifenin bir şekilde/istisnai olarak hilafet şartlarına ve gereklerine muhalif hareketleri varsa/vukubulursa o zaman da ilk yapılacak şey tenkit, muhalefet, isyan, hal' talebi değil hadislerin tavsiyesi doğrultusunda sabretmek, ıslah-ı hali için telkin, tavsiye ve duada bulunmaktır; itaatsizlik ise fitne, isyan ve Müslüman cemaat içinde tefrika çıkarmak, nizamı ve birliği bozmaktır" şeklinde özetlenebilecek bir mantık işlemektedir. Ebü'l-Hüda'nın temsil gücü yüksek ifadeleriyle söylersek;

> "(...) Hafî değildir ki *padişah-ı âdil her vakitde hayr ü berekettir ve cism-i insanîdeki ruh makamındadır. Islah-ı şe'n emr-i ehemmi herhalde temşiyet-i mehâmm u umûr-ı saltanat ile olur.* Nasıl böyle olmasın ki ahkâm-ı ilâhiyenin infaz u icrâsı ve din-i mübînin nusreti ve beyza-i İslâmın himayeti ve hudud-ı İslâmiyenin emr-i muhafazası padişahındır. Sell-i seyf-i peygamberî eden padişahtır. Ve *padişah herne halde bulunur ise taraf-ı eşref-i hazreti risâlet-penâhîden manzûr-ı nazar-ı hıfz u mülâhazadır.* Emr-i zâhirde nâib-i makam-ı risâlet padişah olduğu cihetle evliyâ-yı kirâm (...) ittifak eylemişdirler ki *hâl-i adalette cümle müslümanlar padişaha hayır ile dua etmek ve hâl-i cevr ü zulümde dahi salah-ı hâlini temenni ve dua eylemek vâcibesi altında ve sirren ve cehren padişah aleyhinde söz söylememek ve mezemmetinde bulunmamak mesuliyetindedirler.* (...) Nutk-ı mukaddes-i hazreti peygamberîden münfeham olur ki *nasihat itirazdan elzem ü evlâ ve müslümanlar ile ittihad edip şefkatte bulunmak infiraddan ehemm ü ahrâ olup* her şahıs için bu da zaruridir ve ittihad hususunda yollar müteaddit ise de hakikati birdir ve bu zamanda ve her vakitte zâhiren ve bâtınen evâmir-i ilâhiye ve evâmir-i risâlet-penâhîye ve emr-i ulü'l-emre inkıyâd etmektir. (...) Gayret-i diniye ve mürüvvet-i İslâmiye iktizâsı üzre ilm-i ittihadı cemî'-i memâlik ü büldânda neşr edip (...) halife-i a'zam imamu'l-müslimîn hazretlerinin kalb-i ilham-celb-i şâhânelerini razı ve hoşnud eylemeğe çalışmalıdır. Ve meşârık u meğâribde bunun icrası cümle müslümanlara vâcibdir. *Çünkü zaman darlaştı ve müslümanlar sık-boğaz bir halde oldu*"[1] (vurgular bizim).

Birkaç müellifte (Ebü'l-Hüda, Numan Kamil, Ahmet Muhtar Paşa...) halifelik merkezinde teşekkül eden güçlü bir dünya tasavvuru, zaman-mekân fikriyatı, bir başka ifade ile Osmanlı hilafetini hükmettiği bölgelerin, şehirlerin, mekânların öneminden/kutsallığından/kadîmliğinden yola çıkarak konumlandırma ve meşrulaştırma gibi önemsenmesi gereken bir temayül de müşahede edilmektedir. Mekân tasavvuruyla da irtibatlı olarak diyebiliriz ki bu risâlelerde ıslahat hare-

1 bk. *Dâ'i'r-Reşad...*, s. 19, 38-40.

ketlerinin akabinde teşekkül ederek gelişen modern bir yöneliş olarak Osmanlıcılığın farklı bir yorumu yapılmaktadır. Fakat kullanılan dil ve üslupla sembolik anlatım, delillendirme tarzı yeteri kadar yenilenmemiş, değiş(tirile)memiş gözükmektedir. Ayrıca II. Mahmut'tan itibaren saray ve bürokrasinin yönelişleri arasında güçlü olarak var olan Osmanlı hükûmranlığını problemli hale gelen bölgelere hem hizmet hem de kontrol mekanizmalarıyla yeniden götürme/yayma niyeti ve teşebbüsü birinci türe giren hilafet risâlelerinin de hedeflerinden biri gibidir. Bu çerçevede mânevî-dinî kaynakları da olan/olduğu düşünülen II. Abdülhamid'in hilafet-saltanatına muhalif olanlar da alenen veya zımnen tenkit edilmekte, dinî mübalâtsızlık, cehalet, safderûnluk, yabancıların iğfalâtına kapılmış olmak, ihanet, Müslümanların uhuvvet ve ittihadını bozmak ve İslâm ve Müslümanlara düşmanlıkla suçlanmaktadır. Hilafet-saltanattan yana metinlerin tenkit ettiği kişi, fikir ve çevreler genellikle gayrışahsî olmakla beraber bazıları muhalif bir kişiden, gruptan ve eserden yola çıkmaktadır. Meselâ bu cilde aldığımız Mevlevi Hafız Abdülcemil'in eseri evleviyetle W. Muir'e, Toyranî'nin risâlesi de Blunt'a cevap ve tenkittir. Önemli bir kısmının da dinî, ahlâkî açıdan menfi vasıfları tadad edilen Jöntürk çevrelerine yönelik olması ise zaten tahmin edilebilecek bir şeydir.

Bu tür risâlelerin hilafet ve halife için kullandıkları medihkâr, ileri derecede saygılı ve tumturaklı, edebî dil ve üslup ilk bakışta bize mübalağalı hatta yersiz, sunî ve müdahane intibaı veren, yer yer "boş" ifadeler, tavsifler olarak gelebilir/gelecektir. Büyük ölçüde modern eğitim standartları ve yazım tarzıyla alakalı olan bu problem klasik metinler için olduğu kadar bu eserler için de ciddi bir anlama ve kavrama zaafı ortaya çıkarabilir. Müelliflerin niçin, hangi teamül, ahlâk ve gerekçelerle böyle bir yol izledikleri kadar neyi vermek ve yerleştirmek/tahkim etmek istedikleri de dikkatlice takip edildiğinde metinlerin okuyucuya tahmin edilenden daha ziyade şeyler söylemeye başlayacaklarında bizce şüphe yoktur.

b) Daha ziyade meşrutiyet ve mevcut halifenin ıslah-ı hal etmesi veya hal'i talebi ile ortaya çıkan ikinci grup müelliflerin önemli bir kısmı ise Sultan Abdülhamid'in haksız, gayrıâdil, yetersiz icraatını ve istibdadını, ehliyet ve liyakattan mahrum oluşunu, dinî ve ahlâkî vasıflardan yoksunluğunu öne çıkararak hilafetinin İslâma ve Müslümanlara layık/uygun, aynı zamanda meşru olmadığını ve ona itaat edilmemesi gerektiğini savunarak "muhalefet, isyan ve itaatsizlik tarîki"ni takip etmektedir. Bu gruba mensup yabancı yazarların nerede ise tamamı, Müslüman yazarların da kaydadeğer bir kısmı II. Abdülhamid'in hilafetinin gayrımeşruluğunu ortaya koyma teşebbüslerini güçlendirmek için Osmanlı hilafetini de gerçekleşmemiş, sonradan uydurulmuş/yeni ihdas edilmiş, Kureyşîlik başta olmak üzere hilafet şartlarını taşımayan, tarihi boyunca bütün Müslümanlar tarafından tanınmayan bir hadise, önkabül, gayrımeşru veya gasp yoluyla ol-

muş bir teslim-tesellüm derekesine indirmektedir.[2] Meselâ "ulûm-ı zâhire ve bâtınada yed-i tûlâ sahibi bir zat" tarafından kaleme alınan ve tamamını bu cilde aldığımız *İmamet ve Hilafet Risâlesi*'nde şu ifadelerle karşılaşıyoruz:

> "(...) Cihar-yar-ı güzin zamanlarından sonra bir takım mütegallibe zuhur eyledi. Şurût-ı imamete riayet olunmaz oldu. (...) Bu suretle emr-i hilafet saltanata tahavvül etti. (...) Şurût-ı imametten yalnız Kureyşiyet şartına riayet olunuyor idiyse de *bu da devr-i Sultan Selimî'de mahv olup gitti.* Ve ondan sonra nâs -ne'ûzü billâh- bütün bütün dalâletde kaldı. Evet cümlenin malumudur ki gerek selâtîn-i Selçukıye ve gerek selâtîn-i Mısriye yüzlerce seneler icra-yı hükümet ettikleri halde onlardan hiçbirisi halifelik iddiasında bulunmadı. (...) Fakat hayfâ ki Sultan Selim haiz olduğu saltanata kanaat edemiyerek eğer hilafeti de *gasb* eder ise cihangir olacağını zan eyleyerek Mısır hükümdarıyla muharebeye kıyam eylemiş ve nihayet orada *yüz binlerce müslümanların kanına girmiş* ve bu suretle Mısır'ı kabza-i teshirine geçirmiş ve orada bulunan emanetleri *bi'l-gasb* güya kendisine hilafet namını verdirmişdir" (s. 23-24. vurgular bizim).

İlmiyeden Hoca Kadri'nin *Zulm ü Adl* eserinde de aynı konuda benzer bir mantığın yürütüldüğünü görüyoruz:

> "(...) Bu fenalıklardan daha büyüğü olmak üzre Birinci Sultan Selim'in zaten bir takım süfehâ-yı Abbasiye'nin bed-nâm etmiş oldukları *hilafet fikr-i sakîmi*ne kapılarak Türkiya'da eslâfın meâsir-i adaletini berbad ve ahlâfına din namına yeni *istibdad* vesilelerini tehyie etmek neticesinden gayrı bir faidesi olmayan bir ikinci *hilafet-i Yezidiye*'yi Türkiya'ya idhale kıyam etmiş olmasıdır. Umum memâlik-i İslâmiye itibariyle Sultan Selim'in hilâfet fikri akîm kalmış ise de menâfi'-i İslâmiye ve Osmaniye nokta-i nazarından yalnız teşebbüsün mazarrâtı kolay ta'dâd edilemez. *Hilafet iddiasına ne lüzum vardı?* Evvelki padişahların iktidâya elyak âsâr-ı ber-güzîdeleri meydanda değil miydi? Onlar hilafetle mi o kadar büyük işler gördüler? Beyhûde ünvanını istediler mi? O zaman Mısır'da bulunan ve Çerkes sadakasıyla geçinen ikinci hilafet-i Abbasiye'nin kisve-i meskenetine mi imreniyorlardı? Yine hükümetleri ile muamelâtı müsellem ve meşrû idi. Bir takım hilafet meftûn-

2 Hilafet risâlelerinde çokça karşımıza çıkacak olan "İmamlar Kureyştendir" hadisinin hem teknik hem de muhteva ve istikamet itibariyle geniş bir değerlendirmesi için bk. Mehmed S. Hatiboğlu, "İslâmda ilk siyasî kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği", Ankara Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII, 1978, s. 121-214.

> ları umum ehl-i İslâma mercî-i yegâne olmak üzre âlemde hilafet-i umumiye merkezi bulunmak şer'an veya dînen lazım olduğunu iddia ederler. Bu iddia da vâhi veya bir garaza mebnîdir"; "*Umum Müslümanlara halife olmak hevesi ne demektir?* Beynlerinde nifak u şikâk tohumlarını 'amden saçmak değil midir? *Niçin İranîler, Arablar, Merâkeşliler ve sâir uzak olan Müslümanlar Türk hilafetini tasdik edip ona muti' olsunlar?* Ve hissiyât-ı kavmiye, menâfi'-i mahalliye ve münasebât-ı düveliye gibi umûr-ı muazzama, mazarrâtı âşikar öyle bir şey uğrunda herbir memleket-i İslâmiyede ne vechile feda olunabilir?" (s. 24-25, 27, vurgular bizim).

İlmiye mensubu zevatın kaleminden çıkma bu beklenmedik ve şaşırtıcı yorumlar ancak mevcut hilafet-saltanat karşıtı ve meşrutiyete dönüşle meclisin açılmasını talep eden hareketlerin ve fikriyatın farkında olunan/olunmayan uluslararası irtibatları ve Abdülhamid'e müteveccih temerküz etmiş muhalefetin şiddeti hesaba katılarak doğru ve yerinde anlaşılabilir. Çünkü bu yöneliş ve muhalefet tarzı bir adım ötede muhalefetin, hususen ilmiyenin de kendi imkânlarını ve varoluş zeminini ortadan kaldırması/tahrip etmesi mânasına gelecektir. Meşrutiyet taleplerinde ve II. Meşrutiyet yıllarında daha da kuvvetlenecek olan bu hat üzerinde hilafeti (ve siyasî düşünceyi) mânevî ve tarihî boyutundan tecrit ederek sadece siyasî-maddî alana hapsetme doğrultusunda kuvvetli bir damar da bulunmaktadır (daha sonraları "hilafet hükümetten, hakimiyet-i milliyeden ibarettir" meâlinde cümlelere rastlayacağız) ve İslâm siyasî düşüncesinin "laikleşmesi" açısından bu hatta olup bitenlere dikkatle bakılmalıdır. Bazı değişikliklere uğrayarak hilafetin ilgası sırasında ve daha sonra İslâm-cumhuriyet, İslâm-demokrasi tartışmalarında da sıklıkla karşımıza çıkacak olan bu "laik" ve tarihle irtibatsız mantık ve söylem, hususen II. Dünya Savaşı sonrası İslâmcı siyasî düşüncenin ve söylemin -bilerek/bilmeyerek- kaynağı ve dayanağı olacaktır. İslâm siyasî düşüncesinde büyük değişme dediğimiz hadise de bu hat üzerinde teşekkül edecek ve giderek derinleşecektir.

İlmiye mensubu müelliflerden altısı II. Abdülhamit ve hilafet-saltanat sisteminin yanında (Mahmud Hamzavî, Ahmed Hafzî, Mehmed Fevzi, Ebü'l-Hüda, İsmail Nebhanî, Muhammed Ârif el-Müneyyir), beşi ise muhalefette, büyük ölçüde Jöntürk/İttihat ve Terakki hareketinin yanında yer almaktadır (Hoca Şakir, Mehmed Kadri Nâsıh, Reşid Rıza, Lisanüddin Hatib, ulûm-ı zâhire ve bâtınada yed-i tûlâ sahibi bir zat). Muvafık ve muhalif risâle yazarları arasında medreselilerin ve tarikat mensuplarının ağırlıkta olması, bir taraftan iki kanadın da siyasetleri icabı müstağni kalamadığı ilmiyenin meşrulaştırıcı güç olarak halk üzerindeki etkisinin hâlâ güçlü şekilde devam etmekte olduğunu gösterirken diğer taraftan modernleşme hareketleriyle birlikte giderek daha fazla kenara itilen ve

itlbarsız kılınan ulemanın aktüel siyasî gidişe daha çok müdahil olmak, bu yolla kendini var kılmak, yeni statüler edinmek arzusuna da işaret etmektedir. Diğer mesleklere ve dinlere mensup yazarlardan sekizi hilafet-saltanat sisteminin yanında (Redhouse, Ahmet Midhat Efendi, Hasan Hüsnü Toyranî, Hintli Mevlevî Hafız Abdülcemil, Nazif Süruri, Numan Kâmil, Muhammed Emin el-Mekkî, Ahmet Muhtar Paşa, Vambéry, Müşir Hüseyin Kıdvai), beşi ise muhalefetin yanındadır (Blunt, Damat Mahmud Paşa, Ahmed Rıza, Naim Gregor, Prens Sabahaddin, Malcolm Mac Coll). Yazarı tartışmalı olan *Mahkeme-i Kübra*'yı da muhalif risâlelere eklemek gerekecektir.

3. Üçüncü kıstas, metinlerin basıldığı (yazma ise telif edildiği) coğrafya (bölge, şehir) ve bu coğrafyaların Osmanlı hilafeti ve yürüttüğü siyasetle irtibatıdır. Hemen belirtilmelidir ki II. Abdülhamit döneminde Mısır, Kuzey Afrika, Suriye, Hicaz, Hindistan gibi İslâm dünyasının değişik merkezlerinde kabaca, II. Abdülhamit (hilafet-saltanat) taraftarı ile Jöntürkler/İttihat ve Terakki (meşrutiyet) taraftarı diyebileceğimiz birdiğerinin muhalifi ikili kümelenmeler ortaya çıkmıştır. Hilafetin kaldırıldığı 1924 yılına kadar bir şekilde devam edecek olan bu ikili kümelenmelerin yeterince bilmediğimiz uluslararası irtibatları ve karşılıkları da bulunmaktadır. Hilafet risâlelerinin yazıldığı-basıldığı yerler arasında hilafet-saltanatın merkezi ve tenkitlerle tezyifleri, karşı teşebbüsleri farklı usul ve yollarla cevaplamaya çalışan mihrak olarak İstanbul'un ilk sırada yer alması tabiidir. İstanbul'da telif edilen veya basılan risâlelerle başka yerde telif edilip padişaha takdim edilen veya basılmak üzere İstanbul'a gönderilen risâleler hilafet-saltanat sisteminin devamından ve II. Abdülhamid'den yana risâlelerdir.[3] Türkçesi 1316'da İstanbul'da basılan Numan Kâmil'in, Müsteşrikler Kongresi'ne sunulmuş bir tebliğ olan eserinin ilk şekli Paris'te Fransızca olarak da neşredilmişti.[4] Arap bölgelerinde telif edilen muvafık risâleler için Mısır/Kahire (Toyranî), Şam (Mahmud Hamzavî, Muhammed Ârif el-Müneyyir), Beyrut (Nebhanî), Yemen (Ahmed Hafzî) bölgeleri öne çıkmaktadır. Hint bölgesinde telif edilen bir risâle (Mevlevi Hafız Abdülcemil) ile Hintli Müşir Hüseyin Kıdvai'yi de bu gruba dahil etmek gerekir. İngiliz tezlerine karşı Osmanlı hilafetinin meşruluğunu savunan Redhouse'ın kitapçığı ile Vambéry ve Müşir Hüseyin Kıdvai'nin makaleleri ise İngilizce olarak Londra'da basılmıştır. Bağdat, Mekke, Medine ve Kuzey Afrika şehirleri gibi önemli merkezlerde bu istikamette metinlerin yazılmaması/basılmaması şayan-ı dikkattir.

• • • • • •

3 Yalnız hem Cenevre'de yapılan ilk hem de Mısır'da yapılan ikinci baskısında müellif adı belirtilmeyen *Fetevâ-yı Şerife* risâlesi, Abdullah Cevdet'in ikinci baskıya yazdığı takrize göre "İstanbul'da fahru'l-ulema-yı din Hoca Şakir Efendi merhum" tarafından -muhtemelen İttihatçı çevrelerin talebi üzerine- kaleme alınıp düzenlenmiş, baskı için kendisine gönderilmiştir (s. 3).

4 Numan Kiamil Bey, *Vérité sur l'Islamisme et l'Empire Ottoman* (présentée au X. Congrès International des Orientalistes à Genève), Paris, Imprimerie de Charles Noblet et Fils, 1894, 8 s.

Muhalif hilafet risâlelerinin yazıldığı-basıldığı merkezler arasında Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır/Kahire ya aleni olarak veya mantık ve argümanlar itibariyle İngiliz politikalarına yakın veya paralel düşmektedir (Blunt, Hoca Şakir -ikinci baskı-, *Mahkeme-i Kübra* -ikinci baskı-, ulûm-ı zâhire ve bâtınada yed-i tûlâ sahibi bir zat, Mehmed Kadri Nâsıh -*İstinsaf*, birinci baskı-, Damat Mahmud Paşa, Lisanüddin Hatib, Reşid Rıza). Muhalif merkezler olarak Mısır/Kahire'yi, yine İttihatçı kümelenmelerin olduğu Cenevre (Hoca Şakir -birinci baskı-, Naim Gregor) ve Paris (*Mahkeme-i Kübra* -birinci baskı-, Mehmed Kadri Nâsıh -*Zulm u Adl*-) takip edecektir.

4. Dördüncü kıstas olarak risâlelerin telif edildikleri dile bakılabilir. Başat dil elbette Türkçedir. Bu ciltte Türkçeyi Arapça, İngilizce, Fransızca ve Hintçe takip etmektedir. Arapça telif edilen metinlerden dördü (Mahmud Hamzavî, Ebü'l-Hüda -iki eser-, Reşid Rıza) Türkçeye; Mevlevi Hafız Abdülcemil'in Hintçe yazdığı risâlesi Arapçaya da tercüme edilmiştir. Önce muhtasar olarak Fransızca daha sonra genişletilmiş olarak Türkçesi basılan bir risâle de (Numan Kâmil) bulunmaktadır. Meşrutiyet ve ittihad-ı İslâm risâlelerindeki durumun aksine Farsçada kaleme alınmış muhalif veya muvafık herhangi bir hilafet metninin olmayışını burada hatırlatmak gerekir.

5. Bu cilde aldığımız risâleler arasında hadis derlemesi olanlar (Ahmed Hafzî, Muhammed Ârif el-Müneyyir, Nazif Süruri, Nebhanî) istisna edilirse diğerleri arasında böyle bir sistematik benzerlik yoktur. Ayrıca yine istisnai olarak fetva mecmuası şeklinde düzenlenmiş bir risâle (*Fetâvâ-yı Şerife*) ve Sultan Abdülhamid'i hayali bir mahkemede yargılayan bir metin de (*Mahkeme-i Kübrâ*) bu ciltte yer alıyor. Eserlerin basıldığı matbaalar açısından İstanbul'da Malumat (veya Tahir Bey) Matbaası, Mısır'da İctihad Matbaası sayı olarak öne çıkıyor.

2. Risâlelerin Muhtevaları ve Müellifleri

1. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla kitap olarak basılan ilk hilafet risâlesi büyük lügat âlimi, tercüman ve siyasî danışman, uzun yıllar İstanbul'da kalan Sir James W. **Redhouse**'a (Londra 1811-1892)[5] ait *A Vindication of the Ottoman Sultan's Title of 'Caliph'-Showing its Antiquity, Validity, and Universal Acceptance*[6] başlıklı kitapçıktır. Hindistan'da görev yapan İngiliz misyonuna mensup

5 Hayatı ve eserleri için bk. Talat Sait Halman, "Redhouse, Sir James", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VII, 299-300; Carter V. Findley, "Sir James W. Redhouse (1811-1892): The Making of a perfect orientalist", *Journal of the American Oriental Society*, 99/4 (1979), s. 573-600.

6 London, Effingham Wilson, Royal Exchange, 1877, 19 s. Kitabın sonunda telif tarihi olarak 18 Haziran 1877 yazılıdır. Bu eserin tercümesi daha önce *Dergâh* dergisinde yayınlanmıştı (sayı: 96, Şubat 1998, s. 18-21).

kişilerin kaleminden çıkma gazete yazılarıyla başlayan, ardından Londra basınından ve parlementodan da kısmen destek gören; Osmanlı hilafetinin yeni ihdas edilmiş bir şey olduğu, Kureyşiyet başta olmak üzere hilafet şartlarını taşımadığı, bütün müslümanlar tarafından kabul edilmediği, Yavuz Selim'in gasp yoluyla hilafeti aldığı... yolundaki aleyhte iddialarını ve Osmanlı halifesi yerine Mekke şerifini ikame etme teşebbüslerini ilmî ve siyasî olarak cevaplamaya ve reddetmeye çalışan, ileri sürülen tezleri "yanlış, değersiz ve münasebetsiz" bulan bu risâle, "Giriş"e aldığımız Ş. Tufan Buzpınar ve Azmi Özcan'ın yazılarında tarihî bağlamı içinde değerlendirildiği ve özetlendiği için ayrıca üzerinde durmuyoruz. Yalnız Osmanlı Devleti bürokrasisinde itibarlı görevlerde bulunan, nişanlar alan hatta Müslüman olduğu yolunda bilgiler olan İngiliz asıllı Redhouse'ın, Londra'da basılan kitabında İngiliz politikalarına karşı Osmanlı hilafetini ve gerçekliğini savunması dikkat çekici bir husus olsa gerektir. İstanbul zaviyesinden bakıldığında çok müsbet gözüken bu tavır alış İngiltere açısından bakıldığında Londra'nın Osmanlı hilafeti lehinde ve aleyhindeki politikaları birlikte yürüttüğü anlamına gelmektedir. Redhouse'ınkilere benzer görüşleri savunan başka İngiliz yazarların oluşu (Badger gibi) da çift taraflı işleyen, zaman ve şartlara göre biri diğerinin yerine ikame edilen politikaların ürünü ve uzantısı olmalıdır.

2. Meşhur muharrirlerimizden **Ahmed Mithat Efendi**'nin (İstanbul 1844-1912)[7] *Tavzih-i Kelâm ve Tasrih-i Meram* başlıklı ve 8 Mayıs 1296 (1880) tarihli yazma layiha-raporu[8], o günlerde İstanbul'dan Avrupa gazetelerine yazılan yazılarda görüldüğü üzere Sultan Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi yeniden meri kılmak ve Meclis-i Mebusan'ı tekrar açmak istediğini, buna karşılık "vükelâ ve bendegândan" bazılarının buna karşı çıktığını, padişahı "Kanun-ı Esasi'den nâdim ve pişman gibi" göstermek istediklerini haber alması üzerine yazılıp Saray'a takdim edilmiş bir metindir. Müellife göre karşı çıkanların (daha sonraki sayfalarda bunların bir kısmının ilmiyeye mensup kişiler oldukları ihsas edilecektir, s. 5-6) gerekçeleri şunlardır: 1. Kanun-ı Esasi'den ziyade şer'-i şerifin padişahın istiklâliyetini daha fazla muhafaza etmekte olduğu; 2. Kanun-ı Esasi'nin padişahın hukukunu tahdit etmesi dolayısıyla çok tehlikeli olduğu (s. 2).[9] Bu gerekçeleri haklı ve doğru bulmayan Ahmet Midhat Efendi raporunu dört bahis ve bir tetimme şeklinde düzenlemiştir.

• • • • • •

7 Hayatı ve eserleri için bk. Orhan Okay, "Ahmed Midhat Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, 68-70; aynı müellif, "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, II, 100-03. Eserlerinin alfabetik bibliyografyası için bk. M. Sabri Koz, "Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri", *Kitaplık*, sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002, s. 160-73.

8 BOA, YEE, 1887/71/31, 22 s.

9 Yazar birkaç sayfa sonra bu görüşleri şöyle açıklayacaktır: "Zât-ı hilâfet-simâta ümmetin itaatî nass-ı Kuran ile emr olunmuştur. Artık Kanun-ı Esasi fülan ne demektir? Öyle yeni kanunlar hükümdarânın hukukunu tahdit ve istiklâlini mahvetmekten başka bir şeye yaramazlar" (s. 4).

Birinci bahis "Şer'an mesele-i hilafet"e tahsis edilmiştir (s. 3-7). Şeriatın, itaat âyetinin (Nisa, 4/59) hiyerarşisi ve mânası içinde halifeye, adeta insanlık fevkinde üstün bir mevki ve büyük haklar verdiğini herkes kabul etmeye mecburdur. Fakat bu derecelerde mukaddes ve büyük olan haklar hangi hikmete mebni verilmiştir? Hikmet, halifenin asıl vazifesinin emr-i bi'l-marûf ve nehy-i ani'l-münker olmasıdır, bu ise Allah'ın emir ve nehyini yerine getirmektir. Halifeye itaatın Allah'a itaata, ona isyanın Allah'a isyana dönüştüğü nokta da burasıdır. Gerek şeriat gerekse Kanun-ı Esasi padişahın haklarını korumakta ve vazifelerini tayin etmekte ise de şeriatı ve bir tür şeriat olan Kanun-ı Esasi'yi korumak da padişahın vazifeleri arasındadır.

İkinci bahis "Siyaseten mesele-i hükümranî" konusunu işliyor (s. 7-12). Müellife göre hilafet umumi beyata tâbidir, beyat ise şeriatın emirleri dairesinde "halkın bir zât-ı hilafet-simâta itaat etmeyi deruhte eylemesi"dir. "Cemiyet-i medeniye" sahibi Avrupa devletlerinde bir şeriat cari olmadığından beyatın yerine kral ve meclis geçmiştir. Halkın temsilcilerinden teşekkül eden Meclis'ten geçen ve kral tarafından onaylanan "karar-ı umumi" bizdeki "icma-ı ümmet"e benzemektedir. "Zira icma-ı ümmet bir şeye karar verip de halife dahi o kararı kabul ve tasdik eyler ise karar-ı mezkür kanun-ı kat'î olur" (s. 8). Avrupa'da Kanun-ı Esasi kralın ve halkın hukuk ve vezaifini tayin etmiş, buna göre "kavânîn-i mevcudeye riayeten icra-yı adalet etmek ve sair nizam u intizam-ı memleketi muhafaza eylemek hükümdarın; ve vergi ve asker ve tekâlif-i saire vermek ve ahkâm-ı kanuna ve binaenaleyh hükümdara itaat eylemek dahi ahalinin vazifesi olmuş"tur. Avrupa'daki karşılıklı bu hak ve vazifeler şeriattaki halife ve ümmetin hak ve vazifeleri gibidir. Dolayısıyla Kanun-ı Esasi'ye padişahın hak ve yetkilerini sınırlandırıyor diye karşı çıkmak, şeriatın da halifenin hak ve yetkilerini tahdit ettiğini unutmak mânasına gelir. Ayrıca hem Kanun-ı Esasi hem de şeriattaki tahdit ve tayin aynı zamanda o hak ve vazifeleri korumak mânasına gelir. "Elhasıl Kanun-ı Esasi bir hükümdarın hakkını tahdit değil katiyyen muhafaza etmekte o kadar kuvvetlidir ki kanun-ı mezkür hükümdarın millete adalet ve milletin hükümdara itaat hususlarına riayetten ayrılmayacaklarını mübeyyin bir *sened-i mütekabil* demektir"[10] (s. 11-12).

"Kanun-ı Esasi'nin vaz'ındaki tehlike veya menfaat" konusuna tahsis edilen üçüncü bahis (s. 12-17), başlığından da tahmin edileceği gibi vaz'da tehlike değil menfaat görmektedir. Çünkü Kanun-ı Esasi gerek Heyet-i Vükelâ gerekse

10 "Sened-i mütekabil" terkibiyle Kanun-ı Esasi'yi hükümdarla millet arasında karşılıklı bir mukavele şeklinde anlayan müellif daha sonra onu "kanun yapma usulü" mânasında kullanacak ve "Kanun-ı Esasi demek bu bahisteki hükmüne göre 'usul-i taknîn' demektir. Yani kanun ve nizamların ne usul ile yapılacağını mübeyyin ve metin yollu mevzu bir risâleye Kanun-ı Esasi namı verilmiştir" ifadelerine yer verecektir (s. 13). Bir başka yerde ise "Kanun-ı Esasî kî cemiyet-i medeniye ve mesudiyet-i ahrarânenin üssü'l-esasıdır" gibi değer yüklü bir cümle göreceğiz (s. 20).

Meclis-i Mebusan karşısında halife-sultanı tahdit etmediği gibi gerek onlara gerekse halka karşı istinat ettiği bir kanuna işaret etmesi onu daha kuvvetli kılar. Önceki tecrübeler göstermiştir ki Heyet-i Vükelâ'nın kararını geri çeviren bir padişah herhangi bir kanuna atıf yaparak bunu yapmadığı için dedikodulara ve hoşnutsuzluklara sebep olmuştur. Halbuki şimdi Kanun-ı Esasi'deki maddesini gösterek geri çevirebilecektir. Meclis'in açılmasına halife-sultanın hakları açısından karşı çıkanlar Heyet-i Vükelâ'nın durumunu nazar-ı itibara almıyorlar. Halbuki Heyet-i Vükelâ; a) Elinde icra olduğu için istibdada kayabilir; b) Heyet-i Vükelâ'nın sayısı az olduğu için bunların devlet ve millet aleyhinde bir meselede ittifakları mümkündür, c) Heyet-i Vükelâ üyeleri gayrımeşru yollara da baş vurarak görevde kalma sürelerini uzun zamana yayabilirler. Bu üç mahzur Meclis için sözkonusu değilken ona karşı çıkmak mantıklı olamaz.

"Kanun-ı Esasi'nin mahvındaki menfaat veya tehlike" (s. 17-21) başlıklı dördüncü bahiste esas olarak vükelâ ve memurların mesuliyetten ve Meclis'in kontrol ve murakabesinden kaçmak-kurtulmak için yeniden vaz'a karşı çıktıkları anlatıldıktan (s. 17-18) sonra Bulgaristan başta olmak üzere Müslümanların da yaşadığı bazı yerlerde Kanun-ı Esasi ve onun verdiği haklardan yararlanılırken bunun Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslümanlar ve tebea için olmamasının psikolojik ve fiilî olarak büyük bir tehlike arzettiği, ayrıca muhalefete imkân hazırladığı vurgulanıyor (s. 19-20). "Milyonlarca nüfusu hükümdar-ı meşrularına kemâl-i minnetle ahrarâne kul etmek mi hünerdir yoksa milyonlarca nüfusu esirâne düşman etmek mi marifettir? İtikad-ı acizaneme göre padişahımıza sadakat yalnız rütbelerini, nişanlarını, ihsanlarını alıp da yine kendi zevkini düşünmek için değildir. Belki veliyyü'n-nimetimiz efendimiz hazretlerinin şan u şeref-i hilâfet-penahîlerini en ince ve nazik noktalara kadar düşünüp ona göre rey vermek bütün esdika-yı bendegâna farzdır" (s. 21).

Kanun-ı Esasi ve Meclis ağırlıklı bu raporun muhtevasından öte bir diğer önemli özelliği, Ahmet Midhat Efendi'yi Sultan Abdülhamit'in her halükârda destekçisi/istibdat taraftarı olmakla itham eden, onu meşrutî idare karşıtı gösteren yorumların tekrar gözden geçirilmesini gerektirecek vuzuhta olması ve *Üss-i İnkılap* kitabını tamamlayacak vasıflar taşımasıdır.

3. XIX. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin hilafet ve Ortadoğu politikalarında çok etkili bir isim olan, ayrıca Emir Abdülkadir, Kevakibî, Abduh, Reşid Rıza gibi Suriye ve Mısır'daki selefî hareketin temsilcileriyle yakın irtibatları bulunan diplomat Wilfrid Scawen **Blunt**'ın (1840-1922)[11] kitabından, doğrudan hilafet meselesini ele alarak Osmanlı hilafetini gayrımeşru gösteren bir bölümün ter-

11 Hayatı, eserleri ve faaliyetleri hakkında mufassal bir çalışma Elizabeth Longford tarafından yapılmıştır: *A Pilgrimage of Passion: The Life of Wilfrid Scawen Blunt*, London, Granada Publishing, 1979.

cümesine yer veriyoruz.[12] İstanbul'da tedirginliklere sebep olan, buna karşılık muhalif Müslüman aydınlarca hilafetle ilgili tezleri doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan bu metin de "Giriş"e aldığımız Ş. Tufan Buzpınar ve Azmi Özcan'ın yazılarında tarihî bağlamı içinde değerlendirildiği ve özetlendiği için ayrıca üzerinde durmuyoruz. Şu kadarını belirtelim ki bu cilde aldığımız Toyranî'nin risâlesi esas itibariyle Blunt'a cevaptır.

4. Rifaî/Sayyadî şeyhi ve II. Abdülhamid'in nerde ise bütün saltanatı boyunca yakınında, Suriye ve Hicaz bölgeleri ile Arap politikalarında etkili bir isim olan **Ebü'l-Hüda**'nın (Hama 1850-İstanbul 1909)[13] biri matbu (*Dâ'i'r-Reşad*) diğeri yazma (*en-Nefhatü'n-Nebeviyye*) iki önemli eserine yer veriyoruz. Ne yazık ki eserlerin ikisinde de baskı veya telif tarihi bulunmamaktadır. Bununla beraber muhtevalarından yola çıkarak iki eserin de en erken 1880'lerin başlarında[14], en geç 1890'ların başında yazıldıkları söylenebilir. Yalnız İstanbul'da Arapça aslı ve Halepli Kudsîefendizâde Abdulkadir'in[15] Türkçe tercümesi ayrı ayrı fakat aynı adla basılan[16] *Dâ'i'r-Reşad*'da yer alan "[Sultan Abdülhamit] kavâid-i hakkaniyet üzre *nizâmât*-ı seniyye tesis ve tertip buyurmuş ve hukuk-ı kadîme-i meşhure-i mülûkâneden bir nice hukuku rahat-ı raiyet uğrunda terk ve bast-ı bisât-ı re'fetle beraber *kavânîn-i esasiye*-i saltaniye üzre teşyîd-i bünyân-ı mülk eyleyerek mânen ve fiilen re'y ü efkâr-ı musavvere yerine infaz-ı ahkâm-ı 'aliyye için ittihaz-ı *usûl-i meşvere[t]* etmiştir. Emr-i şûra ve ıslah-ı ahvâl-i reâyâ ve um-

12 "The Modern question of the caliphate", *The Future of Islam* içinde, London, 1882, s. 48-89.

13 Ebü'l-Hüda hakkında en geniş araştırma şimdilik Butros Abu Manneh'ye aittir: "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda al-Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, XV/2, 1979, s. 131-53 (Bu makale İrfan Gündüz tarafından tercüme edilerek M. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayınlanmıştır; sayı: 7-10, 1995, s. 375-405); kısa hal tercümesi için ayrıca bk. Azmi Özcan, "Ebülhüda", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, YKY, 1999, I, 390.

14 Abu Manneh "ihtiva ettiği fikirlerden hareket ederek 1880'lerde basıldığını söyleyebiliriz" demektedir; *agm*, İ. Gündüz tercümesi, s. 392.

15 Halep müftüsü Muhammed Kudsî'nin torunu, ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Halep mebusu, Meclis'in feshinden sonra Saray'da kâtip olan mütercim, Ebü'l-Hüda'nın arkadaşı, müridi, 1876 İstanbul seferinde yol arkadaşı ve İstanbul'da yakınıdır (bk. Abu Manneh, *agm*, s. 384-86). *Dâ'i'r-Reşad*'a yazdığı takdim yazısından risâlenin Türkçeye tercümesini Ebü'l-Hüda'nın istediğini öğreniyoruz: "Lisan-ı belâgat-ünvan-ı Arabî ile telif buyrulmuş olan risâle-i mezkürenin lisan-ı Türkîye tercümesiyle tamîm-i fâide olunması dahi arzularından bulunmağla bu abd-i kalilü'l-bidâ'a imtisâlen li'l-emr (...)", (s. 4).

16 Arapçası, [İstanbul], Matbaatu's-Sultaniye [Matbaa-i Âmire], 52 s.

Türkçesi, trc. Halepli Kudsîefendizâde Abdulkadir, [İstanbul], Matbaatu's-Sultaniye/Matbaa-i Âmire, 78 s. Arapçası ve Türkçe tercümesinin sayfa düzeni, hurufatı ve kağıt kalitesi aynı olduğu için ikisinin aynı zamanda dizilip basıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Abu Manneh "Elimizde *Dâ'i'r-Reşad*'ın Türkçeye tercüme edildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz" demektedir (bk. *agm*, İ. Gündüz tercümesi, s. 396/dn. 129) ki tashih edilmesi gereken bir hatadır.

rân-ı evtân u enhâ zımnında bir *cemiyet-i umumiye* teşkil ve etraf u aktârdan celb ü cem'lerine bezl-i lutf-ı cezîl edip taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden bu yolda bî-diriğ buyurulan inayet u âtıfet istihsâl-i refah-ı ahali-i büldân ve i'tilâ-yı şan için gayet-i inayet-i mülûkânelerini tayin ve izaha kifayet eder" (s. 59, vurgular bizim) ifadeleri eserin telif ve baskı tarihi konusunda bazı işaretler taşımakta ve şüpheleri davet etmektedir. Şöyle ki; burada geçen "nizamât" ve "kavânîn-i esasiye"den Kanun-ı Esasi, "usul-i meşveret" ve "cemiyet-i umumiye"den de meşrutiyetin ilânı ve Meclis-i Mebusan/Meclis-i Umumi'nin kastedildiği açık gibidir. Bu durumda risâlenin ya geçmişte kalmış I. Meşrutiyet'in ve Kanun-ı Esasi'nin ilânına, Meclis'in açılmasına, hâlâ devam etmekte olan müsbet unsurlar gibi atıfta bulunduğu kabul edilecek veya eserin yazıldığı tarih olarak Meclis'in henüz feshedilmediği, Kanun-ı Esasi'nin askıya alınmadığı zaman olarak 1877-78 yılları tesbit edilecektir. İfadenin muğlaklığı birinci ihtimali daha kuvvetli kılmakta ise de bunun kasd-ı mahsusla muğlak bırakılmış olduğu da var sayılabilir.[17] Ebü'l-Hüda'nın İstanbul'a yerleşmesiyle neticelenen üçüncü gelişinin 1876 yılında gerçekleşmiş olması da, onun gelirken yanında padişaha arz için böyle bir risâle getirmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.[18] Müellifin 1878'de gözetim altında Halep'e gönderildiği, aynı yıl içinde tekrar İstanbul'a dönmesine müsaade edildiği dikkate alındığında risâlenin telif tarihinin bu yıl olması da hatıra gelmektedir.

Eser kısa bir girişten sonra üç bab ve tetimmeden oluşmaktadır. Birinci bab saltanatla ilgili âyet, hadis ve büyük zevatın sözlerine, bunların yorumlarına yer vermekte; ikinci babda ittihad (birlik) ve faziletleri işlenmekte; üçüncü bab malen ve bedenen cihad ile itaat meselesine tahsis edilmektedir. İki makaleden oluşan tetimme kısmı ise memurların vazifelerinde sadakat göstermeleri ve halife-sultanın emirlerine itaat etmelerine tahsis edilmiştir. Dil ve üslubu ile imalarından anlaşıldığı kadarıyla risâlenin öncelikli muhatapları ulema, meşâyih ve üst düzey memurlardır. Kendisi etkili bir tarikat şeyhi olmasına ve Musa Rıza, Ahmed es-Sayyad, Muhammed Mehdi er-Revvas, Siracuddin Sayyadî gibi tarikat büyüklerinden iktibaslarda bulunmasına rağmen bu risâlede ilmiye yönünü öne çıkarmış gibidir.

• • • • • •

17 Tercümenin metne sadık olduğunu, Arapçasında da "kavânînu'l-esasiyyeti's-sultaniye", "meşveret", "intedebe li-cem'ihim mine'n-nevâhî ve'l-aktâr" ibarelerinin geçtiğini hatırlatalım (Arapça baskı, s. 39).

18 *Dâ'i'r-Reşad*'ın Türkçesinin baş kısmında yer alan künye bilgisinde (s. 8) Ebü'l-Hüda Halep Nakibü'l-eşrafı olarak takdim ediliyorsa da bundan risâlenin telif tarihiyle ilgili bir istihracta bulunmak mümkün değildir, çünkü bu göreve tayini daha öncedir.
Ebü'l-Hüda'nın Suriye bölgesindeki Osmanlı idaresine muhalif ve "müfsid" hareketler karşısında halife-sultana itaatı gündeme getiren ve Türkçesi *Tercüman-ı Hakikat*'te neşredilen (nu. 1016, 10 Kasım 1881) yazısı da risâlelerin tarihini tesbitte kıstas olarak kullanılabilir; bu konuda bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Suriyesi'nde Türk aleyhtarı ilânlar ve bunlara karşı tepkiler, 1878-1881", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 1998, s. 88.

Müellif, Osmanlı sultanlarının ve hususen II. Abdülhamid'in meşru ve itaat edilmesi dinen ve siyaseten zaruri bir padişah olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koymak için onun; 1. Hz. Peygamber'den itibaren kesintisiz süregelen ve Osmanlılara intikal eden imamet ve hilafeti deruhte ettiği, 2. Siyasî iktidar sahibi (emr ü nehye mâlik), 3. Allah'ın dininin ve şeriatın yardımcısı/muhafızı, "gayret-i diniye ve himmet-i Mustafaviye" sahibi, 4. Ahlâk sahibi (müttaki, salih, mücahit, sabırlı), 5. Müslüman cemaatının muhafazası ve din düşmanlarının def edilmesi konusunda şevket ve iktidara malik olmak gibi vasıfları haiz olduğunun altını çiziyor. Risâlenin bir başka yerinde ise (s. 40-41) halife-sultanın müslümanlara, mukaddes beldelere ve İslâm coğrafyasının mühim yerlerine olan hizmet ve hakimiyeti de hilafetinin meşruluğu ve ona itaat için gerekçe olarak serdedilmektedir. Buna göre "hidmet-i atebe-i seniyye-i nebeviyye ve hirâset-i Beyt-i mamur ve muhafaza-i Mescid-i mukaddes-i aksa ve herbir merkad-ı mukaddes ve makam-ı akdes hidmet-i şerifesi bu makam-ı celil-i lâzımü't-tebcil-i hilafet-i uzmâya ait ve râci ve zuhur-ı İslâmdan beri makarr-ı hilafet ve saltanat olan memâlik-i cesîme ve azîme-i İslâmiyenin kâffesi daire-i milket-i hazreti hilafet-penâhîde müctemi' ve vâkidir".

Ayrıca bütün muvafık risâlelerde göreceğimiz halifenin "zıllullah-ı fi'l-arz" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) oluşuna atıfta bulunarak metafizik bir alana intikal ediyor ve itaati güçlendiriyor. "Malumun olsun ki küllî ve cüz'î vuku bulan herbir kaziyye-i kevniyye daire-i ulûhiyetten doğruca hücre-i mutahhara-i nebeviyeye nâzil ü vâsıl olup oradan mukteza-yı irade-i Rabbaniye üzre mevâkı'ına ifaza olunur, bu da sırr-ı mahbûbiyyet ve kabiliyetten nâşîdir. Bu halde şek ve şüphe yoktur ki sırr-ı celîl-i Peygamberî sârî ve emr u irade-i Muhammediye nâfizdir. Ve câh u vak'ı nezd-i ilâhîde pek azîmdir. Ve *makam-ı niyâbetde* [hilafette] *mazhar-ı kabul-i 'âlî-i Peygamberî olmayarak kimse cülûs edip niyâbet edemez ve nâibin herhalde şân-ı 'âlîsi mülahaza-i celîle-i nebeviye ve âtıfet-i kalbiye-i Muhammediye ile kâimdir.* Böyle olunca hidmet-i Peygamberîlerine kabul buyurdukları ve tenfîz-i evâmir u iradelerine nâib tayin ettikleri zâta teslim etmek [olmak] vâciptir" (s. 21-22, vurgular bizim) cümleleri de bu meyanda zikredilebilir.

Müellif, farkında olduğu sultanla ilgili bazı problemlerin itaat dairesinin tahribine yol açmaması için de yine çokça karşılaşacağımız meşhur hadise sığınıyor:

"Emr-i zâhirde nâib-i makam-ı risâlet padişah olduğu cihetle evliyâ-yı kirâm ittifak eylemişdirler ki hâl-i adalette cümle müslümanlar padişaha hayır ile dua etmek ve hâl-i cevr ü zulümde dahi salah-ı halini temenni ve dua eylemek vâcibesi altında ve sirren ve cehren padişah aleyhinde söz söylememek ve mezemmetinde bulunmamak mesuliyetindedirler. Bunu da Fahr-i âlem efendimizin 'Padişah yeryüzünde zıll-i ilâhîdir, güzel hareket eder ise nâil-i ecr olup isâet ettiği takdirde vebâl üzerinde kalır fakat

müslümanlar sabretmelidir' meâlinde olan mezkür hadis-i şerifden istinbât etmişlerdir. Ve bu suretle padişahların isâetleri takdirinde sabır ile tavsiye olunması haklarında herhalde keff-i lisan olunmak lâzimeden olduğunu bildiriyor" (s.19-20).

Yazara göre bu genel hükümleri aktüel (hikmet-i vaktiye) olarak da önemli ve öncelikli kılan başka hususlar da vardır. Çünkü saldırıları artan düşmana mukabele etmek (düşman tehdidi risâle boyunca sık sık gündeme gelecektir), vatanı muhafaza etmek, asayişi temin, rahata ulaşmak ve mefküreleri gerçekleştirmek için, âyet ve hadislerde ısrarla tavsiye edilen ittihada sarılmak ve tefrika, fitne ve münazaadan sakınmaktan başka yol yoktur. Bunun için de ittihad imkânlarını artırmak, dairesini genişletmek ve sultanın emirlerine itaat ve inkıyad etmek gerekmektedir. Çünkü "bu makam-ı mukaddes-i hilafet menkabe-i bekâyı din ve namîka-i mersûm-ı İslâm ve müslimîndir. Ve bu suretle kâffe-i aktâr-ı âlemde bulunan müslümanların inkıyad ve ittihad eylemesini mûcib olan mezâyâ münhasıran bu makamda ictimâ etmiştir" (s. 40).

Dâ'i'r-Reşad'da halife-sultana muhalefette bulunanlara karşı doğrudan ve sert tenkitler yok gibidir. Yalnız eserinin bir yerinde geçen "bilâd-ı Arabiye ve sâir memâlik-i mahrûse-i Devlet-i Aliyye'de pek çok memur görmüşüzdür ki bu medeniyet kaidesine tatbiken huzûz-ı nefsâniye ile iştigal etmesinden nâşi bir takım mesarifât-ı zâide-i külliyeye ve bunun için de memuriyetince veliyyü'l-emre hıyanete ve fart-ı teseyyüble beraber zulm-i raiyyete başlayıp esvâb-ı müzahrefe iktisâ ve saçlarını da düzeltip bastona ittikâ[yı] meziyet-i mahmûde kıyas eylemiştir. Allah için böyle bir hâlet ve kavl-i mücerred ile iddia-yı marifet ne fâide verir ve âdâb-ı medeniyet-i şer'iye ile müteeddib olup hidmet-i veliyyü'l-emri itkân ile emin ve ıslah-ı ahvâl-i raiyyet hususunda kemâle karîn olan memurdan ne zarar hasıl olur" (s. 44) cümlelerindeki Avrupai tarzda giyim-kuşam ve batılı tarzda davranışlar (süslü elbise, saç tarama, baston, belki şapka), hususen Avrupa'da bulunan Jöntürklere ve İttihatçılara da yaygın olarak yöneltilmiş tenkitlerdir. Yazara göre "medeniyet" muhaliflerin zannettikleri gibi meşrutiyet talebi, itaatsizlik, "âdât-ı ecnebiyeyi" bütünüyle bilmek değil, "medeniyet erbâb-ı kemâl ü maarif nezdinde edeb ü istikamet ve nezaket ve terk-i fitne vü mefsedetle beraber sâbit-kadem-i sadakat olmak ve halk ile hüsn-i muamele ve ulü'l-emre inkıyad ile nasihat-i hasene icra eylemek ve esâlîb-i makbule ile terbiyet-i memur ve cevr ü te'addiyâttan azâdegî-i külliyât ve cüziyât-ı umûr için dikkat olunmak ve şecere-i fitne vü fesadı kökünden çıkarıp koparmak ve hüsn-i taviyyet ile veliyyü'l-emre tazim u tevkîr ve büyüklerden küçüklere merhametle ahde vefa ve mücâvezet-i hududdan ittikâ etmek kazâyâsından ibarettir" (s. 43).

Ebü'l-Hüda muhaliflerden bahsetmeden Sultan Abdülhamid'e yöneltilen zulüm, istibdat ve ahlâksızlık tenkitlerine de cevap olabilecek şekilde onun kötü

maksatlardan, adaletsizlikten beri olduğunu, "Devlet-i Aliyye'nin envâ'-ı adalet ile mâlâmâl ve rahat-ı umumiyenin husul" bulduğunu, "kâffe-i sunûf-ı tebea hakkında adaletle beraber merhamet ü insaf" ile muamele ettiğini, bazı haklarından feragatla Kanun-ı Esasi'yi ilan ettiğini, âyet ve hadislerdeki müşavere emirlerine uyarak Meclis'i açtığını söylüyor ve diyanetle ahlâkını methediyor. Müellifin padişaha yönelik tenkitlere konu olan meseleler arasında dikkatlice üzerinde durduğu bir diğer husus "kanun" meselesidir. (Laik) kanunların bazı hükümleri ve müsavat prensibi şeriata muvafık değilse de bunlara da itaat etmek gerekir, çünkü "siyaset divanlarında bulunan nizamât fiilhakika *akl u tedbirin eseri* bir nüktedir ki *kabiliyet-i zamaneye tatbik* olunmuştur". Ayrıca kanunlar ulemanın ictihadı, icma-ı ümmet ve padişahın tasdiki ile oluşmuş ve meriyete girmiştir, bu süreç ise onları bir tür şer'î hale getirmektedir:

> "Adaletin hakikati eğerçi küllî ve cüzî her kaziyyeyi muktezâ-yı evâmir-i ilâhiye ve şeriat-ı seniyye üzre fasl etmektir. Ve hakk u bâtılı temyîz eden mizan-ı ilâhî ve adalet-i sahiha budur. Lâkin *esâlîb-i siyasiyede o hikmet-i asliyeden alınmış ve icmâ'-ı ümmet mertebesinde bir nice ulema-yı a'lâm ve zevât-ı kirâm tatbikat ve tedkikatıyla meydana getirilmiş fürû' olup taraf-ı eşref-i emiru'l-müminînden kemâl-i ihtimam ile bu hususta rû-nümâ olan kesret-i itina ile beraber asl-ı şeriat-ı garrâdan ahz u iktibas olunmuş* ve ahkâmda müsavat ile icra-yı ma'delet ve asâr-ı şerifede mehâzîri vârid olan zulm ü i'tisafdan mücânebet makâsıdına ve ümmet-i mümine hakkında himayeti müstelzim bir suretle teşyîd-i erkân-ı ma'delet edilmesi arzusuna mebni bulunmuştur. Şikâk u hilâf tarafında bulunmayan erbâb-ı insaf nezdinde müsellemdir ki *muvazene-i vaktiyenin iktizası üzre bu nizamât şimdiki halde makam-ı ictihadda tertip olunarak* bu halde imamü'l-müminîn hazretleri mazur ve esâlîb-i müstahsene üzre cereyanına göre her halde ve kâffe-i umûrda ve hususâ ki *ondan güç ve ağır gün geçmemiş olan bu eyyâmda ittihad ve inkıyâdın elzemiyeti* gayrı mestûrdur"[19] (s. 61-63, vurgular bizim).

• • • • • •

19 Yazar sözlerine şöyle devam ediyor: "Her kim *ağrâz üzerine itiraza kıyam ve emîr-i muazzam ve memurîn hakkında intikâd ve ta'n ile iştigal eder* ise Devlet-i Aliyye'nin rahat-ı müslimîn için çalıştığı ve mücahede-i a'dâ-yı din ile i'tilâ-yı kelime-i Hak yolunda uğraştığı bu zamanda artık *asker-i fesad ile a'dânın galebesine çalışmış ve ceyş-i iftira ve intikâd ile düşmanlara mûavenet etmiş* demek olarak bî-şek sezâ-vâr-ı 'lkâb-ı Mevlâ-yı müteâl ve düçâr-ı vizr-i vebâl olmuştur. Çünkü bu tarîk ile rabıta-i mezhebiyeyi bırakıp rabıta-i sebebiye ile iştigal ve bunu *mansıb ve memuriyet kazanmak* veyahut *gayet-i nefsaniyesi* her ne ise onun için ittihaz-ı vesile-i husul-i âmâl eylemiş olacağına ve eşedd-i mine'l-katl olan *livâ-yı fitneyi dikmiş* ve kavlen ve fiilen *irtikâb-ı hatîât-ı fesad-kârîde* bulunmuş olmasıyla rûz-ı kıyamette cânib-i Hak'dan mesul olaca[ktır]" (s. 63-64, vurgular bizim).

5. Şeyh **Ebü'l-Hüda**'nın muhteva itibariyle *Dâ'i'r-Reşad*'a benzeyen fakat dil ve muhatapları itibariyle farklılıklar gösteren *en-Nefhatü'n-Nebeviyye fî Hidmeti'l-Hilâfeti'l-Hamidiyeti'l-Osmaniye* başlıklı yazma risâlesi[20] de tarihsizdir. Risâlenin telif tarihini tesbit konusunda bize yardımcı olacak tek husus müellifin, II. Abdülhamit muhaliflerinin yayınladıkları risâlelerden bahsetmiş olmasıdır ("netice-i mesaileri mahz-ı hüsrân ve herbir lâf u güzâfları sırf hezeyân olan bu şirzime-i bâğiye ve fi'e-i tâğiyenin neşr ettikleri risâleler, ittihaz ettikleri vesileler hep makrûn-ı haybet ve rehîn-i dalâlet olmuştur", s. 60). Bu muhalif risâleler, teşekkül etmekte olan İttihatçı çevrelerin risâleleri ise eserin telif tarihi en erken 1880'lerin son yılları, muhtemelen de 1890'ların ilk yıllarıdır. Bu tesbit doğruya yakınsa *en-Nefhatü'n-Nebeviyye*, *Dâ'i'r-Reşad*'dan daha sonra yazılmış olmaktadır ki üsluplarından ve muhalefete karşı takındıkları tavırlardan anlaşılan da budur.

Eser bir mukaddime, iki bab ve bir hâtime üzere tertip edilmiştir. Mukaddimede muhalifleri "ilim ile fenn-i temyîzden âciz, şeble şekeri tefrîke gayri muktedir olduğu halde öğrenmiş olduğu ecnebi bir lugatı veyahut bir mesele-i fenniyeyi sevk-i cehaletle kemâl-i mutlak zannedip nazariyâta meyl u takarrüb, ulûm ve ahkâm-ı diniyeden tecerrüdle, zalâm-ı cehl u nâdânî içinde yolunu şaşırıp derya-yı evhâm-ı bâtılasına dalmış nice âdemler" (s. 2) diye tenkit eder[21] ve ilimden, kişinin ilim ve ahlâk sahibi olmasından bahis açar. Birinci babda "halife, hilafet" kelimeleri hakkında bilgi verildikten sonra halifenin icraatına sabır bahsine geçilir ve meşhur hadis tekrarlanır: "İmamında/halifesinde kötü bir fiil gören kişi sabretmelidir". Yazarın sabrın gerekçesi olarak zikrettikleri daha da önemlidir: "Bunun da sebeb ü hikmeti arzu ve hevesât-ı beşeriyenin ihtilâfı ci-

20 İÜ. Ktp. Ty., Nu. 4704, 91 s. İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi'nin kapalı olduğu bir dönemde bu eserin fotokopisini lütfeden Hulusi Yavuz beyefendiye müteşekkirim.

21 Yazar mukaddimede, belki de muhaliflerin yönelişlerini değer olarak zayıflatmak maksadıyla *Dâ'i'r-Reşad*'da olmayan sertlikte Avrupa medeniyetinin neticelerini hafife alan bir tavır sergilemektedir: "Bazı memâlik-i garbiye ve diyâr-ı ecnebiyede görüp işittiğin ahvâle meftûn ve müteaccib olma, zira onlarda görülen intizam ve mamuriyet hep eser-i sun'-ı beşerdir. Oradaki âdemler hep me'lûf-ı sanat ve ticaret olup yalnız bu cihete hasr-ı mesai ve sarf-ı efkâr ettikleri cihetle me'âlî ve fezâil-i insaniyeden bî-behre ve binaenaleyh acınacak bir haldedirler. Gördüğümüz medeniyet-i sınâyi'a âlemi vahşet-i tabîiyyeyi, 'adem-i re'fet u rahmeti tamamiyle müştemil ve mutazammın olduğu, efrâd-ı avâmmın ekserinde meşhûd olan ahvâl ile sabittir. Bunun da başlıca sebebi büyüğü küçüğüne merhamet ibrâzına, zengini fakire muavenet izhârına sevk edecek ve her sınıf halka ahvâl-i hafiyye ve celiyyede kasran değil tab'an hudûdunu bildirecek ve tecavüzden men edecek bir râbıta-i diniyenin fikdânıdır" (s. 15-16); "Hayf sad hayf ki bu makûle şikem-perverân-ı cehalet-pîşenin ahlâk ve âdât-ı seyyie ve sakîmeleri bizim bazı sebük-mağzân-ı kem-iz'ân efrâdımıza dahi sirayetle *onların mahûd fenlerini tahsile koyulup* fen ile ilmi temyîzden, maddiyât ve nazariyâtı, vicdaniyât ve ameliyâtı tefrîkten âciz olduklan halde zu'm-ı sakîm ve re'y-i gayrı müstakîmlerince din-i enver-i Muhammedî ve şer'-i ezher-i Ahmedî güyâ icrâ-yı sanat ve ticarete ve isticlâb-ı emvâle bâ'is olan a'mâl ve eşgâle mâni imiş. Zehî cehl-i mürekkeb" (s. 17-18).

hetiyle kiminin ağrâz-ı şahsiye ve nefsaniye sevkiyle halifeye hased etmesi, kiminin halkı ondan tenfîr ve tesmîm-i efkâra çalışması, kiminin kin ve hıkd etmesi ve kiminin onda olmayan bir şeyi ona nisbet kılması gibi ahvâl-i tabiiyyenin vukûudur. Halifenin ahvâline karşı sabırsızlık ve 'adem-i teennî göstermek ma'azallâh erkân-ı diyâneti, bina-yı İslâmiyeti yıkmak ve gürûh-ı bed-hâhân-ı devlet ü millete alet olmak demektir ki şu hal Resûl-i Rabb-i müte'âl sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin evâmir-i celîlesine muhaliftir" (s. 24). Sahabe ve tabiînin "fısk u fücûrları meşhur olan" Emevî halifelerine itaat etmeleri bu yüzdendir. Halbuki Osmanlı halifelerinin böyle bir zaaf ve kusurları da yoktur, buna mukabil tevarüs, siyasî iktidar ve mukaddes beldelere fiilî hizmetleri dolayısıyla hilafet haklarıdır. "Bu devlet-i ebed-müddetin menâkıb-ı celîlesinden biri dahi İslâmın zayıf ve garip düştüğü bir zamanda iade ve tezyîd-i şân u şevketine muvaffakiyettir. Sanki Cenabı Hak bunları teyîd-hâne-i gaybında tutmuş da İslâmın kendilerine şiddetle muhtac oldukları bir zamanda icad u izhâr buyurmuştur" (s. 39-40). Yazara göre dinin üzerine bina kılındığı İslâmın beş şartı ancak cihad sayesinde kıvam düzeyde yapılabilir, cihad ise itaat edilen ve bu yüzden muktedir olan bir halifenin varlığını zaruri kılar (s. 48-52). Eserde bundan sonra Abdülhamid'in gerçek halife oluşunun maddî ve mânevî tezahürleri sayılmaktadır.

İkinci bab muhaliflerin vasıflarını ve hafifliklerini, gayrıdinî ve gayrıahlâkî tutumlarını saymakla başlıyor:

"Zamanımızda bazı ahlâk-ı fâside erbâbının ağrâz-ı zâtiyelerine tebe'iyyet ve emrâz-ı diniyelerine mağlûbiyet ve meârib-i hasîselerine mutâva'atla meslek-i istikamet ve şeriatten ve daha doğrusu fazilet-i insaniyetten inhirâf ve tebâ'üdle bir takım makâsıd-ı fâside kovalıyarak ve efkâr-ı sakîme besleyerek ümmet-i Muhammed'in büyüğünü, küçüğünü, asîlini, vadî'ini, hakikatsiz bir takım akvâl-i bî-meâle mâil ve gürûh-ı cühhâl-i bî-idrâke dâhil ve nef' u zararlarını tefrîk ü idrâkten âciz, mefâsid ve mesâlihi temyîze gayrı muktedir, ittisâl ve inkıta'dan bî-haber zannedip bu zu'm-ı fâsid ve itikad-ı kâsidle kendilerine nâsıh süsü ve hayır-hâh rengi vererek esas maksadları olan tefrîk u ifsâd-ı müslimîn ve efrâd u a'yân-ı milletle hazreti emirü'l-müminîn arasına ilkâ-yı şerâre-i mekr u kin uğrunda bezl-i nukûd u emvâle ve kendi akl-ı kâsırlarınca neşr u tertîb-i akvâl ile tevzi-i evraka ihtimam edip güya sa'y u kûşişle ahlâk-ı fâside erbâbının akl u idrâki selb ve kendi taraflarına cezb ü celb ile matbuat ve neşriyatlarını kizb u dalâlete vesile ve âlet ederek makam-ı mukaddes-i hilafete mücerred bühtan ve iftira tarîkiyle isnâd-ı me'âyibe ve kendi ahlâk-ı fâsidelerini tasvir ile Cenabı Hakk'ın âlem-i gaybda me'âyibden tathîr ve tenzih buyurmuş olduğu zât-ı mukaddese 'azv u isnâda ve tezvirât-ı bâtı-

niyeleri gayret-i zâhiriyeleriyle bu ümmet-i necîbiyeye tesir ettirmeye muvaffakiyeti temenni ederler. Zehî fikr-i bâtıl ve zehî hayâl-i muhâl. Bunların hâmî-i ümmet ve sahib-i şeriat sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin 'Kim, siz bir kişinin etrafında birlik halinde iken size gelir ve asanızı [güç ve kudretinizi] kırmak isterse onu öldürün' hadis-i şerifinden haberleri yok" (s. 59-60).

Ardından II. Abdülhamid'e atfedilen yetersizlikler, kötülükler ve haksızlıkları cevaplarcasına hallfe-sultanın müsbet vasıfları ve icraatı, Osmanlı sultanlarının İslâm âlemine, mukaddes beldelere hizmetleri *Dâ'i'r-Reşad*'a benzer şekilde sayılıyor. Yazarın açıkça altını çizdiği hususlardan biri de muhaliflerin bilerek-bilmeyerek "ecnebi"lerin İslâm âlemine yönelik "fesat" çıkarıcı ve "daire-i ittihad ve ittifak"ı bozucu faaliyetlerine alet olduklarıdır (s. 71-72).

Hatime kısmında itaatın delilleri sıralandıktan sonra tekrar muhaliflere dönülmekte ve "[Hadisten] istidlâl olunur ki imamı hak bilmeyen ve ona tebe'iyyet etmeyen kâfir olur. İcmâ'-ı ümmet dahi bi'l-cümle sahâbe-i kirâmın müctemi'an ve müttefikan hllafet-i Ebu Bekir radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerini kabul edip hiçbirisinin inkâr ve muhalefette bulunmamasıyla sâbittir. İşte şu berâhîn-i sahîha ve vâzıha ile imamı hak bildikten sonra mülküne fitne ve fesad düşürmek, tebe'asının fikrini bozup tarîk-i itaat ve istikametten ayırmak sûretiyle ğışş etmeğe, aldatmağa, aleyhine hurûc etmeye sa'y edenler İslâmiyette ihdâs-i bid'at u dalâlete çalışan ehl-i ilhâddan sayılırlar ki ne'ûzu billâh fâsikînden bin kat beterdirler" (s. 75); "imamın aleyhine hurûc edenlerin mübtedi'adan bulunacakları cihetle taraf-ı sultanîden katl u imhaları câizdir" (s. 81) gibi cümleleriyle muhalifler küfür ve ilhada nisbet edilmektedir.

Eserin muhatabı öncelikle tasavvuf ve tarikat çevreleri ile halk gibidir. Çünkü müellif hilafetin lüzumu ve vücubunu anlatmak için cihadı, cihadı anlatmak için de İslâmın beş şartını anlatma ihtiyacı duymuştur (s. 48-52). Muhalifler için kullandığı dil de daha sert ve halka dönük olarak daha etkileyicidir. Ayrıca Osmanlı sultanlarının faziletlerini ve idarelerinde din ü diyanete bağlılıklarını göstermek için onların Emevî, Abbasî ve Fatımî halifeleri gibi davranmadıklarını söylemekte ve *Dâ'i'r-Reşad*'da yapmadığı şekilde Emevî ve Abbasî halifelerinin sahabe ve tabiîne, mukaddes yerlere ve ulemaya yaptıkları zulümleri, onların devirlerinde ortaya çıkan bidatleri tadad etmektedir (s. 35-38). Böyle bir değerlendirme genel Sünnî çevrelerin akslne çoğu alevî-meşrep olan tarikat çevrelerinin hisslyatına denk düşmektedir.[22] *Dâ'i'r-Reşad*'a benzer şekilde Ahmed Rifaî, Muhammed Mehdi er-Revvas gibi şeyhlerin sözlerinden iktibaslarda da bulunulmaktadır.

• • • • • •

22 "Hikmet-i idare-hikmette kisra-yı Arap unvanını almış olan" diye takdim edilen Hz. Muaviye ile ilgili müsbet bir not (s. 63) bu temayülün istisnasıdır.

Eserin mütercimi tasrih edilmemiş olmakla beraber tercüme tarzı ve kelime tercihleri itibariyle bu risâlenin de Kudsîefendizâde Abdülkadir tarafından tercüme edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Yalnız bu tercümenin dili, belki de muhatapları hesaba katıldığı için daha sadedir.[23]

6. İlmiyeden ve Nakşî tarikatına müntesip Edirne Müftüsü **Mehmed Fevzi Efendi**'nin (Tavas 1826-İstanbul 1900)[24] *en-Nesâyihu'l-Fevziye fi'l-Ed'iye ve'l-Medâyihu's-Seniyye* adlı, baskı yeri ve tarihi belirtilmeyen küçük risâlesi (8 s.) Sultan Abdülhamid'in hilafetini savunmak ve muhalifleri tenkit etmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Cenabı Allah'ın "hıfz u emanında" ve cümle evliyaullahın "kefalet, sıyanet ve damânında", "duası gufran sebebi" olan padişaha itaat vacip olduğu halde "adavet, hıyanet ve ihanet" içinde olmaya cesaret edenlerin "inşaallahu te'âlâ der-'akab makhûr u müdemmer u zîrûzeber ve ateş-i kahr-ı kahhâr ile harîk u hâkister olması mukarrerdir" (s. 3) diyen müellifin bu safhada "Müminlerin güzel gördüğü Allah katında da güzeldir" hadisini zikrederek âyet ve hadisten öte "kâffe-i tebeanın" padişah hakkındaki hüsnüzannını ve onu dua ile yad etmelerini halifenin sahihliği ve meşruluğu için delil olarak kullanması önemlidir.

Eserin telif ve baskı tarihi konusunda metinde fazla işaret yoktur. Tarihlendirme problemini çözmeyen mevcut işaretlerden biri, risâlenin 1864'te azledildiği Edirne Müftülüğü görevinden sonra yazıldığının tasrih edilmesidir ki, bu eserin muhtevasına göre çok erken bir tarihtir. İkinci işaret Sultan Abdülhamid'e itaat etmeyip adavet, hıyanet ve ihanet edenlerden[25] bahsediyor oluşudur ki bu ifadeler eserin 1880'lerin ikinci yarısında yazılıp basıldığı konusunda kısmen açık bir işaret olabilir. Müellifin yaklaşık aynı muhtevada *Zübdetü'l-Âsâr ve Umdetu'l-Efkâr* başlıklı bir risâlesinin daha olduğu zikrediliyorsa da[26] buna ulaşmamız mümkün olmamıştır.

7. Bereketzâde İsmail Hakkı Efendi (öl. 1918)[27] tarafından *Bekâ-yı Saltanat-ı Osmaniye* adıyla ve bazı ek açıklamalarla Arapçadan Türkçeye tercüme edilerek yayınlanan[28] *el-Burhan 'alâ Bekâi Mülki Benî Osman ilâ Âhıri'z-Zeman* ri-

• • • • • •

23 Ebü'l-Hüda'nın kaynaklarda isimleri geçtiği halde bulunamayan bazı eserleri de Osmanlı hilafeti, itaat ve II. Abdülhamid'le alakalıdır: *Mefâhiru'l-Beyti'l-Osmani'l-Âlî ve Vücubu Taati's-Sultan, Tazimu İmami'l-Müslimîn li-Nusreti'd-Din, Behcetu'z-Zeman fi Meâsiri Halifeti Seyyidî Veledi Adnan Abdülhamid Han, Mâ'na Hubbu'l-Vatan mine'l-İman*; bk. Abu Manneh, *agm*, s. 392/dn. 106.

24 Hayatı ve eserleri için bk. Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi, Edirne müftüsü", *DİA*, XII, 506-09.

25 Yazarın muhalifler için kullandığı ifadeler: "Tavâif-i habise, efrad ve eşhâs-ı menhûse, eşhâs-ı denî, bazı kelbden alçak 'anûd ve kenûd münkir-i nimet nekbetler, mecnundan ahmak kimse".

26 Uzun, *agm*, s. 508; Özege, nu. 23873.

27 Hal tercümesi için bk. Mehmet Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", *DİA*, V, 490-91.

28 Dersaadet, Tevsî-i Tıbaat Matbaası, 1332, 45 s.; Sebîlürreşad Kütüphanesi, aded: 2.

sâlesinin müellifi **Mahmud b. Hamza** (veya Mahmud Hamzavî) Efendi 1236 (1821) yılında, bölgede şöhret bulmuş bir ailenin çocuğu olarak Şam'da doğdu. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Anadolu'nun bazı yerleri dahil olmak üzere birçok yerde naiplik ve kadılık yaptı. Şam müftülüğü sırasında İstanbul'un hususi takdirini kazandı. Bu görevde iken ve sözkonusu edeceğimiz risâleyi yazdıktan birkaç ay sonra Muharrem 1305 (1887)'de vefat etti. Mahmud Hamzavî ilmî dirayeti ile de şöhret buldu. *Mecelle* çalışmaları sırasında bazı meseleler için kendisi ile yazışan Cevdet Paşa onun hakkında "fâzıl-ı yegâne ve a'lem ü efkah-i zemane" gibi çağdaşı çok az insan için kullandığı takdirkâr ifadelere yer verecektir.[29] Matbu ve yazma birçok eseri vardır.

Gaye-i Receb 1304 (Mart 1887) telif tarihli *Bekâ-yı Saltanat-ı Osmanıye* kısa bir mukaddime, iki bab ve hatimeden müteşekkildir. Kısa bir takrizle (s. 3-4) kitaba başlayan mütercim metnin arasına, dipnotlara "li'l-mütercim" rumuzuyla ekler koyduğu gibi sonuna da birkaç sayfalık bazı ek bilgiler (s. 38-42) ilave etmiştir. Birinci bab (s. 8-13) iki âyetin (Enbiya, 21/105 ve Rum, 30/1-5) Osmanlı hilafet-saltanatına ve bu hilafetin kıyamete kadar devam edeceğine işaret ettiğini beyan etmeye tahsis edilmiş, bu meyanda Abdülganî Nablusî ile Seyyid Ahmed Hamevî'nin bu iki âyete Osmanlı hilafet ve saltanatını destekler mahiyette getirdikleri yorumlar aktarılmıştır. İkinci babta (s. 14-27) "saltanat ve hilafetin ilâ âhiri'z-zaman âl-i Osmanda" kalacağına işaret eden ve İran ve Bizans'ın mağlubiyeti ile İstanbul'un fethi etrafında geçen hadisler ve yorumları yer almaktadır. Bu hadis yorumlarının satıraralarında Osmanlıların bir tür dünyanın iktidarını ele geçirdikleri ve nizam-ı âlemi sağlayan güç oldukları, bunun da itaatı gerektiren bir vâkıa olduğu ihsas ediliyor gibidir. Hatime kısmında (s. 28-37) Osmanlı sultanlarının hilafetlerini mümkün, meşru ve mümtaz kılan dinî, ahlâkî, maddî, siyasî faziletleri sayılıyor. Bunlar, 1. Soyluluk ('irâkat) ve asalet (çünkü soyları Süleyman Şah yoluyla Hz. Nuh'a dayanmaktadır); 2. Hüsn-i akide sahibi olmaları ve Ehl-i sünnet ve cemaata mensubiyetleri ("Sultan Osman Gazi hazretlerinden tâ bin üçyüz asrına tesadüf eden zamanemize kadar güzâr eden mülûk-i müşarun ileyhimin hiçbir ferdinden bir sû-i itikad nakl ü hikâye olunmamıştır", s. 32); 3. Şer'-i şerife inkıyad ve tazimde, ikâme-i ahkâm-ı şeriatta musır olmak; 4. "Pâk-zeban ve pâk-dâmen, ayrıca mâil-i cevr u te'addiden" uzak olmak; 5. Haremeyn'e ve bütün Osmanlı beldelerindeki medrese ve mescitlere; ulema ve sulehaya olan hizmetleri ve ihsanları; 6. Umum tebeaya muhabbetleri; 7. "Ulemayı iclâl, sulehaya itikat, ehl-i Kur'an'a hürmet" etmeleri (Halbuki Abbasî halifeleri başta olmak üzere daha önceki sultanların bir kısmı

.....

29 Mahmud Hamza Efendi'nin Cevdet Paşa ile münasebetleri ve *Mecelle* çalışmalarına ilgi ve katkıları için bk. Ebulula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1946, s. 11, 166, 177-78. (s. 177/dn. 140'ta Corci Zeydan'dan naklen matbu eserlerinin listesi de verilmektedir). Ayrıca bk. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yay. C. Baysun, Ankara, TTK Yay., 1967, IV, 264.

kendi arzuları istikametinde fetva vermedikleri, görüş açıklamadıkları için birçok âlimi hapsetmiş, cezalandırmıştır).

> "Şu halde âkil ve hüşyâr olan kimse Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile sâye-i merâhim u mekârim-i cihan-bânîlerinde müstezıll-i emn u refah olan dua-gûyân ulemanın meşmûl oldukları iclâl ü ikrama ve tevkîr u ihtirama atf-ı nazar-ı ibret ederse eyyâm-ı âl-i Osmanın hayru'l-eyyâm olduğuna ve zaman-ı âl-i Osmanın hayru'z-zaman bulunduğuna ve selâtîn-i müşarun ileyhim mülûk-i 'izâmın a'deli olup faziletlerini istiksâ elsine-i aklâmın bîrun-i iktidarı olduğuna vakıf olacağından penâ-gâh-ı menî'-i İslâmiyândan olan Devlet-i muazzama-i Osmaniyenin ilâ nihayeti'd-devran satvet-endâz-ı aktâr-ı cihan olmasını feyz-i hâss-ı Hak'dan istid'â eder" (s. 43).

Risâlenin Arapçasının basıldığına dair bir bilgiye ulaşamadık.[30] Bu durumda mütercimin takdim yazısındaki, risâlenin "ihvân-ı kirâm-ı Arabın eydî-i tebcilinde tedavül eylemekte bulunan *el-Burhan* (...)" ifadesini yazma nüshalarının tedavülü ve çokça okunması veya mütercimin böyle bir intiba uyandırması mânasında anlamak gerekecektir. Risâle II. Abdülhamit döneminde ve onun hilafetini savunmak için kaleme alınmış olmasına rağmen Türkçe tercümesi II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği, Sultan Mehmet Reşad'ın tahtta ve İttihatçıların iktidarda olduğu dönemde basılmıştır ki bu husus ilk bakışta farkedilmeyen anakronik bazı problemler ortaya çıkarmaktadır. Türkçesi (ve bilebildiğimiz kadarıyla ilk matbu hali) II. Meşrutiyet devrinde basılan bu risâleyi bizim birinci cilde/II. Abdülhamit döneminde almamızın yazılış tarihi dışındaki bir sebebi de budur.

8. Yemen eski müftüsü **Ahmed Hafzî Efendi**'nin *Hilafet ve Cihada Dair Kırk Hadis* başlığıyla aldığımız 25 Cemaziyelâhire 1307 (1890) telif tarihli ve basılmak üzere Cevdet Paşa'ya gönderilen Arapça risâlesinin yazma orjinalinde[31] herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Bu metin İhsan Süreyya Sırma tarafından önce "II. Abdülhamid'in hilafeti hakkında yazılmış Arapça bir risâle ve bununla ilgili kırk hadis" başlığıyla Türkçe tercüme ve tahriciyle birlikte makale olarak yayınlanmış[32], daha sonra *Birkaç Sahife Tarih* kitabına da girmiştir.[33] İhsan Süreyya Bey, tercümeye yazdığı giriş kısmında şu değerlendirmeyi yapıyor: "(...) Bu risâle, muhtemelen Sultan Abdülhamit tarafından bu gayeyle [farklı bölgelerde

30 Müellif hattıyla yazma bir nüsnası Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazma kitapları arasında bulunmaktadır; nu. 392, 14 s.

31 BOA, YEE, 32/38 (Eski numarası: Yıldız tasnifi, 18/548/13/32).

32 İ.Ü. *Tarih Dergisi*, sayı: XXXIII, İstanbul, 1978, s. 183-98.

33 *Birkaç Sahife Tarih*, Konya, Selâm Yay., ts., s. 185-216.

yaşayan müslümanların halifeye bağlılıklarını kuvvetlendirmek gayesiyle] yazdırılmıştır. Gerçi risâlenin yazarı, kendi insiyatifi ile bunu yazmaya karar verdiğini belirtiyor fakat birinci ihtimal bize daha kuvvetli görünüyor. Hatta bu risâlenin bir başkası tarafından yazıldıktan sonra Yemen eski müftülerinden Ahmed el-Hafzî'nin imzasının atıldığı da düşünülebilir. Zira risâlenin dili, bir Arabın kullanacağı Arapçaya pek benzememektedir. Ancak risâlenin müellifi olan Ahmed el-Hafzî hakkında fazla bilgi bulamadığımızdan bütün bunlar ihtimaldir. Onun hakkında bildiğimiz tek şey, onun esir olarak İstanbul'a götürüldüğü, kendisinin Yemen'in eski müftüsü olduğudur."[34] Bizim baktığımız hal tercümesi kitaplarında da müellif hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Yalnız E. Serkis, "eş-Şeyh Ahmed Hafzî b. Abdülhâlık ez-Zemzemî el-'Uceylî" nisbesiyle verdiği ve "hicri 1293'de sağ idi" dediği müellifin *Teştîru'l-Bürde ve Ta'cizuha* başlıklı matbu bir eserini zikretmektedir (Asitane, ts.; Bulak 1295, 16 s.).[35] Kaynaklarda yine matbu *Nehcu'r-Reşad fî Emri'l-Cihad* başlıklı bir risâlesinden daha bahsedilmektedir. Arapçasının bazı zaaflar taşıması dolayısıyla eserin Ahmed el-Hafzî'ye ait olmayabileceği ihtimali bize zayıf gözükmektedir. Çünkü müellifin Arap asıllı olduğu konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Bu risâleden metnin girişini, hilafetle ilgili ilk yirmi hadisi ve -cihadla ilgili hadisleri atlayarak- son kısmını aldık. Mütercimin muvafakatıyla hadislerdeki ifadelerde birlik sağlamak maksadıyla bazı kelime tercihleri de yapılmıştır.

9. Bu ciltte *Makale fî İcmâli'l-Kelâm 'alâ Meseleti'l-Hilafe beyne Ehli'l-İslâm* başlıklı Arapça kitabının[36] tercümesine yer verdiğimiz gazeteci ve şair **Toyranî (Doyranî) Hasan Hüsnü Paşa** (Kahire 1850-İstanbul 1897) aslen Makedonya'da Doyran Gölü kıyısında yer alan Doyrân (Doiran, Assorus) kasabasındandır. Soyu Makedonya'da valilik yapmış Büyük Âli Paşa'ya çıkıyor. Babasının memuriyeti dolayısıyla Kahire'de doğdu ve orada yetişti. İlk önce Mısır'da memuriyetlerde bulundu ve gazete yazarlığı yaptı. Daha sonra İstanbul'da Cemiyet-i Rusûmiyye azalığına tayin edildi. Asya, Afrika ve Doğu Avrupa'da pekçok ülke gezdi. 1880 yılı dolaylarında İstanbul'a yerleşti ve burada çıkan, el-Hâc Sâlih es-Sâigî'nin sahibi bulunduğu *es-Selâm* ve Sultan Abdülhamid'in Arapça tercümanı Ahmed Kadrî'nin sahibi bulunduğu *el-İ'tidâl* adlı Arapça gazetelerde ve Türkçe yayınlanan *İrtikâ* ve *Zaman* gibi meşhur gazetelerde yazarlık yaptı. 28 Mayıs 1884'te (1 Şaban 1301) İstanbul'da onbeş günde bir 24 sayfa olarak yayınlanan ve İslâmî konular yanında muhtelif bilim dallarına, ziraate ve sanata ilişkin konulara yer veren *el-İnsan* adlı bir dergi çıkardı. 19 sayı çıktıktan sonra kapandıysa da yaklaşık bir sene sonra 5 Cemâziyelâhir 1303'te (9 Mart 1886) haf-

34 *age*, s. 189.

35 *Mucemu'l-Matbuâti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arrebe*, Mısır, Matbuatu Serkis, 1346/1928, I, 976.

36 [Mısır ?], Matbaatu'l-Mahrûse, 1309/1891, 31 s. Yazma nüshalarından biri Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî, Nu. 817'de bulunmaktadır.

talık gazete şeklinde yeniden yayın hayatına girdi ve 1890'da Toyranî'nin kendi isteğiyle gazeteyi kapatarak Mısır'a gidişine kadar devam etti. Orada 1891 yılı sonlarında *en-Nîl* gazetesini çıkardı. Halil Kenan'la birlikte 1 Eylül 1894'te Kahire'de *el-Mecelletü'z-Zirâiyye*'yi (*Mecelletü'z-Zirâa*) yayınladı. Yine Kahire'de 13 Teşrinievvel (Ekim) 1894'te *eş-Şems* dergisini çıkardı. *el-Maarif* dergisinin de kurucusudur. Ayrıca *el-Mühendis* dergisi ve daha başka süreli yayınlarda yazdı. Toyranî topal ve gözlerinden rahatsız idi. Haziran 1897 (Muharrem 1315) sonlarında İstanbul'da vefat etti. Eyüp'te Hasib Efendi Dergâhı haziresinde medfundur. Sultan II. Abdülhamid tarafından "mîrmîranlık" rütbesi ve bazı iftihar nişanları ile taltif edilmiştir.[37] Arapça ve Türkçeyi çok iyi derecede bilen Toyranî her iki dilde gerek nesir ve gerekse manzum 80 civarında eser vermiş ve dönemi-nin sayılı yazarları arasına girmiştir.[38]

Toyranî'nin risâlesi W. S. Blunt'ın *The Future of Islam* (1. bs. London, 1882) adlı eserinin, hususen tercümesini bu cilde aldığımız ikinci bölümünde yer alan hilafet meselesiyle alakalı görüşlerine tenkit ve cevap olarak kaleme alınmış, bu arada imamet-hilafetle ilgili naslar, itaat, dört halifenin seçimi, Emevî ve Abbasî hilafetleri gibi halifelikle alakalı birçok tarihî ve aktüel meseleye temas etmiştir. Din ve dünya riyasetini birleştiren hilafet makamı için gerek tarihte gerekse bugün hak iddiasında bulunanlar hep olagelmiştir diye başlayan müellif, o gün için de soyları Hz. Ali'ye çıkan İdrisîler hanedanına mensup oldukları gerekçesiyle Fas sultanı, imamet ve hilafet Hz. Ali ve soyuna aittir itikadında olan Şiîliğe istinaden İran şahı (Tahran için "Daru'l-Hilafeti'n-Nasıriye" deniyormuş), hemen aynı gerekçelerle Yemen'de Şerefeddin ve evlâdı ile Sana emirleri, Hicaz'da Araplık ve Kureyşlik iddiasıyla Suud ailesi, nihayet Sudanlı Mehdi'nin halifesi Abdullah et-Teâyişî'nin hilafet iddiasında olduğunu belirtiyor.

• • • • • •

37 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 151-152; Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1970, II, 201; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Ankara 1951, I, 303; a. mlf., *İzahü'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn*, Ankara 1947, II, 422; "Sührâbzâde Hocaoğlu Toyranî Hasan Hüsnî Paşa merhûmun terceme-i hâli", *İrtikâ*, sayı: 13 (30 Muharrem 1315/19 Haziran 1313), s. 99-100; Filib Dî Tarrâzî, *Târîhu's-Sahâfeti'l-Arabiyye*, Beyrut (I-II) 1913, (III) 1914, (IV) 1933, II, 194-195, 224-227, IV, 280; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut 1957, III, 216-217; Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arrebe*, Kahire 1928, II, 1253-54; İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1951, s. 170; Muhammed Abdülganî Hasan, *A'lâm mine'ş-Şark ve'l-Garb*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1949, s. 82-94; *el-Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut 1973, II, 440; Fehmi E. Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Kataloğu*, İstanbul 1953, s. 219, 245 (Kısaltarak aktardığımız bu hal tercümesi ve kaynaklar, Toyranî'nin risâlesinin mütercimi sayın Şükrü Özen tarafından telif edilmiştir).

38 Eserlerinin büyük kısmı Mısır'da, bazıları İstanbul'da basılmış olan Toyranî'nin, isimleri kaynaklarda geçen konumuzla alakalı diğer risâlelerinin isimleri şöyledir: *İsmetü'l-İslâm fî Vücûbi'l-İmam*, *İsmetü'l-Cemâa fî Vücûbi't-Tâ'a*, *Ahkâmü's-Siyâse ve Hükmühâ*, *el-İhâü'l-'Âmm beyne Şu'ûbi Ehli'l-İslâm*, *en-Nasîhu'l-'Âmm fî Levâzimi Âlemi'l-İslâm*, *es-Sad'u ve'l-İltiâm fî Esbâbi İnhitâti ve İrtikâi'l-İslâm*, *Fihristü'l-İnkılâb*. Ayrıca Ebü'l-Hüda ile alakalı matbu bir kitabı bulunmaktadır: *el-Kavlü'l-Fasl fî Tercemeti Ebi'l-Hüdâ* (Mısır 1313, 48 s.).

Kur'an'da ve hadislerde ulü'l-emrin varlığı, ona itaatin lüzumu ve önemi tasrih edildiği gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ashabın katılımıyla bir halife seçilmiştir. Bu hususlar açıktır fakat Hz. Ebu Bekir'e nisbet edilen ve Blunt gibi kişilerin Osmanlı hilafeti aleyhinde kullandıkları "İmamlar Kureyştendir" haberi tenkide muhtaçtır. 1. Kur'an'daki "ulü'l-emr" ifadesi geneldir ve burada hiçbir tahsis yoktur. Başka âyetlerde de Müslümanlar arasında üstünlük ölçüsü olarak sadece takva sayılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber "Başınıza Habeşli köle bile gelse dinleyin ve itaat edin", Hz. Ömer, "Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim hayatta olsaydı onu halife tayin ederdim" gibi beyanlarda bulunmuşlardır. Bunlar da hilafetin bir kavme (Kureyş'e veya Şiîlerin söyledikleri gibi Ehl-i beyte) tahsis edilmediğini göstermektedir; 2. Bu haber hadis olsaydı sahabenin bunu bilmesi ve buna bağlı olarak Kureyşli olmayan Sa'd b. Ubade'nin aday olmaması, ensarın da ona destek vermemesi gerekirdi. Şiîlerin "hilafet Hz. Ali'nin hakkıdır" iddiaları da varit olamazdı, çünkü bu görüş, Kureyş'i haberde olmayan bir şekilde Hz. Ali ile tahsis etmektedir; 3. "Kureyş kabilesinin soyu tükense veya İslâm birliğini himaye salahiyeti kaybolsa" durum ne olacaktır? Hz. Peygamber'in Kureyş'in daha sonraki dönemlerde kötüye gideceği istikametinde hadisleri ve açıklamaları bulunduğuna göre bu soru varit demektir. Bütün bu itirazî kayıtlar gösteriyor ki Hz. Peygamber imamet meselesini ümmetin seçimine ve ictihadına bırakmıştır, bu ruhsata istinaden de ashap konuyu tartışmıştır. Nas olsaydı tartışmaya mesağ kalmazdı. Hadis olarak rivayet edilen "Hilafet benden sonra otuz senedir" haberinin durumu da böyledir.

Abbasî hilafetinin Hülagu tarafından yıkılmasından sonra Mısır'da teşekkül eden Abbasî halifeliği Zahir Baybars'ın kurgusu idi. "Sultan Selim İran'la barış anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Mısır ve Arap Yarımadası'nı istilâ etti. Yukarıda durumunu anlattığımız Abbasî halifesinden kendisine beyat aldı. Bu olay 922 yılında, yani Ertuğrul ve oğlu Osman'ın hicretlerinden tam 300 sene sonra gerçekleşti. Sultan Selim imametin Kureyş'e yahut başkalarına hasredilmesi gerektiği şeklinde yukarıda zikri geçen aldatmacalara ve uydurmalara iltifat etmedi; daha önce de söylediğimiz üzere amme menfaatine itimat etti. Kitap ve sünnet nassında muteber sayılan vasıflardan başkasını gözetmedi. Muvafakat edenler icbar ve zorlama olmaksızın muvafakat etti. Halini yukarıda anlattığımız bu halifeden bu beyatı almaya ihtiyacı yoktu. Ancak en ihtiyatlı olanı gözeterek işlerinde en kolay olanı tercih etti. Pek çok insanın kabul etmemekte direttiğini ve ısrar ettiğini inkâr etmiyoruz. Fakat bu kişiler sadece ya kişisel bir amaç ya da şahsî bir menfaat sebebiyle ısrarlı bulunmuşlardır. Kuşku yok ki bunlar amme menfaati yanında yok mesabesinde olan hususlardır. Sonra bu makamı Osmanlı tevarüs kanunu gereğince Sultan Selim'in büyük halefleri tevarüs etti... Diyorum ki; inhitatın başlangıcı ve Osmanlı ülkesinin pek çok kısmının elden çıkmasına neden olan XII. [XVIII.] yüzyıl sonlarındaki iç karışıklıklar meydana gelmeseydi Osmanlı Devleti az kalsın bütün ümmetin birliğini sağlayacaktı".

10/1. Arapça neşirleri birlikte yapılan iki risâlesine yer verdiğimiz hadis, tasavvuf, hal tercümesi sahalarında otorite olan ve kadılık yapan Yusuf b. İsmail **Nebhanî** (Filistin 1869-Beyrut 1926) tahsilini Ezher'de tamamladı. İstanbul'a geldi ve Osmanlı tebeası Araplara dönük olarak neşredilen Arapça *el-Cevâib* gazetesinde bir müddet çalıştı (Siyasî hedefleri de olan bu önemli yayın organı 1861-1884 yılları arasında İstanbul'da yayınlandı). Daha sonra Beyrut Hukuk Mahkemesi Reisliği'ne tayin edildi (1305/1887-88) ve yirmi yıl bu görevde kaldı. *Câmiu Keramâti'l-Evliya* en çok tanınan eseridir.[39]

Risâlelerinden ilki *el-Ehâdîsu'l-Erba'în fî Vücûbi Tâ'ati Emîri'l-Mü'minîn* başlığını taşıyan halife-sultana itaatın vücubu merkezli 40 hadis derlemesidir.[40] Müellifin belirttiğine göre "çoğunluğu sahih ve hasen" olan bu hadisler, Hatib Tebrizî'nin *Mişkat*, Münzirî'nin *et-Terğîb* ve Suyutî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'inden seçilmiş, ayrıca Buharî ve Müslim'e de müracaat edilmiştir.

10/2. İkinci eser bizim müstakil bir risâle gibi aldığımız *Hülâsatü'l-Beyân fî ba'dı Meâsiri Mevlânâ es-Sultan Abdilhamîd es-Sânî ve Ecdâdihî Âli Osman* başlıklı ve Osmanoğullarının, hususen Sultan Abdülhamid'in faziletlerini özet halinde saymak için telif edilen kitapçıktır. Eser kısa bir takdim yazısından sonra müellifin yazdığı Osmanoğullarını, Abdülhamid'i metheden uzun bir şiirle devam ediyor. Bu şiirde, Hz. Nuh'un oğlu Yafes soyundan gelen Osmanoğullarının, insanların istinatgâhı, Allah'ın dininin yardımcısı, cesur, cengâver, zeki, faziletli kişiler oldukları ifade ediliyor. Ardından Allah'a ve Resul'üne inanan her müminin kesin olarak Abdülhamid'in dost bildiğini dost, düşman bildiğini düşman bilmesi gerektiği hükmünü isbat için maddî-mânevî sebepler zikrediliyor: 1. Sultan Mekke ve Medine'nin hamisidir; hac hizmetleri ve hacılara yardım başta olmak üzere bu beldelerin işlerine büyük bir ihtimam göstermekte ve din ve devletin maslahatı uğrunda büyük bir gayretle çalışmaktadır.[41] (Bu sebep ona mutlak itatati mecburi kılarken dini ve aklı kıt olan bazı cahillerin "padişah şunu şöyle bunu böyle" yapsaydı diye konuşması "Allah'ın müminlerin başına getirdiği ve peygamberlerin efendisinin halifeliğine layık gördüğü kimseden daha akıllı" olduğunu zannetmesi gibi bir noksanlığın işaretidir); 2. Kendi hususi hazinesinden eşrafa, ulemaya, sufilere, fukaraya bol bol ihsanda bulunması, Osmanlı topraklarından hayrat/vakıf eserlerini yaygınlaştırmasıdır (peygamber ve evliya türbelerini tamir; cami, medrese, zaviye inşa etmek); 3. Düşmanlara karşı askerî hazırlıklar yapmak (kale, askerî bina, harp gemisi, ateşli silahlar, Hamidiye Birlikleri); 4. Osmanoğulları yedi yüz yıldan beri İslâma hizmet eden, şeriatı

•••••

39 Kısa hal tercümesi için bk. Zirikli, *A'lâm*, 3. bs., ts., IX, 289-90; Kettanî, *Fihrist*, II, 427.

40 Beyrut, el-Matbaatu'l-Edebiye, 1312 h., 24 s. (İlk risâle 1-14, İkinci risâle 15-24. sayfalar arasında yer almaktadır).

41 "Kendisine güvendiğim kimselerden bana ulaştığına göre o, geceleri çok az uyur, uyku galebe çalıncaya kadar otururmuş. Uyku için sadece kuşluk vakti uzanır, bunda da çok azıyla yetinirmiş. İşte böylece o bütün vaktini ümmet-i Muhammed'in ve Devlet-i Aliyye'nin mesâlihi uğrunda harcamaktadır" (s. 18).

destekleyen en büyük İslâm sultanlarıdır. İstanbul'un fethi başta olmak üzere yaptıkları gazalarla İslâm memleketlerini tehlikelerden kurtarmış ve yüz binlerce kişinin Müslüman olmasına sebep olmuşlardır. "Ümmet-i Muhammed'e ve İslâm dinine yaptıkları iyiliklerden dolayı onlara, vallâhi, münafık, zayıf imanlı ya da cahil olanlar müstesna hiçbir Müslüman buğz etmez" (s. 22-23). Yazar risâlenin sonunda Halvetî şeyhi Mustafa el-Bekrî, İbn Arabî ve Safedî'nin Osmanoğullarının faziletine dair söyledikleri ve yazdıklarından da iktibasta bulunuyor.

Suriye, Mısır ve İstanbul'da itibarlı bir kişinin kaleminden çıkma ve Sultan Abdülhamit'in hilafet ve saltanatını savunan bu eserin kapak sayfasında yer alan bilgiye göre "Bu eser [ikinci risâle ile birlikte], ümmet-i Muhammed'e nasihat olsun diye ve bazı ârîflerin 'Sahabe asrından sonra daha hayırlı devlet gelmedi' dediği Devlet-i Aliyye-i Osmaniyeye muhabbet sebebiyle meccanen dağıtılmak üzere müellifin hesabına on bin adet basılmıştır". Fakat tasrih edilmeyen bir gerekçe ile bu eserin "gerek Beyrut'ta gerek memâlik-i şahanenin cihât-ı sâiresinde münteşir nüshalarının kâmilen" toplatılması için 24 Safer 1313 tarihli yani kitabın baskısının üzerinden henüz az bir zaman geçmişken padişahın iradesi çıktığına dair arşiv kaydı bulunmaktadır.[42] Padişah veya İstanbul'un niçin böyle bir karar alma ihtiyacını duyduğu konusunda bilgimiz olmamakla beraber risâlelerin muhtevalarından yola çıkarak bir iki nazik noktaya işaret edilebilir. Bizim tahmin ettiğimiz toplatma sebeplerinden biri, aynı zamanda hadisçi olan Nebhanî'nin seçtiği hadisler ve bunları sıralamasıyla alakalı olabilir. Çünkü müellif, İstanbul'un bu dönemde sürekli öne çıkararak vurguladığı halife-sultanın "zıllullah, zıllûlâhi fi'l-arz" olduğunu beyan eden hadisleri/haberleri hem az almış hem de bu tür metinlere eserinin son kısımlarında yer vermiştir. Ayrıca padişaha muhalefet eden çevrelerin sıkça kullandığı zalim, ehliyetsiz emirleri kınayan hadislere de hayli yer ayırmıştır (bk. 35-38. hadisler). Seçtiği hadislerin "çoğunluğunun sahih ve hasen" olduğunu belirtmesi de hilafet-saltanat konusunda ortalıkta dolaşan hadislerin sıhhati konusunda şüpheler doğurucak bir beyandır. İkinci risâlede yer alan, "onun [Abdülhamid'in] hacılara yaptığı ardı arkası kesilmeyen yardımlarının haddi hesabı yoktur. Lâkin Medine-i Münevvere'ye hizmette merhum babası Sultan Gazi Abdülmecid'in derecesine ulaşamamıştır. Çünkü o Mescid-i Nebevî'yi daha önceki hiçbir hükümdarın yapmadığı kadar güzel ve sağlam biçimde imar etmiştir" (s. 20) ifadeleri de toplatmanın sebebi olabilir diye düşünüyoruz.

11. Hayatı hakkında bilgi bulamadığımız Mabeyin kâtibi ve Lizbon Coğrafya Encümeni azası **Numan Kâmil Bey**'in 1894 yılında Cenevre'de yapılan X. Müsteşrikler Kongresi'ne tebliğ olarak sunduğu ve bu şekli Fransızca olarak basılan eseri[43] daha sonra genişletilerek *Malumat* gazetesi yazarlarından Zeki ta-

42 BOA, İrade-Hususi, 84 (Belge özetini lütfeden meslektaşım Tufan Buzpınar'a müteşekkirim).

43 Numan Kamil Bey, *Vérité sur l'Islamisme et l'Empire Ottoman* (présentée au X. Congrès International des Orientalistes à Genève), Paris, Imprimerie de Charles Noblet et Fils, 1894, 8 s.

rafından bazı notlar ilavesiyle tercüme edilmiş ve ilk yayınından 4 yıl sonra *İslâmiyet ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hakkında Doğru Bir Söz* başlığıyla Türkçesi yayınlanmıştır.[44] Dolaylı olarak hilafet konusunu işleyen bu risâlenin en önemli özelliği, Osmanlı Devleti ve hilafetini tarihî, dinî, coğrafî bir zemine oturtmak ve oryantalistlerle Avrupalı çevrelerin İslâm, Osmanlı Devleti, hilafet-saltanat hakkındaki katılaşmış fikirlerini doğrudan-dolaylı yollarla ve diplomatik bir üslupla cevaplandırmak, bu yolla Sultan Abdülhamid'in de önemseyerek yürüttüğü Osmanlı imajını yenileme ve kuvvetlendirme teşebbüslerine katkıda bulunmaktır. Sultanın ilmî bir toplantıya tebliğci olarak ulemadan birini değil de Mabeyin kâtiplerinden Numan Kâmil Bey'i göndermeyi tercih etmesi, bizce, sadece imajla ve savunma psikolojisiyle alakalı olmaktan öte oryantalistik çalışmaların evleviyetle siyasî çabalar olduğu yolunda kuvvetli bir kanaatinin olduğu şeklinde yorumlanmaya da müsaittir.[45]

Müellifin, "memâlik-i mahrûse-i Osmaniye mehd-i beşerdir (insanlığın beşiğidir)" cümlesiyle başlayan kitabın ilk kısımlarında yapmak istediği şey, bir zaman-mekân tasavvuru geliştirerek Hz. Adem'den bugüne insanlık tecrübesinin geçtiği toprakların, din, kültür ve medeniyet havzalarının Osmanlı hakimiyeti altında olduğunu, bu durumun da tabii olarak ona hilafet ve saltanat hakkını verdiğini ortaya koymaktır. Bu mekânlar arasında Cidde (Hz. Havva'nın indiği yer), Kâbe-Mekke (yeryüzünde ilk ibadetgâh, Hz. Adem, Hz. Muhammed), Ararat (Hz. Nuh), Urfa (Hz. İbrahim), medeniyetlerin zuhur ettiği Nil, Dicle, Fırat havzaları, Seyl-i Arim'in cereyan ettiği Yemen, Tûr-i Sina (Hz. Musa), Filistin (Hz. İsa), Anadolu ve Mısır (peygamberler ve filozoflar), Basra Körfezi (Zerdüşt), Dünyanın yedi harikasının mekânları... "Memâlik-i mahrûse-i şahanenin haritasına hangi noktadan bakacak olsak mutlak her tarafın medeniyet, umran, celâlet ve kudrete bir menba ve menşe olduğunu müşahede eyleriz. Buna delil ise Âl-i Himyer, Kahtan, Mısr-ı kadîm, Babil, Keldân, Asur, Mâdî [Medler], Fürs [İran] devleti, İskender-i Kebîr, Habeşler, Yahudiler, 'Amâlika, Fenikeliler, Tedmür şehri, Gassânîler, Betâlise, Selçukîler, Sasanîler, Akdeniz sevâhilinde bulunan Yunan hükümetleri ile Kartaca, Me'rib, Sebe ve sairenin ahval-i umran-perverâneleri gösterilir. Bundan mâ'ada memâlik-i şahane âleme icra-yı nüfuz eden memâlik-i mütegallibeye ale'd-devam bir sahne-i rekabet idi" (s. 5-6). Bundan sonra İslâ-

44 Kostantiniye, Tahir Bey Matbaası, 1316 [h.], 44 s. Mütercim Zeki'nin, *Âlem-i İslâmiyet ve Şark ve Garb* başlıklı, hilafet meselesine de temas eden (s. 110-52) ayrı bir eseri bulunmaktadır (İstanbul, Tahir Bey Matbaası, 1316, 152 s.) Zeki, Ali Çankaya'nın Fransızca mütercimi ve gazete yazarı olduğunu belirttiği Mehmet Zeki (öl. 1911) olabilir (bk. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968, III, 407).

45 Rebiulevvel 1315 (1897) tarihli bir belgeden, Numan Kâmil'in o sene Paris'te toplanacak olan Müsteşrikler Kongresi'ne de taraf-ı saltanattan memur kılındığı ve 1895 senesinde Londra'da aktedilen Coğrafya Konferansı'na giderken kendisine ne kadar tahsis edildiyse o miktarda harcırah verilmesi emredilmektedir; bk. BOA, İrade-Hususî, 104-29 (Belge özetini lütfeden meslektaşım Tufan Buzpınar'a müteşekkirim).

miyetle ondan önce gelen iki büyük din Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında büyük benzerlikler bulunduğu vurgulanarak kısa ilmihal bilgileri veriliyor (s. 7-11). Neticede İslâmın getirdiği "bu mebâdî-i kavîme ve ahkâm-ı celile ile nur-ı İslâm o zaman hakimiyeti Rum [Bizans] ve Acem [İran] devletleri beyninde mukâseme edilmekte bulunan âlem-i medeniyetin âfâkında pertev-endâz-ı intişar olmuştur. Malum olduğu üzre bu iki devlet kendilerinden daha evvel vâsıl-ı aksâ-yı temeddün olan akvâmın yerine tesis-i hükümet ederek akvâm-ı mezkürenin ulûm ve maarif-i medeniyet ve hadaretlerine vâris olduklarından cihanın en feyizdar ve mühim nikâtına icra-yı nüfuz ettikleri gibi ilm-i harp meydanlarında haiz-i kasabu's-sebak olanlara malikiyetle dahi ihrâz-ı muvaffakiyet eylemişlerdir" (s. 11).

"Hürriyet-i edyân ve adaletle fütûhât-ı İslâmiye" (s. 11-29) arabaşlığı, İslâmın kılıçla, kan dökerek, kutsal savaşla/cihadla yayıldığı tezlerini cevalandırmak istercesine "Din-i mübin-i İslâma davete kıyam edenler birkaç bin Araptan ibaret olduğu halde İslâmiyetin kılıç ile neşr u tamimi mümkün mü idi?" sorusu ile başlıyor ve "hayır, mümkün değildi" cevabıyla devam ediyor. Milyonlarca Tatardan mürekkep bir kuvvetle cihangirliğe çıkmış Atilla bile Roma İmparatorluğu hududundaki kavimlere galebe çalamazken İslâmın siyasî tecrübe, devlet geleneği, asker ve silah itibariyle kendisinden çok üstün olan Bizans ve İran'a galebe çalması maddî güçle açıklanamaz. "Şu halde İslâmiyetin elli seneden az bir müddet zarfında cihan-ı medeniyeti kendi nüfuz ve hükmü altına almasını temin eden kuvvet (...) *hangi cinsten olursa olsun hiçbir temyîze itibar edilmeyerek hürriyet-i edyân, hukukta müsavat, İslâmlar arasında uhuvvete riayet* etmekten ibarettir. İnsaniyetin ve medeniyet-i hakikiyenin kemâline lazım olan *bu mebâdî-i şerife İslâmiyetten evvel malum olmayıp* zuhur-ı İslâm ile zuhur eylemiştir" (s. 12-13). Araplar Şam, Afrika ve Asya'yı, Arap olmayan Gazneli Mahmud Hindistan'ı, Türk Selçukîler Anadolu'yu, Osmanlılar Bizans'ı kıtal olmadan fethetmişlerdir (s. 20). "Dinlerini muhafaza eden Hıristiyanlar ile Yahudiler ise Roma hükümetinden asla görmedikleri emn ü eman ve rahata *İslâmların sâye-i adaletin*de mazhar oldukları cihetle Roma İmparatorluğu'nun oradan zeval-i hükümetiyle onun yerine kâim olan satvet-i İslâm altında sâye-nişîn-i refahiyet olduklarına dilhûn değil, son derece mesrur ve memnun olmuşlardır. *Din-i mübin-i İslâmın işte bu muamele-i umran ve medeniyet-âmûz*udur ki her tarafın ehl-i İslâma teshîrini ve her kalbin İslâmiyete celbini temin eylemiştir" (s. 15). Bu sulh ve adalet halini değiştiren, Avrupa Hıristiyanlarının organize ettiği Haçlı Seferleri'dir. Haçlılar Kudüs'e girdikleri zaman, üç yüz sene önce Hz. Ömer'in fetih sırasındaki muamelesinin aksine şehri kan gölüne çevirmişler, bununla beraber Kudüs'ü geri alan Selahaddin-i Eyyubî "Kur'an-ı Kerim'in âmir olduğu mekârim-i ahlâk cümlesinden olan *hukuk-ı beyne'l-milel kavâidi*ni ber muceb-i şer'-i şerife tatbik etmekten fütûr" getirmemiştir (s. 18).

İslâmın intişarını süratlendiren hususlardan biri de Müslümanlar arasında soy-sopa dayalı bir ayırımın olmaması, hepsinin kardeş kabul edilmesidir. Bu

yüzden "millet" (nation) kelimesine diğerlerinin verdiği mâna bizde yoktur. Müslüman olmak şartıyla bütün kavimler tek bir millet sayılır ki o da İslâmdır.[46] İslâm diyarında zimmî hukukuna tâbi gayrimüslimlerin can, ırz ve malları da Müslümanlarınki gibi muhterem, mahfuz ve masûndur.

"Bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkaran" Osmanlıların yayılışı da tıpkı İslâmın yayılışı gibi ceng ü cidal yoluyla olmadı; birçok bölge sulhen Osmanlı tabiiyetine girdi. İstanbul'un fethiyle Osmanlılar Peygamber'in müjdesine nail oldular. Yavuz Sultan Selim padişah olduğu zaman ise Asya, Avrupa ve Asya'nın büyük kısmı Osmanlıların hakimiyeti altına girdiği için bütün dünya Haremeyn'in muhafaza ve himayesinin ancak onlar tarafından temin edilebileceği kanaatına vardı. Çünkü siyasî güç onların elinde idi ve Müslüman beldelerin kâhir ekseriyetine onlar hakim olmuşlardı. Bunun üzerine;

> "O zamanlarda Kahire'de yaşamakta bulunan son halife-i Abbasiyyîn, hil'at-i hilafet-i uzmâ ve mesned-i celîl-i imamet-i kübrâyı *bi't-tav' ve'r-rıza ve muktezâ-yı şer'-i şerif ve ittifak-ı ârâ-yı kâffe-i müslimîn ile* padişah-ı âl-i Osman gazi-i nâmdar sultan-ı müşarün ileyhe terk ile *biat etmiş*tir. Bunun üzerine âlem-i İslâmiyetin her köşesinden heyetler gelip 'sultanü'l-berreyn ve hâkanü'l-bahreyn, hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn' unvan-ı celâlet-ittisâmını *bi'l-istihkâk ahz etmiş* olan Hazreti Selim-i Evvel'e icrâ-yı biat eylemişlerdir. Hülasa o zamana kadar akvâm-ı gayrı müslimeden değil, -Hulafâ-yı Raşidîn radıyallâhu te'âlâ anhum ecma'în hazarâtından mâ'adâ- düvel-i mütekaddime-i İslâmiyeden dahi hiçbir sülâle-i hükümdârân Kur'an-ı azimü'ş-şanın ahkâm-ı celîlesine ve kavânîn-i şer'-i mübînde musarrah olan hukuk-ı milele tevfikan gerek re'âya ve gerek akvâm-ı ecnebiyeye karşı vazife-i mukaddese-i saltanat ve hizmet-i celîle-i hilafet-i kübrâyı hanedan-ı celîlü'l-unvan-ı âl-i Osman kadar hakîmâne ve dilaverâne ifa etmemiştir" (s. 25-26).

Numan Kâmil Bey, "Ahd-i hümâyun-ı Hazreti Abdülhamid Han-ı Sânî'de âsâr-ı terakki ve umran" (s. 30-35) başlıklı kısma giriş olmak üzere İbn Haldun'a atıf yaparak devletlerin de bir canlı gibi yaşlanıp hastalandığını fakat Os-

46 Türkçe metinde "Din-i mübîn-i Muhammedî bilcümle ehl-i İslâmı birader addettiği cihetle millet kelimesine diğerleri nezdinde verilen mâna İslâmiyette yoktur. Din-i İslâma mensup oldu mu, Türk, Acem, Kürt, Arnavut, Frenk, Hindli, Çinli, Zenci hep bir millet addolunur. O da din-i İslâmdır" (s. 19-20) şeklinde geçen cümle Fransızcasında daha kısa olmak üzere şöyledir: "Dans l'Islam il n'y a plus de nation: Arabes, Turcs, Perses, Kourdes, Albanais, Chinois, Indous, etc., ont une seule nationalité: l'Islam" (s. 5). Türkçe tercümede, Fransızcasında ilk sırada zikredilen "Araplar"a siyaseten ayrı bir kategori olarak yer verilmezken Frenk ve Zenci ilave edilmektedir.

manlı Devleti yaşlılık ve hastalıkla karşı karşıya kaldığı her zamanda iktidar sahibi bir padişahın yaptığı ıslahatla hastalığı tedavi ve devletin şan u şevketini iade ettiklerini söylüyor. Bu padişahlardan biri de Sultan Abdülhamid'dir. Sultanın medeniyet ve umran eserleri yazarın sıralamasına göre şunlardır: 1. Maarif nurlarının tamimi için açılan bilumum mektepler, ayrıca Rasadhane-i Âmire, Müze-i Hümayun, Mekteb-i Nüvvâb; 2. İnşa ve tevsi edilen demiryolları[47]; 3. Selânik ve Beyrut'ta yapılanlar başta olmak üzere liman ve rıhtımlar; 4. Bulgar Dağı, Keban Maden, Ergani, Ereğli, Trabzon, Karesi madenlerinin işletilmesi ve bu yolla servet tezayüdü; 5. Karaağaç, Çayağızı, İskenderun vb. yerlerde bulunan bataklıklar kurutularak hem tebeanın sıhhî şartları iyileştirilmiş hem de bu araziler halkın istifadesine sunulmuştur; 6. Tarımla uğraşanları ve memleketin ziraatını ihya eden Ziraat Bankası'nın kurulması; 7. Emniyet, Tekaüt ve Teshîlât sandıklarının kurulması; 8. Tramvay, tünel tesisi; 9. Fabrikaların küşadı (Hereke, Bez ve Fes, Cam, İplik fabrikaları); 10. Birçok cami, çeşme, hamam, kütüphane ve matbaanın bina ve tesisi; 11. Malî işlerin intizama sokulması ve Osmanlı hisse senetlerinin Avrupa'da itibar kazanması. "Hülasa asr-ı mülûkânede saha-ârâ-yı husûl olan meâsir-i umran u terakki havsala-i vasf u tarife sığamayacak derecede kesîr ve 'âlî olup bunların en küçüğü bile padişah-ı me'âlî-ünvan ve halife-i zîşan efendimiz hazretlerinin ulüvv-i himmet u şevket ve azm-i bülend-i hakîmâne vü umran-perverânelerine dâll olduğu gibi min-tarafillâh müeyyed ve mansûr u muzaffer buyurulduklarına da bir delil-i bî-'adîldir".

Kitabın son iki bahsi, Avrupalı seyyahların ve bazı ilim adamlarının kasıtlı ve yanlış bilgiler aktarmalarına vurguda bulunan "Avrupa ulemasının din-i Muhammedî ve Devlet-i Aliyye aleyhindeki efkârının menşei" (s. 35-40) ve İslâmın kılıç ve savaş dini olduğu tezini tadil ve tashihe dönük "Cihad" meselelerine ayrılmıştır (s. 40-44).

12. Bu cilde giren enteresan muhalif risâlelerden biri ***Mahkeme-i Kübrâ***'dır (1. bs. litoğrafya, ts. [1313 h.], Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti neşriyatı, 21 s.; 2. bs. Mısır, Matbaa-i İctihad, 1908, 31 s.).[48] Şükrü Hanioğlu, 1908'de Mısır'da basılan *Matbaa-i İctihad'ın Fihrist-i Neşriyatı*'ndaki kayda dayanarak, müellif adı belirtilmeden basılan bu risâleyi Abdullah Cevdet'e nisbet ediyor ve

47 "Rumeli-i şahânede Selânik'ten İstanbul'a ve Selânik'ten Manastır'a kadar şimendiferler temdîd edildiği gibi Haydarpaşa'dan Ankara'ya, Beyrut'tan Şam'a, Yafa'dan Kudüs-i şerife, Mersin'den Adana'ya dahi şimendiferler temdîd edilmiş ve el-hâletü hazihi Şam'dan, Birecik'e, Akkâ'dan Şam-ı şerife, Şam'dan Havran'a gibi daha birçok şimendifer hatları dahi inşa vü temdîd edilmekte bulunmuştur" (s. 31-32).

48 İlk baskının ikinci sayfasında "İhtar" başlığıyla, ittihatçı risâlelerde benzerlerini gördüğümüz şu ibare yer almaktadır: "Hamiyetli bir zat tarafından Cemiyet'imize gönderilen bu risâleyi nizamnamemizin yirmi birinci maddesine tevfikan bastırdık. Vatandan daha bu gibi evrak-ı nâfia gönderen olursa tab' u neşrini Cemiyetimiz taahhüt eder".

2 Ramazan 1313 tarihli *Meşveret*'teki ilândan yola çıkarak baskı tarihini de Paris 1313 h. (1895) olarak tesbit ediyor.[49] Zaten risâlenin ilk satırında da mahkemenin "1313 sene-i hicriyesi Recebinin bir Cuma günü", Ayasofya Camii'nde kurulduğu tasrih edilmektedir. Hanioğlu'nun da belirttiği gibi iki ayrı kaynak risâleyi Harbiye Mektebi kitabet muallimi Recep Bey'e nisbet etmekte, Özege merhum da kataloğunda (nu. 11936) parantez içinde "Receb" ismini vermektedir.[50] *Mahkeme-i Kübrâ*'yı ikinci baskısından Almancaya tercüme eden Menzel ise İstanbul'da iken Ahmet Hikmet'ten [Müftüoğlu ?] aldığı şifahî bilgiye istinaden risâlenin müellifinin, o sırada (1914) Beyoğlu (Pera) mutasarrıfı olan Muhiddin Bey olduğunu belirtiyor ki bu sahadaki çalışmalarda henüz tedavüle girmemiş yeni bir bilgidir.[51]

Sultan Abdülhamid'i hayali bir mahkemede yargılamak ve mahkûm etmek için telif edilen risâlede hadise şöyle cereyan eder: Bir Cuma günü Ayasofya Camii'nde kurulan mahkemenin başında, liyakatsız halifeyi muhakeme etmek üzere Hz. Peygamber, dört halife, ashabın ileri gelenleri ve Emevî-Abbasî halifeleriyle birlikte bulunmaktadır. Mihrabın iki tarafında ise yirmi adım mesafe ile Osmanlı sultanları dizilidir. Osmanlı Devleti'ne tarihi boyunca büyük hizmetlerde bulunmuş ulemadan, vüzeradan zevat da caminin içindedir. Hz. Peygamber "Halife-i hâzırın hilafeti nazar-ı şeriatte makbul ü musaddak olmadığı için Cuma namazını edâ edemediğimize müteessifim ve bu teessüfüm her gün adaletsiz icraatta bulunan halifenin namına hutbe okunarak kılınan cuma namazlarının nezd-i ilâhîde makbul olmaması sebebiyle artıyor, bu ahval-i nâ-meşrûaya hitâm vermek zamanı geldi. Abdülhamid'i bilcümle vükelâ ve bendegânıyla beraber çağırın, Hakk'ın emri, şeriatın hükmü yerini bulsun!?" buyurunca "şer'-i şerîfe, adalete, insaniyete, muhalif hareket edip de devlet ve milletini mahv eden Abdülhamid'le vicdansız vükelâsı, miskin uleması, yüreksiz ümerâsı, insafsız cel-

.....

49 bk. *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s. 149-50/dn. 77, 416; aynı yazar, "Kitabı eleştirilen Şükrü Hanioğlu'nun açıklaması", *Tarih ve Toplum*, sayı: 40, Nisan 1987, s. 256.

50 Bu konuda ve diğer *Mahkeme-i Kübrâ* serlevhalı risâleler hakkında ayrıca bk. Ali Birinci, *Tarih Yolunda-Matbuat Âleminde Birkaç Adım*, İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 67, 84-85.
Ali Birinci'nin bize yazdığı nota göre *Mahkeme-i Kübrâ*'nın bir özeti M. Necmeddin Deliorman'ın *Balkan Türklerinin Tarihi* kitabında (İstanbul, 1943, s. 51-55) verilmiştir.

51 Theodor Menzel, "Das höchste gericht-Zwei jungtürkische traumgesichte", *Der Islam*, V, 1914, s. 1-40. *Mahkeme-i Kübrâ* tercümesi 5-27. sayfalar arasında yer alıyor. Risâlenin Muhiddin Bey'e ait olduğu bilgisi için bk. s. 2. Mütercim Menzel, bu eserin bir diğer baskısının da İstanbul'da yapıldığını belirtiyor ve ikinci baskı ile aralarında bazı ufak farklılıkların olduğuna hem takdimde (s. 3) hem de dipnotlarda işaret ediyor (s. 3). Makalenin geri kalan kısmında (s. 27-40) 11 Temmuz Kitapları dizisinin ikinci kitabı olarak neşredilen ayrı bir *Mahkeme-i Kübrâ*'nın ([İstanbul, Şark Kitaphanesi], 1326 h., 16 s.) tercümesi yer almaktadır. Bizim de tetkik etme imkânı bulduğumuz bu risâlede baskı yeri ve yayınevi adı ile naşirinin Kasımzâde Naci olduğu bilgileri bulunmamaktadır. (Kitabın baskıya girme aşamasında bu tercümeden bizi haberdar eden ve faydalanmamızı sağlayan meslektaşım Suat Mertoğlu'na müteşekkirim).

lad bendegânı" huzura gelir. Ertuğrul Gazi'den itibaren Osmanlı padişahları tek tek şahitlikte bulunarak, bir kısmı kendi dönemlerindeki hatalara da işaret ederek hanedanlarından Sultan Abdülhamit gibi "şerâfet-i mukaddese-i İslâmiyeyi pâyimâl ettirmeye sebeb-i yegâne olan böyle bir âdem"in çıkması ve hilafet makamına oturmasını esef ve teessürle dile getirirler ve kendi dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin iktisap ettiği maddî ve mânevî kazançların Abdülhamid'in devrinde heba olduğunu belirtirler. Sonunda Hz. Peygamber sözü alır ve "Ümmet-i İslâmiyenin bugün burada ictimaına sebep, hilafet-i İslâmiye ile saltanat-ı Osmaniyenin yekdiğeriyle mezcinden mütehassıl bir heyet-i celîlenin, mahza, senin seyyiâtınla inkırâz-ı kat'îye, izmihlâl-i ebedîye uğramak üzre bulunmasıdır. Şer'-i şerîfe, hakkaniyete, insaniyete mugayir icraatın, müstebiddâne ef'âlin, zâlimâne harekâtın, hadsiz hesapsız israfâtın devleti tezlîl etti. Milleti dilenciden fark olunamaz bir hale koydun. Bilerek bu halleri irtikâb ettiğin için cezâ-yı mâ-yelîkını görmen zamanı geldi" cümleleriyle başlayan değerlendirmelerinde İttihatçı çevrelerin Abdülhamid'e yönelttiği dinî, ahlâkî, idarî, siyasî bütün tenkitleri uzun uzadıya dile getirir (s. 25-30). Sonunda Hz. Ömer'le Yavuz Sultan Selim'e "Allah'ın emrini tanımayan, Peygamber'i hakaretle yâd eden, hilafetin şânını terzîl ü telvîs eden, kendisine vedî'a-i rabbaniye olan milletini keyfi yolunda mahv u ifnâya cesaret edip her hareketi şer'e, adalete, insaniyete muhalif bulunan Abdülhamid'in cezası nedir?" sorusunu tevcih eder. İkisinin de cevabı "idam"dır. Peygamber Efendimiz ise Abdülhamid'i hilafet ve saltanattan hal' eder, hayatını da "bu kadar kahr u cevr içinde ezdiği milletin mürüvvetine" bırakır.

Bu risâlede İttihatçı risâlelerde sıkça gördüğümüz, Sultan Abdülhamid'in hilafetini gayrımeşru kılmak için Osmanlı hilafetini de gayrımeşru ve gasb edilmiş bir tarzda tasvir etme üslubunun terkedilmiş olması ve Osmanlı sultanları ile halifelerlnin tebcil edilerek aleyhte şahitlik makamına yerleştirilmesi dikkati çekiyor. O kadar ki Hz. Peygamber Fatih'e ve Yavuz'a, "Siz İslâmın en şerefli e'âzımındansınız, Müslümanlık, Osmanlılık ilâ yevmi'l kıyâm sizin bir zamanki varlığınızla iftihar edecektir. Cennet-i a'lâdaki makamlarınız mübarek olsun" gibi övücü cümleleriyle iltifatta bulunacaktır. Yine de padişahların ifadelerinde Jöntürk söylemine uygun bir Osmanlı tarihi tenkidi veya yeniden değerlendirmesi açık veya örtük olarak yer almaktadır ki risâle bu bakımdan da önemlidir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ve fakat muhtevasından anlaşıldığına göre Sultan Abdülhamit henüz hal' edilmemiş iken yayınlanan Ahmed Esad'a ait tarihsiz bir risâle *Mahkeme-i Kübrâya Karşı Kanun-ı Esasi ve Hükümdar* başlığını taşıyor ([İstanbul], Vezirhan Metin Matbaası, [1908], 8 s.). Bu risâle II. Abdülhamit devrinde yapılan yanlış ve kötü icraatın, zulüm ve haksızlıkların, istibdadın... padişahtan değil onu da aldatan "alçaklar"dan kaynaklandığını isbat et-

meye çalışıyor (s. 2-3) ve ardından da *Mahkeme-i Kübrâ* gibi istibdat dönemlinde yazılan-basılan eserlerin Meşrutiyet devrinde de yayınlanması, "maddî ve mânevî kuvvet ve şevketimize nâ-kâbil-i telâfi bir darbe olacağı" (s. 6) türünden ifadelerle mahzurlu görülmektedir: "Şu son eyyâm-ı Meşrutiyet'te de sû-i tefehhümlere uğrayan bazı hakâyık sabah-ı hürriyet gibi bir fikr-i sakîm ile yazılan piyeslerin *Mahkeme-i Kübrâ* gibi risâlelerin yâr u ağyâre karşı oynatılması, satılması necip Osmanlılara bir leke getirmektedir. Devr-i istibdatda efkâr-ı milleti ikaz için yazılan âsârın bugün her bir Osmanlı elinde görülmesi insanın gücüne gider" (s. 7).

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI HİLAFETİNE MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKIŞI: 1877-1882

Ş. TUFAN BUZPINAR

II. Abdülhamit (1876-1909)'in dahili politikalarında olduğu gibi Avrupa'nın önde gelen devletleriyle olan ilişkilerinde de hilafet kurumundan etkili bir şekilde faydalandığı bilinen bir hususdur. Yine bilinmektedir ki, Sultan Abdülhamit dönemine gelindiğinde Osmanlı hilafeti dünya Müslümanlarının büyük çoğunluğu tarafından hüsnükabul görmekteydi. Bu, onun hilafeti hak edip etmediğinin tartışılmadığı anlamına gelmemektedir. Öyle görünüyor ki, saltanatının ilk ve son yıllarında Araplar ve İngilizler arasında gayriresmi tartışmaların önemli konularından biri ve belki de en önemlisi hilafet idi. Bazıları Abdülhamid'in hilafetine tam destek verirken diğerleri ona karşı sert eleştirilerinin yanı sıra bir Arap hilafetinin canlandırılması konusunu gündeme getirmekteydiler. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin kendi Müslüman, özellikle de gayri-Türk olan unsurları ve dünya Müslümanları açısından da bu tartışmalar son derece önemliydi. Ancak henüz Osmanlı hilafetine muhalefet konusu hakkında önemine mütenasip çalışmalar yapılmış değildir. Bu çalışma böylesine bir eksikliğin hissedilmesinin ve bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunabilme gayretinin bir ürünüdür. Çalışmanın ilk bölümünde II. Abdülhamid'in hilafet anlayışı netleştirilmeye çalışılırken kalan kısmında İngilizler ve Araplar tarafından Osmanlı hilafetine karşı serdedilmiş görüşler incelenecektir.[1]

1 Osmanlı hilafeti konusunda II. Abdulhamid döneminin son yıllarında yapılan tartışmalar için bk. Caesar E. Farah, "Great Britain, Germany and the Ottoman Caliphate", *Der Islam*, 66/2 (1989), s. 264-288; Sylvia Haim, *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley 1976), s. 25-30; a. mlf., "Blunt and al-Kawakibi", *Oriente Moderno*, 35/3 (1955), s. 132-143; L. Hirszowicz, "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, 8/3 (1972), s. 287-311; Abdurrahman el-Kevakibi, *Ummu'l-Kura* (Beyrut, 1982); Elie ↔

II. Abdülhamit saltanatı boyunca halife olarak kendi konumunu ve otoritesini ön plana çıkarmaktaydı. Osmanlı hanedanının hilafeti üstlenmesinin üzerinden yüzyıllar geçmiş ve Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da tahta çıktığında hilafeti de tabii olarak üstlenmişti. Sultanın aynı zamanda halife olduğu devletin önde gelen mülkî, askerî ve dinî görevlilerinin de katıldığı bir biat töreniyle teyit edilmişti. Saltanatının dördüncü ayı olan Aralık 1876'da yürürlüğe giren Osmanlı Kanun-i Esasi'sinin üçüncü ve dördüncü maddeleriyle Abdülhamid'in hilafeti anayasal bir kurum haline gelmişti: "Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye Hilafet-i Kübrâ-yı İslâmiyeyi hâiz olarak sülale-i âl-i Osmandan usûl-i kadîmesi vechile ekber evlada aittir. Zât-ı Hazret-i Padişahî hasbe'l-hilafe din-i İslâmın hâmisi ve bilcümle tebea-i Osmaniyenin hükümdar ve padişahıdır."[2]

Kanun-i Esasi'deki konumu ve biate ilaveten II. Abdülhamid'in hilafetini üç esasa dayandırdığı görülmektedir: İlâhî irade, veraset ve siyasî-askerî güç. Her üçünün de İslâm siyaset tarihinde kabul edilegelmiş esaslar olduğu görülmektedir. Yani II. Abdülhamit bu konuda yeni bir unsur getirmemişti. İlâhî iradeye dayanarak halife olmak anlayışını Emevîler geliştirmişlerdir. Emevî sultanları kendilerini, *Hulefâ-i Resulillâh* olarak adlandıran Raşid Halifeler'den farklı olarak *Halifetullah* olduklarını iddia etmişlerdir.[3] Hilafetin veraset yoluyla intikali de yeni değildir ve en az XVI. yüzyıldan beri Osmanlı hilafet anlayışında var olan bir unsurdur. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), dönemin seçkin şeyhülislâmlarından Ebussuud Efendi tarafından "halife-i Resul-i Rabbi'l-âlemin... haizü'l-İmameti'l-Uzma... varisü'l-hilafeti'l-kübra... hâmi-i hima'l-Harameyni'l-Muhteremeyn" olarak tavsif edilmiştir.[4] Abdülhamit kendi hilafetinin dayandığı temeller konusundaki görüşünü de Mart 1877'de Fas sultanına yazdığı bir mektupta, Allah'ın iradesi, ulemanın, vezirlerin, askerî yetkililerin ve Müslümanların biatleriyle ve halife olan ecdadının vârisi olarak hilafet ve imameti üstlendiği şeklin-

.....

Kedourie, "The Politics of Political Literature: Kewakibi, Azoury and Jung", *Arabic Political Memoirs and Other Studies* adlı eserinde, (Londra 1974), s. 107-123; Stefan Wild, "Negib Azoury and His Book Le Reveil de la Nation Arabe", Marwan Buheiry (ed.), *Intellectual Life in the Arab East, 1890-1939* (Beyrut 1981), s. 92-104; Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, II, (1998), s. 49-71.

2 Kanun-ı Esasi'nin tam metni için bk. *Düstur*, birinci tertib, IV (İstanbul 1295/1878), s. 4-20.

3 Thomas Arnold, *The Caliphate* (Oxford 1924), s. 51; Casim Avcı, "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XVII, s. 541; D. Sourdel, "Khalifa", *Encyclopaedia of Islam, New Edition* (*EI*^{2}), IV. s. 938.

4 Bu ifadeler Budin, Üsküb ve Selanik Kanunlarına mukaddime olarak yazılan metinde yer almaktadır. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I. Cilt: Kanunlar*, (Tıpkıbasım) İstanbul, 2001, s. 296-297. Ayrıca bk. İnalcık, "The Ottomans and the Caliphate", *The Cambridge History of Islam*, , (Cambridge 1970), s. 321; a. mlf., "Islam in the Ottoman Empire", *Cultura Turcica*, Vol. 5-7 (1968-70), s. 23-25.

de belirtmektedir.[5] Aynı anlayış dönemin Osmanlı salnamelerine de yansımış ve bunlarda Sultan Abdülhamid'in "bi'l-irs ve bi'l-istihkak" halife ve sultan olduğu ifade edilmiştir.[6]

Siyasî ve askerî güce dayalı bir hilafet anlayışı da İslâm tarihinde aynı derecede kabul görmüştü. Müslüman halkını koruyabilecek kadar güç ve kapasiteye sahip olan Müslüman bir devlet başkanının hilafet iddiasında bulunabileceği görüşünün, İhvanü's-safa adıyla bilinen bir grup X. yüzyıl İslâm düşünürü tarafından ortaya atıldığı kabul edilmektedir. Daha sonra bu görüş İbn Haldun ve Celaleddin Devvanî gibi Osmanlı düşüncesini derinden etkileyen iki önemli düşünür tarafından da benimsenmiştir.[7] Bunlara göre halifenin esas görevi, İslâmı korumak ve Müslümanların dünyevî işlerini idare etmektir. Bundan dolayıdır ki hilafet, farklı ülke yöneticileri tarafından da üstlenilebilir.[8]

Bu görüşe ve dolayısıyla Osmanlı hilafetine karşı yapılabilecek itiraz, sahihliği tartışmalı olan[9] hilafetin Kureyş'e -yani Hz. Peygamber'in kendi kabilesine- ait olduğunu bildiren hadise dayandırılabilirdi. Hangi dönemde ortaya çıktığı henüz tam olarak tespit edilemeyen bu hadis Osmanlı zamanında yayımlanmış konuyla ilgili kitaplarda yerini almıştı. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ise, Osmanlı hilafetine karşı bir Arap hilafetini savunanlar için önemli bir dayanak oluşturacaktı. Osmanlıların bu hadisin varlığını ve çağrışımlarını dikkate almamaları düşünülemezdi. Ancak bu hadisi "Benden sonra hilafet otuz yıl devam edecektir, ondan sonra sultanlık yönetimi gelecektir" hadisinin ışığında değer-

.....

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), 36/139-9/139/XVII. Şeyhülislâm tarafından Fas ulemasına yazılan mektup bu konuda aynı görüşleri içermesi bakımından dikkat çekicidir. bk. Gökhan Çetinsaya, *İkinci Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslâm Birliği Hareketi, 1876-1878*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1988, s. 192-194.

6 Aynı ifadeler Meclis-i Ayan reisi tarafından 1877'de birinci meclisin açılış konuşmasında da kullanılmıştır. Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* 1293/1877, I (İstanbul 1939), s. 3. İlgi çekici bir noktayı belirtmekte fayda var. Bu dönemde yayımlanmış Osmanlı devlet ve vilayet salnamelerinde Abdulhamit hariç hiçbir Osmanlı sultanı "halife" unvanıyla zikredilmemektedir. Raşid Halifelerin yanı sıra Emevî ve 1258'e kadar görev yapan Abbasî devlet başkanlarının isimleri "halife" unvanıyla zikredilirken bu tarihten sonra Kahire'de ortaya çıkan Abbasî halifelerine yer verilmemiştir. İncelenen salnameler: Suriye salnameleri, 1293-1300 (1878-1883) ve 1895 yılına kadar olan Devlet salnameleri.

7 Şerif Mardin, "The Mind of the Turkish Reformer, 1700-1900", *The Western Humanities Review*, C. 14 (1960), s. 413-416.

8 T. Arnold, *The Caliphate*, s. 120, 123, 126; Martin Kramer, *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congress* (New York 1986), s. 3-4; Mumtaz A. Fargo, Arab Turkish Relations from the Emergence of Arab Nationalism to the Arab Revolt, 1848-1916, Doktora tezi, Utah Üniversitesi, 1969, s. 33-38.

9 M. Sait Hatipoğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978), s. 156-202. Cevdet Paşa, Hz. Ebu Bekir'in hilafete seçilişiyle ilgili bilgiler verirken halifelerin Kureyş'ten seçilmeleri gerektiğine dair bir hadis zikredildiğinden bahsetmemektedir. *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, (İstanbul 1331), s. 351-360.

lendirdiler. Buna göre, halifenin Kureyş'ten olma şartı 632-661 yılları arasında hüküm süren ilk dört halife için geçerliydi; daha sonra gelen Müslüman devlet başkanları halifenin görevlerini ifâ ettikleri takdirde haklı olarak halifelik iddiasında bulunabilirlerdi. Osmanlı Devleti'nde ilmi ve devlet adamlığı yönü ile öne çıkmış simaların bu görüşe itibar ettiklerini görüyoruz. XVI. asırdan Lütfi Paşa ile XIX. asırdan Ahmet Cevdet Paşa iki seçkin örnektir. Her ikisi de Osmanlı uleması dışında birçok alime atıfta bulunarak Osmanlı Devleti'nin bir İslâm devleti olması ve Osmanlı sultanlarının da Müslümanların ve İslâmın hâmisi olmaları hasebiyle halifelik iddialarında haklı oldukları görüşünde birleşmişlerdir.[10]

Buna ilave olarak XVI. yüzyılın ilk yıllarında Suriye ve Mısır'la birlikte Hicaz'ın Osmanlı yönetimine girmesiyle Osmanlı sultanlarının halifelik iddialarını destekleyecek sembolik unsurlar da ortaya çıkmıştır. Birincisi, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in önceleri Memluk sultanları tarafından kullanılan "Hadimü'l-Haremeyn" unvanını kullanmaya başlamasıdır. İkincisi, Mekke'de bulunan kutsal emanetlerin aynı sultan tarafından Osmanlı payitahtı olan İstanbul'a getirilmesidir. Son olarak da XVIII. yüzyılda yayılmaya başlandığı tahmin edilen son Abbasî halifesi Mütevekkil'in bütün halifelik haklarını, icra edilen bir merasimle resmen Sultan Selim ve onun soyundan gelenlere devrettiği rivayetidir.[11] Bu rivayetin tarihî olarak doğru olup olmadığının XIX. yüzyılın sonu için hiçbir önemi kalmamıştır, çünkü Müslüman ve gayrimüslim dünyanın büyük bir çoğunluğu tarafından doğru kabul edilmekteydi.

Bütün bunlar dikkate alındığında Sultan Abdülhamid'in hilafeti için bariz bir tehlikenin olmadığı ve genel olarak Müslüman halk tarafından olduğu gibi kabul edildiği söylenebilir. Ancak Abdülhamid'in de farkında olduğu bir suçlamaya göre 1876 Kanun-i Esasi'sini hazırlayanlardan bazıları hilafetin saltanattan ayrılarak şerif Abdulmuttalib'e verilmesi konusunu tartışmışlardı. Fakat böyle bir düşüncenin hangi ciddiyette dile getirildiği ve hangi şartlarda gerçekleştirilmesinin planlandığı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Öyle görünüyor ki bu suçlama doğru olsa bile adı geçen şahıslar -Mithat Paşa ve Namık Kemal- konuyu sadece kendi aralarında dile getirmişlerdir.[12]

•••••

10 Hamilton A. R. Gibb, "Lutfi Pasha on the Ottoman Caliphate", *Oriens*, 15 (1962), s. 289-291; Hulusi Yavuz, "Sadrıâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilafeti", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-6 (1993), s. 27-54; Cevdet Paşa, *Tezakir*, I (Ankara 1953), s. 148-149. XIX. yüzyılın önde gelen Hanefi fakihlerinin Osmanlı hilafeti konusundaki görüşleri için bk. Fritz Steppat, "Kalifat, Dar al-Islam und die Loyalität der Araber zum Osmanischen Reich bei Hanafitischen Juristen des 19. Jahrhunderts", *Actes du Ve Congres International d'Arabisants et d'Islamisants*, (Bruxelles, 1970) (Correspondance d'Orient, 11), s. 443-462.

11 Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 149; Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (İstanbul 1315/1897), s. 234-235.

12 BOA, YEE, 15/1126/74/14, Mahmud Nedim'den Sultan'a, 25 Şaban 1299/12 Temmuz 1882; YEE 73/1626/35/91, Gabriel Charmes, Hilafet-i İslâmiyenin Politikası ve Onun Netaici (Büyük bir ihtimalle 1881 tarihli).

Gerçek şu ki, XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Osmanlı hilafeti devletin sınırları dışında kalan Müslümanlar arasında özellikle Hindistan gibi Avrupa devletlerinden birinin sömürgesi durumuna düşmüş yerlerde genel kabul görmüştü. Bu dönemde bağımsızlığını koruyabilmiş en büyük Müslüman devleti Osmanlı Devleti idi. Sadece bu gerçek bile Osmanlı sultanının halife olarak hem içerde hem de dışarıdaki Müslümanlar nezdinde otoritesini artırmıştı.[13] Fakat asıl tehlikenin doğacağı nokta da burası idi. Osmanlı halifesinin prestij ve otoritesi fizikî güç ve başarıya bağlıydı ve Abdülhamit döneminin ilk yıllarında yaşanan askerî ve diplomatik yenilgiler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin geleceğine duyulan güvensizlik bazı zihinlerde Osmanlı hilafetine bir rakip çıkabileceği hayalini uyandırmış; gerçek halife Kureyş'ten veya en azından bir Arap olmalıdır düşüncesini canlandırmıştı. Bu konuda Abdülhamit şöyle bir tehlike sezmekteydi: Kureyş kabilesinden biri veya bir Arap eşrafı halifelik iddiasında bulunabilir ve böyle bir iddia sahibi dışardan destek sağlayabilirdi. Özellikle Arap Ortadoğusunda önemli stratejik çıkarlarının yanı sıra Hindistan'da milyonlarca Müslüman tebeayı yönetmekte olan İngiltere'nin bu desteği verebileceğini düşünmekteydi. Dönemin önde gelen gazeteci ve yazarı Ahmet Mithat Efendi'ye de belirttiği üzere Abdülhamid'e göre İngiltere, "hilafet-i kübrâyı dahi İstanbul'dan Arabistan kıtalarından Cidde veya Mısır'a bir mahalle naklettirmek ve hilafeti kendi maiyetinde bir alan ittihaz ederekten cümle mü'minîni istediği gibi tasarruf" etmek arzusundadır.[14]

İngiltere'de Osmanlı Hilafeti Tartışmaları

Hilafet konusu İngiltere'de 1877 yılında siyaset yazarları, bilim adamları ve milletvekilleri arasında tartışılmaya başlandı ve bu esnada bazı İngilizler Osmanlı hilafetine karşı hasmane tavır takındılar. Görüldüğü kadariyle İngiliz hükümeti tartışmaya müdahil olmamıştı. Osmanlı hükümetinin de kayıtsız kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak bunun nedeni tartışmalardan habersiz olunması olamazdı, çünkü Abdülhamit Avrupa basınını yakından takip etmekteydi.[15] Osmanlı sultanlarının hilafeti üstlenmeye hakları olup olmadığı veya hilafetin Araplara trans-

13 Osmanlı hilafetinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde Müslümanlar tarafından genel kabul görmesi ile ilgili olarak bk. Kramer, *Islam Assembled*, s. 4-9; Azmi Özcan, *Pan-İslâmizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere* (1877-1924), (Ankara 1997).

14 Atilla Çetin ve Ramazan Yıldız, *Sultan İkinci Abdülhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim*, (İstanbul 1976), s. 302.

15 Abdülhamid'in kişiliği ve rejimiyle ilgili ciddi bir değerlendirme için bk. F. A. K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers*, 1878-1888, (İstanbul 1996), s. 19-39.

fer edilme zamanının gelip gelmediği konusunda görüş ayrılığı ortaya çıktı. Osmanlı hilafetine karşı olanların hemen hepsi Hindistan'daki İngiliz görevlilerinden emekli olanlardı. Bunlar açıkça Abdülhamid'in Müslümanların lideri olmadığını ve hilafeti üstlenemeyeceğini iddia ediyorlardı. Bunlardan biri 1871-1874 yılları arasında Bengal valisi olarak görev yapmış ve 1877 yılında Liberal Parti'nin Kirkcaldy milletvekilliği görevini yürütmekte olan Sir George Campbell'dır. Campbell'a göre "Türk sultanının Müslümanların başı olması, Rusya çarının Roma Katoliklerinin ve İngiltere Protestanlarının başı olmasından daha öte bir şey" değildi.[16] Bir başka emekli görevli olan George Birdwood daha ileri giderek hilafeti Mekke emirine transfer etmeyi teklif etmekteydi. 12 Haziran 1877 tarihli *Times* gazetesinde şunları yazıyordu: "Ne yazık ki biz Hint Müslümanlarının halife olarak Mekke emirini tanımalarını sağlamıyoruz, halbuki emir Hindistan yolu üzerinde yaşamaktadır ve Süveyş kanalı gibi tamamen kontrolümüz altında olacaktır."[17]

Sultanın halife olmadığını ve de olamayacağını ispatlamak için hukukî argümanlar da ortaya konmaktaydı. Haziran 1877'nin ilk günlerinde yayımlanan bir risâlede iki nedenden dolayı Osmanlı sultanının halife olamayacağı iddia edilmekteydi: Birincisi, halifeliği Osmanlılara devreden Mısır'daki Abbasî hilafeti gerçek değildi; ikincisi, Osmanlı sultanları Kureyş soyundan gelmedikleri için hilafeti üstlenemezlerdi.[18]

Osmanlı sultan-halifesine yapılan bu saldırılar meşhur Türkolog J. Redhouse[19] tarafından cevaplandırıldı. Redhouse, Haziran 1877 ortasında konuyla ilgili *A Vindication of the Ottoman Sultan's Title of Caliph* başlıklı bir risâle yayımladı. Osmanlı hilafeti hakkında yapılan tenkitleri "yanlış, değersiz ve münasebetsiz" olarak değerlendiren Redhouse şöyle devam etmektedir: Bu tenkitler yanlıştır, çünkü Osmanlı hilafeti yeni değildir ve bütün Sünnî İslâm dünyası tarafından kabul edilmiş ve benimsenmiştir[20]; ikincisi, halife Kureyş kabilesinden olmalıdır görüşü ilk dönem İslâm hukukçuları arasında tartışma konusudur ve sözkonusu hadis hakkında yapılacak bir çalışma "halifenin Kureyş'ten olması gerektiğine dair bir Peygamber emrinin bulunmadığı" sonucuna götürecektir.[21] Tenkitler de-

16 J. W. Redhouse, *A Vindication of the Ottoman Sultan's Title of Caliph*, (London 1877), s. 1. Türkçe çevirisi için bk. "Osmanlı Sultanının Halife Unvanının Müdafaası", çev. Sami Erdem, *Dergah*, sayı 96, s. 18-21.

17 *The Times*, 12 June 1877, s. 8.

18 Redhouse, *A Vindication...*, tür. yer.; Benzeri bir iddia Rev. Malcolm McColl tarafından 1906'da *Times* gazetesinde yayımlanmıştır. Farah, *agm.* s. 265.

19 Redhouse'un kısa bir biyografisi için bk. Carter V. Findley, "Sir James Redhouse (1811-1892): The Making of a Perfect Orientalist", *Journal of the American Oriental Society*, 99/4 (1979), s. 572-600.

20 Redhouse, *A Vindication...*, s. 4.

21 *Agm*, s. 18.

gersizdir, çünkü tenkitlerin hukukî temelleri sağlam olsa bile Osmanlılar hilafeti üç buçuk asır ellerinde bulundurduktan sonra tenkit etmenin bir mânası yoktur. Son olarak, tenkitler münasebetsizdir, çünkü İngiliz hükümetine tâbi kırk milyon Müslüman vardır: "Söz konusu risâlenin de kabul ettiği gibi, Bombay Müslümanlarının Kraliçeye yazdıkları bir dilekçede Müslüman tebeasının büyük bir çoğunluğunun sultanı, Peygamber'in halifesi olarak gördüğü ve kendisine tâbi kırk milyon Müslümanın sultanı dinî lider olarak tanıdığı belirtilmektedir."[22]

Redhouse'u Birdwood cevaplandırmıştır. Birdwood, Redhouse'un Osmanlı halifesinin Hindistan'daki sünnî müslümanların tamamınca kabul edildiği görüşüne itiraz edememiş ancak bu durumun zamanın Sünnîlerinin İslâmı bilmemelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ona göre gerçekte Osmanlı hilafeti "gayrimeşru idi ve genel olarak kabul edilmiş dinî inançlara aykırıydı" ve dolayısıyla hilafet Mekke emirleri tarafından üstlenilmeliydi. Bu da ya sultanın hilafetten gönüllü olarak feragat etmesiyle, ya da Müslümanların Mekke emirini halife seçmeleriyle gerçekleştirilebilirdi.[23]

Eylül 1877'de Arapça uzmanı G. P. Badger *The Nineteenth Century* dergisinde hilafet konusunda detaylı bir makale yayımladı. Makale Birdwood'un iddialarına karşı kısmî bir cevap içermektedir. "Hilafet" ve "imamet"in detaylı bir etimolojik analizini ve Arap halifelerinin kısa bir tarihçesini verdikten sonra Badger, hilafetin Müslümanların çoğunluğunun kabulüne mazhar olan ve büyük bir Müslüman toplumunu yöneten kişinin hakkı olduğu görüşünü ileri sürer. Badger, bu görüşün Ruslardan da para aldığı iddia edilen Rızkullah Hassun'un Londra'da çıkardığı *Mir'atü'l-Ahval*[24] gazetesinin taarruzlarına cevaben yazılan ve kısa bir süre önce yayımlanan bir risâlede Arap fakihlerden biri tarafından da ifade edildiğini belirtir. Badger'ın kendi ifadeleriyle: "Bu paye diğer iddia sahiplerinin olduğu kadar Osmanlı sultanlarının da hakkıydı; hatta Müslümanların büyük çoğunluğunun Osmanlı hilafetini kabul ettiği düşünülürse sultanların hakları daha da fazladır... [Bu nedenle] Osmanlı sultanı kendisini bu şekilde kabul edenler için [Hz.] Muhammed'in meşru halifesidir."[25]

Birdwood'un Osmanlı hilafetinin "gayrimeşru ve dinî inançlara aykırı" olduğu yolundaki iddialarını da reddeden Badger halifenin Mekke şeriflerinden se-

22 *Agm*, s. 5.

23 Birdwood'un benzerl görüşler içeren mektupları için bk. *Times*, 9 July 1877, 10, 15 October 1877.

24 *Mir'atü'l-Ahval* gazetesi hakkında bilgi için bk. L. Zolondek, "Sabunji in England 1876-1891: His Role in Arabic Journalism", *Middle Eastern Studies*, 14/1 (1978), s. 102; Azmi Özcan, "Yerini Bulamayan Bir Gazeteci: John Louis Sabuncu ve İstanbul Yılları (1890-1909)", *Ziyad Ebüzziya Kitabı: Darçağda Bir Çelebi*, (Haz. Ö. Faruk Şerifoğlu), İstanbul 1998, s. 314.

25 G. P. Badger, "The Precedents and Usages Regulating the Muslim Caliphate", *Nineteenth Century*, 2 (September 1877), s. 274-282; Badger'ın bir diğer makalesi için bk. *Times*, 12 October 1877.

çilmesi konusuna da değinmektedir. Ona göre şeriflerin Kâbe ile ilgili bazı imtiyazlarının ve varsayılan Kureyş kabilesine mensubiyetlerinin dışında bir özellikleri yoktur. Hicaz'da Osmanlı yönetiminin başlamasıyla birlikte emirler "Sultanın isteğiyle görevden uzaklaştırılabilen Bâbıâli'nin bir oyuncağı haline gelmiştir. Ayrıca, emirin kendisi için belirlenen bölgenin [Mekke] dışında dinî veya siyasî hiçbir nüfuzu yoktur."[26]

Bu tartışmalarla ortaya çıkan ilginç bir nokta da Osmanlı hilafetine hem karşı çıkanların hem de destekleyenlerin Hint Müslümanlarının İngiliz hükümetine sadakatleri konusunda ortak bir endişeye sahip olmalarıdır. Karşı çıkanların endişesi Hint Müslümanlarının giderek Osmanlı sultan-halifesini dinî lider olarak kabul etmeye başlamaları ve özellikle 1860'lardan bu yana halifenin geleceğiyle daha yakından ilgilenmeleri gerçeğinden kaynaklanmaktadır. 1875 Balkan krizinden beri Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne duydukları ilgi iyice belirgin hale gelmiştir. Birdwood gibi Hindistan'daki İngiliz hükümetinden emekli olan bazı şahıslar bu gelişmeleri Hindistan'daki İngiliz çıkarları için muhtemel bir tehlike olarak değerlendirmekteydi. Böyle bir korku için iki sebep vardı: Birincisi, Hint Müslümanları halihazırda devam eden savaşta Rusya'ya karşı Osmanlıları desteklemesi için İngiliz hükümetine baskı yapmaktaydı, ki bu baskı Osmanlı Devleti'nin sonu yaklaşıyor diye düşünenler için can sıkıcıydı. İkincisi ve daha önemlisi de, sultan-halifenin Hint Müslümanlarını İngiliz hükümeti aleyhine kışkırtabileceği korkusuydu.

Destekleyenlerin görüşüne gelince; çok hassas olması hasebiyle konu Müslümanların bir iç meselesi kabul edilmeli ve onlara bırakılmalıydı. Hilafet aleyhindeki tartışmalar Hint Müslümanlarını gücendirecek ve sadakatlerini artırmak yerine İngilizlere karşı aleyhte duygu ve düşüncelerin gelişmesine zemin hazırlayacaktı. Bu nedenle Hint Müslümanlarının sadakatini sağlamanın en iyi yolu: "Onları, İngiliz hükümetinin meşru vasıtalarla ve dinî partizanlık yapmaksızın davrandığına ve çıkarlarına en uygun politikayı adalete kesin uygunluk içerisinde uyguladığına inandırmaktı."[27]

Redhouse ve Badger'ın Osmanlı sultan-halifesine verdikleri destek resmî İngiliz politikasına da uygun düşmekteydi. Londra'da Osmanlı hilafeti üzerine tartışmalar devam ederken İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi H. Layard ve Hindistan Valisi Lytton Bâbıâli ile yakın işbirliği içinde Ahmed Hulusi Efendi adında bir Osmanlı elçisini Rusya'ya karşı Afganistan emiri Şir Ali'nin desteğini sağlamak üzere Afganistan'a gönderme hazırlıkları yapıyorlardı.[28] Bu olayların gerçekleştiği zamanlarda Redhoue ve Badger'ın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Türkçe,

26 Badger, "The Precedents...", s. 280.

27 Redhouse, *A Vindication...*, s. 5, 19; Badger, "Precedents...", s. 281; Badger, *Times*, 12 June 1877.

28 Azmi Özcan, *Pan-İslâmizm...*, s. 102-115.

Arapça ve Müslümanlarla ilgili işler uzmanı olarak çalışmaları Osmanlı lehine tavır takınmalarının nedenlerini daha da anlaşılır hale getirmektedir.[29]

Osmanlı Hilafeti ve Araplar

Osmanlı hilafetine karşı Arap muhalefetinin ilk belirtileri 1877-1878 kış aylarında ortaya çıktı, yani Osmanlı İmparatorluğunun Rusya karşısında uğradığı askerî hezimetle aynı zamana denk geldi. Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkabileceği ihtimaliyle dehşete kapılan Beyrutlu Ahmet Sulh'un başını çektiği bir grup Suriyeli ileri gelenler 1877 sonlarında Suriye'nin geleceği ve o bölgenin yabancıları tarafından muhtemel işgali gibi konuları görüşmek amacıyla gizli toplantılar yaptılar. Toplantılar sonucunda aralarında varılan anlaşmaya göre, şayet Rus-Osmanlı Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti Suriye'den çekilmek zorunda kalırsa, vilayetin tam bağımsızlığı için çalışılacak ve Şam'da ikamet etmekte olan Cezayirli Emir Abdülkadir de başkan seçilecekti. Bu karar üzerine Emir Abdülkadir'e gidildi. Emir'le yapılan toplantıda Osmanlı hilafetinin geleceği konusu ele alındı. Bilindiği kadarıyla Emir prensipte, Suriye'nin yabancı bir ülke tarafından işgali sözkonusu olursa tam bağımsızlık için çalışılmasını kabul etmiş, fakat İstanbul ile dinî bağların korunması ve bağımsız bir Suriye üzerinde Osmanlı halifesinin dinî otoritesini sürdürmesinde ısrar etmiştir.[30]

Emir Abdulkadir Suriye'ye sonradan yerleşenlerdendi. Cezayir'de Fransızlara karşı yaklaşık yirmi yıl savaştıktan sonra 1847'de teslim olmak zorunda kaldı. Önce Fransa'ya götürüldü, sonra Bursa'ya, oradan da 1855 yılında Şam'a geçerek orada yerleşti. Emir beraberinde çok sayıda akrabasını da getirmişti. Bunların geçimi için Fransız ve Osmanlı hükümetlerinden maddî yardım almaktaydı. 1860'da Şam'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında çıkan çatışmalarda Bab Tuma mahallesi Hıristiyanlarını koruması da Emir'in şöhretini artırmıştı.[31] Belki de Şam krizinde Hıristiyanlara yaptığı iyilikten dolayıdır ki aynı yıl

29 İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın o yıllarda Redhouse ve Badger'dan uzmanlık alanlarıyla ilgili yararlandığı görülmektedir. Bu konuda İngiltere arşivinde bol malzeme vardır. Sadece birkaç örnek olması bakımından bk. Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 78/2889-2897 Redhouse'un Anadolu ve Şark Meselesi konularındaki raporlarını ihtiva etmektedir. Badger'ın aynı yönde katkıları için bk. FO 424/32; 78/2897 ve India Office Library and Records (IOR), Political and Secret Correspondance (L/P&S/3) 614, 705.

30 Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism* (New York, 1973), s. 54; Nejat Göyünç, "Ottoman Central Administration and Arab Provinces (1870-1910)", *Studies on Turkish-Arab Relations: Annual* (İstanbul, 1986), s. 81-82; Adil es-Sulh, *Sutur mine'r-Risâle* (Beyrut, 1966), s. 68.

31 Linda S. Schilcher, *Families in Politics*, (Stuttgart, 1985), s. 215-218; Philip Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism* (Cambridge, 1983), s. 34-35.

Fransızlar Emir'e Suriye özerk bir statüye kavuşturulabilirse başına getirilebileceğini ifade etmişlerdi. Bu tekliften hiçbir sonuç çıkmamıştır, ancak öyle görünüyor ki o tarihten itibaren Emir Suriye'yi veya Arap Asya'sının tamamını yönetmek gibi bir fikri her zaman canlı tutmuştur.[32]

Emir 1877-78'de, Lübnan Marunilerinin önde gelen isimlerinden Yusuf Kerem Bey ile Arap vilayetlerinin bağımsızlığını sağlamak için benzer bir plan üzerine yazışmaktaydı. Kerem-Abdulkadir yazışmalarını inceleyen Steppat'a göre Kerem, Arap vilayetlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını ve bunların başına yönetici olarak Emir'in geçmesini teklif etmiştir. Steppat "Emir'in teklifi kabul ettiğinden" şüphe etmemekte ve "konu üzerinde adı geçen şahıslar arasındaki diyalogun uzun süre devam ettiğini" ifade etmektedir.[33] Emir'in bu tür faaliyetleri açıklanmamasına rağmen gizli toplantıların yankıları İstanbul'a ulaşmıştı. Şubat 1880'de Emir'in yeğeni olan ve Bâbıâli'de görevli bulunan Hüsni Bey İngiliz Büyükelçiliği personelinden Sandison'a aşağıdaki bilginin doğruluğu konusunda güvence vermişti. Hüsni Bey'in ifadesine göre Emir: "Akka sancağında meskûn Cezayirli Araplarla gerçekleştirilmek üzere Suriye'de oldukça organize bir ayaklanma başlatmak için hazırlıklar yapmıştı."[34] Hüsni Bey'in iddialarına göre, Fransız hükûmeti böyle bir ayaklanmada Emir'e destek vaadinde bulunmuştu.

Emir'in Arap vilayetlerinin bağımsızlığı veya özerkliği için tasarlanan dışardan yani Fransa veya İngiltere'den desteklenecek bir hareketin liderliğini üstlenmeye hazır olduğuna dair diğer bir ipucu da eski diplomatlardan ve o yıllarda İngilizlerin Ortadoğu'daki gönüllü ajanlarından W.S. Blunt tarafından ortaya konmuştur. 1881'in ilk aylarında gerçekleştirdiği Suriye gezisi sırasında Blunt, Emir ailesi de dahil Şam'ın, "Liberal" müslümanlarının Arap hilafeti fikrini desteklediğini öğrenmiştir. Bunun üzerine Blunt Emir Abdülkadir'in başkanlığında ve Bedevî desteğine dayalı bir Arap ayaklanmasının mümkün olduğunu ve bazı Bedevî şeyhleriyle arasının iyi olmasından dolayı da böyle bir ayaklanmada önemli katkılar sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu fikrini vakit geçirmeden Emir'in oğlu Muhammed'e açmış ve babasının bu konudaki fikrini öğrenmesini istemiştir. Muhammed babasından: "çok yaşlı olması nedeniyle böyle bir harekete aktif

•••••

32 Marcel Emerit, "La Crise Syrienne et L'expansion Economique Francaise en 1860", *Revue Historique*, 207 (1952), s. 213-221.

33 Fritz Steppat, "Eine Bewegung unter den Notabeln Syriens 1877-1878: Neues Licht auf die Entstehung des Arabischen Nationalismus", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, (Supplementa I), 2 (1969), s. 631-649.

34 FO, 424/106, Layard'dan Salisbury'ye no. 229, very confidential, Constantinople 24 February 1880. Fransa'nın Cezayir'i İşgaline karşı çıkarak 1847'den itibaren Suriye'ye yerleşen Cezayirlilerin Osmanlı Devleti ile ilişkileri konusunda bk. Tufan Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tâbilyeti Meselesi (1847-1900)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I, 1997, s. 91-106.

olarak bizzat katılamayacağı, oğullarının istediğini ve hilafete adaylığa lâyık görülürse adaylığını koyacağı" mesajını getirmiştir.[35]

Arap hilafeti konusunda istekli bazı eşrafın bulunduğu tek vilayet Suriye değildi. Hicaz'da da Osmanlılar aleyhine çalışanların ve hatta kurulmuş derneklerin mevcudiyeti hakkında haberler gelmekteydi. Ağustos 1879'da İngiltere'nin Cidde konsolosu Zohrab'a Cidde sakinlerinden biri tarafından verilen bilgiye göre, Mekke'de amacı Müslümanları Hıristiyan kontrolünden kurtarmak olan gizli bir dernek vardı ve

"Mollalar, şeyhler ve şeriflerden teşekkül etmiş olan bu dernek Rusya'ya karşı alınan yenilgiden memnun değildi ve üyeleri arasında sultandan İslâmın dünyevî liderliği unvanının alınması konusu ciddi bir şekilde tartışılmaktaydı. Sultanın Hıristiyan güçlerin kontrol altında olmasından dolayı Peygamber'in gerçek temsilcisi olamayacağı ve sorumluluğun başka omuzlara yüklenmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir."[36]

Halife olacak adayın pâyitahtı konusunda derneğin Suriyeli üyeleri Şam'ı teklif etmişler, fakat Hicazlı üyeler Şam'ın Avrupa nüfuz bölgesinde olmasından dolayı halife için güvenli bir payitaht olamayacağını ileri sürerek teklifi reddetmişlerdir. Hicazlılara göre, Medine bir halifenin payitahtında bulunması gereken özelliklere sahiptir; "yani, Avrupa'dan uzaklık, geçit zorluğu ve şehrin kutsallığı... [dolayısıyla burası] tabii bir inanç merkezi olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuçta Medine üzerinde karar verilmiştir."[37]

Suriye ve Hicaz'da gizli derneklerin varlığı hakkındaki bu ve benzeri rivayetler kesin bir sonuç çıkarmamız için yeterli değildir. Bu tür derneklerin mevcudiyeti, amaçları ve faaliyetleri hakkında sağlıklı bir görüş oluşturabilmek için daha açık ve müşahhas delillere mutlaka ihtiyaç vardır. Ancak bu tür rivayetler, en azından adı geçen vilayetlerde merkezî hükümete karşı belli bir soğukluğun oluştuğunu ve bazı zihinlerde Devletin geleceği hakkında soru işaretleri belirdiğini gösterebilir. Hatta, Osmanlı hilafetine son vererek bir Arap halifesine biat etmek isteyen bazı şahısların varlığı da düşünülebilir. Şunu da unutmamak gerekir ki bu tür ayrılıkçı düşüncelerin ortaya çıkmasında 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında gelişen bazı olayların -Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi ve Berlin Antlaşması- çok büyük etkisi olmuştur.

Esasen, bu tür rivayetlerin önemi sultan ve diğer Osmanlı yöneticileri üzerinde yaptığı tesirden gelmektedir. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Layard Eylül 1879'da Suriye'ye yaptığı ziyaret sırasında vali Midhat Paşa'ya yukarıda sö-

35 Wilfrid Scawen Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt* (London, 1895), s. 118.

36 FO, 78/2988, Zohrab'dan Salisbury'ye no. 1, confidential and political, Jidda, 6 August 1879.

37 FO, 78/2988 Zohrab'dan Salisbury'ye no. 1, confidential & political, Jidda 6 August 1879.

zû edilen Osmanlı karşıtı gizli dernek hakkında bilgisi olup olmadığını soruyor. Midhat Paşa cevaben "son zamanlarda öğrendiği gerçekler bu bilgiyi doğrulamaktadır" diyor.[38] Paşa aynı zamanda Layard'dan durumu sultana bildirmesini istiyor. Ekim'de İstanbul'a döndüğünde Layard vakit geçirmeksizin sultanla görüşerek hem Suriye hakkındaki izlenimlerini aktarıyor hem de sözü edilen gizli dernek konusunu açıyor. Abdülhamit böyle bir dernek hakkında bilgisinin olmadığını, ancak Arapça gazeteleri takip etme alışkanlığı olduğundan bazı gazetelerin içeriğinden Araplar arasında böyle bir hareketin oluşmakta olduğunu hissettiğini ifade ediyor.[39]

Sultanın bu tür haberlerden son derece rahatsız olduğu konusunda şüphe yoktur. Bazı Suriyelilerin ihtilalci fikirlere sahip olduğundan haberdar olan ve Hicaz'da Hayber'in bedevi kabileleri ile Osmanlı yöneticileri arasındaki gerginliği bilen sultanın "gizli dernek" hakkındaki rivayetleri bir çırpıda "asılsız" olarak nitelendirmesi oldukça zordu.[40] Bunun da ötesinde rivayeti nakleden bir büyükelçidir ve nakletmesini isteyen de devletin Arap topraklarındaki en yetenekli valisi Midhat Paşa'dır. Her ne kadar, sultan her iki simaya da tam bir güven duygusu içinde değilse de, rivayetlerin doğruluğunu araştırmak üzere bir yetkiliyi Suriye ve Hicaz'a göndermiştir.[41]

Bu sırada, Abdülhamid'in hilafeti tamamen farklı bir kaynaktan tenkide tâbi tutulmaya başlandı. Bu, Haziran 1879'da İngiliz ve Fransız baskısı altında sultanın görevden aldığı son Mısır Hidivi İsmail Paşa'ydı. İsmail Paşa görevden alındıktan sonra İtalya'ya geçmiş ve oradan hilafet aleyhine bir propaganda başlatmıştı. Bize göre, Paşa bunu iki nedenden dolayı yapmıştır: Birincisi, hidivlik görevinden alınmasında sultanın rolü olduğuna inanması ve ona karşı bir kırgınlığının olması; ikincisi, hidivlik sonrası hayatını İstanbul'da geçirme isteğinin sultan tarafından ısrarla reddedilmesidir.[42]

••••••

38 FO, 424/91 Layard'dan Salisbury'ye, Constantinople 20 October 1879.

39 Aynı belge. Bu yıllarda Suriye'de Osmanlı aleyhinde gerçekleştirilen bazı faaliyetlerle ilgili olarak bk. T. Buzpınar, "Osmanlı Suriye'sinde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, II, 1998, s. 73-89.

40 Hayber civarında yaşayan bazı kabileler 1876-1878 yılları arasında devlete vergi ödemediler. Bunun üzerine Hicaz valisinin ve Mekke emirinin teklifiyle vergi ödememekte ısrar eden kabilelere ve onların hâmiliğini yapan Şemmer şeyhi İbn Reşid'e karşı askerî harekât yapılması bile gündeme geldi. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Buzpınar, "The Hijaz, Abdulhamid II and Amir Hussein's Secret Dealings with the British, 1877-1880", *Middle Eastern Studies*, 31/1 (1995), s. 99-123.

41 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri* (Ankara, 1972), s. 139.

42 İsmail Paşa'nın İstanbul'a gelmek isteğine dair müracaatları için bk. BOA, YEE, 31/109-5/109/84, 17 Aralık 1879; YEE, 31/1116/74/84, 7 Aralık 1880; YEE, 31/109-XI/109/84; *Times*, 2 December 1880. Meclis-i Vükela'nın İsmail Paşa'nın izin talebini reddi için bk. YEE, 31/1722/66/84, 24 Şubat 1880; YEE, 31/109-7/109/84, 22 Mayıs 1880.

Sultanla mevcut olumsuz ilişkilerinden dolayıdır ki İsmail Paşa Avrupa'da yayınlanan ve kendisinin de malî destek sağladığı gazetelerde Abdülhamit aleyhine bir kampanya başlatmıştı. Bu bağlamda bahsedilecek ilk gazete, İtalya'nın Napoli şehrinde yayımlanan ve editörlüğünü Mısır'da iken İsmail Paşa'nın sekreterlik görevini yürüten İbrahim Müveylihî'nin[43] yaptığı *Hilafet*'tir. Söylendiğine göre *Hilafet* gazetesi, Osmanlı sultanlarının hilafeti haksız olarak devraldıklarını ve geçmişte hilafetin merkezi Mısır olduğu için dinen hilafetin Mısır hidivine iade edilmesi gerektiğini iddia etmekteydi. Ancak gazete sadece iki sayı çıkarılabilmiş ve muhtemelen Osmanlı hükümetinin ısrarı üzerine derhal kapatılmıştı.[44]

Hilafet gazetesinin kapanmasıyla İsmail Paşa'nın Osmanlı aleyhindeki faaliyetleri son bulmamıştı. Eylül 1880'de o zamanki özel sekreteri İbrahim Müveylihî Paris'te iki haftada bir olmak üzere *el-İttihad* gazetesini çıkarmaya başladı. *Hilafet* gibi *İttihad* gazetesi de İsmail Paşa'nın malî desteğiyle çıkarılmaktaydı. Sadece üç sayı çıkabilen gazetenin son sayısının tarihi 7 Ekim 1880'dir. *İttihad* Abdülhamid'in hilafetine ve onu destekleyenlere karşı bir tavırla ortaya çıktı. Gazeteye göre, Osmanlı ulemasından bazıları ve bazı gazete editörleri Abdülhamid'in halife olduğu, bu sıfatiyle Peygamber efendimizin temsilcisi durumunda bulunduğu ve İslâmda otorite silsilesinde Allah ve Peygamber'inden sonra üçüncü sırada yer aldığı görüşünü yaymaktaydılar. Bu ulemaya göre halifeye itaat her Müslüman için farz-ı ayn idi, çünkü halifeye itaat Allah'a ve Peygamber'e itaat demekti ve itaatsizlik de yüce Yaratan'a ve Peygamber'ine karşı gelmek anlamına gelirdi. Diğer bir ifadeyle, halifenin otoritesini kabul etmeyenler veya emirlerini yerine getirmeyenler günah işlemekteydiler.[45]

İttihad, bu görüşlere şiddetle karşı çıkıyor ve politikalarında gayri âdil, müstebit ve gaddar olduğu için Abdülhamid'in halife olamayacağını savunuyor. Aynı nedenlerden dolayı Peygamber efendimizin temsilcisi olamayacağı da vurgulanıyor. Bu noktada *İttihad* şu soruyu soruyor: "Abdülhamit Kıbrıs'ı İngilizlere vererek, Meclis'i kapatarak ve milletvekillerini sürgüne göndererek, veya Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini parçalayarak mı Peygamber'in temsilcisi olmuştur?"[46] Soruların ardından ulemaya cevap olarak *İttihad*, Abdülhamid'e karşı muhalefetin meşru olduğunu ve asla günah olmadığını savunur.

•••••

43 İbrahim Müveylihî'nin kısa bir biyografisi için bk. R. M. A. Allen, "al-Muwaylihi", *EI*^{2}, VII, s. 813-814; Yusuf Ramiç, *Usratu'l-Muveylihî ve Âsaruha fi'l-Edebi'l-Arabi'l-Hadis* (Kahire 1980), s. 65-90; J. Landau, "An Insider's view of Istanbul: Ibrahim al-Muwailihi's Mâ Hunalika", *Die Welt des Islams*, 27 (1987), s. 71-81. Müveylihî'nin *Mâ Hunalike* adlı eserinin muhtevasının zararlı olduğu gerekçesiyle Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır. BOA, İrade Hususî, no. 38, 15 Rebiülahir 1315/13 Eylül 1897.

44 Philip de Tarrazi, *Tarihu's-Sahafeti'l-Arabiyye*, II, (Beyrut 1913), s. 264; Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, (İstanbul 1987), s. 184.

45 *İttihat*, no. 2, 24 Eylül 1880.

46 *İttihad*, no. 3, 7 Ekim 1880.

İttihad Abdülhamid'in hilafetinin genel kabul gördüğünü itiraf etmekte fakat bunun nedeninin Müslümanların hilafet için gerekli şartları bilmemesi olduğunu ileri sürmektedir. Böylesine yaygın bir bilgisizlik nedeniyle Abdülhamit taraftarları halifeye itaat "itikatlar cümlesindendir" diyerek müslümanları yanlış yönlendirmektedirler.[47] Gazeteye göre, Abdülhamit lehine yapılan bunca propagandaya rağmen bu konu üzerinde Müslümanlar iki gruba ayrılmaktadır: Birinci grup Abdülhamid'in hilafetin şartlarını hâiz ve âdil bir halife olduğunu düşünmektedir; amel ve icraatları da Kur'an ve hadise uygundur. Ancak, ikinci grup Abdülhamid'in halife olmadığına çünkü müstebit ve gayri âdil olduğuna inanmakta ve hilafetin şartlarına hâiz olduğu görüşünün dayanaksız olduğunu iddia etmektedir. Yani sultan hak etmediği halde "Kitap ve sünnete aykırı olarak" hilafeti üstlenmiştir.[48]

İttihad sonunda ihtilalci bir tavır sergiler. Ulemaya, ülkenin geleceğinin hatırı için Abdülhamid'e karşı birleşme ve onu tahttan indirme çağrısı yapar. Osmalı askerlerine de seslenerek Abdülhamid'in emirlerine itaat etmemelerini ister, çünkü o İslâmın çöküşüne neden olmaktadır: "Onu korumaya çalışırsanız siz de İslâmın çöküşüne katkıda bulunmuş olursunuz."[49]

Ancak, bunca sert eleştirilere rağmen *İttihad*'ın Arap hilafeti meselesine girmemesi veya tartışmalı da olsa hilafetin Kureyş'e ait olduğunu bildiren hadîsi hiç konu etmemesi oldukça ilginçtir. Aksine, Osmanlı sultanlarının halifelik hakkını kabul etmekte ve tenkitlerini yalnızca Abdülhamit üzerine yoğunlaştırmaktadır. Bu da *İttihad*'ın eleştirilerinin temel nedeninin ideolojik olmaktan ziyade kişisel olduğu fikrini kuvvetlendirmekte ve Keddie'nin bu gazeteyi, Mısır'ın eski hidivi İsmail Paşa'nın hidivliği tekrar ele geçirmek için yürüttüğü faaliyetlerin bir parçası olarak değerlendirmesi makul görünmektedir.[50] Bu görüş, İbrahim Müveylihî'nin Eylül-Ekim 1880'de çıkarılan ilk üç nüshanın İsmail Paşa'nın malî desteğiyle çıktığı yolundaki itiraflarıyla da desteklenmektedir.[51]

Okuyucuların gazeteye tepkisinin ne olduğu bilinmemektedir. Şüphesiz, İsmail Paşa'nın hem İstanbul'da hem de Arap vilayetlerinde bağlantılı olduğu kişiler vardı. *İttihad*'ın bu kişilere gönderilip gönderilmediği de bilinmemekle birlikte, bazı nüshalarının Suriye'ye ulaştığı tespit edilmiştir. Vali Hamdi Paşa birkaç nüshayı ele geçirmiş ve bunlardan birini Ekim 1880 sonlarında Bâbıâlî'ye göndermiştir. Hamdi Paşa gazetenin dağıtımını önleyici bazı tedbirler almayı da

.....

47 Aynı yer.

48 Aynı yer.

49 Aynı yer.

50 Nikki R. Keddie, *Sayyid Jamal al-Din al-Afgani: A Political Biography* (Berkeley 1972), s. 235, 236.

51 Keddie, *age*, s. 257-258.

ihmal etmemiştir. Vilayet memurlarına bu konuda gerekli emirler vermenin ötesinde, bölgede görevli Avrupa ülkeleri konsoloslarını da gazetenin içeriği hakkında bilgilendirmiş ve postahaneleri veya uyrukları vasıtasıyla gazetenin bölgeye sokulmasına müsaade etmemelerini istemiştir. Gazetenin Hicaz'a da girmiş olabileceği düşünülmektedir.[52]

Osmanlı Devleti'nin Paris maslahatgüzarının Bâbıâli'ye gönderdiği 28 ve 29 Ekim 1880 tarihli telgraflarda İbrahim Müveylihî'nin bir risâle hazırladığından ve bu risâleyi neşrederek 1880 hac mevsiminde hacılara dağıttıracağından bahsedilmektedir. Henüz müsvedde halinde olduğunu ve içeriğinin "din nokta-i nazarından hilafet-i İslâmiyenin" aleyhinde olduğunu öğrenebilen maslahatgüzara verilen bilgilere göre neşredildikten sonra risâleler gizli bölmeleri olan kutulara konularak önce Napoli'ye, oradan da iki Müslüman ve bir Yahudi tarafından Hicaz'a götürülüp hacılar arasında dağıtılacaktır.[53] Sadrazam Said Paşa haberi alır almaz harekete geçer ve 31 Ekim 1880'de Osmanlı Devleti'nin Paris maslahatgüzarına *İttihad*'ın derhal kapatılması ve sözü edilen risâlenin Paris'ten çıkarılmasının engellenmesi emrini verir. İbrahim Müveylihî'yi mahkemeye vermek ve Fransız hükümetini konudan haberdar etmek maslahatgüzara verilen diğer emirler arasındadır.[54] Aynı zamanda Roma'daki Osmanlı maslahatgüzarı hükümetin İsmail Paşa aleyhine deliller topladığından haberdar edilmiş ve İtalya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak İsmail Paşa'nın Milan'dan ayrılışına mani olunması istenmiştir.[55] Sadrazam Said Paşa, İsmail Paşa'ya da bir mektup yazarak *İttihad*'ın ve bahsi geçen risâlenin yayınının durdurulmasını is-

.....

53 BOA Y/A. Hususi, 165/154, Paris Maslahatgüzarı'ndan Bâbıâli'ye, 28 ve 29 Ekim 1880. Muhtemelen Ocak 1885'te Sultan Abdulhamid'e yazdığı bir mektupta İbrahim Müveylihî kendisinden böyle bir risâleyi yazması ve Simon isminde bir Yahudi ile Mekke'ye göndermesi istendiğini kabul etmekte ancak bu isteğin kaynağını açıklamamaktadır. Kaya Bilgegil, "Cemaleddin Afgani ve Türkiye", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 6/4 (1977), s. 55; Keddie, *age*, s. 238.

54 BOA Y/A. Hususi, 165/154, Said Paşa'dan Sultan'a 26 Zilkaade 1297; YEE, 31/109-8/109/84, Said Paşa'dan Paris maslahatgüzarına, 31 Ekim 1880. İbrahim Müveylihî'ye karşı herhangi bir hukukî işlem yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Müveylihî Kasım 1884'e kadar Paris'te yaşadı. Bu tarihte İsmail Paşa veya Afgani'nin talebi üzerine *İttihad* gazetesinin 4. sayısını çıkarttığı gerekçesiyle Paris büyükelçisi Esat Paşa'nın yoğun gayreti sonucu Belçika'ya sürgün edildi. *İttihad*'ın Afgani'nin evinde muhafaza edildiğini düşünen Esat Paşa gazetenin mevcut nüshalarını elde etmek istedi. Afgani, gazeteleri Müveylihî'den başkasına vermemeye söz verdiğini beyan ederek büyükelçinin talibini reddetti. Bu arada Osmanlı hükümeti Belçika ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulunarak Müveylihî'nin mezkür ülkelerde Osmanlı aleyhinde faaliyet göstermesini engellemeye çalıştı. BOA Y/A. Hususi, 180/63, Esat Paşa'dan Bâbıâli'ye, 27 Kasım 1884; Y/A. Hususi, 180/61, 12 Safer 1302/ 1 Aralık 1884; Y/A. Hususi, 180/73, 7 Rebiülevvel 1302/25 Aralık 1884; Y/A. Hususi, 180/108, 10 Rebiülahir 1302/27 Ocak 1885.

55 BOA, YEE, 31/109-8/109/84, Said Paşa'dan Roma maslahatgüzarına, 31 Ekim 1880.

temiştir.[56] Bu arada *İttihad*'ın ve risâlenin Hicaz vilayetine girişini önlemek için valiye, bölgeye gelen bütün gemileri iyice aratması yolunda emirler verilmiştir.[57]

Ancak, bu tür tedbirlerin etkisi uzun sürmemiştir. *İttihad* gazetesinin kapattırılmasının ardından üç ay bile geçmeden Osmanlı hilafeti yine ciddi eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir. Bu defa eleştiriler eski bir Katolik papaz olan ve o sırada Londra'da *Hilafet* adında bir gazete çıkaran Suriyeli Louis Sabuncu'dan gelmiştir. Sabuncu 1874'den beri Londra'da bulunmaktaydı. 1876'da *Mir'atü'l-Ahval* gazetesinin editörlüğünü üstlenmişti. Bir yıldan daha az bir süre sonra kendi gazetesi olan *Nahle*'yi çıkarmaya başladı. Bu gazete Mayıs 1880'e kadar neşredildi. *Nahle* gazetesinin ilk sayılarında Sabuncu Osmanlı taraftarı bir tavır sergiledi ve hatta Abdülhamid'in hilafetini destekledi.[58] Ancak, 1878'in ilk aylarından itibaren gazete giderek artan bir tonda Osmanlı aleyhtarlığı yapmaya başladı. Abdülhamid'e göre, özellikle son sayılarından biri din-i İslâmda ve sair edyânda bulunan Osmanlı tebeasını Osmanlı hükümetine karşı gelmek için kışkırtıyor ve "Hilafet-i Mukaddese-i İslâmiye"yi genelde Müslümanların ve özellikle de Hint Müslümanlarının gözünde küçük düşürüyordu.[59] Bunlara ilave olarak, İstanbul ve Arap vilayetlerinde karışıklık ve hükümete karşı soğukluk olduğu yolunda haberler de gittikçe yoğunluk kazanıyordu. Fakat, asla sultanın halifeliğine karşı çıkmadı.[60]

Sabuncu Abdülhamid ve Osmanlı hilafeti hakkındaki tavrını ilk sayısı 1 Ocak 1881'de çıkan yeni gazetesi *Hilafet*'de değiştirdi. Sabuncu, bu gazetede yalnızca Abdülhamid'in halifeliği değil, Osmanlı hilafet müessesesi hakkında da itham edici yazılar yazmaya başladı. Ancak, gazetenin ömrü uzun olmadı ve üçüncü sayıdan sonra bilinmeyen nedenlerden dolayı yayınına sona erdi. Zolondek gazetenin muhtemel hâmileri arasında birkaç kişiyi zikretmektedir: Mısır eski hidivi İsmail Paşa, Zenzibar sultanı Bargaş ve Maskat sultanı Seyyid Türkî.[61] İlk nüshanın birinci sayfasında Sabuncu şu notu yayımlamıştır: "Bu gazete 10.000 sterline ulaşan yeterli miktarda sermaye ile kurulmuştur ve Arap kavmini seven biri hesabına basılmaktadır ve on yıl daha böyle devam edecektir."[62]

•••••

56 BOA Y/A. Hususi, 165/154, Said Paşa'dan Sultan'a 26 Zilkaade 1297.

57 BOA, YEE, 31/109-8/109/84 19 Teşrinievvel 1296/31 Ekim 1880. *Tercüman-ı Hakikat*'te yer alan bir habere göre, bütün valilere *İttihad* gazetesinin vilayetlerine girişini engelleme görevi verilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, no. 707, 19 Teşrinievvel 1880.

58 Örnek olması bakımından bk. "the Banner of the Muslim Khalifate".

59 BOA, İrade Dahiliye, 66158, 5 Muharrem 1298/8 Aralık 1880.

60 *Nahle*, tür. yer. *Nahle* gazetesi 22 Nisan 1877-1 Mayıs 1880 tarihleri arasında yayımlanmıştır.

61 Zolondek, "Sabunji in England...", s. 106 ve 113/dn. 66. Seyyid Türki'nin Hadramut bölgesinde Osmanlı aleyhtarı faaliyetleri için bk. Tufan Buzpınar, "Abdülhamid II and Sayyid Fadl Pasha of Hadramawt (1876-1900)", *Osmanlı Araştırmaları*, XIII (1993), s. 227-239.

62 National Archives of India (NAI), Foreign Department (FD), Secret, no. 143-145, s. 4. ↠

Muhtevasına gelince; yetersiz de olsa mevcut belgelerden anlaşıldığı kadarıyla birinci sayıdaki yazıların çoğu Osmanlı hilafetini sorgulamaya ayrılmıştır. Kahire'deki son Abbasî halifesinin konumunu ve hilafetin İstanbul'a transfer edilmesinin mantığını sorgulamak amacıyla kısa bir hilafet tarihi verilmektedir. Gazete "hilafet Osmanlı sultanlarına aittir, çünkü son Abbasî halifesi hilafeti Sultan Selim'e devretmiştir" görüşünü de eleştirir. Sabuncu: "Böyle mânevî bir payenin sanki bir saat veya cüppeymiş gibi devredilmesinin mümkün görülmesi [anlayışını ciddi bulmamaktadır]; çünkü bu bir miras veya başka yolla devredilemeyen, fakat Müslümanların icmaı ile en layık Müslümana tevcih edilen bir görevdir."[63] İlk sayısındaki bazı yazıların başlıkları şöyledir: "Osman'ın soyundan gelenlerin hilafeti uydurmadır" ve Araplara yapılan bir çağrı "Ey kahramanlar! Haydi istiklâle!"[64]

Hilafet Arapça yayımlanmış fakat Türkçe, Farsça ve Hinduca'ya da tercüme edilmiştir. Sabuncu gazeteyi Arap vilayetleri, Hindistan ve İran'a ulaştırmayı başarmıştır.[65] Muhtevası ve dağılım alanının genişliği dikkate alındığında gazetenin Bâbıâli ve sarayı ciddi bir şekilde rahatsız etmesi kaçınılmazdı. Tahmin edilebileceği üzere Abdülhamit gazetenin Osmanlı topraklarına girişini derhal yasakladı.[66] Sultan, *Hilafet*'in yayınını da durdurmak için harekete geçti. Gazetenin Londra'da neşredilmesi nedeniyle durdurma görevi oradaki Osmanlı büyükelçisi Musurus Paşa'ya verildi. Büyükelçinin cevabı ilk anda sultan için can sıkıcıydı. Çünkü Musurus Paşa İngiltere'de bir gazete yayınını durdurmanın mümkün olmadığını söylüyordu. Osmanlı yetkililerinin yapabileceği tek şey gazeteyi mahkemeye vermekti.[67]

Ancak, Musurus Paşa Osmanlı hilafeti aleyhine yazılanları sona erdirebileceği ve sultanı övücü yazılar yazdırabileceği düşüncesiyle Mart 1881'de Sabuncu'yla doğrudan bağlantı kurmayı denedi. Anlaşıldığı kadarıyla isteklerini yerine getirmesi için de Sabuncu'ya 50 Sterlin teklif etti. Sabuncu'nun cevabı ise bu tür ilişkilerin özünü yansıtması bakımından dikkat çekiciydi: "Benim için hilafetin lehinde veya aleyhine yazmak farketmez, fakat ben kendimi Türklere 50 sterline satamam. Şayet o (Musurus Paşa) benimle sultanın lehine iş yapmak istiyorsa 5.000 sterlin nakit ödemek zorundadır."[68]

.....

Captain N. Pawlett'in 12 Haziran 1881 tarihli memorandumu. Bana bu belgeyi temin eden meslektaşım Azmi Özcan'a teşekkür ederim.

63 Aynı belge.

64 Aynı belge; Zolondek, *agm*, s. 106; Terrazi, *Tarih...*, s. 252.

65 BOA, Y/A. Hususi, 167/4, Osmanlı Tahran Büyükelçisinin telgrafı, no. 143, 28 Mart 1881.

66 BOA, YEE, 82/1928/31/45, İrade Dahiliye, no. 66158.

67 BOA Y/A. Hususi, 166/33, Musurus Paşa'nın telgrafı, 24 Mart 1881.

68 NAI, FD Secret no. 143-145, s. 6-7. Louis Sabuncu'nun Hindistan'ın Simla kentinde bulunan A. M. Jacob'a gönderdiği Londra 17 Haziran 1881 tarihli mektubundan bir alıntı.

Musurus Paşa ise aynı konuşmayı şu şekilde rivayet etmektedir:

"Eğer hükümet-i seniyye 5.000 İngiliz lirası verir ise Devlet-i Aliyye aleyhinde bendler yazdıranların kendisine vermekte oldukları maaştan sarf-ı nazar ederek zât-ı hazret-i hilafetpenâhi ile saltanat-ı seniyyelerinin hukuk u menâfi'ini müdafaa eyleyeceğini taraf-ı acizaneme iş'âr eylemiş ise de merkum ahlâkta bir kimsenin böyle şayan-ı kabul olmayan teklifini nazar-ı itibara almaklığı münasip addetmedim."[69]

Hilafet gazetesinin etkisini en aza indirebilmek amacıyla Hintli bir Müslüman olan Abdurresul Efendi Londra'da *Gayret* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin masraflarını Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği karşılamaktaydı.[70] Bu arada, Osmanlı hükümeti *Hilafet*'in Arap vilayetlerinde ve İran'da dağıtımını durdurmak için önlemler aldı. Mart 1881'de gazete İran'da yasaklanmış ve aynı yılın Temmuz ayında İngiliz hükümeti Şam ve Bağdat'daki postahanelerine *Hilafet*'in dağıtımını durdurmaları emrini vermiştir.[71]

Blunt ve Osmanlı Hilafeti

Osmanlı hilafeti hakkındaki yapılan 1877 tartışmaları belli bir sonuca ulaşmadan ve görünürde İngiliz hükümeti üzerinde belirgin bir tesir bırakmadan sona erdi. Ancak 1880'de Arap hilafeti fikrini savunan yeni bir İngiliz sahneye çıktı. Bu isim daha önce Emir Abdülkadir ile bağlantılı olarak zikredilen Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922) idi. İngiliz aristokrasisi ile kuvvetli bağları bulunan ve zengin bir aileye mensup olan Blunt 1859'da İngiliz hariciyesinde göreve başladı. Sırasıyla Atina, Frankfurt, Madrid, Paris ve Lizbon'da çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra 1868'de istifa etti. Hariciyeden ayrıldıktan üç yıl sonra Lord Byron'un kızıyla evlenerek aristokrasiyle olan bağlarını kuvvetlendirdi. Blunt 1870'lerde bir kaç defa Osmanlı topraklarında bulundu ve özellikle Arap yarımadasının çöl bölgelerini ziyaret etti. Bu ziyaretleri esnasında Araplara olan ilgisi gittikçe arttı ve kuvvetli bir bedevî bağımsızlığı taraftarı oldu. Gittikçe antiemperyalist bir tavır sergileyen Blunt milliyetçilik hareketlerine, özellikle de Mısır ve İrlanda'da milliyetçilere destek verdi.[72]

.....

69 BOA Y/A. Hususi, 166/33 24 Mart 1881.

70 Aynı belgé. Terrazi, *Tarih...*, s. 252.

71 BOA Y/A. Hususi, 167/4 28 Mart 1881; NAI FD no. 143-145. 20 Temmuz 1881 tarihli İngiltere'nin Hindistan valisinin telgrafı.

72 Blunt hakkında geniş bir biyografik bilgi için bk. Elizabeth Longford, *A Pilgrimage of Passion: The Life of Wilfrid Scawen Blunt* (London 1979); Albert Hourani, "Wilfrid Scawen Blunt and the Revival of the East"; a. mlf., *Europe and the Middle East* (Berkeley 1980), s. 87-103.

Blunt, 1870'lerin sonlarından itibaren Arap vilayetlerini Osmanlı Devleti'nden ayırmak için üzerinde fazla düşünülmemiş planlar geliştirmeye başladı. Blunt'ın Araplara duyduğu ilgi, 1877-78 kışında Fırat nehri civarında yerleşmiş bedevî kabilelerine yaptığı ziyaret sonrasında iyice arttı. Bu ziyaret öncesinde Türkler hakkında hiçbir artniyeti yoktu. Osmanlı tebeası Arapların geleceği de onu pek ilgilendirmiyordu. Ancak, Halep, Deyr-i Zor ve Bağdat arasındaki bedevî kabilelerini ziyareti sırasında Blunt'ı en çok etkileyen şey bedevilerin bağımsız görünüşleri ve yaşadıkları göçebe kültürü idi. Denilebilir ki, 1878'in ilk aylarından itibaren Blunt gittikçe Arapları desteklerken, Arap topraklarındaki Türk yönetimi de dahil Türk olan her şeyden nefret etmeye başlamıştı. Bu, Blunt'ın hayatı ve düşüncesinde tamamen Arap sevgisine ve Türk nefretine ayrılmış yeni bir bölümün başlangıcı demekti. Özellikle bu romantizmin balayı döneminde, yani 1878-82 arasında Arapları Osmanlı Devleti'nden ayırarak İngiliz hükümetinin maddî ve mânevî desteğinde bir Arap hükümeti kurmak amacıyla çeşitli senaryolar geliştirdi.

Blunt'ın geliştirdiği ilk senaryoya göre, Suriye bağımsızlığını kazanacak ve Osmanlı Devleti'ne karşı Mısır'la birleşecekti. Ortadoğu'dan İngiltere'ye dönüşünden kısa bir süre sonra 14 Mayıs 1878'de Blunt, zamanın İngiliz dışişleri bakanı Lord Salisbury'nin özel sekreteri ve Blunt'ın kuzeni Philip Currie'nin aracılığıyla dışişleri bakanı ile biraraya geldi. Bu görüşmede Blunt sözü edilen plan hakkındaki düşüncelerini detaylı bir şekilde anlattı. Bakan'ın konuya ilgisizliği Blunt'ı büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. Son söz olarak da Bakan şunu söylemişti: "İki vilayet arasında siyasî bağlantı kurulamaz."[73] Blunt'ın Salisbury'yi ikna etme yolundaki ümitleri, Haziran 1878'de yapılan Kıbrıs Antlaşması'yla İngiltere'nin Osmanlının Asya vilayetlerini korumayı vadettiğini öğrenince tamamen kayboldu.[74]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde yaptığı girişimin sonuçsuz kalması Blunt'ı Araplarla ilgili planlarından vazgeçirmedi. 1878-79 kışında Arap topraklarına yaptığı ziyaret Araplara hayranlığını daha da artırdı ve siyasî bağımsızlıklarını kazanmaları yolundaki kararlılığını da kuvvetlenirdi. Bu ziyareti sırasında Kuzey Hicaz'da bulunan Şemmer kabileleri reisi İbn Reşid'e Avrupa ile ilişkilerinde gayriresmi aracı olmayı teklif etti.[75] Yine bu ziyaret esasında Osmanlıya bağlı Arap toprakları hakkında bir plan geliştirdi. Bu plana göre Arap toprakları: "Hindistan'daki Britanya hükümetinin koruması altına alınacak ve mütevazi bir deniz ve kara gücünün harcamaları için yılda bir miktar para ödeyecek. [Merkezî] hükümet Bağdat'ta olacak [ve] ölünceye kadar bu görevde kalacak, ancak yanlış

73 W. S. Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt* (London 1907), s. 28-29.

74 Aynı eser, s. 29.

75 *age*, s. 59; E. Longford, *A Pilgrimage...*, s. 154.

yönetim durumunda görevden alınacak olan bir İngiliz, Emir unvaniyle Bağdat'da ikamet edecektir."[76]

1879'un başlarında Arap topraklarından Hindistan'a geçen Blunt, İngiltere'nin Hindistan Valisi Lytton ve özel sekreteri Alfred Lyall'ı bu planın gerçekleşmesine yardım etmeleri konusunda ikna etti. Aralarındaki anlaşmaya göre, ertesi yıl Blunt ve eşi İbn Reşid'i ziyaret etmek için Necd'e dönecek ve beraberinde Hind hükümetinden aralarında küçük bir topun da bulunacağı bazı silah ve hediyeler götürecekti.[77] Bu konuda da herhangi bir somut sonuç elde edilemedi. Öyle görünüyor ki bu başarısızlıktaki en büyük etken 1880'in ilk aylarında Hindistan Valisi Lytton'ın görevden alınmasıydı.

Ancak, Nisan 1880'de Gladstone'un seçimi kazanması Blunt için yeni bir ümit kaynağı oldu, çünkü yeni başbakan Türk düşmanlığı ile tanınmaktaydı. Gladstone yönetimi Blunt'ı şu düşüncelere sevk etmişti: "Ulusal özgürlük olağanüstü bir şey kazanmıştır... [ve] bay Gladstone'un zaferini selâmlayan alkışta, Doğu dünyasının zuhurdan önce gelen uyanış ve ilk hışırtılarını duyar gibiyiz."[78] Blunt için belki daha da sevindirici ve teşvik edici gelişme yakın arkadaşı Edward Hamilton'ın Gladstone'un sekreteri olmasıydı. Nitekim Hamilton Blunt'ı başbakan Gladstone ile görüştürmüş ve bu görüşme Blunt'ı Arapların bağımsızlığı konusunda fikirlerini daha da geliştirmeye sevketmiştir. Örneğin, Blunt'ın görüşlerini yayımlaması fikri Hamilton'dan gelmiştir. Bu tekliften hareketle Blunt 1880 yazını Araplar hakkında çeşitli makaleler yazarak geçirmiş ve bunlar *Spectator* ve *Fortnightly Review* adlı dergilerde yayımlanmıştır. Bu makelelerdeki ana tema, Arabistan'ın bedevî Arapları arasında güya yakında ortaya çıkacak olan bağımsızlık hareketidir.[79] Bunlara ilaveten, İngiliz Dışişleri Bakanlığı için *Müntefik, Suudi* ve *Şemmer* gibi Arap kabileleri hakkında çeşitli raporlar hazırlamıştır. Bunlarda da yine esas itibariyle bu kabilelerin bağımsız karakterleri vurgulanmıştır.[80]

••••••

76 Blunt Papers, British Museum, Diaries, Add. Mss. 54077.

77 Longford, *A Pilgrimage...*, s. 200; Blunt, *Secret History...*, s. 61. Hindistan valisi Lytton'ın 1880'de görevden alınması yüzünden bu plan uygulamaya konulamamıştır. Necd Arapları-na verilmek üzere temin edilmiş olan tabancalar, tüfekler ve bir de top Mısır zabitlerince 1882'de Blunt'ın Şeyh Ubeyd'deki evinde ele geçirilmiştir. Longford, *age*, s. 200.

78 Blunt, "The Sultan's Heirs in Asia", *Fortnightly Review*, July 1880, s. 16.

79 Blunt, "Recent Events in Arabia", *Fortnightly Review*, May 1880, s. 707-719; "An Arap War of Independence", *Spectator*, 5 June 1880; "The Arap Tribes of Bagdad", *Spectator*, 19 June 1880; "The Coming man in Arabia", *Spectator*, 26 June 1880.

80 FO, 539/17, no. 207, Blunt'ın Abdullah İbn Suud hakkındaki 24 Haziran 1880 tarihli raporu. Bu rapor hakkında İngiltere'nin Şam viskonsülü Jago'nun görüşüne de müracaat edilmiştir (FO, 78/3130 Foreign Office, 5 Temmuz 1880). Jago'nun bu rapor ve genel olarak Suudiler hakkındaki görüşleri için bk. FO, 539/18, no. 28 Jago-Granville, no. 9, political and confidential, Damascus 22 Temmuz 1880. Blunt'ın Müntefik ve Şemmer kabileleri ile ilgili raporları için bk. FO, 539/18 no. 5, 8 Temmuz 1880. İngiliz Hariciye Nezareti'nin bu raporlara karşı teşekkür mektupları için bk. FO, 78/3171, 1 ve 29 Temmuz 1880.

Bu faaliyetleri sırasında Blunt, Arapların bağımsızlığı ile ilgili planlarında hilafet kurumunun ne kadar önemli olduğunu farketti. Bu konuyla ilgili gelişmeleri sonradan şu şekilde kaydetmiştir:

> "Hilafetin tarihte ve günümüzdeki durumuna Malkolm Han aracılığıyla mı yoksa Sabuncu aracılığıyla mı vâkıf oldum hatırlamıyorum, ancak, zaten Osmanlı yönetimine karşı olduğumdan dolayı aramaya başladığım reform için bana oldukça önemli göründü."[81]

Blunt vakit kaybetmeksizin hilafet konusunu çalışmaya başladı ve Dışişleri Bakanlığı'na verilmek üzere Temmuz 1880 sonlarında hilafet ve Osmanlı sultanlarının durumu üzerine bir rapor hazırladı. Burada ifade edilenlere göre, Müslümanlar arasında, özellikle de Arabistan'da ve Doğu Asya'da Osmanlı Devleti'nin yıkılması halinde hilafetin geleceği konusunda yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Osmanlı hilafetine duyulan güven o kadar sarsılmıştır ki "Osmanlı hanedanının hilafeti üstlenip üstlenemeyeceği sorusu bir kez daha herkesin diline düşmüştür."[82]

Blunt, bu raporunda Osmanlı hilafetinin üç temele dayandığını ileri sürmektedir. Birincisi tayin yani, I. Selim son Abbasî halifesi el-Mütevekkil tarafından tayin edilmiş ve daha sonra sultanlar haleflerini tayin etmişlerdir. İkincisi seçimdir: yeni Sultan tahta çıktığında kendisini önde gelen ulemaya takdim eder; ulema da onu seçer ve diğer Müslümanlar biat ederler. Üçüncüsü kutsal yerlere sahip olmaktır; bu da Mekke ve Medine'yi içine alan Hicaz vilayetindeki Osmanlı yönetimidir. Blunt'a göre bu üç temel üzerine bina edilmiş bir Osmanlı hilafeti oldukça zayıftır. Çünkü sultanın "Abbasîlerden devraldığı düşünülen hakları son derece şüphelidir, biatı her zaman tersine döndürülebilir ve son olarak da kutsal toprakları elinde tutamayabilir". Sultanın halifeliğinin sadece maddî güce dayandığına kuvvetle inanmış olan Blunt, şöyle düşünmektedir:

> "Güçlü bir Avrupalı prens şehadet kelimesini kabul etse ve Mekke'de Osmanlı sultanına karşı hilafetini ilan etse günümüzde Bonapart'ın idealinin gerçekleşmesi bile muhtemeldir. Daha ciddi ve şu anda tartışılan bir ihtimal de Kureyş'in halifeliğinin yeniden kurulmasıdır... Gerçekten de plan tamamen Türklerin askerî gücüne veya zayıflığına; belki de birazcık da şimdiki sultanın icraatına bağlıdır."[83]

•••••

81 Blunt, *Secret History...*, s. 87. Malkom Han'ın hilafet hakkındaki yazılarını inceleyen ve hilafet hakkında herhangi bir ipucuna rastlayamayan Kramer, hilafet konusunda Blunt'ın bilgi kaynağının L. Sabuncu olabileceğini ileri sürer. Kramer, *Islam Assembled*, s. 11-12.

82 FO 539/18, no. 19, "Memoir by W. S. Blunt on the Position of the Ottoman Sultan's Toward Islam", 24 Temmuz 1880.

83 Aynı belge.

Blunt, raporunun sonuç bölümünde Osmanlı hilafetini kuvvetlendirmesinin İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğunu vurguluyor. İngiltere'nin çıkarları Mekke'de bir Arap halifesinden yanadır, çünkü bu durumda İngiltere Arap hilafetinin "protektör" rolünü üstlenebilir. "Bu belki de Hindistan'ın İngiltere'ye daimi bağlılığını sağlayacak tek çözümdür."[84]

Raporun İngiliz hükümetinin karar mercileri üzerindeki etkisi bilinmemektedir. Bu yazının kabine üyelerine dağıtılmış olması da bu konuda fazla bir açıklık getirmemektedir.[85] Ancak mevcut delillere göre Blunt'ın Edward Hamilton'ı sultanın öneminin halife olmasından kaynaklandığı ve bir Arap halifesinin onun yerini aldığında doğudaki İngiliz çıkarlarını korumanın çok daha kolay olacağına ikna ettiği söylenebilir.[86]

İngiltere'deki faaliyetlerinin Araplara bağımsızlık kazandırmak yolunda pratik neticeler vermeyeceğini anlayan Blunt Arap vilayetlerini gezerek "İslâmî öğretiler ve modern eğilimler" konusunda bilgisini artırmaya karar verdi.[87] Kasım 1880'de İngiltere'den ayrıldı. Aralıkta Cidde'ye ulaştı. Hicaz'ın iç kesimlerini ziyaret etme isteğinin Mekke emiri Abdulmuttalip tarafından reddedilmesinin ardından Ocak 1881'de Kahire'ye döndü. Cidde'de bulunduğu kısa sürede İslâm dünyasının farklı bölgelerinden gelen hacılar hakkında topladığı bilgileri ertesi yıl kitap olarak yayımladığı *The Future of Islam*'da kullandı.[88]

Bilindiği kadarıyla Blunt, Ocak 1881'i Kahire'de Arapça ve İslâmî disiplinleri çalışarak geçirdi. Hocası, Muhammed Abduh'un öğrencilerinden Muhammed Halil idi. Hocasıyla hilafet meselesi de dahil İslâmla ilgili birçok konuyu serbestçe tartışıyorlardı. M. Halil daha sonra Blunt'ı Abduh'la tanıştırdı. Abduh'la da aynı konularda fikir teatisinde bulundular. Daha sonra Blunt, Abduh'un Osmanlı hilafeti ile ilgili görüşlerini özetle şöyle ifade etmektedir:

"Hilafet meselesinde [Abduh] o zaman daha mânevî bir temel üzerinde (on a more spiritual basis) yeniden yapılanmasını arzu etmekteydi. Entel-

••••••

84 Aynı belge.

85 Agatha Ramm, *Political Correspondence of Mr Gladstone and Lord Granville* 1876-1886, I, (Oxford 1962), s. 154.

86 Dudley W. R. Bahlman, (ed), *The Diary of Sir Edward Walter Hamilton*, 1880-1885, I, (Oxford 1972), s. 28.

87 Blunt, *Secret History...*, s. 106.

88 Blunt'ın Hicaz ve hacı sayıları ile ilgili notları için bk. *Blunt Papers* (British Museum), Add. Mss. 44079. Cidde ziyareti için bk. L/P&S/3/71 Zohrab-Goschen, Jidda 23 Aralık 1880. Blunt'ın Taif ziyareti için Zohrab marifetiyle yaptığı başvuruyu aldığında Emir Abdulmuttalib'in açık bir şekilde kendisinin "emir olduğu müddetçe hiçbir Nasranînin Hicaz'ın herhangi bir yerini ziyaret edemeyeceğini" söylediği belirtilmektedir. L/P&S/3/71 Zohrab-Granville, no. 1, political, 4 Ocak 1881.

lektüel gelişime yeni bir güç kazandırabilmek için hilafet yetkilerinin daha meşru bir şekilde nasıl kullanılabileceğini ve yüzyıllardır bu unvanı ellerinde tutanların inananların mânevî liderliğini ne kadar az hak ettiklerini bana anlattı. Osmanlı hanedanı iki yüz yıldır din konusunda hiçbir şey yapmadı ve kılıç gücü dışında artık biatı hak etmemektedirler. Onlar [Osmanlılar] hâlâ Müslüman emirlerin en kuvvetlileridir ve bu nedenle onların [Müslümanların] maslahatı için en çok faydayı sağlayabilirler, fakat sahip oldukları konumun gereğini daha ciddi bir şekilde idrak etmeleri sağlanamaz ise meşru olarak yeni bir emiru'l-müminîn aranabilir."[89]

Kahire günleri ve Abduh çevresiyle ilişkilerinin tesiri sonucu Blunt'ta oluşan kanaate göre Osmanlı hilafetinin dinî temeli yoktu ve hilafeti İstanbul'da sadece Osmanlı gücü tutmaktaydı. Şubat 1881'de Kahire'den Suriye'ye geçti. Arap bağımsızlığı ve Arap hilafeti konusunda artık net bir fikre sahipti. Arabistan'daki Osmanlı yönetiminin Müslüman emirlikler kurularak ve hilafeti de bir Araba belki de Kureyş kabilesinden birine transfer ederek sona erdirilebileceğini düşünüyordu.[90] Bu düşüncelerle Şam'da bulunan Emir Abdulkadir Cezairî ile bağlantı kurdu. Çünkü, haricî destek sağlandığında Emir'in bir bedevi isyanı gerçekleştirilebileceğini umuyordu. Blunt bu girişiminden Hamilton vasıtasıyla Dışişleri bakanı Granville'i de haberdar eti. Granville'in bu konudaki notu oldukça ilginçti: Böyle bir girişimin gerekli olabileceği şartları tasavvur edebiliyorum, fakat şu anda böyle bir durum gözükmüyor.[91]

Tekliflerine sıcak bakılmaması nedeniyle Blunt bir defa daha hayal kırıklığına uğramıştı. Granville'in cevabını Muhammed el-Cezairî'ye iletti ve Arap topraklarında geçirdiği zamanın geri kalan kısmında siyasetle ilgilenmedi. 1881'e gelindiğinde Blunt, Sultan Abdülhamid'in Arap vilayetlerinde giderek güçlendiğini ve her yerde halife olarak kabul edilmeye başlandığını görmekteydi. Kendisinin de belirttiği üzere Müslümanların Abdülhamid'e itaatinin mantığı şu idi: "Bir halife olması gerekir ve halifeye saygı duyulmalıdır. Abdülhamid'den başka bir halife yoktur, bundan dolayı da Abdülhamit saygıya layık bir halifedir."[92] Bu düşüncenin etkisiyle olmalı ki Arap vilayetlerinde geçirdiği müteakip iki ay boyunca Blunt Arap atlarıyla ilgilenmenin yanı sıra İslâmla ve Araplarla ilgili düşüncelerini netleştirmeye çalıştı. Londra'ya dönüşünde İslâmın geleceği üzerine *Fortnightly Review* adlı derginin Temmuz 1881-Ocak 1882 arasında yayımlanan sa-

89 Blunt, *Secret History...*, s. 106.

90 Hamilton Papers (British Museum), C. 27, Add. Mss. 48619, Blunt-Hamilton, Kahire 15 January 1881.

91 Hamilton Papers, Blunt-Hamilton, Damascus 23 March 1881.

92 W. S. Blunt, *The Future of Islam* (Londra 1882), s. 92.

yılarında makaleler yayımladı. Bu makaleler 1882 yılında yayımlanan meşhur kitabı *The Future of Islam* (İslamın Geleceği)'ın muhtevasını oluşturacaktı.[93]

Şurası belirtilmelidir ki Blunt genel olarak İslâmın ve özelde de hilafetin geleceği ile ilgili görüşlerini netleştirmeye çalışırken zihninde hep Abdülhamit sonrası dönem vardı. Çünkü, 1881 yazına gelindiğinde Blunt Abdülhamid'in dirayetli Osmanlı halifelerinin sonuncusu olacağı kanaatine ulaşmıştı.[94] Bu kanaate bağlı olarak "Abdülhamid'in siyasî sonu veya ölümü halinde Müslümanlar arasında hilafetini ilan edecek güç ve cesarete sahip biri var mı?" sorusunu sormaya başlamıştı. Blunt'ın kafasını meşgul eden sorulardan bir diğeri de bu yeni hilafetin merkezinin neresi olacağı idi.[95] Ona göre müstakbel halife için en iyi yer Arabistan idi, çünkü burada gayrimüslim nüfus bulunmuyordu ve Batılı devletlerin iştahını kabartacak doğal zenginliklere de sahip değildi. Bu konuda uzun mütalaalardan sonra hilafetin muhtemel geleceğinin Mekke veya Medine'ye dönmek" olduğu sonucuna vardı.[96] Mekke veya Medine'de hilafet şeriflerden biri tarafından üstlenilecekti, çünkü bunlar Peygamber kabilesi olan Kureyş'e mensup idiler. Blunt bu konudaki görüşlerini desteklemek için "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini zikrettikten sonra 93 Harbi'nin ardından Arapların sultanın yerine Şerif Hüseyin'i (1877-1880) hilafete getirmeyi konuştuklarını zikretmektedir.[97]

Blunt'ın düşüncesine göre Mekke veya Medine'de ortaya çıkarılacak olan halife siyasî güçten mahrum olacak ve sadece mânevî otoritesi bulunacaktı. Halife diğer Müslüman liderlerin yönetimlerine müdahalede bulunmayacak ve onlar da "halifenin sözde otoritesini" kabul edeceklerdi. Blunt umuyordu ki sadece mânevî otoriteye sahip bir hilafet İslâmda gerçek anlamda bir canlanma sağlayacak ve belki de "kıta Avrupa'sının hâkim dini olacaktı."[98] En önemlisi, mânevî hilafetin korucusunun kim olacağı sorusu idi. Blunt bu soruya da şu cevabı vermekteydi:

> "[Arabistan'daki hilafet] İngiliz koruması altında olmalı, onun siyasî mevcudiyeti kamuoyu önünde garanti altına alınmalıdır.[99] Mekke'de kurulduğunda İslâmın liderini koruma görevimiz nisbeten basit olacaktır. As-

••••••

93 *The Future of Islam* adlı kitabın bir nüshası Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ne girmiştir. Fakat, kütüphane kayıtlarında giriş tarihi ile ilgili herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Kitap şu anda İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 297/141'de bulunmaktadır.

94 Blunt, *The Future...*, s. vii, ix.

95 *age*, s. 94.

96 *age*, s. 100.

97 *age*, s. 118, 122-123.

98 *age*, s. 190.

99 *age*, s. 204

kerî açıdan Hicaz Avrupa'nın karadan kolayca giremiyeceği bir yerdir; ve Mekke, halifeye organize Müslüman asker göndermek gerektiğinde, sahilden bir gecelik mesafededir."[100]

Sonuç

Bu çalışma da göstermektedir ki Abdülhamid hilafetini üç genel prensibe dayandırmaktadır: İlâhî irade, veraset ve siyasî güç. Aynı şekilde, Osmanlı hilafetine karşı bir Arap hilafeti fikrinin II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında İngiltere'de ve Araplar arasında taraftar bulduğu, hatta bazılarınca bu fikrin gerçekleştirilmesi yolunda çaba sarfedildiği görülmektedir. Arap hilafeti fikrini destekleyen ve propagandasını yapan İngilizler hükümet çevreleriyle yakın diyaloğu olan kişiler olmakla birlikte bu konudaki görüşlerini hükümet politikasına dönüştürerek resmi hüviyet kazandıramamışlardır. Ancak sözkonusu fikirlerin zihinlerdeki etkisi uzun yıllar sürecek ve Blunt'ın tahayyül ettiği "Arap hilafetini kurma" teşebbüsü I. Dünya Savaşı sonrasını bekleyecek ama yine de başarısız olacaktı. Osmanlı hilafetine muhalefet Mısır, Suriye ve Hicaz'da da taraftar bulmakla birlikte bu fikre destek veren Arapların sayısı ve etkinlikleri konusunda ciddi hiçbir veriye sahip değiliz. Öyle görünüyor ki, bu dönemde Arap hilafeti fikrinin tartışılmasının ve konuşulmasının en belirgin nedeni 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini devam ettirip ettiremiyeceği konusundaki ciddi endişelerdir. Araplar arasında konuyla ilgili tartışmaların çoğu muğlaktır ve bir Arap hilafeti kurmak için ciddi planların yapılıp yapılmadığı da henüz bilinmemektedir. Ancak ilginç olan, siyasî otoriteden yoksun olan bir hilafet nosyonunun tartışılmaya başlanması ve bunun XIX. yüzyılın sonlarına doğru Abdurrahman Kevakibî gibi Osmanlı muhaliflerince benimsenmesidir. Bu konuda Muhammed Abduh ve onun önde gelen talebesi Reşid Rıza'nın rolü de henüz netlik kazanmış değildir.

100 *age*, s. 206-207.

İNGİLTERE'DE HİLAFET TARTIŞMALARI 1873-1909

AZMİ ÖZCAN

İngiltere'nin uluslararası siyaset açısından halifelik kurumunun önemini farketmesi XVIII. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Bu tarihlerde Hindistan'daki hakimiyetini tesis etme aşamasında olan İngiltere, Hindistan müslümanlarının Osmanlı sultan-halifesine karşı hürmet ve bağlılık duyguları içerisinde olduklarını görünce bu gerçeğin kendilerine siyaseten faydalı olabileceğini düşünmüşler ve zaman zaman kendilerine karşı duran müslümanların direnişini kırabilmek için halifenin nüfuzundan faydalanmak yoluna gitmişlerdir. Bu alanda göze çarpan ilk hadise Hindistan'ın güneyindeki Meysur Sultanlığı ile İngiltere arasındaki mücadelelerde Osmanlı padişahının konumudur. Krallığın başında bulunan Tipu Sultan XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngilizler'in hakimiyet kırma çabalarında bir engel olarak belirince, İngiltere "müslümanların lideri" olarak nitelediği Osmanlı Sultanı III. Selim'e (1789-1807) müracaat ederek III. Selim'in Tipu Sultan'a bir mektup yazmasını ve kendilerine karşı savaşmamayı tavsiye etmesini istedi. Sultan III. Selim'in 1798'de Tipu Sultan'a gönderdiği mektup belli ölçüde İngiltere'nin isteklerini yansıtmakta ve istenirse arabuluculuk yapabileceğini ifade etmekteydi.[1] İngilizler'in bu tespiti hakikaten doğruydu; nitekim ilerleyen yıllarda Osmanlı halifesinin nüfuzunun gittikçe daha da arttığını müşahede etmişler ve nihayet 1857'de Hindistan'da İngiliz varlığına karşı büyük bir ayaklanma baş gösterince yine Osmanlı halifesinden yardım isteme gereğini hissetmişlerdi. Nitekim İngiltere'nin halifenin dostu olduğundan müslümanların halifenin dostuna karşı savaşmamasını tavsiye eden bir mektu-

1 Y. Hikmet Bayur, "Tipu Sultan ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ile III. Selim Arasındaki Mektuplaşma", *Belleten*, XLVII, 1948, s. 619-654; Syed Mahmud, *The Khilafat and England*, Patna 1922, s. 77.

bun alelacele İstanbul'dan Hindistan'a götürülerek her tarafa dağıtıldığı ve camilerde okutulduğu şeklinde bilgiler de mevcuttur.[2] İngiltere 1860'larda Orta Asya'da genişlemekte olan Rus hakimiyetine karşı da Osmanlı hilafetinin nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Orta Asya hanlıklarının Osmanlı halifesine olan bağlılıklarını değerlendirmek isteyen İngilizler bu hanlıkların İstanbul ile olan bağlarının gelişmesini teşvik etmişlerdir.[3]

Ancak 1870'lerde İngilizler hilafet kurumunun müslümanlar üzerinde var olduğu kabul edilen dinî-siyasî ağırlığının şartlar değiştiği zaman kendi aleyhlerine de kullanılabileceği endişesiyle, öncelikle ve özellikle kendi sömürgelerinde yaşayan müslümanlar arasında Osmanlı hilafetinin nüfuzunu kırmaya yönelik tedbirler düşünmeye başladılar. Bu durum İngiltere'de çok yönlü bir "hilafet politikası"na ihtiyaç bulunduğu gerçeğini ortaya çıkardı ve böylece gelişmelere göre takip edilebilecek bir siyaset için arayışlar başladı. Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki geleneksel çerçevenin bozulmaya ve gittikçe soğumaya başladığı bir zaman diliminde görülen bu gelişme hilafetin artık iki devlet arasındaki ilişkilerde kullanılacak bir siyasî pazarlık unsuru olmasını da beraberinde getirecekti.

Konuyu devlet nezdinde ilk defa gündeme getiren kişiler arasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı danışmanı ve bir Arap dili-kültürü uzmanı olan, George Percy Badger (1815-1888)[4] gerek kişiliği gerekse zaman zaman değişen görüşleriyle, bir bakıma İngiliz resmi tavrını anlamaya da yardımcı olması bakımından, dikkat çekmektedir. Badger, Ocak 1873'te sözkonusu ihtimaller, bunlara karşı izlenebilecek değişik politikalar ile Osmanlı hilafeti hakkında Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor hazırladı. Buna göre Hz. Peygamber

• • • • • •

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu bilginin karşılığını bulmak mümkün olmadı. Ebul Kelam Azad, *Khilafat and Jaziratul-Arab* (trns. Q. M. Abdul), Bombay 1920, s. 186; Salar Jung, "Europe Revisited", *Nineteenth Century*, Nov. 1887, s. 503. Osmanlı Devleti'nin bu hadiseler sırasındaki tavrı için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); İrade Hariciye, 7750, 7802, 7984, 7903 (1274); A. Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *İ.Ü. İslâm Tetkikleri Dergisi*, IX, İstanbul 1995, s. 269-280.

3 İngiltere'nin hilafetten faydalanmak istediği bir diğer gelişme 1878'de gerçekleşti. Bu tarihte gergin olan İngiliz-Afgan ilişkilerinin ileride Hindistan'ın güvenliğini tehdit edebilecek olması bir kısım İngiliz diplomatını endişeye sevketmişti. Böylece Halife'den Afgan Emiri'ne İngilizlere düşman olmamasını tavsiye edecek bir mektubun gönderilmesinin faydalı olacağı düşünülerek Sultan II. Abdülhamid'den yardım istendi ve Afganistan'a bir Osmanlı heyeti gönderildi. D. E. Lee, "A Turkish Mission to Afghanistan", *Journal of Modern History*, XIII, 1941; A. Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 102-115.

4 Badger için Bkz. G. Roper, "George Percy Badger", *Brismes*, II/2, 1984, s. 140-155; C. Kallek, "Badger, George Percy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, 418-418. Badger'in yirmi yıllık bir çalışma sonucunda hazırladığı Arapça-İngilizce *Lexicon*'u (London 1881) bu alanda kaynak olma özelliğini hâlâ korumaktadır.

Arap olduğu için hilafet bir Arap kurumudur, en meşhur halifeler de Araptırlar. Ancak Osmanlı sultanları Asya'daki müslümanlar arasında gerçek birer halife olarak tanınmışlardır.

"Eğer Araplar da Osmanlı sultanını aynı şekilde halife olarak tanırlarsa onun İslâm âlemindeki şöhret ve nüfuzu muazzam derecede artar. Bunun doğuracağı sonuç İngiltere'nin aleyhine olabilir. Bu yüzden İngiltere Araplar üzerindeki Osmanlı otoritesinin genişlemesini önlemeye çalışmalıdır."[5]

Badger'in bu raporundan bir kaç ay sonra, (Ağustos 1873'te) İngiliz Dışişleri Bakanlığı İslâm âlemindeki bütün temsilciliklerine bir yazı göndererek bulundukları yerlerdeki dinî-siyasî durum hakkında bir araştırma yapmalarını ve sonuçlarını bildirmelerini istemiştir. Dışişleri Bakanı imzasını taşıyan yazıdan artık İngiltere'nin bu tür gelişmelere kayıtsız kalmayacağı anlaşılmaktadır:

"Doğuda müslümanlar arasında yaşanan ve bir bakıma dinî karakterli olup, siyasî uyanışı andıran gelişmeler son zamanlarda dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bulunduğunuz yerlerdeki müslümanlar arasında buna benzer gözlemleriniz var ise en kısa zamanda rapor edilmesi."[6]

İngiltere'yi böyle bir soruşturma yapmaya götüren başka sebepler de vardı. Zira söz konusu zaman kesiti gerçekten de İslâm âleminde bir hareketliliğin görüldüğü, bir başka deyişle sömürgeleştirme çalışmalarının devam ettiği Uzak Doğu ve Orta Asya İslâm topraklarında Hollandalılara ve Ruslara karşı direnişlerin sergilendiği ve bu direnişler sırasında da gerek yardım istemek, gerekse sığınmak için sık sık Osmanlı sultan-halifesine müracaat edildiği bir dönemdir.

Öte yandan Hindistan'da, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra, Osmanlı sultanının halife olarak saygınlığı artmış, birçok camideki cuma hutbelerinde onun adı zikredilmeye başlanmıştı. Hindistan müslümanlarınca gittikçe daha büyük bir bağlılık gösterilmeye başlanılan halifenin ileride İngiltere ile

5 "Memo Respecting Turkey and Russia in Their Relations with Arabia and Central Asia", 26 January 1873, Public Record Office, Foreign Office (FO), 424/32. Badger bundan bir kaç yıl sonra farklı şeyleri savunacak ve Osmanlı hilafetinin meşruluğunu iddia edecektir. Bu değişikliğin, gerçekte bir kanaat değişikliği mi yoksa siyaset değişikliği mi olduğu şüphesiz tartışılmaya açıktır.

6 FO 881/2621, "Correspondence Respecting the Religious and Political Revival Among Mussulmans 1873-1874".

arasının açılması durumunda, gelişmelerin zararlı olabileceğini düşünen İngiliz-Hindistan hükümeti ile Arabistan yarımadasındaki mevcut Osmanlı hakimiyetinin Hindistan'ın güvenliğini tehdit edeceğini tahmin eden Hindistan Bakanlığı (India Office) da zaman zaman Dışişleri Bakanlığı'nı uyarmaktaydı.[7]

İşte böylesine bir tecrübe ve bilgi birikimi bulunan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na son olarak, benzer endişeler taşıyan Hollandalılardan bir işbirliği teklifi geldi. Buna göre, hilafet etrafında gelişmekte olan müslüman hareketliliğinin nedeni İslâm dünyasını birliğe doğru götürmeyi hedefleyen bir oluşumun varlığı idi ve eğer bir şeyler yapılmazsa gelişmeler hıristiyan devletler için çok ciddi sonuçlar doğurabilirdi.[8]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili temsilciliklerinden istediği araştırma sonucu olarak İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinden yirmi dokuz rapor Londra'ya ulaştı. Bunlardan yirmi tanesi Osmanlı topraklarında görev yapan konsoloslara aitti. Gelen bilgiler, bölgelere göre farklı ve oldukça çelişkili olmakla birlikte, netice itibariyle herhangi teşkilatlı bir hareketin varlığının tespit edilemediği, fakat gelişen haberleşme ve ulaşım imkânlarına paralel olarak müslümanların birbirlerinin durumuna daha yakından vakıf oldukları ve karşılıklı etkileşim imkânlarının arttığı, keza hacca gidip gelenlerin sayısında da bir artış bulunduğu gibi genel gözlemlerdi. Şüphesiz bu tür gelişmelerin dikkatle izlenmesinde fayda bulunduğu da belirtiliyor fakat o an için ciddi bir tehlike hissedilmiyordu. Bu tür bilgilerden sonra İngilizler Hollandalıların endişelerinin abartılı olduğu kanaatine varmakla birlikte, artık bir hareketliliğin mevcudiyetinin farkındaydılar.[9]

"[Yeni] gelişmeler arasında İngiltere için çok önemli olan ve İngiltere'yi hilafet konusunda hassas olmaya götüren asıl sebep, öncelikle bu kurumun İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin durumuna göre, Hindistan'da uyandıracağı tesir ve keza İngilizler'in Hindistan güvenliği için önem arzeden bazı Arap topraklarının denetimini elde etmek istemeleridir. Bu cümleden, Osmanlıların Arap Yarımadası'ndaki hakimiyetlerini sağlamlaştırmak için Yemen ve Asir bölgesine 1870'lerin başlarında düzenlediği askerî harekât İngiliz-Hindistan çıkarları için ileride zararlı olabileceği şüphelerini gündeme getirirken[10], Osmanlıların bu tür tedbirleri hilafete dayalı meşru bir hak olarak değerlendirmeleri İngilizlerin dikkatini çekmişti. Os-

.....

7 A. Özcan, *Pan-İslâmizm...*, s. 24-32; bk. Lytton Papers, E. 218/231 India Office Library and Records (IOR). Osmanlılar da bunu farketmişlerdi. BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), 18-553/594-93-38.

8 Memorandom, Count Bylant'dan Granville'e, 9 Ağustos 1873, FO, 881/2621.

9 FO, 881/2621.

10 Eliot'tan Granville'e 28 Aralık 1870, FO, 78/3186.

manlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa'ya göre, Padişah Peygamber'in halefi ve hilafet unvanının sahibi olduğu için otoritesini bütün Arap Yarımadası'na şamil kılması onun tabii bir hakkıydı."[11]

Bu dönemde İngiltere'de görülen bir başka gelişme de Osmanlı Devleti'ne karşı geleneksel siyasetin değişmekte olduğudur. 1870'lerin başında Almanya'nın birleşmesiyle Avrupa'da güç dengesinin ve münferit emellerin değişmesi, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak taahhütlerinden (1856 Paris Antlaşması) vaz geçmeye başladıkları ve aralarında bir mutabakata varabilirlerse paylaşmanın mümkün olabileceği düşüncesine götürmüştü. Bu cümleden, Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemekle hata yapıldığını (1890'larda buna "yanlış ata oynamak" diyeceklerdi) düşünen İngilizler, 1870'lerin ortalarında Balkanlar'da yaşanan bunalım ve bunu izleyen Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında, gerek Osmanlılardan, gerekse Hindistan müslüman kamuoyundan gelen bütün baskılara rağmen tarafsız kalarak Rusya'ya karşı çıkmamışlardır. İngiltere bununla yetinmeyip Hindistan ve Ortadoğu çıkarları için önemli gördüğü Kıbrıs (1878) ve Mısır (1882) gibi Osmanlı topraklarını doğrudan kontrol etme sürecini de başlatmıştır.[12]

Buraya kadar anlatılanların ışığında şu neticeye varmak mümkündür: 1870'lerde yaşanan gelişmeler ve İngiltere'nin Osmanlılar'a karşı değişmekte olan siyaseti, diğer taraftan da İngiliz hakimiyeti altında bulunan müslümanlar arasında Osmanlı hilafetinin toplumları harekete geçirebilecek derecede güçlü bir etken olarak ortaya çıkması İngiltere için yeni bir İslâm ve hilafet anlayışı ile yeni bir tavır gerektirecekti. Nitekim çok geçmeden bir kısım İngiliz devlet adamı, politikacılar, gazeteciler ve aydınlar bu gücün mahiyet ve dayanaklarını sorgulamaya başladılar. Buna katkıda bulunan bir diğer gelişme de 1876'da Meşrutiyet ilan edildiği zaman Osmanlı sultanının bütün müslümanların halifesi olduğunun Osmanlı Kanun-i Esa-

11 B. A. Manneh, *Some Aspects of Ottoman Rule in Syria* (Doktora tezi), Oxford Üniversitesi 1973, s. 300. İlginçtir, Genç Türklerin yönetimi sırasında da Osmanlı Devleti İngilizlere aynı gerekçeyi öne sürecek ve XVI. yüzyıldan beri bu bölgeye hakim olan müslüman devlet olarak kendilerinin Arap Yarımadası'ndaki küçük kabileleri hilafet altında toplamaya hakları olduğunu söyleyecektir. Lowther'den Grey'e 22 August 1910, *Arabian Boundaries, Primary Documents 1853-1957*, Archive Editions, Buckinghamshire 1988, s. 495-496.

12 Salisbury 1877'de Lytton'a yazdığı bir mektupta "Kanaatimce Osmanlı hanedanını destekleyerek İngiliz çıkarlarını korumaya yönelik eski politika pek gerçekçi değildir. Yeni toprak düzenlemeleri ile çıkarlarımızı daha doğrudan korumanın zamanı gelmiştir" demektedir. Lady G. Cecil, *The Life of Robert Marguis of Salisbury*, II, 1921, s. 130; keza bk. *Hansard Parliamentary Papers*, 4th Series, XLV, V, 28-29, 19 January 1897.

sî'sinde belirtilmesidir. Zira daha evvel mücerred olarak sözü edilen bu husus Kanun-i Esasî'yle birlikte artık resmi bir iddia ve hak olarak ifadesini bulmuştur ve bunun ne ihtiva ettiği, yani Osmanlı vatandaşları dışındaki müslümanlara yönelik nasıl bir siyasî mesaj taşıdığı uygulamada henüz belli değildir. Böylece çok geçmeden İngiliz gazete ve dergilerinde bu alanda yoğun bir yazı trafiği ve tartışma başladı.

Tespit edilebildiği kadarıyla basında bu tartışmayı başlatan kişi Liberal Parti'den parlamento üyesi ve eski Bengal Vali Yardımcısı (1871-1874) Sir George Campbell'dir. Campbell'den sonra gazete ve dergi sütunlarında devam eden tartışmalar müstakil kitapçıklarla da iyice kızışmıştır. Campbell, Kanun-i Esasî'de yer alan sözkonusu ifadeden hareketle kaleme aldığı bir yazısında "Rus Çarı Katolikler ile İngiliz Protestanlarının ne kadar lideriyse Osmanlı Sultanı da müslümanların o kadar halifesidir" diyerek, böyle bir şeyin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.[13] Bundan birkaç gün sonra diğer bir eski Hindistan bürokratı olan George M. Birdwood (1832-1917) *Times* gazetesinde Campbell'i desteklemiş ve Osmanlı hilafetinin uydurma bir temele dayandığını iddia etmiştir.[14] Birdwood'a göre, "Sultanın halifeliği gerçek değildir ve bu haliyle de Hindistan'daki İngiliz çıkarları açısından bir tehdit oluşturabilir. Bunu önlemek için oradaki müslümanlara bu iddianın gayri meşru ve zındıklık olduğunu özellikle vurgulamamız lazımdır". Ancak Osmanlı hilafetinin İslâmî açıdan meşru olmadığını ispat iddiasıyla yazıldığı belirtilen bu yazının devamı asıl endişenin daha ziyade siyasî olduğunu göstermektedir. Zira burada sözkonusu edilen şey İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarıdır ve bunu emniyete almak için atılması gereken adım da Mekke Şerifi'ni hilafet makamına oturtmaktır. Yine Birdwood'a göre, Şerif'in halifeliği üstlenmek için gereken şartlara sahip bulunması, yani onun Kureyş soyundan gelmesi ve Mekke'nin emiri olması bir yana, bundan daha da önemlisi Hicaz'ın, Hindistan yoluna çok yakın bulunması dolayısıyla Mekke şerifini kontrol altına almanın daha kolay olacağıdır. Diğer bir deyişle, eğer şerif halife olursa onu "tehdit etmek" zor olmayacaktır. Keza İslâm dünyasının geri kalmasından sorumlu olan bu hanedanın yıkılmasıyla müslümanlar arasında bir canlanma ve düzelme de başlayacaktır. Birdwood, birkaç ay boyunca gazete ve dergilerde öne sürdüğü bu tür fikirlerini 10 Ekim 1877 tarihli *Times* gazetesinde tekrar özetlemiştir:

"Osmanlı hilafeti gayri meşru olup İslâmî temeli bulunmamaktadır. Buna rağmen dünya müslümanları arasında kabul görmesi ise, İslâm dünyası-

.....

13 J. W. Redhouse, *A Vindication of the Ottoman Sultan's Title of Caliph Showing its Antiquity, Validity and Universal Acceptance*, London 1877, s. 1.

14 *The Times*, 12 Haziran 1877.

na hakim olan cehaletten dolayıdır. Osmanlı sultanı bu iddiasından vazgeçerek unvanı Mekke şerifine iade etse, Şark meselesi hallolma yoluna girecektir."[15]

Fark edileceği üzere, 1870'lerin sonlarına doğru Osmanlı hilafetine karşı öne sürülen buna benzer reddiyeler, her ne kadar evvelemirde geri plandaki siyasî çıkarlar saikiyle ortaya konulsa da, müslüman kamuoyunu etkileyebilmek için meşru esaslara dayandırılmak istenmiştir. Bu esasları da genel olarak şöyle sıralamak mümkündür:

1. Osmanlılar'ın hilafet iddiası yeni bir şeydir.
2. Dünyadaki müslümanların hepsi tarafından tasdik edilmiş bir durum değildir.
3. Yaygın olan, hadiste ifade edildiği üzere, hilafetin Kureyş'e ait bir hak olmasıdır ve Osmanlılar, Kureyş soyundan gelmemektedirler.
4. Osmanlıların hilafeti sahiplenmeleri İslâm hukukunda belirtildiği üzere seçim ve biatla değil, zorla ele geçirmekle veya tevarüsle gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan İngiltere'deki aydınlar ve yazarlar arasında yine siyasî tavır farklılığı ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşım itibariyle yukarıdaki görüşlere katılmayanlar da mevcuttu. Dolayısıyla basında çıkan sözkonusu reddiyelere tarihî ve İslâmî gerekçelerle cevaplar gelmekte gecikmedi. Bunlar arasında özellikle iki isim dikkat çekmektedir: James W. Redhouse ve George Percy Badger. Redhouse tanınmış bir Türkolog olup zaman zaman İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı meseleleri hakkında danışmanlık yapan bir uzmandır.[16] Badger ise, yukarıda da bahsedildiği üzere, aynı bakanlığa Arap meseleleri hakkında danışmanlık yapmaktadır; fakat Osmanlı hilafetine dair görüşleri bu sırada farklıdır. Redhouse, 1877'nin Haziran ayında piyasaya çıkardığı on dokuz sayfalık bir kitapçık ile Osmanlı hilafetine saldıran kişileri eleştirerek onları, "gerçekleri saptırmak, beyhude işlerle uğraşmak ve siyaset bilmezlikle" itham etmiştir. Redhouse'a göre, bu saldırıların temelinde o sıralar Balkanlar'da yaşanan gelişmelerden dolayı Türkler aley-

.....

15 Benzer görüşler için bk. *The Times*, 25 Haziran, 9 Temmuz, 15 Ekim ve 18 Ekim 1877.

16 Osmanlı Türkçesinin en zengin sözlüğü kabul edilen *Turkish-English Lexicon*'un hazırlayıcısı olan Redhouse uzun yıllar Osmanlı bürokrasisinde de tercüman olarak çalışmış ve Sultan Abdulmecid tarafından nişan-ı iftihar ile taltif edilmiştir. Geniş bilgi için bk. C. V. Findley, "Sir James W. Redhouse 1811-1892; The Making of a Perfect Orientalist", *Journal of the American Oriental Society*, s. 99, 1979. Redhouse'nin Dışişlerine verdiği raporlar için bk. FO, 78/2889, *PRO*. Bunlardan bazılarının bir değerlendirmesi için bk. K. Karpat, "Redhouse's Definition of Turkishness", *International Journal of Turkish Studies*, Winter 1979-80, I, 120-128.

hinde oluşturulan olumsuz havanın etkisi vardır. Halbuki bu olaylarla ilgili olarak Türklere atfedilen vahşet örnekleri, tam aksine, yabancı ajanlar ve altınla kandırılan Bulgarlar tarafından işlenmiş olup hilafet meselesiyle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Hilafet meselesine gelince: Redhouse öne sürülen itiraz noktalarını ele alarak sistemli bir şekilde izah etmeye çalışmıştır: Osmanlıların hilafet unvanını kullanmaları yeni bir şey değildir. Zira aksini iddia edenler duymamış olsalar bile, yüz elli sene öncesinin Avrupa kaynakları dahi Osmanlı sultanlarından halife olarak bahsetmektedirler. Aynı şekilde bu unvan yeryüzündeki müslümanların geneli tarafından da çok uzun zamandan beri kabul görmüştür. Buna dair bizzat İngiliz Dışişleri belgeleri yeterli delilleri ihtiva etmektedir. Hilafetin Kureyş'e ait olması gerektiği meselesine gelince: Osmanlı Sultanı Yavuz Selim 1517'de Mısır'ı ve Hicaz'ı ele geçirince hilafet unvanını da üstlenmiş ve Kureyş soyundan gelen Mekke Şerifi bu durumu açıkça kabullenmiştir. Kaldı ki, İslâm kaynaklarında bu şart ve buna ait olduğu söylenen hadis çok tartışılmış, mezhepler tarafından farklı şekillerde anlaşılmıştır. Fakat konu hakkındaki rivayetler gözden geçirildiğinde ortaya çıkan sonuç şudur:

> "Hilafetin Kureyş'e ait olduğu yolundaki hadis sahih değildir. Kureyş şartı, Peygamber'in ölümünden sonra karışıklıkları önlemek gayesiyle ortaya atılmıştır. Nitekim bu kadar senedir İslâm hukukçularının bu noktadan hareketle Osmanlı hilafetine bir itirazları da görülmemiştir."[17]

Badger'ın faaliyetleri ise daha da yoğundur. Bu konuda hem *Nineteenth Century* dergisinde uzun bir yazı yayımlamış hem de *Times* gazetesine açıklayıcı mektuplar göndermiştir. *Nineteenth Century*'de "The Precedents and Usages Regulating the Muslim Khalifate" başlığıyla çıkan yazı, son zamanlarda çok tartışılan hilafet meselesinde konunun hukukî temellerinin, müslümanlar da dahil, birçok kişi tarafından yeterince bilinmediğini ve bu yüzden de yanlış değerlendirilmeler yapıldığını belirterek, önce hilafet kavramının etimolojik tarihini ortaya koymaktadır. Daha sonra, hilafet müessesesinin geçmişi üzerinde durularak mezheplerin bu hususta ki görüşleri değerlendirilmektedir.

Badger'e göre de, Osmanlı hilafetine karşı çıkanlar daha çok siyasî gerekçelere dayanmaktadırlar ve İngiltere'nin çıkarları için müslümanları Osmanlılar'dan uzaklaştırmak istemektedirler. Ancak bu gerekçe ile, yanlı İngiltere çıkarları açısından bile, iddia edildiği gibi bir tavır takınmak hatalı olur. Zira bu durum İngiltere'nin İslâm politikasıyla doğrudan ilgilidir ve bu husus

.....

17 J. W. Redhouse, *A Vindication...*, s. 1-19

ayrı bir hassasiyet gerektirmektedir. Mekke şerifini öne sürenler onun padişahın onayı ile tayin edilen bir memur olduğunu ve sadece kendi bölgesinde tesir sahibi bulunduğunu unutmamalıdırlar. Kaldı ki bu mesele öncelikle müslümanları ilgilendiren bir husus olup, onların da kanaati genelde şu şekildedir: "İslâm âlemi çoğunlukla Osmanlı sultanlarını halife olarak tanıdıklarına göre, Osmanlılar da bu makama diğer herhangi bir aday kadar hak sahibidirler."[18]

Görüldüğü üzere bu aşamada İngiltere'de iki farklı tavır ortaya çıkmıştır. Her ikisinin de hareket noktası öncelikle İngiliz çıkarlarını korumak olup, ancak bunu temin için nasıl bir yol izlenmesi gerekeceği ve Osmanlı hilafetinin İngiliz hakimiyeti altında bulunan müslümanlar üzerindeki nüfuzunun bu çıkarları nasıl etkileyeceği hususunda farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Uzun vadede Osmanlı hilafetini zararlı bulanlar daha rahat kontrol, hatta gerekirse tehdit edilebilecek konumda gördükleri Mekke şerifini öne çıkarmayı teklif ederlerken bu kanaatlerini İslâm kaynaklarından temellendirmeye çalışmışlar, buna mukabil İngiliz menfaatlerinin Osmanlı halifesi ile dost olmakta olduğuna inananlar ise aksini savunmuşlardır. Şüphesiz yukarıdaki farklı tavırları benimseyenler bu sırada resmi bir sıfat taşımadıkları için görüşleri belli ölçüde sadece kendilerini bağlıyor gibi görünse de gerek daha önce devlet görevlerinde bulunmuş olmaları ve gerekse zaman zaman Dışişleri'ne danışmanlık yapmaları İngiltere'nin resmi politikasına da etki edebileceklerini ortaya koymaktadır.

Nitekim bu dönemde İngiliz resmi politikasının bir değişim süreci içerisinde olması yukarıdaki hararetli tartışmaların aynı zamanda bu değişimi etkilemeye matuf olduğu hususunu da gündeme getirmektedir. Basında bu çeşit tartışmalar yapıldığı sırada 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam etmesi ve bu savaşın neticesinin Orta Doğu, Asya ve Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını derinden etkileyecek olması İngiltere'nin Rus tehdidine karşı Asya müslümanlarının desteğini sağlamak için Osmanlı halifesiyle güya iyi ilişkiler içerisinde görünmesini gerektiriyordu. Bununla birlikte artık Arap hilafeti ve şerif meselesinin de gündeme gelmiş olması, İngiltere açısından mutlaka üzerinde durulması gereken bir gerçek olarak ortaya çıkmıştı. Kısacası İngiltere resmen bir tavır ortaya koymuyor; fakat bütün ihtimalleri hesaplayarak muhtelif gelişmelere göre politika üretebilecek bir rahatlık içerisinde olmak istiyordu.[19]

• • • • • •

18 *Nineteenth Century*, II, 1877, s. 277; Badger ayrıca *Times* sütunlarında Birdwood ile tartışmalara girmiştir. bk. 10, 15, 18 Ekim 1877, tarihli nüshalar.

19 *Foreign Department, secret (FD, sec.)* March 1878, no. 202-207, National Archives of India (NAI). 1880'lerdeki *Peyk-i İslâm* hadisesinde de İngiltere benzer tavır takınmıştır. Bu gazetenin Osmanlı sultanından İslâmın, dolayısıyla Hindistan müslümanlarının halifesi olarak bahsetmesi sert tepkilere neden olmuş ve İngiliz-Hindistan Hü- ⇒

Kısa bir süre sonra, Osmanlılar'ın 93 Harbi'ni kaybetmelerini müteakip, kendi güvenliği için Araplarla yakınlaşma tesis etmek isteyen İngiltere'nin bu yakınlığa gönüllü olarak hazır olan Mekke Şerifi Hüseyin ile gizlice irtibata geçtiği görülmektedir. Bu ilişkilerde aktif bir şekilde göze çarpan kişi 1879'da Cidde'ye konsolos olarak atanan James Zohrab'tır. Zohrab'ın ilk teşebbüsü, 1879 Eylülünde patlak veren İngiliz-Afgan bunalımını Şerif Hüseyin'in Afganlılar üzerinde var olduğu farz edilen manevî nüfuzu ile çözmek gayretidir. İngiliz kaynaklarına göre bir şekilde İngilizlerle irtibat kurmak isteyen Şerif Hüseyin de bu durumu vesile etmiş ve her şartta kendisine güvenilebileceğini belirterek Afganlılarla olan sıkıntılarda İngiltere'ye yardımcı olmaya hazır bulunduğunu iletmiştir. Şerif, İngilizler hakkındaki iyi duygularını da izhar etmiş ve Osmanlı padişahı hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. Buna göre:

> "Osmanlı sultanı artık bir halife olarak gereken saygı ve bağlılığa sahip değil. İnsanlar, kendisine bağlı bir memurun [şeyhülislâmın] fetvasıyla hal' edilebilen birisine neden saygı duyup itaat edeceklerini soruyorlar. Keza aynı gerekçeyle onun, Peygamber'in temsilcisi olduğuna da inanmak istemiyorlar."[20]

Gelişmeleri Londra'ya ileten Zohrab'a göre Şerif'in teklifi kabul edilmeliydi; çünkü onun yeryüzündeki müslümanlar üzerinde çok büyük tesiri vardı. Halbuki Osmanlı sultanı halife sıfatı taşımasına rağmen sadece bir siyasî liderdi ve etkisi de tartışılabilirdi. Kaldı ki Şerif'e her zaman güvenmek mümkündü.[21] Bu durumda, artık İngiltere Osmanlı Devleti ile ilişkilerini soğuttuktan sonra müslümanlar üzerinde nüfuzunu genişletmeye yarayacak bu kozu değerlendirmeli ve bir an önce Şerif Hüseyin ve Hicaz üzerindeki kontrolünü tesis ederek İslâm âlemini yönlendirme imkânı elde etmeliydi.[22] Zohrab Ocak 1881'de de kendisine bilgi getirdiğini söylediği bir Arabın şu ifadelerini aktararak görüşlerini desteklemek istiyordu:

> "Osmanlı sultanının iki zayıf noktası vardır: 1. Tahtı, 2. Halife unvanı. Birincisi şu anda güvenlidir; fakat ikincisi öyle değildir ve eğer İngiliz gaze-

.....

kümeti, Hindistan gazetelerinden bunu reddetmelerini istemiş, buna razı olmayan gazeteler ise hükümeti kızdırmıştı. FD Sec. March 1881, 45-90; FD Sec. Aug 1881, 146-162, NAI.

20 Zohrab'dan Salisbury'ye, 8 Aralık 1879, FO 78/2988, PRO.

21 FO 78/3131. Zohrab'dan Salisbury'ye, 9 Jan 1880. FD Sec. May 1880, no 128, NAI.

22 Ş. T. Buzpınar, "The Hijaz, Abdulhamid II, and Amir Hussein's Secret Dealings with the British, 1877-1880", *Middle Eastern Studies*, 31/1 January 1995, s. 114.

teleri yoğun bir şekilde bunun üzerinde dururlarsa sultan telaşa düşecektir. Suriye, Yemen ve Necid, Osmanlılara karşı ayaklandıkları zaman Arapların bir Arap halife ihdas edeceklerine şüphe yoktur."[23]

Londra bu aşamada henüz kesin kararını ortaya koymadı. Fakat öyle anlaşılıyor ki Zohrab'ın raporlarından ve Şerif Hüseyin'in İngilizlere karşı beslediğini ifade ettiği dostane duygularından İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Layard da etkilenmişti. Bununla birlikte Layard, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden hâlâ vazgeçmemesi gerektiğine inandığı için Şerif Hüseyin'le olan ilişkilerde çok dikkatli olunmasını istiyor ve Sultan II. Abdülhamid'in kesinlikle şüphelendirilmemesi gerektiğini özellikle belirtiyordu. Eğer Sultan herhangi bir şeyden rahatsız olursa Şerif Hüseyin'i hemen vazifeden alabilirdi.[24] Dahası, "Sultan bizim Şerif Hüseyin'le bu şekilde gizli ilişkiler içerisine girip bir halife olarak kendisinin [padişahın] otoritesini zayıflatmaya çalıştığımızdan şüphelenirse, şuna eminim ki, elindeki her türlü vasıtayla bunun hesabını sormaya çalışacaktır."[25]

Böylesine hassas bir dengede Layard'ın nihai kanaati gayet net idi: Şerif ile bu tür gizli ve riskli ilişkiler devam ettirilecekse bunun Osmanlı Devleti ve padişahtan vaz geçmek olduğu bilinmeli ve ona göre karar verilmeliydi.[26]

İngiltere, görüldüğü üzere, son derece önemli bir tercih aşamasında iken (Mart 1880) Şerif Hüseyin bir Afganlı tarafından öldürüldü. Tabiatıyla bu beklenmedik gelişme bütün siyasî hesapları o an için sona erdirdi. Ancak İngilizler Şerif'in öldürülmesinden epeyce rahatsız olmuşlardı. Bunun için bir yandan Osmanlıları suçlarlarken, diğer taraftan Hüseyin'in yerine emir olması muhtemel bulunan kardeşi Avnurrefik'in de kendilerine yakın olabileceği düşüncesiyle bir beklenti içerisine girdiler.[27] Ancak bu olmadı ve Sultan II. Abdülhamid, İngilizlerin muhalefetine rağmen, bir başka sülaleden gelen Abdulmuttalib'i emirliğe tayin etti. Abdulmuttalib'in emirliğe getirilmesi İngilizleri bir an için telaşlandırdı. Çünkü Zohrab daha önce Londra'ya yazdığı yazılarında Abdulmuttalib'in hıristiyan düşmanı mutaassıp bir

23 Goschen'den Granville'e, 6 Ocak 1881 L/PS/3/2341/ 146, India Office Library and Records (IOR).

24 FD, Sec. May. 1880, No 146, 172, NAI.

25 Layard Papers, 39132/82, British Museum.

26 Layard'dan Salisbury'e, 9 Şubat 1880 IOR L/PS/3/161. Layard Papers, 3913/ F 16, 11 Şubat 1880. Layard'ın tercihi hâlâ Osmanlı Sultanı'ndan yanaydı; zira o İslâm âleminde Şerif'ten çok daha fazla etkiliydi ve kendisi İngiltere'nin müslümanlara yönelik tasarladığı herhangi bir şeyi padişaha yaptırabileceğini düşünmekteydi. Layard Papers 39130/ F14 Layard'dan Lytton'a 14 Haziran 1877, BM.

27 FD, Sec. May 1880, No 165, 168, NAI.

kişi olduğunu belirtmiş ve eğer emirliğe o tayin edilirse 'Hicaz'da kan gövdeyi götürecek' diye ciddi uyarılarda bulunmuştu. Bu ifadelerden rahatsızlık duyan İngilizler[28], onun tayin edilmemesi için girişimlerde bulunmuşlardı. Fakat bu çabaları neticesiz kalınca, çok geçmeden bu defa onun görevden alınması için İstanbul'da çalışmalara başladılar.[29] Gelişmelerden en çok rahatsız olan Zohrab, Abdulmuttalib görevde kaldığı sürece İngiliz menfaatlerinin ne kadar çok zarar göreceğini Londra'ya rapor ediyor ve onun görevden bir an önce uzaklaştırılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını istiyordu. Zohrab'a göre hakimiyeti altında altmış milyon müslüman bulunan İngiltere, emirlik gibi dünya müslümanları için son derece önemli olan bir makama kimin tayin edileceği hakkında en az on altı milyon müslüman vatandaşı bulunan sultan kadar, söz sahibi olmalıydı.[30]

Sultan II. Abdülhamid'i, Abdulmuttalib'in görevden alınması konusunda ikna edemeyen İngilizler, bu defa onun yaşının oldukça fazla olması dolayısıyla yakında öleceği beklentisi içerisinde yerine geçecek kişi hakkında garanti almak istediler. İngilizler eski emir Şerif Hüseyin'in ailesinden birisinin tayin edilmesini istiyorlardı. İngilizlerin Mekke emirliği ile bu derece ilgilenmeleri İstanbul'da şüpheyle karşılanmasına rağmen, Sultan II. Abdülhamid Hicaz'daki teamül gereği, Abdulmuttalib'ten sonra zaten Avnurrefik Paşa'nın onun yerine geçeceğini bildirdi.[31] Nitekim çok kısa bir süre sonra, Emir Abdulmuttalib'in, ölümü beklenmeden, görevden alınmasıyla (Eylül 1882) bu tayin gerçekleşecekti. Ancak Abdulmuttalib'in görevden alınma sebebi İngilizlerin ısrarları olmayıp Hicaz'daki Osmanlı yönetimi aleyhine bir isyan hazırlama çabalarını gösteren yazarı meçhul mektupların ele geçirilmesiydi. Onun yerine tayin edilen Avnurrefik Paşa sultanın İngilizlerden duyduğu şüpheleri bildiği için, İngilizlerle açıktan ilişkilerden kaçınmayı tercih etti ve bunu da İngilizlere bildirdi.[32]

İngiltere'de görülen alternatif eğilimlerden biri olan Arap hilafeti veya şerif ağırlıklı politikanın ısrarlı savunucuları arasına 1880'lerden itibaren ünlü bir isim daha katıldı: Wilfrid Scaven Blunt (1840-1920). Varlıklı ve aristokrat bir aileye mensup olan Blunt 1859'dan itibaren İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda diplomat olarak çalışmaya başlamış, 1868'de istifa ettikten sonra

.....

28 Zohrab'dan tel. 15 Mart 1880, L/PS/3/218; Zohrab'dan Salisbury'e, 17 Mart 1880. FO, 78/3131.

29 FD, Sec. June 1880 NO.441; FD, Sec. Marc 1881 no. 267, NAI.

30 FD, Sec. March 81 No.129, NAI.

31 L/PS/3/234, *IOR.* Layard'dan Salisbury'e, 24 Mart 1880, Jan 1882, No 3, NAI; R. L. Şhukla, *India Britain and the Turkish Empire,* People's Publishing House, New Delhi 1973, s. 206-207.

32 Ş. T. Buzpınar, *Abdulhamid II, Islam and the Arabs: The Cases of Syria and the Hijaz (1878-1882),* (Doktora tezi) Manchester Üniversitesi, 1991, s. 304.

da Ortadoğu ve Arap politikasına ilgi duyarak bölgeye yaptığı seyahatler ile bu ilgisini güçlendirmiş, çok geçmeden de Arap bağımsızlık hareketinin en şiddetli destekçilerinden birisi haline gelmişti. Daha önce İngiliz siyasî çevrelerinde Osmanlı destekçisi olarak tanınırken, 1878'den itibaren Osmanlı Devleti'nden ümidini keserek Arapları Osmanlı yönetiminden ayırmak için planlar ortaya atan Blunt'ın ilk girişimi, Suriye ve Mısır'ın bağımsızlığını ilân ederek Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerini ön görmekteydi. Planını bu tarihte görüştüğü Dışişleri Bakanı Salisbury'ye anlatmış, fakat makul bulunmamıştı.[33] Blunt 1879'da bu defa İngiltere himayesinde bir Arap devleti fikriyle ortaya çıkarak, kurulacak devletin Hindistan hükümetine bağlanmasını teklif etmiş ve Hindistan Genel Valisi Lytton'un da desteğini almıştı.[34] Fakat bir müddet sonra Lytton'un görevden ayrılmasıyla bu girişim de sonuçsuz kalmıştı. 1880'de Gladstone hükümetinin iktidara gelmesiyle bu konuda tekrar ümitlenen Blunt, Gladston'dan bir randevu alarak düşüncelerini ona anlatmak fırsatı buldu. Blunt, aynı zamanda etkili İngiliz dergilerinden olan *Fortnightly Review* ve *Spectator*'da makaleler yazarak düşünceleri ile ilgili olarak kamuoyu desteği almaya çalıştı.[35] Bu sıralarda Blunt'un Arap bağımsızlığı planlarına yeni ve güçlü bir unsur daha katılmıştı: Hilafet. Kendi ifadesine göre, Osmanlı yönetimine karşı olduğu için "hilafet meselesinin tarihi ve modern cephesini" öğrendikten sonra bu kurumun, düşündüğü Arap reformu için ne kadar önemli olduğunu anlamıştı.[36]

Böylece dikkatini hilafet üzerine yönelten Blunt, derhal bir araştırma yaparak Temmuz 1880'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor hazırladı. *The*

33 W.S. Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt*, London 1895, s. 28-29.

34 Lytton Hindistan'a çok yakın olan Arabistan Yarımadası'nda güçlenen Osmanlı varlığının şartlar gerektirdiğinde Hindistan için büyük bir tehdit oluşturabileceğinden endişe ediyor ve bir taraftan bunun önlenmesini teklif ederken diğer taraftan da Arapları Osmanlı Devleti'nden soğutarak aynı zamanda İngiltere'nin Orta Asya'daki nüfuzunu genişletebileceğini düşünüyordu. Esasen 93 Harbi sırasında İngiltere'nin Osmanlılara yardım etmesi gerektiğini savunurken öne sürdüğü iddialardan birisi de Avrupa'daki topraklarını kaybeden Osmanlıların bunu tazmin için Arap topraklarına yönelecekleri ve bunun da, yukarıda ifade edildiği gibi, İngiltere için tehlikeli olacağıdır. Lytton'dan Salisbury'e, 9 Temmuz 1877, Lytton Papers, E. 218/9, II, *IOR*. Lytton aynı düşüncelerle Blunt vasıtasıyla Necd emirine hediyeler ve bir top göndermek istemiştir. Elizabeth Longford, *A Pilgrimage of Passion: The Life of Wilfrid Scaven Blunt*, Granada Publishing, London 1979, s. 153-154.

35 Blunt'ın, hilafetin Araplara intikal ettirilmesine yönelik düşüncelerini ifade ettiği bu yazıları Louis Sabuncu tarafından Arapça'ya tercüme edilerek Mısır'da da yayımlanıyordu. Blunt'ın iddiasına göre onun düşünceleri Mısır'daki aydınlar ve milliyetçi basın tarafından kabul görüyordu. W. S. Blunt, "The Egyptian Revolution: A Personal Narrative", *The Nineteenth Century*, XII, 1882, s. 332; M. Kramer, "Pen and Purse: Sabunji and Blunt", *The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis*, (ed. C. E. Bosworth *et al*), Princeton 1989, s. 772, 779.

36 W. S. Blunt, *Secret History...*, s. 87.

Position of The Ottoman Sultans Towards Islam başlıklı rapora göre, eğer Osmanlı Devleti çökerse hilafetin durumunun ne olacağı hakkında Asya ve Arabistan müslümanları arasında çok yoğun bir endişe ve tartışma mevcuttu. Zira Osmanlı hilafetine duyulan güven o kadar sarsılmıştı ki artık herkes Osmanlıların hilafet iddialarını bile sorgulamaya başlamıştı.[37] Osmanlı sultanlarının halifeliği üç temele dayanmaktadır. Bunlar aday gösterilme, seçilme ve mukaddes beldeler ile Hicaz'a hakim olma. Ancak bu üç temel de sağlam değildir. Aday gösterilme hususu yani Yavuz Sultan Selim'in son Abbasî halifesi Mütevekkil tarafından belirtilmesi şüpheli ve kesin değildir. Seçim ise tam anlamıyla gerçekleşebilecek bir şey değildir. Mukaddes beldelerin hakimiyeti de her an kaybedilebilir. Bu durumda ortaya çıkan sonuç şudur: Osmanlı hilafeti gerçekte Osmanlı sultanlarının gücüne dayanmaktadır. Öyleyse meselâ Napolyon gibi ihtiraslı bir Avrupalı da müslüman olduğu iddiasıyla Hicaz'ı ele geçirip halifeliğini ilan edebilir. Fakat daha muhtemel ve gerçekçi olan düşünce, şu anda gündemde olduğu üzere, hilafetin Kureyş kabilesine intikalidir. Blunt raporunda son olarak, artık İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne destek olmaktan vaz geçerek Osmanlı hilafetini güçlendirmemesi gerektiğini söylüyordu. Zira İngiltere'nin asıl menfaati bir Arap halife ortaya çıkarmaya dayanmaktaydı. Bu şekilde İngiltere, Arap halifenin koruyucusu olabilir ve böylece Hindistan'ın güvenliğini de kesin olarak teminat altına alabilirdi.

Blunt'ın bu raporu kabine üyelerine dağıtılmış fakat onun beklentilerine uygun müşahhas bir adım atılmamıştır. Bu arada öne sürülen fikirleri değerlendirmek için çeşitli kaynaklardan bilgi toplanmaya devam edilmiştir. Meselâ İstanbul'daki büyükelçiliğin sözkonusu mesele ile ilgili kanaati İngiltere'nin resmi tavrına çok uygundur:

> "Hükümetimizin Arap meselesini akılda tutmasının önemli olduğunu dikkatlerinize sunmak isterim. Osmanlı hükümeti ve sultanına bu hususta ne kadar güçlü bir konumda olduğumuzu hissettirmekte fayda olabilir. Arapların birçok açıdan Türk yönetiminden memnun olmadığı açıktır. Bu durumda gerekirse kullanabileceğimiz bir silahın elimizde olduğu da ortadadır."[38]

Blunt raporunu İngiliz Dışişleri'ne verdikten kısa bir süre sonra, Kasım 1880'de, tekrar Arap memleketlerine bir seyahate çıkarak planlarını daha makul temeller üzerine oturtmaya yönelik çalışmalar yapmak istemiştir. Ancak onun Hicaz bölgesine de uğrama isteği Şerif Abdulmuttalib tarafından

•••••

37 FO, 539/18 no 19, PRO. Goschen'den Granwille'e 19 Ekim 1880.
38 L/PS/3/229, no. 821 IOR.

kabul edilmeyince, Ocak 1881'de Kahire'ye dönmüş ve çabalarını burada sürdürmüştür. Kahire'de iken Muhammed Abduh'la da tanışan Blunt, onunla yakınlık tesis etmiş ve hilafet meselesi de dahil olmak üzere, İslâmî konularda görüş alışverişlerinde bulunmuştur.[39] Kahire tecrübesiyle hilafet meselesinde Osmanlılar'ın dinî hiçbir dayanağı olmadığı ve sadece maddî güçleri sebebiyle hilafeti İstanbul'da tuttukları şeklindeki görüşleri iyice netleşen Blunt, Şubat 1881'de Suriye'ye geçti. Artık eğer bağımsız Arap krallıkları kurulabilir ve hilafet Mekke'ye taşınırsa bölgedeki Osmanlı yönetiminin çökertilebileceğine olan ümidi tamdı. İlk adım olarak Suriye'de Emir Abdülkadir ile irtibata geçti ve sonra da bu planını hemen Londra'ya teklif etti. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Blunt'a gelen cevap pek içaçıcı değildi. Londra'ya göre olayların gelişimi ileride böyle bir projenin uygulanmasını gündeme getirebilirdi; fakat mevcut şartlarda böyle bir politika uygun değildi.[40]

Ummadığı bir tavırla karşılaşan Blunt, bundan sonra İslâmiyet, Araplar ve hilafet konularındaki araştırmalarının ürünü olan makalelerini yazmaya başladı. Ona göre İngiltere tarihî bir fırsatı kaçırmak üzereydi. Zira zaman Osmanlıların lehine işliyor ve II. Abdülhamid bir halife olarak hem güçleniyor hem de İslâm âlemindeki saygınlığını arttırıyordu. 1881'de yazılan bu makaleler *Fortnightly Review*'de yayımlandı ve 1882'de de *The Future of Islam* adıyla kitap haline getirildi. Bu yazılarında Blunt'ın bütün hayal kırıklığına rağmen Arap bağımsızlığı ve Arap hilafeti fikrinden vazgeçmediği görülmektedir. Ama artık bütün beklentileri II. Abdülhamid sonrasına aittir. Zira II. Abdülhamid kendisini sağlam bir şekilde kabul ettirmekte olduğu için, onun sağlığında bir şeyler yapabilmek gittikçe güçleşmektedir. Tek teselli si, mevcut şartlarda bile Sultan II. Abdülhamid ve onun yönetimini müslümanların ilerlemelerinin önündeki en büyün engel olarak gören bir gurubun mevcudiyetini bilmesi ve padişahın ölümü veya hal' edilmesi durumunda Osmanlı halifesine karşı hemen bir hareketin başlayacağına olan inancıydı.[41] Blunt'ın bu vesileyle var olduğunu iddia ettiği Arap muhaliflerin ifadelerine dayanarak Osmanlılar ve Osmanlı hilafetine yönelttiği suçlamalar cidden çok ağırdır:

•••••

39 Blunt'ın biyografisinin yazarı bu tarihlerde Afgani ve Abduh'un Mekke'de bir Arap halifesi fikrine inandıklarını ve İslâm dünyasının ihyasının materyalist Osmanlı hilafetinin sona ermesiyle gerçekleşebileceğini söylediklerini yazıyor. E. Longford, *A Pilgrimage of Passion*..., s. 167-8. Blunt ile Abduh'un yakınlığı için bk. W. S. Blunt, *My Diaries*, London 1932, s. 348, 502.

40 Ş. T. Buzpınar, "Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdulhamid II: 1877-1882", *Die Welt des Islams*, Vol. 36/1 (March 1996), s. 71.

41 W. S. Blunt, *The Future of Islam*, London 1882, s. 84, 92.

"Osmanlı hanedanı İslâmın felaket sebebidir ve sonu yaklaşmıştır... Adı ister Abdülaziz olsun ister Abdülhamid olsun bir Osmanlı halifesi mevcut olduğu müddetçe İslâm dünyasında 'moral' ilerleme mümkün değildir ve ictihad kapısı tekrar açılamaz. Abdülhamid'in yönetimi ne âdildir ne de İslâm hukukuna uygundur. Tamamen askerî güce dayanan böyle bir yönetim uzun süre yaşayamaz, dolayısıyla hilafet yakın bir gelecekte Mekke veya Medine'ye nakledilecektir."[42]

Blunt burada Mekke ve Medine'nin önemi üzerinde durarak bu şehirlere hakim olmanın hilafet açısından ne kadar elzem olduğunu ve bu şehirlerin geleneksel olarak Kureyş soyundan gelen emirlerce yönetildiğini belirtmekte ve Mekke emirlerinin de Osmanlılar'ı "barbar ve sahtekâr" olarak gördüklerini iddia etmektedir. Buna mukabil, Osmanlı yönetimi de emirlik makamını kendisine bir yük olarak telakki etmektedir. Kısacası "emir" ve "padişah" birbirlerini hakir görerek yekdiğerinden nefret etmektedirler. Ancak emir himayeye muhtaç olduğundan, padişah da bu bölgeyi kendi halife unvanı için çok önemli gördüğünden birbirlerine katlanmaktadırlar.[43] Bu durumu ve Araplar arasındaki diğer hoşnutsuzlukları değerlendiren Blunt, artık "her gün Arapların Osmanlı yönetimine karşı ayaklandığı şeklinde bir haber beklemektedir". Her an ortaya çıkması muhtemel bu gelişmeden sonra Araplar, Osmanlı boyunduruğundan kurtulacaklar ve Osmanlılar da artık hilafetten ayrılmak zorunda kalacaklardır. Bu durumda kim halife olacaktır?

İhtimalleri değerlendiren Blunt'ın cevabı bellidir: En kuvvetli aday Kureyş soyundan gelen Mekke Şerifi'dir. Zira o, diğerlerine nazaran daha uygun bir konumdadır. Blunt'ın bu çerçevedeki son makalesi, "İngiltere'nin İslâmiyete Olan İlgisi" başlığını taşımaktadır. Blunt bu yazısında artık bir din olarak İslâmın ve müslümanların geleceğini düşünmekten ziyade, İngiliz menfaatleri açısından durumu değerlendirmektedir. Değişen Avrupa güç dengeleri sebebiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılışı yakındır ve bu yıkılış hilafet dolayısıyla İslâm dünyasını derinden etkileyeceği için milyonlarca müslüman tebeaya sahip İngiltere, ortaya çıkacak yeni tablonun oluşmasında çok aktif bir rol oynamak zorundadır. Her şeyden önce, hilafet İstanbul'dan ayrılıp Mekke veya Kahire gibi bir Arap merkezine taşınacak ve yeni hilafet artık bir siyasî kurum olmaktan çıkarak tamamen mânevî bir hüviyete bürünecektir. Böyle bir gelişme ise II. Abdülhamid'in Pan-İslâmizm rüyasının sona ermesi olacaktır. Esasen Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla İngiltere'nin yapması gereken şey, gayet nettir: Artık siyasî ve askerî bir varlık olmaktan çıkacak olan hilafet İngiltere'nin himayesi altına alınarak diğer devletlerden gelebilecek

.....

42 *age*, 88-89, 100.

43 *age*, s. 108-9.

her türlü tehdide karşı korunmalıdır. İstanbul'da böyle bir garanti verebilmek mümkün değilken, denizlerde güçlü olan İngiltere'nin etrafı denizlerle çevrili olan Arap yarımadasında bu teminatı sağlaması mümkündür. Ayrıca hilafetin nihai olarak döneceği yer olan Mekke'nin bir hac merkezi olması ve milyonlarca müslümanın her sene burada toplanması İngiltere'nin İslâm dünyasındaki itibarını artıracaktır. Aksi halde ise İngiltere'nin mevcut düşmanları müslümanları mütemadiyen İngiltere aleyhinde kışkırttıkları için Hindistan'ın güvenliği bile tehlikeye girebilecektir. Zira İslâm dünyasına yönelik bütün faaliyetlerde artık hilafet en önemli silah haline gelmiştir. Aşikâr olduğu üzere, İslâm dünyası üzerinde hesapları olan Rusya, Almanya ve Hollanda gibi güçler hilafeti kendi himayelerine almak istemektedir. Eğer hilafet gibi önemli bir koz bu devletlerden herhangi birisinin eline geçerse durum şimdiki Pan-İslâmizm tehlikesinden daha vahim bir vaziyet arz edecek ve Hindistan'daki İngiliz varlığı tahammül edilemez hale gelecektir. Bu durumda İngiltere, mevcut ve muhtemel bütün tehditlere karşı ve kendi menfaatleri açısından bir an önce hilafeti himayesi altına almak için faaliyete geçmelidir.[44]

Blunt'ın yazıları, raporları ve çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiği zaman, onun hilafet meselesine yaklaşımının iki sebebe dayandığı görülür: 1. Blunt bir Arap dostudur. 2. Blunt bir İngiliz vatandaşı olarak her İngiliz gibi İngiltere'nin menfaatlerini düşünmektedir. Arap dostu olan Blunt'a göre geçmişte yüksek bir medeniyete sahip olan Arapların geri kalmalarının en büyük sorumlusu Osmanlı yönetimidir. Ancak İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile dostluğu devam ettiği müddetçe bu yönetim de devam edecektir. O halde İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetini yeniden değerlendirmelidir. Öte yandan artık İngiltere'nin kendisi de, milyonlarca müslüman tebeaya sahip olmak hasebiyle, aynı zamanda bir İslâm imparatorluğu haline geldiği için, İstanbul'daki halifeyi desteklemek yerine, kendi güvenliği için himayesi ve etkilenmesi daha kolay olan bir Arap halifesine yatırım yapma-

44 *age*, s. 188-214. Blunt bu andan sonra Hilafet meselesinden ümidini büyük oranda kesmiş, fakat, "İslâm'da ıslah ve Arap aleminin ilerlemesi için çalışmalarla" ilgisini devam ettirmiştir. İngiltere'nin bölgedeki mevcut politikalarına da yoğun eleştiriler getirdiği için genellikle sömürgecilik aleyhtarı olarak şöhret bulmuştur. 1880'lerin ortalarında (19 Ekim 1884) Sultan II. Abdülhamid'le görüşebilmek ve onu reformlar konusunda teşvik edebilmek ümidiyle İstanbul'a gitmiş, ancak orada bütün ısrarlarına rağmen Abdülhamid tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra bu konuda tekrar hareket geçen Blunt, Sultan II. Abdülhamid'e bir mektup yazarak İslâm dünyasının önündeki meseleler, Osmanlılar'a düşen sorumluluklar ve hilafet hakkında görüşlerini iletmiştir. Ancak Blunt, Abdülhamid'in kendisiyle görüşmeyi kabul etmeyişinin sebebi olarak kendisinin Urabi Paşa'yı desteklediği ve Arap hilafeti taraftarı olduğunun sultana söylenmiş olmasını göstermektedir. W. S. Blunt, *Gordon at Khartum*, London 1911, s. 284, 286, 305, 309; E. Longford, *The Pilgrimage...*, s. 213-214.

sı daha muvafık olacaktır. İşte Blunt'a göre asıl önemli olan -her iki gerekçeyle de ulaştığı- sonuç budur. Yeni hilafet merkezinin Mısır, Suriye veya Mekke'de bulunması o kadar önemli değildir. Bu yüzden yukarıda da görüldüğü üzere Blunt hilafet makamı olarak zaman zaman Kahire, Şam ve Mekke'den veya Medine'den bahsetmekte, fakat önünde sonunda bu kurumun Mekke'ye taşınacağını düşünmektedir.[45]

Bu tartışmalar devam ederken İngiliz siyasî karar mercileri gerektiğinde kullanılabilecek bir silah olarak değerlendirilen Arap hilafeti fikrini, mevcut şartlar altında ve daha geniş stratejik değerlendirmelerin ışığında, henüz uygulanabilecek olgunlukta bulmamış; Osmanlı düşmanlığı ile bilinen Başbakan Gladstone bile Rus tehdidine karşı Osmanlılardan vaz geçememişti. Zira bu durumda hem Ruslar Avrupa'nın güvenliğini tehdit eder hem de İstanbul'a hakim olurlardı.[46] Bununla birlikte İngiltere açıkça bir Arap halifesi destekçisi görünmese de Osmanlı hilafetinin daha fazla güçlenmesinden, hele Hindistan müslümanlarınca bu şekilde kabul edilmesinden ciddi olarak rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bu yıllarda İstanbul'da çıkan ve Hindistan'a yönelik de yayın yapan *Peyk-i İslâm* adında bir gazetenin Sultan Abdülhamid'den "Halife-i Hind" olarak bahsetmesi çok geçmeden İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ciddi bir diplomatik kriz haline gelmiş ve uzun süre en yüksek devlet adamlarını meşgul edecek boyutlara ulaşmıştı. Yine bu sıralarda İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi (1882), ister istemez İngilizleri Araplarla alakalı hususlarla daha yakından ilgilenmeye zorladı. Fakat bu işgalden kısa bir süre sonra İngilizler son derece girift bir mesele ile karşı karşıya kaldıklarını düşünmeye başladılar. Diğer Avrupa devletlerinin baskısı nedeniyle ne Mısır'ı ilhak edebiliyorlar ne de Mısır'dan çıkabiliyorlardı. İlerleyen yıllarda ortaya çıkan bir başka gerçek de Mısır halkının kendilerini Osmanlıdan ayrı görmedikleri ve bunları Osmanlı Devleti'nden ayırmanın çok zor olduğu idi. Bir başka deyişle İngilizler burada kendi kontrollerinde bağımsız bir Arap devleti kurdurtmalarının da mümkün olmadığını anladılar.[47]

Esasen İngilizler ta başından Mısır hakkındaki düşüncelerini Sultan II. Abdülhamid'e hissettirerek onun hassasiyetinin derecesini öğrenmek iste-

45 Blunt'ın basında yer alan bu görüşleri, tıpkı 1877'de olduğu gibi, Osmanlı hilafetinin devamından yana tavır koyanlardan hemen karşılık gördü. Meselâ Badger, *Times* gazetesindeki yazısında, Blunt ve onun gibi düşünenleri hayalperestlik ve saçmalıkla itham etmiştir. bk. *The Times*, 26 November 1881. Keza bk. *Şemsu'l-Ahbar*, 2 Ocak 1882, L/R/5/104/ IOR.

46 M. S. Anderson, *The Eastern Question*, The Macmillan Press, London 1966, s. 224.

47 D. W. R. Bahlman, *The Diary of Sir Edward Walter Hamilton 1880-1885*, Oxford 1972, II, 602-603. Gladstone'dan mektup, 26 Nisan 1884; David Steel, "Britain and Egypt 1882-1914, The Containment of Islamic Nationalism", *Imperialism and Nationalism in the Middle East, The Anglo-Egyptian Experience 1882-1982* (ed. K. Wilson), London 1983, s. 4-6.

mişlerdi. Söz gelişi Mısır krizi devam ederken muhtemel tedbirler hakkında II. Abdülhamid'le görüşmekte olan İngiliz Büyükelçiliği tercümanı Sandison, İngiltere'de etkili gazetelerden bir kısmının Mısır'da bağımsız bir hükümet kurulması yönünde baskı yaptığını ve eğer bu gerçekleşirse "Kahire'de muhalif bir halifenin majesteleri için pek de uygun olmayacağını" ifade etmişti.[48] Şüphesiz Sandison bunu söylerken, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'i Mısır meselesinde İngiltere paralelinde davranmaya doğru yönlendirmeyi hedefliyordu. Her ne kadar İngiltere, Mısır'a Osmanlı Devleti adına girdiğini söylüyorsa da bir Osmanlı toprağının İngilizlerce işgal edilmesi, hem Sultan II. Abdülhamid'in Arap halifesi ihdasıyla ilgili şüphelerini iyice tahrik etmiş hem de öteden beri hilafet meselesiyle ilgilenmekte olan kişileri tekrar harekete geçirmişti. Dolayısıyla İngiliz basınında hilafetle ilgili tartışmalar tekrar başladı. Meselâ, Aralık 1883'te *Contemporary Review*'de çıkan imzasız bir yazı çok radikal ifadeler içeriyordu. Osmanlı meselelerinde bilgili olduğu anlaşılan ve muhtemelen de Osmanlı topraklarında görev yapan bir İngilizin yazdığı makale, hilafeti yine tarihî ve dinî açıdan değerlendirdikten sonra İngiltere'nin kırk milyon müslüman nüfusa sahip olan bir ülke olarak, hilafetle ilgilenmesinin hayatî bir önem taşıdığını ve kendi çıkarları açısından bu kurumun Osmanlılarda mı yoksa Araplar da mı olması gerektiği hususunda çok dikkatli düşünmesi gerektiğini söylüyordu. Yazara göre İngiltere, Osmanlı sultanı ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu müddetçe hilafet odaklı bir tehditle karşılaşmayabilirdi. Fakat bunun aksi durumunda ne olacaktı? Her şeye rağmen en doğrusu:

> "Osmanlıların bu şüpheli makam ve unvandan vazgeçerek onu gerçek sahiplerine iade etmeleriydi. Bu durum Osmanlıların kendileri için de iyi olacağı gibi ne müslümanların imanını zayıflatır ne de onların gayretlerini köreltirdi."[49]

Ancak tahmin edileceği üzere çok geçmeden bu tür yaklaşımlara cevaplar gelmekte gecikmedi. Meselâ, *Times*'ın 2 Ocak 1884 tarihli nüshasında W. Leitner imzasıyla yer alan yazı sert bir üslup taşıyor ve konunun sık sık gündeme getirilmesinden İngiliz hükümetini sorumlu tutarak bunların çok tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine işaret ediyordu. İfadelerinden uzun süre Osmanlı topraklarında bulunduğu anlaşılan Leitner'e göre sözkonusu

48 Dufferin'den Granville'e 3 Temmuz 1882, FO, 78/3387.

49 "Pan-Islam and the Caliphate", December 1883. Bu doğrultuda başka örnekler için bk. C. C. Macrae, "Pan-Islamism and the Callphate [Give the Caliphate to Sherif of Mecca]", *Contemporary Review*, Jan. 1883; A. M. Fairbourn, "The Primitive Policy of Islam", *Contemporary Review*, Dec. 1882.

tartışmalar İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yön değiştirmektedir. Eğer İngiltere'nin politikası Osmanlı halifesinin müslümanlar arasındaki itibarının küçültülmesini gerektiriyorsa, bazı kimseler Kureyş soyundan olmadıkları itirazıyla hemen Osmanlı halifesinin meşruiyyetini sorgulamaktadır. Halbuki Kureyşlilik şartının hilafet için gerekli olup olmadığı hakkındaki rivayetler çelişkilidir. Bu şarttan dolayı şerifin halife olmasını kabul etsek bile şerif hilafetin bir diğer ve önemli şartı olan askerî-siyasî güçten yoksundur. Kaldı ki İslâm dünyasının mutabakatı da yoktur. Buna mukabil, Osmanlı sultanı hem düzenli bir orduya sahip hem de bütün müslümanların saygınlığını kazanmış ve biatını almıştır. Kısacası Osmanlı sultanı, her şeye rağmen, fiilî halifedir.[50]

1880'lerin ortalarına gelindiğinde henüz Mısır'ın Sultan II. Abdülhamid'in halifelik itibarına vurduğu darbenin izleri silinmemişken, bu defa Sudan ve Mehdi meselesi ortaya çıktı. İngilizlerin Sudan'a yönelmeleri ve Sudan'da Mehdi Muhammed Ahmed'in çok başarılı bir direnişle İngilizleri zor durumda bırakması, ortaya yeni bir durum çıkardı. Sudan işine pek bulaşmak istemeyen İngiltere hukuken Mısır hidivliğine bağlı olan bu meselenin çözümünü Osmanlı idaresine havale etmek istiyordu. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in de bu işe pek gönüllü olmayışı, İngilizler'i tahrik etti ve 1885 Şubatında iş tehdit boyutlarına kadar götürüldü. Tehdit unsuru ise, II. Abdülhamid'in 'yumuşak karnı' telakki edilen hilafet unvanı idi:

> "Eğer Osmanlı Devleti yardımcı olmaz ve Sudan'a asker gönderilmez ise İngiltere, Arap kabileler ile siyasî ittifaklar içerisine girebilir ki bunlar sultanın iyiliğine olmayabilir."[51]

1890'lara gelindiğinde siyasî durum daha da değişti ve gittikçe Almanya'ya yaklaşan Osmanlı Devleti'ne karşı Fransa ve Rusya ile bir cephe arayışına giren İngiltere'nin dış siyasetinde Osmanlı aleyhtarlığı belirgin olarak ortaya çıktı. Ancak bu zamanda Rusya'nın geleneksel olan İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmek arzusu tekrar canlanmış ve güçlü donanmasıyla İstanbul'a yöneleceğinin işaretleri sezilir olmuştu. Bu durumda Boğazlar'ı geçerek Akdeniz'e açılan Rus donanmasının, İngiltere'nin Mısır'daki, dolayısıyla Hindistan'daki güvenliğini de tehdit etmesi gündeme gelebilirdi. Bu

50 *The Times*, 2 Ocak 1884. Bu mektup yayımlandığı zaman ciddi yankılar doğurmuş, hatta Sultan Abdülhamid bile yazara, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa vasıtasıyla, teşekkürlerini iletmiştir. O. W Leitner, "The Khalifa Questlon and the Sultan of Turkey", *The Imperial and Asiatic Quarterly Review*, 3rd Series, v. I, no. 12, Jan.-Apr. 1892.

51 F. A. K. Yasemee, *Ottoman Diplomacy*, ISIS Press, Istanbul 1996, s. 113-118. Buna rağmen Sultan II. Abdülhamid tavrını değiştirmemiştir.

ihtimallere karşı, İngiltere'de Basra Körfezi veya Kızıldeniz'de başka bir yeri daha ele geçirme hesapları yapılmaya başlandı. Üzerinde en çok konuşulan yer de Cidde idi. Cidde'nin bir başka önemli hususiyeti de İslâm'ın mukaddes şehirlerine çok yakın olmasıydı. Bu bakımdan Osmanlıların hilafet konusundaki hassasiyetini de değerlendiren İngiliz siyasî karar mercileri, Mısır'ın diğer Avrupa devletlerinin baskısı ve halkından kaynaklanan sebepler yüzünden devre dışı kalmasıyla, Cidde'nin Sultan II. Abdülhamid'e karşı tehdit unsuru olarak kullanılabilecek en uygun merkezlerden biri olduğunu düşünüyorlardı. 1890'ların ilk yıllarında İngiltere Başbakanı olan Salisbury'e göre:

> "Arabistan, sultanın rüyalarındaki dehşettir ve onun zırhının eklem yeridir [en zayıf noktasıdır]. Çünkü bir gün muhalif bir 'emirü'l-müminin'in çıkacağı yer Arabistan'dır ve bu ihtimal sultanı kahreden ve ona dehşet veren bir ihtimaldir."[52]

Cidde, gerçekten 1890'ların ortalarında Sultan II. Abdülhamid'e karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılacaktır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı değişmekte olan İngiliz politikasının yanı sıra İngiltere'deki kamuoyunu Osmanlılar aleyhine yönlendirecek Ermeni ve Girit meseleleri de ortaya çıkmış, özellikle Ermeni olaylarının yoğunlaştığı zamanlarda bir aralık basın, tiyatro ve diğer haberleşme vasıtaları İslâm ve Osmanlılarla ilgili her şeyi "fanatik, zalim ve vahşi" olarak niteler hale gelmişlerdi. Bu salgından Osmanlı halifesi de kurtulamamış ve Sultan II. Abdülhamid'den 'lanetli' veya 'Kızıl Sultan' olarak bahsedilmeye başlanmıştı.[53]

Diğer taraftan, Sultan II. Abdülhamid, Ermeni reformları ile ilgili olarak başta İngiltere olmak üzere, Avrupa devletleri tarafından şiddetli bir baskı

52 Salisbury'den White'a 9 Aralık 1891, K. Wilson, "Constantinople or Cairo; Lord Salisbury and the Partition of the Ottoman Empire 1886-1897", *Imperialism and Nationalism in the Middle East*, London 1993, s. 45, dn. 75.

53 L. Alder Dalby, *The Dervish of Windsor Castle*, London 1979, s. 362; W. L. Langer, *Diplomacy of Imperialism*, N. York 1956, s. 326-328. Bu dönemde Osmanlı hilafeti aleyhine Hind-İngiliz basınında da yoğun gayretler olduğu Bombay Başşehbenderliği'nden gelen bir tahrirattan anlaşılmaktadır. Y. A. Hus. 323/84, 9.10.1312, BOA. Tahrirattaki ifadeye göre "Gladston'un Ermeniler hakkındaki nutk-ı malumu muhteviyatını tekzîb ve Ermenilerin Londra ve Kalküta'da mevcud komiteleri tarafından edilen mütalaalarda Hükümet-i Seniyye'ye isnad olunan zulümü... terdid zımnında teşebbüsat ve tedabir-i maruzadan muhassıl semere-i hasene olmak üzere Kalküta ve Lahor ve Delhi Cemiyet-i İslâmları tarafından camilerde cemiyetler teşekkül edilerek İngilizlerin Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye ile takviye-i münasebet ve rabıtaya vesile olacak ahval ve harekete sülûku lüzumuna ve cümle müminînin Hilafet-i Kibriya'ya itaat ve inkiyadı dînen ve diyaneten mecburiyeti bahis ve beyan edilmiştir".

altında tutulmasına rağmen, buna razı olmanın bölünmeye yol açacağı düşüncesiyle bir oyalama içerisine girmişti. Bu durumda Ermeni reformlarının bir an önce uygulanması yönünde II. Abdülhamid'i zorlamak için bir askerî güç gösterisi gerektiğine inanan Salisbury, önce İngiliz donanmasını İstanbul önlerine göndermeyi düşünmüş; fakat tek başına İngiltere'nin bu işi yapmasının mümkün olmadığını anlayınca[54], bu defa Cidde üzerinde durmuş ve mecbur kalınırsa Cidde'ye çıkılacağını belirtmiştir. Salisbury bu tercihini izah ederken, daha önce ifade ettiği gibi, Cidde'nin II. Abdülhamid'in siyasetindeki en hassas nokta ve padişahın uykusunu kaçıran tek şeyin Arabistan veya ona yakın bir yerde bir tehditle karşılaşması ihtimali olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun II. Abdülhamid'e hissettirilmesini büyükelçisinden isteyen Salisbury'ye göre, Cidde'nin işgal edilmesi Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini de başlatabilirdi.[55] Artık İngiltere, Osmanlı Devleti veya Arabistan arasındaki tercihini daha da netleştiriyordu. Eğer Şark Meselesi'nin halledilmesi için Avrupa devletleri arasında bir mutabakat sağlanabilirse, İngiliz Dışişleri'nin formülü belirginleşmekteydi; İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'nın payına düşmesi durumunda İngiltere'yi ancak Arabistan'ın kontrolünü ele geçirmek tazmin edebilirdi. Bu da tabiatıyla hilafetin Arabistan'a nakli meselesini gündeme getirecekti.[56]

İngiliz siyasetindeki bu politika alternatifleri değerlendirilirken, buna paralel olarak, tıpkı Leitner'in ifade ettiği üzere, Osmanlı halifesi aleyhine yoğun bir yayın faaliyetinin tekrar başladığı ve artık bazı akademisyenlerin de bu faaliyetler içerisinde bulundukları görülmeye başlandı. Meselâ, Sir William Muir (1819-1905), 1890'da yayımlanan hilafet hakkındaki tanınmış kitabının, Osmanlı dönemini inceleme sınırları dışında tutmasına rağmen, sonuç bölümünde gayet net bir şekilde Osmanlıların hilafet iddiasında bulunamayacaklarını ifade etmiştir. "Eğer başka hiçbir engel olmasa bile damarlarındaki Tatar kanı onların bu iddiasını çürütür... Osmanlı hilafeti hayalden başka bir şey değildir."[57] Fakat asıl şiddetli olarak ve yer yer taciz edici ifadelerle Osmanlı halifelerine yüklenen kişi, Malcolm MacColl adlı bir hıristi-

54 Çünkü Sultan bu tehdide kanmayacağı gibi Rusya'ya da İstanbul'a çıkmak için bir bahane verilmiş olabilirdi. K. Wilson, "Constantinople or Calro...", s. 40-41.

55 Salisbury'den Currie'ye 27 Ağustos 1895, K. Wilson, "Constantinople or Cairo...", s. 41.

56 FO, 371/2138; L/PS/10/558, no. 4051, IOR. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında değerlendirilen bu anlayış İstanbul'un Ruslara verilmesi kabul edildikten sonra uygulamaya konulmuştur.

57 W. Muir, *The Caliphate, its Rise, Decline and Fall*, London 1891, s. 590. Uzun süre Hindistan hükümetinde çalıştıktan sonra 1902-1907 arasında Edinburgh Üniversitesi rektörlüğü yapmıştır. İslâmiyet hakkındaki katı görüşleriyle dikkat çekmiştir.

yan din adamıdır.[58] 1870'lerden itibaren Osmanlılar ve İslâmiyet aleyhinde yazılarıyla dikkat çeken MacColl, 1890'ların ortasında yayımladığı bir kitap ve buna ilaveten değişik gazete ve dergilerdeki yazılarıyla belki de o dönemdeki en ateşli muhaliflerden birisidir. Onun da halifelik için adayı Mekke emiridir. Osmanlılar, hilafeti devraldıkları iddialarıyla, İslâmdan sapmışlardır. Zira hilafet transfer edilebilen bir kurum olmadığı gibi halife de seçimle belirlenmelidir ve halifenin nesebi Kureyş kabilesine dayanmalıdır. O halde Osmanlı sultanları bu mânada hiçbir zaman gerçek halife olamazlar. Bununla birlikte bazen halife olarak anılmaları ise tarihte herhangi bir müslüman sultanın kendi topraklarında bu unvanı taşımış olması gibidir. MacColl ayrıca Osmanlı sultanının İslâm dünyasında halife olarak tanındığı iddialarını da reddetmekte ve eğer Hindistan'ın birkaç camiindeki cuma hutbelerinde onun adına dua ediliyorsa, bu genele teşmil edilemez, diyerek İngiliz-Hindistan hükümetinin buna müsaade etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Son olarak MacColl, Osmanlı Devleti'nde en yüksek dinî makamın şeyhülislâmlık olduğunu söyleyip eğer sultan gerçek bir halife olsaydı şeyhülislâmın fetvasına ihtiyaç duymadan işlerini yürütür ve en yüksek dinî makamda kendisi bulunurdu, diyerek iddiasını desteklemek istemiştir.[59]

The Nineteenth Century adlı dergide yayımlanan "Is the Sultan of Turkey the True Caliph of Islam?" başlıklı bir başka, fakat daha ustaca kaleme alınmış aleyhte bir yazı, H. Antony Salmone imzasını taşımaktadır. Üslubu itibariyle zaman zaman bir İngiliz tarafından kaleme alındığı izlenimini veren bu makalenin yazarı, gerçekte Suriye asıllı bir hıristiyan Arap olup Londra'da yayıncılıkla uğraşan ve Jön Türklerle yakın irtibatı olan Habib Antony Salmone'dur. Salmone'ye göre İslâm, Osmanlı sultanı ve Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti için çok önemlidir. Halifenin her türlü saldırıya açık bu-

58 Edinburgh ve Napoli Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra, İngiltere'nin birçok kilisesinde başpapaz olarak çalışmış; İslâm, İslâm medeniyeti ve Osmanlılar hakkında son derece katı görüşleriyle tanınmış, 1907'de ölmüştür.

59 MacColl'ın kitabının adı, *The Sultan and the Powers*'dır. Yukarıdaki görüşleri için bk. "The Musulmans of India and the Sultan", *The Contemporary Review*, Jan.-April 1897, V. 77, 290-294. MacColl'ın İslâm ve Osmanlılar'a saldırıları tepkilere sebep olmuş ve ona cevaplar yazılmıştır. Bunlardan bazıları için, *The Nineteenth Century* dergisinin editörü J. Knowles ve MacColl arasındaki yazışma metinleri özet olarak muhtevayı yansıtmaktadır, "MacColl on Islam", *Nineteenth Century*, CCXXVI, 1895, s. 1075-1082. Müslümanlardan tepki için bk. A. Ali, "Islam and Its Critics", *Nineteenth Century*, CCXXIII, Sept. 1895, 361-380. Amir Ali, "Islam and Canon MacColl", *Nineteenth Century*, Nov. 1895, CCXXIV, 778-785. MacColl'ın Osmanlı hilafeti aleyhindeki daha sonra yazdığı yazılarına bir örnek de 18 Ağustos ve 7 Eylül 1906 tarihlerinde *Times* gazetesine "The Khalifate" başlığı ile gönderdiği mektuplarıdır, bk. *The Times*, 28 Ağustos, 15 Eylül 1906. C. E. Farah, "Great Britain, Germany and the Ottoman Caliphate", *Der Islam*, 2, 1989, s. 265-266.

lunan İstanbul'da ikamet etmesi hilafet makamı için büyük tehlikedir. Fakat, eğer Osmanlı hanedanı çökerse, müslümanlar başka yerde, başka bir İslâm devleti kurabilirler. Esasen hilafetin artık Osmanlı hanedanının elinde devam etmeyeceğine dair birçok işaretler vardır. Hindistanlı bazı müslüman aydınlar, Osmanlı sultanı, İslâmın halifesi olduğu için onun idaresinin kusurları abartılmamalı ve müslümanların hassasiyetleri zedelenmemeli diyerek II. Abdülhamid'i korumak istemektedir. Halbuki acaba II. Abdülhamid gerçek bir halife olmanın şartlarını taşımakta mıdır? Elbette değildir. İslâm kaynakları hilafetin şartlarını ortaya koyarken müslümanların icmasını ve Kureyş soyundan olması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Kaldı ki Araplar, Türkleri daima yabancı olarak görmüşler ve hiçbir zaman Osmanlı yönetimine ısınamamışlardır. Bu durumda Arapların Osmanlı sultanlarını halife olarak tanımış olmaları nasıl mümkün olur?[60]

Bu ve benzeri iddialar ve suçlamalara karşı basında verilen cevaplar arasında dikkati çekenlerden birisi, yine Leitner'in "The Khalifa Question and the Sultan of Turkey" başlığını taşıyan yazıdır. Leitner, tıpkı 1884'te olduğu gibi, İngiliz hükümetini suçlamakta ve bu tür tartışmaların hükümetin teşvikiyle yoğunlaştığına dikkat çekmektedir. Ona göre İngiltere, Osmanlı sultanına karşı "histerik ve çelişkili bir tavır içerisindedir". Halbuki hilafet meselesini tartışmak için İslâmı bilmek ve Arapçaya vakıf olmak lazımdır. Buna rağmen 'devlet adamlarımız' arasında, basında bu meseleyi tartışanlardan kaç kişi bu yetkinliğe sahiptir? Bu mesele hakkında görülen karışıklığın yegâne sebebi hıristiyan devlet adamlarının Osmanlı sultanının dünya müslümanları üzerindeki dinî etkinliği konusundaki cehaletleridir. Eğer böyle devam ederse İngiltere bir tehlikeyle karşı karşıya gelecek ve İslâm dünyasındaki etkinliğini Fransa veya Rusya'ya kaptıracaktır.[61]

İslâm ve Osmanlıları savunmada dikkat çeken bir başka makale de Hindistan asıllı Rafiuddin Ahmed tarafından yazılmıştır. Ahmed, İngiliz basınında görülen İslâm ve Abdülhamid aleyhindeki kampanyanın beklenildiği gibi İngiliz çıkarlarına hizmet etmeyeceğini, aksine bütün dünya müslümanlarını

• • • • • •

60 H. A. Salmone Londra'da, *The Eastern and Western Review* adlı bir dergi neşretmekteydi. Aynı tarihlerde *Ziyaü'l-Hakâyık* adlı bir Arapça dergi çıkartıp bununla ilgili olarak Osmanlılar'la pazarlığa giriştiği de anlaşılmaktadır. Bk. Yıldız Parekende, 22 Ş. 1309 no: 1197/2, 4, L 1309, no: 1952; YEE, 18/75-4/75-4/51, BOA; Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasî Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 105. Salmone'nin bu ve bundan önceki makaleleri esasen Sultan II. Abdülhamid'in şahsına yönelik ithamlar ihtiva etmekte ve Genç Türkler'in muhalefet esaslarıyla paralel suçlamalarda bulunmaktadır. *Nineteenth Century*, XXXIX, No. CCXXVII, Jan. 1896, s. 172-180. Meselâ bkz. "The Real Rulers of Turkey", *Nineteenth Century*, CCXIX, May 1895, s. 719-733.

61 *The Imperial and Asiatic Quarterly Review*, 3rd Series, v. I, no. 1. 2, Jan.-Apr. 1896, s. 65-74.

İngiltere'den uzaklaştıracağını belirterek, bu konuda yazan gazeteci ve devlet adamlarını uyarmaktadır.

"İngiltere'de İslâm ve halife aleyhinde başlatılan amansız mücadele, İslâm dünyasında yankısını bulacak ve müslümanlar bunun kendi inançlarına karşı girişilmiş bir haçlı kampanyası olduğunu düşüneceklerdir."[62]

Bu tür gelişmelerin umulanın aksine II. Abdülhamid'in şöhretini de arttıracağını savunan Ahmed, son olarak İngiltere, geleneksel rakibi Rusya ile geleneksel dostu Osmanlı Devleti arasında tercihini yapmalı ve sultana reformlarında yardımcı olmalıdır, diyordu. Esasen bu çeşit savunmaya yönelik ifadelerin İngilizce yazan Osmanlılar da dahil olmak üzere müslüman yazarlarca sık sık tekrar edildiği görülmektedir.[63]

1890'larda İngiliz kamuoyunda görülen hilafet ve II. Abdülhamid aleyhtarlığına katılanlar arasında özellikle bu yıllarda Abdülhamid'e karşı muhalefetini yoğunlaştıran Jön Türklerin, genel olarak Osmanlı hilafetine inanmalarına rağmen, II. Abdülhamid'in bu unvana layık olmadığı şeklindeki propagandalarını da saymak gerekir.[64]

.....

62 Rafiuddin Ahmad, "A Moslem View of the Pan-Islamic Revival", *Nineteenth Century*, V. XLII, Oct. 1897, s. 517-526. Ahmed 1895'de yazdığı "How the Sultan Can Save His Empire?" adlı bir makale ile Osmanlı Devletl'nin reform çabalarına Avrupa'nın destek olması gerektiğini söylüyor ve İslâm dünyasının, bir İslâm halifesinin hıristiyan devletler tarafından sıkıştırılmasını kabul etmeyeceğini hatırlatıyordu"; *Nineteenth Century*, CCXXVI, Dec. 1895, s. 1009-1013. Aynı minvalde dikkat çeken ve müslümanların hassasiyetlerine saygı gösterilmesini isteyen, aksi halde doğabilecek kötü sonuçlardan İngiliz devlet adamlarının sorumlu olacağını belirten uzun bir yazı için bk. Ghulam-us-Saqlain, "The Mussalmans of India and the Armenian Question", *The Nineteenth Century*, CCXX, s. 926-939.

63 Bu alandaki zengin örneklerden meselâ Ahmed Rıza Bey'in "The Caliph and His Duties" başlıklı makalesi tamamen bu konuda İngilizleri bilgilendirmeye yöneliktir ve hilafete yönelik düşmanlığın istenmeyen sonuçlara götüreceğine işaret etmektedir. "Doğu, Batı için ebedî bir sırdır. Bütün söylenenler *Binbir Gece Masalları*'ndan arta kalan esrarengiz... atmosfer ve harem ile ilgilidir. Tabiatıyla insanoğlu bilinmeyene ilgi duyar. Batılılar için sultan bütün güce sahip, tebeasının malı ve canı üzerinde mutlak söz sahibi ve sınırsız otorite ile donanmış bir çeşit Romalı diktatör gibidir. Böyle gerçek dışı algılamadan çıkan olan tek kişi şimdiki sultandır". A. Rıza bundan sonra bir Osmanlı gözüyle İslâmda hilafet ve gerçek halifenin nasıl olması gerektiği hususlarını değerlendirir. *Contemporary Review*, vol. LXX, 1896, s. 206-209.

64 Sultan II. Abdülhamid bu hususta Jön Türkleri açıkça suçlayarak onların hilafet konusunda İngiliz politikasına hizmet ettiklerini söyler: "Yalnız şurasına teessüf olunur ki, bizim bazı Jön Türk denilen çapkın bozuntusu herifler, el ve ayaklarıyla İngilizlerin şu maksatlarını güçlendirmek için gece gündüz çalışarak böylesine bir kötülüğü fiile çıkarmaya çabalamaktadırlar". "Tercüman-ı Hakikat sahibi Ahmet Mithat Efendi'ye yazılmış Muhtıra-ı seniyye", YEE, 9 2638/72-4, M. Hocaoğlu, *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları*, s. 126.

Sultan II. Abdülhamid'e muhalif grupların gerek Avrupa'da çıkardıkları gazetelerle[65] gerekse yayımladıkları makale ve bildirilerle[66] padişahı neredeyse İslâm ve insanlık dışı ilân edecek kadar sertleşen ifadelerle sürdürdükleri bu çeşit faaliyetlerinin zaten 'Pan-İslâmizm tehlikesi'yle yönlendirilmiş olan İngiliz kamuoyunu daha da tahrik etmesi mukadderdi.[67] Meselâ bu amaçla yayın yapan *Hilafet* gazetesi Hindistan müslümanlarını rencide etmiş ve Hindistan'dan gönderilen okuyucu mektupları bu durumu tenkit etmiştir.[68]

Son olarak 1897'lerde İngiltere'nin Hindistan'ın, Kuzeybatı Serhat Eyaleti'nde, büyük bir ayaklanma ile karşı karşıya kalıp çok sıkıntılı günler ya-

.....

65 Jön Türkler, İngiliz gazetelerine verdikleri beyanatlardan başka, bizzat İngilizce nüshasını da çıkardıkları *Osmanlı* gibi bazı gazetelerde II. Abdülhamid aleyhinde çok sert yazılar yazıyorlardı. İngiltere'de Londra ve Folkestone'da basılan *Osmanlı* gazetesi özellikle Abdülhamid'in şer'an halife olamayacağına dair yayımladığı fetvalarla dikkat çekiyordu. Meselâ, "Zeyd, şurb-ı hamrı ibane etse ve tesettür-i nisvan-ı İslâmiyyeyi selb etse ve beytülmal-ı müslimîni kendi huzuzâtı uğurunda itlaf etse ve müslimînin âlât-ı gazasından ma'dud olan bir kısm-ı mühimmi ki, donanmadır, evhamına tebe'an mahvetse ve hürriyet-i ahrarı esarete kalbetse, hilafetten hal'i vacib olur mu? El cevab: Olur", Ketebehû el-Müftiyyü'l-Müslimîn. *Osmanlı*, No. 58, 15 Nisan 1900. Benzer fetvalar için bkz. *Osmanlı*, no 75, 1 Kanun-i sâni 1901; No. 82, 15 Nisan 1901; No. 96, 15 Teşrin-i Sâni, 1901. Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasî Hayatına Etkileri*, Kitabevi, İstanbul 1995, s. 183, 206-207; Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasî Örgüt...*, s. 623, dn. 67. Keza bu tür gazetelerin İngiltere'de gördüğü ilgi için bk. s. 98, 109.

66 Sözkonusu bildirilerden yapılacak birkaç alıntı hangi temaların işlendiği hakkında fikir vermeye yeterlidir: "... dest-i hün-rîzini ta kalbimize sokmaya hazırlanan zalim ve gaddar Abdülhamid'in devr-i hükümetindeki mel'anet ve mefsedetin derecesini tayin etmekten aciziz... Abdülhamid gibi mühîn-i din ü millet bir hükümdar hiç işidilmemiştir; bu derece denâet, bu kadar ihanet hiçbir ferdde görülmemiştir! ... İşte bunca mezalimi, bu kadar ihaneti bile bile yapan, nâhak yere halife diye takdis ettiğimiz alçak Abdülhamid'dir... İblis! Allah'ı tanımayan, Hz. Muhammed (sav) Efendimiz'i tahkir eden, sevgili vatanımızı Moskof'a satan, namaz kılmayan, oruç tutmayan böyle dinsiz bir padişahı muhafazada hâlâ sebat edecek misinİz? ... Silahınızı zalimlere, Abdülhamid'e doğru çeviriniz..."; "Dinimizce Abdülhamid padişah ve halife değildir. İnanmayanlar Kitap ve sünnete baksınlar... Kalkınız, o şeytan yaradılışındaki düzme halifeyi de yardaklarını da paralayınız...", Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasî Örgüt...*, s. 457-461, 553-555, 619-629.

67 Jön Türklerin İngiltere'yi Osmanlı devletine müdahaleye davet tarzında faaliyetleri hakkında bk. Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasî Örgüt...*, s. 93, 94, 115 (dn. 196), 127 (dn. 256), 129, 130.

68 6 Ekim 1899'da Londra'da "Türk-Arap Cemiyeti" tarafından yayımlanmaya başlayan *Hilafet* gazetesi Türkçe ve Arapça olarak 20 Ağustos 1903'e kadar devam etmiştir. Gazete "Hilafet-i Osmaniyye'nin devam ve hıfzı" gayesini gütmekle birlikte Sultan II. Abdülhamid'e şiddetli hücumlarda bulunuyordu. Gazetenin otuz üç sayısı British Museum'da mevcuttur. C. Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1876-1967)*, Belge Yayınları, İstanbul 1985, s. 84-87.

şaması, bu ayaklanmanın Sultan II. Abdülhamid tarafından teşvik, hatta yönlendirildiği iddialarını gündeme getirmiş[69], dolayısıyla bir taraftan II. Abdülhamid'e siyasî baskı yapılırken diğer taraftan da İslâm dünyasında onu yıpratmaya yönelik çalışmaların bir parçası olarak hilafet meselesi tekrar ortaya sürülmüştür.[70]

XX. yüzyılın başlarında İngiltere'deki hilafet tartışmalarında artık bir durgunluk dönemi başlamıştır. Konu hakkındaki farklı teorik yaklaşımlara rağmen ortaya çıkan bir gerçek vardır: O da artık Sultan II. Abdülhamid'in İslâm dünyasının hemen her tarafında zamanın halifesi olarak tanınmış olmasıdır. Nitekim bu durumun farkında olan İngiliz dış politikasının etkin isimlerinden Lord Cromer (1841-1917) ve Alfred Lyall "Sultanın hilafet iddiasının geçerliliği meselesinin tartışma konusu yapılmaması" taraftarıdırlar.[71]

Bu yönde diğer önemli bir gösterge de 1906 sonlarında aralarında W. Chirol, T. W. Arnold ve General T. Gordon gibi gazeteci, ilim adamı ve askerlerin de bulunduğu etkili kişilerin katılımıyla gerçekleşen *Central Asian Society* Kongresi'nde ortaya çıkan görüştür. Buna göre Sultan II. Abdülhamid'in İslâm dünyasına kendisini bir halife olarak kabul ettirdiği bir gerçektir. "İngiltere artık Osmanlı Devleti'ne ve hilafete yönelik menfi yaklaşımlar içinde bulunmak yerine, sultan ve Osmanlı Devleti İngiltere'ye karşı apaçık bir düşmanlık sergilemedikçe, sultanın dinî ve siyasî otoritesini desteklemeli ve saygı duymalıdır."[72] Bu tür yaklaşımların siyasî karar mercileri tarafından da benimsendiği ve özellikle 93 Harbi'nden sonra resmi belgele-

69 Bu bölgedeki idarî yapı değişikliklerine karşı tepki olarak ortaya çıkan ve İngilizleri ciddi mânâda sıkıntıya sokan ayaklanma, Osmanlılar'ın Yunan savaşı akabinde gelişince, İngilizler II. Abdülhamid'in savaş sonunda Yunanistan'ı destekleyen İngiltere'den intikam almak için bu ayaklanmayı teşvik ettiğini düşünmüşlerdi. FD, Sec. Oct. 1897, no. 416-436, NAI.

70 Bu konu ile ilgili olarak İngilizlerden gelen baskılar Sultan II. Abdülhamid'i ciddi olarak sıkıntıya sokmuş ve ayaklanma ile hiçbir ilgisinin olmadığına dair İngilizlere teminat vermişti. FD, Sec. E. Apr. 1898, no. 171, NAI; A. Özcan, *Pan-İslâmizm*..., s. 152-153.

71 Lord Cromer 1883-1907 arasında Mısır'da bulunmuştur. Lyall'ın Hükümete sunduğu bir raporda şu ifadeler geçmektedir: "Hilafet meselesini tekrar gündeme getirmek büyük bir hata olur. Osmanlı hilafetinin aleyhine yapılacak bir ilanat müslümanlarca sultanın otoritesini zayıflatmaya yönelik bir tavır olarak anlaşılacak ve bu muhtemelen onun durumunu daha da kuvvetlendirecektir. Böylece müslümanlar onun etrafında birleşeceklerdir. Bu meseleyi tekrar açmakta bize hiçbir faydanın olacağını sanmıyorum. Kaldı ki eğer İslâm dünyası onu bir halife olarak tanıyorsa, 400 seneden beri hilafet iddiasında bulunan Osmanlı sultanlarının ilk beş [dört] halifenin sahip olduğu meşru şartlara gerçekten sahip olup olmadıkları konusundaki eski tartışmayı tekrar başlatmak faydasız olacaktır", Memo by A. C. Lyall, 19 June 1906, I/PS/10/523, s. 273/15 IOR.

72 Proceedings of the Royal Central Asian Society, Nov. 1906; C.E. Farah, "Great Britain, Germany and the Ottoman Caliphate", s. 273-274.

rinde Sultan II. Abdülhamid'den halife olarak bahsetmek istemeyen İngilizlerin artık bu durumu kabullendikleri görülmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1906'ya ait Türkiye hakkındaki yıllık raporunda şu ifadeler yer almaktadır:

> "Osmanlı sultanı bir halife olarak sünnî İslâm dünyasının mânevî lideridir... Osmanlı sultanlarının hilafet iddiası uydurma ve gerçek dışı olmasına rağmen, onların bir halife olarak unvanları sadece kendi tebeaları olan sünnî müslümanlarca değil Hindistan, Arabistan ve Afrika'daki diğer müslümanlarca da kabul görmüştür. İslâmın mukaddes bölgelerine hakim olmak ile Peygamber'in kılıcı ve hırkası da dahil mukaddes emanetlerine sahip bulunmak Peygamber'in halifesi olabilmek için yeterli kabul edilmiş görünüyor."[73]

Görüldüğü üzere İngiltere'nin hilafetle yakından ilgilenmesi, sanıldığının aksine, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde değil, daha öncelere gitmektedir. İngiltere 1870'lerden önceki bilinen Osmanlı yanlısı siyasetinde zaman zaman Osmanlı sultan-halifelerinin dünya müslümanları üzerinde var olduğu kabul edilen nüfuzunu kendi çıkarları için değerlendirmeye çalışmışken özellikle 93 Harbi'nden sonra sözkonusu bu nüfuzun kendi aleyhinde kullanılabileceği ihtimalinden dolayı karşı politikalar üretme yoluna gidilmiştir.

İngilizce resmî ve özel literatüre yansıyan bu çabalarda genel olarak siyasî ve duygusal hususlar olmak üzere iki saik söz konusudur. Siyasî nedenlerle konuya ilgi gösterenler İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden vazgeçip artık Arabistan yarımadasını kendi kontrolüne alarak çıkarlarını koruması gerektiğini savunmakta, buna zemin hazırlamak için de hilafetin Araplara intikalini istemektedir. Ya da bunun tam tersi Osmanlı halifesinin, müslümanlar üzerinde büyük nüfuzu olduğu gerekçesiyle, İngiltere menfaatlerinin Osmanlılarla iyi ilişkiler içerisinde olmayı gerektirdiğini söylemektedirler. Duygusal nedenler Osmanlı-Türk-İslâm düşmanlığı ya da dostluğu hissiyatlarından kaynaklanmaktadır. Böylesine farklı nedenlerle konuya ilgi gösterenlerin başkalarını ikna etmek veya görüşlerini kuvvetlendirmek için üzerinde en çok durdukları husus hilafetin Kureyşliliği meselesidir. Aleyhte olanlar ısrarla bunu dile getirirlerken, diğerleri de bu ilkenin ilk dönem Arapların dışında kimseyi bağlamayacağını ifade etmişlerdir.

Hilafet meselesi İngiltere-Osmanlı resmî devlet ilişkilerinde ise, daha çok genel dış politika çerçevesinde bir tehdit ve pazarlık unsuru olarak gündeme gelmiştir. İngiltere'nin hiç ilgisi olmayan, meselâ Ermeni meselesin-

73 *Annual Report for Turkey for the Year 1906;* FO, 195/2363, keza bk. 371/345.

de bu kozu hatırlatması, hilafetin nezaketini ve önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda bir başka gerçeğe de işaret etmektedir. İngilizler 1870'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin yakın bir zamanda dağılacağı beklentisi içinde olmuşlar ve bu an geldiğinde hazırlıksız yakalanmamak için gerektiğinde uygulanmak üzere alternatif politikalar geliştirmişlerdir. İşte hilafetin Araplara intikali unsurunu da içine alan genel Arap politikası bunlardan birisidir. Ancak İngilizlerin yakın bir gelecekte diye tahmin ettikleri bu gelişme II. Abdülhamid'den sonra gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki İngiliz-Arap ilişkileri değerlendirildiği zaman görüleceği üzere uygulanan planların izlerinin 1870'lere dayandığı hemen farkedilecektir. Bu durumda net bir şekilde ortaya çıkıyor ki Birinci Dünya Savaşı'nda gerek Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne isyanı gerekse bu dönemde ortaya çıkan hilafet tartışmaları mevcut şartlar içerisinde kendiliğinden ortaya çıkmış bir vakıa değil, düşünce planında temelleri çok öncelere dayanan ve muhtemel gelişmelere göre tarz-ı hareket belirleyen arayışların neticesidir.

HİLAFET RİSÂLE-LERİ

OSMANLI SULTANININ "HALİFE" UNVANININ MÜDAFAASI

UNVANIN KADÎM OLUŞU, MUTEBERLİĞİ VE EVRENSEL OLARAK KABULÜ

A VINDICATION
OF THE
OTTOMAN SULTAN'S TITLE OF 'CALIPH':
SHOWING ITS ANTIQUITY, VALIDITY,
AND UNIVERSAL ACCEPTANCE

J. W. REDHOUSE
MEMBER OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

TÜRKÇESİ:
SAMİ ERDEM

LONDON,
EFFINGHAM WILSON, ROYAL EXCHANGE,
1877

A VINDICATION

OF THE

OTTOMAN SULTAN'S TITLE OF "CALIPH;"

SHEWING ITS ANTIQUITY, VALIDITY, AND UNIVERSAL ACCEPTANCE.

By J. W. REDHOUSE,

Member of the Royal Asiatic Society,

etc., etc., etc.

LONDON:

BYFINGHAM WILSON, ROYAL EXCHANGE.

1877.

Birkaç ay önce Avam Kamarası üyelerinden, İngiliz idaresindeki Hindistan'ın emekli bir mülkiye memuru ve daha sonra da Bengal'den sorumlu vali yardımcısı olan bir zat[1] Türk Sultanının, -daha sonra göstereceğimiz üzere- Osmanlı Kanun-i Esasisi'nin ilan ettiği ve Avrupa'nın bütün beldelerinde, Asya ve Afrika'nın neresinde olurlarsa olsunlar bizzat Müslümanların kahir ekseriyetinin telakkileri üzere İslâm dünyasının yegâne Halifesi olduğu keyfiyetini inkârın ilk örneğini dile getirdi. Maksadını her türlü şüphe ihtimalinin ötesine taşımak için bu Parlamento üyesi, *Times*'da alenen "Türk Sultanının Müslümanların başı olmasının, Rusya Çarı'nın Roma Katoliklerinin ve İngiltere Protestanlarının başı olmasından daha öte bir şey olmadığını" ya da [tam bu kelimelerle olmasa bile -çev.] hafızamızda olduğu kadarıyla bu meâlde sözler sarfetti.

İkinci bir emekli Hindistan mülkiye memuru, birkaç gün sonra aynı gazetede bizi şöyle bilgilendirdi: Osmanlı Sultanının bu "*yeni hak iddiası*" kendisine göre "Hindistan'daki İngiliz gücü için pek tehlikeliydi", ya da aynı meâlde ifadeler.

• • • • • •

1 Bu şahıs, Avam Kamarası'nın liberal üyelerinden Kirkcaldy mebusu Sir George Campbell'dir, bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877 - 1882", *Die Welt des Islams*, 36/1 (1996), s. 65 [çev.].

Son birkaç gün zarfında, yüksek seviyeli bir hukukçu olan üçüncü bir Hindistan emekli mülkiye memuru, içinde Sultan'ın, Müslümanların yegâne halifesi "*olmadığı*"nı ve *olamıyacağını* göstermek üzere bir "hukuki argüman" serdettiği bir risâle (*pamphlet*) yayınladı.

Biz bu iddiaları hatalı, beyhude ve uygunsuz telakki ediyoruz. Söz konusu risâlede atıfta bulunulan "Bulgaristan zulümleri"nin, büsbütün yabancı entrikaların ürünü olması hasebiyle bu meseleyle uzaktan yakından bir alakası yoktur. Elçiler ve konsolosluk görevlilerince dağıtılan yabancı altınlar ve yabancı ajanlar yoluyla tahrik edilen Bulgarlar, topyekün bir Türk katliamıyla başlayacak olan bir isyan tertiplemişlerdir (1821'deki Yunan isyanı zamanındaki yabancı organizeli planda olduğu gibi, hem kıtada hem de adalarda, yani Sakız'da). Yapabileceklerini en vahşi biçimde gerçekleştirmişler ve yabancı kışkırtıcıların beklediği ve Avrupa'da Türkler aleyhine umumi infial yaratmanın bir vasıtası olarak bel bağladığı üzere böylesi öçlere maruz kalmışlardır. Bu hesap kısmen başarıya ulaşmıştır -*atılan çamurun izi kalmıştır.*

İmdi, biz bu iddiaları *hatalı* buluyoruz, zira ilk olarak, bu unvanın [halifelik -çev.], son zamanlardaki ya da mevcut Türk Sultanı'nın yeni ortaya konmuş bir faraziyesi olmaktan ziyade 1517'ye kadar uzanan bir tarihi vardır ve belki tedricî olarak ama genellikle, Çin'den Cezayir'e, Sibirya buzullarından tropikal Sumatra ve Java adalarına, İngiliz kolonisi olan Ümit Burnu'na kadar bütün sünni İslâm dünyası tarafından ikrar edilmiş, kabul edilmiş ve benimsenmiştir.

Bu iddialar *hatalıdır,* çünkü ikinci olarak, incelenen risâlede ileri sürülen argüman yani, Halifenin "soy olarak Arap Kureyş kabilesinden olması" gerektiği hususu, Emevi ve Abbasi hanedanları rejiminde bile ilk Müslüman hukukçular arasında -hatta ve hatta bizzat Peygamber'in vefat ettiği gün, ashabı arasında- ihtilaf konusu olmuş bir hususdu. İleride bu hususları ortaya koyacağız.

Bu iddialar *beyhudedir,* zira, hukuki argüman muhkem olsa bile 360 yıllık bir *temellükten* sonra birisinin bu *hakkı* sorgulaması için vakit çok geç olmalı. Ve zira, bu tür bir İslâmi meselede kahyalığa soyunmak, (bilimsel ya da eski zamanla ilgili spekülasyon maksadı müstesna -müellif), Romanist dünya rıza gösterirken, iddia ederken, sahiplenirken, Protestanların kendilerini Papa'nın bu unvana hakkı olup olup olmadığını kararlaştırma konumunda farzetmelerine denk düşecek şekilde, Hristiyanların mütecaviz bir dahli biçiminde tezahür etmektedir.

Bu iddialar İngiliz insanı açısından *uygunsuzdur*, zira, Kraliçe hazretlerine -"Kayser-i Hind"e- bağlı olduğu söylenen 40 milyon Müslümanın muhtemelen çoğunluğunun, sünni müminler olarak, bu iddiayı [hilafet iddiasını -çev.] kanaatlerinin muazzez bir ifadesi olarak kabul ettikleri görülecektir. Nitekim, söz konusu edilen risâlenin de ikrar ettiği üzere, "Bombay Müslümanlarından Kraliçe hazretlerine gelen bir arîzada Müslüman tebaanın ekseriyeti tarafından, Türk hükümdarının, Peygamber'in halifesi ve Kraliçe'nin reayasının 40 milyonunun saygın dinî reisi olarak görüldüğü ifade edilmiştir."

Kuşkusuz, bu arîzayı kaleme alan Müslümanlar kendi dinî kanaatlerini, Hindistan mülkiye memurluğu yapmış olan İngilizlerden daha iyi bilirler ki bu İngilizler, orada ikamet ettikleri çeşitli zaman dilimleri zarfında hiçbir zaman "kendi cemaatlerinin herhangi bir dinî reisine böylesi büyük bir ima işitmemişlerdir". Ve eğer Hindistan'daki sünni Müslümanlar gerçekten bu arîzanın kendilerine atfettiği inancı taşıyorlarsa, ileride ortaya koyacağımız üzere İslâm dünyasının her yanındaki sünni cemaat uzun zamandır bunu böyle kabul etmektedir. Şu halde İngiltere'nin faal ya da emekli Hindistan mülkiye memurlarının kendilerini bu nazik konunun hakimi yerine koymaları ve Müslümanların iddia ettiği şeyi inkâr etmeleri fevkalade uygunsuz değil midir? Gazetelerin bize bildirdiği kadarıyla bu inkârın ötesine geçip, Türkiye'yi altetmeyi hedeflediği kadar, Hindistan'ı ve bütün Avrupa'yı da tehdit eden ihtiraslı ve dev boyutlardaki despotik güçle olan mücadelesinde, Müslüman reayamız tarafından, kendisine yardımcı olmak üzere ianelerde bulunmak suretiyle Sultan-Halife'ye gösterilen sempatiyi ortadan kaldırmak için oradaki çeşitli görevlilere talimatnameler gönderilmesi hadisesinde de durum fazlasıyle aynıdır.

Şimdi, yapabildiğimiz ölçüde, iddiamızın doğruluğunu ortaya koymaya çalışalım. Bunu tafsilatlı olarak yapabilmek için elimizde malzeme yok ve zaman da kısıtlı. İnceleme konusu olan matbu risâle de vazifesini ifa ediyor.

1. *Bu unvan yeni değildir.* Lord Stratford de Redcliffe'in 14 yıl önce yazılmış olup bu ayki *Nineteenth Century*'de yer alan makalesinde Sultan, açıkça Halife diye tesmiye edilmiştir. Bizim şahsen elli yıllık bilgimiz onu hep böyle duymuş ya da okumuştur. Söz konusu risâle D'Ohsson'un *Tableau Général de l'Empire Ottoman*'ından şu meâlde bir pasaj iktibas etmektedir: "Mısır'ın Türkler tarafından fethi zamanında, Abbasi Sarayı tarafından Osmanlı Sultanları lehine Hilafetten resmi bir feragat yapılmış-

tı." Şimdi bu iddia doğru veya yanlış, şurası bir gerçektir ki D'Ohsson'un bu pasajı ihtiva eden eseri Paris'te m. 1788 yılında yayınlanmıştı. Şu halde söz konusu unvanın temellükü yahut sahiplenilmesi, yüz yıl önce, yani İngiliz gücünün Hindistan'da üstün duruma gelmesinden hayli zaman önce -diğer Avrupalı milletlerin bizi ve oradaki konumumuzu kıskanmasından önce- yazarlarca biliniyordu. D'Ohsson bir İsveçli idi ve doğduğu ve neredeyse hayatının tamamını kralının hizmetinde geçirdiği İstanbul'da hükümdarının elçisi (minister) olarak bulunmuştu. Bu sebeple onun *bu konudaki* delili itiraz kabul etmez özelliktedir. Bizim elimizde, İstanbul'da h. 1155 (m. 1742)'de basılmış[2], Avrupa'da çok yaygın olarak bilinen *Ferheng-i Şu'ûrî* isimli Türkçe bir kitap var ki bu kitabın kapak sayfasında zamanın sultanı, diğer unvanlar yanında şöyle tavsif edilmiştir: "Padişah, Süleyman diye meşhur, Hilafet tacına nur saçan". Bu, 135 yıl önce olan bir şeydir. Dolayısıyla, bu unvanın kullanımı kadîmdir, nevzuhur bir bidat değildir; her ne kadar İngiliz idaresindeki Hindistan mülkiye memurları "bunu hiç duymamış olsa da".

2. *Bu unvan genel olarak sünni Müslüman dünya, yani evrensel sünni cemaat tarafından bilinmekte ve benimsenmektedir;* her ne kadar bazı istisnaları olsa da. Onların bu genel kabulü kısmen Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü dikkate almaktan, kısmen de onun [Osmanlı imp. -çev.], kutsal mekânları ve emanetleriyle beraber Sultan'ın kendisini hizmetkârı olarak tavsif ettiği -ki en değerli unvanlarından birisi de Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn'dir- iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine'ye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Yine Sultan, hac kervanlarının yıllık gidiş gelişlerini temin etmek için her yöreden Mekke'ye müteveccih çeşitli yolların güvenliğini sağlamayı üstlenmektedir. Bu hacılar, Hindistan da dahil olmak üzere sünni-gayri sünni, Müslümanların bulunduğu her yerden gelmektedir; tabiî olarak bunlar mukaddes beldelerin "Hâdim"ine itibar etmektedirler.

Bu benimsemenin evrensel boyutta oluşunun misâlleri olarak şunları zikredebiliriz: Fethedilmiş Hollanda kolonilerinin Napolyon dönemindeki İngiliz valisi Sir Stamford Raffles, Sumatra ve Java Maleylerinin, Türk Sultanını, alenen kendilerinin halifesi olarak tanıdıklarını gördüğünü zikretmektedir. Halife olması hasebiyle Türk Sultanı Selim'e, Java Müslümanlarından bir temsilci heyet tarafından verilen, şikayet ettikleri birtakım zorlukların telafisi için Hollanda Hükümeti nezdinde kendileri le-

2 Dâru't-Tıbâati'l-Ma'mûre [çev.].

hinde nüfuzunu kullanmasını rica ettikleri bir arîzayı 1842'de, bizzat biz, İstanbul'daki elçimiz Lord de Redcliffe aracılığıyla İngiliz İdaresine iletme vasıtası olmuştuk. Yine, son birkaç yıl içinde, Ümit Burnu'nda mukim ve İngiliz tebaası olan Müslüman Maley kolonisi, Temsilciler Meclisi ve Koloni Bürosu'na seçilmiş olan üyesi aracılığıyla kendilerine, akidelerini ilgilendiren medeni [hukuka ilişkin -çev.] meselelerde yol gösterecek muktedir bir İslâm Hukuku mütehassısının gönderilmesini istemek suretiyle Halife olarak Sultana talepkâr bir arîzada bulunmuşlar ve talepleri de yerine getirilmişti.

Bundan başka, tarihçiler tarafından, Buhara ve Hive Emirlerinin Bağdat'taki Abbasi Halifeleri zamanından beri tevarüs yoluyla Sultan'ın sarayında Sakibaşı, Kuşçubaşı (Şahincibaşı) vb. itibarlı mevkileri ellerinde bulunduregeldikleri ve halen de bunu sürdürdükleri ifade edilmiştir. Öyle ki, bu prensler her yeni sultanın cülusunda, kabul edilmiş ruhani reislerine hediyeler götüren özel elçiler göndermektedirler.

Yine herkesçe bilinen bir husustur ki, ülkeyi Çin boyunduruğundan kurtardıktan sonra ilk olarak -Melikin, inancın (faith) düşmanlarına hücum eden muhafızı anlamına gelen- Atalık Gazi unvanını almış ya da tahta çıkarmış olduğu Meliki tarafından kendisine bu unvan tevcih edilmiş olan Kaşgar hükümdarı Yakub Han, bu Atalık unvanını, Halife sıfatıyla Sultan tarafından kendisine tevcih edildiğinde daha yüksek bir unvan olan Emir ile değiştirmiştir. Hatta Kaşgar'da kendi şahsını herhangi bir şekilde zikretmeksizin, Sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde onun adına para basmıştır. Bu nadir altın paraların bazıları, daha geç bir dönemde Hindistan'dan İngiltere'ye külçe halinde gelmiş ve bize bu bilgileri ve kurtarılan paralardan birisinin ön ve arka yüzlerinde yer alan kahramanları [paranın adlarına basıldığı kimseler –çev.] cömertçe ileten bir arkadaş tarafından eritme potasına gitmekten kurtarılmıştı.

Yaklaşık bir yüzyıl önce Kırım'ın II. Katerina tarafından hainice gasbedilmesinden sonra Rusya ile barış müzakerelerinin yapıldığı esnada, zamanın Sultanının, dikkate değer bir süre, siyasi olarak boyun eğmeye zorlandığı bölgelerde kendisinin kadıları ve hukukçuları nasbetme konusundaki ruhani hakkından feragat etmeyi reddettiği tarihî bir vakıadır. Bu yüzden, savaşın bir tek bu hususta dolayı yeniden alevlenmesine ramak kalmışken arabulucu güçler tarafından [savaş tehlikesi –çev.] büyük bir güçlükle savuşturulmuştur.

Bu gerçekler, söz konusu unvanın ne kadar yaygın biçimde kabullenildiğini gösterme konusunda daha da öteye gitmektedir.

Aynı zamanda, şurası da tamamıyla gerçektir ki bu unvan bazı Mutezilî ve gayrı sünni Müslüman mezheplerce reddedilmişti ve halen de reddedilmektedir. Bunların en eskisi, bizim tarihe göre [miladi –çev.] sekizinci yüzyıla kadar uzanan ve Arabistan'ın doğu ve güney sahillerinin kenarında bulunanlardır. Yemen İmamları, Maskat İmamları ve Zengibar Sultanları/Seyyidleri bunlar arasından neşet etmiştir. Diğerleri ise, Sultanı, Endülüs Emevi Halifelerini ya da Kurtuba ve Granada'da bu çizgiyi müteselsilen devam ettiren hanedanlardan biri ya da ötekinin halefi olduğunu iddia eden Fas halkıdır. Bunların hepsi mahza Mutezilîdir. Ancak uçtan uca az ya da çok Hindistan'da ve Fırat ve Dicle vadilerindeki bazı Arab kabileleri arasında yayılmış olan, bilhassa, modern İran Krallığı halkı tarafından temsil edilen gayrı sünni Şia mezhebi, yalnızca Osmanlı Sultanı'nın unvanını değil, aynı şekilde, sadece Muhammed'in damadı, dördüncü halife Ali hariç olmak üzere ilkinden itibaren bütün halifelerin unvanını da kabul etmemiştir. Onlar, Halife terimini reddederek, Ali'den sonra imam olarak onun soyundan 11 kişiyi kabul ederler. Esrarengiz biçimde ortadan kaybolan fakat Şiilerce halen yaşadığı kabul edilen sonuncu imam yeniden ortaya çıkacak ve bütün yeryüzünü yeniden fethedecektir. Bu gerçekleşinceye kadar Şii fukaha, imamın geçici muhafızları olarak telakki edilmektedir. İşte bunlar çoğunluktan ayrılan muhtelif gruplardır: tabii ki Vehhabiler de unutulmamalıdır. Bunlar -bir tür Protestan- Orta Arabistan'da bu yüzyıl [19. yüzyıl -çev.] içinde neşet etmişlerdir.

3. Şimdi, ortaya koymuş olduğumuz üzere, Osmanlı Sultanlarının, dört yüzyıla yaklaşan ve böylesine evrensel olarak kabul görmüş olan kadîm unvanlarına olan haklarının hukuki argümanına gelmiş bulunuyoruz.

Adı geçen risâle onların bu unvanı [kullanma -çev.] haklarını reddetmek için iki hususu tekrar tekrar ima etmektedir. Birincisi, Mısırlı Abbasi Halifeleri hanedanı mevsuk değildir veya en azından ispatlanmamıştır. İkincisi, Arap Kureyş kabilelerinden gelmemeleri hasebiyle Osmanlı Sultanları, bu unvana sahip olmak için gereken bütün ehliyet ve liyakattan yoksundurlar. Bunlara belki üçüncü bir husus ilave edilebilir ki o da şudur: [Halifelik -çev.] makamı verasetle intikal etmez ve dolayısıyla, bir Osmanlı Sultanının halife olduğu varsayılsa bile bu olay sebebiyle meydana gelen irsî bir hak söz konusu değildir. Ümid ederiz ki bu, söz konusu risâlede *hak* [Osmanlı Sultanlarının halife unvanını kullanma/sahiplenme hakkı –çev.] meselesiyle ilgili olarak ileri sürülen itirazların hakşinas bir aktarımıdır.

Bu itirazların cevapları şöyledir:

Birincisi, aynı tarzda, Emevi Hanedanının ilk Abbasi Halifesi tarafından katl edilmesinden sonra, gerçek ya da uydurma, hayatta kalmış olan münferit bir şahıs, muayyen bir fasıladan sonra m. 756'da İspanya'da ortaya çıkmış ve, ya siyaset icabı (siyaseten) ya da öyle inandıkları için bu uzak ülkenin yöneticileri ve hukukçuları tarafından tanınmış ve tahta geçirilmiştir. Böylece onun sülalesi Endülüs'te ve Batı Afrika'nın bir kesiminde, Fas Sultanının üç farklı hanedana mensup selefleri onları tarderderek yerlerini aldıkları ve müteselsilen biri diğerine aynı tarzda davrandıkları uzun süre zarfında bölgesel halifeler olarak yönetimi elinde bulundurmuştur. Yine, aynı biçimde, m. 1258'de Cengiz'in torunu Hülagu tarafından Bağdat'ta Abbasi sülalesinden binlerce kişinin katledilmesinden sonra, kendisini, "hayatta kalmış" olarak adlandıran münferit bir şahıs, gerçek ya da yanlış ama belirli sayıdaki şahitlerle desteklenmiş olarak, Mısır ve Suriye Memluklu Sultanı Baybars'ın sarayında halifelik iddiasıyla ortaya çıktı. Bu kimselerin tamamını, düzmeciler olarak zerre kadar zorluk çekmeksizin ölüme gönderebilecek durumda olan Sultan, meseleyi kendi hukuki danışmanlarından oluşan bir heyete havale etmiştir. İnceleme ve uzun teemmül sonunda onlar iddiayı tasdik etmişler, Sultan da aynı şekilde davranmıştır. Bu hükümdar, bir ordu ile derhal Suriye'ye doğru yola çıkmış ve Dımeşk'ten Yeni Halife'yi, askerlerle birlikte Bağdat'ı geri almak üzere göndermiştir. Tatarlar [Moğollar] yolda ona saldırmışlar ve [halife olarak -çev.] tanınmasından beş ya da altı ay sonra hayatını kaybetmiştir. Geriye bir erkek evlat bırakmamış, ancak katliamdan kurtulan başka bir fert bulunmuş ve benzer biçimde Baybars ve hukuki danışmanlarınca Halife olarak tanınmıştır. Mısır Abbasi hanedanına mensup diğer 15 halife, hayatta kalmış olan bu ikinci şahıstan gelmiştir. Herbiri ihtimal ki, ceddi tarafından tayin ve teyid edilmiş veya uzman hukukçular ve heyet üyeleri [*ehl-i hall u akd* -çev.] tarafından -belki de, çok sonraları keşfedilen fakat iyi bilinen, kraliyete mensup bir *congé d'élire* tarafından piskopos seçiminde kullanılan İngiliz metoduna uygun biçimde- seçilmişlerdir. Onlardan birisi I. Bayezid'e m. 1394'te, kendisinin isteğine binaen Sultan unvanını tevcih etmiştir. M. 1517'de İstanbul'un üçüncü Sultanı I. Selim Suriye ve Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak etti. Bu olayın cereyan etmesi üzerine tarihçilerin aktardığına göre, zamanın halifesinin Sultan lehine makamından çekildiğine dair bir belge tanzim edilmiştir. Yerel hukukçulardan teşekkül eden heyet, her ihtimale karşı, Sultana eski topraklarından ve Suriye'den refakat edenlerle birlikte, yet-

kin olarak kabul edilen mevcut nüfuzlu kimselerle desteklenmiştir. Bu durum, Kureyş Kabilesinin prensi olan Mekke Şerifi tarafından ve tabii olarak İmparatorluğun [Osmanlı -çev.] bütün hukukçuları ve avam tarafından derhal tanınmıştır. Görevinden feragat eden halife, Sultanla birlikte İstanbul'a gitmiştir. O günden bugüne Sultan-Halife hep hanedandan seçilmiş ve zahirî bir veraset görüntüsü taşıyabilen ancak ihtimamla, katı bir hukuki ve şer'î prosedür metoduna uygun olarak yapılmış olan katı kural ve teamüllere uygun biçimde, mukarrer olduğu vechile İmparatorluğun baş hukukçuları ve bürokratları tarafından -gerçekte ise zımnî bir *congé d'élire* tarafından- ilan edilegelmiştir. Sünni İslâm dünyasının diğer kesiminin bu unvanı nasıl ve ne zaman tanıdığını söyleyemeyiz, ancak yukarıda ortaya konan gerçeklerin kesinlikle gösterdiği üzere bu, çok önceleri gerçekleşmiş olmalıdır.

Şimdi biz, bir Halifeler hanedanının yeni bir kurucusunun seçimi ve tanınması ile ilgili olarak şu üç, hatta dört (daha fazlası da vardır -müellif) misâli zikrettik: İspanya'nın ilk, Mısır'ın ilk ve ikinci ve Osmanlı'nın birinci [halifelerinin seçimi -çev.]. Hukukçular özellikle fukaha ya da diplomatistler, sâikin kâfî derecede güçlü olduğu herhangi bir zamanda [sahip oldukları -çev.] prensipleri vakıalara ya da vakıaları kendi prensiplerine irtibatlandırmakta sıkıntı çekmişler midir? Ve yine, bizatihi 360 yıllık bir temellük, insanlığın büyük kısmını ve Hindistan mülkiye memurlarını tatmin hususunda kâfi derecede muteber değil midir? Hiç şüphe yok ki bu dört yeni halifeyi meşru kılan heyetler, kararları için gerekçelere ve teamüllere sahiptiler. Ne yazık ki biz, onların bu konudaki düşüncelerinin detaylarını bilmiyoruz ve her bir örnek olayda sadece ana noktaları tahmin edebilmekteyiz.

Söz konusu risâle bize yardımcı oluyor: "Farklı beldelerde iki İmam (Halife demek istiyor -müellif) tayin edildiği vakit (...) makam, ilk tayin edilen kişiye ait olur"; ve yine "İmamın beldesinde hazır bulunanlar, onun halefini tayin etmede rüçhan hakkına sahip değillerdir, her ne kadar onun ölümünden", görevden ayrılmasından veya hal edilmesinden "ilk haberdar olmaları dolayısıyla genellikle böyle yapmaya muktedir olabilirlerse de". Hadise kesinlikle bundan ibarettir. Bu dört örneğin ilkinde (yaklaşık yüz yıl öncesinde Ali ve Muaviye hadisesinde olduğu üzere -müellif) biri Bağdat'ta diğeri de Endülüs'te olmak üzere iki halife seçilmiş bulunuyordu. Taraflardan her biri sadece kendi halifesinin hakikî olduğunu söylüyordu. Buradan kaynaklanan bölünme hukuki olmasa bile fiilî durum olarak müteakip halefler olan Fas ve İstanbul ara-

sında bugüne kadar mevcut olmaktadır. İkinci ve üçüncü örneklerde, seçim, uzun süredir münhal bulunan makam için doğru adayı bulduklarına kanaat getiren kimselerce yapılmıştı. Dördüncüde ise, [mevcut halifenin -çev.] azlini ve halefinin tayinini gerçekleştirenler, [halifelik makamındaki -çev.] boşluğu zorunlu olarak ilk önce bilen kimseler olmaları hasebiyle, gönüllü ya da mecburen, halef olan zatı zahiren seçmek suretiyle teyid etmişlerdi.

Bu son tayin ya da seçimin veyahut her ikisinin, herkesin itiraf edeceği şekilde kan bağı bakımından Kureyş kabilesine yabancı olan bir hükümdar lehine gerçekleştirilmesinden dolayı, ferasetli ve ciddi bir fukaha heyetinin, kararlarını şer'î bir delille desteklememiş olacaklarını farzedemeyiz. Evet, [bu tayin ya da seçimi -çev.] destekleyen bir güç bulunması hasebiyle bunun [delilin -çev.] kamil bir şey olması gerekmezdi. Ancak, onun en azından, şeriata saygılı bir zümre tarafından makul ve kabul edilebilir olması gerekliydi. Öyle görünüyor ki adı geçen risâle bu varsayımı reddetmektedir. Bu sebeple, sonuçta, dışarıdan birisi olarak, muteber veya en azından büyük ölçüde kabule şayan bir argümanın mevcut olduğunu göstermeye çalışacağız. Onlar, burada öne süreceğimiz [argümanlardan -çev.] daha iyisine sahip olmuş olabilirler.

Risâlede s. 11, l. 10'da deniliyor ki: "onun (seçilecek halifenin -müellif) soy bakımından Kureyş kabilesinden olması gereklidir. Buna dair, bizzat Peygamber'in bir hadîsinde açık hüküm vardır."

Ancak, Kalküta'da m. 1862'de iki Hindistan mülkiye memurunun denetimi altında basılmış olan *A Dictionary of the Technical Terms Used in the Sciences of the Musalmans*[3] adlı bir kitapta (s. 92, l. 12) şunu okuyoruz: "ve burada, şart olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunan başka birtakım vasıflar da söz konusudur. Birincisi (seçilecek halifenin -müellif) Kureyşî olmasıdır. Bunu Eş'arîler ve Cübbâ'îler şart koşmuş, Haricîler ve Mu'tezilenin bir kısmı ise reddetmiştir."

İtizalî olan bu dört mezhep, Kahire heyetinin Sultan Selim'i halife olarak tanıma kararını dayandırdığı mezhepler değildir. Bu dört mezhepten ikisine, üçüne ya da hepsine mensup olanları bulunsa bile zaruri olarak, [Kahire heyetinin -çev.] üyelerinin hepsi kesinlikle sünni idi. Daha iyi ve kabul edilebilir bir gerekçelerinin olması *gerekir* ve biz onu şöyle istidlâl

.....

3 Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, I-II, Kalküta 1862, İstanbul 1404/1984 (ofset); yeni baskısı: *Mevsûatü Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, I-II, Mektebetü Lübnan Naşirûn, Lübnan 1996 [çev.].

etme eğilimindeyiz: - Söz konusu şartı destekleyen "bizatihi Peygamber'in bir hadisi" mevcut değildir. Bu istidlâli aşağıdaki biçimde müşahhaslaştırmaya gayret edeceğiz:

1859'da Gottingen'de basılmış olan ve Almanca kapak sayfasında *Das Leben Mohammed's* (Muhammed'in Hayatı) adını taşıyan, ashab tarafından rivayet edildiği şekliyle, Peygamber'in soyu, doğumu, fiilleri ve kavillerini anlatan bir kitabın Arapça metninde (s. 1010, 1. 2) şunları okuyoruz: "Müslümanların, Peygamber'in şüpheye mahal olmayacak biçimde Ebu Bekir'i kendisine halife tayin ettiğini kabul etmeleri, Ömer'in vefat esnasında ortaya koyduğu görüşten dolayı değil miydi; ancak Ömer kendi vefatı zamanında şöyle demişti: "Şayet bir halife tayin etseydim, benden daha layık birisini seçerdim; ve eğer onları (insanları -müellif) kendi hallerine bıraksaydım, yine, benim bıraktığımdan daha layık olanını kendilerine [seçerlerdi -çev.]. Bu yüzdendir ki insanlar Peygamber'in halife bırakmamış olduğunu anlamışlardır." Bu pasajda Kureyş kabilesine herhangi bir atıf bulunmamaktadır.

Sayfa 1011, 1. 4'te, Abbasi halifelerinin ceddi, Peygamber'in amcası Abbas'ın, yeğeni (Muhammed'in amcaoğlu ve damadı ve daha sonra da dördüncü halife olan -müellif) Ali'ye rastlaması ve ona, o sabah [vefat sabahı -çev.] kendisinin, Peygamber'in yüzünde ölüm emareleri hissettiğini söylemesinin aktarılmasının ardından onun Ali'ye şöyle söylediğini okuyoruz: "Haydi, benimle birlikte Peygamber'e gel ve bu makam [hilafet makamı -çev.] bizim ailede (Kureyş kabilesinin Haşim soyu -müellif) olacaksa onu bilelim, yok eğer bizden başka birilerine ait (tevcih edilmiş -müellif) olacaksa, kendisinden [Peygamber'den -çev.] bu kimseleri bize tavsiye etmesini isteyelim." Fakat Ali ona dedi ki: "Vallahi, bunu yapmam. Allah'a yemin olsun ki, ondan [hilafetten -çev.] men edilecek olursak, O'ndan [Peygamber'den -çev.] sonra hiç kimse onu bize vermez." Buradaki "biz", şüphesiz, Kureyş'i tazammun etmektedir. Ne var ki Ali teklifi reddetmiştir.

Sayfa 1013'te Peygamber'in vefatından hemen sonra ilk Halife Ebu Bekir'in seçiminin konu edildiği bölüm şöyle başlamaktadır: "Allah Rasulü irtihal ettiği vakit Ensar'dan bir grup Beni Saîde ailesinin sakîfesinde Sa'd b. Ubade'nin çevresinde toplanmışken Ali (Zübeyr ve Talha ile birlikte -müellif) Fatıma'nın evine çekilmiş, geriye kalan Muhacirler de Ebu Bekir'in çevresinde toplanmışlardı. Bir adam Ebu Bekir ve Ömer'e gelerek şöyle dedi: 'Ensar, Beni Saîde sakîfesinde Sa'd b. Ubade'nin etrafında ictima etmişlerdir. İnsanların idaresi hakkında bir şeyler söylemek duru-

mundaysanız, meseleler ciddi bir hal almadan onların yanına gidin. Hz. Peygamber'in (naaşı -müellif) henüz defnedilmemişti, bu yüzden ashabı onun (bulunduğu yerin -çev.) kapısını kilitledi. Daha sonra Ömer, Ebu Bekir'e şöyle dedi: 'Ensar kardeşlerimize bizimle birlikte gel de ne konuştuklarını görelim'."

Başka bir rivayet, hadiseyi şöyle ele almaktadır: "Hz. Ömer eda ettiği son haccı için Mekke'de iken kendisine bir adam gelerek şöyle dedi: 'Vallahi, Ömer ölmüş olsaydı filancaya biat ederdim, zira, Ebu Bekir'e biat alelacele yapılmıştı ve bu artık tamamlanmıştır.' Bu, Ömer'i sinirlendirdi ve o şöyle dedi: 'İnşaallah ben, yatsıdan sonra insanlar arasına çıkıp onları, idareyi haksız olarak ellerinden almayı (gasbetmeyi) arzulayanlara karşı uyaracağım'. Bunun üzerine buna muhatap olan şahıs[4] cevap verdi: 'Ya Emire'l-Mü'minin, bunu yapma! Zira hac, halkın döküntülerini (sefillerini) ve ayaktakımından olan kalabalıkları bir araya getirmiştir ve sen kalkıp onlara hitabettiğinde sana yakın olanların (yakınında dinleyenlerin -çev.) çoğu onlardan olacaktır. Korkarım ki çıkıp konuştuğunda (bu konuşma -çev.) yüzünden senden korkup kaçacaklardır (senin sözlerini sağa sola yetiştireceklerdir -İbn Hişam, IV, 307, çev.), onu kavrayamayacaklar ve yerli yerine oturtmayacaklardır (anlamını doğru algılamayacaklardır -çev.). Şu halde, sünnet beldesi olan Medine'ye dönünceye kadar bunu tehir et. Orada, derin kavrayış sahibi insanlar ve eşraf arasında olacaksın. Hakkında konuşmuş olduğun şeyi, Medine'de daha ciddi (mütemekkin) olarak söylersin. Derin kavrayış sahibi insanlar senin sözlerini iyice kavrarlar ve onların mânasını yerli yerine oturturlar.' Ömer cevap verdi: 'Medine'de ilk fırsatta bunu yapacağım'. Kısa bir süre sonra Medine'ye döndü ve ilk Cuma günü Ömer, Peygamber Mescidi'nin minberine çıktı ve hutbesinde ilk önce, icab ettiği biçimde Allah'a hamdettikten sonra şöyle devam etti: 'Bugün sizlere, söylemeye muktedir kılındığım bazı şeyler söyleyeceğim. Ve bilmiyorum belki de bunlar benim ölümden önceki son tavsiyelerim olabilir. Kim onları anlar ve mânasını kavrarsa, bırakın, onları en son sonuçlarına kadar götürsün ve her kim ki benim maksadımı anlayamayacağından korkarsa[5], bir şahsın 'Ömer ölmüş ol-

4 Metinde bu şahıs, Hz. Ömer'e, "(...) falana biat ederdim" diyen şahıs olarak gösterilmekte ise de İbn Hişam Hz. Ömer'e uyarı yapan şahsın Abdurrahman b. Avf olduğunu bildirmektedir. Bk. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., IV, 307 (çev.).

5 İbn Hişam'da bu ifadenin devamı şöyledir: "Hiç kimsenin benim ağzımdan yalan uydurması helal olmaz." Bk. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 308 (çev.).

saydı, falana biat ederdim' dediğini açıkladığımda beni yalanlaması helal olmayacaktır. Hiç kimse, Ebu Bekir'e bey'at alelacele olmuştu ve artık bu tamam olmuştur, demeye yeltenmesin. Evet durum böyleydi ancak Allah bunun [bey'at -çev.] kötü sonuçlarından muhafaza buyurmuştu. Ve aranızda, Ebu Bekir gibi, herkesin kendisine boyun eğmeye hazır olduğu başka bir kimse yoktur. Şu halde her kim, Müslümanlarla müşaverede bulunmaksızın herhangi bir kimseye bey'at ederse, öldürülmeleri ihtimaline binaen[6], bu, ne kendisi [bey'at eden -çev.] ne de bey'at ettiği kimse için geçerli bir bey'at olmaz. Şüphesiz Allah, Nebî'sini nezd-i ilâhîsine celbettiğinde bir şahıs bize, Ensarın bize muhalefet ettiği ve ileri gelenleriyle Benî Saîde sakîfesinde ictima ettiği haberini getirmişti. Ali, Zübeyir ve [onlarla birlikte olan -İbn Hişam, IV, 309, çev.] diğerleri bizi terketmişti, Muhacirun ise Ebu Bekir'in etrafında ictima etmişti. Ebu Bekir'e dedim ki: 'Şu Ensardan olan kardeşlerimizin yanına gidelim' ve gittik. Sakîfeye girdiğimizde elbisesine bürünmüş bir adam gördük. Bu Sa'd b. Ubade idi ve bana hasta olduğu söylendi. Oturduğumuzda, onların hatipleri ayağa kalktı, Allah'a hamdetti ve sonra şöyle dedi: 'Biz Allah'ın ensarıyız (dininin yardımcılarıyız) ve İslâm'ın askerleriyiz; siz ey muhacirler topluluğu, bize nazaran azıcık bir cemaatsiniz ve hale bakın ki, sizden bir grup, bizi bir kenara bırakarak, işe [hilafet işine -çev.] haksız yere sahiplenmek niyetiyle harekete geçiyor.' O sözünü bitirdiğinde ben konuşmak istedim fakat Ebu Bekir topluluğa hitabetti ve aklımdan geçenlerin hepsini, benim yapabileceğimden daha iyi bir biçimde dile getirdi. Söyledikleri şu meâldeydi: 'Kendi hakkınızda konuştuklarınız doğrudur; ancak, bütün Araplar, bu Kureyş kabilesinden başkasını bu işe ehil görmezler. Onlar nesep ve yurt (yerleşim) bakımından Arapların en üstünüdürler. Ve ben, şu iki adamdan birisine razıyım, hangisini isterseniz ona bey'at edin.' Bunu söylerken benim elimi ve Ebu Ubeyde'nin elini tutuyor ve kendisi de ikimizin arasında oturuyordu. Bu ifade hariç, onun söylemiş olduğu başka hiçbir şeyden hoşnutsuzluk duymamışımdır. Bunun üzerine, Ensardan birisi şöyle konuştu: 'Ey Kureyş cemaati, bizden bir emir, sizden de bir emir olsun.' Daha sonra konuşmalar birbirine karıştı ve sesler yükseldi, hatta bir ihtilaf çıkmasından korktum. Bunun üzerine dedim ki: 'Uzat elini ey Ebu Bekir.' O elini uzattı ve ben de ona bey'at ettim. Muhacirun benim yaptığımı yaptı ve ardından da Ensar bey'at etti. Az kalsın Sa'd b. Ubade'yi çiğneyecektik, birisi şöyle dedi:

.....

6 bk. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 309, n. 1 [çev.].

'Onu öldürdünüz.' Ben de ona dedim ki: 'Allah onu öldürsün.'" Burada Kureyş açıkça zikredilmiştir ancak Arapların geneli tarafından makama tek başına layık görülmesi ve en şerefli soy olması hasebiyle; Peygamber'in, onları bu makam için tahsis eden bir sözü olarak değil.

S. 1017, 1. 5-11, Ömer'in isteği üzerine ertesi gün Mescid-i Nebî'de Ebû Bekir'e umumi bey'atin yapılmasıyla ilgilidir ve aşağıda gelen, s. 1018, 1, 1-8'deki [rivayet -çev.], bu eserdeki konuyla ilgili son [rivayettir - çev.]. Bir ravi, İbn Abbas anlatıyor: "Hilafeti zamanında Ömer ile birlikte yürüyordum, kendisine ait bir işi görmek üzere gidiyordu ve elinde bir kamçı vardı. Ve yanımızda başka da kimse yoktu. Kendi kendine konuşuyor ve ayağının dış kısmına kamçıyla vuruyordu. Bir müddet sonra bana dönerek şöyle dedi: 'Peygamber'in vefatı zamanında söylediğim şeyi söylemeye beni neyin sevkettiğini biliyor musun?' Dedim ki 'Bilmiyorum ey Müminlerin Emiri, siz daha iyi bilirsiniz'. Bunun üzerine dedi ki 'Vallahi, beni buna sevkeden, okumuş olduğum şu ayetten başka bir şey değildi: 'İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık...' (Bakara 2/143)[7]. Ancak, gerçekten Peygamber'in, amellerimizin sonunda aleyhimize şahitlik edene dek ümmeti içinde kalacağını düşünüyordum. Beni, söylediğimi söylemeye sevkeden, bundan başkası değildir.'" Şimdi, Ömer'in bütün söylediği "Ey Ebu Bekir, uzat elini" idi. Ve bunu söylerken onun yegâne gerekçesi, Kureyş'e atıfta bulunmayan bir Kur'an âyetini okumuş olmasıydı.

Bu muhtelif rivayetler incelendiğinde ve Osmanlı sultanlarının bu kadar uzun bir süredir Hilafet makamına seçilmeleri üzerinde düşünüldüğünde şu, güvenli bir sonuç olsa gerektir: *Halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiği meâlinde Peygamber'e ait kesin bir emir hiçbir zaman mevcut olmamıştır.* Ancak, ilk kez Ebu Bekir ve ondan sonra da Ömer, o zamanın gereği olarak bir sürat-i intikal parıltısıyla Kur'an'ın yukarıda aktarılan âyetini, kendi argümanlarını güçlendirmek ve kendi kanaatlerinin hükümfermâ olmasını sağlamak üzere uygulamışlardır. Aktarılan pasajlar açıkça göstermektedir ki her ne kadar Şia mezhebi kabul etmese de, ilk baştan itibaren bu makam seçime dayalıdır. Ancak bir süre sonra, taraftarlarınca aynı zamanda Kûfe ve Dımeşk'te sırasıyla halife olarak seçilen ve bu nizaı, bir hile sonucu Ali'nin halifelikten hal'ine hükmedecek olan hakemlere götüren Ali ve Muaviye arasında or-

7 Metinde ayet numarası 137 olarak geçmektedir [çev.].

taya çıkan çekişme, keza, yetkin organlar vasıtasıyla etkisini ortaya koyan kamunun görüşü, yalnızca halifeyi seçme hakkına sahip olmakla kalmayıp ayrıca, onun tarafından ehil (layık) olmayan veya başarısız olan bir kimseye tevdi edilen vazifeyi iptal etme yetkisine (hakkına) de sahip bulunuyordu. Gerçekte İslâm dünyası, şer'î hukukçuları tarafından daima, "Cumhuriyet" (the republic), "Ümmet" (the commonwealth) olarak tesmiye edilegelmiştir. Faaliyetleri kendilerinin gerçekte ne olduklarını gösterirse göstersin, Müslüman seküler [halife olmayanlar -çev.] hükümdarlar kendilerini Din ve Devletin Hadimi olarak tavsif etmişlerdir. Belki de Türkiye'nin hâlâ, her ırktan ve akideden halkının refahı için, İslâm dininde mündemiç olan anayasal prensipleri etkili bir biçimde uygulaması ve genişletmesi mukadderdir. Gelin, İngiliz idaresindeki Hindistan'ın bir engel, bir hasım olmasına müsaade etmeyelim.

12 Haziran tarihli *Times*'da, bir Hindistan mülkiye memuru[8], kendi bilgisine göre Bombay Müslümanlarının Sultan'a, kendilerinin halifesi olarak dua ettiklerini itiraf ederken, İngiltere'nin, genel olarak Hindistan Müslümanlarını, Mekke Şerifi'ni (ki bu, ülkesi, bize kendisini kolaylıkla zorlama imkânı veren bir makamdır -müellif) halife seçmeye ikna etmesini, daha doğrusu, Türkiye'nin kuzeyindeki düşman tarafından uzun süredir takip edilen planın aynısını benimsememizi ve Sultan'ın reayası arasında ayaklanmayı körüklememiz gerektiğini teklif etmektedir. Hiç kuşkusuz bizler istidatlı akademisyenleriz ve camdan bir evde yaşamalarına rağmen, bazı yazarlar arasında ahlâkilik büyük bir önem kaybı içinde bulunmaktadır.[9]

.....

8 Bu şahıs George Birdwood'dur, bk. Buzpınar, "Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877 - 1882", s. 65 [çev.].

9 Tercümeyi okuyarak bazı katkılarda bulunan Doç. Dr. Ş. Tufan Buzpınar'a teşekkür borçluyum [çev.].

TAVZİH-İ KELÂM VE TASRİH-İ MERAM

AHMET MİTHAT EFENDİ

HAZIRLAYAN:
CENGİZ ŞEKER

8 MAYIS 1296
BOA, YEE, 1887/71/31

توضیح کلام و تصریح مرام

سعادتلو قرنداشم محمود بك افندی حضرتلری
بو اثناده رسعادتده اوروپا غزته لرینه یازیلمقده اولان برحق شکوه لرده ذات حضرتلرینك
حقلرنده خلوتیانه جریان ایدن وضع و تأسیسنه موافق بیورلدقلری قانونه اساسی مقتضای عالیسنجه
مجلس عمومی یا تکرار کشاد بیورلمه اصل حق بولنمزده بولنقلری و فقط وکلا و باکانه بعض
زوات بو اصل حقی بولوب خلوتکاه یه مخالف رأی ویرمکده اولدقلری ذکر فقره لرنی اوقومقدهم
بس بعض بو فقره لری انعکاسنده اولارق رسعادتجه دخی بعض مخالف وجی معده بولمکله
رأی سوزلری سویلنمکده دیکله معلوم عالیکز اولدیغی اوزره بزجه مخالف نامه نشر اولنمه
سوزلری اکثریا صحیحدر خلوتنه اولارق نشر ایدیلن بیچ منفعت پرستانك مقصدینه موافق
کلدیکندن اوروپا غزته لرینك بوقادر وره خلوصه ایدیلوب صورتده کی مذهبجانه خلوتنه اولارق
استانبول مخالف وجی معنی حاشاسنه سوکلمکله و بالنتیجه حضرتلری قانونه اساسینك
احسانندن بشقه بر طرز تلقی ذهنده نشر ایدیلمکده اولدیغندن بو سوزلری بشقه حقیقة
دلالته اولدقجه . دلالته اولمیوب بو سوزلرده بشقه صورت حس ایدیلمکده نامنی ذکر ایدیلن
اوروپه پرده لرنده قی انتقادلرك وجودی قابل فرض اولدیغندن طولایی معذرت اولیورم . زیرا دوستانه
استدعا بیورلدیغی کبی اوروپا غزته لرینك مطابق خلوتی اولارق یازه جقلری وجهله کلمن عمومی یا
کشاد ایدیلمك اصل پادشاه حضرتلرینك اختیار حضرتلرینك اصل محض حقی بولنمقله اولارق قانونه اساسیه
خلوتنه یانمز بولمکله موافقت ایتمکلری حاله بیچ واوچیغی ویرمکده اولدقلری مقصد حضرتلرینه
مقدمه اجمده اولمزه نامنی بیچ خلوص شرکت شاه اختیار ، قانونه اساسیه نامنی ویلیتمه بالاتر شی
چاپلیمیوب کز .
افتخاریه بو اولمق قانونه اساسیه وفق مقتضاسنه اولارق هیئت مجموعه نامه مخالفتی ذکر ایدن

[1] Saadetlü karındaşım Mahmut Beyefendi hazretleri,

Bu aralık Dersaadet'ten Avrupa gazetelerine yazılmakta olan bir takım mektuplarda zât-ı hürriyet-simât-ı hazret-i hilâfet-penahînin vaz' u tesisine muvaffak buyuruldukları Kanun-ı Esasî mukteza-yı âlîsince Meclis-i Umumî'yi tekrar küşad buyurmak emel-i hümayunlarında bulunduklarına ve fakat vükelâ ve bendegândan bazı zevatın bu emel-i hümayun-ı mülûkâneye muhalif rey vermekte olduklarına dair fıkralar okumaktayım. Besbelli bu fıkralar ahkâmının in'ikâsından olarak Dersaadet'çe dahi bazı mehâfil ve mecâmi'de buna dair sözler söylenmektedir. Lâkin malum-ı âlîniz olduğu üzre bizce mehâfil-i nâsa neşrolunan sözler ekseriya sahihin hilâfına olarak neşredilmek nice menfaatperestânın menfaatlerine muvafık geldiğinden Avrupa gazetelerinin yukarda hülâsa edilen suretteki mündericatının hilâfına olarak İstanbul mehâfil ve mecâmi'inde hâşâ sümme hâşâ şevketli veliyyü'n-nimetimiz efendimiz hazretleri Kanun-ı Esasî'nin ihsanından peşiman olmuş tarzında türrehat neşredilmekte olduğundan bu sözleri işitmekle hakikaten dilhûn olmaktayım. Dilhûn oluşum bu sözlerde bir şemme-i sıhhat hissedişimden nâşi değildir. Hâlâ orta yerde bir takım entrikaların vücudu kalkmadığından dolayı muazzeb oluyorum. Zira düşünüp istihrac ediyorum ki Avrupa gazetelerinin mutlaka doğru olarak yazacakları vechile Meclis-i Umumî'yi küşad eylemek emeli padişah-ı hürriyet-penah efendimiz hazretlerinin emel-i mahz-ı hümayunları olarak Kanun-ı Esasî'den hoşlanmayanlar buna muavafakat etmemek istedikleri halde ikinci ve üçüncü derecedeki

maksatlarına dahi şimdiden mukaddeme açmak üzre nâs beyninde şevket-meab efendimizi Kanun-ı Esasî'den nâdim ve peşiman gibi göstermeye çalışıyorlar.

İhtimal ki bu adamların Kanun-ı Esasî'ye ve onun muktezasından olan heyet-i mebusana muhalefetleri dahi veliyyü'n-nimetimiz (2) efendimiz hazretlerine bir sadakat-i mahsusa gayretinden neşet ediyor olsun. Sadakatin işbu nokta-i esasiyesinde kimseye bir diyeceğim yoktur. Ancak davanın suret-i zâhiresi pekçok bahis götürür bir halde olduğundan ve şevketli padişahımız efendimiz hazretlerine sıdk-ı ubûdiyet şerefinin yalnız bazı zevat-ı ma'dûdeye inhisarı doğru olmayıp sıfat-ı celile-i Osmaniyemiz iktizasınca cümlemizin bu şeref-i sadakatten hisseyab bulunmaklığımız lâzım geldiğinden bu çâker-i ahkar dahi vâsıl-ı nazar-ı âcizî olan suret-i meseleye göre birkaç söz söylemeyi sıdk-ı ubûdiyet vezaifinden addeyledim. Maruzât-ı âcizanem meyanında bazılarının bâdî-i nazar-ı mütalâada okuyanlara istiğrab verecek kadar ehemmiyet-i sarihayı mutazammın olmasında bendenizce asla endişe yoktur. Dinini riyakârcasına değil hulus-ı kalb ile seven ve padişahına miskincesine değil sıdk-ı fuad ile mahabbet ü itaat eden bir bende hakikat-i mahz olduğuna vicdanının kanaat-ı kâmile ile kanaat eylediği bir şeyi arz u dermeyandan çekinmez. Bâ-husus ki şevketli efendimiz hazretleri hürriyet-i vicdanı ve sadakat-i lisanı gerçekten sever bir padişah-ı hürriyet-perver bir şehriyar-ı hikmet-beraber olduklarından mahsul-i vicdan olan maruzâtı maharet-i riyakârânenin masnû'u olan beyhude huluslara takdimen ve tercihan hüsn-i telâkkide bulundukları yüzlerce emsâliyle sabit olmuştur. Suret-i efkâr ve reviş-i ifade-i âcizanemde dahi hata vü sekamet olsa hüsn-i kalb ve ilcâ-yı vicdan ile serdedilmiş bir bahiste bulunduğumuza bağışlanarak her halde mazhar-ı afv olacağıma eminim.

Meclis-i Umumî'nin celb ü küşadı emrinde arzu-yı hümayuna muhalefet edenler daha Kanun-ı Esasî'nin hîn-i tesisindeki suret-i muhalefetlerini bu defa dahi tecdid ederek şehriyar-ı hürriyet-şiârımız ve hükümdar-ı ebu'l-ahrârımız şevketli padişah-ı cihan-mutâ' efendimiz hazretlerine şer'-i şerifin istiklâl-i saltanatı daha ziyade muhafaza edeceğinden ve Kanun-ı Esasî'nin ise hukuk-ı padişahîyi tahdit eyleyeceğinden bahisle Kanun-ı Esasî'nin vaz'ında pek büyük tehlikeler olduğunu ve hazır birkaç senedir şu Kanun-ı Esasî ve Meclis-i Umumî'den bahs olunmayıp halk dahi bunları unutmaya takarrüb eylemiş bulunmak hasebiyle bu kanunun bütün bütün bile nesyen mensiyyen ve ke-enlem yekün hükmüne konulmasını tavsiye ediyorlarmış.

Ednâ bir dikkat ile görülür ki şu ifadede esaslı olarak dört nokta vardır: Birincisi şeriat-ı şerifenin istiklâl-i saltanatı suret-i muhafazası ve ikincisi Kanun-ı Esasî'nin hukuk-ı saltanatı tahdidi ve üçüncüsü Kanun-ı Esasî'nin vaz'ında tehlike veya menfaat kaziyesi ve dördüncüsü dahi [3] kanun-ı mevzu-ı mezkûrun nesyen mensiyyen hükmüne konulmasındaki menfaat veya tehlike noktalarıdır. Burada şu dört noktayı dört bahis ittihaz ederek akl-ı âcizanemin erdiği kadar muhtasaran muhakematına girişeceğim. Eğer doğru muhakeme edebilir isem şüphe noktalarını Kanun-ı Esasî'yi beğenmeyenlerin zihinlerinden bi'l-külliye silmiş olacağımdan şu hizmet-i âcizane ile ömrüm oldukça iftihar edebilirim.

BİRİNCİ BAHİS: ŞER'AN MESELE-İ HİLÂFET

Ulûm-ı akliye ve tabiiye ve mevâdd-ı siyasiye mukaddematında bulunmuş olan bendeniz gibi bir adamın mebâhis-i şer'iyeden dem [v]urması mûcib-i istiğrab olmamalıdır. Hamden sümme şükren hepimiz müslüman, hepimiz ehl-i iman olduğumuzdan dinimizin kavâid-i esasiyesi demek olan mesâil-i şer'iyeyi tarik-i ilmiyeden yetişenler gibi müfredat vechile mufassal ve meşrûh olarak serd edemez isek bile üssü'l-esas-ı mütalâa ve efkârımızı tesis ve tayin edecek kadar cümlemiz muktediriz. Zaten şeriatta akl u hikmetin haricinde bir şey yoktur. Hatta akliyât ve hikemiyât-ı cedidenin dahi ekseriyetle esasen şer'-i şeriften muktebes olduğu dava edilebilir.

Vâkıa şer'-i şerifin hazreti halife için tayin eylediği hak ol kadar büyüktür ki cenabı halifenin adeta insanlık fevkinde bir mevki-i 'âlü'l-âli olduğunu teslim etmek herkes için zaruri ve mecburidir. "Etî'û..." -ilâ âhırihi- âyet-i kerimesinde Allah ve Resulü'ne itaat edildiği gibi hazret-i halifeye dahi itaat emr olunmuştur [Nisa, 4/59]. Bu emre her kim muhalefet eder ise Allah'ın emrine muhalefet etmiş ve binaenaleyh Cenabı Kibriya'ya isyan eylemiş olur. Cenabı Mevlâ'ya isyan eyleyen adam ma'azallahu teâlâ müslümanlıktan da çıkarak mürted sayılır. Bu sebeptendir ki hurûc ale's-sultan denilen cinayet-i vahimeyi irtikâb eyleyen melunlar seyf-i şeriat ile katl ü idam olunurlar.

İşte görülüyor ki hukuk-ı hilâfet ne kadar büyüktür. Bu hukuku ve onun ne kadar mukaddes olduğunu her müslüman bilir. İlmihalini öğrenen her mükellef bunları dahi öğrenir. Ancak hazreti halifeye [4] bu kadar büyük, bu derecelerde mukaddes olan hak ne hikmete mebni verilmiştir? Burasını dahi gözönüne getirmek lazım gelmez mi? Şevketli efendimize sadakat yüzünden "Zât-ı hilâfet-simâta ümmetin itaati nass-ı Ku-

ran ile emr olunmuştur. Artık Kanun-ı Esasî fülan ne demektir? Öyle yeni kanunlar hükümdarânın hukukunu tahdit ve istiklâlini mahvetmekten başka bir şeye yaramazlar" yollu sözler söylemek vâkıa pek kolay ise de bu sözleri, bu riyakârâne müdaheneleri zât-ı hümayun-ı mülûkânelerine bilâ-teemmül ve lâ-mülâhaza kabul ettirebilmek o kadar güçtür zan ederim. Zât-ı hümayun-ı mülûkâneleri vâkıf-ı küll-i hakayık bir padişah-ı hikmet-iktinah olduklarından onları ilzam için yukarıda arz olunduğu vechile "Halifeye böyle cihan-mutâ' olmak derecesindeki hukuk ne hikmete mebni verilmiştir?" sualini irad buyuracak olurlar ise acaba ne cevap verirler?

Hazreti halifeye itaat bir vâcibe-i zimmet-i ümmet olduğunu her müslüman-ı mükellef bilip öyle iman eylediği gibi bu itaatin sebep ve hikmeti ne olduğunu dahi mübalağasız her mümin-i gayrı mukallid bilir ve öyle iman eyler. İmdi her müminin bildiği ve iman eylediği vechile hazreti halifeye bu kadar mukaddes hukuk verilmesinin hikmeti, zât-ı hilâfet-simâtlarının vazifesi "emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münker"den ibaret olmasıdır. Marufu emr ve münkeri nehy eden asıl Allah ve Resulüllah olup âyât-ı Kur'an ve ehâdîs-i Peygamber-i âhir-zaman ile kıyas-ı fukaha üzerine mebni bulunan şer'-i şerif bu emr ü nehyin müfredatını da tayin ve irâe eylemiştir. Herkesin adl ü ihsan etmesini ve akraba ve eytamı ziyaret ve himayet eylemesini ve fuhş u bağyden tevakki ve mücanebette bulunmasını hazreti halife emr ü nehy ediyor ise bunları kendi keyfinden olarak emr ü nehy etmeyip belki Cenabı Hak "Allahu teâlâ adaleti, ihsanı, akrabaya yardımı emr eder, fuhşu, münkeri ve bağyi nehy eder" -ilâ âhırihi- [Nahl 16/90] âyet-i kerimesinde böyle emr ve böyle nehy buyurduğu için hazreti halife dahi bu emr ü nehyde bulunur. Herbir emr ü nehy dahi böyledir. Ve işte bu hikmete mebnidir ki emr-i halifeye muhalefet emr-i ilâhîye muhalefet sayılıp ma'azallahu teâlâ halifeye isyan dahi Allah'a isyan sayılarak ashab-ı hurûc denilen melâ'înin de bihakkın kafası kesilir.

Hazreti halifeye itaat-i kâmilenin vech ü hikmeti hazreti müşarun ileyhin ancak emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münker kavaid-i esasiyesine riayet eylemesinden ibaret bulunduğunu Kanun-ı Esasî'den hoşlanmayanlar mecburen kabul ve itiraf eyledikleri halde bir sâil çıkıp da "Öyle ise şeriat-ı garra-yı Muhammediye dahi bir nevi Kanun-ı Esasî demek [5] oluyor" diye dava eyleyecek olsa acaba bu dava kolayca red olunabilir mi? Bu reddi pek kolaydır diye itikat eyleyemeyiz. Zira şeriat-ı şerife hazreti halifeye itaat-i umumiye gibi azim ve mukaddes bir hak verdiği halde emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münkeri dahi şürût-ı esasiye-i hilâfet-

ten olmak üzre vaz' u tesis eyliyor. Böyle bir hakka mukabil bir vazife ve bir vazifeye mukabil bir hak vaz' u tesisi ise siyasiyyûn ıstılahında "Kanun-ı Esasî" denilen şeyin ruhudur. Nasıl ki bu meşele karîben bahs-i sânîde şerh olunacaktır.

Şer'-i şerifin yalnız halife için itaat-i umumiye emr eylediğini şevketli efendimize arz ve bu yüzden artık Kanun-ı Esasî'ye fülan ehemmiyet verilmemesini tavsiye edenler bu hakk-ı meşrû-ı hilâfete mukabil vezâif-i meşrûa-i hilâfeti dahi arz etmemekle pek büyük noksanda bulunuyorlar. Vâkıa padişah-ı hakayık-iktinah efendimiz hazretleri kimsenin arz u ihtarına muhtaç olmaksızın dahi hâmi-i şer'-i mübin olmaları hasebiyle hizmet eyledikleri şeriat-ı şerifenin ahkâmını hiçbir vakitte nazar-ı dikkat-i hümayunları önünden ayırmazlar. Lâkin âdâb-ı mubahasede noksan caiz değildir. Bahis tam olmak için bu ciheti dahi dermeyan etmelidirler. Acaba teeddüb mü ediyorlar? Âdâb-ı ubudiyet evvel be evvel hulus-ı kalp ve sadakat-i derunu icap eyler. Bir bende sadık olduktan sonra ise vazife-i sadakati tamamen ifada hiçbir kusur etmez. Böyle nazik bahislerde teeddüb etmenin nihayetinden hıyanetler bile çıkacağını gözönüne getirmeli de korkmalıdır. Bir zaman "Etî'û" [Nisa, 4/59] hükmünden bahsedenlerin bir zaman dahi ne fâci fetvalar vermiş olduklarını sadakat-i sahiha erbabı olanlar acaba unuturlar mı? Bu faciaları hiçbir bende-i sadık hiçbir zaman unutamaz. Şu fani dünyada, şu kısa ömür içinde ve hatta ne kadar devam edeceğini hiçbir kimsenin bilmediği ve binaenaleyh herkesin şekk üzre karanlıkta yaşadığı şu hayat-ı maddiye âleminde bir de hayat-ı mâneviye-i ebediye vardır ki o hayat-ı ebediyemiz içinde yüz aklığı ile nail-i nimet-i sermedî olmak için geçmişlere daima nazar-ı ibret ile bakmak dahi yine Allah'ın emri iktizasındandır. Cenabı Mevlâ bunun için "Bir bakın, sizden öncekilerin akibeti ne oldu" [Rum, 30/42] buyuruyorlar. Hele tarih-i Osmanî bir kere ibret gözünden geçirilecek olursa görülür ki bir taraftan huzur-ı hümayunda "Etî'ullâhe" [Nisa, 4/59] emrinin muktezasından bahsederek, diğer taraftan dahi halkı kendileri iğra ve iğfal ile nice fâci şeylere sebep olanlar millet yani âhâd-ı nâsdan değil belki ulema ve vükelâdan idiler. Veliyyü'n-nimetlerine "Şeriat size itaat-i [6] umumiye gibi azim bir hak vermiştir" dedikleri halde yeniçeri misillü bir takım güruha dahi "emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münkere riayet etmeyince şeriat hakk-ı itaati selb eder" diye fetvalar dahi verirler. Böyle münafıkcasına hareketten ise sadıkcasına hareket etmek ubûdiyete daha muvafık düşmez mi? Binaen 'alâ-zâlik "Kanun-ı Esasî hukuk-ı padişahîyi tahdit eder. İstiklâle muğayirdir" diye şevketli efendimizi

fikr-i müeyyed-i hümayunlarından caydırmaya beyhude yere çalışanlar, şer'-i şerifin dahi hukuk u vezaif-i padişahîyi tayin eylediğini ve fakat bu tayin istiklâle muğayir olmayıp belki asıl istiklâl ve mutâ'iyyet-i hilâfet-penahî bu suretle muhafaza olunacağını nazar-ı insafa [almayanlar] Kanun-ı Esasî ne demek olduğunu bilmedikleri halde ona iftira etmemekle beraber ne demek olduğunu pek âlâ bilmeleri lazım gelen şer'-i şerife dahi beyhude iftiralarda bulunmamalıdırlar.

Sıdk-ı mahz u mahsusun bu icabı cenabı şevket-meâb Hazreti Sultan Abdülhamit Hanîyi dilgîr eder diye mütalâa ediyorlarsa muhakkak bilmelidirler ki bu mütalâaları dahi boştur. Şevket-meâb efendimiz umum millet tarafından itaat-i şer'iyeye istihkak, bunun şart-ı şer'î ve aslîsi olan emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münker kaziyesine riayete vâbeste olduğunu cümleden âlâ bilirler. Zira zât-ı şahaneleri öyle müstebidd ü cebbar ve sefahet ü israfa heveskâr bir hükümdar değildirler. İffetli, merhametli, kanaatkâr, dindar, vatan ve ümmet-i Muhammedi sever ve çalışkan bir padişah-ı bî-akran olup herbir emr ü nehiyleri Kitabullah'a ve sünnet-i Resulullah'a ve şer'-i şerife muvafık ve herbir emel ü maksatları memleket ve ahalinin mesudiyet-i halleri noktasına mutabıktır. Bu evsaf-ı hamîde-i padişahî ise öyle bir takım riyakârlar tarafından rivayet olmayıp bütün efrad-ı millet ibret gözünü açarak padişahımız efendimiz hazretlerinin işbu hasâil-i celile-i hilâfet-penahîlerini fiiliyat ve icraat-ı şehriyarîleriyle tatbik ve o suretle itiraf ve tasdik eylemişlerdir. Bu halde "Etî'û" emr-i rabbanîsi ile itaat-i umumiyeye mazhariyet istihkakında kimin şüphesi kalır? Hatta bir aralık bunca felâketlerimize kendi hataları sebep olan yadigârlar, ortada vukua gelen fenalıkların kâffesini veliyyü'n-nimetleri olan padişah-ı masuma isnat ederek "Her fenalık zât-ı şahaneden geliyor. Kimseyi dinlemiyor. İstediğini yapıyor" yollu türrehatı meydana atmamış mıydılar? Bu güftügûlar ile dünyayı doldurmamış mıydılar? Hürriyet-i umumiyeyi ihsan ve muhafaza buyuran o padişah-ı 'adîmü'l-emsâl aklâm-ı muharrirîne ve matbuat-ı umumiyeye de verdikleri hürriyet sayesinde hakayık-ı ahval herkesin nazar-ı ıttılâ'ına vaz' edilince neşriyat-ı hainânenin ipliği pazara çıktı. Herkes her fenalığın kimler tarafından geldiğini evrak ve senedat-ı resmiye ile öğrendi. Bundan sonra dahi her nimetin [7] hangi taraftan geldiğini öğrenmekte devam edecektir. İşte böyle şerâit-i esasiye-i hilâfet[ten] hilkaten ve terbiyeten muttasıf oldukları adalet iktizasınca ayrılmamış olan bir padişah-ı fârûk-ı câhın itaat-i umumiye-i meşruaya daima tamamıyla müstahak olduğunu zât-ı şahaneleri rânâ bildikleri gibi âmme-i enam dahi bilirler. Binaenaleyh ol padişah-ı hamîd-haslet için şer'-i şerif bir muhafız-ı mânevî ve ilâhî olduğu

gibi bir Kanun-ı Esasî-i münif dahi bir muhafız-ı mânevî-i siyasî olacağını Kanun-ı Esasî'yi sevmeyenler inkâr etmemelidirler. Hem de bu iki muhafızın vech ü keyfiyet-i muhafazasında o kadar dakik bir hikmet vardır ki erbab-ı ukûl ve iz'anı adeta hayran eder. O ise hukuk-ı padişahîyi muhafız ve vezaif-i şehriyarîyi muayyin olan gerek şer'-i şerif ve gerek kanun-ı münifin muhafazaları dahi yine zât-ı hilâfet-simat-ı cenabı padişahîye mevdû' olması kaziyesidir. İşte şevketli efendimiz hazretleri bu hikmet-i dakikaya dahi bihakkın vâkıf oldukları için bilcümle hukukun siyaseten hafız ve hâmisi olan Kanun-ı Esasî'yi şimdiye kadar muhalifînin taarruzundan yine kendileri muhafaza eylemişlerdir.

BAHS-İ SÂNÎ: SİYASETEN MESELE-İ HÜKÜMRANÎ

Yukarıki fıkrada şeriat-ı şerifeyi nev'an-mâ bir Kanun-ı Esasî'ye teşbih eylemiştik. Teşbihte hiçbir beis olmadığı cihetle bu fıkranın şu ibtidasında dahi Kanun-ı Esasî'yi bir şeriata teşbih edelim. Ta ki mesele daha mükemmel olarak vuzuh ve ayan peyda eylesin.

Cümleye malumdur ki hilâfet bey'at-ı umumiyeye tâbi ve vâbestedir. Bey'at-ı umumiye demek emri bi'l-marûf ve nehyi ani'l-münkere riayet şart-ı şer'îsi ile halkın bir zât-ı hilâfet-simâta itaat etmeyi deruhde eylemesi demektir. Avrupa devlet ve milletlerinde bir şeriat-ı semaviye, bir kanun-ı ilâhî ahkâm-ı celilesi cari olmadığından oralarda bey'at-ı şer'iye yok ise de yine bu bey'at-ı şer'iye gibi bir bey'at-ı umumiyeyi başka suretle husule getirmişlerdir. Şöyle ki:

Onlar kendi mevcudiyet-i siyasiyelerine yani müctemi'an ve mesûden yaşadıkları daire-i ictimaiye ve siyasiyeye "cemiyet-i medeniye" tabir etmişler. Bir cemiyette mesûden yaşamak için bittab' kavi olanın zayıf olana tasallutunu [8] men etmek ve cemiyeti dahilen ve haricen muhafaza eylemek lazım gelir. Şüphe yok ki bu da bir kuvve-i hâkime ile olur. Fakat herkes hâkim olsa ortada mahküm kalmaz. Herkes mahküm olsa cemiyet mazlum olur. Bunun için düşünmüşler ki cemiyet üzerinde bir kuvve-i hâkime bulunsun amma o kuvve-i hâkime ne herkeste bulunsun ne de yalnız bir adamda. Belki hem herkeste bulunsun hem de bir adamda toplansın. Bu halde hâkimlik kuvvetini iki kısma ayırmışlar. Bir kısmını kral veya imparator veya sair ünvan ile hükümdar olan zata vermişler. Diğer kısmını dahi millet kaç nüfus-ı mükellefeden mürekkeb ise cümlesine müsavaten taksim etmişler. Meselâ millet on milyon nüfus-ı mükellefeden ibaretse nısf-ı kuvve-i hâkimeyi işbu on milyon nüfus-ı mükkele-

feye taksim etmişler. Demek oluyor ki her nefs-i kuvve-i hâkime bir nısfın on milyon cüzünden birisine malik olmuş. Bu halde hükümdar bir tek adamken on milyon nüfusun umumunda bulunan kuvve-i hâkime kadar bir kuvve-i hâkimeye malik olmuş.

İmdi bu on milyon nüfusun gerek tamamen on milyonu bir araya toplansın ve gerek içlerinden bir miktar mebusu vekil etsinler herhalde on milyon nüfus namına herhangi şeye karar verilir ise o karar yarı kanun itibar olunmuş. Zira yukarıki taksimde görüldüğü vechile kuvve-i hâkimenin on milyon nüfusta yalnız yarısı vardır. Eğer karar-ı mezkür hükümdar tarafından tasdik olunursa artık tam kanun olmuş oluyor.

Bazı memâlike göre nispetleri bir dereceye kadar değişse bile her halde derece-i itidali şundan ibaret olmak üzre Avrupa'nın vücuda getirdiği karar-ı umumî bizde icma-ı ümmete müşabih değil midir? Zira icma-ı ümmet bir şeye karar verip de halife dahi o kararı kabul ve tasdik eyler ise karar-ı mezkür kanun-ı kat'î olur.

İşte Avrupa'da kanunun üssü'l-esasını bu surette tesis eyledikten sonra o Kanun-ı Esasî mûcebince gerek hükümdar ve gerek ahali için hukuk ve vezaif tayin etmişler. Her milletin Kanun-ı Esasî'sinde görüldüğü vechile namına akçe darb eylemek ve harp ve sulh ilan etmek vesaire misillü birçok şeyler ve bilhassa itaat-i umumiyeye mazhariyet hükümdarın hukuku ve mal ve can ve ırzı emin olmak ve din ve mezhebinin ayinini serbest olarak icra etmek ve selâmet ve hürriyet-i şahsiyesine malik olmak gibi birçok şeyler dahi ahali-i memleketin hukuku addedildiği misillü kavânîn-i mevcudeye riayeten icra-yı adalet etmek ve sair nizam u intizam-ı memleketi muhafaza eylemek hükümdarın ve vergi ve asker ve tekâlif-i saire vermek ve ahkâm-ı kanuna ve binaenaleyh hükümdara itaat eylemek dahi ahalinin vazifesi olmuş.

[9] Bu haklar, bu vazifeler adeta tamamıyla bizim şeriat-ı şerifemizde halife ve ümmetin hukuk ve vazifeleri gibi değil midir? Binaenaleyh bizde olduğu gibi Kanun-ı Esasî dairesinde idare olunan Avrupa bilâdında dahi hükümdara isyan en büyük cinayetlerden addolunmuş. Vâkıa orada hükümdar bir şeriat-ı ilâhiye ahkâmını icra etmiyor ise de umumun karar ve kabulüyle vaz' olunan kavanînin ahkâmını icra eylediğinden her kim hükümdara isyan eder ise umum-ı millete isyan eylemiş oluyor ve bu halde o adam haydutlardan eşna' bir cani olmak üzre hükm edilip kanunen o melunun idamı vacip görülüyor.

Şu muhtasar ifadecik üzerine bir mülâhaza edelim: Hükümdarın hukukunu muhafaza eylemekte Kanun-ı Esasî dahi şer'-i şerife benzemiyor

mu? Zira şer'-i şerif misillü kanun-ı münif dahi gerek hükümdarın gerek tebeanın haklarını ve vazifelerini tayin ve tahdit ederek o hudud-ı esasiye dahilinde muhafaza eyliyor. Bu bahislerde "tahdit" ve "tayin" lafızlarını dehşetli birer kelime olmak üzre telakkiye imkân var mıdır? Tahdit demek vâkıa bir şeyin hududunu gösterip o huduttan dışarıya çıkılamayacak demekse de dışarıdan o hududun içine girmek dahi memnû olduğu yine bu lafızdaki mânânın suret-i diğeridir. Hiçbir akl-ı selim inkâ[r] edemez ki mahdut olmayan bir şey muhafaza dahi ol[un]amaz. Bir bağ farz edelim ki etrafında duvarı yoktur. Vâkıa bağın sahibi kendi hayalhanesinde gözlerinin aldığı yere kadar mahaller hep kendi bağı olabileceğini tasavvur eyler ise de bağın sahibi olmayan adamlar dahi dışardan kendi gözlerinin aldığı yerler hep umuma açık mahaller olduğuna hükm edebilirler. Zira bağ sahibinin gözü önünde kendi mülk-i sahihinin hududunu gösterecek bir duvar olmadığı gibi dışardaki adamların gözleri önünde dahi orası mahfuz bir bağ olduğunu gösterecek bir şey bulunmuyor. Amma bağ duvarla mahdut ve binaenaleyh mahfuz olsa bağ sahibi şuraya kadar kendi mülkü olduğunu bileceği gibi dışardaki adamlar dahi umumi yerler şu duvara kadar olan mahaller olup onun içerisi bir başkasının mülk-i mahfuzu olduğunu bilirler. İmdi gerek şer'-i şerif ve gerek kanun-ı münif birer duvardırlar ki vâkıa hukuk ve vezaifi ihata ederler amma yalnız onların haricine çıkılmamak için değil belki hariçten dahi onlara taarruz ve tasallut edilememek için ihata ve tahdit ederler. Bu o kadar büyük bir bedahettir ki buna karşı koymak berâhîn-i mantıkıyeye de berâhîn-i hendesiyeye de karşı koymak kadar imkânsız ve muhaldir.

Mûcib-i tasdik olacaksa da şuncağızı dahi arzedeyim: Gerek şer'an ve gerek aklen ve kanunen hukuk [10] ve vezaifin muayyen olmasındaki hikmeti dahi kütüb-i şer'iye ve akliye-i siyasiye izah ve tasrihten hâlî kalmıyorlar. Gerek bir alim-i şer'îye ve gerek bir hakîm-i siyasîye "Hukuk ve vezaif ne hikmete mebni tayin ve tahdit olunur?" diye sual olunsun. Mutlaka şuna yakın bir cevap vereceklerdir ki: "İnsan bir takım emrâz-ı nefsaniyeye mahkümdur. Ya neşeli olur ya hiddetli. İhtimal ki bir anda zihnine halel dahi gelebilir. İlkaât ve ifsadat ile zihinleri tahriş ve teşviş edebilmek mümkündür. Zihinler bir şeyi unutmak veyahut o şeyi bi'l-iltizam tahvil etmek de mümkündür. Bu halde hukuk ve vezaif mukayyet olmalıdır ki bir hükümdar faraza gazab-ı hâliyle bir bî-günahı ceza veyahut neşe-i hâliyle bir günahkârı affeylemek gibi muhalif-i siyaset-i ümem olan bir hale tesaddi edecek olursa kendi hak ve vazifesi buna müsait olmadığını görsün. Kezâlik ahaliden bazı kimseler gerek ifsadata kapılarak ve gerek

kendileri tuğyan ederek hukuk ve vezaifin haricine çıkacak olursa hukuk ve vezaif-i mazbuta ve mukayyede onları men eylesin. Böyle olmasa herkes her keyfinin istediği şeyi kanun veya şeriat olmak üzre ortaya koyup eğer kuvveti varsa nâsı dahi ona tebeiyyete icbar eyler. Ve binaenaleyh dünya hükm-i şeriat ve kanun ile idare olunmayıp cebbarlar ve ataganlar (?) elinde kalır."

İşte hukuk ve vezaifin mahdut ve müayyen olması böyle bir hikmet-i sarih ve aşikâreye mebni olup bunu inkâr eylemek adeta bütün dünyayı bir takım cebabirenin eline terk eylemek demektir. Kanun-ı Esasî'den hoşlanmayan ve "Kanun-ı Esasî hükümdarın hukukunu tahdit ve istiklâlini men eyliyor" diyen zevatın netice-i davaları nerelere müncer olduğu şu birkaç satırda görülünce zan ederim ki onlar dahi hatalarını anlarlar. Kanun-ı Esasî'nin istiklâl-i hükümranîyi mâni olup olmadığı dahi yakında bahs-i sâliste görülecektir.

Şeriat-ı şerife misillü bir Kanun-ı Esasî'nin dahi hukuk-ı hükümdarîyi muhafazası o kadar kavidir ki yüzlerce seneden beri bir millete hükümdarlık ve babalık etmiş ve büyüklükleri yüreklere yerleşmiş olan hanedanlara mensup padişahlar değil hatta şuradan buradan intihab ve tedarik edilmiş bir cumhurreisine bile umum milletin itaati adeta birkaç asırlık hanedana olan itaat gibidir. İşte önümüzde koca bir Fransa vardır. Şimdiki reis üçüncü reistir. İki evvelki reisleri yani müteveffa Mösyö Tîr ile hâlâ berhayat bulunan Marşal Makmahon'u ahali ihtilal ederek, isyan kopartarak mı azl eylediler? Hâşâ! Kanun-ı Esasî ile idare olunan yerlerde ihtilâl ve isyan nadir derecesinde ma'dûmdur. İhtilâller, isyanlar hükümet-i müstebiddenin cebrine karşı bir cebbarlık olmak üzre ekseriya kanunsuz memleketlerde olur. Zikr olunan reisler kendileri istifalarını vererek yine muazzezen, mükerremen memleketlerinde oturdular. Birisi çıksa da şimdiki reis olan Mösyö Garadi'yi azl etmeyi halka teklif eylese, mutlaka "Bu herif çıldırmış!" diye timarhaneye atarlar. [11] Zira kavanîn-i mevzûa iktizasınca müşarun ileyhe riayet-i umumiye vacip olduğu umumun yüreğinde yer etmiştir. Bir reisin hukuk-ı hükümranîsi bu kadar mahfuz olduğu halde yüzlerce seneden beri milletine babalık eden hanedana mensup hükümdara Kanun-ı Esasî mûcebince edilecek itaat nasıl istihfaf olunabilir? İşte İngiltere kraliçesi! Acaba prenslerden birisi kraliçe aleyhinde olarak entrika ve ifsada kıyam edecek olsa taraftar bulabilir mi? Herkes "Vah vah! Bu prens çıldırmış!" diye merhamet ederler de güzelce tedavisini etıbbaya tavsiye eylerler. Amma "Kraliçe fena emirler veriyor!" diye avazı çıktığı kadar haykırsın. Kim kulak verir? Zira kraliçenin

verdiği emirler bir Meclis-i Mebusan'da müzakere ve bir Meclis-i Ayan'da tetkik ve tasdik edildikten yani Avam ve Lordlar Kamarası onu müzakere ve kabul eyledikten sonra ilan olunur. Eğer emirler filhakika fena iseler kraliçe değil kamaralar ile heyet-i vükelâ mesul olurlar. Farz edelim ki bu prens "Kraliçe kararlara, kanunlara riayet etmiyor" diye ifsada kalkışsın. Bu zaten muhaldir. Hiçbir hükümdar kanuna riayetsizlikte bulunamaz. Matbuat dahi serbesttir. Eğer kraliçenin sehven bir muhalif hareketi olsa zaten matbuat kraliçeyi kemal-i tazim ve tekrim-i hükümranî ile ikaz eyler. Beğenilmeyecek bir hareketi bir hükümdar değil adi bir adam bile kabul edemeyeceğinden kraliçe sehvini anlayınca derhal tashih-i muamele eder. Amma bundan mukaddem İngiltere'de dahi pek şûrişler olmuştu. Kanun-ı Esasî vaz'ından sonra bunların cümlesi bertaraf oldu. Hatta meşhur mesel olarak rivayet ederler ki İngiltere e'âzımından birisi "Her nerede istibdat var ise bir zaman sonra orası cumhur olur. İngiltere'de ise dünyanın son gününde dahi bir hükümet-i kraliye bulunur" demiş. Ne kadar doğru bir sözdür! Zira bugün bir müfsit zuhur edip de halka "Haydi bir cumhur yapalım!" diyecek olsa âlem onun ağzına bir de şamar vurur. Zira bir memleket Kanun-ı Esasî ile idare olunduktan sonra hürr-i mutlak demek olacağından ve hele bu hürriyet-i kanuniyeyi ihsan ve muhafaza buyuran hükümdar milletin nur-ı aynı, efendisi, veliyyü'n-nimet-i hürriyesi olup bütün millet ona minnettar kalacağından o zât-ı hürriyet-simâta küfran-ı nimet gibi bir rezîleye kalkışan habis, cihan nazarında menfur ve melun olur. Zaten ahkâm-ı esasiye kavanîn-i esasiyeye merbut olduğu halde bir hükümet-i cumhuriyenin fazla olarak ne mesûdiyeti kalır? Bir takım eşkiyanın efkâr-ı şekavet-cûyânesine hükümât-ı cumhuriye dahi müsaade vermez. İşte Fransa'da komünist ve sosyalist denilen eşkiyayı yine Fransa hükümet-i cumhuriyesi o kadar kırmıştır ki Almanya ve dahi Rusya'da bile bu kadar kan dökülmemiş ve bu kadar adam hapis veya nefy edilmemiştir.

Elhasıl Kanun-ı Esasî bir hükümdarın hakkını tahdit değil katiyyen muhafaza etmekte o kadar kuvvetlidir ki kanun-ı mezkûr hükümdarın millete adalet ve milletin hükümdara itaat hususlarına riayetten ayrılmayacaklarını mübeyyin bir sened-i mütekabil [12] demektir. Hele bir hükümdar hiçbir vakitte milletine adaletten inhiraf etmez. Adeta tab'an inhiraf edemez gibi bir şeydir. Nasıl tasavvur olunur ki bir hükümdar milletten bir ferdin ırzına veyahut malına göz diksin? Veyahut nâ-hak yere kanına girmeye kıyam eylesin? Esâfil-i nâsdan bir adam bile bu harekâttan haya eder. Harekât-ı mezkürenin her nasılsa bir kaza yollu mürtekip-

leri bile kendi vicdanından utanıp kâtil ve hâtik namlarını kabul etmemek ister. Tabiat-ı beşeriye ve istidadât-ı insaniyenin iktizası budur. İmdi şu muvazene ile sabit olduğu üzre hükümdar bittab' kavanîne riayet eyleyeceğinden sened-i mütekabilin hükmü, gâsıb-ı hukuk olanların tenkili ve emniyet-i dahiliyenin muhafazası hususunda milletin hükümdara itaatini teminden ibaret kalır.

ÜÇÜNCÜ BAHİS: KANUN-I ESASÎNİN VAZ'INDAKİ TEHLİKE VEYA MENFAAT

Kanun-ı Esasîde tehlike görenlerin birinci mülâhazaları yukarıki fıkrada bertafsil arz olunduğu ve burada tekrarına hacet kalmadığı üzre hukuk-ı padişahîyi tahdit etmesi kaziyesidir. Bu kaziye iktizasınca güya Meclis-i Umumî her neye karar verirse şevketli efendimiz o şeyi tasdike mecbur olacak ve işte bu cihet dahi istiklâl-i saltanata dokunacakmış. Hukuk-ı hilâfetin mahdudiyeti yalnız Kanun-ı Esasî'de değil şer'-i şerifte dahi varken kanunun bu cihetine ilişmek zaten mevcut olan bir şeyin husûlünü tekrar düşünmek olur ki bu dahi mantıken abestir. Halbuki o mahdudiyet sarahaten bir mahfuziyet demek olduğu yukarıki fıkrada sabit dahi oldu.

Meclis-i Umumi her neye karar verirse şevketli efendimiz hazretleri onu tasdike ne diye mecbur olsunlar ki evvelâ bir maddenin Meclis-i Umumî'de müzakereye konulup konulmaması bile evvelden ve esasen bir karara vâbeste olup o madde Meclis-i Umumî'nin müzakeresine havale olunduktan sonra verilecek karar Heyet-i Ayan'da tetkik olunacak ve şayet karar-ı vâkide bir gûne uygunsuzluk var ise daha hâk-i pây-ı hümayun-ı mülûkâneye arz olunmazdan evvel Meclis-i Ayan tarafından reddedilecektir. Bir madde Meslis-i Ayan'ın dahi tasdikinden geçip de karar-ı vâkiin isabet-i mahz olduğuna şüphe kalmadığı ve binaenaleyh hâk-i pây-ı hümayun-ı mülûkâneye arz olunduğu zaman bile irade-i seniyyesinin şeref-sâdır olması hâşâ mecburi olmayıp şevketli efendimiz hazretleri o kararı beğenmeyecek olurlarsa reddedecekler ve hatta Meclis-i Mebusan'ı fesh ederek müddet-i kanuniyesi [13] zarfında yerine diğer mebuslar davet eyleyeceklerdir. Onlar dahi kararı tadil ve tashih etmeyecek olurlarsa redd u fesh olunurlar. Tâ irade-i seniyyenin şeref-sudûruna

mazhariyete layık bir müzakere edilip karar verilinceye kadar şevketli efendimiz kendi irade-i seniyyelerini muhafaza ve tehir edebilirler. Bu halde her ne arz olunur ise irade-i seniyyesi mecburen şeref-sâdır olacaktır demek Kanun-ı Esasîyi bilmemek veya anlamamak demek olur. Zira bu söz Kanun-ı Esasîye muhalif olur.

Sübhanallah! Bu meselede insan efkârını derinlere sevk eyledikçe ne kadar istiğrâba şayan noktalar ve nükteler görüyor! Acaba bir adam çıkıp da diyebilir mi ki "Bir devlete kanun nizam falan istemez. Her işi gelişigüzel yapıvermeli!" Böyle bir davada bulunacak adam tasavvur olunabilir mi? Şu'abât-ı umûr ve mehâmm-ı devletten herbiri bi't-tab' kanun ve nizamlar ister. Nasıl bizde dahi *Düstur* dört cilde baliğ olmuş ve her şey hakkında kanunlar ve nizamlar yapılmıştır. Bu kanunların, bu nizamların gösterdiği üzre biz dahi bir devlet-i kanuniyeyiz. Madem ki bir devlet-i kanuniyeyiz bizde Kanun-ı Esasî bulunmaması nasıl mümkün olur ki Kanun-ı Esasî demek bu bahisteki hükmüne göre "usul-i taknin" demektir. Yani kanun ve nizamların ne usul ile yapılacağını mübeyyin ve metin yollu mevzu bir risâleye Kanun-ı Esasî namı verilmiştir. Usul ve kavaid-i sarfiye ve nahviye ve fünûn ve kavanîn-i edebiye ve inşaiye bilinmez ise yazı yazmak, bir şey kaleme almak mümkün olur mu? Dünyada ne vardır ki bir usule, bir kaideye tabi olmasın? Hatta bi't-tab' haiz olduğumuz nâtıkıyet bile bir kanuna tabidir ki ismine "mantık" derler. İşte mantık nâtıkıyetimizin Kanun-ı Esasîsi demektir. Bu Kanun-ı Esasî-i mantıkîye riayet edilmeyince söz bile söylenmez. Suğrası kübrasına uymayan bir kıyastan netice çıkaramayıp o yoldaki sözleri "hezeyandır" diye red eyleriz. Kezâlik şiir bile "aruz" denilen bir Kanun-ı Esasîye tâbidir ki bir sözün vezni, kafiyesi falanı olmazsa o söze şiir denilemez. Birkaç gazel ve şarkı söylemek bile birer nevi Kanun-ı Esasîye tabi olduğu halde koca bir mülkü idare için kanun ve nizam yapmanın bir usulü, bir kaidesi olamamak mümkün olur mu? Birkaç bab ve fasıl ve maddeden ibaret olarak yazılan her şey kanun veyahut nizam olur mu? Kanun ve nizam yapmanın dahi bir usulü vardır ki işte Kanun-ı Esasî denilen şey o usulü mutazammındır.

Kanun ve nizam yapmak için elde böyle bir usul bulunmak ve ona "Kanun-ı Esasî" denilmek ve o Kanun-ı Esasî iktizasınca bir Meclis-i Mebusan celbiyle kavanîni onun dahi nazar-ı mütalâasına arz etmek istiklâl-i saltanata muhalif düşeceğini bir türlü zihnime aldıramıyorum. Düşünmeliyiz ki Kanun-ı Esasî bulunmadığı zaman dahi padişah-ı âdil [14] kendi kendisine bir karar verip de onu tervic etmiyordu. Vükelâ ve ümerasının müzakeresine müracaat eyliyordu. Bazı defa vaki oluyor idi ki vü-

kelâ ve ümera, mütalâa-i padişahînin nâfi' olmadığından bahisle icrasına haylûlet dahi ediyorlar idi. Bir heyet-i vükelânın müzakeresi hazreti padişahın istiklâline hâil ve mâni olmadığı halde milletten bir heyetin müzakeresi neden muhalif olsun? Bâhusus ki bir heyet-i mebusanın müzakeresi heyet-i vükelânın kararı kadar dahi kat'î ve kuvvetli değildir. Zira heyet-i vükelâ kendi müzakeresinin netice-i kararını doğrudan doğruya hâk-i pây-ı şahaneye arz edip bir heyet-i mebusan ise kendi netice-i kararını evvelâ heyet-i vükelânın bir kısmı demek olan ve yine taraf-ı şahaneden intihab ve tayin edilen heyet-i a'yâna arz eder de orada dahi müzakere ve tasdik edildikten sonra hâk-i pây-ı hümayun-ı mülûkâneye arz olunur. Ve bu halde eğer irade-i seniyye şeref-sâdır olursa o karar kanun olur, şeref-sâdır olmazsa kanun olmaz. Bundan ibaret olan bir suret-i kanuniyede acaba muhalif-i istiklâl olarak ne tehlike vardır? Kanun-ı Esasîyi sevmeyenler bu tehlikeyi muvazzahan ve musarrahan ortaya koysalar da bari hep anlasak.

Yine bu maddeye müteferri' olmak üzre şu da vardır ki hazreti padişah-i âlî-cah şimdiye kadar heyet-i vükelânın arz eylediği bir kararı dahi red edebiliyordu. Lâkin bu redd-i hümayun bir kanuna, bir kaideye müstenit değildi. Onun için dahi aralıkta bir kere küskün olan vükelâ "Bizim kararımız red olundu" diye her haddin haricine çıkarak muahazâta dahi girişiyorlar idi. Amma elde bir Kanun-ı Esasî bulunursa şevketli efendimiz red edecekleri bir kararı o kanuna istinat ederek red ederler. O halde hukuk-ı hümayunlarından kanunen istifade etmiş olarak kimseye söz söylemeye mecal dahi bırakmamış olurlar.

İşte görülüyor ki elde bir Kanun-ı Esasî ve ortada bir heyet-i mebusan bulunmak istiklâl-i şahaneye muhalif olmak şöyle dursun bilâkis hükümdar-ı zîşanın istiklâli asıl bunlarla tamam oluyor. Şart-ı istiklâl-i tam bunların mevcut olmasındadır. Bir hükümdar ahaliye "Ben sizin hükümdarınızım, emr edeceğim, nehy edeceğim" dese mi daha kuvvetli müstakildir yoksa ahali dahi o hükümdara "Evet! Zât-ı şahaneniz bizim hükümdarımızsınız, biz dahi emir ve nehyinize itaat edeceğiz" deseler mi daha kuvvetli olarak müstakil olurlar? Hamden sümme şükren, cidden ehl-i iman olduğumuz münasebetiyle ibret alarak düşünmeliyiz ki Zât-ı hazreti ulûhiyet bile kendi rubûbiyetini bu suretle ervah-ı müminîne tasdik ettirmek için Meclis-i Elest'te "elestü bi-rabbiküm" [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?] sualini îrad ile ervahtan "belâ" [evet] cevabını almıştır [Araf, 7/172]. Tanrımız te'âlâ hazretlerinin istiklâl-i rubûbiyette hâşâ şüphesi mi var idi ki [15] bu sual ve cevaba lüzum görsün? Fakat bunların

herbiri ümmeti irşada birer işarettir. İşte Kanun-ı Esasî ve heyet-i mebusan demek padişahın ahaliye "Ben size marufla emr ve münkerden nehy edeceğim. O marufların o münkerlerin ruhu, Kanun-ı Esasî denilen şu sahifelerde münderiçtir. İşte bu kanun mûcebince ben sizin hükümdarınızım" demesine mukabil ahalinin dahi "Âmenna ve saddakna! İşbu emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerinize biz dahi mutî' ve münkâdız" demeleridir. Bu halde kanunların heyet-i mebusanda müzakeresinden maksat dahi bunların menfaat-i ahali maksadına ve usul-i adalete muvafık olduğunu ahalinin vekilleri dahi görerek ve tasdik ederek hükümlerine itaati deruhde etmiş olmalarıdır.

Buralarını Kanun-ı Esasîyi sevmeyenler beherhal nazar-ı dikkat ve ehemmiyete almalıdırlar. Zira bu hakâyıkın kâffesi veliyyü'n-nimetimiz efendimiz hazretlerine malum olduğu için daha Kanun-ı Esasînin hîn-i vaz' u tesisinde edilen muhalefetlerden ve söylenen sözlerden hiçbirisine efendimiz mağlup olmayarak öteden beri emel-i mahz edinmiş oldukları maksad-ı kanunîyi bizzat istihsale muvaffak buyurulmuşlardır. Padişahımız efendimiz hazretlerinin millet-i mutî'a-i Osmaniyelerine işbu ihsan-ı mahsus-ı mülûkânelerini çok görüp ve bâhusus güya menfaat-i hümayunlarına muhalif bulup da zat-ı hürriyet-simât-ı mülûkânelerini şu teşebbüs-i azimden men'e çalışmak ne azim bir günah, ne vahim bir hatadır. Şevketli efendimiz hazretlerini millet-i mutî'a ve müstahıkkalarına bu kadar mahabbetli ve bu derece atıfetli görmek umum-ı esdikayı Osmaniye için mûcib-i iftihardır. Zira bir fikr-i hikmetle düşünülecek olursa görülür ki padişahına mahabbet ve sadakat emrinde milletin heyet-i mecmuası olur olmaz heyet-i vükelâdan daha müstaiddir. Bu babda şu deliller irad olunabilir:

Evvelâ vükelânın ellerinde bir kuvve-i icraiye bulunduğundan esna-yı icrada istibdadlarından istifadeye kalkışabilmeleri muhtemeldir. Hatta hazreti padişaha riyakârlık ederek zararı menfaat ve tehlikeyi selâmet suretinde göstermeye de çalışabilirler. Heyet-i mebusanda ise icra salahiyeti olmayıp yalnız söz söylemek ve rey vermekle kalacağından sözleri mecburen ve mutlaka istibdaddan âri ve riyasız olur.

Sâniyen heyet-i vükelâ eğer ki suret-i zâhirede on onbeş adamdan mürekkeb olursa da hakikatte sadrazam ve şeyhülislâm ve serasker ve hariciye nazırları gibi dört beş rüesadan ibaret olup bu dört beş adamın ise irtikâb gibi, devlet ve millete hıyanet gibi fenalıklarda ittifakları da mümkün olabilir. Ancak bir heyet-i mebusan yüzlerce adamdan mürekkeb olduğu ve bunların müzakereleri dahi ekseriyetle aleni icra olunarak

efkâr-ı [16] umumiye gazeteler vasıtasıyla onlara nezaret eylediği cihetle cümlesinin birden fenalıkta ittifakları mümkün olamaz.

Sâlisen vükelâdan olan bir zat bu mesleği kendisine bir meslek-i ebedi ittihaz eyleyeceğinden kendi mevkiini muhafaza ve menâfi'ini temine yollar aramaya mecbur olur. Bir mebus ise yalnız müddet-i kanuniyesi zarfında mebus olup ondan sonra tekrar intihab olunmaz ise mebusluktan çıkıp yine evvelki sanat-ı hususiyesine avdet eyler. Şu halde yani mebusluk kendisine bir meslek-i kadîm ve ebedi olmadığı surette o meslekte istifade yolları aramaya vakit dahi müsaade vermez.

Aranacak olsa bulunacak sair maddelerden kat'-ı nazarla yalnız şu üç madde dahi bir heyet-i mebusanın bir heyet-i vükelâdan ziyade şayan-ı emniyet ve itimat olduğunu isbata kifayet eyler. Devletlerce usul-i idarede emniyet-i tâmme kaziyesi dahi bir Kanun-ı Esasîye, bir meclis-i umumîye ihtiyac-ı tam gösterir. Bunu isbat için dahi birkaç ihtimali gözönüne getirelim: Faraza bugün bizim yüz seksen bin askerimiz olduğunu haber alıyoruz. Bu haberi bize kim veriyor? Bir heyet-i askeriye değil mi? Acaba yüz seksen bin dedikleri asker gerçekten o miktar var mıdır? Bunu kimden haber alacağız? Yine o heyet-i askeriyeden mi? Hiç davanın şahidi yine müddeînin kendisi olur mu? Kezâlik bugün şu kadar lira varidatımız, şu kadar lira mesarifimiz var diyorlar. Doğru mudur değil midir, ne ile muvazene edeceğiz? Yine o haberi veren heyetle mi? Hiçbir muhbirin kendi verdiği haberi yine kendi şehadetiyle teyit etmesi muvafık olur mu? Hükema bir devleti bir familyaya teşbih etmişlerdir. Hükümdar o familyanın babası olup efrad-ı millet dahi çoluğu çocuğudur. Vükelâ ve ümera ise bu familyaların hizmetçileri menzilesinde kalırlar. Öyle ise hanemizin muhasebe-i idaresini vekilharcımız bize verdiği zaman bu haberin sahih olup olmadığını yine vekilharçtan sormak abes olduğu aşikârdır. Elbette hane halkından sormalıdır. "Yahu! Sizin için şu kadar masraf ettik diyorlar. Sahih mi? Size yazlık kışlık ikişer üçer kat elbise yaptık diyorlar. Gerçek yaptırıyorlar mı? Rahat mısınız? Memnun musunuz?" diye sormak iktiza eder. İşte bir Kanun-ı Esasî, bir heyet-i mebusan bulunursa defter ve muhasebe usulünün mutlaka emir ve tavsiye eylediği kontrol maksadı dahi tamamıyla hasıl olmuş olur.

Eski zaman padişahları milletin ahvalini tahkik için tebdile çıkarlar imiş. Bazı kerre memâliki devr ederler imiş. Bazı kerre dahi en sadık bendelerini memâlikin ahvalini tahkike gönderirler imiş. Halbuki bu zahmetlere, bu külfetlere ne hacet? İhtimal ki tahkike giden sadık bendegân dahi iğfal olunurlar. Amma her taraftan millet [17] mebusları celbedilir

ise bütün memâlikin ahvali kendi kendisine padişahın hâk-i pâyine arz edilmiş olur. Hatta "Görülen fenalıkları def için sizin hatırınıza ne yapmak gelir?" diye onlara dahi sorulup eğer gösterecekleri çareler muvafık görülürse kabul ve icra ve muvafık görülmez ise red olunur. Ya milletin ahvali vükelâ ve valilerden sorulacak olsa hiç doğrusunu söylerler mi? Kendi kusur ve kabahatlerini kendileri ikrar ederler mi? Bu kadar munsıf, bu kadar özü ve sözü doğru adam yüz binde bir bulunmaz.

İşte şu tetkik ve mukayese ile sabit olur ki Kanun-ı Esasî ve heyet-i mebusanın vücudunda bir tehlike olmadıktan başka bilâkis vücûh-ı kesire ile menâfi'-i azime dahi vardır. Bu halde gerek vükelâdan ve gerek sair bendegândan Kanun-ı Esasîyi istemeyenler acaba kendi hal ü hareketleri tahkik olunursa utanacaklarından korkarak mı istemiyorlar? Halbuki böyle utanacak bir muameleyi yalnız Meclis-i Mebusan'dan korkarak değil Allah ve Resulullah'tan ve padişah-ı âlî-câhtan korkarak ve utanarak yapmamak kâr-ı akıldır.

DÖRDÜNCÜ BAHİS: KANUN-I ESASÎ'NİN MAHVINDAKİ MENFAAT VEYA TEHLİKE

Kanun-ı Esasî mevcut olmazsa bundan hasıl olacak yalnız bir menfaat tasavvur olunabilir ki o dahi mesuliyetten azade olmak kaziyesinden ibarettir. Lâkin bu menfaat veliyyü'n-nimetimiz şevketli efendimiz hazretleri için değildir. Menfaat-i mezkûre yalnız vükelâya ait ve râci'dir. Zira zât-ı şahaneleri intizamat-ı kanuniyeyi bi'l-muhafaza ber-mûceb-i kavanîn ve nizamât hâk-i pây-ı şahanelerine arz olunan mevâddı tasdik buyurdukları halde dahi asla mesul olmazlar. Zât-ı şahaneleri masum ve mukaddestirler. Amma Kanun-ı Esasî mûcebince heyet-i vükelâ, heyet-i mebusan mukabilinde mesuldür. Vükelâdan bir zat, iktizasına göre heyet-i mebusan tarafından taht-ı muhakemeye bile alınır. Muhakemenin neticesinde bir şey tebeyyün ederse iktiza-yı hal hâk-i pây-ı mülûkâneye arz olunur. Ceza ve af hakkı dahi padişah-ı âlî-câh efendimize mahsus olduğundan ferman buyururlar ise o vekil ceza görür ve merhamet buyururlar ise afv olunur. Fakat herhalde fena adam iyi adamdan tefrik olunarak herkesin meziyeti meydana çıkar. İşte bu mesele-i mesuliyet gibi azim bir tehlike vükelâya mahsus olduğu misilli ondan kurtulmak gibi daha azim bir menfaat [18] dahi vükelâya mahsus kalır.

Kanun-ı Esasîyi mahvetmek hususunda ise cihet cihet o kadar tehlikeler vardır ki o tehlikeleri veliyyü'n-nimetimizden saklı tutmak ve bâhusus bütün bütün aksine hareketle mehâlik-i mezkûreyi selâmet gibi göstermek adeta hıyanetten addolunur. Eğer Kanun-ı Esasî bir kere ihsan buyurulmamış olsaydı bu arzu yalnız kanun-ı mezkûrun kıymetini Avrupa ahval-i umumiyesine nazaran takdir edip anlamış olanlarda kalıp ıslahat yolları âhar surette aranabilirdi. Lâkin saye-i şahanede halk bir kere Kanun-ı Esasîye nail oldu. İki defa Meclis-i Mebusan ictima ederek kanunları müzakere ve idare-i hükümeti kontrol etmek suretini herkes gör-

dü. Hürriyet-i efkâr ve vicdan ve hürriyet-i şahsiye lezzetini herkes aldı. Bunun üzerine artık bazı zevatın Kanun-ı Esasîyi muzır görüp de mahvını arzu etmesi efendimiz hakkında şükran ve memnuniyet-i umumiyeyi celbetmek mi addolunur?

Bugün Avrupa'nın bizim üzerimizdeki nazarı pek müthiş olduğunu kim bilmez? Sebebi ise Hıristiyanların güya mahkumiyet ve mazlumiyeti değil midir? Biz onlara ahkâm-ı şer'iyemizin âdil olduğunu ne kadar anlatsak Avrupa'nın onu anlaması muhaldir. Onların dininde edyân-ı saire erbabına hiç müsaade olmadığından din-i İslâm'ı dahi öyle müsaadesiz zannederler. Ve onlarca hürriyet-i umumiye ancak kavanîn-i esasiye sayesinde husule geldiği için bizden dahi bunu beklerler. Tanzimat ve saire hat[t-ı humayun]larını Avrupa'nın birer berat-ı hürriyet olarak telakki etmesi bundan naşiydi. Adalet-i şer'iye hususunda vereceğimiz teminata kendilerini aldatmak için söylenmiş söz nazarıyla bakarlar. Hatta bir defa bir Avrupalı ile mükâleme-i acizanemde İslâmiyetin ne kadar hürriyetperverâne ve adilâne olduğunu ispat için âyât ve ehadîsten deliller îradına başladığımda "Sözünüzün hepsine inandım. Lâkin birkaç yüz sene müddet Hıristiyanlara kendi hanelerini istedikleri renkle boyamaya ve at ve arabaya binmeye müsaade vermeyerek mazlum eylediğiniz zaman sizi şeriat-i şerife niçin men etmedi?" dedi. Zaten düvel-i ecnebiyenin hakkımızda emniyetsiz muameleleri ispat eylemiştir ki biz onlara şer'-i şerif namına ne kadar teminat versek inanmayacaklardır. Binaenaleyh madem ki Kanun-ı Esasînin şer'-i şerife muğayir olmadığı tahakkuk ederek bundan mukaddem taraf-ı şahaneden ihsan buyurulmuş ve müslüman olan tebea ile halife arasındaki münasebet şer'an muayyen olduğu gibi gayrimüslim tebea ile padişah arasındaki münasebet dahi siyaseten tayin olunmuştur. Şimdi bazı kimselerin sadakat yüzünden Kanun-ı Esasîyi mahv etmek hülyalarına düşmeleri düşmanların davasını tatbikten başka bir şeye hizmet etmez. Kanun-ı Esasî neşr olunduğu zaman "siz bunu neşr u ilân eylediniz amma ahkâmını icra etmeyeceksiniz" diye edilmiş olan itirazları haklı göstermekten başka bir şeye yaramaz. Bunun ise ne kadar tehlikeli bir şey olacağı meydandadır.

[19] Kanun-ı Esasînin vücut yahut fıkdanında tehlike veyahut menfaat arayanlar eğer hakikaten hamiyet sahibi iseler düşünmeli ve kabul etmelidirler ki ahval ve felaket-i âhire üzerine Kanun-ı Esasînin vücudu bir kat daha elzemiyet altına girmiş olup mahvında ise azim bir tehlike tahakkuk eylemiştir. O tehlike dahi bizden ayrılıp hükümât-ı saireye iltihak eyleyen ahali-i İslâmiyenin ahval-i müstakbelesidir. Romanya'ya iltihak

eyleyen Dobruca ahali-i İslâmiyesi asla mazlumiyet görmedi. Romanya'dan ziyadesiyle memnun oldular. Romanya hükümeti bunlara mahsus bir kanun yaptı. Bulgaristan ve sairedeki mezalim dahi muvakkattir. Dün raiyye olan ahali bugün [hakim] ve dün hakim olan ahali bugün raiyye olur ve haricden enva-ı ifsadat dahi yardım eyler ise o memlekette elbette bir takım mukatelât-ı facia zuhura gelir. Bunun emsâli her tarihte görülmüştür. Lâkin galeyanda olan kanlara bir zaman sonra serinlik gelir. Adam öldürmek ve kadınlara ve çocuklara varıncaya kadar kıymak gerçekten vahşi olanlar için bile zevk değildir. Bâhusus Avrupa üzerinde bulunan bir kıtada mezalime daha çok vakit devletler dahi müsaade vermezler. Şimdiye kadar edilen sükutlar vaktiyle ahali-i müslimenin dahi gayrimüslimeye mezalimi sebk etmiş olmak gibi kendilerince bir davadan dolayıdır. Ne hacet, zaten şimdi Bulgaristan'da başvekil bulunan Dragan Zankof'un fikr-i kat'îsi dahi mezalime nihayet vermek ve müslümanları mesut eylemektir. Hatta geçenlerde *Vitoş* (?) nam Bulgar gazetesi yazdığı bir bendde "İstanbul gazeteleri herne kadar Bulgaristan'daki müslümanların mazlumiyetinden bahs ediyorlar ise de biz kaffben ehl-i İslâm'ı memnun ve mesrur edeceğiz. Hem de bir derecelere kadar mesut edeceğiz ki Devlet-i Aliyye'ye tabi olan sair müslümanlar hürriyet-i kanuniyeye henüz nail olamadıkları halde Bulgaristan'daki müslümanlar Kanun-ı Esasîmiz ile hukuk ve hürriyetlerini temin edeceklerdir" demişti. Bunları inkâr etmeyelim bilâkis bunları ibret gözüyle görelim. Hatta Zankof'un efkârını icraya başladığı bile görülüyor. Memleketlerine avdet eyleyen muhacirîne Bulgarlar muavenete bile başladılar. Amma mezalimin bu surette indifa'ını menfaat-i hakikiyemize tamamiyle muvafık bulmayalım. Derin düşünürsek buluruz ki oralarda ehl-i İslâmın mesudiyeti bizim için pek muzırdır. Ehl-i İslâm hükümât-ı gayrimüslimeden Kanun-ı Esasîye nail olur ve hürriyet kazanır da bizim kendi hükümet-i İslâmiyemizden nail olamaz ve daha vahimi şu ki saye-i şahanede bir kerre nail olduğu hürriyet-i kanuniyeden istifade edemezse bu vehamet az vehamet midir?

İnsan ne kadar derin düşünürse gözü önünde tehlikeler dahi o kadar büyüdükçe büyüyor. Vazife-i sadakat ise görülen tehlikelerin cümlesini arz etmeye insanı icbar eyliyor.

[20] Şevketli efendimiz aleyhinde efkârı tahdişe çalışanlar halkı ne ile itmâ' edebilirler? Ahali her mesudiyeti şevketli efendimizden görüp nail oldukları halde müfsitler varsınlar istedikleri kadar çalışsınlar ne fayda hasıl eder? Lâkin Kanun-ı Esasî ki cemiyet-i medeniye ve mesudiyet-i ah-

rarânenin üssü'l-esasıdır ona efendimiz tarafından bir kerre nail olduktan sonra onu sevmeyenlerin hülyaları vechile tekrar mahrum edilecek olurlar ise artık müfsitler için azim bir meydan açılmış olmaz mı? O zaman müfsitler ahaliye "Gördünüz mü? Sultan Abdülhamit Han efendimiz hazretleri bize Kanun-ı Esasî ve hürriyet verdi diye seviniyordunuz. Halbuki işte ondan nâdim ve peşiman oldu. Eğer falancanın tarafını tutacak olur iseniz o size Kanun-ı Esasî verecek ve onun hükmünden ayrılmamaya yemin dahi edecektir" yollu ifsâdâta kalkışabilirler. Bu yoldaki teşvikâta mukabele edebilmek hakikaten müşkil olur. Şimdiye kadar meydan-ı teşvike çıkmış olanların kâffesi, ahaliye bu Kanun-ı Esasî ve Meclis-i Mebusan'ı vaad ile teşvik eylediklerini hep görmüşüzdür. Bakınız şu yolda bir mütalâa-i amîkaya girişilecek olursa görülür ki Kanun-ı Esasîyi güya veliyyü'n-nimetimiz efendimiz hazretlerinin menfaat ve istiklâline muğayir zannedenler düşmanlar için azim bir fırsat meydanı açıyorlar da haberleri bile olmuyor. Yahut ihtimal ki haberleri vardır. İhtimal ki mahsus olarak böyle harekette bulunurlar. Heman Mevlâ-yı müteâl hazretleri, şevketli efendimize yüzü başka içi başka olarak nifak üzere hizmet edenleri Kahhar ismiyle kahreylesin. Âmin!

Bu bahse de nihayet vermiş olmak için biraz memâlik-i saire ahvaline dahi nazar-ı ibretle bakalım: Ezcümle Rusya'daki nihilist güruhunun harekâtı bizim için ehemmiyet verilecek bir şey değil midir? Rusya imparatorunu haddizatında bir fena adam zannedersek fikir ve mütalâamızda hata etmiş oluruz. Hükümdarların fenası hemen hiç olmaz gibi bir şeydir. Zira mülk kendi mülkü ve tebea kendi tebeası olup mülkünün ve tebeasının harabîsini hiçbir hükümdar istemez. Hatta Rusya imparatorunun kendi milletine büyük büyük iyilikleri dahi olmuştur. Onun zamanına gelinceye kadar Rusya köylüleri çiftlik hayvanatı gibi arazi ile birlikte alınır ve satılır bir nevi üserâ iken bu imparator onları şu hayvanlık halinden kurtarıp oldukça arazi sahibi etmiştir. Lâkin bu inayetiyle dahi ahaliye yaranamamış. Nihilizm dedikleri maraziyet-i (?) mühlike her tarafını bürümüş. Bunun sebebi Kanun-ı Esasîden başka hiçbir şey olmadığında bütün ukalâ müttehid ve müttefiktirler. Vâkıa nihilistlerin harekâtı ne kadar melunâne olduğu görüldü. Lâkin herkes kendisini ihtilâlci ya fitneci ve suikastçı görmekle iftihar mı eder? İki saat zarfında muhakeme olunarak darağacına asılıp kıvrana kıvrana can vermek kolay ve zevke gider bir şey midir? Bugün Rusya'da nihilizm taraftarları milyonlara varmış. Bunların cümlesi böyle ölümü gözlerine alacak kadar divane midirler? Bu şeyleri şöyle ehemmiyetsizce geçivermek mümkün değildir.

Sadık olan [21] kullar bunlardan ibret alarak daha tehlikenin [illegible] evvel çaresini düşünmelidir. Rusya imparatorunun kendisine [illegible] sa Kanun-ı Esasîyi verecektir. Şimdiye kadar birkaç defa vaad [illegible] Etrafında bulunan müsteşarları efendilerinin menfaati için [değil] kendilerinin menfaati için mani oluyorlar. Bugün imparator bir [illegible] Esasî verecek olsa nihilistlerin bir milyonda dokuz yüz doksan do[illegible] dokuz yüz doksanı "yaşasın imparatorumuz, hürriyet babamız" [illegible] hükümdarlarını alkışlayıp yalnız milyonda on nisbetinde asıl [illegible] takımı melanetlerinde ısrar edecek olsa bile diğer ahali şimdi olduğu gi[illegible] onları muhafaza değil bilâkis ahz ü girift ederek haklarından gelirler.

Aman Yarabbi! Ne kadar müthiş şey ki Avrupa'da Viktor Hugo gibi e'âzım dahi nihilistlere hak vererek "Rusya devleti halka Kanun-ı Esasî ve hürriyet vermedikçe nihilizm tehlikeleri misilli bin tehlike muhakkaktır" diye imzaları altında mektuplar ve bendler neşr u ilân eylediler. Vâkıa bir takım erbab-ı kalem dahi bunlara mukabil pek güzel şeyler yazdılar. Ve ezcümle "Nihilist haydutlarını himaye etmek yataklık ve belki o dahi bir nevi haydutluktur" dediler. Lâkin Avrupa enzâr ve efkâr-ı umumiyesine mukabil hiçbir şey kazanamadılar. Onun için Fransa hükümeti dahi suikastçı Hartman'ı Rusya hükümetine teslim etmeyip himaye eyledi. Merkum Avrupa'da hangi memlekete gidecek olsa bu himayeyi göreceği derkârdır. Bunlar ne kadar azim, ne kadar vahim şeyler olduğunu nazar-ı hikmetle görüp padişahımızın sadık kulları ona göre davranmalı değil midirler? Kanun-ı Esasîyi sevmeyenler işte Rusya imparatorunu men edenler gibi bu kadar azim ve vahim tehlikelerin inceden inceye mukaddemesini açmaya vesile oluyorlar demektir. Amma diyecekler ki cihanın başını ezeriz. Evet! Cihanın başını ezmek kolay ise de işte Rusya hükümeti dahi mezarları maktuller ve zindanları mahpuslar ve menfaları menfiler ile doldurduğu halde fenalığı bertaraf edebildi mi? Bilâkis dahilî düşmanlarını daha ziyade arttırdı. Zira katl ü haps ve nefy edilenlerin akrabalarını sevda-yı intikama sevk ederek hasım eyledi. Milyonlarca nüfusu hükümdar-ı meşrularına kemâl-i minnetle ahrarâne kul etmek mi hünerdir yoksa milyonlarca nüfusu esirâne düşman etmek mi marifettir? İtikad-ı acizaneme göre padişahımıza sadakat yalnız rütbelerini, nişanlarını, ihsanlarını alıp da yine kendi zevkini düşünmek için değildir. Belki veliyyü'n-nimetimiz efendimiz hazretlerinin şan u şeref-i hilâfet-penahîlerini en ince ve nazik noktalara kadar düşünüp ona göre rey vermek bütün esdika-yı bendegâna farzdır.

TETİMME

İşte aziz kardeşim! Bendeniz şer'an hilâfetin hukuk ve vezaifini aynıyla bir kanun şeklinde gördüğüm gibi siyaseten [22] Kanun-ı Esasîyi dahi yine hilâfet-i şer'iye esasına şebîh gördüğümden ve Kanun-ı Esasîyi vaz' ve bâhusus saye-i şahanede zaten mevzu olduğu cihetle ihya etmekte bir tehlike varsa padişahımız ve milletimiz için olmayıp belki vükelâmız içinde istibdattan gayrı meşru olarak müstefid olmaya çalışanlar için olduğu gibi Kanun-ı Esasîyi ihya etmemekteki tehlikeyi ise hem padişahımız hem milletimiz için muzır bulduğumdan dört meselenin dördünü dahi aklımın ve şimdiye kadar görüp okuduğum şeylerin yardım ettiği kadar hem de muhtasaran şerh u izah eyledim. Sizler mukarrebîn-i hâssu'l-hâssdan olmak şerefiyle sair bilcümle bendegâna fâiksiniz. Eğer mütalaât-ı acizanem nezd-i sâmînizde nazar-ı ehemmiyeti calip görünür ise hâk-i pây-i şevket-ihtiva-yı cenab-ı mülûkâneye arz etmek sizin için bir borç olur. Yok eğer bu mütalaâlarım becâ değil iseler siz dahi efkârınızı bendenize tamamıyla açarak zihnime istirahat verirsiniz. Zira bendeniz, hatta ismi bile kâle alınamayacak kadar bayağı ve aciz bir adam olduğum halde rütbeler ihsanıyla şereflendiren mahza veliyyü'n-nimetimiz şevketli efendimiz hazretleri olup şu aralık ıslahat-ı umumiye-i Osmaniye ve nazariyat-ı düveliye ve istidad-ı ahval-i umumiyeye mukabil efendimizin şan u şeref ve menâfi'-i hümayunlarını beyin patlatarak düşünmezsem ma'âzallahu te'âlâ kendimi küfran-ı nimet denâetine düşmüş göreceğimden gece gündüz düşünmekten hâlî kalmayarak şu yoldaki metâ'ib-i zihniye ile pek ziyade it'âb-ı vücud etmekteyim. Heman Rabbimiz te'âlâ ve tekaddes hazretleri Habîb-i Ekremi yüzü suyu hürmetine padişahımız efendimiz hazretlerine tükenmez ömür ve bitmez kuvvetler ihsan buyurarak şu hale gelmiş olan milletimizi yeniden ihyaya muvaffak buyursun. Âmin bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn.

8 Mayıs [12]96

A. Mithat

3.
RİSÂLE

"THE FUTURE OF ISLAM"DAN
GÜNÜMÜZDE HİLAFET MESELESİ

WILFRID SCAWEN BLUNT

TERCÜME:
Ş. TUFAN BUZPINAR

LONDON, 1882

THE FUTURE OF ISLAM

WILFRID SCAWEN BLUNT

SIND SAGAR ACADEMY
Chowk Minar Anarkali, Lahore-Pakistan

II. BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE HİLAFET MESELESİ

Osmanlı padişahı I. Selim, zamanın Müslümanlarının en kuvvetli emiri olmasından ve gücünü daha da pekiştirme arzusundan hareketle 1515 yılı civarında hilafetin sönmüş ihtişamını şahsında tekrar canlandırmak fikrine kapıldı. Sünnî Müslümanların onu liderleri kabul etmelerinin birden fazla nedeni vardı: her şeyden önce o, Doğu Roma İmparatorluğu'nu sona erdiren [Fatih] II. Mehmet'in torunuydu ve kendisi de Şiîlerin lideri İran şahına karşı başarılı bir mücadeleyi daha yeni tamamlamıştı. Sünnî emirler arasında onun rakibi olabilecek olanlar Hint sultanı, veya bizim adlandırdığımız haliyle Büyük Moğol, Garp sultanı, yani Fas sultanı ve Mısır'da bulunan Memluk sultanı idi.

İslâm topraklarının uzak bölgelerinin yöneticileri olmaları hasebiyle Selim'in önceki ikisiyle pek problemi olmadı, fakat Mısır'la savaştı. 1516'da Mısır'ın vilayeti olan Suriye'yi işgal etti ve 1517'de de Kahire'ye girdi. Burada Kansu Gavri'yi esir aldı [Kansu 1516'da Mercidabık savaşı sırasında Halep'te hayatını kaybetti. Kahire'de savaşı kaybettikten sonra idam edilen Tumanbay idi. çev.] ve halkın önünde boynunu vurdurdu. Bir başka rivayete göre, atından düşen yaşlı Memlük sultanını yerde yatarken bulan ve öldüren bir asker tarafından başı teslim edildi. Daha sonra Selim Abbasî hanedanına mensup olan ve unvandan ibaret olan hilafeti elinde bulunduran Mütevekkil'in meşkûk haklarını devretmesi hadisesiyle şu sıfatları üstlendi: Sultanu's-selâtîn ve Hakanu'l-havakîn, Melikü'l-Bahreyn

ve Hâmiu'l-Berreyn, Halifetü Resulillah, Emiru'l-müminîn, ve Sultan ve Han -ki bu unvanlar şu şekilde açıklanabilir: Kralların kralı, Hakimlerin hakimi, İki denizin (Ak Deniz ve Kızıl Deniz) meliki, İki toprağın (Suriye ve Hicaz, İslâmın kutsal toprakları) koruyucusu, Tanrı Elçisi'nin halefi, İnananların emiri ve İmparator. Rivayete göre kuzeye dönüşünde 1519 yılında Halep'te Zekeriya Camii'nde ilk defa adına hutbe okunmuştur.[1]

İşte bunlar birkaç kelime ile günümüz hilafetinin tarihî kökeni ve işte Selim'in soyundan gelen Abdülhamid'in halen kullanmakta olduğu unvanlar. Araya bunca zaman girdikten sonra ve detaylı muasır nakillerin yokluğunda Selim'in dinî iddialarının o zamanın Müslümanları üzerindeki etkisini tahminden daha öteye gitmek zordur. Dost ve düşman herkese her şeyden önce gaspçı olarak görünmüş olmalıdır, çünkü ondan önce Kureyş kabilesinden yani Peygamber'in sülâlesinden olmayan hiç kimse onun mânevî varisi olma iddiasında bulunmamıştı. Hatta, bütün kelâmî ekollere göre Kureyş kabilesine mensubiyet hilafetin ilk şartıydı; fakat şunu da kabul edebiliriz ki kendi topraklarında ve dışında kalan avam nezdinde Osmanlı padişahının hilafet uygulamaları kabul görmüştür.

Selim Müslümanlar nezdinde önemli bir simadır ve kuzeyde onun şaşaalı görüntüsü herkesin gözünü kamaştırmıştır. Müslümanlar onun ve hanedanının şahsında siyasî şanslarını restore eden ve Hıristiyanlara karşı dinlerini müdafaa edenleri görmüş olmalıdırlar. Oturmuş bir kuralın Selim'in lehine terki, inançlarının geleceği açısından önemli bir şans olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Selim o dönemde İslâm dünyasının büyük bir kısmının siyasî lideri idi ve bundan dolayı onun mânevî hâkimiyeti de eski gücüne kavuşturması beklenmiş olabilir. Ayrıca hilafet unvanı XVI. asrın Müslümanlarına aşina değildi ve Selim'in halen sahip olduğu sultan unvanı bilinen en yüksek siyasî otorite idi.

Hilafet, var idiyse bile, modern dünyada saltanattan daha az tesirli bir unvandı. Bağdat'ın tahribinden sonra bu iki unvan birbirine karıştı ve daha eski olanı [hilafeti] artık yaygın olarak kullanmayan insanların zihninde hâlâ böyle idi. Dolayısıyla Şam'ın, Kahire'nin ve Medine'nin yeni sultanı için halk nezdinde kendisini sadece halifeliğe ait eşyaların [ema-

1 Bu tarihlerin doğruluğundan emin değilim. Türk tarihçileri Selim'in ölüm tarihi olarak H. 926 yılını vermektedirler, bizim takvimimizde 1520'ye tekabül etmektedir. Selim'in kutsal topraklarla ilgili olarak Hadimü'l-Haremeyn'den daha yüksek bir unvan kullandığı da şüpheli görünmektedir. Haleflerinin ise Hami olarak adlandırıldıkları kesindir. Mekke, Sultan Selim'in ölümünden beş yıl sonrasına kadar Osmanlı hilafetini benimsememiştir.

nât-ı mukaddesenin] değil aynı zamanda halifelerin ve onların mânevî makamlarının da varisi olarak empoze etmesi zor değildi. Selim'in atasının isminin Osman olması ile üçüncü halifenin isminin Osman olması arasındaki tesadüfî benzerlikten de başlangıçta faydalanıldığı görülüyor. Halkın kulağı aşina olduğu sesi yakalamış ve o isim bir dünyayı temsil ettiği için de tatmin olmuştu.

Ulemanın durumunda ise daha net olmak lazımdı; ve biliyoruz ki Osmanlıların Peygamber'in mânevî halefi olma hakları meselesi mezhepler arasında uzun ve hararetli tartışmalara konu olmuştur. Hadis Kureyşe mensup olmayanların meşru olarak bu hakka sahip olmadıklarını belirtmektedir. Çünkü Muhammed'in kendisi otoritesinin varislerinin sadece kendi kabilesine mensup olanlar olduğunu defaatle belirtmiştir. Arap ekolüne mensup hiçbir âlim de bu kadar açık bir görüşten ayrılmaz. Bununla birlikte, daha çok Osmanlı hilafetini benimseyenleri temsil eden Hanefî mezhebi bu anlayışın hukukî savunmasını üstlendi. Soydan gelen büyük bir engele rağmen [hilafet anlayışlarını] kendileri ve Osmanlı hanedanı için oldukça kabul edilebilir bir duruma sokmayı başardılar ki bu anlayış ciddi bir rakibin yokluğunda Sünnî ulemanın çoğunluğu tarafından da zımnen kabul gördü.

Güçlük pratikte uzlaşma ile aşılmış ve tartışma ulema hariç diğerleri tarafından son zamanlarda belli bir siyasî amaca müstenit olarak tekrar canlandırılıncaya kadar unutulmuş durumdaydı. Bu konudaki Hanefî argümanları dikkat çekicidir ve ben bunları tahkik etmeye ve anlamaya çalışmaktayım. Fakat belki de bunları detaylı olarak zikretmeden önce daha önceki döneme ait hilafet tarihine kısaca bir göz atmak ve Selim'in hilafeti devralışından önceki durumu tasvir etmek daha iyi olacaktır.

Sünnî Müslüman yazarlar hilafet makamının dört ayrı dönem geçirdiğini ve tarihinin dört ayrı döneme ayrılabileceğini kabul ederler. Arapça *halefe* "geride kalmak" kökünden gelen *halife*nin kelime mânası geride kalan ve hukukî [ıstılahî] mânada ise Peygamber'in halefi ve onun dinî ve dünyevî [siyasî] varisi anlamına gelir.

Belirlenen *birinci* dönem, halifenin veli, imam ve melik olduğu ve belli ölçüde ilhama da muhatap olduğu sade bir teokrasi dönemidir. Bu dönem sadece otuz yıl sürdü ve adları anıldığında "seyyidinâ" [efendimiz] unvanı verilen dört büyük halife -Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali- tarafından temsil edilir.

Yaklaşık altı yüz yıl süren *ikinci* dönem, Arap saltanatı dönemidir ki bu dönemde hilafet veraset yoluyla devredilen siyasî hakimiyet şeklini almıştır. Halifeliği üstlenenler ne veli ne de âlim idiler; kendilerinden önce gelenlerden [Hulefa-i Raşidîn] farklı bir temele dayanıyorlardı. Bunlardan birincisi Emevî hanedanının kurucusu Muaviye, sonuncusu ise Abbasî sultanlarının da sonuncusu olan Mu'tasım Billâh'tır.

Üçüncü dönem siyasî hükümranlığın olmadığı dönemdir ki yaklaşık üç yüz yıl süren bu dönemde halife hiçbir hakimiyet hakkı kullanmamış, sadece mânevî bir lider olarak veya bugün ifade edebileceğimiz tabiriyle şeyhülislâm olarak Kahire'de ikamet etmiştir. Teorik olarak kesintisiz bir biçimde bu dönemde de devam ettiği var sayılan İslâm siyasî otoritesi Mısır Memlük sultanları ve diğer Müslüman emirler tarafından temsil edilmekteydi.

Son dönem ise Osmanlı hilafeti dönemidir. Günümüzde hilafetle ilgili tartışmalarda, neredeyse tamamı ilk dönem örneklerine başvurdukları için bu makamın kökeni ve bizzat İslâmın siyasî temeli üzerinde durmakta fayda vardır. Müslüman âlimler Allah'ın elçisi Muhammed'in Mekke'den hicretini, isyan eden biri olarak değil otoriteyi elde etmek isteyen biri olarak gerçekleştirdiğini söylerler. O doğuştan emirler yetiştirmiş olan Hicaz'ın en soylu kabilesi Kureyş kabilesinden bir emir ve dedesi de Mekke'nin emiriydi. Binaenaleyh kendisini sürgünde bağımsız bir cemaatin lideri olarak kabul ettirdi. Böylece Arabistan'ın eski geleneği olan ana kabileden ayrılarak yeni bir emirin liderliğinde bir araya gelme geleneği takip edilmişti. Dolayısıyla İslâm daha başlangıçta dinî olduğu kadar siyasî bir yapı da kazanmıştı. Muhammed sahabilerine peygamber olarak dini öğretirken kralları veya yöneticileri olarak da kanunlar koymaktaydı. O Müslümanların imamı, emiri, kadısı, hükümdar ve hakimi idi. Böylece en yüksek siyasî ve dinî otorite birleştirildi ve İslâm başlangıçtan itibaren hem bir din hem de bir millet idi.

Muhammed yaşadığı müddetçe bu durum sorgulanmadı; problemler onun vefatıyla başladı. Peygamber'in bu durumla ilgili niyetinin ne olduğu tartışma konusudur. İlk dönemlerde Ali taraftarları [Şia] Peygamber'in damadını vâris tayin ettiğini savunurlarken diğerleri Ebu Bekir'in adaylığı üzerinde durdular. Fakat günümüzde Sünnîlerin çoğunluğu belli bir atamanın yapılmadığı ve halifenin seçimle belirlenmeye bırakıldığında müttefiktirler. Her ne ise, geride kalan sahabelerin benimsediği usul seçim idi ve bunun detayları da genel olarak Kur'anî hükümlerin dayandığı Arap geleneğine katiyetle uygundu.

Şimdi, bir Arap kabilesinin şeyhi öldüğünde kabileye mensup önemli ailelerin reisleri aralarından birinin çadırında toplanır, halka şeklinde otururlar ve halefinin kim olacağını tartışırlar. Teorik olarak halef olma şansı herkes için eşittir, çünkü kabile ne kadar büyük olursa olsun bir ailedir, ortak bir soydan gelir, dışardan hiç kimse reisliği ele geçiremez, ama içerden herkes o makama yükselebilir. Fakat uygulamada tercih birkaç kişiyle sınırlıdır. Arapların soya düşkünlüğü ve ona atfettikleri kutsiyet, istisnaî durumlar hariç, lider hanedanını değiştirmelerine mani olur. Eğer vefat eden kişi yerine ergenlik çağına ulaşmış saygın vasıflara sahip birisini bırakır ise o tartışmasız kabile şeyhi olarak kabul edilir. Değilse, amca, yeğen veya kuzen seçilir. Genel tehlike doğuracak olağanüstü bir durumda veya varis bırakılamaması halinde yeni bir aile ferdi iktidarı ele geçirebilir. Dahası, tek bir seçim kuralı da yoktur. Toplantı bir hak vermek için değil, bir hakkı teslim etmek içindir. Çünkü hak seçenlere değil seçilmişliğini devam ettirebilene aittir. Bu nedenle şeklî bir oy verme sistemi yoktur. İleri gelenler ölen liderin akrabalarından kimin taraftar bakımından daha güçlü olduğundan hareketle ona biat ederek liderliğini kabul ederler. O da onların şeyhi [lideri] olur. Bazı durumlarda da gruplar öylesine eşit bölünürler ki biri bir adaya, diğeri de diğer adaya yönelir. Bu durumda ya adaylardan biri şeyhlikten vaz geçer, ya da anlaşmazlık kılıçla halledilir.

Arap kabilelerinin halef belirlemede uyguladıkları bütün bu usuller hilafet için yapılan ilk seçimlerde görülmektedir. Muhammed'in gerçekten öldüğü bilinir bilinmez Müslümanların önde gelenleri ve liderleri kendiliklerinden hareket ederek Ömer b. el-Hattab'ın evinde özel bir toplantı yaptılar. Fıkıhçılar bu özel toplantıya katılanlara "Ehlü'l-hall ve'l-akd" diyorlar, çünkü bunlar düğümlenmiş hilafet meselesini çözmeyi üstlenmişlerdir. Arabistan'da her zaman sivil [kabileler arası] savaş nedeni olan önemli bir konunun halledilmesi gerekiyordu. Peygamber geride erkek evlat bırakmadı ama birden fazla yakın akraba bıraktı. Dahası, yeni İslâm ümmeti iç karışıklık tehlikesi ile karşı karşıya idi ve aralarındaki sivil [kabilevî] ve dinî gruplar silaha sarılmak üzere edilir. İki önde gelen aday Ali b. Ebu Talip ve Ebu Bekir; birisi damadı ve akrabası diğeri kayınpederi idi. Ali sivil kesimi, Bekir de dinî kesimi temsil ediyordu. Medine'de dinî grup daha ağırlıkta olduğu için Ebu Bekir seçilmişti. O daha güçlü kesimin lideri olarak tanındığı için kabile reisleri ona biat ettiler ve sivil savaş Ali'nin asil bir davranışla gerçekleştirdiği itaatle önlenebildi.

Sünnî ulema halifenin bu usulle seçimini Peygamber tarafından düşünülmüş otantik bir yol olarak kabul eder, müteakip üç halifenin seçimi

de esas itibariyle farklılık arz etmez. Şu kadarı belirtilmektedir ki Ebu Bekir, halefi olmaya en uygun kişinin Ömer olduğunu belirlemiş ve böylece Ehlü'l-akd'in tercihini yönlendirmiştir. Her defasında halife Medine ileri gelenleri tarafından seçilmiş ve bu seçim diğerleri tarafından genel kabul görmüştür.

Ancak Ali döneminde hilafetin yapısında değişikliği ima eden yeni bir prensibin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere Ebu Bekir'in seçimi zamanın dinî duygularının ağır basmasıyla gerçekleşmiştir. Ebu Bekir Müslümanların en kutsal adamı ve onun yönetim şekli de kesinlikle teokratik idi. O sadece İslâm hukukunun uygulayıcısı değil aynı zamanda mimarı ve müfessiri idi. Her gün meclise veya açık mahkemeye katılır, dinî ve hukukî konulara karar verirdi. Camide namaz kıldırır, Kur'an tilâvet eder ve her Cuma hutbe okurdu. O, şimdilerde şeyhülislâm ve başmüftü ile idarî otoriteler arasında paylaşılmış olan bütün fonksiyonları şahsında birleştirmişti. O bir sultan, din adamı, hakim, dinî ve sivil hukuk âlimi, görüş veya uygulama alanında en yüksek hakem; tek kelime ile İslâmın Papa'sı idi. Ebu Bekir'in üç halefi onun sahip olduğu değerlere halel getirmez. Farklı olarak onların kullandığı tek güç o zaman dünyaya yayılmakta olan Müslüman ordularının komutanlığı ve bu orduların fethettikleri yerlerin yönetilmesi idi.

Ancak Ali hilafeti devraldığında bir zaman adayı olduğu kesimin muhalefeti ile karşılaştı ve zamanla bunlar daha da güçlü hale geldiler. Fetihler arttıkça Müslümanların kalplerini dünyevî düşünceler doldurdu ve şimdiye kadar dindarlıkla kontrol altında tutulan özellikle Araplığa ait düşünceler tepkisel olarak güçlenmeye başladı. Bunun böyle olması doğal hatta kaçınılmazdı, çünkü fethedilen birçok ülke insanı İslâmı kabul etti ve Müslümanlar olarak fethedenlerle eşit oldular. Böylece Araplar için iftihar vesilesi olarak dinden ziyade diğer Müslümanlarla paylaşamayacakları doğuştan ve etnik kökenden gelen unsurlar kaldı ki bunlar Arabistan'ın özel mirasını oluşturmaktaydı.

Bu durumda, devlet işlerini yürüten Kureyş arasında dindar kesimi zayıflatmak pahasına Arapçı kesim güçlendi. Bunların lideri, seçkin yeteneklere ve soylu Arapları siyasî amaçlar doğrultusunda kullanmayı çok iyi bilen bir karizmaya sahip Muaviye b. Ümeyye idi. Muaviye birkaç yıldır Suriye valisiydi. Orada dindar Ali'den daha çok popülerdi ve Suriye resmen olmasa da gerçekte Müslümanların hükümet merkezi idi. Bu nedenle Muaviye Medine'de Ali'nin seçilmesini meşru kabul etmedi. Şam'daki rakip Ehlü'l-akd tarafından desteklendiğini anlayınca da istedi-

gini elde etmek amacıyla Arap geleneğine göre nihai olarak başvurulan kılıca müracaat etti.

Ulema bu isyan için ittifakla Muaviye'yi suçlar ve Ali'nin yerine halife olduğunu kabul etseler de selefi olan dört halifeden oldukça farklı bir kategoride değerlendirirler. Ulema Muaviye'nin şahsında Peygamber'in "İslâm otuz yıl bir imam tarafından ondan sonra daima bir sultan tarafından yönetilecektir"[2] ifadesinin tecellisini görürler. Gerçekten de Muaviye sonradan gelen bütün Müslüman emirlerin en tipik örneğidir. İslâm hukukuna göre devlet başkanı aynı zamanda dinî liderdir. Fakat Muaviye dinî görevlerini şahsen yerine getirmemiştir. Seleflerinin aksine bu görevleri başkalarına vermiş; ne namaz kıldırmış ne de hutbe okumuştur. Ebu Bekir ve diğerlerinde olduğu gibi zamanının en bilgini olarak da görülmemektedir. Dahası, onun en belirgin hususiyeti hayatta iken oğlu Yezid'i halef [veliaht] belirleyerek hilafete hanedan, veraset anlayışını yerleştirmesidir. Siyaseten avantajlı olan bu değişiklik dinden bir sapma olarak değerlendirilmektedir. Bundan böyle, ister Emevî halifeleri olsun isterse onlardan sonra gelen Abbasî halifeleri olsun ulemanın tasdikine rağmen gerçekte seçilmiş değillerdi, halkın tercihi ile değil doğuştan gelen özellikle başa geçiyorlardı.

Arap hilafeti süresince dinî öğretiyle meşgul olan bir yönetici dikkat çekerken birkaç tane de hakimlik görevi ifa eden görülebilmektedir. Sadece bir defa bir Abbasî halifesinin namazda imamlık yapmak konusunda kararlı olduğunu görüyoruz ki bu da bir kıskançlık eseri olabilir. Kural olarak Müslümanların dünyevî işleri sadrazama, dinî konular bir nâib [kadı] veya vekil imama, hukukî yorum ise ulema veya müctehide emanet edilirdi. Bununla birlikte hilafetin karakteri esas itibariyle hâlâ kutsaldı. O Kureyş kabilesinden ve Peygamber'in kanından idi ve bu haliyle dünyadaki diğer emirlerinden farklıydı. Siyasî güçleri zayıflayınca Abbasîler maceracıların ellerine düştüler ve hatta zaman zaman onların amaçları doğrultusunda piyon olarak kullanıldılar; fakat hilafet makamı hâlâ saygınlığını korumaktaydı, ne Kürt Selahattin[-i Eyyübî], ne Tuğrul Bey, ne Melik Şah ve ne de Selçuklu sultanları hilafet unvanıyla oynamaya cesaret ettiler.

Muaviye tarafından kurulan Emevî hanedanı Şam'da seksen beş yıl hüküm sürdü, sonra 750 yılında Kureyş'in başka bir kolu olan Benî Abbas

• • • • • •

2 Bu hadisin tam tercümesi şöyle verilebilir: "Hilafet benden sonra otuz senedir, sonra mültehakkim melikliğe dönüşür"; bk. İbn Hibban, XV, 392; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 89; VII, 83; Bezzar, *el-Müsned*, IX, 280 [çev.].

kılıçla hilafeti devraldı ve İslâmın başkenti Bağdat oldu. Abbasîler dünyevî liderler olarak beş yüz yıl hüküm sürdüler.

Büyük şöhret ve en yüksek refah düzeyine ulaşmış olmakla birlikte İslâmın bu ikinci dönemi dinî değerler bakımından önceki otuz yıldan daha sönük görülür. Artık İslâm yekvücut değildi. Fars ve Arap hizipleşmelerinin ötesinde bizzat Sünnî dünya da bölünmüştü: İspanya ve Mısır'da birbirinden bağımsız rakip halifeler bulunmaktaydı. Dahası, son iki yüz yıldır halifelerin dünyevî iktidarı saray görevlileri gibi hareket eden Selçuklu Türklerine devredilmişti ve onların mânevî gücü kutsallık veya ilmiye ile desteklenmemekteydi. Abbasî hilafeti 1258'de Bağdat'ı tarumar eden Hülagu tarafından güç kullanılarak sona erdirildi.

Üçüncü dönem hilafet tarihi bütün dünyevî gücün halifeden uzaklaştığını göstermektedir. Arap monarşisinin yıkılmasından sonra İslâm herbiri kendi topraklarının emiri olarak dinî liderliği de üstlenen bey veya sultanlar tarafından yönetilen birkaç ayrı devlete bölündü. Mekke inancını kabul eden Moğollar doğuda Muhammedî bir imparatorluk kurdular; Osmanlıların yerlerini aldığı Selçuk Türkleri Anadolu'da hüküm sürdüler, [Kuzey Afrika'daki] Berberî devletleri kendi emirlerine sahipti ve Mısır ilginç bir köle hanedanı olan Memlük sultanları tarafından yönetilmekteydi. Hiçbir yerde bütün Müslümanların kabul ettiği bir siyasî otorite yoktu ve dünyada hükümranlık sahibi bir halifeden de bahsedilmemekteydi. Sadece Peygamber'in sözde halifeleri Bağdat'taki katliamdan kurtularak Kahire'ye geçmiş ve orada bulunmakta idiler.

Memlük sultanlarına tâbi olan bu sözde halifelerin gerçek konumlarını belirlemek oldukça zordur. Genel olarak dünyada pek az tanındıkları kesindir ve bazen insan bunlarla gerçek bir devamlılığın muhafaza edildiğinden de şüphe ediyor. Muasır Hıristiyan yazarlar bunlardan bahsetmemekte ve Sir John Mandeville ve diğerlerinden anlaşılmaktadır ki Mısır'da Mısır sultanlarından Müslümanların emiri olarak bahsedilmektedir. Kahire halifelerinin konumunun İstanbul'daki şeyhülislâmınki ile kıyaslandığını işittim, yani sultan tarafından tayin ediliyor ve Müslümanların itaatini sağlamak için kullanılıyorlar. İnanıyorum ki Kahire halifelerinin gerçek statüsü de bu idi. Bununla birlikte bazı Hanefî fakihlerince hükümranlıklarından da söz edilmektedir. Bunlara göre Peygamber'in halefleri arasında kopukluk olmamıştır ve İslâm meşruiyet sahibi bir emirsiz kalmamıştır. Ne Mısır, ne Hindistan ve ne de Selim zamanına kadar Türk sultanlarından biri halifelik iddiasında bulunmuştur. Aynı durum Kureyş soyundan gelmesi hasebiyle haklı olarak böyle bir iddiada

bulunabilecek Mekke emirleri için de geçerlidir. Timurlenk ve Bağdat'ta hüküm süren Müslüman Moğollardan da bu tür bir iddia vârid olmamıştır. Hakikat şu ki; Selim'in onu bir güç vasıtası olarak düşündüğü dönemde hilafetin unutulduğu intibaı vardır.

O halde eski bir makama yeni bir talibin olduğunu duymak Müslümanlar için ilginç ve şaşırtıcı bir yenilik olmalı. İlginçtir, çünkü hilafet ismi İslâmın geçmişte yaşadığı birçok şöhretle bağlantılıdır. Şaşırtıcıdır, çünkü köken olarak halifelik iddiasında bulunamayacak birisi bu iddiada bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere Hanefî ulema Selim'i ve daha çok onun haleflerini savunmuşlardır. Çünkü Selim Sünnîlerin büyük çoğunluğunun kabul ettiği üzere Osmanlı hanedanının haklı olarak bu unvanı üstlendiğini ortaya koyduktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Onların temel argümanları şunlardır. İddialarına göre Osmanlı hanedanının dinî liderliğinin temelleri:

1. *Kılıç gücü*, yani hükümranlık unvanına fiilen (de facto) sahip olmak. İddiaya göre, hilafet bir vücubiyettir (bütün Sünnî Müslümanlar buna inanmaktadır), yine iddia edilmektedir ki fiilen bu unvanı ele geçiren kişi, *daha iyi (güçlü) birisi çıkıncaya kadar* meşru halife olarak tanınmalıdır. Halifelik iddiasında bulunan kişinin sahip olması gereken ilk şey o makama talip olmak, ikincisi de belli bir kesim tarafından desteklenmektir. Selim hem halifelik iddiasındadır hem de iddiasını ordusunun başında bulunarak desteklemiştir. Bir rakibinin çıkması için dünyaya meydan okumuş ve hiçbir rakip çıkmamıştır; en azından Hanefî ekolünün itibar ettiği biri çıkmamıştır. Çünkü Hanefîler Fas sultanını kabul etmediler ve Abbasî hanedanının son üyesi de hilafet ile ilgili haklarından feragat etti. Kılıç gücünün halifelik iddiasında bulundurabileceği tezine örnek olarak Muaviye'nin Ali'den ve Ebu'l-Abbas'ın da Muaviye'den hilafeti alış biçimlerini zikretmektedirler.

2. *Seçim*, yani yaşlılardan oluşan meşru kurulun tasdiki. Ehlü'l-akd'in Medine'den Şam'a, Şam'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Kahire'ye nasıl nakledildi ise aynı şekilde Kahire'den de İstanbul'a nakledildiği savunulmaktadır. Selim beraberinde Kahire'deki Ezher ulemasından bazılarını Ayasofya'ya getirdi. Bunlar da Türk uleması ile birlikte Selim'i halife seçti veya hilafetini tasdik ettiler. İstanbul'da bugüne kadar bir tür sembolik seçim [biat] uygulanagelmiştir. Osmanlı hanedanının her yeni sultanı Türkiye'nin siyasî hükümranlığını ele geçirdiğinde halife olarak tanınmadan önce ulemanın elinden kılıç kuşanmaya kadar beklemek zorundaydı. Bu tören geleneksel olarak Eyüp Camii'nde gerçekleştirilirdi.

3. *Aday gösterme.* Daha önce de belirtildiği üzere Sultan Selim Abbâsî halifelerinin soyundan gelen ve kendisi de yalnız unvandan ibaret (sözde) bir halife olan Mütevekkil'den ailenin hilafetle ilgili bütün haklarını devraldı. Bu bir dereceye kadar tarihî bir hakikattir. Göründüğü kadarıyla bu argümandaki tek kusur Mütevekkil'in kendisine veraset yoluyla gelen böyle bir unvanı yabancı birisine verme hakkının olmamasıdır. Bu durum gerçekten Londra'ya sahip olan Almanya imparatorunun Don Carlos'tan İspanya tahtını devralmasına; veya Napolyon'un 1813'te VII. Pius'tan Papalığı devralmasına benziyor. Hanefî ilahiyatçılar önceki müdafaaların herbirinden daha fazla kalıcı hanedan unvanı verdiğinde hâlâ kuvvetli bir şekilde ısrar etmektedirler. Aday göstermeye örnek olarak Ebu Bekir'in ölüm döşeğinde iken Ömer'i hilafette kendisine halef olması tavsiyesini gösterirler.

4. *Haremeyn muhafızlığı.* Yani Mekke ve Kudüs, fakat özellikle de Mekke (muhafızlığı). Bazı ulema tarafından öne sürüldüğü ve günümüzde yaygın olan görüşe göre bizatihi Hicaz'da hükümran olmak hilafet unvanı için yeterlidir. Şüphesiz İslâmın ilk döneminde böyle düşünülmüştür ve Beytullah'ın korunma hakkını elde etmek için birçok savaş yapılmıştır. Fakat halifelerin imparatorluklarıyla Hicaz'ın bağlantısı sık sık kopmuştur. X. yüzyılda Karmatîler, XIII. yüzyılda Sana imamları ve XIX. yüzyılda yedi yıl Vehhabîler tarafından yönetilmiştir. Fakat yine de fiilî Haremeyn hükümranlığı Selim'in halifelik müdafaasında kullandığı hususlardan biridir ki bu husus ahfadının halifelik hakları konusundaki argümanlarda da kullanılmaktadır.

5. *Kutsal emanetler* [emanât-ı mukaddese]. Bu son husus bilginlerden ziyade halka karşı kullanılan bir müdafaa olmakla birlikte bahsedilmeden geçilemez, çünkü cahil müslüman halk üzerinde çok etkili olmaktadır. Hâlâ inanılmakta olan iddiaya göre 1258'de Bağdat'ın düşmesinden sonra Peygamber ve sahabeye ait kutsal emanetler kurtarılmış ve Kahire'ye, oradan da Selim tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Bunlar hilafet makamının alametleri olarak sunulmakta ve bunlara sahip olanlar halifelik iddiasında bulunabilmektedirler. Bunlar Peygamber'in hırkası, sakalından birkaç kıl ve Ömer'in kılıcı. Halk bunların hâlâ Eyüp Camii'nde[3] muhafaza edildiğine inanmaktadır. Her ne kadar artık ulema bunların gerçekliği iddiasında bulunmasa da sultanın hilafeti hak ettiği hususunda sık sık ilave delil olarak kullanılmaktadır.

• • • • • •

3 Topkapı Sarayı'nda [çev.].

Bunlar Hanefî ekolünün Selim'in hilafeti için kullandığı argümanlardır. Bu argümanlar aynı zamanda Osmanlı hanedanındaki halefleri için de kullanılmaktadır. Bu argümanlar genel olarak dünyada kabul görmüştür. Bunda Türk sultanlarının kendi tebeası tarafından resmen (halife) kabul edilişlerinin ve bağımsız komşularının meseleyi gündeme getirmeyişlerinin de payı vardır. Ne Delhi'deki Babür imparatorları ne de Fas şerifleri Osmanlı sultanlarının siyasî ve mânevî otoritelerini tanımaya davet edilmişlerdir. Bunlar kadîm ünvanın günlük kullanımını da etkilememektedir.

Hindistan'daki Müslümanlar Osmanlı hanedanının başını hâlâ padişah, sultanu'r-Rum, Roma imparatoru, Müslüman emirlerin en güçlüsü olarak bilmekte fakat hiçbir şekilde dinî lider olarak değil, hükümdarları hiç değil. Hanefî ulema onu meşru halife olarak kabul etmekte, fakat Şafiî ekolüne bağlı birçok âlim Kureyş'ten olmadığı için halifeliğinin meşru olmadığını düşünerek bunu reddetmekte, Osmanlı sınırları dışındaki cahil halk nezdinde ise onun mânevî ismi zaten bilinmemektedir. Yeni makamlarının mânevî sorumluluklarını hemen hiç yerine getirmediklerine bakılırsa şüphesiz bunun sorumluları sultanların kendileridir. Çünkü Osmanlı hanedanının hilafeti üstlenmesi sadece dünyevî hakimiyetin tesisi amacına yönelik bir vasıtadır, bu amaç gerçekleştirilince onların bütün derdi olan sultanın dünyevî itibarı meselesi de halledilmiş demektir. Bu nedenle onlar hiçbir zaman Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanlara ne nâib atamışlar, ne de kendi yönetimlerinin çıkarlarını olumsuz etkileyecekler hariç doktrinle ilgili konulara müdahalede bulunmuşlardır. Bunlarla ilgili olarak hilafet tartışmasını tatmin edici bir şekilde hallettikten ve Osmanlı sultanlarını üstlendikleri itibarın daimî varisleri ilân ettikten sonra İstanbul ulemasına devlet başkanları tarafından doktriner meselelerle ilgilenmemeleri ve mezheplerine göre ictihat kapısının tamamen kapandığı söylendi. Selim'in varisi Muhteşem [Kanuni] Süleyman bu konuda özellikle musır idi. İmparatorluğunun sivil idaresi için bir takım kanunnâmeler vaz etmiş ve bunların değiştirilemez olduğunu belirtmiştir. Aynı prensibi (ictihat kapısının kapandığından hareketle) dinde de uygulayarak yönetiminde huzur ve istikrarı sağlayacağını düşünmüştür. Bu konuda Hanefî ulemasından tasdikin dışında bir tavırla karşılaşmamıştır.

XI. yüzyılda Arap medreselerinde ilk görünmelerinden bu yana Türk uleması, kutsal dili bilmediklerinden dolayı kendilerini dezavantajlı konumda bulunca ve yapı olarak ilmî çabaya ters düşünce, Sünnîliğin doğru karakterinin zihnî istirahat olduğu anlayışını savundular ve fetvaların-

da devamlı olarak otoriteye bağlı kalıp orijinal düşünceyi reddettiler. Dolayısıyla sultanın görüşlerini kolayca desteklediler. Medreselerde temel ilkeler üzerinde tartışma resmen yasaklanmıştı. Mevcut hukukun yorumlanması için ise iki kurum oluşturuldu; birincisi dogmatik, diğeri ise pratik/gündelik kararlar için şeyhülislâm veya müfti-i azamınki idi. Osmanlı sultanlarının ictihat kapısını kapatmaları ve hilafet makamını Kahire'nin Arap atmosferinden Boğazların Tatar [Türk] atmosferine naklet-meleri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda açıkça ortaya çıkan İslâmî durgunluğun doğrudan ve etkin sebebidir.

Böylece hilafet tarihini son bölümde tasvir edilen İslâmın entelektüel durgunluk çağına kadar getirdik. Öyle bir miskinlik, rehavet ki uyanış görünmemektedir ve muasırlara, ki Voltaire geride kalanlar arasında, inançsızlığın ölümüne oldukça yaklaşılmış göründü. Süleyman'ın kalıcı düzenlemelerine rağmen Osmanlı hanedanının hakimiyeti hüzünlü bir şekilde zayıfladı ve sultanların mânevî nüfuzları da Müslümanların gücü ile birlikte gitti. Geçen yüzyılın ortalarında hilafet unvanı Osmanlı topraklarında bile unutulmuştu ve İstanbul [Topkapı] Sarayı kötülüğün ve hıyanetin darbımeseli olmuştu. Dolayısıyla Vehhabî hareketiyle oluşturulduğunu anlattığım dinî duygunun uyanışının, sultanın halifelik iddiasını tehdit ettiğini rahatlıkla tahayyül edebiliriz. Bu yüzyılın başında İslâm dünyasının ciddi kesimi değişikliğe hazır hale gelmekteydi ve hilafet unvanı onu oluşturabilecek ve üstlenebilecek birine hazır görünmekteydi. Kendi ülkelerinde başarılı olan ve dahiyâne yeteneklere sahip iki kişi hilafeti üstlenmeyi hayal etmekteydi. Karşılarında o zaman Asya'da ilk defa gücünü hissettirmeye başlayan kendilerinden daha güçlü birisi olmasaydı şüphesiz her ikisi de bu ihtiraslarını gerçekleştirebilirlerdi. Bu güç İngiltere idi ve engel olduğu da Bonaparte ve [Kavalalı] Mehmet Ali [Paşa] idi.

Nil Savaşı'nın ne kadar büyük bir planı bozduğunun yeteri kadar anlaşıldığını sanmıyorum. Napolyon Doğu'da hakimiyet kurmaya karar vermişti ve Avrupa'da gerçekleştiremediğini Asya'da başarıyla gerçekleştirebilecekti. Küçük politikalar elverişsiz, büyük politikalar ise uygun topraklarda kök salmaktadır; ve onun geliştirilmeye müsait fikirleri vardı. Kendi düşüncelerine göre karar veren İngiliz muhalifleri İran üzerinden Hindistan'ı işgal edeceğine hükmettiler ve bunu da akıl almaz bir iş olarak gördüler. Fakat gerçekte Hindistan onun programının küçük bir parçasıydı. Kahire'de açıkça Kelime-i Şehadet getirip İslâmiyeti kabul ettiğinde Müslümanların lideri olmak istemişti. Üç yüz sene önce Selim için

mümkün olanın haklı olarak kendisi için de mümkün olacağını düşünüyordu. Müslüman dünyası da 1799'da Napolyon'u halife olarak kabulü istendiğinde, 1519 Osmanlı halifesini kabulü istendiğindekinden daha fazla hayrete düşmezdi. Napolyon'un savaş dehası ve fakat Nil üzerindeki felaketle sonuçlanan deniz savaşı, bütün bunlar ve dahası olabilirdi. Müslüman halk tarafından tersinden bakıldığında Avrupa Napolyon savaşlarındakinden daha kötü felaketlere maruz kalabilir ve Nil veya Boğazlar üzerinde Napolyon'un Sen nehri üzerinde kurduğundan daha kalıcı bir imparatorluk kurulabilirdi. Bu haliyle bir vak'adan ibaretti ve sadece anlamak ve hayran olmak isteyen birkaç kişi için faydalıydı.[4]

Bu durumu görüp anlayanlar arasında İngiltere'nin Mısır'ı tekrar Babıali'ye devretmesinden sonra valiliğini üstlenen Arnavut maceracı Mehmet Ali de vardı. Başından itibaren Bonaparte'ı örnek almıştı. Napolyonvari düşüncelerin en büyüğü olan onun bu yeni hilafet vizyonunu da devraldı ve ısrarla onu gerçekleştirmeye çalıştı. Başarmasına kıl payı kaldı. 1839'da Mehmet Ali Mekke, Kahire ve Kudüs'ü ele geçirdi, Konya'da Sultan'ı yendi ve Anadolu'dan İstanbul'a doğru ilerliyordu. Şüphesiz İstanbul'da Sultan'ın hilafeti ile ilgili bütün unsurlara sahip olarak kendisini halife ilân edecekti.

Bu planının gerçekleşmesinde muhtemelen Türk ulemasından da muhalefet görmeyecekti. Zaten Sultan Murad'ın [Mahmut'un çev.] reformlarından rahatsız olan ulema Sultan'ı ciddi bir şekilde zor savunurdu. Gerçi Mehmet Ali'nin kendisi de serbestlikle [dinî mübalâtsızlıkla] suçlanabilirdi, ancak Sünnî Müslümanlar nezdinde kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'yi Vehhabîlerden kurtarmak gibi büyük bir itibarın sahibiydi. Bu dönemde Osmanlı hanedanı sadece dış dünyanın burnuna değil, bizzat Hanefî mezhebi mensuplarının burnuna da gerçekten pis kokular yaymaya başlamıştı; bunlar geçmişte Selîm'i nasıl kabul ettiler ise 1839'da pekalâ Mehmet Ali'yi de kabul edebilirlerdi. Fakat bu çaba da İngiltere'nin takip ettiği siyaset sonucu durduruldu ki bundan pişmanlık duymamak çok zordur. Maceracı Arnavut, Mısır Valiliği'ne geri gönderildi ve Osmanlı hanedanına yeni bir mânevî güç değilse de hakimiyet dönemi emanet edildi.

• • • • • •

4 Anladığım kadarıyla Napolyon'un Araplar arsındaki ajanı Lascaris'in orijinal günlüğü son iki yıl içinde Halep'te bulunmuş ve Fransız hükümeti tarafından satın alınmıştır. Ne zaman karar verilip yayınlanırsa, yanılmıyorsam, Napolyon'un Mısır kariyeri ile ilgili yeni ve önemli bilgiler içerecektir.

Abdülmecid ve Abdülaziz dönemleri Müslümanların, merkezî hükümetlerle Hanefî ulemanın ilgilerinin tamamen ayrılmasına şahit olmaları açısından dikkat çekicidir. Burada 1839-1869 yılları arasında Avrupa'nın yaygarasına karşı bir taviz olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmaya çalışılan ve kısmen gerçekleştirilen reformları tartışacak değiliz. Bu reformlar, olması gerekenin aksine, dinden kaynaklanmamış ve din aracılığı ile gerçekleştirilmemiş, aksine dine rağmen yapılmış ve dindar insanlar tarafından hiçbir yerde kabul görmemiştir. İslâmda bu şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan değişimler başarısızlığa mahkümdurlar, çünkü kaçınılmaz olarak gayrımeşruluk marazını taşımaktadırlar. Umarım daha sonra doğru reformların hangi şartlarda kabul göreceğini izah etme fırsatını bulacağım. Şimdilik Hatt-ı Hümayun'un ve bu kabil hükümlerin Osmanlı hilafetinin gerileme tarihinde belirgin noktalar ve İstanbul politikalarında şahit olduğumuz tepkisel cephe değişiminin (reactionary change of front) doğrudan sebepleri olduğunu belirtmekle yetineceğim.

Yanlış kararlaştırılan reform uygulamalarından dolayı Abdülmecid Müslümanlar arasında "gavur" olarak anılmaktadır[5] ve hepimizin bildiği gibi oğlu şeriate uymamaktan dolayı hal' edilmiştir. Aşağıdaki hadisenin de göstereceği üzere, Abdülaziz bir an konumunun gerçek yapısını görmüş ve gerektirdiği rolü anlamış görünmektedir. Her halükarda Türkiye'de Sultan'ın mânevî konumunun net bir politika olarak kararlaştırıldığı epeyce belirgin bir döneme işaret etmektedir. Olay bana şöyle anlatılmıştır:

Abdülaziz döneminin ilk günlerinde, doğu ve Avrupa bilgilerine ve özellikle İslâm tarihine vakıf dahiyâne bir devlet adamı İstanbul'a gelmiş. Bu şahıs zamanın sadrazamı Rüşdi [Reşid çev.] Paşa'nın ve doğru yanlış her vesileyle imparatorluğun merkezî otoritesini yeniden düzenlemeye ve güçlendirmeye çalışan Yeni Osmanlılar grubunun arkadaşı imiş. Bunlara ve sonra bir görüşme esnasında bizzat Sultan'a halife olarak sultanın mânevî otoritesinin daha vurgulu bir şekilde öne çıkarılmasının vilayetler üzerinde kontrolü sağlamada ve Avrupa diplomasisine karşı bir koz olarak kullanmada Osmanlı hükümetine sağlayacağı faydaları anlatmış. Özellikle Abdülaziz'e gerçek gücünün siyasî alandaki değil mânevî alandaki güç noktalarının yeniden düzenlenmesinde yattığını anlatmış ve bu

.....

5 Osmanlı kaynaklarında "gavur padişah" olarak anılan Abdülmecid değil babası II. Mahmud'dur. [çev.].

kadar belirgin bir güç kaynağının bu denli az kullanılmasını merak ettiğini ifade etmiş. Sultan açısından Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Müslümanların öneminden bahsetmiş ve bunların mümkün olduğu kadar İstanbul'un nüfuzu altına alınmaları gerektiğini vurgulamış. [Kuzey Afrika'daki] Berberî devletler, Müslüman Hindistan ve Orta Asya, vergi ödemenin dışında diğer hususlarda Babıali'ye tâbi olabilirler.

İlk zamanlarda İslâm hakimiyetindeki bütün bölgelere mânevî otoritelerini temsil edecek imamlar veya vekiller göndermek halifelerin vazifesi idi. Görüşmede bunun tekrar uygulamaya konulması istenmiş. Sünnî Müslümanlar için bir imam gerekmektedir. Baş imam olan halifenin bir imam tayin etmemesi halinde Müslümanlar ya mahalli idareciye müracaat ederler ya da kendileri bir imam belirlemek durumunda kalırlar. Müslümanlar bunu gayrımeşru görmekte ve meşru olan yöntemi arzulamaktadırlar ki böyle bir sistemin uygulamaya konulması İstanbul'a çok büyük bir mânevî güç katacaktır. Abdülaziz'e halifeliği açısından Arabistan'ın ne kadar önemli olduğu ve bunun da ne kadar ihmal edildiği de anlatılmış.

Bu görüşmeye katılan birinin bana anlattıklarına göre, Abdülaziz bu fikirleri öğrenmekten memnun kalmış ve çok beğenmiş. Sultan'ın, işgal etmekte olduğu mânevî makamın ne tarihî önemi ne de sorumlulukları hakkında bir fikrinin olmadığı görülüyor. Bir süre için düşünceleri kendisine işaret edilen yönde yoğunlaştı. Ulemanın önde gelenlerine kendisine anlatılanların doğru olup olmadığını sordu. Kendisine anlatılanlarla ulemanın söylediklerinin tam bir mutabakat içinde olduğunu görünce şeyhülislâmı bütün imkânların kullanılarak mânevî liderliği fikrinin yayılması işi için görevlendirdi. Bunun üzerine hilafet hakkındaki Hanefî fikrinin izah edilmesi için başta Hindistan ve Berberî devletler olmak üzere İslâm dünyasının her yerine adamlar gönderildi. Başlangıçta pek başarılı olamasalar da sonunda özellikle [Avrupalı] gayrımüslim yönetimine giren ülkelerde yaşayan müminler açısından amaçlarına ulaştılar ve birkaç yıl içerisinde bu bölgelerin mektep ve medreselerinde Osmanlı hilafeti bilinen bir mesele oldu. Bu süreçte Türkiye'de ilk defa kullanılmaya başlanan güçlü bir enstrümanın, yani basının katkısı oldu.[6] Edebî yeteneği büyük, Arapçaya hakim ve hilafet konusunda görüş sahibi mühtedi Ahmet Faris'in yönetiminde yayımlanmakta olan *el-Cevâib* adlı Arapça

.....

6 *el-Cevâib* ilk olarak 1860'lı yıllarda [İstanbul'da] yayımlanmaya başlandı.

gazete İstanbul'da maddeten desteklenmekte idi ve bu yayın organı bundan böyle istikrarlı bir şekilde ulemanın yeni politikasını destekledi.

Bu arada İstanbul'daki resmi çevreler başka projelerle meşgul idiler ve sadece yarısı imparatorlukta gerçekleştirmeye çalıştıkları idarî reform projelerinde dinin rolünü kavramış durumdaydı. Dahası, zevk adamı olmaktan başka fazla bir özelliği olmayan Abdülaziz büyük siyasî fikirleri icra edecek yetenekte bir adam değildi, bu husus ulemanın en önemli engeli idi. Sultan ve hükümeti kısa süre içerisinde seleflerinin silah gücüne, haricen borçlanmaya ve görevlilerin entrikalarına dayalı politikalarını takip etmeye başladı. Osmanlı nazırlarının gösterilen çizgide gerçekleştirdikleri tek şey Ahsa Vehhabîlerine ve Sana'nın Şiî imamlarına karşı ilân ettikleri dinî mücadeledir. Fakat Hanefî ulema bununla tatmin olacak değildi. Onlar kabul ettikleri fikirlerin hayata geçirilmesi konusunda kararlı idiler. Sultanı dinî ve muhafazakâr bir hareketin başında olmaya mecbur ettiler ve Abdülaziz'in istikrarlı bir şekilde halife gibi davranamayacağını anlayınca da tahttan indirerek fikirlerinin gerçek kahramanı şimdiki sultan, Abdülhamit için yol açtılar.

Peygamber'in mânevî halefliğine Osmanlı hanedanının bu son ahfadının gelmesi, dindar müslümanlara göre görünürde beklenmeyen bir nimet olsa da, İslâmın iyiliğini düşünen herkes tarafından çok büyük bir talihsizlik olarak addedilmektedir. Şurası neredeyse kesindir ki Abdülmecid ve Abdülaziz'den sonra Osmanlı tahtında sık sık görülen akılsız sultanlardan biri gelse idi şimdiye kadar Osmanlı hilafeti geçmişe ait bir kurum haline dönüşürdü, en azından Müslümanların çoğunluğu ve aydın kesimi nezdinde böyle görülürdü. 1879'daki fizikî çöküntü sonrasında İstanbul'un resmi gizli komitesi [Hafiye teşkilatı] Sultan'ın dinî ve siyasî otoritesine karşı ayaklanmaları kontrol edemeyecek ve yerine dinî reformlara daha uygun bir zemin hazırlayacak bir şey gelecekti. Herhalde Arabistan bu zamana kadar bağımsızlığını kabul ettirmiş ve Kureyş'e mensup yeni bir halife idaresinde Şark dünyasının sempatisini ve itaatini kazanıyor olacaktı. İtizaller ve dinî karışıklıklar olabilirdi, ama en azından hayat olurdu ve hayatta kalabilmek için İslâmın ihtiyaç duyduğu şeyler olurdu. Fakat maalesef Abdülhamid ne sadece zevkine düşkün ne de ebleh ve bulaşık; hayran olacak derecede sevkitabiî ile hanedan ve kendisi için geride kalan tek güvenlik ipine sarılarak aşırı muhafazakâr İslâmî grubun başına geçti ve kader hüküm anını bir süre için erteledi.

Abdülhamid'in karakteri ve dinî görüşleri hakkında doğru bilgi elde etmek zordur, ancak dinî konularda fanatik Hanefî görüşleri temsil etti-

ginin rahatlıkla iddia edilebileceğine inanıyorum. Genç ve ciddi bir şehzade iken özellikle coğrafya ve tarihe ilgi duymuş ve bir âlim olmamakla birlikte dinini epeyce bilen birisidir. Dolayısıyla onun kendi dinî konumu hakkındaki inancında samimi olduğu var sayılabilir. Menfaatinin inanmayı gerektirdiğini gören birisinin inanması kolaydır. Şahit olan birisinin anlattığına göre tahta çıktığının ertesi günü, daha önce zikredilen adete göre, Eyüp Camii'nde kılıç kuşandığında tavırlarındaki ani değişiklikle kurenayı şaşırtmış. O gün bütün öğleden sonra saray çevresinde yüzyıllardır kullanılmayan bir dille dinî konumu hakkında konuşmuş. Rus işgali baskısından kurtulduktan sonraki ilk hareketi, kendisinden önce başlatılan propagandayı yeniden organize edip Hindistan ve Berberî devletlerde gayrımüslim yönetiminde bulunan müslümanlara kendisinin halife olduğu inancını yaymaları için elçiler göndermek olmuştur. Müslüman olmayan yabancılar için dili dünyevî bir liderden ziyade dinî liderinkini çağrıştırmaktadır ve bu konumunu Avrupa diplomatlarıyla ilişkilerinde sürekli ve en etkili biçimde kullanmaktadır.

Diplomasimizi şaşırtan bir dili kullanmayı icad etmek Abdülhamid'in yeteneğinin iyi bir delilidir. Özel hayatında namazını düzenli olarak kılmakla birlikte Türk sultanlarının geleneğine uyarak hukukî evlilikten kaçındığı da söylenmektedir. Aynı zamanda mutasavvıfların, keramet sahiplerinin ve dindarların hâmisidir. Bunları arayıp bulup itibarlı bir şekilde ağırlamaya gayret göstermektedir. Yönetiminde mümkün olduğu kadar şeriate uymaktadır ve şüpheli durumlarda da şeyhülislâma danışmaktadır. Avrupalıların dinî kurallara karşı olan taleplerini yerine getirmemekte dikkate değer bir kararlılık göstermiştir.[7]

Bütün bu sebeplerden dolayı Abdülhamid'in sadece Türk ulemasının değil Osmanlı topraklarının dışında yaşayanların önemli bir kısmının da desteğini [nasıl] kazandığı kolayca anlaşılabilir. Hainlikten din davasının öncülüğüne geçen Osmanlı sultanları Doğuda ve Batıda bir kez daha dinî lider olarak görülüyorlardı ve eski tarz gerici/muhafazakâr ekolün gözünde Abdülhamid hızla bir kahraman konumuna yükselmekteydi. Bir yıl önce ben Cidde'de iken durum böyle değildi, fakat şimdi böyle görünüyor. Bir yıl önce kendi tarafının insanları bile ondan şüphe ediyorlardı;
.....

7 Abdülaziz'in katillerinin muhakemesinde Abdülhamid şeriate bağlılıktan sapmıştır. Bu, ulemanın kendisini hal' etme gereği duyduğunda aleyhine kullanılacak bir hatadır. Bu konuda Avrupa ile diplomatik ilişkilerini yönlendiren Avrupalı bir sırdaşının tavsiyesine uyduğu söylenmektedir.

Abdülhamid onlarda kesinlikle bir heyecan uyandırmıyordu. Onu anlamamışlardı ve rol yaptığını düşünüyorlardı. Annesi tarafından Ermeni bağlantısının olduğu söyleniyordu ve bir Müslüman olarak onun samimiyetinden şüphe ediliyordu. Abdülmecid'in sarayında doğan birisinin ciddi olabilmesi imkânsız görünüyordu. Hatta, henüz gücünü de gösterememişti ve her yerde geçerli olan kurala göre güçlü olmak için kahraman olmak gerekirdi.

Fakat son sekiz ayda olaylar hızlı gelişti. Abdülhamid Yunanistan, Arnavutluk ve Kürtlerle ilgili olarak kartlarını çok başarılı oynadı. İngiltere'den çekinmiyordu ve gavur reformlarına karşı katı yönünü gösterdi. Avrupalıların gözü önünde himayelerindeki Midhat [Paşa]'yı tutuklama ve cinayet işlemek suçundan mahkemeye çıkarma cesaretini gösterdi. Son olarak, Tunus'un Fransa tarafından işgali sultanın işine yaradı ve yüzyıllardır Osmanlı hilafetine karşı çıkan Kuzey Afrika Müslümanlarının sempatisini kazandı. Yirmi yıl önce Osmanlı sultanının herhangi bir Arabın gönlünde sadakat duygusu uyandırması kesinlikle mümkün değildi. O zaman Tunus Babıali'den bağımsız davranmakta övünürdü ve Kuzey Afrika kıyı şehirleri Hanefî yöneticilerinin hemen tamamı Türkler için savaşma fikri arayışına çıkardı. Şimdi Kervan [Kayrevan?] püritenleri olan Malikîlerin kendileri Abdülhamid'in işaretine göre hareket ediyorlar. Kendisi de Mısır'ı başarıyla karıştırıyor görünüyor ve Hindistan Müslümanları camilerde açıkça onun için dua ediyorlar. Gerici/muhafazakâr grup her yerde onu destekliyor ve Avrupa'ya karşı direnen ve gerektiğinde bir gün onlara karşı cihat ilân etme eğilimi taşıyan bu uysal [anne tarafından] Ermeni [asıllı] halifenin liderliğini tanımaya başlıyor.

Bütün bunlara rağmen Sünnî Müslümanların gönlünün tekrar İstanbul'da olduğu sanılmamalıdır. Gösterdiğimiz üzere Türkiye ve Hanefî mezhebi İslâm dünyasının tamamı olmaktan çok uzaktır. Osmanlı Devleti tarafını tutan fanatik inatçı grubun ve daha katı püriten tavır sahibi Malikîlerin yanı sıra dinî reforma taraftar aydın ve gelecekten umutlu bir grup da var. Bunun kalesi Şafiî mezhebine bağlı Mısır'dır, Arabistan ve daha doğusunda da güçlü konumdadır. Bu grup, İslâmın talihsizliğinin Osmanlı Devleti olageldiğine ve sonunun gelmesinin yakın olduğuna inanmaktadır.

Abdülhamit'in şeriate yönelik samimi çağrılarına rağmen onun İslâma sıkıntı verdiğini düşünmektedirler. O iyi olan her şeye en çok karşı çıkanların temsilcisidir. Adı ister Abdülaziz olsun ister Abdülhamit, bir Osmanlı halifesi var olduğu sürece ahlâkî yücelmenin mümkün olmayaca-

ğını ve ictihad kapısının yeniden açılamayacağını, inançlarını modern inançsızlıkla başa çıkabilecek seviyeye getirecek doktrinde ve uygulamada reform çabalarına girişemeyeceklerini biliyorlar. Etkin olan meşruiyetine rağmen Abdülhamit yönetiminin, seleflerinden ne daha âdil ne de İslâm hukukuna daha uygun olduğunu düşünmektedirler. Müslümanların refahı açısından diğerlerinde var olan kusurlar ve pervasızlıklar onun yönetiminde de bulunmaktadır. İslâm dünyasının tamamına bakıldığında Abdülhamit'in en az taraftarının olduğu yer kendi ülkesidir. İstanbul zaten onun zayıf noktasıdır, çünkü Yeni Osmanlıların etkileri hâlâ devam etmektedir, Boğaz'da hayat ve ölüm olayları birbirini yakından izlemekte ve muhafazakâr gruba göre liberal/hürriyetçi grubun beklemeye tahammülü daha fazla görünmektedir. Ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin Abdülhamit'in ölümü veya hal'i Osmanlı hilafetine karşı bir hareketin derhal başlamasını sağlayacaktır.

4.
RİSÂLE

DÂ'İ'R-REŞÂD Lİ SEBİLİ'L-İTTİHAD VE'L-İNKIYÂD

MUHARRİRİ:
ES-SEYYİD MUHAMMED EBÜ'L-HÜDÂ EFENDİ

MÜTERCİMİ:
HALEBLİ KUDSÎ EFENDİZÂDE
ABDULKADİR

HAZIRLAYANLAR:
İSMAİL KARA-HÜLYA GÜZEY-NERGİZ YILMAZ

[İSTANBUL], MATBAA-YI ÂMİRE [1880 SONRASI]

﴿ داعى الرشاد لسبيل الاتحاد والانقياد ﴾

﴿ تأليف الفاضل الكامل سليل السادة الرفاعية ﴾
﴿ الافاضل شيخ السجادة المهدوية الصيادية ﴾
﴿ السيد محمد ابو الهدى افندى نقيب الاشراف ﴾
﴿ بحلب المحمية ﴾

[MÜTERCİMİN TAKDİMİ]

Hamd-i Hudâ ve tahiyyât-i Nebiyy-i hüdâ ve âl ü ashâb-ı kirâma tuhfe-i rızâ ihdâdan sonra arza dâşte-i çâker-i ahkar budur ki: Çün ki muntazar ve mübeşşer-i ekâbir-i evliya, zîvereş-bahş-ı manassa-i hilafet u imamet-i kübrâ, şehinşah-ı İslâm-penah ve padişah-ı merhamet-iktinah, mazhar-ı sırr-ı "es-sultan zıllullâh", el-müeyyed min 'indillâh ve'l-muvaffak bi-tevfikıllâh, sultan-ı ra'iyyet-perver ve hakan-ı âlî-şan-ı bahr ü berr es-sultan ibnu's-sultan ibnu's-sultan es-sultan el-Gazi *Abdülhamid Han* ibnu's-sultan el-Gazi Abdülmecid Han halledallâhu hilafetehu ve eyyede saltanatehu ilâ nihayeti'd-devran hazretlerinin cülûs-ı ma'delet-me'nûs-ı hümayunları münevver-sâz-ı ufk-ı saltanat ve müjde-res-i tebe'a vü ra'iyyet olduğu rûz-i fîrûz-ı mes'adet-endûzdan bugüne gelinceye kadar gavâil-i hâile-i harbiyye ve meşâgil-i muazzama-i cihadiye fevkalâde mütehâcim ve cüyûş-i a'dâ etraf ü eknaf-ı memlekette müterâkim bulunmasıyla rûz u şeb techiz-i asker ü seriyye ve subh u mesâ tertib u tesviye-i mühimmât-ı harbiyeden nâşi ittihad ve ittifak ile bilcümle sekene-i memâlik ve büldân-ı padişâhî ve mezalle-nişîn-i saye-i zıllullâhî dahi hidmet-i mefrûza-i cihad ve muharebe-i a'dâ ve kuvvet-i lazime-i hıfz u hirâset-i memâlik u enhâ emr-i vacibü'l-i'tinasında bulunarak bu zamanda herbir vakitten ziyade emr u ferman-ı saadet-ünvan-ı cenâbı şehinşâhîye kemâl-i ihlas ile imtisâl u inkıyâd ve her vechile ittihad ü ittifak ile i'dâd-ı 'idde vü isti'dâd lazime-i zimmet-i tâbiiyyet ve vâcibe-i rakabe-i hamiyet ve gayretleri olmuştur. Binaenaleyh merbût-ı inkıyâd-ı hilafet ve magbût-ı şeref-i tâbiiyyet-i padişahî olan ehl-i iman ve zümre-i Osmaniyân için daire-i ittifak ü ittihada duhûl ve nokta-i merkez-i taat ü inkıyâda vüsûl bâbında bir davetnâme-i belagat-pîrâ ve risâle-i hikmet-ihtiva telifiyle cenabı mürşid-i ekrem ve şeyh-i mükerrem u muhterem

kamûs-i esrar u hakâyık ve levh-i mahfuz-ı furkan-ı rekâyık hizane-i manzum u mensûr-ı münşeat-i gaybiyye ve kitabhâne-i mahzun u meknûn-ı mesâil-i şuûn-ı lâ-reybiyye hulasa-i sâdât ve zübde-i sülale-i Hasaneyn-i ahseneyn ve nekâve-i eşraf ve zîver-i silkü'l-leâlî evlâd-ı ebi'l-'alemeyn seccade-nişîn-i tarikat-ı aliyye-i Rifâiyye ve post-ârâ-yı makam-ı sırr-ı gavsiyet-i mehdeviyye âyetullâhi'l-Meliki'l-Hâdî es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Efendi Ebü'l-Hüda er-Rifâî es-Sayyâdî efâzallâhu 'aleynâ min envârı sırrihi ve berekâtihi ve veffeknâ bi-hidmetihi ve mülâzemetihi li-istihsâli merdâtihi hazretleri dahi metn-i risâlede beyan u îrad buyurdukları üzre hidmet-i mefrûza-i cihaddan hissedar olmak arzusunda olmuşlardır. Fakat lisan-ı belâgat-ünvan-ı Arabî ile telif buyrulmuş olan risâle-i mezkürenin lisan-ı Türkîye tercümesiyle tamîm-i fâide olunması dahi arzularından bulunmağla bu abd-i kalilü'l-bidâ'a imtisâlen li'l-emr ve inşâallâhu te'âlâ iştirâken fi'l-ecr vâdi-i tercümede irhâ-yı 'inân-ı kemmiyet-beyana müsâre'at eyledim. Ümmid ederim ki zuhur edecek sehv ü hata afv u inayet ile mestûr ve nazra-i sıdk u ihlâs-ı taviyyet ile melhûz ve manzûr buyrulur.

Halebli Kudsî Efendizâde
Abdulkadir

DÂ'İ'R-REŞÂD Lİ SEBİLİ'L-İTTİHAD VE'L-İNKIYÂD

Te'lifü'l-fâzılı'l-kâmil selîlü's-sâdâti'r-Rifâ'iyyeti'l-efâzıl
Şeyhu's-seccâdeti'l-mehdeviyyeti's-Sayyâdiye
es-Seyid Muhammed Ebü'l-Hüdâ Efendi
Nakîbü'l-eşraf bi-Halebi'l-mahmiyye.

Seyyidü's-sâdıkîn ve "hevadan konuşmayan" [bk. Necm, 53/3] Efendimiz buyurdular ki: "Ameller niyetlere göredir. Şüphesiz herkes neye niyet etmişse onu bulacaktır."[1]

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHİM

Cenâb-ı Perverdigâr-ı âleme hamd ü senâ-yı bî-intihâ ve İmam-ı rusûl ü enbiyâ ve eşref-i mahlûkât-ı kibriyâ ve âl u ashâb-ı kiram u üdebâ ve tâbi'în ve tebe'-i tâbi'în ve erbâb-ı mahabbet u iktidâ hazarâtına salat ü teslimât-ı lâ-tühsâ arz u ihdâ kılındıkdan sonra müellif-i risâle-i mu'tena mürşid-i bî-hemtâ ve 'ârif-i yektâ eş-Şeyhu'l-kâmilü'l-fâzılu'l-vâsıl Ebu'l-Hüdâ Muhammed Efendi b. es-Seyyid Hasan Efendi el-Vâdî es-Sayyadî âğaz-ı kelâm ve nasihate şu vechile şürû' u ibtidâ buyurmuştur ki:

Hak te'alâ hazretleri nizâm-ı mevcûdâtı hikmet-i ilâhiyesiyle ibdâ' ü îcâd ve berâ'at-ı kuvvet-i irade-i ezeliyyesiyle mezâhib-i kâinatı itkân buyurmuş. Ve cibâl-i râsiyât hakk u hakikat üzre ref'-i de'âyim halk buyur-

.....

[1] Buharî, Vahy, 1, İman, 41, Nikâh, 5; Müslim, İmâre, 45, had. no. 155; Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd, 16, had. no. 1647; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/25.

dukta bâhir-i kudret-i ezeliyyesiyle bu nizâmın habl-i teselsülünü rabt ü tahkimde tasarruf-ı keyfe mâ-yeşâ ve ünvân-ı mersûmunu dahi "lâ-yüs'elü 'ammâ yef'al" ["O ef'âlinden mesul değildir", Enbiya, 21/23] ile tırâz-ârâ eylemiştir. Bunun için bâtıldan rucû ile hakka râci' olan her hâzık u fâzıl indinde ibdâ' ü îcâd buyurulan kâffe-i mevcûdât herhalde hatadan münezzeh ve müberrâ ve icmâlen ve tafsîlen muvâfık-ı savâb belki 'ayn-ı savâb olduğu bî-mirâdır. Bu halde iş bu hikmet-i bedî'anın hakikatine habl-i teslim ü rızâ ile rabt-ı kalb u ınkıyâd her sahib-i kalb-i selîme elzem ve Fa'âl-i mutlak hazretleri tanzim-i dakâyık-ı vekâyi'de elbette a'lem ve "Gayba muttali olsanız mutlaka vâki'i ihtiyar ederdiniz"[2] eser-i şerifi bu nükteye mebni olduğu gayrı mübhemdir. Kâffe-i ahvalde efendisinden râzı olmak ise kul için filhakika vâcib ve bu mazhariyet-i celile ile mükerrem olanlar kerâmât-ı takrîbde reside-i a'lâ-yı merâtibdir. Ve buna "Kadere iman eyleyen kederden emin olur"[3] hadis-i şerifi delil-i muteberdir. Sıbt-ı Resûlu's-sekaleyn hazreti İmam Hüseyin radıyallâhu te'âlâ anhu buyurmuştur ki: "Hak te'âlâ insan için her ne ihtiyar buyurmuşlar ise ona tevekkül, ondan başkasının temenni ve ihtiyârından tebâ'üd ile hâsıldır". Bu kabilden dahi hazreti Mûsa-yı kelîm aleyhi etemmü't-teslîm münacâtında "Yâ Rab mûcib-i rızâ-yı celil-i rahmânî bir amelin delâletini erzâni buyur" deyu temenni ve "Ya İbn İmran rızâ-yı rubûbiyetim kazama râzı olmaklığındadır" cevabını telâkki eylemiştir. Elhâsıl hikmet-i ilâhiye bu nizâmât-ı kevniyede bî-şübhe vü reyb azâde-i şeyn ü ayb olarak müsbet ve teslimiyyet herbir keder ü zelelden bâ'is-i selâmettir. Evâmir-i ilâhiyeye inkıyâdın hakikati dahi emr-i teslim ve herbir hususda rızâ, emr-i teslimde şartı-ı azîmdir.

Cenabı Kâdir-i mutlak bunun için âlem-i emrinde nev'-i insanı sair envâ' ü ecnâsdan ihtiyâr ve Kelâm-ı Kadîm'de "Biz ademoğlunu mükerrem kıldık" [İsra, 17/70] hil'at-i fâhiresiyle mekremet-şi'âr eylemiş ve bu nev'de mezâyâ-yı şeref u kemâli cem' ve hüsn-i edeb ü imtisâl ile şîme-i zekiye tahsis buyurmuştur. Ve bu ihsanı itmâm ile marifet-i rubûbiyete irşad ve gayb-ı 'ademden sâha-i vücuda îsâl ü îcâd edip benî nev'inden dahi rusül-i kirâm aleyhimu's-selâm ba's u irsâl ile bu zümre-i mukaddesenin herbiri bakıyye-i nev'e padişah-ı hidâyet olmuş ve hüsn ü itkân-ı delâlet ile cümleye tav'an ve kerhen münkâd etmiştir. Bakıyye-i nev' içinde mazhar-ı tevfikât-ı ilâhiye olanları saha-i pehnâ-yı marifet ü hidâyete

.....

2 Kaynağı bulunamadı.

3 Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, I, 125.

îsâl ve makam-ı kurbiyyet-i ilâhiyede resîde-i aksa'l-gâyât-ı visâl eylemiştir. Bundan malum olmuştur ki siyak-ı hikmet cümle-i nev'i merbût-ı hükm-i râ'î ve raiyyet eyleyip bu hikmetin metâvî-i mazmûnunun mefhumu emr-i râ'îye iz'ân ve teslim ile imtisâl ü inkıyâdın kâffe-i raiyyete elzemiyeti merkezinde ve emr-i hikmet-i ilâhiye ale'l-istimrâr bu dairede devr ü teselsül ede ede tâ ki Mefhar-ı âlem hâdi-i sübül-i şeref-i benî âdem ve ekrem-i rusül hazretlerine vâsıl ve taraf-ı risâlet-penâhîlerinden Cenâbı Hakk'a irşâd ve ictimâ'-ı kulûb ve ittihâd ile halkı mazhar-ı sedâd eylemekte himmet-i 'âliyye-i Muhammediye îfa buyurup ecmel-i istidad ve ekmel-i kuvvet ile zuhur-ı 'âlî-i Muhammedî hâsıl olmuştur. Zât-ı mukaddes-i risâlet-penâhî ref'-i menâr-ı hakk u dîn ve keşf-i hicâb-ı hakka'l-yakîn ile hüccet-i vâzıha-i bedî'a ve nice mucize-i azîme ve refî'a ityân buyurmuş ve hakikat-i matlûbu butûn-ı hafâdan cezb ü izhâr ve bunun için hikmet-i siyasiyelerini katl u vasl ve intikam u afv sahalarında suret-şiâr iderek esas-ı ittihadı tarîk-i akvâ üzre tesis ü inşâ ve lisan-ı hak ile "Birr ü takva üzre birdiğerinizle muavenet ediniz" [Maide, 5/2] nidasıyla emr ve minber-i terbiyette "Günah ve düşmanlık üzere birdiğerinizle muavenet etmeyiniz" [aynı âyet] fermanıyla hilafından nehy ü zecr eylemiştir. Ashâb-ı fihâm dahi isr-i nebevîye iktida ve bu tarîk ile habl-i mütâba'ata temessük ve ihtidâ etmiş ve menşûr-ı medâyih-i Kur'aniyede "Muhammed Allah'ın resulüdür. O'nunla beraber olanlar da küffâra karşı şiddetli, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları rükuda ve secdede iken görürsün" [Hucurat, 49/29] na't-ı celiliyle tekrim edilmiştir. Berekât-ı Seyyidü'l-kâinat ile bu sırr-ı 'âli ümmet-i Muhammediye'de sâri ve câm-ı adl u inkıyâd râ'î ve raiyet arasında te'âti ve câri olarak ashâb-ı güzîn radıyallâhu anhüm ecma'în dahi hüsn-i iktidâ ile herbir vâris-i serîrin evâmir ü nevâhîsine inkıyâd ettiklerinden fuhûl-i ümmet ve ulemânın icmâ'ıyla vücud-ı imamın vücubu sâbit ve muhakkak ve meşârık u megâribde cümle esâtiz-i İslâmın nezdinde bir imamü'l-müslimîn bulunmak vâcibâttan olduğu müsellem ve musaddak olarak binaenaleyh bu makam-ı 'âlî millet-i İslâmiyede halife-i evvel cenabı Sıddîk-ı ekber radıyallahu te'âlâ anhu zamanından ve ihvân-ı kirâmı a'yân-ı ashab-ı fihâm hazaratından intikal ve tâ ki Kur'an ve şeriat-ı garrânın hıfz-ı şeref-i 'âliyesinde ve bu ahd-i şerîfin rabıtasını sıyânet emrinde itkân ile ittisâf eden cehâbize-i devran mülûk-ı muazzama-i âl-i Osman -eyyedellâhu serîri mülkihim bi'l-'izzi ve'l-inâyeti ilâ âhiri'd-devran ve sânallâhu makâme saltanatihim fî külli ahdin ve zemân min desâisi ehli'l-bağyi ve'l-'udvân- hazarâtına ittisâl eyledi.

Fahr-i kâinât aleyhi efdalü't-teslimât efendimizin ahd-ı saadetlerinden beri râbıta-i müteselsile-i asliye iktizası üzre bu emr-i hatîr-i hilafet ü imamet bi-hamdihi te'âlâ bu kerre silsile-i celile-i Osmaniyenin dürr-i yektâsı ve sülâle-i tâhire-i saltanatın zât-ı bî-hemtâsı serîr-i hilafette mâlik-i nehy ü emr ve nâsır-ı kelimetü'l-Hakk'ı fi's-sırri ve'l-cehr, sahib-i mehâmid-i hamîde ve menakıb-ı cemile-i 'adîde, et-takiyyü't-tükâ, es-salihü'l-mücâhid ve's-sâbir fî havmeti'l-meydânı bi'r-rıza, el-mütelakki'l-vâridat bi'l-istinâdi ilâ kuvveti's-Samedi'l-Vâhid halife-i hazreti nebeviye bâ-ittisâl-i 'uhûd u esânîd mevlanâ el-Gazi es-Sultan Abdülhamid ibnü'l-Gazi es-Sultan Abdulmecid -şeyyedellâhu menârehu ve sebbete fî şathati'l-'izzi erkânehu ve kararehu- hazretlerine vusûliyle taht-ı saltanat-ı İslâmiyede câlis olup gayret-i diniye ve himmet-i Mustafeviye ile kıyam ve sahib-i serîr-i ekrem-i Mevlâ mülûki'l-Arab ve'l-Acem seyyid-i sâdât-ı benî âdem sallallâhu aleyhi ve sellem ruhaniyet-i kudsiyelerinden istimdâd ve nusret-i din ve hıfz-ı şeriat-i Rabbu'l-alemîn hususunda ictihad ve sıyanet-i cemaat-ı müslimîn ve def'-i a'dâ-yı din emrinde ibrâz-ı kemâl-i şevket ü istidâd buyurdular. Bu halde mefsedetten âri ve beri olan kalb-i selim ashabına bu cihad-ı ekber ü a'zamda müsaade ve mesai îfasıyla ictihad-ı vâcibâttan ve herkes halince yani kimi feda-yı can ve kimisi bezl-i mal-ı firâvân ve kimi dahi nasihat-ı ihvan ile fariza-i cihadın icrasında bulunması mütehattimâttan ve nezd-i ilâhîde zerre denlü amelin zayi olmayacağı bedîhiyyattan olmağla ve za'af-ı vücud ve fikdân-ı nukûd mülâbesesiyle kudret-i cihad ve techiz-i ecnâd bu abd-i âcizde mefkûd bulunmağla bi-hasebi't-tâka emre imtisâl etmiş bulunmak niyet-i hâlisasiyle müsaade ve muavenet ve halife-i hazreti Resul-i ekreme inkıyâd ve taat babında bu risâlenin tanzim ve inşasına ve *Dâ'i'r-Reşâd li-Sebîli'l-İttihad ve'l-İnkıyâd* ismiyle tesmiyesine mübâderet eyledim. Hak te'âla hazretleri Habib-i erham hürmetine kabul ile beraber niyet ü amel-i âcizaneyi halis ve musaffâ ve cemî'-i müslimîne mûcib-i nef'-i evfâ buyursun, âmin. İnnehu'l-muvaffıku'l-mu'în.

BÂB-I EVVEL

Şan-ı celil-i saltanat hakkında vârid olan âyât-ı Kur'aniyye ve ehâdîs-i Nebeviye ile âsâr-ı ekâbir-i ümmeti hâvidir.

Allah te'âlâ buyurdu: "Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden emir sahiplerine [ulü'l-emre] itaat edin" [Nisâ, 4/59]. İşte bu âyet-i kerimede Cenabı Mevlâ Peygamber-i zî-şan aleyhi's-selâm hazretlerinin taatini taat-i ilâhiyeye ve taat-i Hazreti Peygamber'i dahi taat-i veliyyü'l-emre mukârin eylemiş ve ehl-i hakk ü iman olanlara göre bu sırr-ı celîl ile iktifa olunacağı derkâr bulunmuşdur.

Ve hadis-i şerif-i nebevîde "es-Sultânu zıllullâh, men ğaşşehu dalle ve men nesahahu ihtedâ" buyurulmuş ve zıll-ı ilâhîye gışş u hüd'a dalâlet ve nasihat hidayet îrâs eylediği beyan edilmiştir.[4] Diğer hadis-i şerifte dahi "es-Sultan zıllullâh fî ardihi ye'vâ ileyhi..." buyurulmuştur. Meâl-i şerifi, "Rûy-i zeminde sultan zıll-i Yezdân olup her mazlum bu zıll-i zalîle iltica eder. Padişah eğer icra-yı ma'delet ederse mazhar-ı ecr-i cezîl olup raiyyet teşekkür ve eğer cevr eder ise günahkâr olarak raiyyet sabr etmelidir"[5] demektir.

Ve eserde menkûldür ki; "Vülât umûr-ı mehârim-i ilâhiyeden ictinâb için mümâna'at eylediklerinden din-i kavîm bunlar ile müstakîm olur".

Ve Hazreti Osman b. Affan'dan menkûldür ki "Cenabı Bârî padişahlar vasıtasıyla Kur'an-ı Kerim'den ziyade icrâ-yı men' u keff" buyurmuştur.

* * * * * *

4 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 19 (7378); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 5 (14583).

5 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 16 (7369); Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, II, 343 (3553); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 4 (14851); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 456.

Ve Hazreti Fudayl b. İyâz'dan mervîdir ki "Nezd-i ulûhiyyetde makbul ve müşrif-i şeref-i icabet bir duaya mâlik olaydım onu hazreti sultana tahsis ederdim" demiş ve "Niçin nefsine takdim ediyorsun?" deyü sorulduklta "Nefsim için dua eylediğim takdirde menfaat yalnızca bana ait olarak, hazreti padişah-ı zemine duadan adalet ve salah-ı haliyle 'ibâd u bilâd kesb-i inti'âş eyler" deyip sebeb-i rüchân[ı] beyan eylemiştir.

Sıbt-ı Ekrem-i Nebi Hazreti Hüseyin b. Ali radıyallâhu te'âlâ anhu dahi "Padişahlık hakkında ne dersin?" sualine cevaben "Umûr-ı müslimînden beş mühim emre mâlik olanlar hakkında ne diyebilirim ki; cuma ve cemaat ve hıfz-ı süğûr u hudûd ve taksim-i ganimettir. Hak te'âlâya kasem ederim ki padişahlar cevr u zulm etseler dahi din-i kavîm ancak bunlar ile müstakim olur" buyurmuştur ve "Hak te'âlâ'nın bunlar ile ıslah buyurduğu şey, ifsad ettiklerinden ekser ve evferdir" demiştir.

Ve sahib-i Horasan Mûsa er-Rıza radıye anhü'l-Mevlâ dahi buyurmuşlardır ki: "Mülûk esrâr-ı ilâhiyeden bir sırr-ı Rabbânî olup bu sırrın rûy-i zeminde bulunmasıyla kavî olanlar yani ashab-ı kuvvet ü miknet olanlar, zu'afadan memnû' ve mahcûb olmuştur ve mazlum zâlime nusret bulmuştur ve ateş-i fitne vü fesad mülûk ile kesb-i intıfâ eylemiştir".

Ve Abdullah b. Mes'ud radıyallahu te'âlâ anhu dahi; "Ehl-i bağy u fesâdın bîçaregân u fukaraya tasallutunu men etmek için halka bir kuvve-i mâni'a lâzımdır" demiştir.

Ve cenabı Muhammed Hazmî nutkunda dahi; "Millet arasında melik-i müttakî kâlıb-ı cismanîde hem-menzilet-i serdir ve padişahlar olmasa halk birbirini yiyeceği bedihî ve azherdir" buyurmuşlar.

İbnü'l-Mü'iz hazretleri de demişler ki; "Padişahlığın devam ve bekâsı din ile olduğu gibi dinin kuvveti dahi padişah iledir".

Ve *Sahih*-i Buharî'de Câbir b. Abdullah'dan rivayet olunmuştur ki; "Resul-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine biatımda kelime-i şehâdet ve ikâme-i salavât ve edâ-yı zekât ve sem' ü taat ve her müslümana nasihat etmek üzre biat eyledim" demiştir.[6]

Ve Ebu Hureyre radıyallâhu te'âlâ anhun rivayetinde vâki olmuştur ki; Resul-i ekrem ü erham sallallâhu aleyhi ve sellem bi's-sa'ade nutk buyurmuşlardır ki: "Bana itaat eden Hak te'âlâ hazretlerine itaat etmiş ve bana

.....

6 Buharî, II, 757, 968.

isyan eden dahi Hak te'âlâ hazretlerine isyan etmiş olur ve emirime itaat, bana itaat ve emirime isyan dahi bana isyan ve isâettir."[7]

Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemden bu nutkun sudûru sabit olmuştur ki; eğer bir abd-i Habeş emir edilir ise sem' ü taatı emr buyurmuşlardır.[8]

Benaberin kâffe-i eimme-i müslimîn ittifak etmiştir ki imâmet-i kübrâ farzdır ve millet-i İslâmiyede ikâme-i şe'âyir-i din ve mazlum için zâlimden ahz-ı hak ile nasfet etmek üzre bir imam bulunmak lâ-büddür.

Hem de demişlerdir ki; imâmet-i kübrâ kadın ve kâfir ve mertebe-i bülûğa vâsıl olmayan sabî ve mecnun için câiz olmaz ve imam-ı kâmile itaat vâcibâttan olup emrine inkıyâd edilmek vâciptir. Ve imamın ahkâmıyla nasb ü tayin eylediği vülâtın ahkâmı nâfizdir. Bir de demişlerdir ki; bir tâife-i kaviyye imamü'l-müslimîne hurûc etse veyahut taatinden rûgerdân olsa bu hareketlerince bi'l-farz iştibah götürür veyahut aralarında itibar olunur bir te'villeri olsa dahi o evâmir-i ilâhiyeye imtisâl ve rücû' edinceye kadar onlar ile muharebe etmek imam için mübahdır fakat rücû' ettikleri gibi bırakılmalıdırlar.

Bunlardan maksat imamet bir menzile-i azîmedir ki hukukunun tazimi vâcibâttan olduğu bilinmektir. Eimme-i sûfiye radıyallâhu te'âlâ anhüm, emirü'l-müslimîne salah-ı hâl ve kuvvet ü şevket için rabt-ı kalb ile teveccüh etmelerini müridlerine tavsiye ve ilzâm eylemişlerdir. Ve kavlen ve fiilen emire müsaade eylemek ehl-i kemâle vâciptir demişlerdir.

Çünkü hafî değildir ki padişah-ı âdil her vakitde hayr ü berekettir ve cism-i insanîdeki ruh makamındadır. Islah-ı şe'n emr-i ehemmi herhalde temşiyet-i mehâmm u umûr-ı saltanat ile olur. Nasıl böyle olmasın ki ahkâm-ı ilâhiyenin infaz u icrâsı ve din-i mübînin nusreti ve beyza-i İslâmın himayeti ve hudud-ı İslâmiyenin emr-i muhafazası padişahındır. Sell-i seyf-i peygamberî eden padişahtır. Ve padişah herne halde bulunur ise taraf-ı eşref-i hazreti risâlet-penâhîden manzûr-ı nazar-ı hıfz u mülâhazadır. Emr-i zâhirde nâib-i makam-ı risâlet padişah olduğu cihetle evliyâ-yı kirâm radıyallâhu te'âlâ anhüm ittifak eylemişdirler ki hâl-i adalette cümle müslümanlar padişaha hayır ile dua etmek ve hâl-i cevr ü zulümde dahi salah-ı hâlini temenni ve dua eylemek vâcibesi altında ve sır-

.....

7 Buharî, Ahkâm, 1; Cihâd, 109; Müslim, İmâre, 32, 33, 34; Neseî, Bey'at, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 244, 252-253, 270, 313, 342, 386, 416, 467, 471, 511.

8 bk. İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihâd, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126, 127, V, 179.

ren ve cehren padişah aleyhinde söz söylememek ve mezemmetinde bulunmamak mesuliyetindedirler.

Bunu da Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin "es-Sultan zıllullâhı fi'l-arz fe-izâ ahsene..." yani "Padişah yeryüzünde zıll-i ilâhîdir, güzel hareket eder ise nâil-i ecr olup isâet ettiği takdirde vebâl üzerinde kalır fakat müslümanlar sabretmelidir"[9] meâlinde olan mezkür hadis-i şerîfden istinbât etmişlerdir. Ve bu suretle padişahların isâetleri takdirinde sabır ile tavsiye olunması haklarında herhalde keff-i lisan olunmak lâzimeden olduğunu bildiriyor.

Münevver-sâz-ı bezm-i aktâb Hazreti Sirâceddin er-Rifa'î ihvânına her dâim der idi ki: "Padişahların sizlere musallat olması sizdendir, Hak'dan gaflet ve ef'âl-i ma'siyet sebep olup Hak te'âlâ hazretleri onları musallat eder, huzur ile zikr ü fikirde bulunsanız ve ma'siyyetten vaz geçseniz size ihsan ü merhamet etmelerini ilham eder ve te'attufât ile kalpleri size meyl eder idi".

Malik b. Dinar hazretleri buyurmuştur ki; bazı kitaplarda bir hadis-i kudsî gördüm o da "Ene melikü'l-mülûk..." yani "Ben padişahların padişahıyım, padişahların gönülleri yed-i kudretimdedir; her kim bana taatta bulunur ise padişahları onlar hakkında 'ayn-ı merhamet ve her kim ki isyan eder ise nakmet ederim, padişahların mezemmetiyle zebân ü lisanınızı beyhude meşgul etmeyip tâib ü münîb olunuz ki Hak te'âla da mülûkün gönüllerini size meyl ettirir."[10]

Kutb-ı cevâd İmam Ahmed es-Sayyad radıyallâhu te'âlâ anhu, mahdumları Sadreddin hazretlerine ettikleri vesâyâda; "Oğlum her günde bir kerre olsun padişaha dua için rabt-ı kalb edip mahabbetine kalbini alıştırmak lazımdır. Zira nazar-ı 'âlî-i Muhammedî daima padişahı muhafazadadır. Bu riayet-i vâkıa-i Muhammedîye ve bu tecelli-i ilâhî için bizler tezellül ederiz. Malumun olsun ki küllî ve cüz'î vuku bulan herbir kaziyye-i kevniyye daire-i ulûhiyetten doğruca hücre-i mutahhara-i nebeviyeye nâzil ü vâsıl olup oradan mukteza-yı irade-i Rabbaniye üzre mevâkı'ına ifaza olunur, bu da sırr-ı mahbûbiyyet ve kabiliyetten nâşîdir. Bu halde şek ve şüphe yoktur ki sırr-ı celîl-i Peygamberî sârî ve emr u irade-i Muhammediye nâfizdir. Ve câh u vak'ı nezd-i ilâhîde pek azîmdir. Ve makam-ı ni-

.....

9 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 16 (7369); Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, II, 343 (3553); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 4 (14851); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 456.

10 Ebu Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ*'sında Ebu Derdâ hadisi olarak geçmektedir.

yâbetde mazhar-ı kabul-i 'âlî-i Peygamberî olmayarak kimse cülûs edip niyâbet edemez ve nâibin herhalde şân-ı 'âlîsi mülahaza-i celîle-i nebeviye ve âtıfet-i kalbiye-i Muhammediye ile kâimdir. Böyle olunca hidmet-i Peygamberîlerine kabul buyurdukları ve tenfîz-i evâmir u iradelerine nâib tayin ettikleri zâta teslim etmek vâciptir. Ve bu teslimiyet müvâlât-ı mevâlî kabilinden olup lâzime-i zimmetimizdir. Nitekim mu'âdât-ı a'dâ dahi lâzime-i zimmettir. Hak te'âlâya ve yevm-i âhirete iman getirmiş olan müslümanların birisi için taat-ı emîrden hurûc câiz olamaz; meğer masiyyet veyahut irade-i Hazreti Peygamberîye muhalefet yolunda bir şey emr eder ise ol halde dahi nasihat ve dua edip tarîk-i savâba rücû ve Kitap ve sünnet ile amel eder ise inkıyâd eyleriz ve şefkat ve mahabbetinde bulunuruz yoğise bâtında nâib tayin etmiş olan Zat-ı mukaddes-i risâlet-penâhînin kudret ü gayret-i nebeviyeleri bizden ziyade olmak cihetle müvâlâtı kat' edip makam-ı sâmî-i niyâbete âharını terfi ve tayin eylemeğe muktedirdir. Hatta gavs-ı zaman muhtefi ve pinhân olmayarak malum olsaydı ve emirü'l-müminîn tarafından bir maslahat-ı hayriye emr edilseydi makam-ı hilafete hürmeten gavs hazretlerinin de mütaba'at etmesi vâcib olur idi ve bu kaziye beyne'l-fukara ma'ruf ve meşhurdur" deyu buyurmuşlardır.

Hazreti gavs-ı ferd-i ekmel ve insan-ı kâmil ü mükemmil el-müste'nis billâh el-müstevhiş mine'n-nâs es-Seyyid Muhammed Mehdi er-Revvas hazretlerinin bu mânada inşâd buyurdukları kaside-i şerifedir:

Taat-i emr-i ulü'l-emr oldu fermân-ı Hudâ
Nass-ı Kur'an'da etî'û emri bî-reyb ü hafâ
Muttasıl habli bu emrin Hazreti Peygamber'e
Böyle bir habl-i mukaddesdir o sırr-ı mutenâ
Cümle-i esrâr-ı Serdar-ı risaletden bu sır
Hikmet-i emriyle etmekde tenakkul câ-be-câ
Bir emîrden diğere vâsıl olup bî-infisâl
Sıhhat-i hükm ü amel bu tarz ile sûret-nümâ
Mürtebıt oldu hafâr-ı batında kim bu silsile
Heykel-i sır eylemiştir zirvesinde ictilâ
Daima olmakda tenvî'âtla merbut kim
Bir batl yahut takî yahut zeki ferman-revâ
Rabtı bâ-emr-i Cenabı mefhar-ı her dü cihan
Bî-cedel olmakta sıhhat-yâb hükmü daimâ
Rütbe-i sâmiye vü mevrûse bu şân-ı celîl

Feyz-i Mahbûb-ı Hudâ'dandır bu fahr ü i'tilâ
Hürmet-i mahfuzadır ki münhetik olmuş değil
Ta'n-ı erbâb-ı garazdan da münezzeh bî-mirâ
Silk-i ashâb-ı velâyette sahih u muteber
Öyle bir silke tetarruk eylemez asla hatâ
Oldu erbâb-ı sülûke mûcib-i neyl-i emel
Kim duâ-yı padişahî bâ'is-i feyz ü atâ
Hem İmam Hazimî kıldı bunu ahz ü kabul
Bab-ı hayrât u terakkîdir dedi el-hak duâ
Arz miras-ı 'ibâd-ı sâlihîn nassı ile
Zulmet-i evhamdan ehl-i zelel buldu cilâ
Bunda Muhyiddin hakkâ nükte izhar eyledi
Sırr-ı mânasın ta'akkul eylemiş ehl-i hüdâ
Çünkü ol yektâ-süvâr-ı saha-i irfan kim
Etmiş isticlâ mecâlinde bu remzi bî-mirâ
Çün 'ibâd-ı sâlihûn ancak o kavm-i pür-sebât
Âl-i Osmana bu miras oldu âlemde revâ
Hem esâtiz-i sudûr-ı evliyâ bi'l-ittifak
Sırren ve cehren bu kavli gördü tashihe sezâ
Var bu kavm-i sâlihîn içre nice eşheb-süvâr
Nahdat u azmiyle oldu şuğlü tahsîl-i rızâ
Yege-tâz-ı sâha-i pehnâ-yı perhâş u nevered
Hamle vü savlette bir şîr-i gazenferâ ictirâ
Feth-i aktâr eylemişlerdir zehî himmet ile
Hak bu kim olmaz kesâle böyle şan-ı i'tilâ
Böyledir şer' hevada adl eder ise mühr ile
Akreb-i ensâba mazhardır emîr-i müctebâ
Dîne hidmet eyleyip bu hanedân-ı muteber
Var nice hidmetleri kılmış mehâlikden rehâ
Sadme-i kahrı şaşırttı ehl-i bağyın aklını
Zümre-i cehli serâser eyleyip mahv u fena
Kadr-i 'âlîsi olup ilm ü amelle evc-res
Şîrler kim bâğ-ı dinde buldular neşv ü nemâ
Rişte-i şevketlerin feyz-i Nebî kalmış dırâz
Ahmedîdir hak bu kim bu rişte bulmaz intihâ
Sahib-i feth-i celîl ol şîr bunlardan idi
Seyf ile aldı bilâd-ı Rûm'a girdi câ-be-câ
Feth-i Kostantiniyye bâdî-i 'ulüvv-i câhıdır

Rütbedir bu feth kim hiç yetmemiş kimse anâ
Vâsıl-ı sırr-ı maksad olmuştur o ni'me'l-ceyş ile
Mazhar-ı ni'me'l-emîr ammâ o zât-ı müctebâ
Fethadır kim bu fütûh illâ ki bundan ötürü
Cezm-i azminden bulup kisrâ bütün ceyş-i 'adâ
Bâkî kaldı ba'dehu evlâd-ı şevket-zâdına
Dîne cem' ettikleri i'zâz-ı mekrûn-ı bekâ
Hak bu kim bir 'usbe-i Rahman'dır Osmâniyân
Emr-i Hakk'ı kıldılar teşyîd bâ-ceng ü veğâ
Beyza-i İslâmı a'dâdan güzel hıfz eyleyip
Oldular şâyân-ı feyz-i vârid-i hıfz-ı Hudâ
Tâ cihan durdukça bâkîdir bu hıfz u lutf-i Hak
Her nasıl dönse zaman bu bir emân-ı bî-bahâ
Eylemez bir mu'tedî kasd-ı hümâ-yı saltanat
Bi'l-fesad illâ olur mahzûl-ı kahr-i Kibriyâ
Aramızda cümle-i marufedir bu cümle kim
Nezd-i ehl-i fazlda çok cümle munzamdır anâ
Keyd-i hassâd ile a'dâdan hirâset eyle sen
Feyz-i lütfundan budur yâ Rab mes'ûl ü recâ
Eylesin bu hanedânla da'me-i dîni metîn
Sâili reddeylemez perverdigârım bî-'atâ

Gavs-ı müşârün ileyh sıbt-ı sicâlü'r-rıdvân-ı aliyye kaside-i şerifede derc buyurdukları râbıta-i muhteremeye hürmeten hazreti emirü'l-müminîn hakkında kalben ve lisânen teeddüble beraber ıslah-ı niyet kılınmasının lüzumu bedîhîdir. Kasem ederim ki müellif-i kaside-i şerife bir imam-ı celîl ve 'alem-i tavîl olup hak ve bâtılın temyîzine muktedir ve ehl-i sıdk u hulûsa mu'terif olan zevâta göre sözleri bir hüccet-i kâtıa ve burhan-ı bî-misîldir. Siyâk-ı ibareden dahi emr-i emîre imtisâlin vücûbu mefhum ve böyle zümre-i ehl-i isyân ile mukâtele ve bâğîler ile muharebe ve a'dâ-yı zulm-ihtivâ ile gazâ vü mücahede kılındığı bir zamanda ise bi't-tab' malumdur.

Hadis-i şerif-i nebevîde "Men temesseke bi-sünnetî..." yani "Ümmetimin fesâdı vaktinde sünnet-i seniyeye temessük eden yüz şehidin sevabına nâil olur"[11] diye beyan buyurulmuş olduğuna göre bu günlerde emr ü irade-i emirü'l-müminîne inkıyâd elzem ü ehemm ve mesûbât-ı müteret-

11 Münzirî, *et-Tergîb*, I, 41.

tebe ekser ve e'ammdır. Bir de erbâb-ı 'ukûle göre hafî değildir ki bu kaziye fi'l-hakika hem hükm-i şer'îyi ve hem de hikmet-i vaktiyeyi câmi'dir.

Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Herhangi bir (düşman) toplulukla karşılaştığınız zaman sebat ediniz ve Allah'ı çok zikrediniz ki felaha eresiniz. Allah ve Resulü'ne itaat edin, aranızda nizâa düşmeyin, sonra korkuya kapılır da kuvvetiniz elden gider. Sabredin. Allah sabredenlerle beraberdir" [Enfâl, 8/45-46] âyet-i kerimesi ittihad ve inkıyâdı emr ü beyan eylemiştir. Erbâb-ı zekâvet nezdinde hikmet-i vaktiyye ise mukabele-i a'dâ ve hıfz-ı vatan ve rahat ü asâyişe vüsûl ve sûret-i hasenede ümniyye-i maksûdeye teshîl-i hûsul için ittihada sarılmak kaziyesinden ibaret olduğu müsellem olarak buna yetişmek dahi her umûrda ittihad ve emr-i veliyyü'l-emre inkıyâd ile imkân-pezîr olacağı vâreste-i kayd-ı tezkîrdir. Hakk sübhanehu ve te'âlâ tevfîkâtı ittihad ve ittifâka rabt etmiş, nitekim helâki dahi münâza'a ve fesada rabt eylemiştir. Bu kaziyeyi beyan için Furkan-ı azîmde "Keşke sizden önceki asırlarda fesattan nehyedecek fazilet sahibi zevat bulunsaydı! Onlardan necata erdirdiğimiz az bir kısmı müstesna. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın arkasına düştüler. Zaten mücrim idiler. Rabbin, sakinleri salih olduğu halde haksız yere memleketleri helâk etmez" [Hûd, 11/116-17] âyet-i celîlesinde karyelerin helâk olması fesad ü iftirakdan münba'is olduğu tasrih buyurulmuştur. Herhalde âzâdegî-i helâk ü tedmîr netice-i hüsn-i tedbir olduğu da muhakkaktır. Nitekim Hazreti Mus'ir b. Küddâm (?) radıyallâhu anhu bir ahbabına nasihatlarında, "Kadı veyahut müfti olma fakat imkân mertebesinde müslümanları yekdiğeriyle telif edip cânib-i Hakk'a cem'-i kulûb etmeğe çalış zira mahabbet ve ülfet ile müttefik olan bir fırka ve tâife izn-i Hak ile tefrika ve helâke dûçar olmaktan masûndur. Ve ol tâife ülfet ve mahabbet ile ehl-i İslâmdan bir emîrin emrine Habeş bir köle olsa dahi inkıyâd ve taat eder ise izn-i Hak ile tasallut-ı a'dâdan dahi me'mûn olur. 'İnnellâhe lâ-yugayyiru bi-kavmin...' yani 'İzid-i müte'âl bir kavimde olan hali, gönüllerindekini değiştirmedikçe tebdîl ü tağyîr etmez' [Ra'd, 13/11], bu halde nefsini ıslaha çalış vesselâm" demiştir.

Bu bâbda inkıyâdın elzemiyeti ve semere ve meziyeti hususunda îrad olunan âsâr-ı şerîfe ve ahbâr-ı münifenin kifayeti ve ehl-i insaf nezdinde bunun îrad u beyanına hacet olmadığı bedihî ve aşikârdır.

EL-BÂBÜ'S-SÂNÎ

İttihad ile semere ve meziyeti hakkında varid olan âsâr-ı şerîfe ve ahbâr-ı münifeyi şamildir.

Evvelâ Kur'an-ı Kerim ve furkan-ı hakîmde: "Va'tesımû bi-hablillâhi..." yani "Dağılıp ayrılmayarak habl-i metin-i ilâhîye birlikte i'tisâm edin" [Âl-i İmran, 3/103].

Bir de "ve lâ-tenâze'û fe-tefşelû..." yani "Münâza'a etmeyip sabrediniz zira bozulup kuvvet ü miknetiniz mahv olur" [Enfâl, 8/46]. Bu babda daha nice âyât-ı kerîme vârid olmuştur.

Fahr-ı kâinat aleyhi efdalü't-tahiyyat efendimiz dahi, "Yedullâhi mà'a'l-cemâ'a" buyurmuşlardır. "Kudret-i ilâhiye birleşmiş olanlar [cemaat] ile beraberdir"[12] demektir.

Diğer hadis-i şerifde dahi: "Lâ-yecme'ullâhu ümmetî 'alâ dalâletin ebeden" buyurmuşlardır. "Hak te'âlâ benim ümmetimi dalâlet üzerine toplamaz"[13] demektir. Bu halde nerede heyet-i ictimaiye olur ise dalâletten masûn ve mahfûzdur.

Bir hadis-i şerif-i diğerde dahi "Meselü'l-mü'minîne fî terâhumihim..." yani "Müslümanların yekdiğerine merhamet ve meveddet ve muvâsalatları vücûd-i insanî gibidir; bir tarafın incinip ağrımasıyla bütün vücuda ızdırap sâri olarak nasıl uyku uyumaz ve hummaya mübtelâ olur

.....

12 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 391, had. no. 3223.

13 bk. Tirmizî, Fiten, 7; Darimî, Mukaddime, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 145.

ise müslümanlar dahi yekdiğeri için böyledir."[14] Hazreti İbn Ömer radıyallâhu te'âlâ anhümâdan menkuldür ki; "Lâ-yecme'ullâhu ümmetî..." yani "Hak te'âlâ ümmetimi yahut bu ümmeti dalâlet üzre ebeden mücteme' etmez. Kudret-i ilâhiye dahi cemaatle şöyle beraberdir. Cemiyet ve sevâd-ı a'zam yani çokluk nerede ise oraya tâbi olunuz ve her kim ayrılır ise Cehennem ateşi tarafına ayrılmış olur."[15]

Hazreti Enes b. Mâlik radıyallâhu te'âlâ anhudan mervîdir ki hadis-i şerif-i nebevide "Vellezî nefsî bi-yedihi lâ-yeda'ullâhu..." buyurmuşlardır. Yani "Kasem ederim ki Hak te'âlâ merhametini ancak rahîm yani merhametli olan kimseye erzân eyler" buyurduklarında "Hepimiz rahîmdir" dedik; buyurdular ki: "Nefsine ve ehline merhamet-i mahsusası olan değildir, müslümanlara merhamet edenlerdir."[16]

Hazreti Sıddîk-i ekber radıyallâhu te'âlâ anhu rivayet buyurmuşlardır ki hadis-i kudsîde "İn küntüm türîdûne..." yani "Hak te'âlâ hazretleri benim merhametimi isterseniz mahlukâtıma merhamet ediniz" buyurmuştur.[17]

İmam Münâvî bu mânada demişler ki; "Mümin-i kâmile göre halka merhamet, musibetlerini def etmek ve mesruriyetleriyle dilşâd ve mesrûr olmak ve rıza-yı Hakk'a muvafık olan şeylerde beraber bulunmak ve eziyet etmeyip hayırlarına çalışmaktır".

Âlim-i Rabbânî Basrî Molla Ahmed Kabânî *Mıknatısu'l-Kulûb* nâm kitabında buyurmuştur ki; "Hak te'âlâ hazretlerine mazhar-ı kurbiyet olmak için vesilelerin en ziyade müessiri zikr-i ilâhîdir ve rıza-yı Bârî'ye muvafık şeylerde müslümanlar ile beraber olmaktır. Ve ümmet arasında alevlenmiş bir ateş-i fesâdı söndürmektir. Bunlar hak uğrunda kılıçlar ile cerihadâr olmak makamındadır".

el-İmam Seyfüddin Ebubekir es-Semmân dahi *Şeceretü'l-Hadrâ* nâm kitabında; "Hak te'âlâya kurbiyet mazhariyetinin husulü için ele alacak ser-rişte çoktur fakat en müessiri ve kuvvetlisi Peygamber-i zîşan efendimize mahabbet etmek ve müslümanların gönüllerini cânib-i Hakk'a toplamak ve yekdiğeriyle hüsn-i ülfetlerine çalışmaktır. Müslümanlar arasına fîtne vü fesad karıştırmak gibi şekâvet olamaz".

• • • • • •

14 Buharî, V, 2238; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, VI, 102.

15 bk. Tirmizî, Fiten, 7; Darimî, Mukaddime, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 145.

16 Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VII, 250; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, VII, 479.

17 Zehebî, *Mizanü'l-İtidâl*, II, 420.

Kutb-ı ferd-i zaman reis-i aktâb-ı irfân Ebu'l-Me'âlî Siracuddin Sayyâdî radıyallâhu te'âlâ anhu buyurmuşlardır ki; "Nefha-i feyz-i Muhammedî ve nazar-ı celil-i Ahmedî'ye mazhar olmak hâhişinde olanlar kulûb-i müslimîni cânib-i Hakk'a cem' edip birleştirmeğe çalışmalı ve aralarında rişte-i ülf ü mahabbeti bağlamalı. 'Kırmızı develerden sana hayırlı olan şey, ibâd-ı Hak'tan bir bendenin senin vasıta-i himmetinle mazhar-ı hidâyet olmasıdır'[18] buyurmuş olan Sened-i asfiyâ Resul-i müctebâ hazretlerine bunda iktida etmelidir. Ve hazarât-ı sûfiye nezdinde hidayet dört şey üzerine bina olunmuştur: Birisi mecburî ve ızdırarî olmayarak Hak te'âlâ hazretlerine tevfîz-i umûr ile her halde razı olmaktır. İkincisi halka menfaat etmektir ki Seyyid-i mevcûdât 'Mahlukat 'iyâl-i ilâhî mesabesindedir. Hak te'âlânın en sevdiği de 'iyâline menfaati olan kuldur'[19] buyurmuştur. Üçüncüsü müslümanlar arasında tutuşmuş olan ateş-i fitneyi teskin ve itfâ etmektir. Zira vukû-ı fitneyi men veyahut müslümanlar arasında boşanıp yürümüş olan bir desiseyi def için lisan oynatmak veya ayak kımıldatmak veyahut hayvan sıkıştırıp gitmek zaferân ve kâfur ile duvarları mutallâ bir cami-i şerif ve 'âlî bina etmekten hayırlıdır. Ve cihet-i hayra masrûf olan himemât hakikat-ı himmet-i kudsiye-i Muhammediyeden bir bakiyyedir. Nitekim cihet-i muzırra sarf edilen mesai ve ikdâmat tabiat-ı iblîsiye ve mesai-i şeytaniye âsârındandır. Ve Hak te'âlâ hayra vasıta ve şerre vasıta olacak kimseler halk buyurmuştur. Her kim ki hayra muvaffak olur ise ehl-i hayırdır ve her kim ki hayra muvaffak olamaz ise muvaffak olduğu şeye lâyıktır. Dördüncüsü padişah ve memurları üzerinde olan tecelli-i ilâhiyeye hudu' etmektir. Çünkü bu tevazu Hak te'âlâ hazretleriyle icrası lâzım gelen âdâb-ı ubûdiyettendir. Ve kulun Hak te'âlâ için icra eylediği âdâb-ı ubûdiyet a'zâm-ı erkân-ı hidayettir. Üstaz Abdülkerim Ceylanî kuddise sırruhu demiştir ki; 'İhtisâs-ı 'âlî-i velâyet mazhariyetinde olan kullarından Hak te'âlâ bazılarını canib-i hakka sevk ve cem'-i halk etmek ve gönüllerini yatıştırmak ve yekdiğeriyle mahabbet için celb eylemek işlerine memur ve tayin buyurmuşlardır'. İnkıyâd ve ittihad cemiyetlerine dahil olanlar bu halde evâmir-i ilâhiyeye imtisâl ve mütaba'at-i Nebiyy-i muhterem şerefini dahi istihsal ile istifade etmiş olurlar ve hem de bu hidmete memur buyurulmuş olan evliya-yı kirâm hazarâtının isrinde gitmeklik feyz-i celiline dahi nâil u mazhar olurlar. Bu muvaffakiyetde ise şân-ı azîm vardır".

• • • • • •

18 Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, I, 315; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 690.

19 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 457.

Müellif-i risâle hazretleri burada "kultü" [ben de derim ki] ile bed'-i kelâm buyurmuşlardır. Şöyle ki; böyle bir muhâceme-i a'dâ ve terâdüf-i belâyâ vaktinde her kim cemiyet-i ittihadiye-i İslâmiyeden ayrılır ise onun himmeti şer cihetine munsarif olmuş olacağından Kur'an-ı Kerim'de "Kötü mekr başkasına değil sahibine döner gelir" [Fâtır, 35/43] va'îdi vardır. Halbuki bu iftirak muhabbet-i dünya veyahut bir gayet-i nefsaniyeden hâli olamaz. Ancak bu makûle ağrâz-ı seyyieyi örtmek için memurîn aleyhinde bir takım itirazât-ı vâhiyede bulunarak müslümanlar için hayır-hâh olduğunu iddia eder ve kendisini nusret-i diniye arzusunda gösterir, bu dava ve iddia ise mahz-ı bâtıldır. Zira iddia ettiği hulûs ve sıdk-ı taviyyet sahih olaydı cemiyetten ayrılmayarak itirazâtı nasihat ve inkıyâda tahvil eder ve nesâyihde üslûb-ı zarifâne isti'mâliyle vesile-i münasibe dahi bulur idi. Ve efkâr u ezhânı tefrikadan kurtarıp cemiyet-i hâtır u efkâr ile hem sultan-ı zamana hem de ihvâna muâvenet merkezinde halkın ictima'ına çalışır idi ve kendisi ol halde hayra mazhariyet ile muttasıf olup şerden ve fenalıktan uzak kalır idi. Ve şer'an ve siyaseten matlûb da budur. Çünkü hadis-i şerifte buyurulmuştur ki; "Mine'n-nâsi mefâtîhun li'l-hayri..." yani "İnsanın bazısı hayrı açıp şerri kapamak ve bazısı da şerri açıp hayrı kapamak için anahtarlardır. Her kim hayır kapılarını açmak için alet olmuş ise semerât-ı hayr onundur. Ve her kim şerrin küşâdına alet olmuş ise el-iyazü billâh musibet onundur."[20]

Kur'an-ı Kerim'de "Birr ü takva üzre birdiğerinizle muavenet ediniz. Günah ve düşmanlık üzre birdiğerinizle muavenet etmeyiniz" [Maide, 5/2] âyet-i kerimesiyle Hak te'âlâ hayır tarafında ittihadımızı emr ve şer tarafında bulunmaktan nehy buyurmuştur. Zannımca cemiyet-i ittihaddan ve menfaat-i 'ibâddan ayrılmış olan mu'terizler ancak cehalet ve gavâyet halinde ve efkâr-ı fâside ve ekâzib-i kâsidelerinin tervîci emelindedirler, zira çok kimseler vardır ki komşularına emr-i maişette itiraz ederler de hakikat-i haline vâkıf olamamış bulunurlar ve mücerred zanniyyât ile "filan böyle yapmış olsa şu hale uğramaz idi" der ve zâhirde o adamı başka türlü hareket etmiş kıyas eyler. Tahkik etmemiştir ki o adam ki mu'terezun aleyhdir, bâtın-ı emirde mu'terizin dediğini bi-'aynihi yapmış da bu itiraz olunan hale uğramıştır, mu'teriz ise bilmeyerek heman söyler ve komşusunun haline vâkıf olmadığı halde sû-i zanda bulunur. İnsaniyet meziyetine müterettib olan şey ise evvelce itiraza girişmeksizin

.....

20 İbn Mâce, I, 34, 86; Tayâlisî, *Müsned*, I, 277.

hakikat-i hali anlamak ve ba'de't-tahkik vesâil-i müstahsene ile nasâyih-i lâzımeyi icra etmek idi. Zira hadis-i şerifde "ed-Dinü en-nasihatu..."[21] Bu hadiş-i şerifde ifade-i mâna şöyledir ki "Hak te'âlâ hazretlerine nasihat vahdâniyet-i ilâhiyeyi ikrar etmek ve kemâl-i ilâhî ve kudret-i nâ-mütenâhiyi tasdik eylemek ve kemâl-i hudû' ile zat-ı ulûhiyeti her türlü nekâyısdan tenzih etmek ve herhalde razı olarak evâmir-i ilâhiyeye mütâba'at ve menhiyyâttan mücanebet edilmektir. Kitab-ı ilâhîye nasihat dahi tahrif ve te'vil-i bâtıldan onu hıfz ile beraber te'vilât-ı sahiha ile ahkâm-ı şerifesini tazim eylemek ve kıraat ve tilâvetine müdâvemetle kemâl-i edeb ve tecvîd ile okumak ve me'ânî-i şerife-i âyât-ı kerimeye riayet ile mehmâemken halka öğretmektir. Mefhar-ı âlem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine nasihat ise beyan buyurdukları kâffe-i ahkâm-ı ilâhiyeyi tasdik edip inanmak ve ahlâk-ı şerife-i nebeviye ile mütehallık olmak ve tarikat ve şeriat-ı Muhammediye ile âmil olmak ve âdâb-ı nebeviye ile teeddübe bi-ahsen-i vesile terğîb etmektir. Eimme-i müslimîne nasihat dahi imamet-i kübrâ ve hilafet-i uzmâyı hâiz olan imamü'l-müslimîn demektir. Bu da hasbe'l-beşeriyye zarurî bir hususta emirin gaflet etmesi takdirinde garazsız olarak hakikat-i ahvâli bir sûret-i münasibede arz ü ifade eylemek ve esâlîb-i hasene ile halkı mahabbet-i emire teşvik etmek ve harekât-ı fesadiyenin önünü almak ve ehl-i bağy ü inadın emir aleyhinde olan lisanını nesâyih-i hasene ile kesmek ve menfaatine ve imkân mertebesinde hidmet-i emire çalışmaktır. Müslümanlara nasihat de cümlesine şefkat etmek ve büyüklerini tazim edip küçüklerine merhamet ile insaf eylemek ve mesrûriyetleriyle mesrur ve mahzuniyetleriyle mahzun olmaktır" ki Kur'an-ı Kerim'de; "Erkek, kadın müminler birbirinin velisi olup emr-i ma'ruf nehy-i münker eder ve salavâtı ikâme ve zekâtı te'diye eylerler ve Hak te'âlâya ve peygamberine taat ederler, merhamet-i ilâhiyeye ileride nâil ve vâsıl olacaklardır" [Tevbe, 9/71] âyet-i kerimesi muktezasındandır.

Fehvâ-yı esrâr-ı kelâm-ı ilâhîden ve nutk-ı mukaddes-i hazreti peygamberîden münfeham olur ki nasihat itirazdan elzem ü evlâ ve müslümanlar ile ittihad edip şefkatte bulunmak infiraddan ehemm ü ahrâ olup her şahıs için bu da zaruridir ve ittihad hususunda yollar müteaddit ise de hakikati birdir ve bu zamanda ve her vakitte nokta-i câmi'a budur ki zâhiren ve bâtınen evâmir-i ilâhiye ve evâmir-i risâlet-penâhîye ve emr-i

.....

21 Buharî, İman, 42; Müslim, İman, 23, had. no. 95; Ebu Davud, Rikak, 41; Neseî, Biat, 31; Tirmizî, Birr, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 351.

ulü'l-emre inkıyâd etmektir. Ve bu inkıyâdın şu şartı vardır ki, Hak te'âlâ hazretlerine ve Resûl-i müctebâya ve ulü'l-emre hâlisen mahabbet edip hadis-i şerifin mânasında beyan kılındığı üzre hem Zât-ı celle ve 'alâ ve hem de Habib-i Hudâ'ya ve hem dahi ulü'l-emre nasihat-ı kâmilede bulunmaktır. Gayret-i diniye ve mürüvvet-i İslâmiye iktizâsı üzre ilm-i ittihadı cemî'-i memâlik ü büldânda neşr edip kâffeten bi'l-ittifak ve 'âmmeten ale'l-ıtlak halife-i a'zam imamu'l-müslimîn nasarahu'l-Melikü'l-Mu'în hazretlerinin kalb-i ilham-celb-i şâhânelerini razı ve hoşnud eylemeğe çalışmalıdır. Ve meşârık u meğâribde bunun icrası cümle müslümanlara vâcibdir. Çünkü zaman darlaştı ve müslümanlar sıkboğaz bir halde oldu. Artık liva-yı zafer-ihtiva-yı hilafet-i 'uzmânın altında nusret-i dine kıyam ve ihtimam etmek ve farîza-i cihadı 'âmmeten ve kâffeten ifa eylemek ve artık kîlukâli bırakıp heman kelimetullah üzerinde bi'l-ittihad dergâh-ı risalet-iktinâh-ı Hazreti Nebiyy-i ekrem ü erham sallallâhu aleyhi ve selleme ilticâ eylemek ve hüsn-i hidmet u nasihat ve sıdk-ı taviyyet ile emirü'l-müminîne taat ve hidmet eylemekten başka çaremiz kalmamıştır.

Bu millet-i Muhammediyenin ve taife-i mübareke-i İslâmiyenin kâffe-i efrâdı indinde yani gerek memâlik-i mahrûse ve gerek sâir diyarlarda sâkin olan müslümanların nezdinde malum olsun ki liva-yı ittihadın altında ictimâ'ın vakt ü zamanı gelmiştir. Ve işte bu zaman ol zamandır zira adüvv-i zalim din-i mübinin mahvına çalışmaktadır ve hal başka bir heyete girmiştir. Her nerede olur ise olsun bunlar ile mücahede herbir müslümana farz ve vâcib olmuştur, mal ve can ile herkes cihada ictihad edip hilafet-i uzmâ ve imamet-i kübrânın hıfz u sıyanetine çalışmalıdır. Çünkü bu makam-ı mukaddes-i hilafet menkabe-i beka-yı din ve namîka-i mersûm-ı İslâm ve müslimîndir. Ve bu suretle kâffe-i aktâr-ı âlemde bulunan müslümanların inkıyâd ve ittihad eylemesini mûcib olan mezâyâ münhasıran bu makamda ictimâ etmiştir. Hidmet-i atebe-i seniyye-i nebeviyye ve hirâset-i Beyt-i mamur ve muhafaza-i Mescid-i mukaddes-i aksa ve herbir merkad-ı mukaddes ve makam-ı akdes hidmet-i şerifesi bu makam-ı celil-i lâzımü't-tebcil-i hilafet-i uzmâya aid ve râci ve zuhur-ı İslâmdan beri makarr-ı hilafet ve saltanat olan memâlik-i cesîme ve azîme-i İslâmiyenin kâffesi daire-i milket-i hazreti hilafet-penâhîde müctemi' ve vâkidir. Hem de öyle bir halife-i zemin ve emirü'l-müminîndir ki techîz-i guzât u mücahidîn ve tenkîl-i buğât u mu'annidîn hususlarına çalışıp "el-Cennetü tahte zılâli's-suyûf" ["Cennet kılıçların göl-

gesi altındadır"][22] lezâiziyle mütelezziz ve hadis-i şerif-i nebevîde "Mâ min katratin ehabbe ilallâhi min katrati demin fî sebîlihi..." [yani "Allah katında O'nun yolunda dökülen kan damlasıyla gecenin ortasında O'nun haşyetinden dökülen göz yaşından daha sevimli bir katre yoktur"][23] hükmüne ittibâ ile katarât-ı eşk-i tazarru' ve niyazı dergâh-ı Kâdı'l-hâcâtta revân olmasıyla ve katre-i dem-i asâkir-i nusret-meâsiri Hak uğurunda her bâr dökülmesiyle fâizdir. Cünûd-ı zafer-nümûd-ı mülûkânelerini tesbit ile inde'l-bè's, âyet-i kerime "Sıkıntı, hastalık ve be's (savaş) halinde sabredenler" [Bakara, 2/177] menşûr-ı himmetini tebliğ ve her himmet ü inayet-i 'âliye-i şâhânelerini erzân ve bî-diriğ eden ve ism-i şerif-i şâhâneleri ser-i risâlede tac-ı berâ'a ve evsâf-ı hamîde vü münîfe-i tâcıdârâneleri burka'-ı muhaddere-i risâle edilmiş olan padişah-ı müeyyed min-indillâhdır, -eyyedellâhu bi'l-inâyeti li-samedâniyyeti şevketi saltanatihi fi'l-berreyn ve'l-bahreyn ve eyyede mahfile (?) hilafetehu bi's-satveti'l-kâhireti'r-rabbâniyeti fi'l-meşrikayni ve'l-mağribeyn, âmin yâ Mu'în-.

Bi-gümândır ki bu vakitte ruh-ı cesîm-i ümmet-i Muhammediye ve hayat-ı millet-i Ahmediye âlemde şevket-i hazreti hilafet-penâhînin emr-i bekâsı ve bu makam-ı celîlü'l-esmâya cümleten bi'l-ittihad inkıyâd etmesi kaziyyesi olup herbir müslim ve müslimeyi şarken ve garben bu makaleye celb eylemekte ve hüsn-i ihtimam ile icrâ-yı mazmununa davet etmekte olan nida dahi din-i mübin ve millet-i semhâ-yı Seyyidü'l-mürselîn tarafından bir mukaddes sada olmağla bu bâbda muvaffak olamamak bî-şüphe kasvet ve şiddet-i gafletinden neşet eder. Zira silsile-i gayret-i diniye ve hamiyyet-i imaniye tam bu vakitte tehzîz olunur. Artık bilâ-tevakkuf bu silsileye yapışıp tehzîzine müsara'at olunması muktezi-yât-ı zaruriyeden ve her kim tekâsül eder ise "lâ-dine li-men lâ gayrete leh" ["gayreti olmayanın dini de yoktur"] hükmünün altında kalacağı umûr-ı bedîhiyedendir. Âsâr-ı şerifede vârid olduğu ve nezd-i erbâb-ı irfanda muhakkak bulunduğu üzre gayret, levâzım-ı imandan olup din için edilen gayret ise herbir gayret u hamiyetin fevkinde ve müslümanların ırz u namusunu muhafaza etmek ve din-i mübin-i İslâmı sıyânete çalışmak ve kitab-ı kerim-i Kur'an'ı vikaye ve hıfz eylemek nasıl gayret-i uzmâ olacağı bir emr-i bedîhîdir ki kimse buna muhalif olmaz ve rûy-ı arzda bir âkil bunda tereddüt ve tevakkuf etmez.

.....

22 Buharî, Cihad, 22; Müslim, Cihad, 6, had. no. 20, İmâre, 41, had. no. 146; Ebu Davud, Cihad, 89; Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 354.

23 Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, VI, 314, 316.

Çünkü medeniyet erbâb-ı kemâl ü maarif nezdinde edeb ü istikamet ve nezaket ve terk-i fitne vü mefsedetle beraber sâbit-kadem-i sadakat olmak ve halk ile hüsn-i muamele ve ulü'l-emre inkıyâd ile nasihat-i hasene icra eylemek ve esâlîb-i makbule ile terbiyet-i memur ve cevr ü te'addiyâttan âzâdegî-i külliyât ve cüziyât-ı umûr için dikkat olunmak ve şecere-i fitne vü fesadı kökünden çıkarıp koparmak ve hüsn-i taviyyet ile veliyyü'l-emre tazim u tevkîr ve büyüklerden küçüklere merhametle ahde vefa ve mücâvezet-i hudûddan ittikâ etmek kazâyâsından ibarettir. İştibah olunmaz ki bu evsâf-ı hasene ile ittisâf ayn-ı medeniyet ve sezâvâr-ı memdûhiyettir ve kemâl-i rahat u hürriyet ile râ'î ve raiyyet arasında câri olan üslup budur.

Hakk te'âlâ bunun cümlesini "Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden emir sahiplerine [ulü'l-emre] itaat edin" [Nisâ, 4/59] fermanında cem' buyurup bunda her meziyet-i mahmûde mevcude ve her menkabet-i 'âliye münderice vü mevzûa olarak hamiyyet-i diniyye erbâbı indinde ve medeniyet-i hâzıra-i vaktiye dava vü iddiasında olanlar nezdinde elbette bu kaziyye müsellemâttandır.

Reyb ü iştibâh da yoktur ki hakikat-i medeniyet bir takım âdâb-ı hasene ile ittihad ve ittifak olup yoğise esvâb ve tezyinât ile ziynettâr olmak ve âdât-ı ecnebiyeyi bi-temamiha bilmek değildir. Islah-ı umûr-ı raiyyet hususunda bunun dahl ü nef'i olmadığı ve cevher-i akl ile ârâste olanlar nezdinde bu şeylerin asla faidesi olmayacağı gibi belki fesad-ı ahlâka müeddî olması ve cibillette merküz ve mütemekkin olmağla nefisde bir şikâk ve dava-yı teferrüd tevlid etmesi pek de ba'îd olamaz.

Bilâd-ı Arabiye ve sâir memâlik-i mahrûse-i Devlet-i Aliyye'de pek çok memur görmüşüzdür ki bu medeniyet kaidesine tatbiken huzûz-ı nefsâniye ile iştigal etmesinden nâşi bir takım mesarifât-ı zâide-i külliyeye ve bunun için de memuriyetince veliyyü'l-emre hıyanete ve fart-ı teseyyüble beraber zulm-i raiyyete başlayıp esvâb-ı müzahrefe iktisâ ve saçlarını da düzeltip bastona ittikâ[yı] meziyet-i mahmûde kıyas eylemiştir. Allah için böyle bir hâlet ve kavl-i mücerred ile iddia-yı marifet ne fâide verir ve âdâb-ı medeniyet-i şer'iye ile müteeddib olup hidmet-i veliyyü'l-emri itkân ile emin ve ıslah-ı ahvâl-i raiyyet hususunda kemâle karîn olan memurdan ne zarar hasıl olur.

Siyyemâ ahlâk-ı celile ve evsâf-ı cemile-i mülûkâneleri bu risâlede îrad olunmuş ve mekârim-şiyem ve ıslah-ı hal ile her türlü sitayişe müstahak bulunmuş olan padişahımız efendimizin ahd-i hümayunlarındaki

o zât-ı melek-simât cümle indinde müsellem olduğu üzre kâffe-i ümem ve cümle-i nev'-i benî âdem hakkında herbir türlü sû-i makâsıddan münezzeh ve mütecerrid olmasıyla nizâmât-ı müessese-i Devlet-i Aliyye envâ'-ı adalet ile malâmâl ve rahat-ı umumiyenin husulüne mazmun ve ibarâtının vuzû' u şümulü vâreste-i reyb ü işkâl olmuştur. Diyanet ve emr-i dirayette dahi matlûb ve nezd-i erbâb-ı akl u kemâlde gayetü'l-gaye mergûb da budur. Ve işbu bânın [risâlenin?] terkib ü telifinden nükte-i matlûbe oldur ki emr-i hazreti veliyyü'l-emre bi'l-ittihad inkıyâd olduğundan nâşi ayn-ı savab dahi odur. Ve bundan iktitâf olunacak semere evâmir-i ilâhiyeye imtisâl ile Hakk te'âlânın rızasını tahsil ve nezd-i ehl-i insaniyette maksûd olan rahat-ı kâmilenin esbâb-ı husulünü tekmîl kaziyyesi olup emr-i din ü dünyayı şâmil olan bu şan u ünvan ise ittifak-kerde-i mezâhib-i ehl-i akl u izandır.

Muhakkaktır ki emr-i din ü dünyayı cem' etmek merâtib-i akıldan bir mertebe-i 'ulyâ ve bu i'tilâya akıl cedîr u ahrâ olarak çünkü bunun husulü akl-ı kâmile menût ve hadis-i şerif-i nebevîde bu nükte mebsûttur. Şöyle ki Fahr-i kâinat aleyhi efdalü't-tahiyyât ve't-teslimât âtî hadis-i şerif ile teyid-i şeref-i akl ve zahîre-i aklın vesile-i hayriye olduğunu nakl buyurmuştur: 'Ani'n-Nebiyyi'l-muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem "en-Nâsü ya'melûne'l-hayrât..." yani "Nâs a'mâl-i hayriyede bulunurlar ve rûz-ı cezada hâsıl olacak sevabları akılları miktarıncadır."[24] Bazı hükemâ dahi insan bu suret-i cismâniye olmayıp hakikatte insan akıldır demişlerdir.

Şiir:

Âkılin olmasa da bir şeref-i aslı dahi
Yine kavminde olur câh u makamı 'âlî
Akıl ile kesb-i maişet ederek her yerde
Göremez gurbet ve ahbabdan olmaz hâlî

Hazreti İmamı Ali radıyullâhu te'âlâ anhu dahi şeref-i aklı manzumen beyan buyurmuşlardır:

İnne'l-mekârime ahlâkun mutahhara
Fe'l-aklü evveluhâ ve'd-dînu sânîhâ
.....

24 Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, IV, 155.

[Yani] "Mekârimin cümlesi ahlâk-ı haseneden ibaret olup fakat birincisi akıl ikincisi diyanettir". Ve rivayet olunmuştur ki Cenabı Âferînende-i kevn ü mekân ibtidâ-yı âferîneşde en evvel aklı yaratıp "beriye gel" buyurmuş, gelmiş; "öte git" buyurmuş, gitmiş olduğundan izzet ü celâl-i ulûhiyetine kasem ile "senden aziz bir mahlûk halk etmedim, seninle veririm ve hesab u 'ıkâb ve izzet ü zilleti seninle i'tâ vü icra ederim" buyurmuştur.

Ve Hazreti İmam Ali keremallâhu te'âlâ vechehu buyurmuşlardır ki; "el-Aklü kurretu 'aynin ..." yani "[Akıl] nur-ı dîde ve cehl ise helâk-i resîdedir". Şüphe yoktur ki esâlîb-i marziye ile tarîk-i rahata davet eden şey akıldır. Ve Hakk te'âlâ hazretleri dahi esbâb-ı râzı [rızayı] dindarlıkta ve ittifak u ittihadda cem' buyurmuştur. Bizler ki İslâmız, gerektir ki hüsn-i re'yi ve kemâl-i ihtimam [ile] perişan gönülleri bu merkezde cem' u telife çalışalım ve şark u garb-ı cihanda ve her nerede bulunur isek aramızda rabıta-i câmi'a olan kelime-i Hakk'ın i'tilâsına ittihad ve teşyîd-i erkân-ı millet-i hanifiye ve teyid-i mebânî-i şeriat-ı garrâ-yı Muhammediyeye ictihad edelim ve gönüllerimizde desâis u emrâz ve sa'yimizde 'ilel ü ağrâz olmayarak bir himmet-i sâmiye ile nehdat edelim ve hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn olan padişah-ı muzafferimize herbir şâibeden müberrâ ve ihlas-ı sahih ile mü[te]hallî olarak inkıyâd ve bilâ-fütur sermaye-i hazmi bidâ'a-i ittihad eyleyelim ve bununla beraber Mefhar-ı mevcudât aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimizin atebe-i ulyâ-yı risalet-penâhîlerine iltica eyleyelim.

BÂB-I SÂLİS

Mâlen ve bedenen cihad ve gazaya teşvik ve tergîbe dair ve bunun hakkında ve fazileti bahsinde olan âyât-ı kerime ve ehâdîs-i şerifeyi şâmildir.

(...)[25]

Ve bu bahisde âsâr-ı şerife ve ahbâr-ı celile kâbil-i ta'dâd olamaz ve bir türlü toplanamaz. Mümin olan Hak te'âlânın rızası için çalışmalıdır yoğise âyet-i kerimede "Ve me'n-nasru illâ min 'indillâh" yani "Nusret ancak Hak te'âlâdandır" [Âl-i İmran, 3/126]. Evâmir-i ilâhiyenin ve evâmir-i Hazreti Risalet-penâhînin imtisâline mübâderet ile emiru'l-müminîne itaat etmelidir. Ve levh-i [ri]sâlede beyan eylediğimiz vechile rabıta-i hafiyyenin sırr-ı 'âlîsini mülahaza ve mahabbet u nasihat-ı sultan bir azîm hal olduğunu mütalâa eylemelidir.

Hazarât-ı sufiye bi'l-ittifak bunu nimet-i vefiyye add eylemiş ve buyurmuşlardır ki: Hakk te'âlâ emiru'l-müminîne her kim nasihat ve mahabbet eder ise te'attufât-ı aliyyelerine mazhar ve himayet buyurup hidmetinde âzade-i keder eyler ve her kim ki gönlünde yahut lisanında emiru'l-müminîne hıyanette bulunur ise elbette menzilet u şanında mübtelâ-yı ekdâr ve bu da bi't-tecrübe sabit ve âşikâr olarak çok kesânda müşahede olunmuştur. Tefekkür ile bunu kim mevzû-i bahs eder ise sıhhat ve keyfiyeti de anlar.

25 Risâlenin 48-53. sayfaları arasında cihadla ilgili âyet ve hadisler zikredildiği için bu kısım alınmamıştır. [İ.K.].

Burada makama münasip ve mezâyâ-yı celile-i hazreti imamü'l-müslimînin bir nebzesini muhtevi bir kaside ile hatm-i kelâmı istihsân eyledik. Bu kaside nasihat-ı ihvânı ve bu zamanda ıslah-ı ahvâle bâ'is şeyleri muhtevidir.

Hak te'âlâ hazretlerinden bu îrâd eylediğim şeylerde 'ibâd-ı muhlisînden olup hüsn-i niyet ve sabit-kadem olmaklığı niyaz u rica ve "Allahu te'âlâ a'lemu bi's-serâir" ve "inneme'l-a'mâlü bi'n-niyyât" ile itmâm-ı kelâmdan sonra kasideye şurû' ve ibtidâ ederim.

Kaside

Bir kitab-ı münzel ve nazm-ı zebur
Bundadır tars-i işârât u sütûr
Âl-i Osman'ın selâtîninde kim
Buldular irs-i zemin ile hubûr
Çün 'ibâd-ı salihîn bu hanedân
Bunda muhyiddin eden keşf-i sütûr
Vâris oldular Kitab'a bi'l-amel
Kaldılar bir nehc-i hak sa'y-i vüfûr
İndlerinde din ve bu şer'-i mübin
Bulmamıştır bir küsür u bir fütûr
Nusret-i dine edip şedd-i nitâk
Buldular cümle mülûk üzre zuhûr
Buldular devletlerinde ehl-i ilm
Hüsn-i tazîm ile şan-ı bî fütûr
Kâbiren 'an kâbir vâris olup
Ettiler şemşir ile zulumâtı nur
Her yeri bir şîr-i meydan-ı veğâ
Pür açar mânend-i şehbâz-ı nüsûr
Savletinde âdeti şîrânı sayd
Âzmâ-yı bezm-i rezm u her umûr
Tâ ki vâris oldu şâhinşah-ı din
Hazreti Abdülhamid Han-ı gayûr
İn'ikad-ı bey'at-i garrâ ile
İktisab etti hilafetle sürûr
Müftehir kıldı serîr u minberi
Taht u dihime verip şan u hubûr
Millet-i semhâ-yı Fahr-i kâinat

Câ-be-câ etti beşâretlerle sûr
Kâbe vü zemzem dahi cây-ı safâ
Zâir-i Beyt-i harem belki mezûr
Gökyüzüyle cümle aktâr-ı cihan
Saha-i pehnâ-yı ber sath-ı buhûr
Hep lisan-ı hâlle kıldı dua
Şah-ı devrana edip arz-ı şükûr
Hep rıza-yı padişahî neyline
Hâlisâne etti sa'y-ı bî-kusûr
Taylesân-pûş-ı adalet müttaki
Mazhar-ı tevfîk-i Hakk şah-ı sabûr
Şol şakıy-yi hâricîye söyle kim
Taatinden olmasın bir lahza dûr
Etti izhâr-ı inad u kasd-ı harb
Bağy ü ifsâd ile olmuş bir cesur
Hikmet-i şanından ey gafil olan
Âl-i Osman nesli bu şibl-i gayûr
Dâde-i Hak'dır hilafet bunlara
Tâ dem-i şam-ı me'âd u nefh-i sûr
Seyyid-i Büstî (?) bunu tashih ile
Kıldı telifinde tezyin-i sütûr
Âl-i Osman ol e'âzım kim olur
Daima düşmanları dûçâr-ı şûr
Kim itaat eylemezse emrine
Kahr ile eyler bütün ömrü mürûr
Sırları feyziyle de şah-ı Hamîd
Kesb edip azm-i kavi eyler zuhûr
Lütfu herbir mümine şâmil olup
Şiddet-i ye'si nesak-sâz-ı umûr
Feth-i vâlâ-i nimet-i Mevlâ dahi
Geldiği dem geldi bâlâdır sürûr
Nusret-i Hak yaveridir harbde
Böyle abd-i müttakiye hak nasûr
Ey emiru'l-müminîn Mevlâ kadir
Gelmesin bir halden tab'a küdûr
Al bu acizden beşâret maksadım
Vasf u na'tinden bu tebşir-i uğur
Eyler iklîd-i inayet-i feth kim

Fatih-i bâb-ı meserret u hubûr
Anda Hak'dan muntavî tedbir ile
Âcilen feth-i karîb eyler zuhûr
Bu meserretle bütün İslamiyân
Vâhibü'l-a'mâle arz eyler şükûr
Âşikâren söyleyip dâ'î-i hal
Lâyıh oldu emr içinden çok umûr
Eyledi izhâb-ı hüznü lutf-ı Hak
Hamd ola hakkâ ki Mevlâmız gafûr

HÂTİME*

Mevlâna emiru'l-müslimîn melik-i mülûki'l-muvahhidîn -nasarahu'l-Vâhidu'l-Mu'în ve hamâhu min keydi'l-mu'annidîn ve'l-hâsidîn- hazretlerinin mezâyâ-yı celilelerinden bir nebze burada îrâd kılınmıştır. Şöyle ki: Cümlenin mesmû' u malumu olduğu üzre zât-ı hazreti padişâhî himmet-i diniye ve salâh-ı hal ile mevsûf oldukları gibi mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i ef'âl-i şahanelerinin delâletiyle de hüsn-i niyet ve taviyyet-i mülûkâneleri kâffe-i sunûf-ı tebea hakkında adaletle beraber merhamet ü insaf ve teşyîd-i erkân-ı millet-i Muhammediye hususunda gayret ile insafları ma'rûftur. Hak te'âlâ mazhar-ı teyidât-ı sübhaniye buyursun. Mehâmid-i celile ve evsâf-ı cemileleriyle beraber sıdk-ı hilm ü adalet 'inânını ele alarak kavâid-i hakkaniyet üzre nizâmât-ı seniyye tesis ve tertip buyurmuş ve hukuk-ı kadîme-i meşhure-i mülûkâneden bir nice hukuku rahat-ı raiyet uğrunda terk ve bast-ı bisât-ı re'fetle beraber kavânîn-i esasiye-i sultaniye üzre teşyîd-i bünyân-ı mülk eyleyerek mânen ve fiilen re'y ü efkâr-ı musavvere yerine infaz-ı ahkâm-ı 'aliyye için ittihaz-ı usûl-i meşvere[t] etmiştir. Emr-i şûra ve ıslah-ı ahvâl-i reâyâ ve umrân-ı evtân u enhâ zımnında bir cemiyet-i umumiye teşkil ve etraf u aktârdan celb ü cem'lerine bezl-i lutf-ı cezîl edip taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden bu yolda bî-diriğ buyurulan inayet u âtıfet, istihsâl-i refah-ı ahali-i büldân ve i'tilâ-yı şan için gayet-i inayet-i mülûkânelerini tayin ve izaha kifayet eder.[26]

• • • • • •

* Arapçasında var olan bu başlık Türkçe tercümede yoktur.

26 Metindeki "kavânîn-i esasiye-i sultaniye" ile Kanun-i Esasi ve "cemiyet-i umumiye" ile de Meclis-i Umumi kastediliyor olmalıdır. Bu durumda "etraf u aktârdan celb ü cem" edilenler de mebuslardır. [İ.K.].

Filhakika bu hususta sünnet-i seniyye-i nebeviyeye iktidâ buyurmuş "Ve şâvirhüm fi'l-emr" ["Onlarla iş hususunda müşavere et", Âl-i İmran 3/159] hükm-i Furkânîsine imtisâl eylemiştir. Bu suretle maksad-ı hümâyunları ıslah-ı şan-ı vatan ve tebea-i mülûkâne kendi kendilerinin ıslah-ı hallerine bi'l-ictimâ re'y verip herbiri kemâl-i sıdk ile icrâ-yı levâzım-ı hamiyetkârî etmesi dahi lâzıme-i hükmü'l-müsteşar-ı mu'temendir.

Bu zamanda filhakika sıyâk-ı ahvâl cem'-i raiyyet hakkında ve her yerde minvâl-i adalet üzre olup her çend bazı ahkâm-ı kanuniye muvafık-ı mesâil-i şer'iye değilse de meslek-i hüsn ile mûcebince amel yine vakt u hale göre ma'deletten ma'dûd ve bugünlerde tarîk-i kavîm ve aslı kadîm üzre gidilmek lazım gelse güçleşeceği ve mu'terizler zuhur edeceği rû-nümûddur. Bu nükte-i nihân eğerçi âşikâr ve nümayân lâkin dekâyık-şinâs-ı umûr olanların nezdinde müsellemdir ki "inne ba'da'ş-şerri ehvenu min ba'd" ["bir kısım şerler diğerlerinden daha ehven olur; ehven-i şerreyn ihtiyar olunur"] bunda rehîn-i cereyândır ve bundan dolayı bir mu'terize mecâl-i makal olmayıp bilâ-semere itiraz ise hemân teştît-i efkâr u ahvâl edeceği ve ehaff-ı zararını irtikâb muvafık-ı re'y-i ehl-i savâb olup bu bahisde âsâr-ı nebeviye vârid olduğu âzade-i beyandır. Müsavat-ı zamaniye kaziyyesi dahi bir müsavat-ı şer'iyeden ibaret olup çünkü bundan maksat mevâdd-ı hukukiye ve levâzım-ı emniyet olarak yoğise ashab-ı ağrâzın zâhib olduğu gibi değildir.

Hazreti İmam Ali radıyallâhu anhu Sıffin Vakası'nda bir zırh gayb etmişler idi. Bir Musevi nezdinde bulunup Kadı Şureyh'in huzurunda lede'l-muhakeme Hazreti İmam tarafından beyyine ikâme olunması lazım gelerek mahdum-ı mükerremleri sıbt-ı Nebiyy-i ekrem Hazreti Hüseyin ile Kanber'i li-ecli'l-işhâd getirdikte evladın pedere şehadeti kabul olunamayacağını Kadı Şureyh ifade eylemesi üzerine Musevi der-an-saat Hazreti Emiru'l-müminîn beni kadısına götürüp o da aleyhine hükm etti deyip heman îrad-ı kelime-i şahadetle arz-ı İslâmiyet ve zırh filhakika emirindir deyip iade ve teslimine mübâderet etmiştir.

İşte adalet-i meşruha böyle bir kaziyye intâc eylemiş ve hukukta müsavat ve nefsini maslahatta takdim ve tercih etmemek nasfeti filhakika her vakt ü zaman için ıslahat-ı müessireden bulunmuştur.

Siyaset divanlarında bulunan nizamât filhakika akl u tedbirin eseri bir nüktedir ki kabiliyet-i zamaneye tatbik olunmuştur. Bunda zimâm-ı adalet u sıyânet ve esbâb-ı emniyet ve istîsâl-ı hıyanet kaziyyeleri müsellem olarak memur ile emirin arasında müsavat, sağir ile kebir hakkında

'adem-i fark u münâfât bu silsile-i marifetten hasıl olmuş, zu'afa üzerine ehl-i bağy u tuğyanın tasallutunu def u ref' ile ehl-i izânın dahi büyüklere inkıyâdını celb ve erkân-ı hürriyeti temhîd ve sevrân-ı zıddiyeti tahmîd u teb'îd ve rişte-i cevr ü istibdadı kat' ve münazaa vü fesadı def eylemiştir. Bunların cümlesi hakikatte sahil-i bahr-i şeriatte olduğu müsellem ise de her halde bu katre-i ma'delet dahi ol derya-yı bî-gerândan alınmış ve nefsü'l-emrde kaziyye aslına rücû' etmiştir. Çünkü bu surette esas emr-i ilâhî ve tarîk-i Muhammedî olmuştur.

Fahr-ı kâinat aleyhi efdalü't-tahiyyât buyurmuşlardır ki "Amelü'l-imâmi'l-âdil fî ra'iyyetihi yevmen vâhiden..." yani "İmam-ı âdilin raiyeti işinde bir gün bulunmuş olması âbidin yüz sene yahut elli sene ehlinin maslahatında bulunmasından efdaldir."[27] Ve bir de diğer hadis-i şerifde "'Adlü sâ'atin efdalü..." [yani] "Bir saat adalet altmış sene ibadetten efdaldir."[28]

Kultü [derim ki]: Adaletin hakikati eğerçi küllî ve cüzî her kaziyyeyi muktezâ-yı evâmir-i ilâhiye ve şeriat-ı seniyye üzre fasl etmektir. Ve hakk u bâtılı temyîz eden mizan-ı ilâhî ve adalet-i sahiha budur. Lâkin esâlîb-i siyasiyede o hikmet-i asliyeden alınmış ve icmâ'-ı ümmet mertebesinde bir nice ulema-yı a'lâm ve zevât-ı kirâm tatbikat ve tedkikatıyla meydana getirilmiş fürû' olup taraf-ı eşref-i emiru'l-müminînden kemâl-i ihtimam ile bu hususta rû-nümâ olan kesret-i itina ile beraber asl-ı şeriat-ı garrâdan ahz u iktibas olunmuş ve ahkâmda müsavat ile icra-yı ma'delet ve asâr-ı şerifede mehâzîri vârid olan zulm ü i'tisafdan mücânebet makâsıdına ve ümmet-i mümine hakkında himayeti müstelzim bir suretle teşyîd-i erkân-ı ma'delet edilmesi arzusuna mebni bulunmuştur.

Şikâk u hilâf tarafında bulunmayan erbâb-ı insaf nezdinde müsellemdir ki muvazene-i vaktiyenin iktizası üzre bu nizamât şimdiki halde makam-ı ictihadda tertip olunarak bu halde imamü'l-müminîn hazretleri mazur ve esâlîb-i müstahsene üzre cereyanına göre her halde ve kâffe-i umûrda ve hususâ ki ondan güç ve ağır gün geçmemiş olan bu eyyâmda ittihad ve inkıyâdın elzemiyeti gayrı mestûrdur. Her kim ağrâz üzerine itiraza kıyam ve emir-i muazzam ve memurîn hakkında intikâd ve ta'n ile iştigal eder ise Devlet-i Aliyye'nin rahat-ı müslimîn için çalıştığı ve mücahede-i a'dâ-yı din ile i'tilâ-yı kelime-i Hak yolunda uğraştığı bu zamanda artık asker-i fesad ile a'dânın galebesine çalışmış ve ceyş-i

.....

27 bk. Taberanî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 267.

28 bk. aynı kaynak.

iftira ve intikâd ile düşmanlara muavenet etmiş demek olarak bî-şek sezâ-vâr-ı 'ikâb-ı Mevlâ-yı müteâl ve düçâr-ı vizr-i vebâl olmuştur. Çünkü bu tarîk ile rabıta-i mezhebiyeyi bırakıp rabıta-i sebebiye ile iştigal ve bunu mansıb ve memuriyet kazanmak veyahut gayet-i nefsaniyesi her ne ise onun için ittihaz-ı vesile-i husul-i âmâl eylemiş olacağına ve eşedd-i mine'l-katl olan livâ-yı fitneyi dikmiş ve kavlen ve fiilen irtikâb-ı hatîât-ı fesad-kârîde bulunmuş olmasıyla rûz-ı kıyamette cânib-i Hak'dan mesul olacağını ve "İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın" [Kâf, 50/18] va'îdini ve bu bâbda vârid olan evâmir u ahbârı unuttuğuna şüphe yoktur. Hadis-i Nebiyy-i mükerrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem de "Men kâne yü'minü billâhi..." ve diğer hadis-i şerifde "el-Müslimu men selime'l-müslimûne..." ve diğerinde dahi "Emsik 'aleyke lisâneke..." buyurmuşlardır. Birinci hadis-i şerifin hülasa-i müfâd-i celîli "Hakk te'âlâya ve ahiret gününe her kim iman eder ise hayır söylesin yahut süküt etsin."[29] İkinci, "Müslüman oldur ki müslümanlar onun elinden ve dilinden selâmet bulmuştur."[30] Üçüncüsü, esbâb-ı necât u selâmetten sualinde Ukbe b. Âmir radıyallâhu te'âlâ anhu[ya] "Dilini tut, hanende sığış, ettiğin günahına ağla"[31] buyurmuştur.

Bazan görülüyor ki bir takım kesân meârib ve metâlib-i zâtiyeleri için fart-ı hırsdan padişah-ı 'âlî-câha kesb-i şeref-i kurbiyet eden ve memuriyette bulunan bendegân hakkında hasedden nâşi ta'n u teşni' ve iftira ile gıybetlerinde bulunup bu da haksız ve belki de mesmû'atsız ve bazı kerre de mezemmetinde bulunduğu âdem sorulsa bilmez bulunur. Halbuki bunlar günah-ı kebâirden şeylerdir.

Fahr-i kâinât efendimizden mervidir ki: "Leyle-i Mirac'da tırnakları bakırdan olduğu halde yüzlerini tırmalamakta [olan] bir kavme tesadüf edip, 'Bunlar kimdir?' deyü Hazreti Cibril'den sual buyurmuşlar, 'Bunlar halkın etlerini yiyip ırz aleyhinde söz söyleyenlerdir' deyü tarif olunmuştur."[32]

Mefhar-ı mevcudât aleyhi etemmü't-tahiyyâttan dahi mervidir ki, "Gıybet nedir?" deyü sual olundukda "Karındaşını istemeyip ikrâh ettiği şey ile yâd etmektir" buyurmuş olduklarından, "O ikrâh eylediği şey ken-

• • • • • •

29 Buharî, V, 2240, 2272, 2273; Müslim, I, 68.

30 Buharî, İman, 4-5; Müslim, İman, 4.

31 Tirmizî, IV, 605; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 148, 158; V, 259.

32 Ebu Davud, IV, 269; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 224.

disinde bulunsa da mı?" denilmiş, "Dediğin bulunur ise gıybet, yoğise bühtân olur" buyrulmuştur.[33]

Bir de "el-Gıybetü eşeddü mine'z-zinâ" yani "Gıybet etmek zinadan dahi eşeddir."[34] Bir de insan zina eder ise Hak te'âlâ tevbesini kabul eyler ise de gıybette bulunan kimse her kimin hakkında söylemiş bulunur ise onun afvı vâki olmadıkça mazhar-ı mağfiret olamaz.

Bir de "Eşirrânız kimdir, haber vereyim mi?" sualiyle beraber "Nemmâmlık eden, ahbabın arasını bozup ifsâd eyleyen, halkın mu'ayyebâtını cüstücû edegelendir"[35] meâlinde ehâdîs-i şerife mervidir.

Şimdi li-vechillâh mahabbet vâcib olduğu gibi bazan li-vechillâh buğz dahi vâcib olur. Lâkin aklı olanlara göre zan üzerine kimseye buğz olunamaz. Zira âyet-i kerimede "İnne ba'da'z-zanni ismun" yani "Bazı zan sırf günah olur" [Hucurat, 49/12] demektir. Mesleklerden bu bâbda ahsen ve enfa' [olan] tefrika-dâr olan gönülleri toplamağa çalışmaktır. Sıdk-ı kalb ile bu vakitte buna gayret olunmalı ve ıslah-ı ahvâl için bezl-i mechûd etmeli ve tefrika ile a'dâ-yı dine muavenet-i fiiliyeden ictinâb edilmelidir. Bi'l-farz sahib-i itiraz âzade-i ağrâz olsa dahi Fahr-i kâinât aleyhi efdalü't-tahiyyât hazretlerinin emr-i şerifine imtisâlen hayr söylemeli yahut süküt etmeli ve cem'-i kulûb kaziyesine kemâl-i gayret ile çabalayarak mehmâ-emken nasihat-ı hasene vü müessirede bulunmalıdır ki bununla millet ü devletin kuvveti ve fırka-i Osmaniyenin metaneti müzdâd olup hayır memûl olunur ve ileride mesâib-i hâzıra ve belâyâ-yı müterâkime inşaallâhu te'âlâ mündefi' olur. Malumdur ki bir netice-i hayriye istihsaline çalışmak bu günlerde her vakitten ziyade sevap ve menfaati olup zevâid sadaka vü sıyâmdan e'amm ü etemmdir. Ve bu bahisde Kur'an-ı Kerim'de olan âyât-ı furkaniye ve İmamü'l-mürselîn aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan vârid olan âsâr-ı seniyyede müslümanların menfaatine kıyam ve ihvân-ı dininin ıslah-ı umûruna ihtimam ve kâffe-i 'ibâdın hayrına ictihad u ikdâmın beyan buyrulmuş olan mesûbâtı gayrı hafîdir ve bunun kâffesi ümmetin gönüllerini telif ile hâsıl olacağı derkâr olup çünkü a'zam-ı esbâb-ı def'-i ğumûm ittihad-ı umumdur.

Hamd olsun böyle bir emiru'l-müminîn hilafet-i aliyye-i şahaneleri zamanında ve ahd-i saltanatındayız ki reâyâ ve berâyâ hakkında mahab-

.....

33 bk. Müslim, IV, 2001; İbn Hibban, XIII, 72.

34 Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 348; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, V, 305, 306.

35 Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, XXIV, 167; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, V, 297.

beti ziyade ve sunûf-ı tebeanın husul-i esbâb-ı istirahatinde sa'y u ictihad-ı şahaneleri fevkalâde ve sağîr u kebir hakkında müsavat üzre icra-yı adalet ve kemâl-i hakkaniyet arzusundadır. Kâffe-i umûru devâir ve mecâlise rabt ile makâsıd-ı hasene-i padişâhîlerinden olan def'-i vesâil-i cevr ü mezâlim ve bu hususta ziyadece itina buyurup zaman-ı saltanatlarında cümle âmâle mütekaddim buyurmuştur. Bu halde memurîn-i devlette her kim ehliyet ve istihkak ve liyakati olmayan bir memurun istihdamıyla ğışş eder ise "Sultan zıllullâhtır, kim onu aldatırsa dalâlete düşer"[36] va'îdine mazhar ve raiyyet ve tebea-i Devlet-i Aliyyelerinden dahi kim böyle gışş u hud'ada bulunur ise o da bu vebalin altında kalacağı ve gadab-ı ilâhîye giriftâr olarak râh-ı dalâlette gitmiş bulunacağı azher olmasıyla hem de ittihad ve sıdk ile telif-i kulûb-ı raiyyet için çalışmak fi'l-hakika her vakt ü zamanda bir meslek-i elzem ve kâffe-i sunûf-ı tebea ile hüsn-i muamelede bulunup şeref-i hilafet-i muazzamayı muhafaza ve sıyânet yolunda mahabbet ve i'tisâm ehemm olup mezâhib ve itikadâtta ihtilaf derkâr olsa dahi fî nefsi'l-emr adalet bir ferd-i âferîde hakkında cevr ü zulm etmemekten ibaret olmağla hüsn-i muamelenin her sınıf hakkında icrası ve istirahat-ı umumiye esbâbının istihsâl ve suret-i umumiyede insaf u hakkaniyetin râyegân edilmesi emr-i muhtemmdir.

Bu meslek şeref-i hidmet-i mufehhame-i hazreti padişâhî ile şerefyâfte olan ve saltanat-ı seniyyeye istihsâl-i meziyyet-i fâhire-i intisab eden her memurun müterettib-i zimmeti olarak padişah-ı hakkaniyetiktinâh hazretlerinin husul-i rıza-yı derûnî-i şehinşahîlerine ve kavâid-i müessese-i nizamâta tevfikan adalet icrasına ictihad u ikdâm ve adalet fi'l-hakika emanet olmağla bunun hıfzına sa'y u ihtimam edilmelidir. Ve Kuran-ı Kerim'de "Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder" [Nahl, 16/90] emrine imtisâl etmelidir. Ve mesâlih-i halkı tesviye ve ıslahda ibraz-ı hamiyyet ve evâmir-i mülûkâneye imtisâl ile ifa-yı memuriyet kılınmalıdır. Zira memuriyet dört duvar üzerine bina olunmuş bir oda gibidir. Duvarları da iffet, istikamet, ulüvv-i himmet, hüsn-i muamele. İşte lâzım olan şey de bu sıfât-ı hasenedir. Çünkü memuriyette iffet, maaş-ı muhassas ile kanaat olunmaktır. Ol halde hak üzre hareket edileceği müsellem ve mücerrebdir. İstikamet dahi herbir şeyi mahallinde vaz' etmek ve her maslahatı merciine red eylemek ve her vazifeyi erbâbına tefvîz etmektir. Bunun da neticesi beyandan müstağni bir kaziyyedir. Ulüvv-i himmet ise evâmir-i sultaniye ve ahkâmın hüsn-i infazında ikdâm ve me-

.....

36 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 19 (7378); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 5 (14583).

sâlih u mehâmmda bilâ-kesel sa'y u ihtimam ve menfaat-i zâtiye için denâetten ictinâb etmekten ibarettir. Semeresi de bununla muttasıf olan zâta ve herkeslere aittir. Çünkü kendisine mahabbet-i umumiye husulünü ve herkesin sürat üzre tesviye-i mesâlih u metâlibe vüsûlünü müstelzim olur. Hüsn-i muamele dahi hâtır-nüvâzlık ve büyük ve küçüklere riayet kaziyyesidir. Bunun da neticesi efzâyiş-i terakkiyât ve tereffü'-i merâtib ile iktisâb-ı şerâfettir. Zira hadis-i şerifde vârid olmuştur ki "Men razzekahu'llâhu fe-bezele..." yani "Her kim kudret-yâb olur da halka mazarrat etmez, iyilik eder ise ulu ve şerif odur."[37] İşte beyt-i memuriyet bu suretle dört yandan mamûr olur ise memurun sîyt u şanı 'âlî olacağı derkâr ve memurlara böylece hareket ve himmet eylemek lâzım geleceği misillü tebea ve sunûf-ı raiyyet dahi herbirisi hidemât-ı mebrûre-i sultaniyede ma'a'l-inkıyâd saha-i teeddübde vukûf farîzadan bulunduğu âşikârdır. İmamü'l-müslimîn hazretlerine inkıyâd efâzıl-ı ashab-ı kiramın gittiği tarîk-i sedâd olmağla bundan bir vakitde ayrılmamalıdır. El-hasıl zübde-i fâide-i tebea hüsn-i ittihad ile niyet-i sâlime-i müctemi'a ve emirü'l-müminînin şeref-i şan-ı şevket-nişan-ı 'âlîsini itiraf etmek ve küçüklere büyüklerden merhamet ve küçüklerden ekâbire hürmet olunmak ve zulm ü te'addiyâttan vaz geçmek ve bühtân u iftira ve ifsadâtı ortadan kaldırmak ve odaya meselâ kapısından girip yolu şaşırtmamak ve zimâm-ı umûru erbâbına teslim etmek ve hil'at-i dirâyetleri diyanet ile tırâzende olan ukalâ ve erbâb-ı hamiyetten isti'âne ve istifade edilmek fi'l-hakika inayet-i kusvâ bilinmelidir. Ve râ'î ve raiyetce necât u felah buna merbût ve ıslah-ı hal-i şan bu kazâyâya menûttur.

Hakk sübhâne ve te'âlâdan Nebiyy-i Ekrem hürmetine dilerim ki akvâl u ef'âlde bizleri ehl-i ihlas edib kâffe-i müslimîne dahi salah-ı hal ve bülûğ-ı âmâl ihsan ve illet-i hasedden cümlemizi rehîn-i selâmet u afiyet ve tevfikât-ı kâmile ve inayet-i samedâniyesiyle hakkımızda te'attufât-ı aliyyesini sâyebân ve min gayrı ğulüvvin fi'l-ardı velâ-fesad hepimizi ittifak u ittihad dairesinde imtidâdât ve ilhâmât-ı Rabbâniyesine şâyân buyursun.

Ve sallallâhu 'alâ muallimi'l-haberi'l-bâbi'l-a'zam kâşifi külli mühimmetin ve câlibi külli nimetin ve 'alâ âlihi ve ashâbihi 'uyûni'l-a'yân ve 'ale't-tâbi'îne lehum bi-ihsânin fî külli ânin ve zeman. Ve selâmün 'ale'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

.....

37 Kaynağı bulunamadı.

TETİMME

Südde-i seniyye-i saltanatta ve sâir memuriyette müstahdem olanların [72] vâcibe ve lâzıme-i zimmetlerini şâmildir.

Ve bazı hükm-i diniye ve işârât-ı siyaset-i şer'iye dahi beraberdir.

İzn-i Hak ile mûcib-i ıslah-ı şan ve elzem-i levâzım-ı vakt ü zamandır.

Makale-i ûlâ

Furkan-ı Kerim'de "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder; fuhşiyattan, münkerden, bağyden nehyeder. Tezekkür edersiniz deyü size vaaz u nasihatte bulunur" [Nahl, 16/90] buyrulmuştur. Bu âyet-i celîle vü kerimede adl ü ihsan ve akrabaya 'ata ve münkerâttan ve nâhak galebe kaydında olmaktan ve bütün ef'âl-i seyyieden ictinâb ve ittikâ emir buyrulduğuna göre memurîn için birinci vecibe-i zimmet adalet ve hüsn-i hidmet olup kâffe-i tebeaya dahi lutf ile hüsn-i muamele ve kalben hazreti emirü'l-müminîne mahabbetle beraber taraf-ı eşref-i hümayunlarına hayırlı olan umûrun tesviyesine ve zât-ı hümayununa ve umûr-ı Devlet-i Aliyye'ye ait olan herbir eziyetin def'i esbâbına ve desâis ve gâyât-ı nefsâniyeden hâlis nasihatlara çalışmak dahi vâcibâttandır.

Zira hadis-i şerif-i nebevîde "Mâ ba'ase'llâhu min nebiyyin ve lâ istahlefe min halkıhi ehaden..." buyrulmuştur. [Yani] "Hakk te'âlâ ba's ü irsâl eylediği enbiya ve istihlâf ettiği hulefânın ikişer takım vâkıf-ı esrar ve kurenâsı bulunup bir takımı hayır ve diğer takımı şerre teşvik eder. Fakat

masum Hakk te'âlânın mazhar-ı ismet ettiği kimsedir"[38] demektir. Bir de memur için iffet ve hüsn-i teemmül ve teenni ile terk-i betâet ve her umûrda sadakat edilmesi ve merâtibin erbâbına i'tâsı ve dekâik-i umûrda gaflet vuku bulmaması

İlmi cahile emanet etmek onu kaybetmektir
Layık olana ilmi vermemek ise zulümdür

müfâdınca da ibzâl ve imsâkin bihakkın ifâsı ve kanaat ve akl u riayetkârî-i ehl-i kemal ü fazl ile kimseye kin ve hased etmemesi ve kibr u te'azzum göstermemesi ve kâffe-i İslâma merhamette ve rûz-ı rüstehîz-i kıyameti tizkâr ile salâh u takvada ve herbir merâtib u mevâtında hudûd-ı meşruayı iltizâmda bulunması ve hazreti emirü'l-müminîn tarafından ikbâl veya idbâr her ne görür ise merkez-i sadakatte sabit-kadem ve ihsan u imsâk-ı muamelâtından her neye mazhar edilir ise muttasıf-ı inkıyâdâtı olarak raiyet hakkında sırasınca hayra çalışması ve emr-i hukukta cümle tebea hakkında müsavata riayet edip icra-yı hakkaniyet eylemesi, izdiyâd-ı kuvvet-i devlet ve teşyîd-i erkân-ı millet gayretinde bulunması memurîn için pek elzem olup memurların küllî ve cüzî makam ve mertebelerine göre evsâf-ı meşruha ile ittisâfı ehemm-i umûrdan ve bu sıfatlarda bulunmayanlar hamiyyet ve mürüvvetten bî-behre olmasıyla o makûlelere teslim-i zimâm-ı memuriyet ukûl-ı cevheriye erbabı nezdinde itiraz-ı azîm esbâbındandır.

Makale-i sâniye: Bazı hikem-i diniye ve siyaset-i şer'iyeyi şâmildir

Ümmet-i Muhammediye ve fırka-i mübareke-i İslâmiyenin herbirine bu makalenin elzemiyeti muhakkak olarak ihtisâr ile beraber bunda hakâyık-ı cemile-i münîfe ve dekâik-i lâtîfe muntavî ve me'ânî'-i bedî'a-i râika ve rumûz-ı menî'a-i fâikayı muhtevi olmağla buna dikkat ve insaf ile nazar erbab-ı elbâb olan ihvandan memûl ve muntazardır. Nes'elühu't-tevfîk iz lâ-yureddu men se'el [O'ndan muvaffak kılmasını talep ederiz, çünkü dileyen reddedilmez].

• • • • • •

38 Buharî, Ahkâm, 42; Tirmizî, Zühd, 39.

Hak te'âlâ Kur'an-ı Kerim'de "Ey müminler, toptan Allah'a tevbe ediniz, umulur ki felaha erersiniz" [Nur, 24/31], "Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri ve temizliğe çok itina gösterenleri sever" [Bakara, 2/222], "Muhakkak ki Allah muhsinlerle beraberdir" [Ankebut, 29/69] âyet-i kerimeleri ile cümlemize tâib ve müstağfir olup ettiğimiz günahdan nedâmet emir buyurmuştur. Fahr-i kâinât aleyhi efdalü't-tahiyyât "en-nedmu tevbetun" hadis-i şerifinde "Tevbet nedâmetten ibarettir"[39] buyurmuş yani edilen günahlara nâdim olmak tevbet idüğini emr ü beyan buyurmuşlardır. Ehl-i sünnetten ve erbâb-ı hakikatten menkuldür ki şerâit-i tevbe üçtür: Birisi edilen günahlara nedâmet etmek, diğeri ef'âl-i seyyieden derhal vazgeçmek, diğer biri de ef'âl-i seyyiede bulunmamak azminde olmaktır. Ben derim ki Hakk te'âlâ hazretleri tevbetten sonra müslümanlara felah vaad buyurmuştur. Ve vaad-i ilâhî haktır. Tâib olanları sırr-ı mahabbet ile tekrîm ve takva vü ihsan ile ittisâf edenler hakkında kuvvet-i maiyet şerefiyle te'attuf-i azîm buyururlar. İntizar-ı merhamet ve 'ikâb-ı ilâhîden havf u haşyet eden her müslüman bu halde şerâitiyle tâib olmaklığa müsara'at lâzımdır. Dergâh-ı merhamet ve afv-ı Cenabı ilâhîye sığınmalı ve evâmir-i ilâhî ve evâmir-i hazreti risalet-penâhîye imtisâl ile bâb-ı Vehhâb'da kemâl-i hudû' ve mezellette bulunmalıdır. Zira Kur'an-ı Kerim'de "Cenabı Hakk gönüllerde olan şeyleri değiştirip tağyîr edince ve tebdîl-i etvâr ve ahlâk eyleyinceye kadar bir kavimde olan hali değiştirmez" [Ra'd, 13/11] deyü beyan buyurulmuştur. Ve şüphe yoktur ki bizim ef'âl-i seyyiede olmaklığımız ve evâmir-i ilâhiyeye itaatsizliğimiz bizleri bu hale îsâl ve düçâr-ı ehvâl ediyor. Bu belâdan necât ancak Hakk celle ve 'alâya rücû ile o ef'âlden ittikâya merbûttur. Zira takva bi-'avni Mevlâ her hayrı celb ve her şerri def eder. Hadis-i şerifde vârid olmuştur ki birisi zât-ı risâlet-penâhîden istirham-ı vesâyâ edip Mefhar-ı âlem sallallâhu aleyhi ve sellem "Evvelâ takvaya mülâzemet etmelisin, kâffe-i hayr onda ictimâ etmiştir. Ve cihadda bulunmalısın ki İslâmın rahbaniyeti odur ve zikr-i ilâhîye devam eylemelisin ki sana nurâniyet verir"[40] buyurulmuştur. Ve İmam Ali kerremallâhu vechehu buyurmuştur ki; "Bir insana mukadderât dehşet verir ve esbâbdan kalır ise tevbe ve inabet ile takvaya rücû etmelidir". Kifayet-sâz olan ilac budur ve saha-i necata sevk eden 'inân odur. Ve Hakk Te'âlâ ale't-tahkik zümre-i müttakîn ile beraberdir.

Ey ihvan, tâib u eyyib ve takvaya râci' olup fücûr ve me'âsîyi artık

.....

39 İbn Hibban, II, 376, 377; Hakim, *el-Müstedrek*, IV, 271, 272.

40 Kaynağı bulunamadı.

serî'an ve âcilen terk etmelidir. Üslub-ı takvayı nefsimizde ve ehl ü iyâlimizde icra etmeliyiz. Ekmel-i mevcudât efendimiz buyurmuştur ki: "Hepiniz râ'îsiniz ve hepiniz raiyetinden mesuldür."[41] Ve Sıddîk-ı ekber radıyallâhu anhu buyurmuştur ki; "Derya-yı günah u tuğyan ne vakit mevc-hîz olur ise ehl-i tuğyanı ğark-ı âb eder, nefsine ve iyâl ü ahbabına yetişebilen erdir". Hak te'âlâ "Allah müttakileri fevz ü necata erdirir" [Zümer, 39/61] buyurmuştur. İbn Ömer radıyallâhu te'âlâ anhümadan mervidir ki; "Necât bulanlar ancak takva ile bulmuştur. Helâk olanlar dahi hetk-i mehârim yani günahkârlık ile helâke uğramıştır". Hak te'âlâ Kur'an-ı Kerim'inde "Bilmez mi ki Hak Te'âlâ bînâdır, görür" [Alak, 96/14] buyurmuştur. İmam Musa el-Kâzım radıyallâhu anhudan mervidir ki "Müslümana galebe için kâfir nasıl kuvvet bulur" deyü sualine cevaben; "İzâ 'asânî men ya'rifunî..." yani "Beni bilmiş olan isyan eder ise ona beni bilmemiş olanı musallat ederim"[42] demektir, hadis-i kudsisini îrad buyurmuşlardır. Müşarun ileyh dahi "Derya-yı ma'sıyet mevc-engiz olup erkek arasında kadınlar, kadın arasında erkekler bulunur, ve haya azalır ve memur emire ğışş ve emir hıyanetkârlık eyler ve erbâb-ı 'udvân i'tidâ ve büyük ve küçüklere günahkârlık sirayet eder ise ve gaflet cümleyi isti'âb ediverir ise dehşet-i kadri izaleye ve sadme-i intikamı karşılamağa Hak te'âlâya rücû ve inabet ve tevbe vü nedâmetten başka çare yoktur, bu derdin müessir ilacı budur. Vallahu a'lem" buyurmuşlardır.

Kelimât-ı mebsûta dekâikinden maksat malum olur ki evâmir-i ilâhiyeye imtisâl ile kendimizde ve iyâlimizde buna itinaya çalışmak lâzımdır. Salâh-ı hal için 'avn-i Hak ile sebeb-i kavî budur. Şu kadar ki hulûs ve hüsn-i niyet ile habl-i ittihad u ittifaka merbut olması şarttır. Dünya ve ahiretin hayırlarını cem' eden nokta budur.

Ve'l-hamdü lillâhi ve kefâ ve selâmun 'alâ 'ibâdihi'llezîne'stafâ.

Tubi'a fi'l-Matbaati's-Saltana.

.....

41 Buharî, Cuma, 11, Cenâiz, 32, İstikraz, 20; Müslim, İmâre, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108.

42 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VIII, 91.

5.
RİSÂLE

EN-NEFHATÜ'N-NEBEVİYYE FÎ HİDMETİ'L-HİLÂFETİ'L-HAMİDİYYETİ'L-OSMANİYE

SAYYÂDÎZÂDE MUHAMMED EBÜ'L-HÜDA ER-RİFAÎ

HAZIRLAYANLAR:
İSMAİL KARA - ZEYNEP SÜSLÜ

İ.Ü. KTP. TY. NU. 4704

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين . والصلاة والسلام على سيدنا آدم نبينا وسيدنا محمد صاحب الخلق الحسن . وعلى آله واصحابه البررة الاتقياء الذين صبروا في الله على المحن . وعلى التابعين وتابعيهم . والعارفين وورثتهم . ما طلع فجر . وتألق بدر . (اما بعد) فحمدا لله وكفاه وسلاما على عبده ومصطفاه وطريق هدى وعبوديته ثابت ومشرق اولاده (حسبما رواه محمد ابو الهدى الرفاعي) سهل الله له الصعاب في جميع الشؤون والدواعي بشرف وجاه النبي صلى الله عليه وسلم . ايضاح ما في البال ايها الركب المرتقب الى باب ربنا غافر الذنب فضائل اوراده ترتيب وتنظيم واحة تفاريق الزمن كورديكم بعض مقاصد عاليه ومباحث شريفه وانوار ساطعه درجها ايله (النفحة النبويه في خدمة الخلوة الحيدرية العثمانيه) نام شرف اسامیه تقدیم ایدیکم بشبوه رساله مفیده ولطیفه در که الی یوم القیام رهبر خواص وعوام وباعث استفاده انام اولسون جناب مولای متعال جل جلاله تضرع وشیانه ایلرم

(مقدمه)

آداب دینیه وعلوم محمدیه نك شرف وعلویتی کم بسط وتحریر ایله دلائله مستغنی در . مصالح دنیویه واخرویه جامع ظاهر وباطنده نافع اولدقدنصکره بیکلرجه دلیل وبیکلرجه برهان .

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Elhamdülillâhi Vâhibü'l-minen. Ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ Seyyidi benî âdem nebiyyina ve seyyidina Muhammedin sahibi'l-hulki'l-hasen. Ve 'alâ âlihi ve ashabihi'l-berereti'l-etkıyâi'd-din saberû fillâhi ale'l-mihen. Ve 'ale't-tâbi'îne ve tâbi'îhim. Ve'l-ârifîne ve'l-vârisîhim mâ tala'a fecrun ve te'elleka bedrun.

Emmâ ba'd. Her hâl ü kârda mevlâsına müftekır ve tarik-i hakk u ubûdiyette sâbit ve müstekarr olan Sayyâdîzâde Muhammed Ebü'l-Hüdâ er-Rifâ'î -sehhelellâhu lehü's-sı'âb fî cemî'i'ş-şuûn ve'd-devâ'î- şu vechile temhîd-i makâl ve izâh-ı mâ fi'l-bâl eder ki: Bir mukaddime ile iki bâb ve bir hâtime-i letâfet-nisâb üzre tertîb u tanzîm ve ümmete tefhîmini elzem gördüğüm bazı makâsıd-ı 'âliye ve mühimmeyi ve mebâhis-i şerife ve lâzımeyi derc ile *en-Nefhatu'n-Nebeviyye fî Hidmeti'l-Hilâfeti'l-Hamidiyyeti'l-Osmaniye* nâm-ı şeref-ittisâmiyle tevsîm eylediğim işbu risâle-i müfîde ve lâtifenin ilâ yevmi'l-kıyâm rehber-i havâss u avâm ve bâ'is-i istifâde-i enâm olmasını Cenâbı Mevlâ-yı müte'âlden tazarru ve niyaz eylerim.

MUKADDİME

Âdâb-ı diniye ve ulûm-ı Muhammediye'nin şeref ve ulviyeti ki bast u îrâd-ı delâilden müstağnidir, mesâlih-i dünyeviye ve uhreviyeyi câmi', zâhir u bâtında nâfi' olduklarına binlerle delil ve binlerle burhan {2} ikâme edilmiştir. Menhec-i hidâyet ve istikâmetten inhirâf ve sıfât-ı zemîme-i cehl u dalâlet ile ittisâf eden ve Allah'dan kaçıp ağyâra tapan bedbahtânın hâl-i hata-iştimâlleri ise hiçbir vakitte hiçbir dindar ve âkile rehber-i ittibâ' ve şayân-ı taklîd olamaz. İlm-i hakîki oldur ki insanın fikr u vicdanını tenvîr eder, sahibini göze olmasa bile zirve-i zuhûrda dâima muvakkar gösterir.

Alim ol ve mütevazi bir yere rıza göster
Kemâle ulaşmadan bir makam da talep etme
Sıkıntılara maruz kalmadan bir makama yükselirsen
O makam senin için sıradan bir yer oluverir

Belâhetle câhile rif'at mi gelir âlemde
İlm u irfân fazilet sahibin eyler azîz.

Zamanımızda ilm ile fenn-i temyîzden âciz, şeble şekeri tefrîke gayrı muktedir olduğu halde öğrenmiş olduğu ecnebi bir lugatı veyahut bir mesele-i fenniyeyi sevk-i cehaletle kemâl-i mutlak zannedip nazariyâta meyl u takarrüb, ulûm ve ahkâm-ı diniyeden tecerrüdle, zalâm-ı cehl u nâdânî içinde yolunu şaşırıp derya-yı evhâm-ı bâtılasına dalmış nice âdemler görüyoruz ki hallerine acımamak elden gelmiyor. Cehl-i mahzı kemâl-i mutlak zanneden bu bîçare insanlar keşki bizim acıdığımız ka-

dar kendi kendilerine acımış olsalar da ulûm-ı nâfi'ayı erbâbından öğrenip dalmış oldukları hâb-ı gafletten bîdâr olmuş olsalar idi, hakâik-i umûra kesb-i ittılâ' ile nazariyât-ı mâneviyeyi fünûn ve sanâyi'a mezc u halt etmekteki hatalarını bilmiş [3] ve meslek-i necât ü hakikate sülûk etmiş olsalar idi. Erbâb-ı ilm u hakikate malumdur ki fen ve sanat denilen şeylerin netâyici ister uslûb-ı idareye müteallik olsun, ister mülkî ister ticarî olsun velhâsıl ne olur ise olsun cümlesi levâzım-ı akliyeden ma'dûd olup tarîk-i akl ise müslim ile gayrı müslim için birdir, ehl-i şark ve garb için müsâvidir. Bu yolda nev'-i beşer için hiçbir fark ve tefâvüt yoktur. Din bizi sa'y u iştigâle davet ediyor, atâletten men eyliyor, Şârî'-i a'zam ve esdak-ı nev'-i benî âdem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "İnnellâhe lâ-yuhibbu'l-'abde'l-battâl" buyurmuşlardır. Yani "Bârî te'âlâ hazretleri işsiz güçsüz kullarını sevmez."[1] Her gün sâmi'a-i intibâhımızı teşnîf buyuran "ve en leyse li'l-insani illâ mâ se'â" ["İnsan için kendi sa'yinden başka bir şey yoktur", Necm 53/39] âyet-i kerîmesiyle dahi dünya ve ahiret için sa'ye memur olduğumuz bedîhidir. Binaenaleyh her bir müslimin umûr ve ahkâm-ı diniyede ta'mîk-i tahkikat eylemesi ve Peygamber-i zî-şânının ahlâk-ı kerîme ve seniyyeleriyle mütehallık olması, dinini fikdân u ziyâ'dan vikâye kılıp ümmeti teşettüt ve tefrîkadan sıyânete ve imamet-i kübrâ ve hilâfet-i mukaddes-i Muhammediye'ye tamamiyle inkıyâd ve mütaba'ata sevk edecek fünûn ve adâb-ı lâzimeyi öğrenmesi lüzûm-ı kat'î ve vücûb-ı şer'î tahtındadır. [4] Beyda-i beyzâ-i İslâmiyeti düşman-ı din u vatana karşı muhafaza ve müdafaa eden, saadet ve istirahat-i kâmilemizi her vechile tehiyye ve istihzâra bezl-i cidd u ictihad buyuran hilâfet-i mukaddese-i Muhammediye'yi ve el-'iyâzü billâh esasından tahrîbe ve bulunduğu mevki-i menî' ü i'tilâdan ıskâta her sûret ve vesile ile sa'y ü gûşeş olunduğu böyle bir zamanda cehalet veyahut şehevât-ı nefsâniye sevkiyle hâviye-i hevâ vü hevese düşmüş, tarik-i savâbdan ayrılmış olan bir müslim, zikr olunan ahvâlle beraber mâdemki İslâmiyet ünvân-ı zî-şânını taşıyor, hükm-i tevhîdi ta'zîm, Kur'ân-ı mecîdin şanını tebcîl, kalbinde Peygamber-i ekrem ve ekmeline mahabbet, âl ü ashâbına, ensâr ve akrabasına, tabi'în ve peyrevlerine ve bunlara rüşd u salâh ile vâris ve tâbi' olanlara ibrâz-ı meveddetle arz-ı vâcibe-i ta'zîm eylemesi, ve ahkâm-ı 'âliye-i şer'iyeye mücadele-i fikr-i kâsırın karıştırmaksızın heman irâe-i vech-i kabul eylemesi, iğvâ-yı şeytan ile nefsinde cehalet ve dalâlete meyl ü rağbet his etse bile şeytana lânet, ehl-i ilm u sa-

.....

1 Münavî, *Feyzü'l-Kadîr*, IV, 327; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 291.

lâha rağbet ve mütaba'at etmesi levâzım-ı diniye ve insaniyesindendir. Şayet cehlini def' u izâle edecek birini bulamadığı takdîrde bir hakîm-i dânişvere, [5] bir mürşid-i hikmet-pervere tesadüf edinceye kadar diyanet ve şeriatte anlayamadığı ve aklına sığdıramadığı şeylerde kusuru şeriate değil kendi aklına haml etmelidir.

İmam-ı ekber es-Seyyid Ahmed er-Rifâ'î radıyallâhu anhu hazretleri kitab-ı *Burhan*'da buyurmuşur ki, "Aklın ihâta edemediği bir din din sayılmaz, dini ihâta edemeyen bir akıl dahi akıl sayılmaz". Bize Zât-ı vâcibü'l-vücûdu bildiren ilim iki vechile olup birisi doğrudan doğruya ilm-i ilâhiyi Zât-ı akdes-i ilâhiyesinden istimâ' tarîkiyle ahz u telâkki eden melâike ve peygamberân-ı 'uzmâdır ki Cenâbı Hak onları kendisiyle mahlûkatı arasında elçi ve sefir makamında inzâr ve tebşîre memur buyurmuştur. Diğeri de burhan-ı aklîden mütehassıl delâil ve nazariyât vechidir ki tarîk-i sem'îde nur-ı ilim ibadetle tekemmül eder. O halde kendisine sırr-ı marifet münçelî oluncaya kadar aklın teslimiyet-i kâmile ile ilm-i mesmû'a inkıyâd ve mütâba'atta bulunması icâb eder. "Allah'tan ittika edin, Allah sizi talim ediyor" [Bakara, 2/282] âyet-i kerîmesi dahi buna işarettir. A'mâl ve ibadât-ı makbûle ise hulûs-ı niyetle müzeyyen, fesâd-ı kalb ü vicdandan münezzeh olan a'mâl-i sâlihadan ibarettir. "Dikkat kesilin! Hâlis din sadece Allah'ındır" [Zümer, 39/3]. Şâyeste-i kabul olan amelin şartı [6] akl u re'ye havâle etmeksizin Cenâbı zü'l-celâl hazretlerinin peygamber-i ekmeli sallâllahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri vasıtasıyla tebliğ olunan evâmir-i ilâhiye ve ahkâm-ı şer'iyyeyi tamamiyle kabul ve îfâ etmek ve erkân-ı ameli kütüb-i mukaddes-i ilâhiyenin emr u beyanı ve peygamberân-ı zî-şân aleyhimü's-salâtü ve's-selâm efendilerimiz hazarâtının ahbâr u ityânı dairesinde itikad-ı kâmil ve iman-ı sahih ile müstahkem kılmaktır. Şeriat-ı garrâ-yı Ahmediye ise bunların cümlesini hâvi ve şamildir.

Burhan-ı aklîden mütehassıl delâil ve nazariyât ise mahlûkat ve masnû'at-ı ilâhiyeye nazar-ı ibret ve hikmetle bakıp dekâyik-i muhteviyesini hâdde-i tasavvur ve tefekkürden geçirdikde ve tabayî'-i âsâr-ı kudreti bu tarîk ile müteselsilen müntehâ-yı idrâkât-ı beşeriyeye kadar getirip dayadıkta yani akıl birinci gâyeti buldukta tasdikât-ı kalbiyeyi müşâhede eder ve bu müşâhede ile tasdikât-ı kalbiye dahi makrûn-ı teyîd ve itminân olmağla semere ve netice-i matlûbe hâsıl olmuş olur. İmdi âkil olan kimse vuzûh-ı burhanında şüphe edemeyeceği şu mertebe-i celiyye ve zâhireyi buldukta zât-ı Sânî'i tefekkür ve tasavvurdan bi't-tab' imtinâ eder çünkü

ilm-i hâdisin kadîme şümûlü, acz-i mutlakın kudret-i mutlakaya vusûlü hayta-i imkân haricindedir, [7] işte akıl bu raddeye gelince

el-Aczu an derki'l-idrâki idrâkun
Ve'l-havzu fî zâtillâhi işrâkün

["İdrâke konu olan şeyi idrâk etmekten aciz kalmak da bir idrâktir/Allâh'ın zatını idrâk etmeye dalmak ise şirke sapmadır"] diyerek nokta-i itiraf ve teslimiyette karar bulur ve ol vakit tarîk-i sem'îye rücû' ile Cenâbı Vacibü'l-Vücûd hazretlerinin bi-nefsihi mevcûd ve kadîm ve evvel olduğuna iman eder ve zât-ı akdesinin gayrdan müstağni, Bakî, Ebedî, Vâhid, Ehad, Ferd u Samed olduğunu bilip sânî ve misîli olmadığına, cism u arazdan münezzeh olduğu gibi cihâtından dahi müberrâ bulunduğuna, Hayy u Alîm olup her istediğini yapmaya Kadîr idüğüne ve hiçbir şeyin daire-i kudretinden mümteni' olmadığına ve her şeyi görür, işitir, emr eder, nehy eder, zecr eder olduğuna ve tasarrufunun eczâ-yı kâinâta sâri ve kudret-i fa'âlenin zât-ı ulûhiyete muhtass, evâmir-i celîlesinin sâkin ve müteharrik, hafî ve celî, ulvî ve süflî, bâtın ve zâhir bi'l-cümle mahlûkâtı üzerinde cârî ve nâfiz olduğuna, sıfâtının kadîm ve simât-i hudûsdan münezzeh ve âsâr-ı kudretinin mahlûkâtı üzerinde mahlûkâtın ilm u idrâki haricinde cârî ve esrâr-ı hikmetinin sakin ve müteharrik kâffe-i mahlûkâtında zâhir ve bâhir ve lisan-ı kudretinin her zerre-i mahlûkta nâtık [8] olduğuna yakîn-i tâmm hâsıl eder. Hatırât ve şuûnât-ı beşeriye daima berzâh-ı hikemde seyr ü cevelânda olduğu halde sahibi ondan külliyen bî-haber ve sakin-i gaflet-hâne-i acz u meskenettir. Benâberîn aklı başında olan bir âdem sıdk ile Mevlâ'sına sığınıp Hakk'a tevekkülden gayrı tarîk-i fevz u necât düşünmez.

Cenâbı Hakk'a sahîhan iman eden bir âdem Allah'ın kitablarına, meleklerine, göndermiş olduğu peygamberlere, ahiret gününe, hayır ve şer herbir kadere dahi iman etmelidir ve irâde-i cüziyesiyle ef'âl-i marziyyeye gayret ve hakkı yine hakla istemeğe bezl-i makderet eylemelidir. Vicdanını halk u Hâlik'a karşı temiz tutmalı, halka eziyetten tehâşî etmelidir, girîve-i fesâd ve vesâvis-i nefsiyeden ictinâb ve herkesi derecesine göre tazîm ve lâyık olduğu mertebe tekrîm velhâsıl hakkı ve değeri ne ise onu teslim etmelidir. Kendinden büyüğüne hürmet, küçüğüne mürüvvet, fakire re'fet ve muavenet, âciz ve yetime rikkat ve merhamet, günâhkâra afv u mağfiret, müsî'e ihsân ile mukabele etmelidir. Kisve-i gaflete büründüğünü duyunca heman teyakkuz ve tezekkürü ve bir hatada bulunduğunu

his edince heman tevbe ve istiğfârı şi'âr [9] edinmek ve kendini daima küçük görüp bir Kadîr-i kebîrin kabza-i teshîrinde bilmek ve herkesle hüsn-i muamele ve muaşerette bulunmak, hukuka riayet etmek, ibrâz-ı vefa [ve] terk-i cefâda sebât eylemek, halkı hile ve hud'a ile aldatmamak, tehlike ve muhâtarâta düşürmemek gibi, nezahet ve ulüvv-i himmet sahibi olmak, Allah yoluna bezl-i mal ü ikbâle râğib bulunmak, iyi yollarda iyi insanlarla oturup kalkmak, kötülerden kaçıp tebâ'üd etmek, ebedi pâ-dâş, hayayı yoldaş, ulüvv-i himmet ashâbını dahi karındaş bilip hiçbirinden ayrılmamak Tanrı te'âlâ hazretlerinin şe'âir-i celîlesini tebcîl ve ta'zîm ve Nebiyy-i müctebâ sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin şeriat-ı garrâsına hâdim olanlara ve evliyâullâhına hürmet-i mahsûsada bulunmak, sıdk u emanetle tahliye-i zât etmek, kizb u hıyânetten uzak düşmek, ukalâ ve 'uzamâyı takdîr, meşâyih ve ulemâyı tevkîr eylemek, herkesle aklına göre konuşmak, müdâhenesiz tevâzu, nifâksız nezâket etmek, doğru söylemek ve işittiğini doğru bilip inanmak, şüpheli yerlerde bulunmamak, dûn-himmet ve itikadı bozuk olanlarla aslâ ihtilât etmemek, kendine râci' olan ve olmayan şeyleri bilmek, imkân derecesinde [10] ahiretini mamûr edecek hayrât ve hasenâtta bulunmak, bir günah işlediği halde "Muhakkak hasenât seyyiâtı izale eder" [Hûd, 11/114] hükm-i celîline ittibâ'en onu tekfîr için gizli ve hayırlı bir amelde bulunmak, kâffe-i harekât u sekenât ve kavliyât u fi'iliyâtında şeref-i diyânet ve insaniyetini muhafaza etmek, ehl-i şerefe tevâzu, ehl-i tekebbüre tekebbür eylemek, haddini bilmek, iyiliğe kötülükle mukabele etmemek, evliyâ-yı ni'ame şükr ü tazîm eylemek, ötekinin berikinin malına göz dikip el uzatmamak, fakr u fâkanın son derecelerinde bulunsa bile nimet ve serveti Cenâbı Mün'im-i hakîkinin kereminden dilemek, heves-i nefse tâbi, hırs u imsâke münhemik olmamak, kâffe-i a'mâlde tebe'iyyete riayet, bid'atten mücânebet eylemek, şerîfe, vadî'a, medeniye, bedeviye, velhâsıl herkese nazar-ı hürmetle bakıp derece ve makamına göre tevkîr etmek, fesat ve inat ve sâir etvâr-ı mezmûmeye sevk edenlerden uzak düşmek, imkân ve istitaat derecesinde cebr-i [celb-i] kulûbe sa'y etmek, güler yüzlü, tatlı söz[l]ü olmak, Allah için olduğunu bildiği a'mâle yani ehl-i zikr ü fikre ve mecâlis-i ilm u edebe hulûs-i niyetle iştirâk ve kâffe-i âmâlini [11] Allah'a ta'lîk eylemek, nimetin kadrini esbâbıyla bilmek, şer' u şâri'in şânını tebcîl etmek, kâffe-i umûra turuk-ı münasibesiyle tevessül ve teşebbüs eylemek, halife-i müslimînin rıza ve itaâti yolunda vakf-ı vücûd ve bezl-i mechûd ederek safvet-i kalb u niyetle kendisine arz-ı sadâkat ve mahabbet ve zât-ı akdes-i hümâyûnlarına istimâlet-i kulûb-ı nâsa sa'y eylemek, makâm-ı şeref-ittisâm-ı cenâbı hilâfet-penâhîlerine mahz-ı kizb u iftira olarak isnâd-ı

me'âyib eyleyen evbaş gürûhuna, ehl-i fesâda yaklaşmamak gibi ahlâk-ı cemîle ve evsâf-ı celîle ile tahalluk ve ittisâf ve Allahu te'âlâ hazretlerine hulûs-i niyetle iman ve Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize tazîm ve tebe'iyyet ve ihlâs ile arz-ı mahabbet eyleyen bahtiyar bir insan şüphesiz ki imân-ı kâmil sahibi olarak zümre-i ehl-i tevhîde dâhil, saâdet-i dâreyne nâil olur. Ve aksi halinde ne'ûzu billâh asî-i zemîm ve fâcir-i le'îm add olunur. Fazilet-i emanetten ittizâ' ve tecerrüd edenlerin haslet-i hıyânetle ittisâf etmeleri umûr-ı tabi'iyyedendir.

Harîsde i'ânet, hâinde emanet bulunmaz derler Hakîm-i enbiyâ ve Pîşvâ-yı asfiya sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri buyurmuşlardır ki [12] "Mümin olan kimsede her şeye meyl etme istidâdı bulunabilir ise de yalnız hıyanetle yalan haslet-i zemîmelerinin bulunması ihtimâli yoktur."[2] Hıyanet esâsen ahvâl-i âtiyede vâki' olur. Dinde Allah'a hıyanet, peygambere şeriatinde hıyanet eden kesân-ı bî-iz'ân ki perde-i gaflet ü gabâvetle mestûr olan akl-ı pür-kusuruyla, fehm-i sekîmiyle ahkâm-ı celîle-i şer'iyyeye ta'na cür'et-yâb olur yahut ayn-ı basireti gışâve-i cehl ü dalâletle kapanıp cadde-i hakk u savâbdan inhiraf etmiş olan gümrâhlara uyarak din ü dünyasını gâib eder. Her zaman ve mekânda idare ve tesviye-i umûr-ı müslimîne min kıbeli'r-Rahman müvekkel bulunan ve el-yevm mansıb-ı celîl-i hilâfeti tezyîn edegelen velînimet-i bî-imtinân emîrü'l-müminîn el-mansûrü'l-mu'ân min kıbeli'r-Rahman es-Sultanü'l-Gazi Abdulhamid Han nasarahü'l-Melikü'd-deyyân efendimiz hazretlerine veyahut ümmete yani kâffe-i müslimîne hıyanetle ve el-ıyâzü billâh dinlerini, canlarını, mallarını tehlikeye düşürmek ister veya mâni'a-i diyânetle müdâfaa-i nefsde bile hadd-i malûmu tecâvüz etmeyen ve ifrâttan ictinâb [13] eden efrâd-ı ümmetten biri hakkında istimâl-i mekr u desîseye mütecâsir olur ki bu misillü ehl-i bağy ü fesâdın herhalde hasmı Cenâbı Hak'dır. Peygamber-i zî-şân ve Nebiyy-i muhterem-i ins ü can sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "Bâğî ve hâin olan kimse dağ kadar farz olunsa bile hâk ile yeksân olur"[3] buyurmuşlardır. İnsana vâcib olan peder ve maderine, akraba ve ta'allukatına, kendisini besleyip te'dîb ve ihsan edenlere, ulûm-ı diniyeden bir şey öğretenlere hatta bir lokma ekmek veya bir bardak su verenlere bile asla hıyanet etmeyip ve iyiliklerini unutmayıp haklarını daima muhafaza etmek ve iyi adamlara hürmet ve riâyet ve kötü adamlardan tebâ'üd ve mücânebet eylemektir. Zira kö-

2 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, VI, 162; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevaid*, I, 92.

3 Kaynağı bulunamadı.

tü adamın dostluğu düşmanlıktır, mahabbeti ayn-ı buğz u adâvettir, iyilik edeceği yerde îrâs-ı mazarrat eder. Aslında habâset, neslinde veza'at olan pespâye ve bed-mâye âdemler dahi bu kabilden olup şer'an fesâd-ı ahlâkla mahkûm ve her gûna fezâilden mahrumdurlar. Bu gibiler daima hâdim-i âmâl ve esir-i kayd-ı ağrâz olduklarından dostlukları muvakkat ve mürüvvetleri ayn-ı husûmettir. Bunlar diyânet [14] ve İslâmiyeti hedm u tahrîbe alet, erbâb-ı asâlet ve necâbetten olan ehl-i din u yakîne, ulemâ-yı müslimîne en büyük düşman olduklarından hiçbir zaman ve mekânda şayân-ı vusûk ve itimâd olamazlar. Hatta Emîr-i Kerrâr ve İmam-ı âlî-tebâr Cenabı Aliyyu'l-Mürtezâ kerremellâhu vechehü ve radıye anhu hazretleri şeref ve meziyyet-i ilm münâsebetiyle erbâb-ı necâbet ve asâlete çatıp hubs-i tîneti onların ahlâkına sirâyet etmemek maksad-ı hakîmânesiyle vadî'ü'l-asl olan kesâna talim-i ulûmu men' buyurmuşlardır. Zira bu misillülerin vesile-i ilm ile ehl-i mecd u asâlete iktirânlarında tînet ve cibill[iy]etlerinde merkûz ve muhammer olan hasâis ve rezâil ahvâl-i ihtilat ve iktirân münasebetiyle onlara dahi sirâyetle mehâsin-i ahlâk ve etvârları mesâvî-i ahvâle mübeddel, himmet ve necdet-i asilâneleri evc-i a'lâ-yı nahvet ve fütüvetten hadîd-i ednâ-yı sefâlet ve denâete tenezzül eder, vicdanları bozulur, mürüvvetten, merhametten, velhâsıl mekârim-i ahlâkın her sınıfından tebâ'üd ve tecerrüd ederler. Hak esirgesin şu hâl efrâd-ı ümmete ta'ammüm ve intişâr eyler ise ol ümmetten artık hayır [15] beklemek muhâl ender muhâl olur.

Ey muallim alet-i tezvîrdir eşrâra ilm
Kılma ehl-i zulme talim-i maârif zinhâr
Hile için ilm talim kılan müfsidlere
Katliâm için verir cellâda tîğ ebrâr
Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü
Istılâhât-ı ulûm ile müslüman olmaz
Ger karataş kızıl kanla rengîn etsen
Tab'a tağyîr verip lâ'l-i bedehşân olmaz
Eylesen tûtîye talim-i edâ-yı kelimât
Sözü insan olur amma özü insan olmaz

Ey lebîb-i daniş-ver! Bazı memâlik-i garbiye ve diyâr-ı ecnebiyede görüp işittiğin ahvâle meftûn ve müteaccip olma, zirâ onlarda görülen intizâm ve mamûriyet hep eser-i sun'-ı beşerdir. Oradaki âdemler hep

me'lûf-ı sanat ve ticaret olup yalnız bu cihete hasr-ı mesai ve sarf-ı efkâr ettikleri cihetle me'âlî ve fezâil-i insaniyeden bî-behre ve binaenaleyh acınacak bir haldedirler. Gördüğümüz medeniyet-i sınâyi'a âlemi vahşet-i tabîiyyeyi, 'adem-i re'fet u rahmeti tamamiyle müştemil ve mutazammın olduğu, efrâd-ı avâmmın ekserinde meşhûd olan ahvâl ile sabittir. Bunun da başlıca sebebi büyüğü küçüğüne merhamet ibrâzına, zengini fakire muavenet izhârına sevk edecek ve her sınıf halka ahvâl-i hafiyye ve celiyyede kasran değil tab'an hudûdunu bildirecek ve tecavüzden [16] men edecek bir râbıta-i diniyenin fikdânıdır. İktirân ve imtizâc beliyyesiyle ahvâl-i meşrûha esâfil gürûhundan e'âzım ve e'âlî takımına da sirâyet ve asırlarla devam etmiştir. Akvâm-ı mezkûrede asâlet ve necâbetin büsbütün fikdânına hükm edemeyiz. Her milliyette olduğu gibi onlarda dahi hanedânlık ve asâlet-i kadîme erbâbı ve ahlâk-ı fâzıla ashâbı mevcuttur. Ancak ahlâk-ı seyyie ve deniyye daima asl u esâsında hasâset ve denâet bulunanlarda ve onlara peyrev olanlarda bulunur. Hulefâ-yı Abbasiye'den Me'mûn rahimehullah, taallukatından birisini bazı sefeleye meyl ü müvâlâtından dolayı birkaç sene habs etti. Halbuki onun görüştüğü âdem pek bayağı bir âdem değil idi. Soysuzluğundan başka zâhirî bir ayıbı olmayıp nisâb-ı ilme tamamiyle mâlik, tarîk-i edebe hakkıyla sâlik idi, fakat Me'mûn'un akrabasını bununla görüştüğünden dolayı sûret-i mahsûsada celb ve kibâr-ı Benî Hâşim ile ekâbir-i halktan müteşekkil bir mahfil-i azîmde tevbîh ve habs ettiği esnada şu sözleri söylemişti: "Bunu dininde bir şüphe yahut mürüvvetinde bir tenezzül ve kusur olduğundan dolayı habs etmiyorum, ancak soysuzlar evlâdına meyl ü mahabbet, ihtilât ve ülfet [17] ettiği için zecrediyorum. Kalbinde yerleşmiş olan bu hissiyât-ı sefele-perverâne tamamiyle mahv olup gidinceye kadar hapiste kalacaktır". Bu nezahet ve ulviyete dikkat buyurulsun. Meşhûdât ile müeyyed olan mesmû'âta istinâden diyebiliriz ki memâlik-i mütemeddine sokak ortalarında ölmüş kalmış bir insan naaşını azîm ve hakîr, kebîr ve sağîr, ganî ve fakir, her sınıf halk gördükleri ve yanından geçtikleri halde taştan ve cemâdâttan daha katı olan yürekleri zerre kadar oynamaz. Gece gündüz kemâl-i tehâlük ve inhimâk ile düşündükleri, çalıştıkları hep müzahrefât-ı dünyeviyeyi elde etmek ve ettikçe tezyîd ve teksîrine bir kat daha çalışmak içindir. Yegâne maksatları beş on parayı kazanıp der-ceyb etmek. Bir lokma yemek, bir anda bitip geçecek bir lezzet ve şehvete nâil olmak, bir saatlik ayş u nûş bulmak gibi deniyyât ve şehevât-ı behimiyyeden ibârettir. Hayf, sad hayf ki bu makûle şikem-perverân-ı cehalet-pîşenin ahlâk ve âdât-ı seyyie ve sakîmeleri bizim bazı sebük-mağzân-ı

kem-iz'ân efrâdımıza dahi sirayetle onların mahûd fenlerini tahsile koyulup fen ile ilmi temyîzden, maddiyât ve nazariyâtı, vicdaniyât [18] ve ameliyâtı tefrîkten âciz oldukları halde zu'm-ı sakîm ve re'y-i gayrı müstakîmlerince din-i enver-i Muhammedî ve şer'-i ezher-i Ahmedî güyâ icrâ-yı sanat ve ticarete ve isticlâb-ı emvâle bâ'is olan a'mâl ve eşgâle mâni imiş. Zehî cehl-i mürekkeb.

Meydanda ve herkesin gözü önünde her lahza neşr-i envâr-ı hidâyet eden âyât ve ehâdîs-i şerifenin ahkâm-ı celîlesi, din-i mübînin mebnâ-yı aslîsi, şeriat-ı garrânın ahkâm-ı esasiye ve fer'iyyesi hamd olsun bu gibi evhâm-ı bâtıla ve erâcifi red ve tezyîf etmekten bir an hâlî kalmamıştır. Mâna ve hakikatten ârî olan bu ruhsuz ve mantıksız sözler, iftiralar hep düşmen-i din ve bedhâh zümre-i muvahhidîn olan ehl-i kizb ü ilhaddan zuhûr etmektedir. Yoksa hâşâ dinde vesîle-i ta'n olacak hiçbir kusur yoktur. Sa'y u amelin vücûbuna, imâr-ı bilâda ve temîn-i 'ibâda, salâh-ı hâl-i ümmeti mûcib olacak a'mâl-i nafi'aya ve her ferdini tecavüz-i ağyârdan vikaye ve müdafaa edecek esbâb u vesâilin i'dâd u ittihâzına dair vârid olan âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerife ve a'mâl-i celîle-i Mustafaviye aleyhi efdâlü's-salât ve etemmü't-tahiyye ve âl u ashâb-ı hidâyet-meâblarının [19] ümmete nümûne-i imtisâl olacak a'mâl u akvâl-ı saliha ve nâfi'alarını birer birer serd u ityân etmek lâzım gelse, ciltlerle kitap yazmak icâb edeceğinden ve buna da risâlemizin tahammülü olmadığından şimdilik bu kadarla iktifâ eyledik.

Menba'-ı nur-ı hidâyet, maden-i cevâhir-i hikmet olan sahib-i şeriat sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin bi'set-i celîle ve mübârekeleri halkın tevâife münkasim ve vâdi-i küfr ü dalâleti muktehim ve her ferdinin başlı başına bir fikr u zehâba ve tarîk-i nâ-savâba sâlik ve câhib oldukları bir hengâme-i fetret ve cehalete müsâdif olmasıyla ol zât-ı kudsiyet-simât nur-ı şeriat ve ziyâ-yı hidâyet ve hikmetle fezâ-yı âlemi tenvîr ederek herkesi tevhîd-i Bâri'ye davet ve âdâb-ı celile-i Kur'aniye ile te'dîbe gayret ve imha-yı âsâr-ı zulm u udvâna teşmîr-i sâ'id-i himmetle nev'-i kerîm-i insana elzem olan şeref-i giran-bahâ-yı adl ü re'feti temhîd ve tesis ve muamelât-ı şer'iyye ve adliyesiyle halkı yekdiğere tecavüzden men ederek daire-i emniyet ve istirahate idhal etmiş velhâsıl siyer u sünen-i şerife-i enbiyâ-yı 'izâm aleyhimü's-selâmı bi-temâmiha iade ve tezyîd ve şeriatleri ahkâmını kendi şer'-i enveriyle ikmâl ve teyîd buyurmuşlardır. [20] Rûy-ı zeminde nur-ı hikmetle zulmet-i şekk u şübühâtı nefy u imha ve yakîniyât ile mehâsin-i ahlâk-ı beşeriye ve levâzım-ı hakikiye-i insaniyeyi isbât ve ihyâ eden bi'set-i celîle-i Muhammediyedir.

Dünyayı müstağrak-ı envâr-i hidâyet ve nice devletleri lerze-nâk-i büht ü savlet ve nice ümem ü kabâili düçâr-ı havf u haşyet eden yine bi'set-i mübâreke-i Ahmedîyedir. Min 'indillâh mansûr ve müeyyed olan ol kâfile-sâlâr-ı nübüvvet ve merkez-i dâire-i çarh-ı risâlet Efendimizden sonra icrâ-yı ahkâm-ı adl ü dâde kıyâm u ihtimam eden âl u ashâb-ı kirâmı dahi cadde-i istikametten zerre kadar ayrılmayarak dünyanın her tarafına neşr-i adalet ve ifâza-i envâr-ı irfan u fazilet hususundaki himmet-i Hüdâ-pesendânelerine dağlar, deryalar bile mâni olmamıştır. Bu derece 'alî bir izzet ve savlet-i müeyyedeye mâlik olmuş, dünyayı titretmiş iken yine dünyanın ziynet-i zâile ve hayat-ı muvakkatesine asla meftun ve mağrur olmadılar. Bunlar a'yân-ı ümmet, rehber-i selâmet, makam-ı adl ü insâfda sübût-ı hak için herbiri min cânibillâh birer burhan-ı hakikattir. Bu din-i mübîn-i hidâyet-karîni ve ricâlinden olan ehl-i fazl u yakîni ve hâlât-ı pür-kemâlât-ı [21] Muhammediyeyi takdir ve ihatadan âciz ve naçiz olanlara 'adem-i akl isnâdı şöyle dursun mahrûm-ı nutk u iz'ân olan ebkem bir hayvan nefsini vermekte bile kendimizi mazur görürüz. Envâr-ı diyanetle tenvîr-i ebsâr ve tevsî'-i efkâr ettiğini bilmeyerek âsâr-ı ağyâra kapılıp pâ-yı taklîd ve süllem-i bî-esâs-ı teşebbühle hatve-endâz-ı me'âlî olmak isteyenlerden ziyade tâli'siz âdem düşünülemez. Ey merd-i hüdâ! Matlûbun o dünyada izzet ü nimet, ahirette na'îm u saadet ise bir azm-i Muhammedî ile tecdîd-i fahr-ı diyanete, ihvân-ı dine celb-i hayr u saadete, iktisâb-ı hüsn ü şöhrete, din u devletine veya bir din kardaşına hıyanetle tarih-i ömrünü leke-dâr etmemeğe ve gayret-i merdâne ve asîlâne ile muhafaza-i şân u şerefe himmet, bir gürûh-ı mübtedi'adan mücânebet, zümre-i ehl-i ittibâ'a tebe'iyyet etmeğe bezl-i ictihâd ve mesai etmelisin. Yok eğer maksadın bu denî ve fânî dünyada helâl olsun haram olsun cem'-i mal ü menâle hırs u inhimâk ve bu maksad-ı denâet-mersadın tervîc-i husûlü fikr-i sakîmi ile ümmete ve makam-ı hilâfet ve imamet-i kübrâya hıyânet ve a'mâl-i mekr u habâsete cüret etmek ise kendini [22] huzûr-ı Mevlâ'da ve mahkeme-i kübrâda bir nâme-siyah-ı pür-cürm ü günâh addetmelisin. Cenâbı Hak herbir müslim-i pâk-vicdan ve selimü'l-cenânı meslek-i istikâmet ve selâmetten ayırmasın.

BİRİNCİ BÂB

Tenbih: Hilâfet-i muazzama-i Osmaniyenin kâffe-i müslimîn üzerinde olan hak ve meziyetini beyân edelim. Hilâfet aslında "haleftü'r-recüle" yani "ondan sonra makamına kâim oldum" terkîb-i Arabîsinden müştak bir kelime-i masdariyedir. Lâkin burada murad olunan mânâ başka olup Habîb-i Hüdâ ve Resul-i mücteba sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin nefs-i nefîsesine muhtas olan sıfât-ı kudsiye ve celîle müstesna olmak üzre yalnız tenfîz-i ahkâmda onun makamına kâim olmaktır. İmamet dahi "ememtü'r-recule" yani "filânca kimseyi önüme aldım, pîşvâ eyledim" terkîb-i Arabîsinden müştak yine bir kelime-i masdariyedir. Âhıren dünya ve ahirette mesâlih-i 'ibâdı mütazammın olan riyâset mânâsında dahi ıstılah ve istimâl olundu. Mânâ-yı lügavîsi de malumdur. Reis yani baş ve serdâr olan kimsenin kâffe-i umûrda arkada bırakılmayıp daima önde bulundurulacağı derkârdır. Hâiz-i mansıb-ı hilâfet olan imama "emîrü'l-mü'minîn" [23] ünvanı dahi verilmiştir. Bu unvan ile en evvel Hazreti Ömer b. el-Hattâb radıyallâhu anhû efendimiz hazretleri ma'nûn olmuştur. Bir zamanda ve vakt-i vâhidde iki imamın bulunması sahih olamaz. Hazreti Sıddîk-i Ekber radiyallâhu anhû efendimiz "iki kılıç bir kında birleşmez" buyurmuşlardır.

Sahâbe-i kirâm radıyallâhu te'âlâ anhum hazarâtının müctemi'an ve müttefikan beyan buyurdukları üzre imam nasbı katiyyen vâcibdir, zira ol hazarâtın icmâ' ve ittifakları Kitabullâh'dan bir âyet gibi muteberdir. İmdi her ne vakit bir imam nasb ve emâsil-i ümmetten olan ehl-i hall ü akdden kendisine beyat-ı lâzıme icrâ olununca veyahut selefinin verdiği ahd ile birisi mansıb-ı hilâfete geçince ona Allah'ın emriyle itaat etmek vâcib ve muhalefet etmek günah ve haram olur. Binâenaleyh ona mütâba'at ve muâvenet edenler mühtedî ve isyan ve muhalefet edenler bâğî ve

müte'addî sayılır. Onu kahr ile kasd etmek veya mekr u hile ile aldatmak câiz değildir. Ne'ûzü billâh aleyhine hurûc etmek veyahut bedduaya hedef eylemek haramdır. İmama hayır dua etmek her müslime vâcibdir.

Bu babda me'sûr olan duâ budur: "Allahümme erşid 'abdeke ve erihi'l-hakka hakkan verzuk ittibâ'ehu ve erihi'l-bâtıle bâtılen verzuk ictinabehu ve e'inhu ve veffikhu ve 'âfihi vensurhu [24] verhâmna ve iyyâhu ve'l-müslimîne yâ Erhame'r-rahimîn" [Allahım! Kulunu irşad et, ona hakkı hak olarak göster ve hakka tabi olmaya muvaffak eyle; bâtılı bâtıl olarak göster ve ondan sakınmayı nasip eyle. Ona yardım et, onu muvaffak kıl, kusurlarını bağışla, ona yardım et. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Bize, ona ve müslümanlara merhamet eyle].

Fâide: İmama karşı iltizâm-ı sabr lâzımdır, çünkü bu babda pek çok ehâdîs-i şerife vârid olmuş ve ez ân cümle şârî'-i a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "Men re'â münkeren min imamihi..." buyurmuşlardır. Mazmûn-ı şerifi "İmamından bir münker sudûrunu gören âdem sabretmelidir"[4] demektir. Bunun da sebeb ü hikmeti arzu ve hevesât-ı beşeriyenin ihtilâfı cihetiyle kiminin ağrâz-ı şahsiyye ve nefsâniye sevkiyle halifeye hased etmesi, kiminin halkı ondan tenfîr ve tesmîm-i efkâra çalışması, kiminin kin ve hıkd etmesi ve kiminin onda olmayan bir şeyi ona nisbet kılması gibi ahvâl-i tabiiyyenin vukûudur. Halifenin ahvâline karşı sabırsızlık ve 'adem-i teennî göstermek ma'azallâh erkân-ı diyâneti, bina-yı İslâmiyeti yıkmak ve gürûh-ı bed-hâhân-ı devlet ü millete alet olmak demektir ki şu hal Resûl-i Rabb-i müte'âl sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin evâmir-i celîlesine muhâliftir. Malumdur ki Benî Ümeyye'nin asr-ı sahâbe ve tâbi'înde cevrleri âfâka münteşir olmuş iken yine sahâbe ve tâbi'în-i müşârun ileyhim hazarâtı hâiz oldukları kuvvet u şevket ve salâbet-i diniyye ile beraber fısk u fücûrları meşhur olan hulefâ-yı Benî Ümeyye'ye iktidâ [25] edip arkalarında namaz kıldılar ve beraberce hac ettiler ve aleyhine hurûcu revâ görmediler. Sahâbe-i kirâmın hulefâ-yı râşidîn radıyallâhu anhûm ecma'în hazarâtına tefvîz-i imâmet ettikleri sahîh ve sâbit olduğu gibi onlardan sonra gelen tâbi'în ve tâbi'ü't-tâbi'în hazarâtı dahi ol vechile eimme-i sâlifeye tefvîz-i imamet ettikleri ve onlardan sonra gelen ecyâl ve ensâl-i müslimînin dahi kâtıbe-i ümerâ-yı müminîne tefvîz-i imamet eylemiş bulundukları kazâyâ-yı sâbite ve sahîhadandır.

• • • • • •

4 Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55, 56; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310.

Ba'dehû şark ve garbda bulunan kâffe-i ümmetin icmâ' ve ittifâkıyla hamd olsun mansıb-ı celîl-i hilâfet ve imamet-i kübrâ-yı İslâmiye halife-i 'âlî-şân-ı firdevs-aşîyân *Sultan Selim* Han aleyhi'r-rıdvan hazretleriyle zîynet-yâb olarak Cenâbı Hak ol vücûd-ı mekârim-alûd ile din-i mübîn ve şevket-i müslimîni teyîd ve i'zâz ve erbâb-ı bağy u fesâdı düçâr-ı havf u hirâs ve seyf-i safvet ü celâdetleriyle madde-i fesâdı kesip bi'l-cümle memâlik-i İslâmiyede ser-zede-i zuhûr olmuş olan teşettüt ve tefrikaları vifâk u salâh u intizâma mübeddel eyledi. Halife-i müşârun ileyh hazretlerinden sonra hilâfet-i uzmâ müteselsilen encâl-i bâhirü'l-ibcâl-i hilâfet-penâhîlerinde istikrâr bulmağla cümleleri teyîd ve i'zâz-ı şeriat, ihyâ-yı şi'âr-ı tarîkata bezl-i mesâi ve ikdâm ve ulema ve sulehâya ihtiram ve ale'l-husûs âl-i beyt-i nübüvvete ve evlâd u ahlâf-ı tâhirelerine îsâr-ı levâzım-ı şefkat u ikrâm ve 'itret-i tâhire-i nebeviyye ve sülâle-i kerîme-i Muhammediyeye bast-ı [26] bisât-ı emn ü emâna hakkıyla kıyâm ve tebe'a ve zîr-destân-ı hümâyûnlarının her sınıfına ifâza-i hayr u in'âm ve imâr u temîn-i bilâd u enhâya ihtimam ile beraber Haremeyn-i Şerifeyn'e ettikleri hidemât-ı celîle vü azîmenin envâr-ı bâhiresi ilâ âhırı'z-zaman hayret-sâz-ı uyûn-ı cihâniyân ve bâ'is-i mübâhât-ı ehl-i iman olsa sezâdır. Müşârun ileyhim hazarâtının işâret-i "elif ve lâm" remziyle hakkan Hulefâ-i Râşidîn olan eimme-i erba'âdan sonra hüsn-i hâl ü kemâl ile muttasıf ve meşhur olan ecille-i eimmeden ma'dûd olduklarında şübhe yoktur. 'İtret-i tâhire-i Fatımiyye'ye îsâr-ı safvet ve ulema ve sulehâya rıfk u mülâyemet, ehl-i zühd ü irfâna izhâr-ı mahabbet, aceze ve fukarâya bezl-i âtıfet gibi hısâl-i 'âlîyede emsâl ü eslâflarına her vechile fâik oldukları derkâr ve müsellem-i yâr u ağyârdır.

Bunlardan sonra mansıb-ı celîl-i imamet ve tâc-ı bâhirü'l-ibtihâc-ı hilâfet ahd-i sarîh-i mer'î ve istihkâk-ı sahîh-i şer'î ile velinimet-i bî-minnetimiz halife-i muazzam u müfehhamımız emirü'l-müminîn, imam-ı zaman es-Sultanü'l-Gazi *Abdülhamid Han* nasarahu'l-Azîzü'r-Rahman efendimiz hazretlerinin vücûd-ı âlem-sûd-ı hümâyûnlarıyla müzeyyen ve mübâhî olarak kâffe-i evâmir ve irâdât-ı seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîlerine imtisâl ve itaat cümleye vâcib olmuştur. Bazı yaygaracı hazelenin etvâr-ı nâ-hemvârları ve terk-i vücûb-ı imtisâle cüretleri ise ol halife-i a'zamın haşmet u şevketine, satvet u miknetine kıl kadar bir zarar ve nakîsa îrâs edemez. [27] Asr-ı nübüvvette bile evâmir-i celîle-i Muhammediyeye ittiba'dan imtinâ eden edebsizler eksik değil idi. İmama itaat herkese farz olduğu bir emr-i muhakkaktır. Bu farîzayı terk ile tarîk-i bağy u fesâda kadem-nihâde olanların zarar u ziyanları kendilerine ait ve te-

dîb u tenkilleri umûm müslimîne vâcib olmuş olur. Evâmir-i halifeye imtisâl etmek her müslime vâcib olduğu gibi onun tarafından mansûb ve me'zûn olan vülât ve 'ummâle dahi itaat etmek lâzım gelir. "İsme' ve eti'..." hadis-i şerifi *Buhârî*'de mervî olan ehâdîs-i sahîha-i nebeviyyedendir. Mazmûn-ı hikmet-numûnu "Mevki-i emârette bulunacak zât Habeşî bir kul olsa dahi sen ona imtisâl ve itaat et"[5] demektir. Benâberîn imama itaat vücûbu bi'l-ittifâk kabul olunmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte dahi "Men harece 'ani's-sultan şibren..." buyrulmuştur. Mefhûm-ı celîli "Padişahtan yani onun dâire-i itaatinden bir karış kadar hurûc ve tebâ'üd eden kimse ne'uzübillâh câhiliyet itikâdı üzre olarak imânsız gider."[6] Revvâs ile müştehir allâme-i bî-medânî ve pîr-i kebîr-i yezdânî şeyh-i muhterem ve üstâd-ı ekremimiz es-Seyyid Muhammed Mehdi es-Sayyâdî er-Rifâ'î kaddesallâhu sirrehu ve şekkere lehü'l-mesâ'î hazretleri *Nuru'ş-Şurûk* nâm kitabında buyurmuştur ki: Hulefâ radıyallâhu anhûm hazarâtına imtisâl ve itaat etmeyen kimse cemaatten ayrılmış [28] ve tarîk-i hakdan inhirâf ile varta-i bağy u fesâda düşmüş olacağından Cehennem azabına müstehak olur, çünkü herkes için din kardeşlerine yaramak ve hukuklarını muhafaza ile tenfîz-i evâmir-i ilâhiyeye hakkıyla kıyâm etmek ve nevâhî-i şer'iyyeden men'i vâcib olan kesânı men ile şân-ı ümmeti i'lâya çalışmak bilâd-ı İslâmiye ve hudûd-ı memâliki muhafaza ve kâffe-i müslimînin mal ve canlarını sıyânet etmek halifeye temamî-i itaatle mümkün olabilir. Mutâ' olmayan bir halifenin beyân olunan vacibât-ı umumiyeyi îfâdan bi't-tab' âciz kalacağı ve bu aczden neşet edecek zarar u ziyanın vebâli dahi daire-i itaatten hurûc ile cemaatten ayrılmış olan kesâna ait ve râci bulunacağı bedihîdir.

İşte buna mebni evliyâ-yı kirâm ve zümre-i meşâyih-i zevi'l-ihtiram radıyâllahu anhum hazarâtı, mürîdân ve muhibbân-ı tarîkatlerine daima emîrü'l-müminîn ve imamü'l-müslimîne hüsn-i teveccüh ve rabt-ı kalb ve kuvve-i emr u salâh ile yardıma şitâban olmalarını emr u icbâr ve emire fiilen ve kavlen müsaade ve muâvenetin ehl-i kemâle vâcib olduğunu ihbâr ve ihtâr ederler. Çünkü bedîhidir ki emîrü'l-müminîn olan zât-ı kudsiyyet-simât ahkâm-ı ilâhiyeyi tenfîze, din-i mübîni sıyânete, hudûdu muhafazaya ve her ân seyf-i nübüvvetle a'dâ-yı şeriatı tenkîle müekkel ve daima ayn-ı inâyet-i Muhammediye ile mesândır. Evliyâ-yı kirâm radi-

5 Buharî, VI, 2612; Ebu Davud, İst. 1992, V, 13 hn. 4607; Tirmizi, V, 44, hn. 2676; Neseî, VII, 154; İbn Mâce, II, 955.

6 Müslim, İmâre, 53, 54; Neseî, Tahrîm, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 133, 296, 306, 488.

yâllahu te'âlâ [29] anhum hazarâtı "Sultan zıllullâhi fi'-ard/Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. İyilik yaptığı zaman ona ecir vardır. Kötülük yaptığında cezasını görür, bu durumda size sabır gerekir"[7] hadis-i şerifinin hükm-i celîlinden bi'l-istinbât her müslimin emîre duâ-yı hayr etmesini ve hafî ve celî hiçbir vechile zemm ü tenkit ve kadrine nakîsa îrâs edilmemesini vâcib göstermişlerdir. İltizâm-ı sabır meselesinde hadis-i şerifte ümmete hitâben vârid olan emirden murad, emir bir hata ve isâette bulunmuş olsa bile kötülükle yâd edilmesinden ictinâb olunmaktır. Şurasını da bilmek lâzım gelir ki bu âlemde vukû-yâfte olacak bi'l-cümle kazâ-yâ-yı külliye ve cüziyye ibtidâ daire-i kudsiyye-i ilâhiyeden saadethâne-i hazreti nebeviyyeye nâzil ve ba'dehu yine emr u irâde-i Rabbâniye muktezâsı üzre mevakı'-i lâzimesine münteşir ve vâsıl olur. Bu da zât-ı pâk-ı Mustafa'ya mevdû' olan sırr-ı-mahbûbiyyet ve hassa-i celîle-i kurbiyyet eseridir. Ol Habîb-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin tasarrufât-ı kudsiyyelerinin cemî'-i kâinâta sâri ve evâmir-i celîle-i risâlet-penâhîlerinin her zaman ve mekânda nâfiz ve câri bir nebiyy-i 'âlî-câh olduğunda asla şüphe etmemelidir.

Mertebe-i ulviyet ve kudsiyeti arş-ı berînden bâlâ-ter olan böyle bir peygamber-i zî-şânın serîr-i emr u nehyi üzerinde oturup kendilerine bi'n-niyâbe tenfîz-i ahkâm edecek zâtın kabul-i 'âlî-i risâlet-penâhîleri haricinde bulunması imkân ve ihtimâl haricindedir. Şayet daire-i kabul-i Muhammedî'den [30] birûn kalıp da ayn-ı inâyet-i nebeviyye ile melhûz ve avâtıf-ı kalbiyye-i Ahmediyye ile mahfûf olmadığı takdirde büyük, küçük hiçbir maksadının mihver-i matlûbda cereyan etmeyeceği bedihîdir. Hakikat-i hâl böyle olunca ol Nebiyy-i 'âlî-câhın hüsn-i teveccüh ve kabulünü ihrâz ve evâmir-i celîlesini infâz ile mübâhî olan zât-ı mümtâza her hususta imtisâl ve itaat etmekliğimiz vâcib olur ve bu vücûbun kabul ve sıyânetiyle hazreti Fahr-ı risâletin sevdiklerine meyl ü müvâlât ve sevmediklerine dahi nefret ve mü'âdât vazife-i diniyesini îfâ etmiş oluruz. Allah'a ve ahirete iman etmiş olan bir müslimin daire-i itaat-ı emîrden hurûcu câiz değildir, meğer ki Allah'a ma'siyet ve Resulullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine muhalefeti emr etmiş ola. Zât-ı Gavs malum ve taraf-ı emîrden ona nef'i müslimîne veya sıyânet-i dine ait bir kaziyye-i muhdesenin kabulü teklif olunmuş olsaydı Gavs'ın imtisâl etmesi ve kezâlik kendine bir mübâh işlemesini emr etmiş olsaydı ol makam-ı şerife riâyeten onu işlemesi vâcib olur idi. Bu kaide-i marûfe ve meşhûreyi sen

.....

7 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 16 (7369); Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, II, 343 (3553); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 4 (14851); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 456.

dahi iyice anla ve anla ki bu sırr-ı Muhammedî el-yevm Kostantiniyye'deki beyt-i Osmanîde kâim ve dâim olmuştur. İçlerinde câlis-i erîke-i imamet ve hâiz-i mansıb-ı hilâfet olacak zât-ı mukaddese tazîm u itaat nezd-i ehlullahda katiyyen vâcibdir. İşte hulâsa-i evâmir-i ilâhiye bundan [31] ibaret olup hiçbir vechile tebeddül ve tahavvül kabul etmez.

Tenbîh: Herhangi imam ki selefinden alacağı ahd ile câlis-i taht-ı hilâfet olur ve kendisine herkesden icrâ-yı beyat kılınır, imameti sahîh ve itaati farz olmuş olur ve ancak buna iki âdem birden nâil olamaz.

Ümmetin bir noktada ittihad ve ictimâ'ı ve esbâb-ı teferruk ve şikâkın ref'i maksad-ı kudsiyyet-mirsadıyla Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz bize emîre inkıyâd ve itaat vücûbunu emr etmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de mervîdir ki Nebiyy-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "Tesme'u ve tutî'u li'l-emîri ve in darebe..." buyurmuştur. Mazmûn-ı hikmet-meşhûnu, "Emirin emrini dinleyip itaat edeceksin, belini darb, malını gasb etmiş olsa dahi sen ona inkıyâd ve itaat edeceksin"[8] demektir. Diğer bir hadis-i şerifte dahi "Men re'â min emirihi şey'en yekrehuhu..." buyrulmuşdur. Meâl-i hikmet-iştimâli, "Emirinden arzu etmediği bir şeyin sudûrunu görecek olsan sabretmelisin, zirâ cemaatten bir karış kadar ayrılmış olan kimesne vefat ederse emvât-ı cahiliyyeden add olunur"[9] demektir.

İşte bu ahbâr-ı şerife ve nusûs-ı münîfeden mâlik-i ezme-i umûr-ı müslimîn [32] olan halifeye itaatin vâcib olduğunu anladık. Taatı umuma vâcib olan bir halifeye muhalefet ve tarîk-i hakdan mübâ'adet edecek sefele-i kem-izândan halifeye hiçbir zarar gelmez. Bu kabil muhalefetler ahd-i risâlette bile bazı eşkıya tarafından Hazreti Muhammed'e karşı vukûa getirilmiştir. Ol Hazreti mukaddes bile emrine muhalefetle ne'ûzübillâh-i te'âlâ terk-i taat-ı Bârî'ye cüret edenlere tesadüf buyurmuşlardır. Hulefâ-i Raşidîn radıyallâhu te'âlâ anhum ecma'în hazarâtı dahi bu misillü mu'annidîn ve a'dâ-yı din-i mübîne tesadüf etmişlerdi. Fakat böyle birkaç yaygaracının temerrüd-i bî-edebâ[ne]sinden imamet-i kübrâ-yı İslâmiyeye hiçbir zarar dokunmayacağı gibi şükûh ve şevketine de zerrece nakîsa îrâs etmez, belki buna cüret eden ehl-i bağy u fesâda dinen ve aklen zarar u ziyân terettüb eder. Bu gibiler ahirette gazab-ı ilâhîye uğrayıp cezâ-yı sezâlarını görecekleri gibi dünyada dahi katl ü itlâfları kâffe-i

.....

8 Müslim, III, 1476; Hakim, *el-Müstedrek*, IV, 547.

9 Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55, 56; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310.

müslimîne vâcib olur ve evâmir-i ilâhiyye dahi şu sûretle yerini bulmuş olur. Taraf tarafdan işbu ümmet-i merhûme-i Muhammediyenin kuvâ-yı ittihâdiyye ve ictimâiyyesine vehn u halel târî ve fırak u tavâife münkasim, zayıf ve zebûn bir halde öteye beriye dağılmış bulundukları bir halde Cenâbı Hak selâtin-i adl-âyîn-i Osmaniyenin himem-i celîle-i cihangiráneleriyle [33] ol müstez'af ve müteferrik ümmetin kuvâ-yı müteferrikasını bir noktaya cem' ile satvet ve şevket-i kadîmesini iade ve tezyîd buyurmuştur. Hakkâ ümerâ-yı müslimîn olan selâtîn-i şevket-karîn-i Osmaniyenin Haremeyn-i Şerifeyn ile Mescid-i Aksa'ya ettikleri hidemât-ı celîlenin bihakkın takdîri kudret-i kalem haricindedir.

Bu sülâle-i tâhireden mansıb-nişîn-i âmiriyyet olanların emr u nehyleri nâfiz ve itaatleri vâcib hulefâdan bulunacakları şüpheden vârestedir. Bunlara nush ile hizmet eden mühtedî ve hile ile aldatmaya çalışan kimse dahi ridâ-yı dalâlet ve redâetle mürtedî olur. Müstecmi'-i sunûf-ı hikmet olan Hazreti Fahr-ı risâlet Efendimiz "Kim kendisini bir imama bağlı görmeden vefat ederse cahiliyet ölümü üzere vefat eder" buyurmuşlardır ki fehvâ-yı hikmet-ihtivâsı, kendisini hiçbir imama tebe'iyyetle mukayyed bilmeyen ve ol hâl üzre vefat eden kimse emvât-ı câhiliyyeden sayılır demektir. Bazı fuhûl-i ulemanın beyan ve ifadeleriyle müeyyed olduğu üzre hilâfet-i İslâmiye selâtîn-i âl-i Osmanda karar bulup onlarla kâim ve bu güne kadar dâim olmuştur. Bu mansıb-ı mukaddes sülâle-i tâhire-i Osmaniyye ile zînet-yâb olarak beyat-ı ümmetle bi'l-irs ve'l-istihkâk bu âna kadar birinden diğerine intikâl edegelmiş ve kâffe-i akvâm-ı Türkiye ve Arabiye [34] ile Arnavud ve sâire ve Mısır ve Şam ve diyâr-ı garbiye kâtıbe-i dâhil-i daire-i itaatleri olmuş ve şark ve garbda bulunan herbir minber üzerinde nâm-ı hümâyûnlarına hutbe ve dualar okunmuştur. Kurûn ve a'sâr-ı medîde zarfında emr-i mefrûz-ı cihâda ve kıtâl-i küffâr ve müşrikîn ile himaye-i din-i mübîne masrûf olan cidd ü ictihâd-ı Hüdâ-pesendâneleri ve sâir âsâr-ı cesîme ve menâkıb-i celîleleri zîver-i sahâif-i tarih olup dünyada kimseye ve hiçbir devlete nasib ve müyesser olmamışdır. Ez-cümle hilâfet-i İslâmiyenin Bağdat'taki bekâyâ-yı acz-intimâ-yı Abbasîye'den karîn-i za'af u zevâl olması ve düşmanın her taraftan baş kaldırıp ref'-i livâ-yı isyan u istiklâl ve nihâyetü'l-emr tâife-i Tatar'ın Bağdat'a istilâsıyla savlet-i devlet ü milleti pâymâl etmeleri ve Fatımîlerin de Mısır'da düçâr-ı teferruk ve tezelzül olmalarıyla hilâfet-i İslâmiyenin zirve-i itibardan sukûtu ve Endülüs'te dahi hilâfetin oyuncağa dönüp şâirin:

Fırkalara ayrıldılar ve nerde ise her mahallede
Bir emiru'l-müminîn ve bir minber ortaya çıktı

beytinde tarif ve tasvîr ettiği vechile herbir karye şeyhinin dava-yı hilâfete kıyâm etmesi velhâsıl bu misillü ahvâl-i esef-iştimâlin tevâlî-i zuhûruyla emr-i din ü dünyada şevket ve azamet-i fârikasıyla müşârun bi'l-benân olan [35] hilâfet-i muazzama-i İslâmiyenin münkatı' olduğu ve kıt'a-i şarkıyyede bulunan ehl-i İslâmın dahi emîrsiz ve padişahsız kalmak istidadları rû-nümâ olmuş bulunduğu bir zamanda teyidât-ı Rabbâniye ile müeyyed olan sülâle-i celîle-i âl-i Osman bir azm-i cihân-girâne-cezm ve Hüdâ-pesendâne ile erkân-ı diniyeyi, kuvvet ve şevket-i İslâmiyeyi ez-ser nev-ihya ve muhafaza-i şân u şerefine bezl-i ikdâm u gayret etmiş ve senelerle küffâr-ı bed-girdâra sell-i seyf-i satvet u celâdetle kanlar dökmüş ve mehbıt-i vahy-i Hüdâ ve merkad-i enbiyâ, kıblegâh-ı asfiyâ olan Mekke ve Medine ve Kudüs gibi bikâ'-ı mübâreke ve mukaddeseyi ilâ yevmina hâzâ hüsn-i muhafaza ve sıyânete ve ihyâ-yı sünnetle imhâ-yı âsâr-ı bid'at ve dalâlete, ikrâm-ı Ehl-i Beyt'e himmet buyurup zaman-ı ma'deletlerinde namus-ı ümmeti ihlâle bâ'is olacak hiçbir hal zuhûr ve vukûuna meydan vermemişlerdir. Her hâlükârlarında sulehâ-yı sâliffn ve muktedâ-yı ehl-i yakîne herkesten ziyâde takarrub ve teşebbühe mâil ve râğıb oldukları gibi hulefâ-yı Emeviye ve Abbasiye ve Fatımiye'ye ve onların a'vân ve ricâl-i devletlerine müfterâ olan mesâvî-i ahvâlin kâffesinden münezzeh bulundukları şüpheden vârestedir.

Hulefâ-yı Emeviye zamanında zevc-i Betül ve ammizâde-i Hazreti Resûl olan ve tebcîl-i şân-ı 'âlîlerinde [36] lisân-ı kudsiyet-beyân-ı Cenâbı Nebevîden "Men küntü mevlâhu fe-Aliyyün mevlâhu" [Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır][10] kelâm-ı güher-nizâmı şeref-sâdır olmuş bulunan Cenâbı Aliyyu'l-Mürtezâ'ya minberler üzerinde alenen lânet okutturulmuş, Hazreti Hüseyin radıyallâhu anhu şehit ve biraderi Hazreti Hasan tesmîm ve diğer biraderleri Zeyd b. Ali dahi kenâsede salb edilmiş oldukları gibi Medine-i Münevvere'yi istibâha ve Kâbe-i muazzamayı mancınıka hedef eylemişlerdir. Yalnız Haccâc'ın hapishânesinde yüz bin bî-günâh katl ü idam edilmiştir. Ehl-i Beyt-i Nübüvvete herkesten ziyade yakın ve hukuk u vâcibât-ı seniyyelerini ârif bulundukları halde ol zümre-i tâhireye bilerek ihânete cüret etmiş ve bazıları dahi Muhâcirîn ve Ensâra 'adem-i hürmetle Kâbe'yi yıkmak ve ahrâr-ı müslimîni alıp satmak gibi ahvâl-i diyânet-şikenâneye cesaret eylemişlerdir. Hulefâ-yı Abbasiyenin dahi mukaddeme-i icraatları ricâl-i devlet-i Emeviyenin katl ü idamlarıyla başlayıp Seffâh'ın ecsâd-ı maktûlîn üzerinde döşemeler dö-

.....

10 İbn Mace, I, 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 84, 118.

şettiği ve üstüne oturarak ta'am ettiği ve ibâdullâhı köle makamında kullanıp hazâin-i beytülmâl-i müslimîne itâle-i dest-i tecâvüz ve isrâf ile bir güna istihkâk-ı şer'îleri olmayan Deylemîlere, Ferganîlere, [37] ve İbn Ebî Meryemü'l-Medînî ve Zelzel ed-Dârib ve Bermusa (?) ez-Zâmir gibi nüdemâ-yı maskara-şi'âr ve şuarâ-yı 'adîmü'l-vakarlarına hadd ü hesab haricinde atiyyeler tahsis ve Ebu Hanife ve Mâlik ve emsâli eimme-i kirâma ezâ vü cefâları ve Bahtışû' ile emsâli kesâna izhâr-ı mahabbet ve ikrâm ve kendileriyle müsâhabet ve tenâvül-i ta'am ettikleri gibi Sofestâî veya Mânevî bir kitap telîf eden âdeme müstevfî câize ve mükâfâtları verdikleri ve Ehl-i Beyt-i Nübüvvete dâir bir kaside söyleyen Abdullah b. Ammârü'l-Berkî'yi salb u idam etmeleri ve Mansûr b. ez-Zeberkân en-Nemerî'yi mezarından çıkarmaları ve halkın kendilerine takarrub ve iğtinâm-ı teveccüh maksadıyla vaz'-ı ehâdîse cüretleri ve gerek kendilerinin ve gerek kadılarının halk-ı Kur'ân mesele-i fitne-cûyânesini ortaya atıp bu vesîle ile eimme-i müslimîne envâ'-ı eziyyet ve ihânetlerde bulunmaları ve hapishânelerini ahyâr-ı ümmetle doldurmaları velhâsıl onların ahd-i hilâfetlerinde birçok bid'at ve dalâletlerin zuhûruyla Müslümanların mu'tekadât-ı muhtelifeye sapıp hulefâya ibadeti tecvîz eden Cebriyye ve Ravendiyye ve hacer nehb ile Hacer-i esvedi yerinden koparan Karâmıta misillü mezâhib-i bâtılanın hudûsuna bâdî [38] olmaları ve şu sûretle idlâl-i 'ibâd ve ifsâd-ı bilâda sebebiyyet vermeleri sahâif-i tarihden silinecek lekeler değildir.

Devlet-i Fatımiyye'de[n] gelen hulefâ ahdında dahi millet-i İslâmiye düşmen-ı can ve hasm-ı imandan bile sudûru muhtemel olmayan mihnet ve felâketlere düçâr olmuştur. Suyûtî der ki: Hulefâ-yı Fatımiyye'den bazıları kendilerine sücûdu halka emr ve bazıları dahi sebb u şetm-i enbiyâyı tecvîz ve izhâr ettiler. En iyileri bir Râfizî-i habâset-şi'ârdır. Bakıllânî'nin nakl ü rivayetine göre Abdullah el-Mehdî bâtınî idi. İzâle-i millet-i İslâmiyeye pek ziyâde harîs olduğundan fukahâ ve ulemayı idam eyledi. Zehebî dahi el-Kâim İbnü'l-Mehdî'nin pederinden beter bir vücûd-ı şer-âlûd olduğunu söylemiştir.

İşte ahvâl-i meşrûhanın kâffesi hulefâ-yı sâbıka devletlerinde vâki olup hulefâ-yı Osmaniye zamanlarında ise şer'an ve tab'an merdûd olacak hiçbir şey görülmemiş ve işitilmemiştir. Bütün âdât ve mekâsıd-ı celîle-i mülûkâneleri takvîm ve tahkîm-i erkân-ı din ve i'zâz u i'lâ-yı şe'n-i müslimîndir.

Bu devlet-i mübâreke-i Osmaniye'nin menâkıb ve meâsir-i celîlesinin [39] biri ve belki birincisi feth-i mübîn-i şehr-i Kostantiniyyedir.

Bu şehr-i şehîrin fethini mülûk-ı mütekaddime ve müteahhire-i İslâmiyeden çoklar arzu etmiş, hatta Muaviye b. Ebi Süfyân ve Mesleme b. Abdülmelik b. Mervân ve Harun er-Reşid ve Me'mûn bizzât ordularıyla beraber gelmiş, Mu'tasım dahi asker sevk etmiş, hulefâ-yı sâire de buna yeltenmişler ise de cümlesi bu maksada vusûlden âciz kaldıklarından Cenâbı Mâlikü'l-mülk hazretleri bu feth-i mübîni azamet-i kadr u himmeti müsellem-i cihân olan Cenâbı Fatih es-Sultan Mehmed Han-ı sânî-i Osmanî hazretlerine nasîb eyledi. "Kostantiniye mutlaka fetholunacaktır. Onu fetheden emir ne güzel emir, onu fetheden ordu ne iyi ordudur"[11] hadis-i şerifinde işaret buyurulan emîrin ol halife-i âlî-câh olduğu müttefekun aleyhdir."Bu, Allah'ın, murad ettiğine verdiği bir lütuftur" [Maide, 5/54].

Bu devlet-i ebed-müddetin menâkıb-ı celîlesinden biri dahi İslâmın zayıf ve garip düştüğü bir zamanda iade ve tezyîd-i şân u şevketine muvaffakiyettir. Sanki Cenâbı Hak bunları teyîd-hâne-i gaybında tutmuş da İslâmın kendilerine şiddetle muhtac oldukları bir zamanda icad ve izhâr [40] buyurmuştur. Düvel-i sâire-i İslâmiye dahi gerçi umûr-ı müslimîne bakmışlar ise de onlar âtîde beyân edeceğimiz vechile kendilerine münâzi' ve muhârib olacak husemâdan, rukebâdan vâreste idiler. İslâmın bidâyet-i zuhûrunda Fürslerle Rumlar'dan başka husemâ ve rukebâları yok idi. Fürs'ün memâliki Irâkeyn ve Horasan ve Maverâünnehir'den, Rum'un memâliki dahi Şam ve ona mücâvir olan bilâd-ı Rumiyye'den ibaret olup mâ'adaları ise âfâka dağılmış, zaafı hayretine ve hayreti zaafına gâlip gelmiş bir takım küçük küçük cemiyetler idi. İşte bu sıralarda Cenâbı Hak kuvve-i İslâmiyeye fütûhât-ı azîmeyi müyesser ve nasîb eyleyüp Sa'd b. Ebi Vakkâs ve Halid b. el-Velid ve Ebu Ubeyde hazarâtının himmeti ve sâir ashâb-ı kirâmın müzâheret ü muâvenetleriyle memâlik-i Fâris kâmilen ve Rum'un dahi ekser cihât u bilâd-ı mühimmesi kabza-i teshîr-i İslâma geçtiğinden ortalık şarkan ve garben rukebâdan hâlî kalarak münâza'a ve husûmetinden endişe edilecek düvel ü akvâmın şükûh u şevketi zâil ve fütûhât-ı cesîme-i İslâmiye dünyanın her tarafında ve yalnız hulefâ-yı râşidîn hazarâtının müddet-i hilâfetleri zarfında tekemmül [41] etmiş ve bunlardan sonra gelen hulefâ ise hazırlanmış ve esas u erkânı tahkîm ve takviye edilmiş kaviyyü'ş-şekîme bir devlet-i azîme-i İslâmiyeye tesadüf ettikleri cihetle kendilerine rekabet ve husumet ve aleyhlerine kıyâm ve hurûc edecek bir kimse kalmadıktan mâ'ada kendileri

.....

11 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 422; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, XIV, 219 (38462).

her sene Rum ve akvâm-ı sâire üzerine asker sevkiyle gazâlara ve istedikleri kadar emvâl-i ganâim iğtinâmına me'lûf olmuşlar idi. Ba'dehu zaman dönüp kuvâ-yı şevket-i İslâmiyede asâr-ı teşettüt görünmeğe ve her taraftan bed-hâhân-ı devlet kesb-i kuvvet ve salâbetle şarkan ve garben, berren ve bahren cunûd-ı bî-şumâr ile tehâcüm ve ilân-ı harb u tehâsum ettikleri bir zaman-ı hayret-resânda Cenâbı Rabb-i Mennân mu'în u nasîr-i mülûk-ı âl-i Osman olmağla ve teyîdât-ı semâviyesini onlara terfîk buyurmağla kuvâ-yı müşettete-i İslâmiyeyi merkez-i sedâd u menfaata cem' ve akvâm u ahzâb-ı hezîmet-meâb-ı bâğiyeyi dahi çıktıkları yere tard u iade ile şevket-i İslâmiyeye nakîsa îrâsından men buyurmuş ve nisbet-i karîbesiyle gazâvât-ı Bedr u Hüneyn'i andıracak ve ruhâniyet-i kudsiye-i peygamberîyi şâd edecek ve beyda-i beyzâ-yı İslâmiye [42] ve şeriat-ı garrâ-yı Muhammediye'yi hakkıyla kâfil olacak nice nice gazâvât ve mücahedât-ı zafer-âyâta muvaffakiyetle nâm-ı mes'adet-ittisâm-ı hümâyûnları ile'l-ebed ziver-i zebân-ı ümmet ve sermaye-i fahr u mübâhât-ı millet olmuştur. Cenâbı Mevlâ-yı Kadîm tarîk-i rüşd ü sedadda müstakîm olan bu sülâle-i tâhire-i Osmaniye'yi dünya durdukça kemâl-i şevket ü azametle taht-ı âlî-baht-ı hilâfet ve saltanat-ı İslâmiye vü Osmaniye'de müstedîm buyursun.

Burada hatıra tebâdür eden bir sânihayı geçmeden izâh edelim: Hilâfet-i Nebeviye, şeriat-ı garrâ-yı Ahmediyye'nin hıfz ve tenfîz-i ahkâm-ı celîlesine ile'l-ebed kâfil ve kâfîdir. Malumdur ki eşref-i envâ'-ı mahlûkât nev'-i insan olup bu nev'in de havâss ve mümtazları enbiyâ-yı 'izâm aleyhimü's-salâtu ve's-selâm efendilerimiz hazarâtı oldukları ve bunların da davet-i 'âmm ve vüs'at ve câmi'iyyet-i şeri'at ü nizâmda ve halka celb-i hayr ile izah-ı edille vü burhanda ekmel ve a'zamları ise Habîb-i Hüdâ ve pîşvâ-yı zümre-i asfiyâ "Şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin" [Kalem, 68/4] ünvân-ı mukaddesi ile ma'nûn ve ser-ibtihâc-ı risâlet-penâhîleri [43] "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" [Enbiya, 21/107] efser-i mu'âllâ-güheriyle mütevvec ve müzeyyen bulunan Hazreti Muhammed aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz olduğu şüpheden azâdedir. Ol Habîb-i Rahmân ve Hâdî-i a'zam-ı ins ü can hazretleri şeriat-ı garrâ-yı hikmet-pîrâlarıyla tenvîr-i afâk ve "Mekârim-i ahlâkı tamamlamak için gönderildim"[12] güftâr-ı şükr-bârıyla tebşîr-i lütf u re'fet-Hallâk buyurmuş ve şeriat-i câmi'atü'l-hikmet-i Ahmediyeleri sunûf-ı hikem-i bedî'a ve envâ'-ı mevâ'ız-ı menî'ayı câmi' olmağla beraber tesîs-i erkân-ı adalet ve herkesin hudûd u vâcibât-ı insaniye ve diniyesini öğretmeye sebeb-i ye-

• • • • • •

12 Suyutî, *el-Cami'u's-Sağir*, I, 206.

gâne ve bu mazhariyet-i uzmâ ve lütf u teyîd-i Hak'la kulûb ve tabâyi'-i beşeriye zât-ı kudsiyyet-simât-ı cenâbı risâlet-penâhîlerine mâil ve münkâd ve şeriat-ı âdilesi her ferd-i beşere bâdî-i itmi'nân u itimâd olmuştur. Eşi"â-i envâr-ı hikmet ü sevâtı'-ı burhan-ı risâletleri evc-i i'tilâya yükseldikçe yükselmiş olduğundan rif'at-i kadrini, uluvv-i emrini itiraf etmedik kimse kalmamıştır. Bu nur-ı bâhirü'z-zuhûru görmek istemeyen ve ayn-ı basireti perde-i hased ü mükâbere ile kapanmış olan [44] gürûh-ı mekrûha deriz ki:

Göz görmez olur ziyâ-yı şemsi remedinden
Zevk almaz olur hasta-dehen âb-ı safâdan

Bununla beraber hilye-i insâf ile mütehallî bulunan bazı husemânın hakkı teslim ve zâhir u bâtında hulûs-i niyet ve inkıyâd ile şeriat-ı bâhire-i Ahmediye ve tarikat-ı zâhire-i Muhammediye'ye tebe'iyyet eyledikleri görülüyor.

Düşmanları da eylemedi fazlını inkâr
Fazl ona denir kim onu düşman ede ikrâr

Şeriat-i Muhammediyye'nin menâfi'-i diniye ve dünyeviyeyi câmi' ve ahkâm-ı mutâ'a-i celîlesinin dünya ve ahiret için elzem olan umûr ve husûsât-ı maddiye ve mâneviyeyi müstecmi' bulunması cihetiyle enbiyâ-yı sâire hazarâtının yalnız umûr-ı te'abbüdiye ve muâmelât-ı halka münhasır bulunan şeriatlerine fâik ve râcih olduğunu her âkıle delâil-i vâzıhasıyla anlatıp duruyor. Bu sebebe mübtenî değil midir ki edyân-ı sâire erbâbı muâmelât-ı halkın ıslâh ve tensîki maksadıyla bir [45] takım kavânîn ve ahkâm-ı umûmiye vaz' u ihdâsına mecbur olmuşlardır. Halbuki vaz' u tertîb ettikleri bu kavânîn-i umûmiye dahi ne kadar mütkan olursa olsun masnû'ât ve mevzû'ât-ı beşeriyeden olmak mülâbesesiyle mugayir-i hikmet ü adalet husûsâttan hâlî olmadığı ve içlerinden bir kavmin menâfi'ine muvâfık olsa bile diğer bir kavmin mesâlihine gayrı mutâbık idüği nümâyân olur. Lâkin şeriat-ı Muhammediye'nin nazm-ı menâzım-ı kevniye olan Hazreti Hallâk-ı âlemden Habîb-i Ekrem ve Resûl-i muhtereminin lisanı üzre nâzil olmuş bir kanun-ı mukaddes-i ilâhî olmak haysiyetiyle cüz'iyât ve külliyât-ı ahkâm-ı celîlesine nazar-ı tedkîk ve nasfetle bakıldığı halde hiçbir tab'a zerrece sekâlet ü melâlet verecek bir hüküm

ve hâli hâvi bulunmadığı tezâhür ve tebeyyün edeceği ve "Allah hiçbir nefsi vüsat ve iktidarının üzerinde bir şeyle mükellef tutmaz" [Bakara, 2/286] âyet-i kerîmesiyle dahi müeyyed olduğu üzre şeriat-ı Ahmediyye'nin nizâm-ı hikmet-insicâmı ibâdât ve muâmelât ve mu'tekadâtta kuvâ-yı nev'-i insanîye mülâyim bulunan ahkâm-ı kudsiyeyi câmi' ve muhtevi bulunduğu cihetle İslâmiyetin birinci rüknü tevhîd-i Bârî ile beraber risâlet-i Muhammediye [46] aleyhi efdalü's-salât ve ekmelü't-tahiyyeyi kabul ve ikrâr etmek, ikinci rüknü namaz kılmak, üçüncü rüknü zekât vermek, dördüncü rüknü Ramazan orucunu tutmak, beşinci rüknü istitâ'at-ı maliyeye mâlik olanlarca Beytullâh'ı hac etmekten ibaret olmuştur. Emr-i cihâd a'zam-ı ferâiz-i diniyyeden olduğu halde ba'de'l-izâh herbir âkılın kabul ve teslîm edeceği bir hikmet-i acîbeye mebnî Hazreti Şârî' onu altıncı bir rükn olmak üzre tayin buyurmamıştır. Tevhîd-i Bârî'nin akl u tab'ın kabulünde müteredditd olmayacakları berâhîn-i kâtı'a-i akliye vü nakliye ile müeyyed hakâik-i sâbite ve bedîhiyyeden bulunmasına binâen ve cihet-i yakîn ve itmi'nânın vahdet-i vücud-ı sânî'a tevcih ve in'itâfına hiçbir mâni olmadığı gibi tabâyi'-i masnûâtın burhan-ı sübûtiyesini tesîs ve hey'et-i tabî'iyyesi üzre erkânını tahkîm edecek bir sânî'a delâleti müfîd olan eşkâle müftekır ve müntehî olmaları dahi bizi hakikat-i tevhîde îsâl edecek yolların en kısasıdır. Bundan başka elde bir hüccet-i vâzıhamız daha vardır ki o da [47]

Her şeyde O'nun için bir âyet vardır ki
O'nun bir olduğuna delâlet eder

beytinin mefhûm ve medlûlüdür. Yani masnûât-ı Bârî te'âlâdan olan herbir şeyde vahdet-i zât-ı ulûhiyyete delâlet edecek bir âyet vardır. Az olsun, çok olsun ihsan u in'âmını gördüğün mün'im ve muhsine şükür ile mukabele etmek lâzıme-i mürüvvet ve insaniyettendir.

Hatta bir mürüvvetli âdem, uşağının elinden bir bardak su içtiği zaman uşağın şu kadarcık bir hareket-i makbûlesine mukabil hiç olmazsa yüzüne beşâşetle bir tebessüm lüzûmunu hisseder ve buna kıyâsen bir insan nâil olacağı nimetlerin herbirisi ve zarûret-i beşeriyesi icâbınca bekâ-yı hayatına hâdim ve lâzım olan me'kûlât ve meşrûbât ve melbûsâtın her nev'i ve mesâkin ve onlarda bulunan esbâb-ı istirahat ve her ân tecdîd-i hayat eden havâ-yı nesîmi ve gündüzün revnâk-ı dilârâsı, gecenin sükûnet-i rahat-iftirâsı velhâsıl ta'dâdı havsala-i rakama, kudret-i kaleme

sığmayan bunca ni'am u tabâyi'-i lâ-tuhsânın herbiri için vâcib olan şükrün [48] ayrıca edâsı kudreti kulda mevcut olmadığından bi't-tab' âciz kalır ve kâide-i mer'iyye ve ma'rûfe üzre nâil olduğu nimetlerin şükrünü îfâ etmemek dahi küfrân-ı nimet olacağından mün'amun aleyh olan kimsenin mün'ime karşı kendini müsî ve mukassır görmesi tabiîdir. Benâberîn kişiye dinen ve aklen ve mürüvveten vâcib olan şey bu nimetlerin, bu ümmetlerin hâlikı olan Hazreti Mün'im-i hakîkiye kalben tevcîh-i veche-i şükr ü mahmedetle zât-ı akdes-i ulûhiyyetini ağyârdan tenzih ve tevhîde çalışmaktır. "İlâhü'l-halkı ve'l-emr" [halk ve emr âleminin ilâhı] işte bu sebepten sırr-ı vahdaniyet-i Hâlik'ı bize bildirmiş olan zât-ı muhteremin necât-ı 'ibâdı müstelzim olan delâlet-i hasenede bulunduğundan dolayı şükrünü vâcib bilip kadr-ı âlîlerini hakkıyla takdîr, risâletini itiraf ve isrine ittibâ' ve gösterdiği yola sülûk ile dünya ve ahirette fâiz olmak muktezâ-yı şân-ı insaniyet ve ubûdiyettendir. İsrine ittibâ'ın şartı "eşhedü en lâ ilâhe illallah" dedikten sonra "ve eşhedü enne Muhammeden resûlullâh" cümle-i mübâreke-i ikrâriyesini dahi îrâd [49] ve ilhâk etmektir. Bu vechile yani nur-ı iz'ân-ı Kur'an (?) ve iman-ı hâlis ile tenvîr-i kalb ve Peygamber-i zî-şân aleyhi's-selâm hazretlerinin derece-i ulviyet ve kudsiyetini takdir ettikten sonra onun ameliyle amel etmek yani namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, hac etmek farz olmuş olur.

Namaz gece gündüz yani yirmi dört saat zarfında beş defa edâsı lâzım gelen bir farîzadır ki huzur-ı Hak'ta durmuş olduğu anda tefekkür ve mülâhaza edeceksin ve şu mülâhazadan vicdanınız müntebih ve müteyakkız olarak huzurunda durup tapmakta olduğun Hâlik'ına ma'siyet, emirlerine muhalefet etmekten ictinâb edeceksin ve bu ictinâb tevhîd ve takdîs-i Bârî'ye lâzım olan âdâbı ve halk ile hüsn-i niyet ve muâşereti intâc eder. Ol halde musallî kimsenin malına, ırzına, nefsine, ta'addî ve eziyyeti revâ görmeyip Hazret-i Hâlik'ın emr u beyan ettiği hudûdu 'adem-i tecavüze vicdânen kendisini mecbur görür ve "Muhakkak namaz fuhşiyattan ve münkerden alakoyar" [Ankebut, 29/45] âyet-i kerîmesine tatbîk-i hâl u hareket [50] eder. Bir kimse namazında huzur-ı Hak'ta durmuş olduğunu düşünmez ve mahşerde dahi böylece duracağını anlamaz ve sual ve ikâbından korkmaz ise namazı dürüst olmayıp kendisi de musallî add olunamaz. Zekât dahi birçok hikem-i azîmeyi müştemil ve mütezammındır. Helâl mal cem'ine rağbet ve tevsî'-i daire-i ticaret ve terakki-i san'at ve mamûriyetle din kardaşlarına ve sâir fukaraya muâvenet lüzûmunu icâb ettirir. Haram ve gadr u hıyanet yüzünden kazanılan malın zekâtı ise zekât sayılmaz. Artık âkil olan bu hikmeti anlar. Oruç dahi bir-

çok hikmetleri câmi' ve müştemildir. Zengin ve ashâb-ı servetten olanların açlık ve susuzluk tesirâtiyle Cenâb-ı Hâlik'a rücû edip fukaranın hâlini yâd ve kendilerine merhamet ve muâvenet lüzûmunu hissetmeleri, fakirin dahi himmeti artıp ağniyânın a'mâl-i hayriyede olan mesâilerine dikkatle kendi kâr u kisbine ve ıslâh-ı hâl ü istikbaline bir kat daha bezl-i ictihâd u gayret etmesini mûcib olur. Bir de oruçlu olan kimsenin mal-ı helâlden iftar [51] etmesi mecburiyeti vardır ki bu mecburiyet oruçla mükellef olan âdemi ötekinin berikinin malına sûret-i gayrı meşrû'ada el uzatmaktan elbette men eder. Ve bir de halkın ırzına bakmak ve aralarına fesat düşürmek ve gıybetlerini etmek ve elinle veya ayağınla bir mahlûka eziyet dokundurmak râbıta-i savmı bozacak şeylerdendir. Velhâsıl oruçlu olan kimse şer'ân memnû olduğu ef'âlden imtina etmediği halde orucu makbul ve muteber değildir. Hacda dahi büyük hikmetler vardır. Hac edecek âdem bu farîzayı edâ şartından olan "zâd u râhile"yi yani azîmet ve avdetine muktezî hayvan kirasıyla yiyecek masrafını helâl maldan tedarik etmek için sûret-i meşrû'ada kâr u kisbe azimet[13] ve bu seyahat-i mübareke birçok halk ile görüşmek[14] vesilesiyle ahvâl u esrâr-ı zemaneye ve memâlik ve büldâna kesb-i vukûf ile tehzîb-i ahlâk eder. Tekebbürü tevazua, vahşeti müvânesete, gılzeti rikkate mübeddel olur. Görüşüp ihtilât ettiği milel ü akvâm-ı muhtelifenin etvâr u 'âdât ve mesâlikine kesb-i ilm [52] ü ıttılâ' eder. Ve eğer seyahat eden zât ehl-i ilm ü irfandan ise daire-i ilm ü ıttılâ'ı tevessü' ve derece-i fazl u kemâli bir kat daha te'âlî eder. Hiç seyahat etmemiş ve halk ile görüşüp ihtilât eylememiş bir insanın ekseriyetle mâhiyât ve hakâik-i mevzuât-ı zemaniyeden bîhaber kaldığı görülüyor. Haccın müştemil olduğu hikmetlerin biri dahi numûne-i rûz-ı mahşer olan Cebel'de [Arafat dağında] insanın ahvâl-i haşr u neşri tezekkür etmesi ve dünyanın her tarafından gelip bir noktada ictimâ etmiş olan muhtelifü'l-ecnâs din karındaşlarının hal ü şanlarına, memleketlerinin ahvâl-i hafiyye ve celiyyesine kesb-i vukûf eylemesidir.

Velhâsıl burada mücmelen zikr ettiğimiz erkân-ı diniyenin cümlesi yekdiğerinde olan hikmetleri teyîd edip hukûk-ı nev'-i beşerin vikâyesini ve mahlûkâtın her ferdine daire-i hikmet-i bâhire-i şeriat dahilinde temhîd-i erkân-ı hürriyet ve serbestî-i hakikiyeyi mütezammındırlar. Ve şu erkân-ı şerifenin devamını kâfil olan şey dahi hikmet-i cihaddır. Bu sebepten yani hıfz-ı erkâna kefâletinden nâşî rükn-i [53] sâdis add olunma-

13 Metinde "izzet" yazılıdır. [İ.K.].

14 Metinde kelime eksik yazılmıştır. [İ.K.].

mıştır. Şurût-ı sahîha ve mer'îyye-i şer'iyyesi tekemmül etmedikçe istimâl olunamaz.

Heyet-i müctemi'a-i İslâmiye bir fırka ve hizbin veyahut efrâd-ı nâsdan bir ferdin bu erkânı hedme kıyâm ve iade-i bağy u câhiliyetle ikâme-i şe'âir-i zulm u 'udvâna tesaddî ve her ferdin nefsine ve mal ve din ve ırzına emniyetini kâfil bulunan bina-yı hürriyet-i İslâmiyeyi tahrîbe sa'y ettiği görülür ise ibtidâ nesâyih-i mukteziye ifâsıyla hakka rucû'u teklîf olunarak eğer fi'l-hakika muntasıh olup da kavlen ve dinen şu heyet-i mübâreke meyânına duhûlü görülür ise teminât-ı kâfîyeye mazhar ve heyetle hemhâl olarak kâffe-i ahvâlde nâil-i nimet-i müsavat olur. Ve bu nesâyiha havâle-i sem'-i itibar etmediği ve fiil ü fikrinde ısrar ve temerrüdü görüldüğü takdirde bir asabiyyet ve bir garaz için değil mücerred Cenabı Hak tarafından her ferd-i mahlûka ihsan ve Cenabı şefaat-meâb-ı Hazreti Risâlet-penâhî cânibinden izah u beyan buyurulan nizâm-ı adalet-i ilâhiyenin vikâyesi ve emniyet-i umumiyenin hıfz u idâmesi maksadıyla heyet-i ictimâiye-i İslâmiyenin [54] ol fırkâ-i bâğiyeye karşı ilân-ı harb etmesi farîza-i cihadın şerâit-i esasiyesi cümlesindendir. İşte cihadın mânası budur. Şerâiti dahi ehl-i ilm ü irfana iyân, erbâb-ı cehl ü dalâlete nihândır. Emr-i cihad halife-i müslimîn nasarahu'r-Rabbu'l-mu'în hazretlerinin re'yine muhavveldir.

Bu kaziyyeyi siyer-i Hazret-i Resûle muttali ve ilm-i usûlde mâhir ve mütedalli' olanlar bilir. Halife olan zât-ı mukaddes rûy-ı zeminde bâğileri red ile zâlimi mazlûma tecavüzden men ve haysiyetleri muhafaza ve kâffe-i harekât ü sekenâtta evâmir-i ilâhiye ve nebeviyeyi sıyânet ve bi'l-cümle 'ibâd ve bilâda neşr-i emniyet ve asâr-ı bağy ü fesâdın kat' u imhâsına bezl-i ictihad eder. Bir zıll-i Yezdân ve seyf-i adâlet-i Hazreti Mennân'dır. Cenâbı Hak bununla şuûn-ı ümmeti ıslah ve sıyânet ve tekallübât ve hâdisât-ı kevniyede yine bununla sademât-ı mühimmeden muhafaza buyurur. İşte bu sebepten kendisine nush ile hidmet ve sadakat ibrâzı ve hile ile aldatıp hıyanet etmekten ictinâb ve mübâ'adet lüzûmu ve bi'l-cümle müslimînin livâ-yı nusret-iltivâ-yı hazreti hilâfet-penâhîlerine sığınıp evâmir-i seniyyesine münkâd ve mutî' olmaları şer'an vâcib ve Hazreti Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından ümmete hitâben "Kim emirinden mekruh kabul ettiği bir şey görürse ona sabretsin. Çünkü kim cemaatta tefrika çıkarırsa [55] cahiliyet ölümü üzre ölür"[15] emr-i celîli şeref-sâdır olmuştur.

• • • • • •

15 Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55, 56; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310.

Geçirdiğimiz sinîn-i maziyede ümmet-i İslâmiye ve heyet-i müctemi'a-i Osmaniye'nin zuhûr eden muhârebât-ı hâilede bezl-i nukûd ve emvâl ve techiz ettiği mühimmât ve ricâl erbâb-ı vukûfa hafî değildir. Hak emsâlinden saklasın, gavâil-i mühimme-i mezkûrenin zevâl u inkısâsından sonra velinimet-i bî-minnetimiz emîrü'l-müminîn hâmî-i havzâ-i din zıllullâh-i fi'l-âlemîn es-Sultanü'l-Gazi *Abdulhamid* Han eyyedehu'l-Melikü'r-Rahman efendimiz hazretleri bir azm-i müceddidâne ve hikmet ü siyaset-i cihân-pesendâne ile memâlik-i mahrûse-i şahânelerine târî olmuş olan zâyiât ve hasarâtı telâfi edecek tedâbîr-i hasene ve hekîmâne ittihazıyla gece gündüz bilâ fütûr ıslâh-ı memâlike ve imâr-ı turuk ve mesâlike ve tervîc u tevsî'-i umûr-ı ticarete ve temhîd-i kavânîn ve nizâmât-ı âdileye ve tebe'a ve zîr-i destân-ı hümâyûnlarının esbâb-ı refah ve istirahatlerinin tehiyye ve ikmâline ve neşr u tamîm-i maarif maksad-ı ulviyet-mersadiyle memâlik-i mahrûse-i şahânelerinin herbir cihetinde tesis ve teşkîl-i mekâtibe, inşâ-yı medâris ve cevâmi'a, tebcîl-i meziyyet-i ilm u irfâna ve bi'l-cümle düvel-i mütehâbbe ile tahkîm-i kavâid-i silm ü müsâfât ederek herkesle muamele-kârî ibrâzına ve kavâid-i mukarrere-i düveliyeyi maharet-i hârika-i siyasiyeleriyle muhafaza buyurmakla beraber hudûd-ı bilâd ve hukûk-ı 'ibâdı bir niyet-i hâlise ve sîret-i hamîde ile sıyânete [56] hakkıyla kıyâm buyurmuş ve kâffe-i tebe'a ve a'yân (?) şân-ı âlî-i hilâfet-penâhîlerine lâyık bir sûrette bezl-i meâsir-i birr u ihsân ile fâik-i emsâl ü akrân ve cihân-ı medeniyyette müşârun bi'l-benân olmuşlardır.

Hilafet ona münkad olarak geldi
Eteklerini fahr ile sürüyerek
Zaten hilafet onsuz salih olmaz
Onun da hilafetsiz salah bulması sözkonusu değil

beyitleri sanki şân-ı me'âlî-ünvân-ı cenâbı hilâfet-penâhîlerinde nazm u irâd edilmiştir. Zât-ı huceste-sıfat-ı cenâbı zıllullâhîleri muktezâ-yı imân ile tevâzua rağbet ve sıdk-ı burhan ile isbât-ı hüsn-i siyaset buyurmuşlardır. Zât-ı müeyyede-i hazreti hilâfet-penâhîlerinin serîr-i şevket-musırr-ı hilâfete şeref-bahş-ı cülûs olmalarıyla beraber seyl-i gavâil her taraftan hücum etmiş olduğundan mücerred re'y-i rezîn-i şahâne ve hüsn-i tedbîr-i mülûkânelerine inzimam eden maharet-i tâmme-i siyasiye ve akl ü fitnat-ı kâmile-i cenâbı tacidârîleriyle selâmet ve saadet-i mülk ü millete

muktazî esbâb u vesâili ikmâl ve techîz-i cünûd ve bezl-i nükûd ederek vak'-i gavâile ihtimam ve ateş-i harb u kıtâle nihayet ve duyûn-ı umumiyeye hüsn-i sûret verip merkez-i hilâfet ve saltanatı ve sâir bi'l-cümle memâlik-i şâhânelerini düşman tasallutundan kurtarmış ve memâlik-i mahrûse-i kîtî-sitânîlerinin bazı cihâtında zuhûra gelen iğtişâşât-ı dâhiliyeyi hikmet-i siyâset-i Felâtun-pesendâneleriyle [57] teskin ve izâle edip iade vü muhafaza-i asâyişe itina ile büyüklüklerini herkese tasdik ettirmiş ve zât-ı akdes-i mülûkânelerine muhtass olan hısâl-i hamîde ve mümtazelerine şaibe-i garaz u ivazdan hâlî ve hilye-i insaf u hakikatle mütehallî olan milel ü akvâm-ı ecânibi dahi âsnâ-hân ve ile'l-ân şu meslek-i sedâd-ı dindarâne ve hikmet-perverânede sebât ile veche-i himmet-i şahânelerini daima meâsir-i fâhire-i mezkûrenin i'lâ vü tezyîdi ve ibrâz-ı netâyic-i fiiliyesi cihetine matûf ve masrûf buyurmuşlardır. Sıfat-ı insafla muttasıf herbir âkılın ve hakka munkâd olan [her]bir fâzılın halife-i Habîb-i Hüdâ ve vekil-i Nebiyy-i müctebâ olan ol zât-ı ma'delet-simâtın evâmir-i seniyyelerine lüzûm-ı inkıyâdı tav'ân teslîm eyle[ye]cekleri gibi iddia-yı İslâmiyet eden her ferdin itaat-ı emîrü'l-müminîne vücûb-ı şer'î ve kat'î ile mükellef ve mecbur olduklarını dahi itiraf edeceklerinde şüphe edilmez. Nasıl şüphe edilir ki muktedâ-yı müslimîn olan eimme-i din ve sülehâ-yı sâlifîn şeriat-ı mutahhara-i Muhammediye bâki oldukça nizâ'ın ve imamet aleyhine hurûcun katiyyen haram olduğunu müttefikan beyan eylemişlerdir.

Sehl radıyallâhu anhu hazretleri buyurur ki: "Ferâiz ve vâcibât-ı diniyeden beş şey yani Cuma namazıyla hac ve cihâd ve ikâme-i hudûd ile fasl-ı ahkâm vücûd-ı sultan ile kâim olup onsuz hiçbirisinin icrâ vü îfâsı sahih olamaz". O halde bize [58] vâcib olan ancak imama itaat ve mahabbetle beraber mazhar-ı hayr u salâh olması da'avâtına muvâzabet eylemektir. Cenâbı Hak celle ve 'alâ hazretlerinin irâde-i ilâhiyesi yeryüzünde bir halife bulundurmasına taalluk ettikte ol halifeye âlem-i melekûtte bir sancak kurulup taraf-ı Hak'tan ona hil'at-i heybet iksâ buyurulur ve bu cihetle ol halife yeryüzünde ve nazar-ı halkta mehâb olmuş olur. İmam-ı zamanı tanımayan ve hak u itaatini itiraf etmeyen kimse ol hâl üzre vefat edecek olur [ise] itikâd-ı câhiliyet yani küfr ü dalâlet üzre ölmüş olacağından Cehennem azabına müstehak olur. Makrûn-ı icâbet bir duaya mâlik olsaydım onu salâh-ı bilâd u 'ibâda vesile-i mahz olan padişaha tahsis eyler idim. Mâdem ki eimme ve evliyaullâh radıyallâhu te'âlâ anhum ve bi'l-cümle 'uzemâ-i ümmet emr-i Bârî'ye ve şeriat-i Muhammediye'ye inkıyâden şu sûretle imama ta'zîm ve itaat etmiş ve itaat ve

mahabbetini ve kendisine dua-yı hayr u muâvenet lüzûmunu ve herkesi bu yola teşvik ve davet vücûbunu sûret-i katiyyede beyan buyurmuşlardır, bu yolun gayrı bir yola sülûk etmek ma'âzallahu te'âlâ dâ'î-i vebal ve herhalde mûcib-i gadab-ı Cenâbı Rabb-i müte'âldir.

Allah kimseyi doğru yoldan şaşır[t]masın.

İKİNCİ BÂB

[59] Nur-ı hakikat bu sûretle müncelî ve minhâc-ı fevz ü selâmet herkese zâhir ve celî olduktan sonra zamanımızda bazı ahlâk-ı fâside erbâbının ağrâz-ı zâtiyelerine tebe'iyyet ve emrâz-ı diniyelerine mağlûbiyet ve meârib-i hasîselerine mutâva'atla meslek-i istikamet ve şeriatten ve daha doğrusu fazilet-i insaniyetten inhirâf ve tebâ'üdle bir takım makâsıd-ı fâside kovalıyarak ve efkâr-ı sakîme besleyerek ümmet-i Muhammed'in büyüğünü, küçüğünü, asîlini, vadî'ini, hakikatsiz bir takım akvâl-i bî-meâle mâil ve gürûh-ı cühhâl-i bî-idrâke dâhil ve nef' u zararlarını tefrîk ü idrâkten âciz, mefâsid ve mesâlihi temyîze gayrı muktedir, ittisâl ve inkıta'dan bî-haber zannedip bu zu'm-ı fâsid ve itikad-ı kâsidle kendilerine nâsıh süsü ve hayır-hâh rengi vererek esas maksadları olan tefrîk u ifsâd-ı müslimîn ve efrâd u a'yân-ı milletle hazreti emîrü'l-müminîn arasına ilkâ-yı şerâre-i mekr u kin uğrunda bezl-i nukûd u emvâle ve kendi akl-i kâsırlarınca neşr u tertîb-i akvâl ile tevzi-i evraka ihtimam edip güya sa'y u kûşişle ahlâk-ı fâside erbâbının akl u idrâki selb ve kendi taraflarına cezb ü celb ile matbuât ve neşriyâtlarını kizb u dalâlete vesile [60] ve âlet ederek makam-ı mukaddes-i hilâfete mücerred bühtân ve iftira tarîkiyle isnâd-ı me'âyibe ve kendi ahlâk-ı fâsidelerini tasvir ile Cenabı Hakk'ın âlem-i gaybda me'âyibden tathîr ve tenzih buyurmuş olduğu zât-ı mukaddese 'azv u isnâda ve tezvîrât-ı bâtıniyyeleri gayret-i zâhiriyyeleriyle bu ümmet-i necîbiyyeye tesir ettirmeye muvaffakiyeti temenni ederler. Zehî fikr-i bâtıl ve zehî hayâl-i muhâl.

Bunların hâmî-i ümmet ve sahib-i şeriat sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin "Kim bir adamın etrafında toplanmış iken size gelir ve asanızı [güç ve kudretinizi] kırmak isterse onu öldürün"[16] hadis-i şerifinden

• • • • • •

16 İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, VIII, 960; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, IV, 199.

haberleri yok. Bir de fehm-i sakîmleri icâbınca Nebiyy-i zî-şân hazretlerinin ashâb-ı kirâmı beyninde cereyan etmiş olan husûsâtı kıyas tarîkiyle îrâd edip bununla güyâ ibâdullah ile halife-i Cenâbı Resulullah arasına fesâd düşürmesini isterler. Heyhât! "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmeyi murad ediyorlar; halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamakta musırdır" [Tevbe, 9/32]. Nihâyetü'l-emr netice-i mesaileri mahz-ı hüsrân ve herbir lâf u güzâfları sırf hezeyân olan bu şirzime-i bâğiye ve fi'e-i tâğiyenin neşr ettikleri risâleler, ittihaz ettikleri vesileler hep makrûn-ı haybet ve rehîn-i dalâlet olmuştur. Kulûb-ı müslimîn cadde-i şer'-i mübînden kıl kadar inhirâf etmez, emîr ve halifelerine olan sıdk u ihlâsta her vakit sâbit-kadem olup gözleri böyle hayâlât-ı bâtılaya [61] bakmaz, fikirleri aldatmaz. Hakk celle ve 'alâ buyurmuştur ki: "Allah müfsitlerin amel ve işini ıslah etmez" [Yunus, 10/81]. Ve yine buyurmuştur ki: "Allah hainlerin mekr ü hilesini başarıya ulaştırmaz" [Yusuf, 12/52]. Ve hamden lillâhi te'âlâ her vakit sırr-ı âyet-i "Ona bir tuzak kurmak istediler fakat biz onları daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna düşürdük" [Enbiya, 21/70] ile taht-gâh-ı sultan-ı muvahhidîn mahfûf ve mahfûz bulunmaktadır.

Erbâb-ı fesâd ve ehl-i tezvîr ü inâd ise meydan-ı hızlân u tafra-furûşîde hâl u kâlleriyle bazan garbda izhâr-ı fesâd ve bazan de şarkda türrehât ve bazıları da bâtılı hak sûretinde gösterip halkı aldatmağa gayret ve bâtılın bazı umûrda nazar-ı nâkıdîn ve nezd-i ehl-i yakînde hakka bi'l-iltibâs ile şekkin yakîne gâlib geldiğini zan etmekte ve kendi kendilerini şu suretle aldatmaktadırlar. Bilmezler ki hiçbir hamiyyet-i İslâmiye ve hiçbir gayret-i vataniye sahibi şân u şevket-i İslâmiyenin teşettüt ve inhitâtını istemez, satvet-i Osmaniyenin tenezzül ve tezelzülünü asla arzu etmez. Zaman-ı ma'delet-nişân-ı hümâyûnlar[ın]da kebîr u sağîr, ve zîr u hakîr herkesin hukuk ve tasarrufâtta nâil-i nimet-i müsavat olduğunu ve heyet-i ictimâiyye-i İslâmiyenin müstağrak-ı deryâ-yı evcâ' u âlâm olan bir hasta halinde iken imam-ı hümâm ve halife-i vâcibü'l-ihtirâmının devâhâne-i hikmetinden aldığı ilaç ile gözleri açılarak iktisâb-ı ber' u sıhhat ve iade-i şân u kuvvet eylemiş bulunduğunu bilmeyen kimesne [62] yoktur. Ol halife-i a'zam ve tacidâr-ı müfehham bir ulûvv-ı himmet u sümüvv-i fikr u reviyyetle saadet ve selâmet-i ümmeti mûcib olan esbâb u vesâilin ittihâz ve istikmâline gece gündüz nasb-ı nefs-i ihtimam buyurmuş, meâsir-i 'âliye ve hasâil-i ber-güzîde vü hamîdeleri ise ihâta-i fikirden efzûn ve dâire-i kayd u ihsâdan bîrun bulunmuştur. Hakâyik-i ahvâle im'ân-ı nazar eden erbâb-ı akl u insafa sorulsa ol zât-ı hilâfet-simâtın

bir dindar-ı sahib-i temkîn olub taassub ve gılzet-i cahilâneden, buğz u kinden müberrâ ve ahlâk-ı âdile ve fâzıla ile müzeyyen ve müvaşşah olduğunu itiraf ederler. Zât-ı akdes-i hümâyûnları acelesiz, müteennî ve ef'âl-i hasene ve akvâl-i müstahseneye mâliktirler. Hemîşe ukalâya mahabbet, fuzalâya meyl ü rağbet buyururlar. Tab'-ı mukaddes-i hümâyûnları son derece kebîr ve 'alî olduğu halde aslâ tekebbüre meyl ü tenezzül buyurmaz, hazâkat-i sem'a mâlik oldukları halde akvâl-i kâzibeye hiç kulak vermez.

Cenâbı Hakk'ın mansıb-ı emâret ve saltanatı kendilerine lâyık gördüğü padişahân-ı zî-şân hazarâtının dîrîne-i (?) mülûkâneleri olduğu vechile daire-i saltanat-ı uzmâları dahi âlim ve câhili, nâkıs ve kâmili câmi' olup herkesi bir derece ve menzilet-i mahsûsa ile mukayyed buyurup âlimi mutazarrır edecek derecede câhilin [63] rif'atine, âkil-i sâdıkın hürmetini tenkîs edecek raddelerde bayağı gâfillerin i'tilâsına meydan vermezler. Bu hususta ibrâz buyurdukları hikmet-i idare-hikmette kisrâ-yı Arab ünvanını almış olan halife-i hâmis Muaviye radıyâllahu te'âlâ anhu hazretlerinin hikmet-i idare ve siyasiyelerine pek ziyade müşâbihdir. Halife-i müşârun ileyh hazretleri asrında efdal u a'lem-i ulemâ-yı Arab olan Ahnef b. Kays, Muhammed b. el-Eş'as ile birlikte huzur-ı halifeye duhûl ile nâil-i şeref-i müsûl olmak üzre Hazreti Muaviye'nin kapısında muntazırlar iken Muhammed b. el Eş'as nasılsa Ahnef'e müsâbakatla huzûr-ı halifeye dâhil oldu. Halife bu hali görünce Ahnef'e hitaben "vallâhi ben Muhammed'in senden evvel huzûruma girmesine emr u müsaade etmedim, herhalde sizin ondan evvel girmenizi isterim, ben zimamdâr-ı umûrunuz olduğum gibi ümmeti âdâb-ı hasene ile te'dîb etmek ve herkese derece-i kadr u menziletini göstermek dahi bana âittir" dedi. Hazır münasebet var iken şunu da arz edelim: Rebî'-i rahmetullâh halife-i Abbasî Mansûr'un akraba ve taallukâtından birisinin bir nahiyeye yakınını yine Mansûr'dan rica ve istirham edince Mansûr der ki: "Bu âdemin bize karâbeti cihetiyle vâkıa emvâl u in'âmımızda hakkı vardır fakat müslimînin mal ve ırzlarında hiç hakkı yoktur. [64] Biz memuriyetleri erbâb-ı istihkâk ve kifâyete veririz, öyle hâtır ve gönüle hürmet ve riâyet için tevcih etmeyiz, karâbetin dirâyete tercihini münasip görmeyiz. Kifâyet ve fazilet sahibi bulduğumuzu a'mâlimize bu vaz'ı hâiz olmayanları da emvâlimize teşrîk ederiz, akrabamızdan dolayı halka i'tizâr etmekten kendimizi pek ziyâde sakınırız".

Velinimet-i a'zam ve halife-i müfehham efendimiz hazretleri dahi aynı bu hikmetlerle muttasıf ve bu şîme-i 'âlîye ile müzeyyendirler. Tebe'a ve

re'âyâ-yı şahânelerinin mekâdîr ve derecâtını ârif olup kendi irfân u adâlet-i celîle-i mülûkâneleri iktizâsınca herkese muamele ve gadab halinde ibrâz-ı hilm ve esnâ-yı mülâkatta izhâr-ı beşâşet u inbisât buyururlar. Re'y-i 'âlî-i hümâyûnları gâyet metin ve rezîn olup kelâm-ı güher-nizâmları pek latif ve hakikaten mülûk-ı kelâm denmeye sezâdır. Mekârim-i ahlâk ve sadâkât u nafakât-ı hümâyûnlarının hadd ü pâyânı yoktur. Cebr-i [celb-i ?] kulûbu severler. Hafâyâ-yı ahvâl-i re'âyâya ihâta ve vukûf-ı şahâneleri kötülere daima bâ'is-i havf u hirâs, ehl-i sabr u tahammüle sebeb-i lütf u istînâs olup evkât-ı şerifelerinin her saati ve saat-i mübârekelerinin her dakikası terakki-i maârif ve izhâr-ı âsâr-ı nâfi'a ile ıslâh-ı ahvâl-i mülk ü millete masrûf, ve zât-ı pey[g]amber-[65]sıfat-ı mülûkâneleri eşrâf ve hâmî-i etraf olmağla marûf olup hukuk-ı ibâdullâhı muhafaza ve sıyânet ve hukukullâha riayet hususunda sâni ve müdânîleri yoktur.

Hiçbir zamanda inkârı kâbil olmayan ve lisân-ı şükr ü mefharetle zikr u yâd olunmaya sezâ bulunan şu sıfât-ı celîle ve mübârekeyi perde-i hıyanetle setr u ihfâ ile icâd u isnâd-ı me'âyibe çalışan ehl-i tezvîr u fesâdın redd ü tenzîf-i akvâl-i bî-meâllerine aklâm-ı erbâb-ı hakikat, lisan-ı ehl-i nasfet her vakit amâdedir. Vücûd-ı bihbûd-ı hümâyûnları bu devlet ve millete hayr-ı mahz olan zât-ı kerrûbî-sıfât-ı hazreti zıllullâhîlerinin min 'indillâh muttasıf oldukları sıfât-ı 'âliye vü mahbûbe ve siyer-i hasene vü merğûbe-i mülûkâneleri herkesin can u gönülden niyet ve mahabbet-i hâlisa ile südde-i seniyye ve mübârekelerine rabt-ı kalb etmesini sahîhan icâb ettirmiştir. Nasıl icâb ettirmesin ki hamden lillâhi te'âlâ her vechile müstecmi'-i evsâf-ı ber-güzîde ve câmi'-i hısâl-i hamîde, hâiz-i kemâlât-ı pesendîde olmağla âlemde teferrüd buyurmuşlardır.

İmdi şaşaa-i envâr-ı bedâheti hayret-sâz-ı 'uyûn-ı cihâniyân olan bunca mehâsin ve mezâyâ-yı 'âliye ve sâbite-i cenâb-ı tacıdârîleri sâha-i fahr u mübâhâtı tezyîn edip dururken mu'rız-ı (?) le'îmin tarîk-i hakk u istikametten inhirâf ile mânend-i şeytân-ı racîm isti'mâl-i [66] mekr u desâise kıyâm ve güneş kadar zâhir ve bâhir olan mehâsin ve fezâili ketme ve kabulü nezd-i erbâb-ı insâfda muhâl olan bir takım delâil-i vâhiye ve fâside îrâdiyle ibâdullahı idlâle ikdâm ettiğini gören herbir mümin-i pâk-vicdânın o misillü iman ve vicdandan ârî bir müfsidin sahîfe-i kizb u durûğ üzre nakş ettiği tezvîr u iftiralara kapılarak tebe'iyyet etmesi şöyle dursun selâmını bile almakta Cenâbı Hak'tan ve Resûl-i Ekrem'inden haya etmesi tabiîdir. Allah te'âlâ buyurdu: "Islah et, müfsidlerin yoluna tabi olma" [Araf, 7/142]. Masdar-ı envâr-ı hikmet olan Hazreti Fahr-ı kâinât aleyhi etemmü's-selâm ve efdalü's-salât efendimiz buyurumuşlardır ki: "Men

ğaşşenâ fe-leyse minnâ". Mazmûn-ı şerifi "Bâtılı hak sûretinde göstermekle bizi aldatmaya çalışanlar bizden değildirler"[17] demektir. Böyle bir âdeme muvafakat, her yaptığına sükût ve iğmâz-ı ayn eden kimse dahi gaşşâş u hud'a-kâr add olunur, zir[a] bu gibiler tohum-ı fesâd ve desîse saçmağla mestûrâne ve sâkitâne îrâs-ı zarar u ziyana sa'y edenlerdir

Kâtelehumullâh [Allah onları yok etsin], menfaat-ı husûsiye ve me'ârib-i şahsiyyelerini umûmun ızrârında arayan bu kabil hazelenin kuracakları dâm-ı tezvîre yine kendileri düşerler. "Kötülük peşinde olanın hilesi ancak kendine döner" [Fâtır, 35/43]. Dinine, [67] vatanına mahabbeti olan her ferd tebe'a-i şahânenin velinimet-i bî-minnet ve halife-i 'âlî-menkabet efendimiz hazretlerine kemâl-i mahabbetle inkıyâd ve âsâr u ahbâr-ı seniyyelerini lisan-ı şükr ü mahmedetle yâd ve onun sevdiklerine ve istediklerine meyl ü rağbeti itiyâd edip eslâf-ı mehâsin-ittisâf-ı ümmete bi'l-iktidâ evâmir-i celîle-i Seyyidü'l-mürselîne imtisâl ve tebe'iyyet eylemesi şer'an ve aklen vâcibdir. Zikrini fâideden hâlî görmediğimiz bir cümle-i muhtasarayı şuracıkta îrâd edelim: Feth b. Hakan halife Mütevekkil'in huzurunda oturmuş olduğu bir zamanda kurenâ-yı halifeden elbise ve etvârında âsâr-ı zerafet nümâyân olan birisi dahi huzura dahil oldukta Mütevekkil Feth'e hitâben: "Ben bunu seviyorum sen dahi seviyor musun?" deyince Feth "Yâ emîre'l-müminîn, ben senin her sevdiğini sevmem belki her kim ki seni sever, senin bildiğin olsa olmasa ben onu severim" dedi. İşte şâibe-i nifâk u şikâktan berî olan ihlâs-ı mücerred böyle olur. "Sultan zıllullah/Allah'ın gölgesidir. Kim onu aldatırsa dalâlete düşer, kim ona nasihat eder/ona samimi davranırsa hidayete erer"[18] hadis-i şerifinin ahkâm-ı münîfesine tatbîk-i amel u hareket böyle olur, emîre sıdk u ihlâs ile nasihat ve arz-ı vâcibe-i hürmet ve onun malumatı olsun olmasın hayr-hâhlarına mahabbet etmek böyle olur. Müstağnî-i izahtır ki gerek halife-i [68] a'zam ve tacidâr-ı mu'azzam efendimiz hazretlerinin ve gerek âbâ vü eslâf-ı 'izâm-ı me'âlî-ittisâm-ı hümâyûnlarının millet-i İslâmiye ve memâlik-i mahrûsa-i şahânelerine hasr u ta'dâd haricinde olan celâil-i ihsân u in'âm-ı zînet-bahş-ı sahâyif-i tarih ve menkûş-ı levha-i havâtır olduğu gibi teşyîd-i erkân-ı din ve ihyâ-yı devlet-i İslâmiye ile esasını tahkîm ve temkîn ve tevsî'-i daire-i hürriyet ve vaz'-ı kavâid-i medeniyet gibi meâsir-i Endülüsiyye ve Abbasiye'yi bütün bütün hâtırlardan çıkaracak a'zam-ı âsâr-ı hayriyeye muvaffak olmuş bulunan işbu aile-i kerîme ve tâhire-i Osmaniye'nin elhak şîme-i iffet, kuvve-i di-

[17] Müslim, İman, 164; Ebu Davud, Büyû', 50.

[18] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 19 (7378); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 5 (14583).

yanet ve çok yerlere ibrâz-ı şecaat misillü evsâf-ı 'âliye ve mülûkânede dahi nazîr u misîlleri görülmemiştir. Tecevvülât-ı şuûn-ı âleme vâkıf olanlarca bedîhî ve şehâdet-i tarih ile de müsbet olduğu üzre âlem-i kevn ü fesâdda zuhûr-ı gavâil ile tağayyur-i ahvâl-i düvel ü ümem tâ devr-i Adem'den beri cârî olan ahvâl-i tabîiyyeden bulunduğu müsellemdir.

Şu halde vukû'u tabiî ve herkesce müsellem olan bir hâdise ve gâilenin zuhûrunda sahib-i azm-i metin olan dühât-ı ricâl ol hâdise ve gâilenin cism-i devlet ü millette açmış olduğu rahneleri yavaş yavaş ve kemâl-i hazâkat u maharetle kapatıp [69] hakîmâne bir sûretle telâfî-i mâ-fât ederler. Vekâyi'-i maziye ve zâilenin icâb ettirmiş olduğu bazı gûna müşkilâtın dest-i hikmet-peyvest-i mülûkâneleri ile bertaraf edilmesiyle terakki-i sanâyi' ve ticarete ve istikmâl-i esbâb-ı mamuriyete taraf-ı müstecmi'u'l-mecdi ve'ş-şeref-i hazreti zıllullâhîden masrûf buyurulagelen mesâi ve ikdâmât-ı mevfûre ve meşkûrenin semerât ve netâyic-i fiiliye ve bedîhiyyesi olmak üzre memâlik-i mahrûse-i şahânelerinin her ciheti lehü'l-hamd bir gülzâr-ı mamuriyet ve bahar-ı me'nûsiyyet halini almıştır.

İmdi milletin her ferdine vâcib ve belki farz olan şey ol şehriyâr-ı 'âlîtebâr hazretlerinin rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı hümâyûnları dairesinde tezyîd-i esbâb-ı terakkiye elden geldiği kadar bezl-i makderet ve erbâb-ı kizb u hasede dahi izhâr-ı nefret edip güftâr-ı nâ-hemvârlarına aslâ iltifat etmemek ve hüsn-i ihlas ile emîrü'l-müslimîn ve halife-i Resûl-i Rabbi'l-âlemîn, hâmî-i din-i mübîn nasarahü'l-Melikü'l-mu'în efendimiz hazretlerinin kâffe-i evâmir-i seniyye-i hilâfet-penâhîlerine itaat ve inkıyâd ve dest-i niyâz u inâbeti bârigâh-ı icâbete ref' ile vücûd-ı âlem-sûd-ı hümâyûnlarının ile'l-ebed serîr-ârâ-yı şevket u şân ve hâdisât-ı kevniyeden mahfûz u masûn ve bi'l-cümle bed-hâhân-ı şahânelerinin karîn-i kahr u hızlân olmaları [70] da'avâtı bi-hulûsi'l-cenân edâ etmektir.

Malumdur ki ümmetin esbâb-ı ittihad ve ictima'ından emeller munkatı' ve vesâil-i teşettüt ve tefrikanın hâsıl ve müctemi' olduğu bir zaman-ı dehşet-resânda Hak celle ve 'alâ hazretleri işbu ümmet-i merhûmeye merhameten ve Habîb-i ekremi sallallâhu ve sellem efendimiz hazretlerinin uluvv-i şân-ı Cenâbı risâlet-penâhîlerine hürmeten imdâdât-ı kudsiye ve teyidât-ı Rabbâniyesiyle halk u teyid buyurduğu âl-i Osman nasarahumu'r-Rahman hazarâtından gelen ümerâ-yı müminîn ve muktedâ-yı ehl-i yakîn efendilerimizin azm u savlet-i cihângirâneleriyle bâd-ı hazân-ı tefrikaya uğramış bulunan gülzâr-i ümmet ez ser-i nev iktisâb-ı tarâvet ü letâfet edip duçâr-ı vehn u zaaf olmuş bulunan kuvâ-yı ittihadiye-i İslâmiyeyi bir noktaya cem' u telif ile şevket ve savlet-i İslâmiyeyi ih-

yâ vü tezyîd, şeriat-ı garrâ-yı Muhammediye'yi muhafaza ve teyid buyurmuştur. Selâtîn-i âl-i Osman radıye anhumü'l-Mennân hazarâtının Haremeyn-i Şerifeyn'e olan hidemât-ı cesîme ve meşkûreleri ve şark u garbda ihyâ-yı şeriat ve sünnetle imha-yı âsâr-ı bid'at u dalâlete masrûf olan himem-i diyânet-tev'em-i şahâneleri elhak misîl ü nazîrden azâde olup cümleleri hil'at-i girân-baha-yı hilâfet-i kübrâ ve imamet-i uzmâ ile mümtâz [71] ve ayn-ı inâyet-i nebeviyye ile melhûz ve teyidât-ı Rabbaniye ile ser-fîrâz olmuşlardır. Allah te'âlâ buyurdu: "Müctemian Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve tefrikaya düşmeyin" [Âl-i İmran, 3/103]. Ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurdu: "Men etâ'anî fe-kad etâ'allah..." hadis-i sahîhinin medlûl-i şerifi "Bana itaat eden Allah'a itaat ve bana isyan eden Allah'a isyan, ve emîrime itaat eden bana itaat ve emîrime isyan eden bana isyan etmiş olur"[19] demektir. Bu babda vârid olan âyât-ı şerife ve ehâdîs-i münîfe pekçok olup medâr-ı icmâ'-ı ümmet ve bâdî-i nizâm-ı millet olan esaslar dahi bunlardır

Cenâbı Hak hikmet-i hafiyyesine mebnî ezmine-i kadîme ve ahîrede zümre-i müminîni ilkaât ve taarruzât-ı ağyârdan, ir'âcât-ı füccâr-ı bedger[den] vârid olan [mesâibden] asla hâlî bırakmamıştır. Erbâb-ı bağy u inâd dâima dünyada icâd-ı fesâd ve teştît u tefrîk-i kulûb-ı mü'ellefe-i 'ibâda sâ'î oldukları ve bundan maksadları dahi bu gibi teşettüt ve tefrikalarla şevket-i İslâmiyeye îrâs-ı zaaf etmek, din-i mübîni kuvvetten düşürmek ve şîrâze-i ittihad-ı ümmeti bozup düş[m]en-i din elinde cem'iyyât-ı muhtelife ve müteferrikaya ayırmaktan ibarettir. Erbâb-ı ittılâ'a hafî değildir ki [72] bu kabîl müdahalât-i muzırra nev'inden olarak bazı ecânibin icrâ-yı ağrâz-ı asliye ve hâinânelerine vesile olmak üzre sûret-i dostânede bazı memâlik-i İslâmiyeye ibtidâ bir heyet-i ticariye gönderip tarîk-i müdahele ve taarruzu şu sûretle teshîl ettikten sonra memâlik-i mezkûreye istilâ ve ahalisini envâ'-ı tazyikât-ı takât-fersâ ile giriftâr-ı ezâ vü cefâ ederek ellerinde buldukları altun ve gümüşleri gasb ile kâğıda tahvil ettiler. Silahlarını müsâdere ile hiçbir müslimin elinde silah denecek bir şey bırakmadılar, azizlerini zelîl, büyüklerini tahkir, ulema ve 'uzamâlarını hedef-i tîr-i ihânet eylediler. Milel-i sâirenin dahi buna benzer muamelâ[t]-i 'anîfeyi dünyanın şark[20] ve garbda icrâ ve husûl-i maksada vusûl için her tarafa tohum-ı fesâd saçarak ferd ü efrâd-ı ümme[t]i daire-i ittihad ve ittifaktan çıkarmaya teşvik ve iğrâ eylemekte bulundukları görülüyor. Dev-

19 Buharî, Ahkâm, 1; Cihâd, 109; Müslim, İmâre, 32, 33, 34; Neseî, Bey'at, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 244, 252-253, 270, 313, 342, 386, 416, 467, 471, 511.

20 Bu kelime iki kere yazılmıştır. [Z.S.].

let-i Aliyye-i Osmaniye ve İslâmiye ise hikmet u ferâset ve mevki' ü zamana muvafık bir siyasetle zâhiren ve bâtınen bu gibi müşkilâtın def' u izâlesine sâ'î ve mukaddim bulunduğu müsellem-i yâr u ağyârdır. Makam-ı hilâfet-i 'uzmâ ve imamet-i kübrâ ki her ne meşreb ve tarikat, herhangi meslek ve mezhepte bulunursa bulunsun bi'l-cümle tavâif-i müslimîn ve sunûf-ı muvahhidînin merci'-i meşrû'-ı yegânesidir, Cenâbı [73] Hakk'ın mahzâ lütf u keremi ve ihsân-ı bî-pâyân-ı ilâhîsi ve işbu ümmet-i merhûme hazreti râyegân buyurduğu merâhim ve eltâf-ı samedâniyesi eseri olmak üzre ol makam-ı mukaddes işbu asr-ı mübârekte takva ve adaletle muttasıf, ahlâk-ı kerîme-i peygamberî ile mütehallık, kâffe-i müminîne celb-i hayr u saadete, vak'-i şerr u mekîdete, bezl-i re'fet ü merhamete, tazîm-i evliyâya, tekrîm-i sülehâya râgıb, i'lâ-yı kelimetullâh ile ihyâ-yı sünen-i seniyye-i Resûlullâh'a fart-ı gayret ü himmetle sâ'î, teyîd-i ahkâm-i şer'iyye ile beraber mücerred insaniyete bir hidmet olmak fikr-i 'âlîsiyle silm-i umumînin devamını dahi tâlib, Nebiyy-i a'zam ve vârisîn-i mükerremleri mesleğine sâlik olarak haktan zerre kadar ayrılmaz, icrâ-yı adalette levm-i lâimden çekinmez, refah ve 'usrette Mevlâ'sına mütevekkil, "gayz u kinlerini yutarlar ve insanları affederler" [Al-i İmran, 3/134] zümre-i mübârekesi cümlesine dahil, re'fet u merhameti umuma şâmil, ihsânât u in'âmât-ı cezîleleri kâtıbe-i ümmeti müştemil, hukuk ve levâzım-ı hilâfet-i Muhammediye'yi hakkıyla ve vüfûr-ı nush u takva ile mü'eddî, evâmir ve nevâhîde menhec-i sedâd u istikamete sâlik bir padişah-ı 'âlî-tebâr ve tacidâr-ı adâlet-şi'âr ile müzeyyen buyurmuştur.

Cenâbı Hakk'ın ümmet-i Muhammed'e mahz-ı ihsânı olan işbu zât-ı mukaddeseye itaat ve inkıyâd her müslime farz-ı ayndır [74] ve bu farîzadan her müslim ahirette mesuldür. Kim ki onu mülk ü devlette ğışş ile aldatmağa çalışır Peygamber'i ğışş etmiş ve Resûlullâh'ı aldatmış sayılır ve müslimîn arasına fesad düşürmek kasd-ı hâinânesiyle hakâyık-i diniyeyi mevâzı'-ı asliyesinden tahrîf[e][21] cüret edenler dahi ehl-i dalâletten ma'dûd olurlar. Peygamber-i zî-şânımız aleyhi salavâtullahi ve selâmuhu efendimiz hazretleri şeriat-ı garrâlarını vâzıh ve mükemmel ve duhûl-i dalâlet ü bid'atten münezzeh ve masûn olarak ümmete terk ü tevdî' buyurdular. Binaenaleyh ahkâm-ı sahîha-i şer'iyyeye mutâbık göreceğimiz herbir hükm ü emre imtisâl ve ittiba etmek ve ona muhalif göreceğimiz herbir re'y ü hükmü redd ü tezyîf eylemek vazife-i diniyemiz iktizâsındandır. "Zalimlerden gayrısına adavet yoktur" [Bakara, 2/193], "Ve Allah müttakilerin velisidir" [Câsiye, 45/19].

• • • • • •

21 "Tahrif" kelimesinden sonra muhtemelen eksik yazılmış bir kelime daha var. [İ.K.]

HÂTİME

İmametin meşrûiyyeti, hilâfetin sübûtu, emâretin halk üzre vücûbu yani Kitab ve sünnet ve icmâ'-ı ümmetin hükm ü beyanları üzre her müslimin kendini imama tâbi görmesi ve ol tâbi'iyyeti kendine vâcib bilmesi umûr-ı malûmedendir. Hükm-i Kitab ise "Allah'a itaat edin, Resul'e itaat edin ve sizden ulü'l-emre itaat edin" [Nisa, 4/59] âyet-i kerîmesindeki emr-i celîl-i [75] ilâhîdir. Sünnet dahi şâri'-i a'zam salla[llâhu] aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin civar-ı rahmet-i Rahmân'a esna-yı intikal–i risâlet-penâhîlerinde Muhâcirîn ve Ensâr'dan olan sahâbe-i kirâm radıyallâhu anhûm ecma'în sakîfe-i Benî Sâ'ide el-Hazrecî'de bi'l-ictimâ cümleleri müttefikan dediler ki: Biz Hazreti Seyyidü'l-mürselîn aleyhi salavâtü Rabbi'l-âlemîn efendimizden "Kim, nefsi üzerine imamı görmeden vefat ederse cahiliyet ölümü ile vefat etmiş olur"[22] hadis-i şerifini istimâ' eyledik, binaenaleyh bir günümüzü bile imamsız geçirmekliğimiz câiz olamaz. Bundan istidlâl olunur ki imamı hak bilmeyen ve ona tebe'iyyet etmeyen kâfir olur. İcmâ'-ı ümmet dahi bi'l-cümle sahâbe-i kirâmın müctemi'an ve müttefikan hilâfet-i Ebu Bekir radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerini kabul edip hiçbirisinin inkâr ve muhalefette bulunmamasıyla sâbittir. İşte şu berâhîn-i sahîha ve vâzıha ile imamı hak bildikten sonra mülküne fitne ve fesad düşürmek, tebe'asının fikrini bozup tarîk-i itaat ve istikametten ayırmak sûretiyle ğışş etmeğe, aldatmağa, aleyhine hurûc etmeye sa'y edenler İslâmiyet'te ihdâs-i bid'at u dalâlete çalışan ehl-i ilhâddan sayılırlar ki ne'ûzu billâh fâsikînden bin kat beterdirler. Bu gibilerin zu'm u te'vîl-i bâtıllarınca kendi kavl u zehâblarının hâşâ sümme hâşâ ahkâm-ı şeriate müraccah olduğunu mutekid bulundukları için

.....

22 İbn Hibban, X, 434; ayrıca bk. Buharî, VI, 2588; Müslim, III, 1476, 1477.

kâfir olduklarından kendilerini [76] maksad-ı fitne-cûyânelerine vusûlden men ile binâ-yı mefsedetlerini yakmak ve mahv u tefrîklerine gayret etmek âtîdeki hadis-i şerif delâletiyle her müslime vâcibtir. Sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu: "E terğebûne 'an zikri'l-fâcir...". Mazmûn-ı şerifi: "Fâsıkı zikr etmekten imtinâ mı ediyorsunuz? Fâsıkı ef'âl-i zemîmesiyle zikr ediniz ki halk ondan hazer etsinler"[23] demektir. İmamı hak ve vâcib görmeyenler ise *Temhîd* ve buna mümâsil birçok kütüb-i mutebere-i akâidde mansûs olduğu üzre ne'ûzu billâh kâfir olurlar. İmamın emrine adem-i itaatle kulûbu ondan tenfîre çalışmak ve aleyhine hurûc etmek ma'âzallâh isyan ve bid'ati mûcib olduğuna Muhammed b. Selâm b. Abdurrahim b. Zeyd el-Kummî'nin herbiri gazve-i Bedir'i müşahede ve hadisi bizzât Hazreti Fahr-ı risâletten istimâ' buyurmuş olan bir ya iki sahâbe ile görüşmüş kırk nefer ecille-i tâbi'în radıyallâhu anhum ecma'în hazarâtından rivayet ettiği "Seb'un mine'l-hüdâ ve fihinne en-necâtü..." [77] hadis-i şerifi delîl-i vâzıh ve nefs-i kâtı'dır. Bu mu'an'an hadis-i şerif-i nebevînin mazmûn-ı hakikat-nümûnu budur: "Yedi şeyde size hidâyet ve necât vardır. Bunlardan ayrılan cemaatten yani İslâmiyet'ten ayrılmış olur. Ehl-i kıbleden olan bir kimse aleyhinde küfr ü şirk ü nifâk şehadeti etmeyiniz, esrâr-ı bâtıniyyelerini Allah'a bırakınız, ehl-i kıbleden vefat edecek bir kimsenin cenaze namazını terk etmeyiniz, salavât-ı hamse ile Cuma namazını cemaatle ve herbir imama iktidâ ile edâ ediniz, sâlih olsun fâcir olsun herbir halife ile beraber cihad ediniz, cihadınızın sevabı size, onların da günahı kendilerine âittir. Size cevr etseler bile imamlarınızın üzerine kılıçla hurûc etmeyiniz, salâh ve âfiyetleri için dualar ediniz, aleyhlerine bedduada bulunmayınız, hevâdan yani hakkın gayrı olan şeylerden mücânebet ediniz, zira onun evveli de âhırı de bâtıldır."[24] Diğer bir hadis-i şerifde dahi "Bana itaat eden Allah'a itaat ve bana isyan eden Allah'a isyan, ve emîrime itaat eden bana itaat ve [78] emîrime isyan eden bana isyan etmiş olur"[25] buyurulmuştur. Cenâbı Mustafa ve serhalka-i erbâb-ı ıstıfâ sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri ahvâl-i ümmeti bildikleri gibi herşeyi bildirmek için meb'ûs Nebiyy-i ekmel olduklarından Hak'dan gayrı bir şeyi buyurmazlar idi. Emâretin nefy u ihmâli ahkâmın nefy u ta'tilini mûcib olacağını bilmemek ol hazret için kâbil olabilir mi?

• • • • • •

23 bk. Heysemî, *Mecma'u'z-Zevaid*, I, 149; Taberanî, *el-Mu'cemü's-Sağir*, I, 357.

24 Kaynağı bulunamadı.

25 Buharî, Ahkâm, 1; Cihâd, 109; Müslim, İmâre, 32, 33, 34; Neseî, Bey'at, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 244, 252-253, 270, 313, 342, 386, 416, 467, 471, 511.

Emâret-i müslimîn dört yüz seneden beri ahd-i sahîh ile âl-i Osman'a tevfîzine bi'l-ictimâ' kâffe-i ümmet ittifâk etmiş ve ahd-i sahîh-i şer'îsi ve hükm-i sarîh-i mer'îsi ile emâret-i müslimîn teselsül tarîkiyle velinimet-i bî-minnetimiz nuhbe-i âl-i Osman, melce-i ehl-i iman es-Sultanu'l-Gazi *Abdulhamid* Han nasarahu'l-Azîzü'r-Rahman efendimiz hazretlerine vâsıl olmuştur. İttifak-ı ümmet ve ahd-i sahîh-i şer'î ile hâiz-i mansıb-ı imamet olan böyle bir halife-i zî-şâna karşı kulûbu tenfîr edecek ef'âl ü akvâlde bulunmak ve bazı müslimîni kıyâma teşvik ile aleyhinde hurûc ve isyana tahrîk etmek ve bu sûretle müslimîn arasına tefrika vü fesad düşürmek, fitnelere sebebiyet vermek bid'at ve dalâlettir. Bunda ısrar ve sebât ise fıskdır. Fukaha rahimehumullâh mübtedi'in lânetini ve tenkîl u te'dîbini tecvîz [79] buyurdukları gibi mübtedi'anın en kötüsü dahi beyne'l-müslimîn tefrîk-i ittihada sa'y edenler olduğunu beyan etmiş ve Allah için diyerek tefrîke sa'y etmiş olup da amelinde isabet eylemiş olanları bile âtîdeki hadis-i şerife istinâden mazûr görmemekte bulunmuşlardır. Nuh b. Ebi Meryem'in Zeyd el-Kummî'den ve onun dahi Sa'îd b. Cübeyr'den ve onun dahi İbn Abbas'dan rivâyet ettiğine göre Fahr-ı âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "Men amile lillâhi fi'l-cemaâti..." buyurmuşlardır. Mânâ-yı şerifi ve mazmûn-ı münîfi: "İttihâd-ı müslimîn kasdıyla li-vechillâh bir amel işleyen kimse amelinde musîb olur ise Hak ondan kabul eyler, muhtî bulunur ise mazhar-ı gufrân olur. Ve tefrîk-i ittihad-ı müslimîn kasdıyla kezâlik li-vechillâh bir amel işleyen kimse amelinde musîb olur ise Hak ondan kabul etmeyip red eder, muhtî bulunur ise yakînen Cehennem azabına müstehak olur"[26] demektir. İşte bu hadis-i şerifin nass-ı sarîhinden müstebân olur ki Cenâbı Vâcibü'l-Vücûd hazretleri tefrîk-i ittihad-ı müslimîn kasdıyla velevki Allah için olsun bir amel işleyen kimsenin amelini kabul etmiyor, [80] 'adem-i kabul ise red demektir, nezd-i Mevlâ'da merdûd olan bir kimsenin inde'l-müminîn makbûl olamıyacağı gibi öyle 'indellâh ve 'inde'l-mü'minîn merdûd olan bir kimseye izhâr-ı meyl ü müvalât edenlerin dahi müstehakk-ı gadab-ı ilâhî olan fırak-ı dâlle vü muhâlifeden ma'dûd bulunacakları Âişe es-Sıddîka radıyallâhu anhâ ve an ebîhâ hazretlerinden mervî olan âtîdeki hadis-i sahîhin nass-ı kâtı'ı ile de sâbittir. "Men vakkara sahibe bid'atin..." Mefhûm-ı celîli: "Bir mübtedi'i tevkîr ve tazîm eden kimse dinin hedmine yardım etmiş demektir ve bir mübtedi'in yüzüne gülen kimse kezâlik dinin hedmine yardım etmiş demektir."[27]

• • • • • •

26 Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, V, 231.

27 Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VII, 35.

İmamın aleyhine hurûc etmiş olan bâğînin bâtılı hakka karıştırarak bir takım te'vilât ve telbîsât-ı fâside ile ümmeti kandırmağa çalışması hiçbir fâideyi müfîd olmayıp ol kimsenin nazar-ı şeriatte kanı mehdûr olduğu, emîrü'l-müminîn Cenâbı Ali radıyallâhu anhu hazretlerinin aleyhine hurûc eden Havâric'i katl u istîsâl buyurmaları kaziyye-i mütevâtiresi ile müdellel ve sâbittir. Eimme-i Hanefiyeden İmam-ı Sâlimî rahimehullâh *Temhîd*'inde kemâl-i vuzûh ile beyân ve dört yüz altmış ve küsûr senelerinde allâme-i şehîr ve imam-ı zâhid Ebu Bekir Muhammed b. Hamza el-Hatîb [81] bi-Semerkand rahimehullâh hazretlerinden işitmiş[28] olduğunu ityân ettiği üzre imamın aleyhine hurûc edenlerin mübtedi'adan bulunacakları cihetle taraf-ı sultanîden katl u imhaları câizdir. Yine İmam-ı Sâlimî diyor ki: Âtîye menkûl ayet-i kerîmenin de manâsı budur: "Allah ve Resûlü'ne harp açanların ve yeryüzünde fesat çıkaranların cezası ancak ya katledilmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onlar için dünyada bir rüsvaylıktır. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır" [Maide, 5/33]. Şemsü'l-eimme rahimehullâh hazretlerinin *Emâlî*'sinde zikr u beyan ettiği üzre bir yol kesici yolu kesip ve emvâli nehb edip de ancak onun hurûcuyla kimseyi katletmemiş ve yol dahi kesilmiş olsa bile taraf-ı sultanîden siyâseten ve zecren katli câiz olur.

Li-vechillâh tefrîk-i ümmete sâ'î bulunanların merdûdu'l-amel oldukları yukarıda zikr ettiğimiz nusûs-ı sarîha-i nebeviyye ile sâbit iken edânî-i nâsdan ne yaptığını ve ne için yapacağını idrâkten âciz olup bir takım evbâş ve erâzil ki bazısı hulûl ve ittihada itikad ile girîve-i dalâlete sapmış ve kimisi fesâda sa'y ile vâdi-i hüsrana yüz çevirmiş ve diğeri dest-i fısk u tezendukla ribka-i itaati boynundan çıkarmak denâetini irtikâb etmiş ve ümmetin şeref-i ittihadından ayrılmış olan [82] evbâş ve erâzil gürûhuna şer'an lâzım gelen muameleyi ehl-i ilm u insaf tayin buyursunlar. Ümmet-i Muhammediye ve millet-i İslâmiye teyîdât-ı Rabbâniye ile her vakit müeyyed olup bu kabîl evbâşların yaygarasından ona bir zarar terettüp etmez. Ulemâ-i din ve fuhûl-i eimme-i müslimîn mübtedi'-i fitne-engîzin fitne ve fesâdı diyânet ve İslâmiyete tesir ve sirayet etmemek üzre siyaseten ve zecren katline müttefikan cevâz vermişlerdir. Şârî'-i a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri buyurmuştur ki: "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir/zıllullâhi fi'l-arzdır. O'nun kullarından zulme uğrayan herkes ona/sultana sığınır. Sultan ada-

28 Metindeki noktalama ile kelime "istemiş" şeklinde okunmaktadır. [İ.K.].

letle hareket ettiğinde onun için bir ecir vardır, raiyyenin de ona teşekkür etmesi gerekir. Zulmeder yahut korku salarsa onun için günah ve vebal vardır, raiyyeye ise sabır gerekir"[29]. *Sahîh-i Müslim*'de dahi mervîdir ki Seleme b. Zeydü'l-Cu'fî şems-i semâ-yı nübüvvet, ahter-i burc-ı saadet olan Hâdî-i ümmet sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine gelip dedi ki: "Ya Resûlallâh, haklarını bizden alacak ve hakkımızı bizden men' edecek olursan ne yapmaklığımızı irade buyurursunuz?" Hazreti Resûl yüzünü ondan çevirip cevabını vermedi Seleme bu süali ikinci ve yahut üçüncü defa tekrar ettikte Eş'aş b. Kays Seleme'yi kendine doğru çekip "Dinleyiniz ve itaat ediniz. Onlara yüklenen mesuliyetler onlara, size yüklenenler sizedir"[30] hadis-i şerifini telkîn ve tebliğ [83] eyledi. Diğer rivayete göre Eş'aş b. Kays Seleme'yi kendine doğru çektiğinde Hazreti Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz "Dinleyiniz ve itaat ediniz. Ona yüklenen mesuliyetler ona, size yüklenenler sizedir"[31] hadis-i şerifiyle cevabını vermişlerdir. Yine *Sahîh-i Müslim*'de rivayet olunan diğer bir hadis-i şerifte dahi "Emiri dinle ve ona itaat et. Sırtına vursa, malını alsa da dinle ve itaat et"[32] buyurulmuştur. Şefî'-i rûz-ı cezâ ve ma'den-i irfân u vefâ Hazret-i Muhammedeni'l-Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz ümmet-i nâciyesini "Kim itaattan çıkar ve cemaatta tefrika çıkarırsa cahiliyet ölümü üzre vefat eder"[33] emr-i celîli ile emîre muhalefetten men' u tahzîr buyurmuşlardır. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah ed-Dekkâk sened-i sahîh ile Yahya b. Muhammed'den ve ol dahi Hâlid b. Abdullah'dan ve ol dahi Sehl b. Salih'den ve ol dahi kendi babasından ve babası dahi Ebu Hüreyre radıyallâhu ahnu hazretlerinden rivayet eder ki: Nebiyyü's-sekaleyn ve Sahibü'l-kıbleteyn sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri şöyle buyurdular: "İnnellâhe te'âlâ azze ve celle yerdâ leküm selâsen ve yekrahu leküm selâsen..." Fehvâ-yı celîli: "Mevlâyı müte'âl hazretleri size üç şeyi emr eder ve sever [84] ve üç şeyi dahi men eder ve sevmez: Kendisine ibadet edip şirk etmemenizi, hablullâhı yani şeriatle i'tisâm edip müteferrik yollara sapmamanızı ve emîrinize nâsıh ve münkâd bulunmanızı emr eder ve sever. Kîlukâli, kesret-i süali

• • • • • •

29 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VI, 16 (7369); Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, II, 343 (3553); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 4 (14851); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 456.

30 Müslîm, İmâre, 49; Tirmizî, Fiten, 30.

31 bk. Müslîm, İmâre, 49; Tirmizî, Fiten, 30.

32 Müslim, III, 1476; Hakim, *el-Müstedrek*, IV, 479, 547.

33 Müslim, İmâre, 53, 54; Neseî, Tahrîm, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 133, 296, 306, 488.

ve ızâ'a-i emvâli men eder ve sevmez"[34] demektir. Müellif-i âciz dahi der ki: Bu hadîs-i şerif eimme ve ümerâ-i müslimîne nasihat lüzûmunu sarâhaten mütezammındır. Nasihat kelimesi ise *Câmi'ü'l-Usûl*'de beyan olunduğu üzre, nasihat edilecek kimseye hayır istemek cümlesini mü'eddî bir tabirdir.

Haberde vârid olmuştur ki Resûl-i ekrem ve eşref-i nev'-i benî âdem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "ed-Dinu en-nasihatü" [Din nasihatten/samimiyetten ibarettir] buyurmuşlardır. Nasihat kime olmak lâzım gelir diye evvel Seyyide'l-Bathâ'ya (s.a.v.) süal ve istifsâr olundukta "Nasihat Allah ve Kitab'ı ve Resûlü ve eimme-i müslimîn ve kâffe-i müslimîn içindir" buyurdular.[35] Binaenaleyh imamü'l-müslimîne hayr istemek şerâit-i esasiye-i diniyedendir ve ğışş ise ve'l-iyâzü billâh ayn-ı dalâlettir. İbâdullâhın arasına fesâd düşürmek, imamın hakk-ı sarîhini ve mehâsin-i ahvâlini ketm ile bir takım ekâzîb u erâcîf neşrine ve tezvîrât u iftiraât icâdıyla tenfîr-i kulûb-ı ümmete tesaddî etmek kadar büyük dalâlet dahi olmaz. [85] Buna mütecâsir olan mübtedi'-i fâcirin kâfirden hiçbir fark u tefâvütü yoktur. *Sahîhayn*'da mervî olan ehâdis-i şerifedendir ki "Men kerihe min emîrihi şey'en fe'l-yesbir..." [Kim emirinden münker bir şey görürse sabretsin. Çünkü kim sultana itaatten bir karış ayrılırsa cahiliyet ölümü üzre vefat eder][36]; ve hadis-i *Müslim*'de dahi "Men vülliye aleyhi vâlin...". yani "Kim ki veliyy-i emrinden bir ma'siyet sudûrunu görür[se] taat-ı Bârî'den el çekmemesi yani emîre 'adem-i inkıyâd ile Allah'a muhalefet etmemesi lâzım gelir."[37] Zira peygamber-i zî-şân ve Habîb-i Rahman sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz "İnne'd-dine en-nasihatü, inne'd-dine en-nasihatü, inne'd-dine en-nasihatü" buyurduklarında "Nasihat kime olmak lâzım gelir ya Resûlallâh" cümle-i istifsâriyesini îrâd eden sahâbe-i kirâma, "Nasihat Allah ve Kitab'ı ve Resûlü ve eimme-i müslimîn ve kâffe-i müslimîn içindir" tefsîr-i mübârekiyle cevap verdiler. Bu hadis-i şerifte Bârî te'âlâ hazretleri için olan nasihat, vahdaniyet ve kemâl u kudret-i ilâhiyesini ikrar ve tasdik etmek ve zât-ı akdes-i ulûhiyyetini şerîk ve nazîr ve nekâisden tenzîh ile herhalde celâlet ü azametine karşı izhâr-ı hudû' ederek kader u kaza-

.....

34 İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 424; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IX, 28.

35 Buharî, *K. İman*, 42; Müslim, *K. İman*, 23, had. no. 95; Ebu Davud, *K. Rikak*, 41; Nesei, *K. Biat*, 31; Tirmizî, *K. Birr*, 17; *Müsned*-i Ahmed, I/351.

36 Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55, 56; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310.

37 Müslim, III, 1482; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI. 24.

larına râzı olmak ve evâmir-i ilâhiyesine tebe'iyyetle nevâhisinden mücânebet eylemekten ibarettir. Kitabullah için olan nasihat dahi ol Kitab-ı azîzi tahrifât [86] ve te'vilât-ı bâtıladan hıfz u sıyânetle ahkâm-ı şerifesini te'vilât-ı sahîha ile ta'zîm eylemek, ve âdâb u tecvîd ve me'ânî-i celîlesine riayet şartıyla onu kıraat ve tilâvet etmek ve vüs' u makderet derecelerinde kıraatını ibâdullaha talim eylemekten ibarettir. Resûlullâh'a olan nasihat dahi şeriat-i garrâlarının kâffe-i ahkâm-ı celîlesine sıdk ile inkıyâd etmek ve ahlâk-ı seniyye ve cemîle-i Cenabı risâlet-penâhîleriyle mütehallik ve mütecemmil olmak, a'mâl ü ef'âlinde tarikat ve şeriat-ı münevverelerinden inhirâf etmemek, vesâil ve vesâit-i memdûha ve makbûle ile âdâb-ı mehâsin-nisâb-ı nebeviyyelerine herkesi terğîb u davet etmekten ibarettir.

Eimme-i müslimîne yani hâiz-i imamet-i kübrâ ve hilâfet-i uzmâ olan zât-ı muhterem için olan nasihat dahi emîrin hasbe'l-beşeriye ıslâh-ı ahvâl-ı ra'iyye, teşyîd-i erkân-ı diniyye misillü mülkünde icrâsı mûcib-i menfaat-ı umumiye olacak bir kaziyyede gafletini his ettikte garazsız, emelsiz olarak nâsıhın ol kaziyyeyi hakikati vechile kendisine arz etmek ve kendisinden nefret etmiş olan kulûbun esâlîb-i memdûha ve hakîmâne ile istimâlet ve mahabbetine davet eylemek, südde-i seniyyelerinden def'-i şevâib-i fesâda, nesâyih-i hasene ve müessire ile kat'-ı lisan-ı ehl-i bağy [87] u inada gayret etmek, iktidar ve imkân derecesinde mesâlih-i nâfi'asıyla iştigal etmekten ibarettir. Kâffe-i müslimîn için olan nasihat ise onlara ibrâz-ı şefkat, büyüklerine tazîm ve küçüklerine merhamet etmek, hüzn ü ferahlarına iştirak eylemekten ibarettir. Âtîdeki âyet-i kerîme de bu mânâyı müştemildir: "Müminlerle mümineler birbirlerinin velisidirler; marufu emreder, münkeri nehyederler, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir" [Tevbe, 9/71]. Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuştur ki: "el-Müslimu men selime'l-müslimûne min lisânihi ve yedihî" yani "Hakikaten müslüman olan ol kimsedir ki kâffe-i müslimîn onun dilinden ve elinden kurtulmuş ola."[38]

Habîb-i Hüdâ ve Resûl-i kibriyâ aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin Ukbe b. Âmir radıyallâhu anhun esbâb-ı necât u selâmetin istifsârına dair vâki olan süaline cevaben îrâd buyurdukları hadis-i şerifde "Emsik aleyke lisâneke..." yani "Necât u selâmet, dilini mehârimden zabt u men etmekle beraber kendi evinde ikameti, ve hatîâtına nâdim olarak ağla-

38 Buharî, İman, 4-5; Müslim, İman, 4.

mayı âdet edinmektedir"[39] demektir. Şu zamanda ise bazı kimseler görüyoruz ki husûl-i âmâl ve makâsıd-i zâtiyelerine olan şiddet-i [88] hırs u inhimâkleri ve mücerred 'avnullâhî ile bir mertebe-i dünyeviyeye veya kurbiyyet-i hazreti padişahîye mazhar olmuş bulunan kesâna hasedleri sâikasıyla haksız ve mûcibsiz olarak gıybet u iftiralara, ve bilâ-sebep asılsız ta'n u teşnî'lere cüret ediyorlar. Daha garibi şu ki şahsını görmedikleri ve tanımadıkları bir âdem aleyhinde zebân-dırârlık[40] denâeti[ni] hasbî olarak irtikâb etmeleridir. Bu hâlin a'zam-ı kebâirden olduğu Sahib-i hulk-ı azîm ve Habîb-i Hallâk-ı Alîm sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri âtîdeki hadis-i şerif ve kelâm-ı münîfi ile ümmetine beyan buyurmuştur: "Lemmâ 'urice bî merertu bi akvâmin...". Mazmûn-ı şerifi "Esna-yı urûcumda bazı akvâma tesadüf ettim ki bakırdan olan tırnaklarıyla yüz ve göğüslerini parçalamakta idiler. Dedim ki: ya Cebrâil, bunlar kimlerdir? Cebrâil dedi ki: Ya Resûllallâh, bunlar ol kimselerdir ki halkı gıybet edip ırzlarını lisana alırlar."[41] Yine ol Mütemmim-i mekârim-i ahlâk efendimiz hazretlerinin süale cevap tarzında vâki olan âtîdeki hadis-i şeriflerinde dahi "E tedrûne me'l-gıybet..." [89] buyurmuşlardır ki te'âkib-i hitâb u cevap sûretiyle mazmûn-ı şerifi Türkçe'de şu vechile izah olunabilir: "Risâlet-meâb efendimiz sahâbe-i kirâmına hitaben 'Gıybetin ne olduğunu bilir misiniz?' buyurduklarında 'Allah ve Resûlü daha a'lemdir' dediler. Buyurdu ki: 'Gıybet din kardeşlerinizi sevmediği bir şey ile zikr etmektir'. Dediler: Ya Resûlallâh, ya o dediğimiz şey onda varsa?' Buyurdu ki: 'Eğer dediğiniz şey din kardeşlerinizde var ise sözünüz gıybet olur, yok ise sözünüz iftira ve bühtan olmuş olur."[42] Âdâb-ı Kur'âniye ile müeddeb olan Server-i asfiyâ efendimiz hazretleri diğer bir hadis-i şerifinde "İyyâkum ve'l-gıybete..." buyurmuşlardır ki fehvâ-yı hikmet-ihtivası "Gıybetten son derece ictinâb ediniz zira gıybet zinadan eşedd ü a'zamdır"[43] demektir. Ve yine ol Tâc-ı ser-i enbiyâ sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuş ki "İnne'r-recüle le-yeznî fe-yetûbullâhu aleyhi...". Manâ-yı şerifi: "Kişi bir fiil-i zina işledikten sonra tevbe eyler ise Cenâbı Hak tevbesini kabul eder lâkin gıybet olunan kimse tarafından afv olunmadıkça gıybet eden kimse afv olunamaz."[44] Seyyid-i a'zam-ı nev'-i

• • • • • •

39 Tirmizî, IV, 605; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 148, 158.

40 Metinde yanlış olarak "zeban-dârızlık" şeklinde yazılmıştır. [İ.K.].

41 Ebu Davud, IV, 269; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 224.

42 Müslim, IV, 2001.

43 Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, III, 129.

44 Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 348.

beşer ve sahib-i imtiyaz-ı havz-ı Kevser sallallâhu aleyhi ve sellem [90] efendimiz hazretleri buyurmuşlardır ki: "Elâ uhbirukum bi-şirâriküm...". Mânâ-yı celîli "Size en şerîr ve kötülerinizi haber vereyim mi? Onlar nemîme yani nasıl me'âyib u akvâl ile öteye beriye seğirüp dost ve ahbâb olanlar aralarını bozmaya çalışan ve halkta zuhûr-ı me'âyibi seven âdemlerdir"[45] demektir.

"Ey iman edenler! Zannın çoğundan ictinab edin, çünkü zannın bazısı günahtır" [Hucurat, 49/12] âyet-i kerîmesinde olan hükm-i ilâhîye ittiba'en âkıle lâzım olan şey zann-ı mücerred üzerine kimseyi buğz u ikrâh etmemektir. Zira Resûl-i ekrem sallallâhu ve sellem efendimiz bizi me'âyib-i müslimîni tetebbu' ve tecessüsden men ve me'âyib-i müslimîni tetebbu' ve tecessüs edenleri kendi yataklarında olsalar bile Cenâbı Hak dûçar-ı hezîmet edeceğini beyan ve ahde vefa etmekliğimizi, haddimizi bilip tecavüz etmemekliğimizi, velhâsıl kâffe-i mezâyâ-yı kerîme ve makbûle ve hısâl-i hamîde ve ber-güzîde ile ittisâf ve tahalluk ve herbir haslet-i kabîha ve ef'âl-i zemîmeden ictinâb etmekliğimizi emir buyurmuşlardır.

Zaten (?) âmir-i mutâ' ve şâyeste-i ittibâ' zât-ı akdes-i risâlet-penâhîleri olduğunu Cenâbı Hak âtîdeki âyet-i kerîme ile emr u izah buyurmuştur: [91] "O'nun emrine muhalefet edenler kendilerine bir fitne yahut elim bir azap isabet etmesinden hazer etsinler" [Nur, 24/63]. Evâmir-i seniyyelerine ittibâ' herkes için dünya ve ahirette sefîne-i necât ve tarik-i selâmet u saadet olduğuna nazaran her müslime vâcib olan ol rehber-i necât u selâmetin sünnet-i seniyyesine temessük, şeriat-ı garrâlarıyla amel, ihyâ-yı tarîkatine ihtimam, ilân-ı şân-ı ümmet niyet-i hâlisasıyla halife-i mu'tezz ü mukaddesleri olan imamü'l-müslimîn efendimiz hazretlerinin taht-ı livâ-yı zafer-peymâ-yı hümâyûnlar[ı] bulunmağa samimi olarak bezl-i cidd ü ikdâm eylemektir. "Siz Allah'a nusrette bulunursanız O da size nusret verir ve ayaklarınızı sâbit kılar" [Muhammed, 47/7] âyet-i kerîmesinin delâlet ve beşâret-i vâzıhasıyla lehü'l-hamd devlet-i İslâmiyede izzet u nusret, zafer u satvet-i kâmile hâsıl ve mevcud olduğu ve cümlenin maksûdu dahi bu idüği şüpheden azâdedir.

Ve't-tevfîku minellâh ve hasbünallâhu ve kefâ ve selâmun 'alâ 'ibâdihi'llezîne'stafâ ve'l-hamdü lilâhi rabbi'l-âlemîn.

• • • • • •

45 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 459; Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, XXIV, 167.

6.
RİSÂLE

EN-NESÂYİHU'L-FEVZİYE Fİ'L-ED'İYE VE'L-MEDÂYİHU'S-SENİYYE

MEHMED FEVZÎ
EDİRNE MÜFTÎ-İ ESBAKI

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

[MUHTEMELEN 1885 SONRASI]

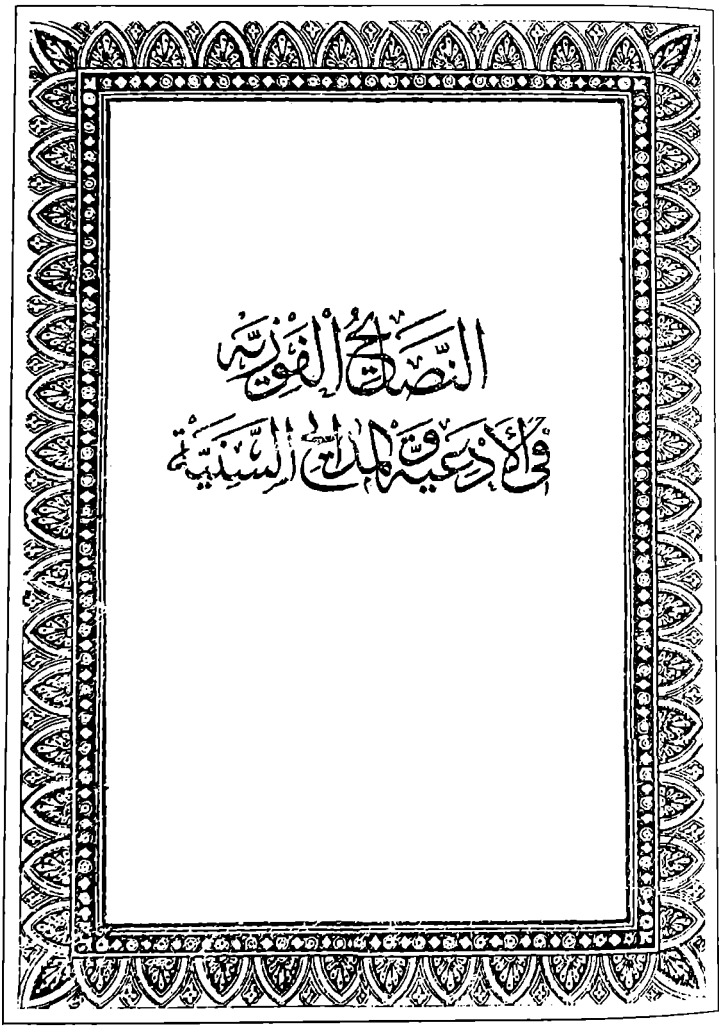
النصائح الفورية
في الرد على فرق الأمة السنية

Ebtediu bi'smihi Sübhanehu
ve es'elü birrehu ve ihsanehu
İşbu risâle-i muhtasaranın ismi *Nesâyih-i Fevziye*'dir ve müellifi dahi
Edirne müftî-i esbakı Kureyşîzâde el-Hac Mehmed Fevzi Efendi'dir.

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHİM

Evvelâ Cenabı Mâlikü'l-mülk ve Allâmu'l-ğuyûb ve Vehhâbu külli mevhûb olan Allahu zü'l-celâl ve'l-cemâl ve'l-kudreti ve'l-hikmeti ve'l-izzeti ve'l-azameti ve'l-kibriyâya hamd ü senâ, ve sâniyen Resûl-i a'zam ve Habib-i ekremine salât ü selâm-ı lâ-yu'add ü ve lâ-yuhsâ, ve sâlisen âl ü ashab-ı kirâmına tardiyehâ-yı bî-ihsâ eyledikten sonra el-abdü'l-fakiri'l-hakiri'l-mu'terifi bi'l-aczi ve't-taksir Edirne müftî-i esbakı Kureyşîzâde el-Hac Mehmed Fevzi -veffeka Rabbuhu'l-kerim fî külli hâlin ve kâl bi-hürmeti men bihi 'izzî- şöyle der ki: "Ebu Hafs Ömer Allah'a yemin etti ki oraya/onlara bir afet ve bela isabet etmesin" beyt-i meşhuru nâtık olduğu vechile halife-i sânî-i Resûlüllah Ömer b. el-Hattab -radıye anhu'l-Meliki'l-Vehhâb- efendimiz hazretlerinden zann-ı râcihe binaen ve delâlet-i hale nazaran daha göz ile görülmemiş bir şey hakkında yemin etmek sâdır olduğundan bu abd-i fakir dahi hâşâ sümme hâşâ kizben keşf ü keramet iddia ve ittilâ'-ı 'ale'l-gaybe ictirâ kabilinden olmayıp belki "Müminin firasetinden ittika ediniz, çünkü o Allah'ın nuruyla nazar eder"[1] muktezasınca 'ayn-ı ibret ü dikkat ile bakıp ve kuvve-i akl u firasetle bilip "el-İstidlâlü li'l-meâl bi'l-hâl sümme'l-hükmü ve'l-ıhbâru bi'l-kâl" (hal ile mânaya istidlâlde bulunmak, ardında da söz ile hükmü ve haberi ver-

1 Tirmizî, V, 298; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, III, 312.

mek] kabilinden olarak ve yemin ederek ve haklarında "Nice kapıya koyulmuş perişan ve muğber kişi vardır ki Allah'a yemin etse onu derdinden kurtarıp ihsanda bulunur" buyurulan zevât-ı kiram hürmetlerine Cenabı Mevlâ celle ve 'alâ hazretleri yeminimde bârr u sadık eylemesini niyaz eyleyerek şöyle itikat ve itimat eylerim ki:

Cümle hakkında halim ve selim ve kerimü'l-ahlâk ve erham u eşfak ve veliyyü'n-ni'am-ı bi'l-ittifak bulunan hâlâ zıllullâhi fi'l-âlem ve halife-i güzide-i Resûl-i ekrem es-Sultanu'l-Gazi Abdülhamid Han -nasarahu'l-Mevle'n-Nasîru'l-Mennân ve fetehe lehu'l-Fettâhu'l-Kadîru'l-Hannân bi-hürmeti kitabihi'l-Kur'an- efendimiz hazretleri "Allah'a yardım edene Allah da yardım eder"[2] kaziyyesi muktezasınca inşaallahu teâlâ daima Cenabı Allahu zü'l-celâl hazretlerinin hıfz u emanında ve kâffe-i evliyaullah-ı kirâmın kefalet ü sıyanet u damânında olup mansur u muzaffer ve kezâlik "Adalet ve ihsan ömrü ziyadeleştirir"[3] mısdakınca atvel-i ömr-i şerif ile muammer ve kezâlik "Sultanın duası gufran sebebidir, ona hıyanet ve ihanet ise haybet ve hızlan îrâs eder"[4] icabınca akvâm u tavâifden her kangı kavm u taife-i habise ve efrad u eşhâs-ı menhûseden her kangı ferd u şahs-ı denî "ve uli'l-emri minküm" [Nisa, 4/59] yani "padişahınıza itaat ve mahabbet u sadakat ediniz" diyerek emr u tenbîh-i ekîd ve "asla adavet ü muhalefet etmeyiniz" diyerek zecr u nehy-i şedîd buyurulup durur iken şayet hakk-ı şahanelerinde bilâkis adavet ü hıyanet u ihanete cesaret edecek olur ise inşaallahu teâlâ der-'akab makhûr u müdemmer u zîrûzeber ve ateş-i kahr-ı Kahhâr ile harîk u hâkister olması mukarrerdir.

Vâkıa a'mâl ü ahkâm ve itikadât-ı şer'iye kitaplarında mezkür u musarrah bulunduğu vechile hükm-i mezkür yalnız bu efendimiz hazretlerine mahsus olmayıp belki kâffe-i umerâ-i müslimîn ve selâtîn-i hılafetkarîn efendilerimiz aleyhlerinde hetk-i hürmet ve adem-i itaat ve sû-i niyet şer'an memnû' ve menhî ve haram-ı kat'î ise de lâkin min-'indillâh bu efendimiz hazretlerine mahsus başkaca bir hâssa vardır ki hakk-ı ehakk-ı şehriyârîlerinde hürmetsizlik eyleyip sadakat etmeyenler mutlaka bilâimhâl dûçar-ı kahr-ı Kahhâr ve giriftâr-ı belâ-yı dûşvar ve hâsılı tarümar olurlar.

Eğer bir kimse çıkıp da "ey Edirne müftisi, böyle olduğunu neden bildin" diyecek ise cevabında derim ki: Şimdi karîben zikri sebkat eylediği vechile elhamdülillâhi te'âlâ hâlisan ve muhlisan mümin ve muvahhid

• • • • • •

2 Kaynağı bulunamadı.

3 Kaynağı bulunamadı. Benzer mânada bir hadis için bk. Münavî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1, 261.

4 Kaynağı bulunamadı.

bulunduğum ecilden nur-ı firasetle buldum ve akl u dirayetle bildim ve dahi "ene 'inde zanni 'abdî bî" [Ben kulumun Benim hakkındaki zannı üzereyim] ve bir rivayette "ene 'inde 'abdî 'alâ zannihi bî" [Ben kulumun indinde onun Benim hakkımdaki zannı üzereyim][5] hadis-i kudsîsi üzre Cenabı Hayru'n-nâsırîn ve Hayru'l-hâfızîn ve Ahkemü'l-hâkimîn olan Allahu gayûrun ol vechile muamele-i ilâhiye buyuracağını 'alâ tarîkı'r-ruchân hüsn-i zan eyledim ve öyle de buldum. Ve kezâlik "elsinetu'l-halkı aklâmu'l-Hakk" [Halkın/insanların dili/sözleri Hakk'ın kalemleridir][6] ve kezâlik "mâ reâhu'l-mü'minûne hasenen fe-huve 'indellâhi hesenun" [Müminlerin güzel gördüğü Allah katında da güzeldir][7] kaziyye-i sâdıka-i meşhureleri muktezalarınca kâffe-i tebea-i sâdıka-i şahaneleri zükûren ve inâsen, sığâren ve kibâren zât-ı hamîdetu's-sıfât-ı zıllullâhîlerine mahabbet ve herhalde hayır-hâhlıkları ve da'avât-ı hayriye-i veliyyü'n-ni'amîlerine muvazabet ve müdavemet üzre cümlesi müttehidü'l-kalb ve müttefiku'l-lisan ve'l-cenândırlar. Bu takdirce zât-ı mekârim-sıfât-ı şahanelerinin dâ'iyân ve bendegân-ı sâdıkânelerinin bazıları hakkında herne sebep ve garaza mebni ise hılâf-ı vâkı' olarak gayrı merdâ bazı şey isnadıyle nazar-ı itibardan düşürmeye ve asıl gayrı layık hâlâtda bulunan bazı eşhâs-ı denî haklarında dahi sıfât-ı merdıyye isbatiyle ileriletmeye çalışmak gibi hıyanet olamaz.

Hasıl-ı kelâm ve netice-i meram hâlâ veliyyü'n-nimetimiz el-Gazi Abdülhamid Han efendimiz hazretleri elhamdülillâhi te'âlâ cümle indinde makbul ve merğûb ve mutâ'-ı emindir. Zira böyle bir veliyyü'n-nimet ve halife-i Resûl-i Rabbu'l-izzet peder-i cennet-mekân-ı melek-hasletleri elmerhum el-Gazi Abdülmecid Han efendimiz hazretlerinden başka yakın vakitlerde erîke-i mübareke-i hilafete oturmuş değildir. Edâmellâhu teâlâ. Amin.

İşte bu hallerin kâffesi hükm-i mezküra edell-i edilledirler. Eğer şayet bir kimse zuhur edip de "ey Edirne müftisi, herbir padişah olan zât-ı hilafet-penâhda sıfat-ı hamîde-i diyanet ü adalet ve pîşe-i sütûde-i merhamet ü sehâvet ehemm ü elzemdir; ancak bu veliyyü'n-nimet-i bî-minnetimiz Gazi Abdülhamid Han efendimiz hazretleri senin beyan ettiğin hısâl-i 'âlü'l-'âl-i mezkürede cümleye fâiktir, zira zât-ı hamîdetü's-sıfât-ı keremkârîleri her vechile diyanet-perver ve adalet-küster ve ol kadar sa-

.....

5 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 385.

6 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 69, 205; II, 275.

7 Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 58; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, I, 177; Bezzar, *el-Müsned*, V, 213.

hib-i lütf u merhamet-i evferdirler ki bi-gayrı hakkın bir mûr-i hakirin dahi incindiğine asla razı olmazlar ve ol kadar sahib-i mürüvvet ü sehâvettirler ki herkesin müstağrak-ı derya-yı ihsan ve envâ'-ı nâri ü ni'am-i ferâvân-ı şahaneleriyle dil-sîr u şeb'ân ve zülâl-i eltâf ve inayât-ı mütenevvia-i mün'imâ[ne]leriyle reyyân olup asla ve kat'â mahrum u nâ-ümitliklerini istemez oldukları işte meydanda meşhûd ve mer'î ve müsellemdir. Halbu ise vâki veyahut gayrı vâki bilemem bazı kelbden alçak 'anûd ve kenûd münkir-i nimet nekbetler bulunurlar imiş gibi mesmû' oluyor. Bu böyle olmasa da yani nadiren ol vechile bazı alçak hainler dahi bulunmasalar ve encâmı kendülerde iki cihanda ceza-yı sezâlarını bulmasalar olmaz mı? Çünkü bir abd-i günahkâr kendi ubudiyet ve ibadet u taatında hasbe'l-beşeriye bir kusur eylese ve bir türlü günah işleyip masiyette bulunsa; hâsılı hukukullahtan bir hakkın edasında taksîr eylese "Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, şirkten gayrısını dilediği kimse için affeder" [Nisa, 4/48] âyet-i kerimesinin beşâretince ol günah ve masiyetin afv ü mağfiret buyurulması caizdir. Lâkin adeta avamdan bir kul hakkında bile zalimlik ve gaddarlık eylese onun afv olunup olunmaması hakkında beyne'l-ulema hayli mebâhis vardır. Nerede kaldı ki cümlenin veliyyü'n-nimeti ve kulları üzerlerinde Cenabı Allah-ı zü'l-celâlin mânevî gölgesi ve Hazreti Peygamber aleyhi's-selâmın halifesi bulunan padişah-ı cihana bu kadar evâmir ve tenbihât-ı şer'iyyeye karşı inat ve muhalefet eyleyerek hiyanet ve ihanette bulunsun, ol hain elbette iki cihanda ceza-yı sezâ ve envâ'-ı belâlara müstahak olur. İşte böyle kelbden alçak ve mecnundan ahmak kimse hiç olmazsa olmaz mı?"

Bunun mukabilinde min-gayrı haddin abd-i fakir aklım idrâk ettiği kadar birkaç kelâm îrad edeyim de cevabı ondan istifade olunsun. Şöyle ki: Üçyüz onüç mürselîn -salavâtullahi ve selâmuhu 'alâ nebiyyinâ ve aleyhim ecma'în- efendilerimiz hazarâtının en büyükleri bulunan beş ulü'l-'azm-i 'izâmın birisi Hazreti Musa -'alâ nebiyyina ve aleyhi salavâtu'l-Meliki'l-A'lâ- efendimiz hazretleridir ki işte onlar ma'raz-ı münacatta Cenabı Hüda-yı zü'l-hikmete niyaz edip "Rabbim benim bu lisanımda bulunan ukde ve rekâketi lisanımdan hall ü izâle buyur" [Tâhâ, 20/27] demeleri üzerine Cenabı Mevlâ celle ve 'alâ hazretleri "Ya Musa, bu vechile talep ve dua eylemeye sebep nedir" buyurdular ise ma'raz-ı cevapta Musa aleyhi's-selâm dahi "Ya rabbi, benim risâlet-i sahihamı münkir bulunan kâfirler 'Ya Musa, eğer sen dava-yı nübüvvet ve risâlette sâdık yani hak peygamber olmuş olaydın asla ve kat'a sende ma'yûbiyet ve nâkısıyet bulunmaz idi. Hal bu ise senin lisanında bulunan ukde ve rekâket bir ayıptır' diyorlar" dedi. Ol vakit Cenabı Mevlâ celle ve 'alâ hazretleri dahi "Ya Musa, herkes senin tasdik ve mahabbetin üzerine ictima eyledikleri-

ni ister misin?" buyurdu. Hazreti Musa aleyhi's-selâm dahi "Ya Rab, eğer sen azimu'ş-şan ol vechile inayet ü ihsan buyurur isen memnun ve müteşekkir olurum" demesi üzerine Huda-yı zü'l-celâl hazretleri dahi "Ya Musa, ol vechile taleb-i murad taleb-i muhali itiyat eylemektir. Zira eğer bir zatın mahabbeti veyahut bilâkis mezemmeti üzerine herkesi cem' eylemek benim âdet-i ilâhiyemden olmuş olsa idi sen nerede kaldın, halk eylediğim ve rızıklarını verdiğim cümle insanları tevhid ü tasdik ve mahabbetim üzerine cem' eyler idim. Hal bu ise bazılar hakk-ı sübhânimde iftira vü bühtan ve işrâke ictisar eyleyip 'Allah üçün üçüncüsüdür' [Maide, 5/73] dedikleri gibi bazı âharleri dahi 'İsa Allah'ın oğludur' [bk. Tevbe, 9/30] ve bazı diğerleri dahi 'melekler Allah'ın kızlarıdır' [bk. Nahl, 16/57] demekte bulunuyorlar. Ve eğer bir kimsenin kadh u mezemmeti üzerine herkesi cem' eylemek âdet-i ilâhiyemden bulunmuş olaydı hakkında 'Ceza gününe kadar lanetim üzerinedir' [Sâd, 38/78] buyurduğum şeytan-ı pür-hızlân-ı recîmin lâneti ve mezemmeti üzerine herkesi cem' eyler idim. Ma'a-hâza bazılar şeytan-ı merkûma lânet ederler ise de bazı âharleri dahi merkûma ibadet u inkıyad u itaat ve idlâl ü iğvâsı mûcibince hareket eylemekte bulunurlar. Bu takdirce hikmet-i hafiyye-i ilâhiyem muktezası bazı zat hakkında senâ vü medh ve bazı diğeri hakkında bilâkis zemm ü kadh ederler".

İşte bu hikmete mebni İmam-ı Şafiî -rahmetullâhi te'âlâ rahmeten vâsi'aten- hazretleri "İnsanların dilinden kimse sâlim kalamaz/Allah tarafından gönderilmiş peygamber de olsa" ve kezâlik "Sayıya vurulacak olsa insanların yarısı hüküm vermek için tayin edilmiş olanlara düşmandır" beyti meşhurdur. Lâkin "el-Hasûdu lâ-yesûd" [Haset sahibi riyasete salih olmaz] ve kezâlik "el-Hâinu muhânun" [Hain hiyanete uğrar] ve kezâlik "el-Mühînu mühânun" [İhanet eden ihanet bulur] kaziyye-i hamliyye-i sâdıka-i arabiyeleri ve kezâlik "Köpek, kendisine bir lokma vereni unutmaz, isterse o kişi yüz kere ona taş atsın. Bir ömür boyu okşadığın alçak biri ise küçük bir şeyden dolayı seninle harbe tutuşur" kıta-yı farisiyesi misdaklarınca Cenabı Hüda-yı Alîm ü Âdil "Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür" [Zilzâl, 99/7] âyet-i kerimesi müfâdınca hayırdan ma'dûd olan sıdk u sadakat ve inkıyad u itaat üzre bulunan kulunu dünyada ve ahirette "el-Cezâu min cinsi'l-amel" [Ceza amelin cinsinden olur] kaziyye-i meşhuresine mebni elbette mükâfat bi'l-hayr, "Ve kim zerre miktarı şer işlerse onu görür" [Zilzâl, 99/8] fermûde-i celilesi muktezasınca hıyanet ü ihanet ve muhalefet u mefsedet üzre bulunan şahs-ı şerîri iki cihanda mu'âteb ve mu'âkab buyurması muhakkak ve mukarrer ve meşhûd-ı mükerrerdir.

Eğer denilir ise ki "Ey Edirne müftisi, bu senin tahrir u takrir eylediğin elfâz u me'ânînin kâffesi cümle indinde malum ve müsellemdirler". Cevabında abd-i fakir derim ki: Teşekkür ederim; bu söylediğim kelâmlar herkesin taht-ı tasdiklerinde imiş.

Bunun üzerine eğer denilir ise ki "Yok yok, maksudum öyle demek olmayıp belki sen tefhim-i mefhum ve talim-i malum ve tahsil-i hâsıl etmek ile iştigal eylemekte bulunuyorsun, bu da abes ile iştigal ve ityân-ı bi-mâ lem-yelzem demektir". Cevabında derim ki: İlm-i me'ânîde "Âlim cahilin menzilesine iner" kaidesi vardır. Şöyle ki: Bilip de bildiğiyle amel etmeyenler bilirler ise de hiç bilmeyen kimse menziline tenzil olunup hiç bilmez imiş gibi muhataba ve muamele olunurlar. Abd-i fakir dahi bilmediği cihetle amel etmeyenlere hitap ve tefhime şitab etmiyorum, belki vücub ve lüzumu cümlenin malumları olan ahkâm-ı şer'iyeyi bilip dururlar iken mûceb ve muktezasınca amel ü hareket etmeyen hasûd u 'anûd ve kenûd u merdûd eşhâs-ı edânî bulunurlar ise onlara hitab-ı 'itâb-âmiz eylemekte bulunuyorum.

Hâsılu'l-kelâm, Ahsenu'l-muhsinîn ve Rabbu'l-âlemîn olan Cenabı Mevlâ-yı mu'în celle şânuhu ve 'amme ihsânuhu hazretleri kullarına ve belki cümle mahlukât-ı berriye ve bahriyesine vücud-ı pür-sûd-ı mekârim-nümûd-ı şahanelerini ihsan buyurmuş oldukları padişah-ı 'âlî-câh-ı merâhim-penâh-ı cihan sâye-i Sübhan es-sultan el-Gazi Abdülhamid Han -edâmehu'l-Melikü'l-Hallâk fî erîketi hılâfetihi ilâ nihayeti'l-ezmân ve'd-dühûr- efendimiz hazretlerini Habib-i Ekrem'i ve ism-i a'zamı hürmetine daima muzaffer u mü'ân u mansûr ve ömr-i şerif-i hümayunlarını müzdâd u mevfûr ve mülk-i mülûkânelerini müstahkem u mamur ve asâkir-i nusret-meâsir-i şahanelerini melâike-i âsümânı ile müeyyed ve nusret-i fermûde vü sa'yini meşkür ve a'dâ vü hüssâd-ı bed-hâhlarını müdemmer ü makhûr ve cümlemizin üzerinde adl ü ihsanını günbegün ve anbean müzdâd ü firâvân buyurmağla gönüllerimizi şâdân ve yüzlerimizi handân ve lisanlarımızı hamd ü şükr-gûyân eyleye, dua-yı bî-riyasiyle ve "Din nasihattır"[8] hadis-i şerifi muktezasınca herkese bu vechile min gayrı haddin tavsiye ve nasihat-ı hayriye ve takrir u tahrir-i risâle-i muhtasara-i *Nesâyih-i Fevziye* ile hatm-i kelâm eyledim.

Sübhâne Rabbike Rabbi'l-izzeti 'ammâ yesıfûn ve selâmun 'ale'l-murselîn ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

• • • • • •

8 Buharî, İman, 42; Müslim, İman, 23, had. no. 95; Ebu Davud, Rikak, 41; Neseî, Biat, 31; Tirmizî, Birr, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 351.

SEBİLÜRREŞAD KÜTÜBHANESİ
ADED: 20

BEKÂ-YI SALTANAT-I OSMANİYE

MÜELLİFİ:
ŞAM MÜFTİSİ
MAHMUD B. HAMZA EFENDİ

MÜTERCİMİ:
BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI

HAZIRLAMA VE TAHRİC:
AHMET SÜRÜN

HAKK-I TAB'I MÜTERCİMİ İÇİN MAHFUZDUR.

DERSAADET
TEVSİ'-İ TIBAAT MATBAASI
1332 [H.]

[TELİFİ: RECEB 1304]

سبیل الرشاد کتبخانه سی
عدد : ۲۰

بقای سلطنت عثمانیه

مترجمی
برکت زاده اسماعیل حقی

حق طبعی مترجمی ایچون محفوظدر

درسعادت
توسیع طباعت مطبعه سی
۱۳۲۲

BEKÂ-YI SALTANAT-I OSMANİYE

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHÎM

Dımaşku'ş-Şam müftîsi üstad-ı celîlü'l-kadr Mahmud Hamza Efendi merhumun musannefâtından olup ihvân-ı kirâm-ı Arabın eydî-i tebcîlinde tedavül etmekte bulunan *el-Burhân alâ Bekâyı Mülki Benî Osman ilâ Âhiri'z-Zaman* nam risâle-i nefîsenin nef'i bütün ümmete 'âmm u şamil olmak üzre lisan-i Osmanîye tercümesini arzu ettim ve zikr u yâd olunacağı zaman ismi dile hafîf gelmek için tercümenin *Bekâ-yı Saltanat-ı Osmaniye* namıyla tevsîmini münasip gördüm.

Fenn-i usûl-i hadise âşina olanlarca malum olduğu vechile esanîd-i ehâdîsin tazammun eylediği sıyağ-ı edâda ve halât-ı sâirede ehl-i fennin nice mustalahâtı olduğuna ve her tabir-i mustalahın müfâd-ı mahsusu bulunduğuna mebnî asıl risâlede berâ-yı istişhad nakl edilmiş olan ehâdîs-i şerifenin zikr olunmuş olan senedlerinin tercümelerinde inşâmızın üslubuna fennin muktezâsı tercih olunarak aslın müeddâsı muhafaza edilmiştir.

Fî 30 Ağustos sene 1328 **Bereketzâde İsmail Hakkı**

Tercümeye be-nâm-i Hüdâ ber-vech-i âti ibtidâr olunur

'İbâdından dilediğini tâc-ı saltanat ile muazzez ve kâmurân ve takrîr-i âsayiş-i âlem hikmet-i bâliğasına mebnî rûy-i zeminde ikâme-i hükümdârân eden Cenabı Mâlikü'l-mülkü tenzih u tefhîm ve rehnümâ-yı saadet-i dareyn olan Zat-ı hazreti risâlet-penâh sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizle âl u ashab-ı emcâdına salat u selâm arz u takdim ettikten sonra Dımaşkü'ş-Şam müftîsi Mahmud b. Hamza der ki: Rabb-i Mennân İslâm ve İslâmiyânı altı yüz seneden ziyade müddetten beri âli Osman mülûk-i fihâmıyla teyid eylemiş ve kendilerini de elsine-i aklâmın hasr u ihatasından âciz bulunduğu nice mezâyâ vü 'atâyâ ile mümtaz kılmıştır.

Mülûk-i müşârun ileyhime ihsan olunan e'âzım-ı 'atâyâ-yı ilâhiye ve ihsanât-ı meşkûre-i rabbâniyeden biri kendilerinin mülk ü saltanatında 'irâkat ve asaletleridir. Çünkü hanedân-ı celîlü'l-unvan-ı Osmanîden ilâ vaktinâ hâzâ otuz dört padişâh-ı zîşân[1] erîke-pîrâ-yı hilafet ve şeref-efzâ-yı tâc-ı saltanat olmuştur ki herbiri yeknesak olarak es-sultan ibnü's-sultan, el-hakân ibnü'l-hakândır. Selâtîn-i müşârun ileyhim haklarında lem'a-nisâr-ı ihtisas olan bu inâyet-i celîle-i samedâniye ve ahden ba'de ahdin tevâlî ve teceddüd eden şu necâbet-i müselsele-i 'âliye ile muttasıf ne eyyâm-ı İslâmda ve ne zaman-ı cahiliyette hiçbir hükümdar malum değildir.

• • • • • •

1 Li'l-mütercim: Risâlenin zaman-ı telifine müsadif bin üçyüz dört senesine nisbet iledir.

Bu bir emr-i hayret-fezâ ve ittifâk-ı garâbet-nümâdır. Âl-i müşârun ileyhimin unvan-ı mecd ü şevketleri daha nice fezâil ile zînet-ârâ-yı elsine-i ihtiram ve a'tâb-ı kudret u satvetleri merci-i 'âmme-i enâm olmuştur ki kümeyt-i hâme semt-i hitâma takarrub eylediği hengâmda bazıları yâd olunacaktır.

Bazı dânişverânı millet-i İslâmiyenin vehn ü zaafına dair bir endişe-i beyhude ve bir vesvese-i bâtıla içinde gördüğümden bu vesvesenin sıdk u savâbdan berî ve hilye-i hakikatden külliyen ârî sırf hatarât-ı şeytâniye olduğunu ve devlet-i İslâmiyenin şevket u kuvveti ilâ âhiri'z-zaman münkazî olmayacağını ve hükümdârân-ı millet-i İslâmiye ilâ inkızâi'd-devran ancak âl-i Osman şeyyedallâhu erkânehüm hazarâtı olacağını kendilerine beyan eyledim.

Ben bunu ma'âzallah tencîm veyahut hesab tarîkiyle yahut recm bi'l-gayb olarak söylemiyorum, Kitabullah'a ve Resul-i Rabbi'l-âlemînin hadisine ve ulema-yı a'lâmın kelâm-ı menkullerine istinâden söylüyorum. Eğer bu babda arzu-mend-i tafsilât isen iki bab ile bir hatime üzerine tertib edip *Âl-i Osmanın ilâ Âhiri'z-zaman Bekâ-yı Mülk ü Saltanatlarına Burhan* namıyla tevsîm eylediğim şu risâlede sana tilâvet olunacak nukûl ve şevâhide ihâle-i gûş-i dikkat et.

BİRİNCİ BAB

Bazı âyât-ı kerimenin bi-tarîki'l-işâre medlûl-i münîfi ile istidlâle dairdir

Allahu te'âlâ buyurdu: "Zikir'den sonra (Tevrat'ta yazdıktan sonra) Zebur'da dahi yazdık ki; arza, salih kullarım vâris olurlar" [Enbiya, 21/105]. (Rûy-i zeminin hükm ü tasarrufu salah-ı hal ile muttasıf 'ibâdıma intikal eder. O salihler arzı imar ve ümem ü akvâmı adalet ve refah-ı maişet üzre siyaset ve idare ederler).

Ârif-i billâh Şeyh Abdülgani Nablusî kuddise sırrahû hazretleri *et-Tal'atü'l-Behiyye* namıyla selâtîn-i âl-i Osman hazarâtı haklarında nazm eylediği risâlede ehl-i keşfin tasrihleri üzre arza mülk ü saltanat ile varis olan 'ibâd-ı sâlihîn ile bi-tarîki'l-işâre padişahân-ı âl-i Osman hazarâtı maksûd olduğunu zikr eylemiştir. Ârif-i müşarun ileyhin manzumesindeki ibare aynen şudur:

Tercümesi: "Mülûk-i Rum hakkında Cenabı Kâdir-i Kayyûm'un muktezâ-yı hikmeti olan umûr-i mestûreyi kastederek söze selâtîn-i Osmaniyenin birincisi ile bed' eyledim. Ol umûr-i mestûre "Zebur'da dahi yazdık ilah." [Enbiya, 21/105] âyet-i kerimesinde arzın veraseti yani umûra hükm ü tasarruf 'ibâd-ı salihîne intikal edeceği beyanıyla padişahân-ı âl-i Osmana Kur'an'dan bir işarettir. Me'hazlerî saf ve pak olan ehl-i keşf bu işareti tasrih eylemişlerdir. Şu halde selâtîn-i müşarun ileyhim hazarâtı şer'a nusret ve lehîb-i mu'âdâtı itfâ için hüdâ ve irşad ile kâim mülûk-i zîşandır. Allah'tan niyaz ederim ki kendilerini mansûr u muzaffer ve mülk ü saltanatlarını beyne'l-verâ dâim ve muhalled buyursun". Şeyh'in sözü burada nihayet buldu.

Zikr olunan işareti ihtiva eden ikinci âyet-i kerime de şudur:

"Akreb-i arzda (kendilerine arz-ı Arabın en karîb mahalli bulunan et-râf-ı Şam'da veyahut kendi arzlarında Araba en civar olan arz-ı Cezîre'de) Rum'a galebe olundu, onlar da mağlubiyetlerinden sonra bız'-ı sinînde (üç ile dokuz arasında vaki seneler içinde ehl-i Fürse) galebe edeceklerdir. Evvel ve âhir emir (ve tasarruf) Allah'ındır (onların evvelâ mağlup düşmeleri ve sonra galip gelmeleri hep Cenabı Hakk'ın emr u hükmü iledir). O gün (yani galebelerine dair va'd-i ilâhî hulûl ederek Rum Fâris'e galip geldiği zaman) Allah'ın nusretiyle (ehl-i kitaba ihsan-ı galibiyet eylemesiyle) müminler ferah-yâb olurlar. (Cenâbı Hak 'ibâddan) dilediğine nusret eder, O (Allahu Azîm) Aziz-i Rahim'dir (izzet ve galebede öyle sahib-i kudret-i celiledir ki mağlubiyetine irade-i kahiresi taalluk eden her kim olursa olsun zât-ı ulûhiyetini âciz edemez ve kemâl-i rahmetle muttasıfdır ki hangi ferîk olursa olsun nusret etmek istediğine nusret eder, hiçbir mani yoktur)" [Rum, 30/1-5].[2]

Seyyid Hamevî *ed-Dürrü'l-Manzûm fi Fazli'r-Rum* nam kitabında şöyle zikretmiştir: "O gün müminler Allah'ın nusretiyle ferahlanacaklar" [Rum, 30/4-5] kavl-i şerifinin mânası, Şam meliki kayserin ashab ve etbâ'ı bulunan Rum'a, kisrânın ateşperest ashab ve etbâ'ı olan ehl-i Fürs'e karşı Allah'ın nusret etmesiyle ol gün müminler ferah-yâb olurlar demektir. İbn Abbas, Sevrî, Süddî vesâire gibi ekser ulemanın kavillerine göre Rum'un ehl-i Fürs üzerine galebesi vaka-i Bedir gününde idi. İkrime, Zührî, Katâde vesâire gibi bazı ulema dahi Rum'un ehl-i Fürs'e mansûr ve galib olması Hudeybiye senesinde olduğuna kâil oldular. "Azîz O'dur" [Rum, 30/5] kavl-i şerifinin mânası, Cenabı Hak ahbabına intisarda ve

.....

2 Li'l-mütercim: Vaktiyle ehl-i Fürs Rum ile harp edip bilâd-i Şam'dan Busra nam beldeye veyahut el-Cezîre'ye gelerek Rum'a galebe eyledikleri haberi Mekke'ye vasıl olmasıyla müşrikîn izhâr-ı ferah u sürûr eylediler ve İslama hitaben "Nasâra ile siz ehl-i kitabsınız, ehl-i Fürs ile biz ümmîleriz, ihvânımız ihvânınıza galebe eylediğinden biz de size galebe ederiz" dediler. Sıddîk-i ekber radıyallahu anh hazretleri: "Dîdeleriniz rûşen olmasın, Rum ehli Fürs'e bız'-ı sinînden sonra galebe edecektir" diye cevap verdi. Müşriklerden Übeyy b. Halef: "Hilaf söylüyorsun, aramızda bir müddet tayin ederek bahis tutuşalım" dedi, bunun üzerine herkim bahsi kaybederse öbür tarafa on re's genç dişi deve vermek üzere bahis tutuştular ve müddeti üç senè tayin eylediler. Ebu Bekir hazretleri Resul-i Ekrem efendimize keyfiyeti haber verdiğinde "Bız' üçten dokuza kadardır, sen develerin adedini tezyîd ve müddeti temdîd et" buyuruldu. Tarafeyn de develerin adedini yüze, müddeti dokuz seneye iblağ eylediler. Tam yedinci senenin başında Rum ehl-i Fürs'e galebe etti. Bu aralık Übeyy fevt olmuş idi. Hazret-i Sıddîk develeri müteveffânın veresesinden alarak huzur-i risâlet-penâha getirdikde tasadduk etmesi emr olundu. Bu mâcera kumarın tahrîminden evvel vuku bulmuştu.

a'dâsından intikamda azizdir demektir. Bazı ehl-i keşf bu âyet-i kerimede Devlet-i Osmaniye'nin mülk ü saltanatı ilâ âhiri'z-zaman imtidâd edeceğine işaret bulunduğunu zikr eylediler. Seyyid Ahmed Hamevî'nin *Dürr-i Manzûm*'unda îrad eylediği söz burada resîde-i hadd-i hitam oldu.

İKİNCİ BAB

Saltanat ve imâretin ilâ âhiri'z-zaman âl-i Osman eyyedehümü'l-Meliku'r-Rahman hazarâtında bekâsına dair vârid olan ehâdîs-i şerife hakkındadır

İmam-ı Suyutî *Câmi'-i Sağîr*'de harfü'l-fâ'nın evvelinde şu hadis-i nebevîyi tahric eylemiştir: "Fârisun nathatün ev nathatân sümme lâ Farise ba'de hâzâ ebeden. Ve'r-Rûmu zâtü'l-kurûn, küllemâ heleke karnun halefehu karnun ehlü sabrin ve ehlühu li-âhiri'd-dehri hum ashâbuküm mâdâme fi'l-'ayşi hayrun."[3]

Şârih Münavî bu hadis-i şerifin şerhinde[4] demiştir ki "*Fâris* ile maksud ehl-i Fürs'tür. *Nathatün ev nathatân sümme lâ Farise ba'de hâzâ ebeden* ile de murad, ehl-i Fürs ehl-i İslâm ile bir iki mukatele ve muharebe eyledikten sonra mülk ü saltanatı zâil olur demektir. *Ve'r-Rûmu zâtü'l-kurûn* cümlesindeki *kurûn* 'karn'ın cem'idir. Karn yüz yahut seksen senedir. *Küllemâ heleke karnun halefehu karnun ehlü sabrin ve ehlühu li-âhiri'd-dehri hum ashâbuküm mâ-dâme fi'l-'ayşi hayrun* fıkrasındaki *ashâbukum* ile murad, Rum'un Arab üzerine ilâ âhiri'd-dehr saltanat ve imaretleri olacaktır demektir". Münavî'nin şerhi burada nihayet buldu.

Li'l-mütercim: Münavî'nin bu şerhine göre hadis-i şerifin meâl-i 'âlîsi: "Ehl-i Fürs Müslimîn ile bir iki kere harb ve kıtâl ederler, sonra sâmân-ı mülk ü devletleri zâil ve cemiyet ü saltanatları külliyen müzmahil olur. Rum ise karn ve asırlarca sürüp bir karn munkariz olunca ehl-i sabr olan diğer karn ona halef olacaktır ve 'ayş u zindegânîde hayır kaldıkça sizin

• • • • • •

3 *Câmiü's-Sagîr*, hadis nu: 5832.

4 Münâvî, *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*, hadis no: 5832.

ilâ âhiri'd-dehr yarân u ashabınız yani ile'l-ebed selâtîn-i hüküm-fermânız ehl-i Rum'dur". İntehâ [Mütercimin sözü bitti].

Kitabü'l-İşarât'ta ber-vech-i âtî zikr olunmuştur: "İmam-ı Ahmed radıyallâhu anh Ebu'd-Derdâ hazretlerinden Resul-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet eyledi: "Yevm-i melhamede Müslimînin ictimâ edecekleri şehr-i hayr-ı medâyin Şam'dan Dımaşkü'ş-Şam denilen belde cihetine doğru Gûta nahiyesindedir."[5] Ve yine İmam-ı Ahmed, Cübeyr bin Nüfeyl'den "Ashâb-ı Muhammed radıyallâhu te'âlâ anhüm bize şu kavl-i nebevîyi tahdis eylediler" dediğini rivayet etti: "Şam size feth olunacaktır, imdi orada ikamet için tahyîr olunduğunuz zaman Dımaşk denilen beldeyi intihab etmelisinizdir, zira belde-i mezküre Müslimînin melhamelerden ilticâ-gâhıdır ve mahall-i ictimâları zikr olunan beldenin Gûta itlak edilen mevziindedir". Sahib-i *İşarât*'ın sözü burada bitti.

"Füstat" obadır, yahut her medine-i câmi'adır. "Melhame" kıtâl-i şedide denir. "Gûta" Dımaşk'ın nevâhî-i erba'asından şark cihetinde bir nahiyedir. "Ma'kıl" zaman-ı dehşet-nâkde nâsın ilticâ eylediği melcedir.

Li'l-mütercim: Asım Efendi merhum *Kamus Tercümesi*'nde "Gûta" kelimesinin şerhinde şu âhenk ile demsâz oluyor: Gûta Dımaşk şehrinin yahut Gûre ve kazasının ismidir. Şarih der ki; herbiri cûybâr ve sebze-zâr ve bağ u bostan ve gülistan olmakla cinân-ı erba'a-i dünyanın birisidir. Gûta-i Dımaşk, Soğd-ı Semerkand, Eble-i Basra, Şa'b-ı Bevan meşhurdur. Soğd kelimesinin şerhinde dahi hâme-i pür-safasıyla şevk-âver-i ehl-i zevk olmuştur. es-Soğd Semerkand türâbında müferrih bâğ u besâtîn-i dil-küşâ ve müsmir-i eşcâr-ı pür-safâyı müştemil emâkin-i nüzhet-fezâ ismidir. Malum ola ki iş bu vadi-i Soğd Semerkand'dan Buhara canibine sekiz merhale kadar mümted olup cümle eşcâr-ı müştebike ve enhâr-ı câriye ve çemenzâr yerlerdir. Bu vadinin vasatı karyeler ve bâğ u bahçeler ve dil-küşâ bostanlar, iki cânibi mezra ve mâverası merâ'î ve merâti'dir. Akar sular kenarında çemenistan ve bahçeler içre kusûr-i dilistan ve havuzlar ve nişîmen-gâhlar[6] eylemişler. Ol kadar mesafe bilcümle mesire-i hüzhet-gâhtır. Bilcümle hıyâbân olmakla ıraklarda olan karyeler üzerine varmayınca nümâyân olmaz... İntehâ [Mütercimin sözü bitti].

İmdi rivayât-ı mezküre ile âhirü'z-zamanda melhamelerin ancak arz-ı Şam'da ve mecma'-i azîm dahi ancak Dımaşku'ş-Şam ile nevâhîsi olaca-

.....

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 197; VI, 25; Ebu Davud, Melâhim, 6.

6 Kitapta yanlışlıkla "nişînem-gâh" yazılımıştır [A.S.].

ğı tahakkuk etmiş ve bu mecma'-i azîmin zimâm-ı siyaset u idaresi yed-i müeyyed-i şevketine müfevvez bir padişah-ı zîşanı olmak lâ-büdd olup Rum devletinin ise ilâ âhiri'd-dehr Arab üzerine ferman-fermâ olacağı ânifen tırâz-ı dîbâce-i beyan olan hadis-i şerifin mazmûn-i sıdk-nümûnu ile müstedell olduğu üzre şu melhame-i kübrâda dahi tâc-ı zerrîn-i saltanatın hâme-i âl-i Osmanda berk-endâz-ı satvet olacağı teeyyüd ederek âl-i Osmanın eyyedehümullâhu te'âla bi'n-nasri ilâ nihâyeti'd-devran hazarâtının mülk ü saltanatları ile'l-ebed pâyidar olacağı Sâdık-ı emîn aleyhi efdalü's-salâtı ve's-selâm efendimizin ahbâr-ı mükâşefe-i âsâr-ı nebevi[ye]lerinden zâhir ve nümâyân olmuştur.

Sahih-i Müslim'in Kitabü'l-Fiten'inde İmam Müslim tahric edip şöyle demiştir: "Abdullah b. Vehb 'ahberenî el-Leys b. Sa'd kâle haddesenî Musa b. Ali 'an ebîhi' diyerek bana haber verdi ki Amr b. el-Âs'ın yanında Müstevrid Kureşî Resul-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin 'Nâsın ekseri Rum olduğu halde kıyamet kopacaktır' buyurduğunu dehân-ı mu'ciz-beyan-ı cenabı nebevîlerinden işittim demiş, Amr ona hitaben 'söylediğine dikkat et' demesiyle o da 'Resulullah sallallâhu te'âla aleyhi ve sellem efendimizden işittiğimi söylüyorum' diye cevap vermesi üzerine Amr: 'Resulullah'dan işittiğini söylüyor isen onlarda behemehal dört haslet mevcut olup onlar hengâm-ı fitne ve iğtişaşta nâsın en halim ve sakini, belâ ve musibetten sonra ifâkatta nâsın en serî'i, harb u veğâda şevk u besâletle hamle ve savlet göstermekte nâsın en çabuk ve çâlâkı[7], aceze ile eytâm haklarında nâsın en hayırlısıdırlar. Beşinci olarak kendilerinde bir hasene-i cemile vardır ki o da onlar nâsın zulm-i mülûke en mâni' olanlarıdır" demiş.[8]

Li'l-mütercim: Bu Balkan Muharabesi'nde Kırkkilise, Lüleburgaz, Komanova hezimetleri gibi bütün cihanı veleh u hayrette bırakan felaketlerden sonra Çatalca'da vukû bulan müdafaât-ı kahramânâne ile de, hadis-i şerifde Müslimîn Rum'un belâ ve musibetten sonra ifâkatta nâsın en serî'i olduklarına dair zikr olunan hasîsa tecelli etmiştir. İntehâ [Mütercimin sözü bitti].

Şârih Sinbâtî bu hadisin şerhinde şöyle diyor: "Zahir olan budur ki Rum'un ekser bilâdı istilâ edip mülk ü saltanatlarının ekser ekâlîme şamil olacağı mânası muraddır, kezâlik zahir olan budur ki şimdi zamanımızda mevcut olduğu üzre Rum ile içlerinden Müslim olanları muraddır. Şu

• • • • • •

7 Kitapta yanlışlıkla "câlâkı" yazılmıştır [A.S.].

8 Müslim, Fiten, 35

halde Rum'un kesreti, mülklerinin ittisâ'ı, kudret ve mehâbetlerinin azameti alâmât-ı saatten olduğuna işaret buyurulmuş oluyor. Bu mazhariyete mebnîdir ki selâtîn-i Rum mâlik-i rikâb-ı ümem ve müstevlî-i ekser-i bilâd-ı âlem olmuş ve havza-i saltanatları berren ve bahren, Hicâzen ve Yemenen, Şâmen ve Mısran ittisâ' edip bir cihetten Hindistan'a ve diğer taraftan tâ aksâ-yı bilâd-ı garba kadar imtidad etmiştir, bu hadis-i şerifin mânasında bana zahir olan işte budur. Sinbâtî'nin kelâmı burada nihayet buldu.

Dürrü Manzûm sahibi[nin] bu sözü nakl eyledikten sonra ilave eylediği kelâm aynen şudur: Bununçün Hafız İbn Kesir *Târih*'inde dedi ki: Bu hadis-i şerif Kostantiniyye'yi feth edecek olanların Rum olacağına delâlet eder; nitekim Kostantiniyye'ye Benî İshak'tan yetmiş bin kişinin gaza edecekleri meâlinde vârid olan hadis-i şerif[9] bunu nâtıkdır. Rum 'Ays ['Îs ?] b. İshak[10] sülâlesindendir. İbn Kesir'in sözü de burada bitti.

Ben derim ki: Huffâz-ı ehâdîsden İbn Kesir İmâdüddin İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî'nin vefatı yedi yüz yetmiş dört senesinde, İstanbul'un fethi ise sekiz yüz elli yedi sâlinde idi. Şu halde müşarun ileyh bu hadis-i şerif ile Kostantiniyye'yi feth edecek olanların selâtîn-i âl-i Osman hazarâtı olacağına istidlâl etmiş ve istidlâli de vefatından seksen üç sene sonra hayyiz-ârâ-yı zuhur olmuş oluyor. Bu suret, müşarun ileyhin feth-i Kostantiniyye ile muradı İstanbul'un fethi olduğu takdirdedir. Ebu Davud *Kitabü's-Sünen*'inde[11] Muaz hazretlerine müntehî senediyle tahric ederek Resul-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin "Melhame-i kübrâ (büyük savaş), Konstantiniyye'nin fethi ve deccalin çıkışı yedi ay içinde olacaktır"[12] buyurmuş olduğunu söylemesine ve diğer bir rivayette "altı yıl"[13] diye zikredilmesine ve binâenaleyh Rumiyye'nin fethi alâmât-ı saatten bulunduğu eserde varid olmasına göre, eğer maksud Rumiyye'nin fethi ise, ki *Şifa* şarihi Şihab Hafâcî'den naklen ârif-i billâh Şeyh Abdülga-

• • • • • •

9 Müslim, Fiten, 78

10 Li'l-mütercim: Gerek *Kamus*'ta ve gerek *Lisan-ı Arab*'da "'Aysû ['Îsû ?]" diye mazbut olmasına göre vav harfi ya me'hazda veyahut hîn-i nakilde kalem-i nâsihten sâkıt omuştur.

11 Li'-mütercim: Ebu Davud'un *Kitabü's-Sünen*'i kütüb-i sitteden olup kütüb-i sitte dahi ıstılah-ı hadisde *Sahihu Buharî, Sahihu Müslim, Sünenu Ebî Davud, Sünenu Tirmizî, Sünenu Neseî, Sünenu İbn Mace*'ye ıtlak olunur.

12 Ebu Davud, Melahim, 4; Tirmizî, Fiten, 58; İbn Mace, Fiten, 35, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 234.

13 Ebu Davud, Melahim, 4; İbn Mace, Fiten, 35.

ni Nablusî hazretleri bu vech ile beyan eylemiştir, şu halde âl-i Osman hazarâtının saltanatları, yine Ebu Davud'un *Kitabü's-Sünen*'inde turuk-i 'adîdeden olarak Resul-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize müntehî senediyle tahric eylediği "Ehl-i beytimden ismi ismime muvafık düşen bir zat Araplara melik olmadıkça dünya nihayete ermez"[14] hadis-i şerifi ile Fahr-i kainât efendimizin geleceğini haber vermiş olduğu Mehdi'nin zuhuruna kadar bâki olacağına beşâret-i 'uzmâ bulunduğundan melikü'r-Rum olan müşarun ileyhimin mülk ü devletleri zuhur-i mehdiye ve İsa aleyhi's-selâmın nüzulüne dek imtidad eyleyecektir. Şarih Sinbâtî dahi zikr olunan hadis-i şeriften mülk-i Rum'un ittisâ'ı ve azamet-i saltanatı alâmât-i saatten olduğunu ahz u istinbât etmiştir. Bu ise aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimizin "Onlar (Rumlar) ilâ âhiri'd-dehr sizin yârân u ashâbınızdırlar" buyurduklarına dair hadis-i evvelde sebk eden kavl-i nebevîlerinin aynı olup saltanat-ı Benî Osmanın ilâ âhiri'z-zaman münkazî olmayacağına güvâh-ı celîdir.

İmam-ı Müslim ile Beyhakî'nin rivayet eyledikleri hadis-i şerifde vârid olduğu vech ile Nebiyy-i ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin "İslam garip başladı ve başladığı gibi garipliğe geri dönecektir"[15] buyurmaları kuvvet-i İslâmiyenin ilâ âhiri'z-zaman bekâsına muârız değildir, zira hadis-i şerifde gurbet ile maksûd, terk-i salât ve zekâta, irtikâb-ı gıybete, şürb-i hamra, ekl-i ribâya ve emsâline dair evâmir ve nevâhîde tesâhül gibi ahkâm-ı İslâmın 'adem-i icrasıdır, ehl-i İslâmın kuvvetiyle ahkâm-ı dinde tesâhülleri arasında ise teâruz yoktur.

Li'l-mütercim: Huccetü'l-İslâm Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî kuddise sırruhu hazretlerinin *İhyau Ulûmi'd-Din*'de elfâz ve esâmî-i ulûmun me'ânî-i gayri maksûdeye nakl ü tebdiline mütedâir mebhasin âhirinde îrad eylediği kelâm, müellif-i merhumun istinbâtını müeyyid bulunduğu cihetle ber-vech-i âtî aynen nakl olundu:

"Selefin kabul ettiği ilimlerden çoğu kayboldu. İnsanların uğraştıkları ilimler ise hep sonradan icad edilmiş bidat şeylerdir. Elbetteki, Peygamber Efendimiz'in şu mübarek sözü doğrudur: 'İslam dini garip olarak doğdu ve doğduğu gibi garip olarak dönecektir. Gariplere müjde olsun'.

.....

14 Ebu Davud, Mehdi, 4; Tirmizî, Fiten, 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 376, 377, IV, 430, 448.

15 Müslim, İman, 232; Tirmizî, İman, 13; İbn Mace, Fiten, 15; Dârimî, Rikak, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 184, 398, II, 389.

Garipler kimdir sorusuna cevap olarak: 'Benim sünnetimden insanların bozduğunu ıslah edenler ve terk edilen sünnnetleri yaşatanlardır."[16]

Elhâsıl mülk ü saltanat-ı Rum'un ilâ âhiri'd-dehr bekâsı hakkında haber-i sadık vurûd etmiş olmasına ve hakkında haber-i sadık vârid olan şey lâ-mahâle vukû bulacağına mebnî Devlet-i Osmaniye e'azzellâhu te'âlâ ensârahâ ilâ âhiri'z-zamanın devam ve bekâsı bi-havlihî te'âlâ sabit ve muhakkak olduğundan bu risalenin, "*Ehl-i İmandan Vesvese-i Şeytanı Kâti' Burhân*" diye tevsîmindeki hüsn-i isabet celiyyen nümâyân oldu.

Bu haber ve eserlere vakıf olduktan sonra onları her kim tekzip ederse bu tekzibi ya İslâma isâeti arzu eylediği veyahut İslâmın cümle-i a'dâyı lâmından bulunduğu içindir, ve's-selâmü 'alâ men ittebe'a'l-hüdâ. [Mütercimin sözü bitti].

16 Gazalî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, Kitabu'l-İlm, 3. Bab.

HATİME

Mülûk-i zaman içinde âl-i Osman eyyedehümü'r-Rahman hazarâtına ihtisâsı olan fezâile dairdir.

Hamevî *Dürrü Manzum*'unda demiştir ki: "Selâtîn-i Benî Osmanın fezâil-i 'adîde, hasâil-i hamîde, kavânîn-i acîbe, siyaset-i garîbesi vardır. Acâib-i derya hasr u ihata olunamayacağından selâtîn-i müşarun ileyhimin ancak müstahzar fi'z-zihn olan faziletlerini zikr edelim. Âl-i Osman hazarâtının fezâilinden biri mülk ü saltanatta 'irâkat ve asaletleridir, zira mülûk-i müşârun ileyhimin cedd-i a'lâları Osman Gazi b. Ertuğrul b. Süleyman Şah'tır, Süleyman Şah ise şarkda Belh şehrine karîb Mâhan bilâdında hükümran idi. Aslı Tatar taifesinin göçebe Türkmenlerinden olup nesebi Yâfes b. Nuh aleyhi's-selâma muttasıl olur. Kezâ kâlehû fî *Kitâbi'l-Bârıkı'l-Yemânî*".

Ben derim ki: Tatar iki sınıftır: Birisi Hind Tatarıdır ki Cengiz Han bu sınıftandır. İkinci sınıf aksâ-yı Rum'da olan Tatardır. Bizim bunu dermiyan edişimiz pekçok kimseler bu iki sınıfı bir zannettikleri içindir. Seyyid Hamevî *Dürrü Manzûm*'unda *Kitabü'l-Bârık*'ın ifadesini nakl ü hikâye ile beraber dedi ki: Cengiz Han zuhur ile bilâd-ı Belh'i tahrip eylediği zaman Süleyman Şah elli bin hane ile bilâd-ı Rum'a müteveccihen çıktı. Esnâ-yı râhda Fırat nehrinde gark oldu. Mahdum-ı necâbet-mevsûmu Ertuğrul Han ise bilâd-ı Rum'a girdi. Ol tarihte Selçukîlerden hükümdar bulunan Sultan Alaaddin müşarun ileyh Ertuğrul Han hazretlerine hürmet ve tazim eyledi.

Ertuğrul Han irtihal-i dâr-ı bekâ eylediği zaman terk etmiş olduğu encâl-i kirâmının en şecî' ve dilâveri, en 'âlî-himmeti Osman Gazi hazretleri olup harb ü cihada inhimâk ile neşv ü nemâ bulmuş idi. Müşarun ileyhin besâlet-i kahramânâne ve seciye-i 'âlî-cenâbânesi Sultan Alaaddin'in be-gâyet mahzûziyetini mûcib olduğundan kendisine râyet-i sultânîyle tabl u mizmâr gönderdi. Bunlar müşarun ileyhe vusûl ile huzurunda nevbet çalındıkda ta'zimen ayağa kalktı. Bunun içindir ki nevbet çalındığı zaman ayağa kalkmaları âl-i Osman hazarâtı nezdinde şimdiye kadar kanun-i müstemir olmuştur.[17]

Sonra Osman Gazi hazretleri burc-i istiklâle nasb-ı livâ-yı saltanatla nice kılâ' u husûn feth eylemiştir. İşte daha bilâd-ı Rum'a dahil olmazdan akdem pâdişâhân-ı âl-i Osman hazarâtının mülk ü saltanatta 'irâkat ve asaletleri olduğu meşrûhât-ı vâkıadan hülasa edilmiş oldu. Hamevî'nin ibaresi burada nihayet buldu.

Ârif-i ilâhî Şeyh Abdülgani Nablusî hazretlerinin *et-Tal'atü'l-Behiyye fî Târîhi Mülûki'd-Devleti'l-Osmâniyye* namıyla mevsûm manzumesinde ebyât-ı âtiye keşîde-i silk-i sutûr buyurulmuştur:

Bil ki âl-i Osman hükümdarlarının ilki Osman Bey'dir sülûk sahibi
Emir Ertuğrul oğludur. Dedesi de Şah Süleyman celâl sahibi.
Hükümdarlıkları Acem Mâhân beldesindeydi ve nice Farisî oraya hücum etti
Asılları Hicaz Araplarındandı ve dedeleri işte bu Osman Gazi.
Resulullah'ın şehrinden göçediverdi konaklayan ve göçen Türkmenlere
Onlarla birlikte Konya civarlarında arazileri yöneten bir grupla oldular
Selçuklu hükümdarı adalet sahibi Şah Alaaddin'in yanında yaşadılar
Osman onunla birlikte gaza etti ve yardım ve güven elde etti
Ona o kadar yakın oldu ki Şah bazı işleri onun yetkisine verdi
Heybeti ve kuvveti gittikçe arttı ve bundan sonra bir devlet kurdu
Çeşitli ordular ve ırklardan akın akın insanlar ona geldi
Selçuklu saltanatı zayıfladı ve güneş Osman'ın üzerine doğdu
Hükümdarlık Osman'a geçti ve şanı yüce insanlar ismiyle dua etti

.....

17 Li'l-mütercim: İşbu hedâyâ hicretin altı yüz seksen yedi senesi Zilkadesinin on yedinci günü ikindi vakti vasıl olmakla Osman Gazi hazretleri ta'zimen ayağa kalkıp nevbet çaldırmıştır. İkindi vakti nevbet çalınmak usulü ondan sonra artık adet hükmüne girip istiklâlden sonra dahi devam etmiş ve ancak Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin devr-i saltanatında kaldırılmıştır.

Onun için minberlerde hutbe okudular ve onu babadan oğula dededen toruna sultan yaptılar

Sene altıyüz doksan dokuzdu tüm bu güzellikler oldu...

Şeyh-i müşarun ileyh bu zeminde icâle-i hâme-i beyan eyledikten sonra Osman Gazi hazretlerinin ferzend-i ercümendlerinin tercüme-i haline nakl-i kelâm eylemiştir. Fakat cenabı şeyhin asıl dûdmân-ı Osmânî Hicaz'dandır ve Medine-i Resul'den hicret eden Sultan Osman'dır diye zikr eylemesi, ondan evvelce ise Sultan Osman'ın ceddi olan Süleyman Şah bilâd-ı Mâhân'da hükümran idi diye beyan etmesi Hamevî'nin *Kitabu Bârıkı Yemânî*'den naklen sebt-i sahife-i rivayet eylediği müeddâya muhalif düşüyor. Vallâhu te'âlâ a'lemü bi'l-hakâik.

Âl-i Osman hazarâtının cümle-i fezâilinden biri de müşarun ileyhimin hüsn-i akideleri ve tarîk-i memdûhaya sülûkleri ile beraber ehl-i sünnet ve cemaat mezhebine iktidâ ve tarîk-i ehl-i hakka sem' u itaatla iktıfâ eylemeleridir. Sultan Osman Gazi hazretlerinden tâ bin üçyüz asrına tesadüf eden zamanemize kadar güzâr eden mülûk-i müşarun ileyhimin hiçbir ferdinden bir sû-i itikad nakl ü hikâye olunmamıştır, nakl olunmak şöyle dursun onlar nezdinde ehl-i zeyğ u ilhâd külliyen menfûrdur. Diğer mülûk-i mâziye ise böyle değiller idi; hulefâ-yı Abbâsiye ile Fâtımiye gibi sevâlif-i mülûkden niceleri evhâm u şükûke tebe'iyetle tarîk-i reşad u istikametten inhiraf etmişler idi.

Me'mun-ı halife zamanında i'tizal revac bulmuş ve sû-i itikad hasıl olmuş idi. Kezâlik Ubeydiyeler zamanında sahabe-i güzîn rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în hazarâtı haklarında alenen sebbe mücâseret ile hatta Mısır'da "Kim lanet eder ve söverse o kimse için bir dinar ve irdeb [24 sa' miktarında bir Mısır ölçeği] vardır" diye küstâhâne nidalar olunuyor idi.

Bunlarla emsâlinin ve bir de sünnet ve Kur'an'a mütemessik ve mezheb-i Hanefîye muktedî olan selâtîn-i âl-i Osman hazarâtının hısâl ü evdâ'ına ihâle-i nigâh-ı dikkat olunursa aralarındaki fark şems-i tâbân gibi müncelî olur.

Fezâil-i âl-i Osmandan biri de kadri münif ve 'âlî olan şer'-i şerife inkıyadlarıdır. Onlar şeriat-ı ilâhiyeye daima tazim eylerler. Şeriat-ı mutaharanın evâmirine ittiba' ve nevâhîsinden ictinabla emr ederler. Onlar arasında kelimetullâh zahir u 'iyândır. Müşarun ileyhimin ikâme-i ahkâm-ı şeriat etmeleri, ensâr u a'vân-ı şeriatı teşyîd ve tahkîm etmeleri bi-

lâd-ı şeriatı mamur ve âbâdan eylemeleri, kendilerinin menâkıb ve meâsir-i mefharetlerini isbata kâfidir.

Fezâil-i âl-i Osmandan biri de müşarun ileyhim hazarâtı kâffeten nihayet derecede pâk-zebân ve pâk-dâmen olup mâil-i cevr u te'addî değildirler. Ne irtikâb-ı münkerât ne te'âtî-i muharremât etmişlerdir. Onlardan hiçbir ferdin ne üftâde-i huzûzât olduğu, ne muhill-i mürüvvet u fazilet bir halete tesaddî eylediği işitilmiştir. Mülûk-i müşarun ileyhim cemî'-i umûrda huzur-i kalb ile ve Cenabı Hakk'a teveccüh ve itimad ile tahsil-i fezâil ve tesviye-i mehâmm etmişler ve etmektedirler.

Fezâil-i âl-i Osmandan biri de müşarun ileyhimin bilhassa Haremeyn-i şerifeyn ve ale'l-umum kâffe-i bilâd ve memâlik-i Osmaniyede vâki bütün medâris ve mesâcid ile halleri vasıl-ı sem'-i mülûkâneleri olan ulemâ ve sulehâ ve be-tahsis şürefâ ile tevâbi' ve müte'allikâtı ve sâir meşhur aileler efrâdı haklarında hâme-i muharrirîn ile nükûl-i erbâb-ı rivayetin ta'dâdından efzûn-ter olarak mebzûl ve râyegân olan hedâyâ-yı mübeccele ve ihsanât-ı celileleridir.

Fezâil-i âl-i Osmandan biri de müşarun ileyhimin mahabbetleri umum tebea ve zîr-i destânın kulûbunu istilâ eylemiş olduğu cihetle daima ehâsin-i evsâf-ı 'aliyyelerini lisan-ı mahmedet u şükranla yâd u tezkâr ve her zaman u mekanda metbû'-ı meşrû'-i müfehhamlarına mahabbet ve ubûdiyet-i tâmmelerini izhar eylemeleridir.

Dürr-i Manzum'da mestûr olduğu üzre Ebu Nuaym *Hilye* nam kitabda Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin "İzâ ehabbellâhu 'abden..." buyurmuş olduğunu Enes radıyallâhu anh hazretlerinden rivayet eylemiştir[18] [ki] "Hüdâvend-i kerim bir kuluna mahabbet ile o kulun tevfik ve mes'adetine irade-i rahmâniyesi taalluk eyledikde derhal mahabbetini kulûb-i melâikeye sonra dahi kulûb-i ebnâ-yı beşere ilkâ eder de mele-i a'lâ o kula mahabbet ve müvâlât ve tazimât u tekrimâtla teveccüh eder ve hâss u âmm kâffe-i enâm dahi kendisine meyl ü teveccüh ile beyne'n-nâs mahbûb ve makbul[19] olur. Allah te'âlâ bir kuluna buğz eyledikde dahi buğzunu derhal kulûb-i melâikeye sonra kulûb-i ebnâ-yı beşere ilkâ eder de o kul mebğûz-i âlem-i bâlâ ve menfûr-i sekene-i dünya olur"[20] demektir.

• • • • • •

18 Münavî, *Feyzü'l-Kadir*, hadis no: 356.

Mütercimin, buraya almadığımız uzun notunda (s. 35-36) hadisin Münavî şerhi Arapça olarak verilmektedir. [A.S.].

19 Orjinalde kelime yanlışlıkla "vav"sız yazılmıştır. [A.S.].

20 Ebu Nuaym el-Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, hadis nu: 3290.

Hatta bi'l-farz ve't-takdir reâyâ ve berâyâyı rencide edecek bir emir vukû-yâfte olsa bile onu sultan-ı zaman e'azzellâhu te'âlâ ensârehu hazretlerine ğazv ü isnad edecek ferd-i âferîde bulamazsın, bu emr-i hâdisi memurîn-i devâir ile o memurînin havâşî ve tevâbi'ine nisbet ederler. Bu da vâkı'a mutabık ve nefsü'l-emre muvafık olduğu içindir. Hakikat, Cenabı Hak mülûk-i müşarun ileyhimden halkın elsine-i tarîzini men eylemiştir.

Fezâil-i âl-i Osman hazarâtından biri de ulemayı iclâl, sulehâya itikad, ehl-i Kuran'a hürmet eylemeleridir. Müşarun ileyhimin ulemadan hiçbir ferde ihanet eyledikleri ne mervî-i erbâb-ı nükûl ne meşhûd-i ashâb-ı ukûldür.

Ebu Cafer Mansûr'un İmam-ı Hümâm-ı A'zam ile İmam-ı Malik ve Harun er-Reşid'in İmam-ı Şafiî ve Memun-ı halifenin İmam-ı Ahmed b. Hanbel hazarâtı haklarında reva gördükleri muamelattan müttazah olacağı üzre sevâlif-i hulefâ ve mülûk bu fazilette dahi âl-i Osman hazarâtıyla hem-'inân değildirler.

Kur'an'ın mahluk olduğuna kâil olmaktan imtina eyledikleri için bazı hulefânın bir nice ulemayı katl eylemiş olduklarını bazı müverrihîn nakl eylemişlerdir. Ebu'l-Hasan el-Kâbıs dedi ki: "Mağrip hükümdarları bulunan Alevîlerin sahabe-i kiram rıdvânullâhı te'âlâ aleyhim ecma'în hazarâtına tardıyeden men etmek için katl eyledikleri ulema ve sulehâ dört bin kişi idi".

Kur'an-ı mecid hakkında bir imtihan

Li'l-mütercim: Hulefâ-yı Abbasiyeden Memun-ı halife hicret-i seniyye-i nebeviyenin iki yüz onikinci senesinde Kur'an-ı mecid hakkında bir imtihana kıyam ederek Kur'an'ın mahluk olduğuna dair ortaya bir söz attı.

Muahharan iki yüz on sekiz senesinde bilâd-ı Rum'da bulunduğu sırada Bağdat'ta naib-i saltanatı İshak b. İbrahim'e yazdığı mektupta; kudât ve şühûdu ve bütün ulemayı bu hususta hâdde-i tecrübeden geçirmesini bildirerek Kur'an'ın mahlûk-ı muhdes olduğunu ikrar edenleri salıvermesini ve bunu tasdikten ibâ edenlerin de haklarında olan re'yini ba'dehû beyan etmek üzre esâmîsini iş'âr eylemesini emr etti. İshak Bağdat'ta bulunan ricâl-i ilmi nezdine cem' ile nâme-i halifeyi kendilerine okuttu. Bu cemaatin içinde kâdı'l-kudât Bişr b. el-Velid el-Kindî ve Mukâ-

til ve Ahmed b. Hanbel ve Kuteybe ve Alî b. el-Ca'd vesaire de vardı. Huzzârdan Bişr b. el-Velid'e İshak dedi ki: Kur'an hakkında ne dersin? Bişr dedi ki: Kur'an kelâmullahtır.

İshak: Ben sana onu sormuyorum. Kur'an mahlûk mudur, bunu soruyorum.

Bişr: Allah te'âlâ her şeyin hâlikıdır.

İshak: Kur'an da şey'ün mine'l-eşyâdır.

Bişr: Evet.

İshak: Öyle ise mahlûktur.

Bişr: Hâlık değildir.

İshak: Ben sana ondan sual etmiyorum dedim ya! Kur'an mahlûk mudur, buna cevap ver.

Bişr: Sana bu dediklerimden başka bir şey söyleyemem.

Bunun üzerine İshak kâtibe, Bişr'in söylediklerini yaz, dedi. Ve sonra huzzârdan herbirine Bişr'e sorduğu şeyi sorup onlar da Bişr'in verdiği cevaba karîb surette cevap verdiler.

Hâzır fi'l-meclis bulunan Ahmed b. Hanbel'e de tevcîh-i hitap ederek; "Kur'an hakkında ne dersin?" dedi. Müşarun ileyh, "Kelâmullahtır" deyince İshak; "Mahlûk mudur?" diye sordu ve müşarun ileyh de "Kelâmullahtır, bundan ziyadesini söyleyemem" cevabını verdi.

Bu aralık İshak, Ahmed b. Hanbel'e "Ve O öyle semî, öyle basîrdir" [Şûra, 42/11] kavl-i keriminin mânasını sordu. Müşarun ileyh dedi ki: "Cenabı Bârî zât-ı aliyyesini nasıl vasf etmiş ise öyledir."

İshak tekrar sual edip, "Şu halde onunla maksud nedir?" deyince müşarun ileyh: "Bilmem, kendini nasıl vasf etmiş ise öyledir" cevabını verdi.

İshak Kur'an'ın mahlûk olup olmadığını Kuteybe ve Abdullah b. Muhammed ve Abdülmün'im b. İdris b. bt. Vehb b. Münebbih ile refakatlerinde bulunan cemaattan sual etti. Onlar da şöyle cevap verdiler: Kur'an mec'ûldür, zira Cenabı Hak "Hakkâ, biz onu Arapça olarak okunacak bir Kur'an kıldık" [Zuhruf, 43/3] buyurdu ve Kur'an muhdestir, çünkü Kitab-ı azizde "Rablerinden kendilerine gelen her yeni (muhdes) zikri" [Enbiya, 21/2] şeref-vârid olmuştur.

İshak: Şu halde mec'ûl mahlûk demektir.

Kuteybe ve rufekâsı: Evet!

İshak: Öyle ise Kur'an mahlûktur.

Kuteybe ve rufekâsı: Mahlûk demeyiz, fakat mec'ûldür.

İshak bunların sözlerini ayrı ayrı zabt u tahrir ettirip Memun-ı halifeye bildirdi.

Gelen cevapta; "Kâdı'l-kudât Bişr b. el-Velid ile İbrahim b. el-Mehdi'yi huzuruna getir; eğer Kur'an'ın mahlûk olduğuna kâil olurlarsa ne güzel, ve eğer buna kâil olmazlarsa boyunlarını [v]ur. Bu ikisinden başkasına gelince, bunlardan Kur'an'ın mahlûk olmadığını söyleyenleri demir-bend olarak tarafıma i'zam et" diye emr olunmuştu.

İshak bunları nezdine cem' edip halifenin emrini kendilerine tebliğ etti. Cümlesi Kur'an'ın mahlûk olduğuna kâil olup ancak içlerinden dört zat ki Ahmed b. Hanbel ve Kavarîrî ve Seccade ve Muhammed b. Nuh el-Madrûb'dur, bunlar Kur'an'ın mahlûk olduğuna kâil olmadıklarından İshak'ın emri üzerine bu dört zat demir-bend edildiler. Bu halde iken İshak şu zevâta tekrar sordu. Seccâde ile Kavarîrî tazyîk-i vâkıa tahammül edemedikleri cihetle Kur'an'ın mahlûk olduğuna dair olan kavle çâr u nâçâr cevab-ı muvafakat izhar eylediklerinden, İshak bu iki zatı salıverdi, ve Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Nuh el-Madrûb sözlerinde sebat ve ısrar ettiklerinden onları Tarsus'a i'zâm eyledi.

Ba'dehu Memun'dan bir mektup daha geldi. Onda diyordu ki: "İşittiğime göre Bişr b. el-Velid ile peyrevânı, Kur'an'ın mahlûk olmasına kâil olmalarını Ammar b. Yasir hakkında nazil olan 'Kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah edilen başka' [Nahl, 16/106] âyet-i kerimesiyle tevil ediyorlarmış. Halbuki onlar bu tevillerinde hata ediyorlar, çünkü bu âyet-i kerimeden, mu'tekıd-i iman oldukları halde izhar-ı şirk edenler murad olup yoksa Bişr gibi şirki mu'tekıd oldukları halde iman izhar edenler bu âyetten nasibedâr değildir. Binaenaleyh Bişr ile tevâbi'ini Tarsus'a gönder, tâ ki emiru'l-müminîn bilâd-ı Rum'dan hurûc edinceye kadar orada ikamet etsinler."

Bunun üzerine İshak kâdı'l-kudât Bişr b. el-Velid ile tevâbi'ini derdest edip i'zâm etti, fakat esnâ-yı râhda Rakka'ya muvâsalatlarında Memun'un haber-i vefatı kendilerine vasıl olunca Bağdat'a avdet eylediler. İntehâ [Mütercimin sözü bitti].

Şu halde âkil ve hüşyâr olan kimse Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile sâye-i merâhim u mekârim-i cihân-bânîlerinde müstezıll-i emn u refah olan dua-gûyân ulemanın meşmûl oldukları iclâl ü ikrama ve tevkîr u ihtirama atf-ı nazar-ı ibret ederse eyyâm-ı âl-i Osmanın hayru'l-eyyâm olduğuna ve zaman-ı âl-i Osmanın hayru'z-zaman bulunduğuna ve selâtîn-i müşarun ileyhim mülûk-i 'izâmın a'deli olup faziletlerini istiksâ elsine-i aklâmın bîrun-i iktidarı olduğuna vakıf olacağından penâ-gâh-ı menî'-i İslâmiyândan olan Devlet-i muazzama-i Osmaniyenin ilâ

nihayeti'd-devran satvet-endâz-ı aktâr-ı cihan olmasını feyz-i hâss-ı Hak'dan istid'â eder ve İmamü'l-enbiyâ sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizle âl u ashab-ı kirâm radıyallâhu anhümü'l-Melikü's-selâm hazarâtına salât u selâmla risâleyi resîde-i hadd-i hitam eyler.

Temmeti'r-risâle.

Li'l-mütercim: Âtide züyûr-i sahîfe-i ihtiram olan üç âyet-i kerime hâtime-i celile-i mebhas olmak üzre teyemmünen ve teberrüken nakl olundu:

Allahu te'âlâ sûre-i Nisa'da buyurdu: "Ey o bütün iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de; sonra bir şeyde nizâ'a düştünüz mü hemen onu Allah'a ve Resulü'ne arz ediniz, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanır müminlerseniz! O hem hayırlı, hem de netice itibariyle daha güzeldir" [Nisâ, 4/59].

Allahu te'âlâ sûre-i Hicr'de buyurdu: "Şüphe yok o Zikri biz indirdik, biz! Her halde biz onu muhafaza da edeceğiz!" [Hicr, 15/9].

Allahu te'âlâ sûre-i Fetih'de buyurdu: "O, odur ki Resulü'nü hidayet rehberi ve hak diniyle gönderdi, onu her dinin üstüne çıkarmak için! Şahid olarak da Allah yeter" [Fetih, 48/28].

ZEYL

Ehl-i garb meyanında mu'tekaddır ki akıbet ehl-i İslâm yine nasarâya galip ve müstevlî olup hubûb-i nesîm-i tevfik ile Endülüs diyârını Efrenc yedinden nez' u istirdâd edecek ve bu feth-i mübin donanma ile müyesser olacaktır, vallâhu veliyyü'l-müminîn.

Mukaddime-i İbn-i Haldun'dan muktebes.

HİLAFET VE CİHADA DAİR KIRK HADİS

SABIK YEMEN MÜFTÜSÜ
AHMED EL-HAFZÎ B. ABDULHÂLIK

TERCÜME VE TAHRİC:
PROF. DR. İHSAN SÜREYYA SIRMA

BOA. YEE. 32/38

25 CEMAZİYELÂHIR 1307

اقول وبالله التوفيق والهداية
الى اقوم طريق بعد حمده وشكره
والصلوة والسلام على سيدنا محمد القائم
بنهيه وأمره صلى الله عليه وعلى آله وصحبه
وانصاره وصهره اما لما رايت الناس
اعرضوا عما يناسب المقام من ارشاد
الخاص والعام لطاعة سلطان الانام
سارعت في جمع اربعين حديثا من بعوث صحاح
مسندات مرويات عن الرجال الثقات
عشرون في طاعة سلطان الانام
وعشرون في فضائل الجهاد مؤلفها
الحقير احمد بن خليل بن عبد الخالق مفتي
سابقا الديار اليمنية خادم السنة
المنيفة
تقبل الله منه

Allah'tan muvaffakiyet ve en doğru yola hidayetini dileyerek, O'na hamd ve şükrederim. Salât ve selâm, O'nun nehiylerinden kaçan ve emirlerine uyan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, onun âline ve ashâbına, yardımcılarına ve ehl-i beytine olsun.

İslâm sultanına avâm ve havâssın itaat etmeleri için gerekli surette irşad yapılmadığını ve ulemanın bu işi yapmaktan çekindiklerini görmem üzerine, yirmisi İslâm sultanına itaat ve yirmisi cihadın faziletlerine dair olan; sika râvilerden rivayet edilmiş, senetleri kuvvetli kırk sahih hadisi toplamaya başladım.

Risâlenin müellifi, Yemen diyarının sâbık müftisi ve sünnet-i nebeviyyenin hizmetkârı el-hakir Ahmed el-Hafzî b. Abdulhalik. Allah ondan kabul etsin.

[HİLAFETE DAİR HADİSLER]

1. HADİS

Ebu Hureyre (r.a.)'ın rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Herkim bana itaat ederse o Allah'a itaat etmiştir. Herkim de bana isyan ederse, Allah'a isyan etmiştir. Herkim emire itaat ederse, o bana itaat etmiştir. Herkim de emire isyan ederse, bana isyan etmiştir."[1] Muttefekun aleyh.

2. HADİS

Yahya b. Husayn, ninesi Ümmü'l-Husayn (r.a.)'dan: Yahya dedi ki: Ben ninemden işittim, şöyle diyordu: Ben vedâ haccında Resulullah (s.a.v.) ile beraber hacc ettim. Resulullah birçok söz söyledi. Sonra ben ondan işittim ki, şöyle buyuruyordu: "Eğer sizin üzerinize, sizleri Allah'ın Kitabı'na göre sevk ve idare edecek olan çelimsiz yahut siyah bir köle bile vali tayin edilirse, sizler onu dinleyiniz ve itaat ediniz."[2] Müslim rivayet etti.

3. HADİS

Enes b. Malik (r.a.)'dan rivayete göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ey ashâbım! Valilerinizin, komutanlarınızın emirlerini dinleyiniz ve onlara itaat ediniz; üzerinize tayin olunan vali, başı siyah üzüm gibi saçlı Habeşî bir köle bile olsa."[3] Buharî rivayet etti.

• • • • • •

1 Buharî, Cihad, 109; Müslim, İmâre, 32, 33; Neseî, Bi'at, 27; İbn Mâce, Cihâd, 39.

2 Müslim, İmâre, 37; Tirmizî, Cihad, 28; İbn Mâce, Cihâd, 39.

3 Buharî, Ezan, 56, Ahkâm, 4; İbn Mâce, Cihâd, 39.

4. HADİS

İbn Ömer (r.a.)'ın rivayetine göre, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Müslüman olan kişiye, hoşlandığı ve hoşlanmadığı hususlarda âmirlerini dinlemek ve itaat etmek vâcibdir. Ma'siyet ile emredilmesi müstesnadır. Ma'siyet ile emrolunursa onları dinlemek ve itaat etmek yoktur."[4]

5. HADİS

Ubâde b. Sâmit (r.a) şöyle demiştir: Biz Resulullah'a zorlukta, kolaylıkta, neşede, kederde ve başkalarının bizim üzerimize tercih edilmesi hallerinde dinlemek, itaat etmek, emâret sahibi olan kimselerle emirlik hususunda çekişmemek, her nerede bulunursak bulunalım, muhakkak hakkı söylemek, Allah yolunda hiçbir kimsenin levm ve kötülemesinden korkmamak üzere biat edip söz verdik."[5] Muttefekun aleyh.

6. HADİS

İbn Ömer (r.a.) şöyle dedi: Biz Resulullah (s.a.v.)'e onu dinlemek ve itaat etmek üzere biat ettiğimizde, o bize "elinizden geldiği kadar/gücünüz yettiği hususlarda" diyordu.[6] Muttefekun aleyh.

7. HADİS

Ebu Hureyre (r.a.) rivayet ederek dedi ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Herkim emirinden hoşlanmayacağı kötü bir şey görürse sabretsin. Çünkü herkim cemaattan bir karış ayrılır da ölürse, muhakkak onun ölümü cahiliyet ölümüdür."[7]

8. HADİS

Ebu Hureyre (r.a.) rivayet ederek dedi ki: Resulullah (s.a.v.)'in şöyle dediğini duydum: "Kim itaattan çıkar ve cemaatta tefrika çıkardıktan sonra ölürse, cahiliyye ölümü ile ölmüş olur."[8] Sahih hadis.

•••••

4 Buharî, Cihad, 108; Müslim, İmâre, 34, 38; Ebu Davud, Cihâd, 87; İbn Mâce, Cihâd, 30.

5 Buharî, Ahkâm, 43, Fiten, 2; Müslim, İmâre, 41, 42; Neseî, Bi'at, 5, 8; İbn Mâce, Cihâd, 41; *Muvatta*, Bi'at, 1.

6 Buharî, Ahkâm, 43, Fiten 2; Müslim, İmâre, 90; Neseî, Bi'at, 24; İbn Mâce, Cihâd, 41; *Muvatta*, Bi'at, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 2.

7 Buharî, Ahkâm, 4, Fiten, 2; Müslim, İmâre, 55, 56; Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275.

8 Neseî, Tahrim, 28.

9. HADİS

Avf b. Mâlik el-Eşca'î (r.a.)'ın rivayetine göre, Resulullah şöyle buyurdu: "İmâmlarınızın en hayırlıları, sizin kendilerini, onların da sizleri sevmekte bulunduklarınız ve onların size dua etmekte sizlerin de kendilerine dua etmekte olduklarınızdır. İmamlarınızın şerlileri ise, sizin kendilerine buğz etmekte, onların da sizlere buğz etmekte bulunduklarınız, ve sizin onlara, onların da size lanet etmekte bulunduklarınızdır." Biz dedik ki: "Yâ Resulallah! Onlara karşı kılıçla muharebeye kalkışmayalım mı?" Resulullah: "Namazı kıldıkları (ve kıldırdıkları) müddetçe hayır. Valilerinizden hoşlanmadığınız bir şey gördüğünüz zaman, onun yaptığından memnun kalmayınız. Fakat itaattan da el çekmeyiniz" buyurdu.[9]

10. HADİS

Hz. Ebu Bekir (r.a.) şöyle dedi. Resulullah şöyle buyurdu: "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir; zayıflar ona sığınır, onunla mazluma yardım edilir. Kim Allah'ın sultanına dünyada ikramda bulunursa, Allah da kıyamet gününde ona ikramda bulunulur."[10]

11. HADİS

Hz. Aişe (r.a.)'nın rivayetine göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sultan, velisi olmayanın velisidir. Şayet âdil olursa ona ecir vardır; raiyyenin de kendisine müteşekkir olması lâzımdır. Fakat zulüm ederse ona günah olup, raiyyenin de sabretmesi lâzımdır."[11] Muttefekun aleyh.

12. HADİS

Vâil b. Hicr (r.a.)'in rivayetine göre Seleme b. Yezid el-Cu'fî Resulullah (s.a.v.)'a şöyle sordu: "Yâ Resulallah! Başımıza kendi haklarını bizden isteyen ve bizim hakkımızı men eden emirler gelirse, bunlar hakkında ne emredersiniz/görüşünüz nedir?" Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Onları dinleyiniz ve itaat ediniz. Onlar, yapmakla mükellef oldukları şeyden, siz de yapmakla mükellef olduğunuz şeyden mesulsünüz."[12] Müslim rivayet etti.

• • • • • •

9 Müslim, İmâre, 65, 66; Tirmizî, Tefsir, 4, 49.

10 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, 1351, hadis no. 1487.

11 Dârimî, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 25.

12 Buharî, Zekât, 4, Ezân, 54, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 36, 49, 50; Tirmizî, Fiten, 30; İbn Mâce, Cihâd, 39.

13. HADİS

Abdullah b. Ömer (r.a.) Resulullah (s.a.v.)'den şöyle duyduğunu söyledi: "Kim itaattan bir el kadar ayrılırsa/itaattan el çekerse, kıyamet gününde Allah'a, fiili hususunda lehine hiçbir hücceti olmayarak kavuşacaktır. Kim de boynunda biat olmayarak ölürse, cahiliyet ölümü ile ölür."[13] Müslim rivayet etti.

14. HADİS

Haris el-Eş'arî (r.a.)'den, dedi ki: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Size beş şeyi emrediyorum: Cemaat olmak, dinlemek, itaat etmek ve Allah yolunda cihad etmek. Ve herkim ki bir karış kadar cemaattan ayrılırsa o, boynundan İslâm bağını çıkarıp atmıştır; meğer ki kendini düzeltsin."[14] Tirmizî rivayet etti.

15. HADİS

Ziyad el-Adevî'den, şöyle dedi: İbn Âmir, üzerinde ince bir elbise olduğu halde hutbe okurken, ben Ebu Bekre ile beraber minberin altında idim. Ebu Bilal dedi ki: Emirimize baksanıza, fâsıkların elbisesini giymiş. Ebu Bekre de şöyle dedi: Ben Resulullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu duydum: "Kim Allah'ın sultanını küçük düşürürse, Allah da onu küçük düşürür."[15]

16. HADİS

Hz. Aişe (r.a.)'nin rivayetine göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah bir emire hayır murad ederse, ona sadık bir vezir verir; unuttuğunda hatırlatır, hatırlarsa ona yardım eder. Fakat Allah o emire hayırdan başka bir şey murad ederse, ona kötü bir vezir verir; unutursa hatırlatmaz, hatırlarsa ona yardım etmez."[16] Ebu Davud rivayet etti.

17. HADİS

Ebu Said el-Hudrî (r.a.)'ın rivayetine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Bir emir, insanları şüpheye düşürecek olursa, onları ifsâd etmiş olur."[17] Sahih hadis.

• • • • • •

13 Müslim, İmâre, 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 446.

14 Ebu Davud, Sünne, 27; Tirmizî, Edeb, 78; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 332.

15 Tirmizî, Fiten, 47.

16 Ebu Davud, İmâre, 4.

17 Ebu Davud, Edeb, 37.

18. HADİS

Ebu Umâme (r.a.)'ın rivayetine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah hiçbir peygamber göndermemiş ve hiçbir halife istihlaf etmemiştir ki onun iki maiyeti olmasın; birisi ona marufu emreder ve nasibini alır, diğeri de ona şerri emreder ve nasibini alır. Masum olan da, Allah'ın koruduğudur."[18] Buharî rivayet etti.

19. HADİS

Ebu Zer (r.a.)'ın rivayetine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sizler ve benden sonra gelecek imamlar bu fey'e nasıl da sahip olmak isterler?" Bunun üzerine ben dedim ki: "Seni hak üzere gönderene yemin ederim ki, kılıcımı omuzuma takar, ona vurur sana yetişirim." Resulullah (s.a.v.) buyurdu: "Sana daha güzel bir yol göstereyim mi, bana yetişinceye kadar sabret."[19]

20. HADİS

Ebu Derdâ (r.a.)'ın rivâyetine göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allahu Teâlâ buyurdu ki: Ben, benden başka ilâh olmayan Allah'ım, meliklerin mâliki ve melikiyim. Meliklerin kalpleri elimdedir. Şayet kullar bana itaat ederlerse, meliklerinin kalplerini onlara karşı merhamet ve şefkate çeviririm; şayet bana isyan ederlerse, meliklerinin kalplerini katılaştırır, intikam duygularıyla doldururum da azabın kötüsünü yapmaya koyulurlar. O halde, meliklere beddua etmekle vakit geçirmeyip, bana zikr ve yakarışla dua edin ki, meliklerinizin üzerinizdeki baskısını izâle edeyim."[20] Ebu Nuaym *Hilye*'de rivayet etti.

(...)[21]

Bu kırk hadis; hakkında, "Kendi nefsinden konuşmaz, O'nun konuşması ancak bildirilen vahiyledir; O'na metin kuvvetlere sahip ve güçlü olan Cebrail öğretmiştir" [Necm, 53/3-7] buyurulanın dudakları arasından çıktı. Bunun için Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden idareci (râ'î) ve idare edilenlerin (raiyye), bu hadislerden kendisine ait neler bu-

.....

18 Buharî, Ahkâm, 52, 55, Kader, 8; Neseî, Bi'at, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 39.

19 Buharî, İlim, 6, Ezân, 95, 122, I'tisâm, 21, Cihâd, 12; Müslim, İmân, 10, İmâre, 15, Li'ân, 4; Ebu Davud, Sünne, 29.

20 *Hilyetü'l-Evliyâ*'da Ebu Derdâ hadisi olarak geçer.

21 Bu kısımda cihadla ilgili 20 hadis yer almaktadır. [İ.K.]

lunduğuna bakıp, kurtarıcı ve helâk edici şeyleri görmeleri vaciptir. Şüphesiz, iyi ve kabule şayan bir yola girmek zorunludur. Ve herkes bundan mesuldür. Onlar dünyadan ahirete intikal olunacaklardır. Evliyâullahtan bazısı dediler ki: "Şayet benim icabet edilecek bir duam olsa, ben onu önce ulü'l-emrim için yapardım." Bu böyle olunca, nasıl oluyor da biz İslâmın ve müslümanların sultanı, sağlam dinin hamisi olmakla iftihar eden, emirü'l-müminin denmeye müstehak, Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn ve'l-makameyni'l-münifeyn, kayserleri parçalayan, ve kisraları kıran, büyük imametin sahibi, ışık saçan sultan, büyükten büyüğe geçen yüksek hilâfetin vârisi, Aziz olan Allah ve muzaffer askerleri sayesinde Doğu'nun ve Batı'nın fatihi, sultanu'l-meşrikayn ve hakânu'l-hafikayn *es-Sultan b. es-Sultan el-Gazi Abdülhamid b. es-Sultan el-Gazi Abdülmecid Han b. es-Sultan el-Gazi Mahmud Han*'a dua etmeyelim. Onun saltanatı, zaman silsilesinin sonuna kadar kesintisiz devam etsin ve seleflerinin ruhları cennet bahçelerinde tenezzüh etsin. Âmin âmin. Bir âminle yetinmiyor binlerce âmin demek istiyorum. O (Sultan Abdülhamid) hâlâ savaşlarda düşmana hücum etmekte, İslâmı ve müslümanları korumak için askerlerini en güçlü silahlarla donatmaktadır. O, kâfirlerin topluluklarını dağıtıncaya ve ateşlerini söndürünceye kadar uğraştı. Onların bütün topluluklarını birbirinden ayırarak büyük memleketlerini fethetti. Onların görkemli binalarını, atik ve savaştan kaçmayan orduları sayesinde yerle bir etti. Orduları, düşmanın sırtları üzerinde yürürler. Büyük savaş talimlerinde, onlar, parlayan ateş gibidirler. Onlar, umum ve hususta birbirlerine sımsıkı kenetlenmiş binalar gibidirler. Ben Balkan savaşlarına katılarak, oralarda ne derece cesaret gösterdiklerini gördüm. Tıpkı Plevne'de Vezir Osman'ın [Gazi Osman Paşa], ateşli silâhların altında gösterdiği mukavemet gibi. O derecede ki, onun şehitleri, Sıffin, Bedir ve Necran şehitleri gibi oldular. Plevne'de olduğu gibi, Vezir Muhtar'la [Ahmet Muhtar Paşa] Kars, Ardahan, Erzurum'da bulundum ki, bizzat oralarda İslâm askeri olan Osmanlı ordularının, mevzilerde ve saf başlarında ne şekilde cesurane çarpıştıklarını gördüm de, o günlerdeki harekât sırasında şu beyitleri söyledim:

Savaşta kaçmayı bilmez,
Hücumda, "Benim gibi kim olabilir?" derler.
Dağ zirvelerine tırmanarak,
Küfrü yıkıncaya dek vuruşurlar.
Dağdaki karlara rağmen savaşır,
Dağlar gibi güzel kokarlar.

Yere akan kanlar sel olup giderken,
Savaş, gece gündüz devam eder.
Sanki yıldırım ve şimşek gibi,
Ateşin alevleri aydınlatıcı olur.
Sanki dağlara bulutlar yağıyor,
Ve bu, üzerinde yapılan savaştan ileri geliyor.
Oradaki kestane ve çam ağaçları beyaz,
Orada müslüman hür ve alnı açıktır.
Biri şehit olurken, bir diğeri esir oluyor.
Ve sonunda düşman kırıldı.
Atlar dolu dizgin koşuyor,
Mızraklar da uçuyor.

Onlar büyük kişiler olup, gerektiğinde, savaş meydanında savaşçı kesilirler. 1293 senesinin Şevval ayında İslâm sultanının [Sultan II. Abdülhamid], 70.000'e yakın askeri, içinde 500.000'e yakın asker bulunan müstahkem kaleler ve sağlam surlara hücum ettiler. Ve orada küfrün askerleri, Allah'tan kaçabileceklerini sanarak, kalelerine sığındılar. Fakat, Allah te'âlânın buyurduğu gibi, "Onlar da, kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama, Allah'ın azabı onlara beklemedikleri yerden geldi, kalplerine korku saldı" [Haşr, 59/2].[22] Ve Kur'an, yardım uman mazlum için şöyle buyurur: "Zafer Allah'tandır, ve zafer yakındır" [Saf, 61/13]. Müslümanların bu hücumu üzerine kâfirler, Aziz ve Cebbar olan Allah'ın "Onları toplayacağı kıyamet günü, sanki gündüz, birbirleriyle sadece tanışacakları bir saat kadar kalmış gibidirler" [Yunus, 10/45] dediği gibi oldular. Ve müslümanlar, kâfirlerin ümitlerini kırıp, yurtlarını ve mallarını ganimet olarak aldılar. "İnkâr edenlere ise, yıkım ve yokluk olsun! Allah onların işlerini boşa çıkarır" [Muhammed 47/8]. Ve o kâfirler, tahkim edilmiş kalelerinde, üstüste yığılmış tahtalar gibi oldular. Şevval, Zilhicce gibi oldu. Ve kâfirler en çirkin uğultularla bağrıştılar. Müslümanlardan bir mücahid de, savaş meydanından şöyle seslendi: "Bugünler, haram olan Zilhicce günleri gibidir. 'Kurbanlarınızı büyük tutunuz, onlar Sı-

22 Bu ayet-i kerime, Medine'deki Yahudilerden Benu Nadir kabilesinin Hz. Peygamber'e suikast düzenlemeleri üzerine nazil olmuştur. Yahudiler, daha önce Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmayı bu şekilde bozunca, Hz. Peygamber de askerlerini yanına alarak bu ihanetlerinin cezasını vermek istedi. Hz. Peygamber'in geldiğini gören Yahudiler kalelerine sığındılar. Fakat, kaleleri onları kurtarmaya kâfi gelmedi. (Bak. İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mısır, 1955, IV, 190). Elimizdeki risâlenin yazarı da Rusların ihanetini Yahudilerin ihanetine benzetiyor.

rat üzerinde binekleriniz olacaktır.'" Allah'a hamd olsun ki hezimete uğrayarak kaçtılar. Hudutlarda, Sultan Gazi Abdülhamid Han b. Sultan Abdülmecid b. Sultan Mahmud'un, yevmiyeleri 600.000 Osmanlı cüneyhi olan 600.000 muharibi vardı. Bundan dolayı, Yüce dini himaye eden; kuvvetli, zayıf herkesi tecavüzden koruyan ve dinin değişmemesi için elinden geleni yapan sultanımız tebrike şayandır. Gerçekten bu Osmanlı silsilesi ve hazreti aliyye-i sultaniyye, yeryüzünün her tarafında vakarıyla temayüz etmiştir. Lütuf denizinden, kendisine Mele-i a'lâ'da hilafet kudreti bağlanan bu sultanı bize ihsan eden Allah'a hamd olsun. Cihadlarının yapıldığı yerlerde, yorulmadan inayeti yazılan bu sultana itaat etmekte bizi muvaffak kılan Allah'a şükürler olsun. Elinde tuttuğu ülkelerin sınır boylarının yüzünü İslâma güldürdü. Abdülhamid, sarsılmaz azmi ve sayısız askeriyle kâfirlerin ülkelerine hakim olmuş, bu ülkelerin boğaz ve geçitlerini mücahitlerin emrine sunmuştur. "Peygamberler yardım istediler ve her inatçı zorba hüsrana uğradı" [İbrahim, 14/15]. Bu mücahitler, onların yüzbinlerce olan gücünü sarsarak, düşmanlarının burunlarını kırdılar; savaşçılarının ordusunu dağıtarak, kollarını kestiler. Ve onlara, "Cennet'in kılıçların gölgesinde"[23] olduğunu öğrettiler. Onlar hakkında umumi ve hususi olarak cihad delilleri ve naslar geldi. "Doğrusu Allah, kendi uğrunda, kenetlenmiş bir duvar gibi, sıra halinde savaşları sever" [Saf, 61/4]. Bu mücahitler, ticaretlerinde kazançlı, savaşlarında da öğüt vericidirler. "And olsun ki, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yeryüzüne ancak salih kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık" [Enbiyâ, 21/105]. O mücahidler, İslâm hilafetinin peyklerinden bir nokta, imanî hilafet ağacının birer meyvesidirler. Öyle ki, ilmin tamamı, âlimlerin bildiği gibi bir noktadır. Onlardan "Elif", birliktir ki, bunu allâmeler anlamışlardır; "Ba", âlimlerin noktasını koyduğu bir müddettir; "Cim" kavuşanların düşündüğü hazrettir ve "Dâl", sâdıkların takdis ettikleri ulu bir ağaçtır.

Eski tarihlerde, Asir livasının büyük bir devlet tarafından alınacağı ve Allah'ın onlara bu kuvvetli devleti takdir ettiği bilinmiyordu; tâ ki, onları sömürgeci devletlerden koruyan bir hâmi ve kötü fiillerden çekindiren bir idareci -ki hâlâ onlara irşâd yolunun ve birlik olmanın faydalarını haber veren devlet, yani bizim Osmanlı Devleti'miz- onların bütün sevdiklerinden daha sevgili, arzu edilenlerin en çok arzu edileni oldu. Yemen Sana'sı ve diğer ülkeler, eski devir kralları ve oraya hâkim olan sultanlarla

.....

23 Buharî, Cihad, 22, 112, 156; Müslim, Cihad, 2, İmâre, 146; Ebu Davud, Cihad, 89; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 354, 396.

medenileştiler. Bin Himyer kralı oraya sahip oldular. Tâ ki, Nişvân el-Himyerî'nin dediği gibi, "hiç bir korku ve ürkme görmeden bin kral burada yaşadı". Hatta dendi ki: Herhangi bir melik, isterse bütün yeryüzüne sahip olsun, Sana'ya sahip değilse, ona "Halife" demek doğru olmaz. Ve Yemen Sana'sından önce bir taş diğerinin üzerine konmamıştır. Oraya otuz bin peygamber girmiş ve Cibril (a.s.) da oraya ayak basmıştır. Ondan sonra da, bizim İslâm devletimiz Sinan Paşa[24], Hasan Paşa, Özdemir Paşa[25], Mustafa Lala Paşa [Lâlâ Mustafa Paşa] ve Süleyman Paşa[26] vasıtasiyle el-Mutahhar b. Şerefüddin zamanında oraya sahip oldu. Bundan dolayı, Emirü'l-mü'minin ve Halifetü Seyyidi'l-mürselin'i tebrik eder, Yemen vilayetini de yabancı devletlere karşı uyarırız. Yemen vilayetinden ve Asir bölgesinden, kim bu risâlemi görürse, itaat edilmesi gerekenlere itaat etmekte acele etsin! Şurası muhakkaktır ki, ben vatanımdan (Yemen'den) esir olarak çıktım ve oraya büyümüş olarak döndüm. Emirü'l-mü'minin olan müslümanların sultanıyla yüzyüze geldim; ve onun bereketinden, Kur'an-ı Kerim'i tefsir ettim ve Kur'an'ın nassına ve ademoğlunun Efendi'sinin hadis-i şerifine uygun olarak ehl-i im'ân ve ehl-i İslâm için nasihatler telif ettim ve basım işini de âlim ve ariflerin, yenilerin ve eskilerin efendisi, saltanat ve imaretin tâcı, müşirlik ve vezirliğin övüncü, devletlü Ahmed Cevdet Paşa'ya -Allah onu dilediği bütün hayırlara kavuştursun- havale ettim.

Tevfik Allah'tandır.

Tarih: 25 Cemaziyelâhir 1307.[27]

• • • • • •

24 Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, "Sinan Paşa" maddesi.

25 Bk. Kutbüddin Mekkî, *el-Berkü'l-Yemânî fi Fethi'l-Osmânî*, Riyad, 1967, s. 98; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, İstanbul, 1292, XIII, 11-12; Ahmed Raşid, *Tarih-i Yemen ve San'a*, İstanbul, 1291, I, 89; Rüşdî, *Yemen Hatıraları*, Dersaadet, 1325, s. 28.

26 Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, "Süleyman Paşa" maddesi.

27 İhsan Süreyya Sırma'nın "II. Abdülhamid'in hilafeti hakkında yazılmış Arapça bir risâle ve bununla ilgili kırk hadis" başlıklı çalışması önce İ.Ü. *Tarih Dergisi*'de yayınlanmış (sayı: XXXIII, İstanbul, 1978, s. 183-98), daha sonra *Birkaç Sahife Tarih* başlıklı kitabına girmiştir (Konya, Selâm Yay., ts., s. 185-216). Bu çalışmadan sadece metnin girişini, hilafetle ilgili ilk yirmi hadisi ve -cihadla ilgili hadisleri atlayarak- son kısmını aldık. Mütercimin muvafakatıyla hadislerdeki ifadelerde birlik sağlamak maksadıyla bazı kelime tercihleri yapılmıştır. [İ.K.].

MAKALE

FÎ İCMÂLİ'L-KELÂM 'ALÂ MES'ELETİ'L-HİLÂFE BEYNE EHLİ'L-İSLÂM

HASAN BEY HÜSNÜ ET-TOYRANÎ

TERCÜME VE TAHRİC:
DR. ŞÜKRÜ ÖZEN

MATBAATU'L-MAHRÛSE, SENE 1309/1891

مقالة

في

اجمال الكلام على مسالة الخلافة

بين اهل الاسلام

لحضرة منشئها

حسن بك حسني

الطوبراني

مطبعة المحروسة سنة ١٣٠٩ الموافق ١٨٩١

TAKDİM

el-İnsan dergisi sahibi meşhur yazar ve siyaset bilgini izzetli Hasan Hüsnü et-Toyranî Bey'in *İcmâlü'l-Kelâm 'alâ Mes'eleti'l-Hilâfe beyne Ehli'l-İslâm* adıyla yazdığı bir makaleye vâkıf oldum. Bu makalede bazı hikmetli prensipler ve edebî faydalar bulunması hasebiyle adı geçen fâzıl yazarından izin alarak yayınlamak ve hususen muhterem müslüman ileri gelenlerin ve genel olarak da tarihî gerçekleri öğrenmek arzu eden muhteremlerin önüne bir hizmet olarak sunmak istedim. Bu değerli eserin fazileti üzerine sözü uzatmak gereği duymuyorum. Çünkü yazarının şöhreti ve güçlü kişiliği buna gerek bırakmaz. Nihai ümidim hizmetimin kabul görmesidir. Emele ulaşma başarısı Allah'a kalmıştır. Kuşkusuz O, en cömert istek kapısıdır ve ben yanlızca O'na tövbe eder, yönelirim.

Halil Kenan

[Vekil-i Dairetu'l-Maarif]

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHÎM

Verdiği nimetler için Allah'a hamdolsun. Allah, Efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve akdaşlarına salât ve selâm eylesin.

Büyük dostlarımdan biri bana *Müstakbelü'l-İslâm*[1] adlı eserin bir tercümesini gösterdi. Oradan öğrendim ki yazar hazretleri bu kitapta İslâm hilâfeti konusuna girmiş; sözlerinde güvenilemez ve itimat edilemez kaynaklara itimat etmiş olduğunu anladım. Doğrusu muhakkik âlimlerin görüş ayrılığına düştükleri, müdekkik fâzılların ayrı ayrı düşündükleri ve müslüman milletler arasında farklı rivayetlerin ve istidlâllerin bulunduğu böyle bir meselede onu mazur görmemezlik edemem.

Bu mübaheseyi ilk açan o ve kitabı da naklî verilerle dolu ilk eser olmadığı için bu hususta söz söylemeye bir engel görmüyorum. Ancak risâlesi ve makalesi ihtisası olanlar ve olmayanlar arasında yayıldı. Büyük âlimlerden hiçbiri onun hakkında söz söylemedi ve ileri gelen yazarlardan hiçbir fert kapalı yönlerini izaha kalkışmadı; böylece çoğu zihinlerde kökleşti ve anlayışlı büyük kalabalıkları istilâ etti. Bunda bir garabet yok. Zira tatlı suyun başında izdiham çok olur.

• • • • • •

1 Wilfrid Scawen Blunt'ın *The Future of Islam* (1. bs. London 1882; 2. bs. Lahor 1975) adlı eseri kastedilmektedir. Bu eserin 48-89. sayfaları arasında yer alan ikinci bölümü "The Modern Question of Caliphate" (Modern Hilafet Meselesi) başlığını taşımakta ve burada genel hatlarıyla Osmanlı hilafeti sorgulanmaktadır. [Ş.Ö.].

Tercümesinde yayımlanmasının tekrarı dışında bir şey bulunmadığı halde adı geçen kitabın basımı tamamlanarak heryere yayılıp da içeriği bilinir hale geldiği için tercümesine ve içeriği hakkında söz söylemeye lüzum görmedim. Çünkü maksadım tartışma kapısını açmak ya da müzakere ve karşılıklı atışma (söz düellosu) yarışına kalkışmak değildir. Bu nedenle bu hassas konuda sadece ince işaretle yetinmek istedim. İyice öğrenmek isteyene, pazarında arama seçeneğini bıraktım. Bu makalede hakkı beyan ve doğrudan hakikate bir hizmet olmak üzere maksadımı İslâm hilâfetine ilişkin konuların bir özetini içeren yeterli genel bilgiler vermekle sınırladım. Tek amacım kişisel gayelerden yahut zatıma has maksatlardan tamamen uzak bir hizmet görmektir. Diyorum ki:

Genel halleri iyi bilen ve tanıyan herkesin çok iyi bildiği üzere din ve dünya riyasetini birleştiren bu önemli makamı gerek geçmiş zamanlarda ve gerekse halihazırda, gerek geçmiş nesillerden ve gerekse şimdikilerden pek çok dava sahibi iddia etmiştir. Bugün Mağrib-i Aksâ (Fas) kralı Mevlâ Hasan kendisinin halife olduğunu iddia etmektedir. Bu konuda tutunduğu dayanağı kendisinin, asırlarca Fas sultanları ve kralları olan İdrisîler sülâlesinden geldiğidir. Çünkü bu sülâle Büyük İdris'e kadar gider; o da İmam Hasan b. Ali -Allah her ikisinden razı olsun- soyundandır. Onlara göre Hz. Ali vasîdir; hilâfet sonsuza dek onun hakkıdır. Hatta bazı gazeteler birkaç aydır onun yaptıklarından ve gayelerinden söz etmektedir.

Yine Acem şahları olan İran hükümdarları hilafet iddiasında bulunmaktadırlar. Hatta *el-Ittılâ'* ve *İran* gibi resmi gazeteleri ve *Fârhenc-i Isfahân* ve *Şeref* gibi gayrıresmi gazeteler İran memleketinin başşehri Tahran'ı "Dâru'l-Hilâfeti'n-Nâsıriyye" diye anmaktadırlar. Onların dayanakları ise vesâyet ve imâmet Hz. Ali (r.a.) evladına münhasırdır; kendilerinin hükümetleri mezhep şiarlarını yerine getiren ve Alevî [Şiî] davetlerini destekleyendir.

Yine Yemen vilayetine bağlı Sa'de denilen yerde bazı insanlar, Şerefeddin ve evlâdı halifelik iddiasında bulunmaktadır. Bunlar da tıpkı Mağrib-i Aksâ kralı Faslı Mevlâ Hasan gibi düşünmekte; ancak bu hakka ondan daha çok kendilerini müstahak görmektedirler. Çünkü soyları Hz. Hüseyin'e varmaktadır. Hasenîler ve Hüseynîler arasındaki temel ayrılık noktası budur. Zira Hz. Hasan, Muaviye ile anlaştı ve hilafet hakkını terketti. Hz. Hüseyin ise anlaşmadı; aksine talep etti ve sonuçta Kerbelâ vakasında bu uğurda şehit düştü.

Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb'ın arkadaşları olan Suûd'un oğulları XII. [XVIII.] yüzyılın sonlarından yakın zamana yahut bu zamana kadar

Necid bölgesinde imamet ve hilafet davasında bulunmuşlardır. Onlar da Şeyh İbn Abdülvehhâb ile aynı gerekçeyi paylaşmaktadırlar. Zira kendileri dışındaki müslümanları kendileri gibi dinî inanışa sahip olmadıkça hak üzere görmezler. Bu sebeple kendileri dışındakilere hilafet iddiası hakkı tanımazlar ve Hz. Ali evlâdının vesayet ve istihkak davalarını kabul etmezler.

Yine Yemen'in San'a şehri emirleri de imamet davasında bulunurlar ve kendilerine tıpkı Abbasîlerde olduğu gibi el-Mu'tez Billâh, el-Mu'iz Lidînillâh vs. lakaplar verirlerdi. Bu durum 1280 [1863]'den sonra vuku bulan ve Osmanlı ordularının galibiyeti ile sonuçlanan savaşa kadar sürdü ve böylece onların da bu hali son buldu. Bunlar da daha önce zikrettiğimiz Ali taraftarları ile aynı gerekçeyi ileri sürerler.

Sudanlı el-Mütemehhidî'nin (mehdilik iddiasında bulunan) halifesi Abdullah et-Te'âyişî[2] de Ümmü Derman'da imâmet davasında bulunmuştur. Onun hali de bilenlerin malumudur. Sudanlı Mehdi hakkında naçizin görüşünü öğrenmek isteyenler 1300 yılı Zilkade [Eylül 1883] ayında *el-Burhan* gazetesinin 105 ve 106. sayılarında "*Dalâlü'l-Mehdî*" [*Mehdî'nin Dalâleti*] adıyla neşrettiğim makaleye müracat edebilirler.

Zorunlu olarak bu gruplardan herbiri kendisi için yolu hazırlamadan bu davaya kalkışamaz. Bu ise ancak bir grup müslümanı ikna etmekle mümkündür. Onları tarafına çekebilmesi ise ancak din adına ve müslümanların maslahatını gözetme davası adına ileri sürülen, akıllarda ve ruhlarda etkili ve güçlü delillerle, rivayetlerle ve istidlâllerle mümkün olur. Özel maslahat için istihdam olunan husus kamuoyudur. Gaye zorlayıcıdır ve kuvvet delildir. Sayılanların hali budur. Ama Ehl-i sünnet âlimlerinin dile getirdikleri ve bizzat İstanbul, Mısır, Mekke, Şam, Bağdat vs. gibi büyük İslâm başşehirlerinde okutulan akaid kitaplarında yazılı olan cumhurun cari görüşüne göre ise imamlar Kureyş'tendir. Hatta sâbık Şeyhülislâm Ömer Lütfü Efendi hazretleri *el-Akâidu'n-Nesefiyye*'ye yazdığı hâşiyesinde imamların Kureyş'ten olması meselesi hakkında olumlu ya da olumsuz hiçbir şey yazmayıp çekimser kalmayı tercih etti. Velhasıl nadir ya da bilmediklerim istisna edilecek olursa gerek dört amelî mezhebin ve gerekse Matüridî ve Eş'arî itikadî mezheplerinin kitaplarında imametin Kureyş'te olduğu davasıyla çelişen kesin bir açıklamaya rastlamadım. Her bilenin üstünde bilen vardır.

• • • • • •

2 Âlü Halîfe (Bahreyn emirliğini üstlenen Necidli aile) ve et-Te'ayişî (Sudanlı halife) için bk. Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1963, II, 279-281. [Ş.Ö.].

Diyorum ki; onlar bu görüş birliği yanında hilâfet hükmünün sürekli ya da sona ermiş olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kesim hilâfetin sürdüğü hükmünü verip muteber kitaplarda yer alan bazı hadisleri gerekçe gösteriyor. Diğer bir kesim ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından otuz sene sonra hilâfetin sona erdiği hükmünü vererek "Hilâfet benden sonra otuz senedir..."[3] hadisini delil gösterip daha sonra gelen herkesi hilâfet hükmü dışında tutuyor. Üçüncü bir kesime göre ise hilâfet ümmetin yönetimini üstlenen Kureyş kökenli on iki halifeye kadar devam etti. Birinci kesime göre Emevîler, Abbasîler ve Fatımîler dışarıda kalmakta ve ikincisine göre de Emevîlerin sonları ile onlardan sonra gelenler dışarıda kalmaktadır.

Hülasa bu makam hakkında hicrî asırlar boyu konuşulmuş ve mütesallitin rağbeti ve çıkarcıların gayesi gereğine uygun olarak her yerde, her zaman, her dilde konuşulmaya devem edecektir. Konuşan güçtür, maslahattır. Her toplumda vaziyete uygun fetva verilir. Osmanlı Devleti altı asrı aşkın sürmüş olmasına ve diğer bütün İslâm devletlerinden daha mükemmel biçimde kamu yararını gözetmiş olmasına rağmen âlimleri diğer İslâm hükümetlerinin âlimlerinin aksine ihsanları içinde yüzdükleri ve gölgesinde hayatlarını idame ettirdikleri bu devletin dinî ve siyasî haklarını açıklama hizmeti görmemişlerdir.

İlim asrında ve istifade hürriyeti ve hakikatler meydanında kalem oynatma fırsatı zamanında bulunduğumuz ve bu bahsin, kapalı taraflarını hür fikirli ve saygın prensiplere sahip kişilere açıklama konusunda yardımlaşma vacip olan en önemli dinî hususlardan olması dolayısıyla işte ben bu makale ile bu meselenin hakikatini açıklamaya kalkışıyorum. Bu çağrıyı yapan şahsın hususi görüşünü öğrenmek isteyen *İsmetü'l-İslâm fî Vücûbi'l-İmâm*, İstanbul'da Türkçe olarak basılan ve Tercüman-ı Hakikat kitabevinde satılan *Hülâsa-i Medeniyyet-i İslâmiyye*, Bâbıalî caddesinde Mahmud Bey kitabevinde satılan *en-Neşrü'z-Zehrî fî Resâili'n-Nesri'd-Dehrî* [İstanbul, 1306] adlı kitaplara ve diğer makale ve risâlelere bakabilir.

Burada ise konuya genel bir giriş yapıyor ve bu risâleme *İcmâlü'l-Kelâm 'alâ Mes'eleti'l-Hilâfe Beyne Ehli'l-İslâm* adını veriyor ve başarıya ulaştıran Allah'tır deyip söze başlıyorum.

• • • • • •

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 220, 221.

HİLAFET MESELESİNİN İLKELERİ

Allah te'âlâ bizi Hz. Muhammed (a.s.) ile gönderdiği İslâm dini ile sorumlu tutmuştur. Delillerimiz dörttür:

Birincisi: Allah'ın Kitabı,

İkincisi: Allah Resûlü'nün sünneti,

Üçüncüsü: Bu ikisine aykırı olmayan icmâ-ı ümmet,

Dördüncüsü: İmamların kıyası.

Birincisinin delili bizce kesindir; te'vil etmeksizin nassını inkâr eden kâfir olur. Zaruret bulunmadan te'vîle mesağ yoktur. Sünnet ise böyle değildir. Çünkü onun Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen bir sünnet olduğunun doğruluğunu araştırmak vaciptir. Dolayısıyla senedin sıhhatini; râvilerin, rivayetlerin vs. hususların halini bilmek gerekir. Son derece açıktır ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti Kur'an'ı tefsir eder ve mutlak olarak ona aykırı değildir.

Din Allah'ın indirdiği ve Peygamber'in tebliğ ettiği bir husus olduğuna göre dinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla son bulmuş olması gerekir.

Şu halde ilk iki kaynakla sonraki iki fer' arasındaki bu fark delilin kuvvet ve vücup derecesinde gözönünde bulundurulmalıdır.

Zaruret derecesinde yani Kur'an-ı Kerim nassıyla bilinen dinî bir hususdur ki Allah hücceti öğretinceye kadar onu bilmeyen kişiyi sorumlu tutmamıştır. Çünkü Allah te'âlâ "Bir peygamber göndermeden azap etmeyiz" [İsrâ, 17/15] buyurmaktadır. Bu yüzden artık peygamberler geldikten sonra insanların Allah'a karşı delil getirme imkânları kalmasın diye dünyadaki bütün milletlere müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler gön-

dermiştir. Allah te'âlâ "Her ümmete 'Allah'a kulluk edin ve tağuttan sakının' (diyen) bir peygamber gönderdik" [Nahl, 16/36] ve "Her ümmete mutlaka bir uyarıcı gelmiştir" [Fâtır, 35/24] buyuruyor. Tam delil olabilmesi ve kesin bir biçimde şüpheyi ortadan kaldıran açık tebliğ yollarını kolaylaştırmak için ilâhî adalet gereği her kavme mutlaka kendi lisanlarını konuşan peygamber göndermiştir. Allah te'âlâ "Her peygamberi kendi kavminin lisanıyla gönderdik ki onlara açıklama yapsın" [İbrahim, 14/4] buyurmaktadır. Hepsinin kıssalarını anlatmayıp ibret ve öğüt olması için sadece bazılarını anlatmıştır. "Kimilerini sana anlattık, kimilerini ise anlatmadık" [Gâfir, 40/78] buyurur. Hangi kavme olursa olsun gönderdiği her peygambere mutlaka onlar arasında bütün hal ve muamelelerde aynı biçimde adaletle davranmasını şart koşmuştur. Hepimiz kesin olarak biliriz ki Hz. Adem ve Hz. Muhammed -Allah her ikisine de salât ve selâm eylesin- dışında genel peygamber yoktur. Hz. Adem kendi soyuna, Hz. Muhammed (s.a.v.) ise aralarında dört bin lisanın konuşulduğu bütün insanlığa gönderilmiştir. Her lisanı konuşan bir kavim bulunduğunu farzetsek toplam dört bin kavmi aşar. Arapların on iki milyon ve dünyanın genel nüfusunun ise bir milyar iki yüz milyon olduğunu kabul etsek Araplar dünya nüfusunun binde birini teşkil ederler.

Allah ilâhî adaleti gereği bütün ümmetlerde davranış birliğini şart koştuğu gibi Peygamberi'ne (s.a.v.) de bütün insanlara dini tebliğ etmekle memur bir peygamber olduğu sürece onlara karşı aynı davranışı göstermesini emretmiştir. İşte İslâm dini bu hikmetli ilke üzerine kurulmuştur. Allah te'âlâ şer'î sorumluluklar konusunda hiç kimseye bir başkasına karşı ayrıcalık tanımamış; karşılığı ancak yapılan işe göre vermiş, iyiliği de kötülüğü de yalnızca ihtiyarî davranışlara özgü saymıştır. Irk (cins), milliyet, soy sop ve bu kabilden olan bütün şeylerle üstünlük taslamayı kaldırmıştır. Çünkü bunlar zorunlu hallerdir; bunları kulun seçme hakkı bulumadığı gibi değiştirmeye de gücü yoktur. Allah "Tanışasınız diye sizi milletler ve kabileler haline koymuştur. Allah katında en hayırlınız en takvalı olanınızdır" [Hucurât, 49/13] buyurarak bunu pekiştirmiştir. Bu "li-te'ârafû"daki lâm'ın sebep bildirme için olduğu açıktır. Dolayısıyla tanışma (te'âruf) dışındakiler kesin delil ile çıkar. Üstünlüğü de takva ile sınırladığına göre onun haricindekiler çıkar. Anlaşılacağı üzere takva kalp ve azalarla Allah'ın emrettiğini yapma ve yasakladığından sakınmaktır. Bu ise ancak kişinin seçme hakkı bulunanı yapması halinde sorumlu tutulabileceği yargısı demek olan adaletin ta kendisidir.

Sonra Cenabı Hakk'ın "Bir kavim diğer bir kavim ile alay etmesin. Umulur ki onlar kendilerinden daha hayırlı olabilir..." [Hucurât, 49/11] buyurarak kavimlerle ve ailelerle alay etmeyi yasaklaması üstünlüğün ırklarla bir alakası bulunmadığının bir göstergesidir. Çünkü her ırkta iyi de kötü de bulunur. Doğrusu ırkın kişisel mahiyete ek bir mahiyet olarak düşünülmesinin bir anlamı yoktur. Allah onlara dünyada haksız yere üstünlük taslama yolunu kapayınca ümitler ahirette benzerlere yöneldi. Buna karşı da Allah "Sûr'a üflenince o gün artık aralarında soy sop yoktur. Birbirlerine soramazlar da" [Mü'minûn, 23/101] ve "Her nefis kazandığıyla rehindir" [Müddessir, 74/38] buyurarak bu yolu da onlara kapadı. Bu tür âyetler çoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Ey fülan kadın ve ey Muhammed'in kızı Fatıma! Ben sizin için Allah katında bir şeye sahip değilim!..."[4] buyurmuş ve bir başka hadisinde ise "Sizden biri kıyamet günü boynunda inleyen bir deve taşıyarak bana gelir ve 'Ey Muhammed!' diye benden yardım dilerse ben ona 'Ben Allah katında senin için bir şeye sahip değilim. Ben görevimi tebliğ ettim' derim. Sizden biri kıyamet günü boynunda meleyen bir koyun taşıyarak bana gelir ve 'Ey Muhammed!' diye yardım dilerse ben ona 'Ben Allah katında senin için bir şeye sahip değilim. Ben görevimi tebliğ ettim' derim."[5] Bu iki hadisi Buharî rivayet etmiştir. Artık emir ve yasağı gereği Allah'tan başkasından dünya ve ahirette ümitler kesilmiştir.

Kuşkusuz hükümlerin tenfizi ve genel güvenliği sağlamak iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamaya kadir ve bu hükümleri bilen bir güçle mümkün olur. Bu hükümler ya insanlar tarafından konur yahut da şeriat tarafından. İnsanlar tarafından konan kaideler, irtibatın sürekliliği konusunda ilâhî şeriatlar gibi yeterli olamaz. Zira dinî şeriatlar işlerde yardımlaşma, inançlarda hak, hükümlerde adalet ve karşılıklı ilişkilerde iyilik esası üzerine kurulmuştur. Yardımlaşmadan birlik (ittihad), tekâfül ve yararlı şeyleri elde etme ve zararlı şeyleri defetmede birlik olma; hak inançtan ise doğru sözlülük, iç temizliği ve halis niyet doğar. Adaletten canlar ve haklar konusunda genel güven ve iyilikten meziyetlerle üstünlük sağlama ve hayırlarda yarışma husule gelir.

• • • • • •

4 Buharî, Menâkıb, 14. Hadisin tam metni şöyledir: "Ey Abdu Menâf oğulları, canlarınızı Allah'tan satın alın! Ey Abdülmuttalib oğulları, canlarınızı Allah'tan satın alın! Ey Zübeyr b. Avvâm'ın annesi ve Allah Resûlü'nün halası, ey Muhammed'in kızı Fâtıma, canlarınızı Allah'tan satın alın! Ben sizin için Allah katında bir şeye sahip değilim. Malımdan dilediğinizi isteyin (vereyim)."

5 Buharî, Cihâd, 189; Müslim, İmâre, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 426.

Bu işlerin ancak hükümetle mümkün olması, hükümetin de bunları yapabilmesinin güce ve gücün ise itaata bağlı bulunması hasebiyle Allah ümmete ister azalarla açık biçimde olsun isterse kalp amelleriyle gizli biçimde olsun idarecilere (ulü'l-emr) itaat etmelerini teşri buyurmuştur. Ancak fert olarak insanların tabiatları icabı masum olmamaları dolayısıyla Tebliğci'ye (s.a.v.) teslimiyet göstermenin vücubunu bildirmek üzere Hz. Peygamber'e itaati idarecilere itaatin önüne koymuş ve kullara hükmetme ve bazılarını bazılarına hakim tayin etme hakkının sadece Allah te'âlâya ait olduğunu beyan için Allah'a itaati Hz. Peygamber'e itaatin önüne koymuştur.

İşlerin en sağlam ve kolay biçimde gerçekleştirilmesi ancak yardımlaşma ile ve yardımlaşmanın ise ancak gönül irtibatı ile mümkün olması ve bu irtibatın da ancak ibadet mesabesinde olan ihlas ve muhabbetle sağlanabilmesi dolayısıyla Allah bütün müslümanlar arasında umumi kardeşlik esasını indirdi.

Bildiğim kadarıyla daha önce hiç kimsenin demediği bir şeyi söylüyor ve diyorum ki; bu husus namaz, zekât, oruç ve hac gibi her inananın yerine getirmesi gerekli bir farz-ı ayındır. Ancak bu konuda benim delilim Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetidir; bunlar ise İslâm dininin iki esasıdır. Allah te'âlâ: "Müminler ancak kardeştir. Müminlerden iki grup savaşırsa kardeşlerinizin arasını bulun" [Hucurât, 49/9] ve "O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" [Âl-i İmrân, 3/103] gibi pekçok âyette herkese herkesle umumi kardeşliği farz kılmış; onlara düşmanlığın en şiddetli olduğu anlarda ve harplerde bile bu kardeşlikten ayrılmaları imkânı tanınmamıştır. Sonra Allah bu kardeşliği ona münasip şeylerle teyit etmiş ve bu cümleden olmak üzere "Peygamber müminlere kendi canlarından daha evlâdır ve onun hanımları onların anneleridir" [Ahzâb, 33/6] buyurarak umumi şeref babalığını Hz. Peygamber'e (s.a.v.) özgü kılmıştır. "Müslüman müslümanın kardeşidir"[6], "Kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe hiçbiriniz iman etmiş olmaz"[7] ve "Bir müslümanın kardeşine üç günden fazla küskün kalması helâl değildir"[8] gibi içinde bu kardeşlik hükmünü teyit eden bir hadis bulundurmayan hemen hiçbir hadis kitabı yoktur. Hz. Peygamber "Ben sizin için ancak baba yerinde-

6 Buharî, Mezâlim, 3, İkrâh, 7; Müslim, Birr 32, 58.

7 Buharî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71, 72.

8 Buharî, Edeb, 57, 62, İsti'zân, 9; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

yim; size öğretirim"[9] ve "Ben her muttaki kişinin atasıyım"[10] sözleriyle bu şeref babalığı makamını teyit etmiştir. Sünnette tatbik edilen bir husustur ki Hz. Peygamber (s.a.v.) hicretten önce Mekke'de muhacirler arasında ve yine Medine'ye yerleştikten sonra muhacirlerle ensâr arasında umumi kardeşlik ilân etti.[11] Zenginle fakiri kardeş ilân ederdi. Bu iki husus sünnete dayalı icmâ konularıdır; Hz. Peygamber (s.a.v.) uygulamış ve onun asr-ı saadetinde ümmetin umumu da bu iki hususu izlemiş ve hatta bu hususlar kardeşlik anlaşmasına katılan bazılarını birbirine mirasçı bile yapmıştır. Sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tasvibi, müslümanların ittifakı, temiz hanımlarını "müminlerin anneleri" diye adlandırma ve onlarla evlenmenin ümmete haram kılınması yukarıda söylediklerimizin doğruluğuna kesin delildir.

İşte bu birleştirici kuvvet sayesinde bütün müslümanlar arasında iyilik ve takva şartlarında yardımlaşma tamama ermiş oldu. Ancak yeryüzünde yaşayan herkes müslüman olmadığı için ilâhî adalet gereği başkalarına da aynı şekilde davranmaları vacip oldu. Bu bakımdan tebliğ dört basamak üzere kurulmuştur: Allah'a davetin önce hikmetle, sonra vaaz ve nasihatla, sonra tebliğin açık surette tam olarak gerçekleşmesi için en güzel biçimde mücadele yoluyla yapılması öngörülmüş ve harple cihad etmek son bir çare görülmüştür. Dış ilişkilerde insanlar dört kısım itibar edilmiştir: *Zimmî*: Müslümanların hak ve vazifelerine sahip zimmeti olan kişi. *Ahdî*: Anlaşmalı olan. *Mühâdin*: Ne anlaşma ve ne zimmet akdi ve ne de müslümanlarla arasında harp bulunmayan. Adalet ve güven bu kimsenin hakkıdır. *Muhârib*: Silah bırakıncaya kadar bu statüde kalır; silahı bırakınca ahkâm konusunda bu kısımlardan birine dahil olur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir beşer olması hasebiyle bu fani dünyadan elbet ayrılacaktı. Bu bakımdan insanlar arasında Allah'ın hükümlerini uygulamak ve ictimai yapıyı korumak için kardeşlerden birinin onun makamına umumi vekâlette (niyâbet-i umumiyede) bulunması gerekmiş; Allah da "Allah'a itaat edin; Peygamber'e ve içinizden emir sahiplerine [ulü'l-emre] itaat edin" [Nisâ, 4/59] buyurarak bu kardeşe itaati farz kılmış

• • • • • •

9 Ebu Dâvud, Tahâret, 4; Neseî, Tahâret, 35; İbn Mâce, Tahâret, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 247, 250.

10 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut 1351/1932, I, 203; ayrıca bk. *a.g.e.*, I, 18-19. Bu hadisin kaynağı bilinmiyor.

11 Buharî, Menâkıbü'l-Ensâr, 3, 50; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 203, 204, 205; Neseî, Nikâh, 84.

ve ona isyanı yasaklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de binlerce hadis-i şerifinde buna teşvik etmiştir. Hatta bir hadisinde "Yeryüzünde Allah'ın bir halifesi bulunur da sırtına vurup malını alsa bile ya ona itaat et, yahut (dağlara çekilip açlıktan) bir ağacın kütüğünü ısırmış olarak öl"[12] ve bir başka hadisinde "Başı kuru üzüm tanesi gibi bir Habeşli köle bile olsa dinle ve itaat et"[13] buyurmuştur. Vedâ haccında Arafat'ta insanlara yaptığı hitabında şu cümlelere yer vermiştir: "Kanlarınız ve mallarınız, tıpkı bu şehrinizde bu yılınızda bu gününüzün haramlığı gibi, birbirinize haramdır[14]... Benden sonra tekrar kâfir olup birbirinizin boynunu vurmayın[15]... Bir Arabın Arap olmayana ve bir siyahinin bir kızıla takva dışında bir üstünlüğü yoktur."[16] Buyurdular ki: "Obur kişilerin çanaklarına üşüştükleri gibi diğer ümmetlerin üzerinize üşüşmeleri yakındır.[17] Birlik içinde olan müslümanların arasını açmak isteyen kim olursa olsun kılıçla boynunu vurun."[18] Bir hadisinde ise "Kavmiyetçiliğe (asabiyyet) çağıran bizden değildir. Kavmiyetçilik uğruna savaşan bizden değildir. Kavmiyetçilik uğruna ölen bizden değildir"[19] buyurarak birlik halindeki gücü ve toplumsal birliği ihlâl eden kavmiyetçiliği yasaklamıştır.

Ümmet-i Muhammediyye sadece umumi bir din olan halis din ile mükellef olduğundan başka milletlere ve şahıslara boyun eğmesi düşünülemez. Çünkü Araplar bir millet (cins)tir. Arap olmayanlar ise onlara nisbetle beşerin umumudur ve içlerinde en meşhur görüşe göre dört binden fazla millet vardır. Dolayısıyla İslâmî hakimiyet keyfiyeti ancak umumi menfaati, yani umuma ilişkin şer'î hükümleri gerçekleştirme durumunda olanlara özgü olmalıdır. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettiğinde en doğru olan rivayete göre kendisinden sonra mutlak suretle hiç kimseye hilafeti vasiyet etmemiştir. Ancak bu konuda Râfizîler ve Şîa farklı düşünür. Onlar Hz. Ali'nin (r.a.) vasîliğini ve hilâfetin onun ve

12 Ebu Dâvud, Fiten, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 403.

13 İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihâd, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126, 127, V, 179.

14 Buharî, İlm, 9, 37, Hac, 132, Megâzî, 77, Edeb, 43, Edâhî, 5, Hudûd, 9, Fiten, 8, Tevhîd, 24; Müslim, Hac, 147, Kasâme, 29, 30.

15 Buharî, İlm, 43, Hac, 132, Megâzî, 77, Edeb, 95, Edâhî, 5, Hudûd, 9, Fiten, 8, Tevhîd, 24; Müslim, İmân, 118-120, Kasâme, 29, Fiten, 50.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411.

17 Bazı lâfız farklarıyla Ebû Dâvud, Melâhim, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 278.

18 Müslim, İmâre, 59.

19 Ebu Dâvud, Edeb, 112; ayrıca bk. Müslim, İmâre, 53, 54, 57; Neseî, Tahrîm, 28; İbn Mâce, Fiten, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 306, 488.

evlâdının hakkı olduğunu iddia ederler ve bu konuda pekçok hadis ve çeşitli rivayetler ileri sürerler. Ancak bu rivayetleri ve İslâm ümmeti içinde yaşanan durumların akışını tecrübeli bir filozof gibi düşündüğünde bunların doğruluktan uzak olduklarını ve zikrediliş sebeplerinin ise sadece geçmiş asırlarda yaşanan hallerin icabı olduğunu anlarsın. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edince bu konuda herhangi bir fert ya da milleti (kavmi) belirleyici bir emrin bulunmayışına nazarla insanlar üç fırkaya ayrıldı. Ensâr -Allah onlardan razı olsun- Evs kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde'ye beyat edilmesinin gerekliliğini savundu ve ensârın Hazrec kolu da buna katıldı. Üç Akabe'de ve iki hicrette bulunmuş, iki kıbleye doğru namaz kılmış ve Bedir savaşına katılmış olan önde gelen muhacirlerin çoğunluğu, başlarında Hz. Ömer (r.a.) olmak üzere Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk'a (r.a.) beyat edilmesini savunmuşlardır. Hz. Ali (r.a.) ve onun yanında yer alan bir cemaat ise kendisinin buna daha layık ve daha uygun olduğu gerekçesiyle çekimser kalmışlardır.

Ensâr kendilerinin vatanın sahipleri (ehl-i vatan) olduklarını ileri sürüyor ve "ne Allah hilâfeti bir kimseye tahsis etmiş ve ne de Hz. Peygamber onu birine vasiyet etmiştir" diyordu. Hz. Ali taraftarları ise "Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve kızının kocasıdır. Peygamberlik Abdülmuttalib ocağında olduğuna göre hilâfet de onlarda olmalıdır. Hilâfet görevine Hz. Ali başkasından daha çok hak sahibidir" gerekçesine tutunuyorlardı. Çoğunluğa göre ise hilâfet genel bir işti; aile işi değildi. Bu konuda bir kesime ayrıcalık tanımanın bir gerekçesi yoktu. Ümmet için en uygun ve yararlı (aslah) olanı seçmek vacipti. İşte bu esasa binaen Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) beyat ettiler. Sonra Ebu Bekir es-Sıddîk çekişmeyi (nizâ) ortadan kaldırmak için Sa'd b. Ubâde ile buluşup görüştü. Sa'd: "Sizden bir emir, bizden bir emir" diye teklifte bulununca Hz. Sıddîk, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "İki halifeye beyat edilince birini öldürün"[20] gibi hadislerle ümmet içinde büyük riyâsetlerde çok başlılığı yasaklaması dolayısıyla onun görüşüne katılmadı ve ona "Hayır, emirler bizden, vezirler sizden olsun" teklifini yaptı. Sa'd da bu teklifi kabul etmedi. Denildiğine göre bunun üzerine Hz. Ebu Bekir meşhur hadisi,-"İmamlar Kureyş'tendir"[21] hadisini rivayet etti ve ensâr beyat etti. Sa'd ise tavrında ısrar etti. Aynı şekilde Hz. Ali de kendi gerekçesi dolayısıyla beyattan kaçındı ve Hz. Fatıma-

20 Müslim'de (İmâre, 61) "İki halifeye beyat edilince onlardan sonuncusunu (yahut diğerini) öldürün" lâfzıyla rivayet edilmektedir.

21 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183, IV, 421.

tu'z-Zehrâ'nın (r.a.) vefatına kadar da bu tavrını sürdürdü. Sonra -en meşhur görüşü göre- beyatta bulundu.

Diyorum ki; bu mesele üzerinde bazı açılardan düşünmemiz gerekir:

Birincisi: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat günü ümmetin umumunun adaletinin düşmemiş olması gerekir. Aksi halde iş büyük risk taşırdı. Oysa bu tezat üç millet (şu'ûb) arasında var olmuştur. Çünkü tahsisi herkes ya biliyor yahut bilmiyordu. Herkes biliyorsa bildikleri şekle uymaları gerekirdi. Tek ise çok olmasına yol yoktur; çok (müteaddid) ise bu muhâldir ve açıktır ki bu sonuca götüren de muhâldir. Bilinmiyor idiyse kendilerinden sonraki kimselerin onlara karşı iddia ettikleri hadisler ve rivayetleri delil olarak kullanmak nasıl mümkün olur?

İkincisi: İmâmet ve hilâfetin çok önemli işlerden olduğu bedihîdir. En az rastlanır hükümleri bile sormamazlık etmeyen sahabenin bu konu hakkındaki hükmü de biliyor olmaları gerekir. Tahsis edici (belirleyici) kesin bir nassa sahip olsalar, yani söylenildiği gibi "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk'tan gelmiş olsaydı kabul edip etmemede ihtilafa düşmelerine imkân yoktu. Umumun ittifakıyla (ensârın iki büyük kabilesi) Evs ve Hazrec'in Kureyş'ten olmadıkları kesin iken Sa'd ve ensârın hilâfeti talep etmeleri nasıl caiz olur? İmâmetin bütün Kureyş için cevazı doğru ve Hz. Ebu Bekir'in de Kureyşli olduğu doğru olmakla birlikte Hz. Ali taraftarlarının "hilâfet yanlızca Ali'nin hakkıdır" demeleri nasıl caiz olur? Vesâyeti destekleyici mahiyette Hz. Ali ve taraftarlarından nakledildikleri savunulan hadislerin sahih oldukları kabul edilse o vakit Hz. Ebu Bekir'in Kureyş hadisini delil olarak kullanması ve Sa'd'ın da Kureyşli olmadığı halde hilâfeti talep etmesi caiz olmazdı. Bütün bunlardan ortaya çıkıyor ki Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu ümmetin seçimine ve ictihadına bırakmıştır ve seçme hakları bulunduğu için de selef-i sâlihin ihtilaf etmelerinde mesağ bulunmuştur, aksi halde nas açık olsa seçme hakkı bulunmazdı.

Üçüncüsü: İmâmeti Kureyş'e has kılan hadis bu görevi daha özele, yani Hz. Ali ailesine indirgemeye aykırı olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'de "Allah'a itaat edin; Peygamber'e ve içinizden emir sahiplerine itaat edin" âyeti [Nisâ, 4/59] gibi mutlak biçimde yer alan "ulü'l-emr"e itaat hakkındaki emirlere de aykırıdır. Çünkü bu âyette muhatap açıkça anlaşıldığı şekliyle ya bütün müminlerdir ki bu durumda hepsi Kureyş'ten olmadığına göre Kureyş onların bir kısmıdır; yahut da muhataplar Kureyş'tir, o zaman da onların bir kısmı ya da fertleri olan idarecilerine itaat gerekir. Du-

rum böyle iken başkalarının onlara itaat zorunluluğuna ihtimal yoktur. Birinci şık aşikârdır. Zira ikinci şıkta nasla yasaklanmış iki husus, yani imamların birden fazla olması ve bakış açısının dağınıklığı caiz görülmektedir. Tabiî olarak Kur'an nassı delâlet açısından hadis nassına tercih edilir. Yine bu şık Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Habeşli köle bile olsa dinle ve itaat et" hadisine aykırıdır. Çünkü itaat Kureyşli ile sınırlı olsaydı ümmete Habeşli bir köleye itaat etmelerinin emredilmesi caiz olmazdı. Ayrıca Hz. Ömer'in "Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim hayatta olsaydı bu işi şûraya bırakmazdım" sözüne de aykırıdır. Sâlim'in ise Kureyşli olduğunu söyleyen yoktur.

Dördüncüsü: "İmamlar Kureyş'tendir" hadisinin sahih yolla rivayet edildiği kabul edilse bile "el-eimme" kelimesindeki "el" harf-i tarifinin belirlilik (ahd) mi yoksa umumilik (istiğrâk) mi ifade ettiğini araştırmak gerekir. Kureyş kabilesinin soyu tükense yahut İslâm birliğini himaye salahiyetleri kaybolsa imamete ilişkin şer'î ahkâm yürürlükten kalkar mı yoksa devam mı eder? Devam ederse hangi hükümle, yürürlükten kalkarsa hangi nasla? Oysa sünnet kitaplarının çoğunluğunda ve daha başka eserlerde bu tekelin onlarda devam etmesine kefil olmayan hadisler vardır. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kureyş'e karşı dürüst olun... Sonra onların cümlesini yok edin" buyurmuştur.[22] Ümmet ya bu emri yerine getirip -sadece Kureyş'e münhasır kabul edilmesi halinde- imametin son

• • • • • •

22 Toyrânî'nin işaret ettiği hadisin tamamı şu şekildedir: "Kureyş size karşı dürüst olduğu sürece siz de onlara karşı dürüst olun. Size dürüst olmazlarsa kılıçlarınızı omuzlarınıza asın; sonra onların cümlesini yok edin." İbn Hacer, hadis hakkında der ki: "Bu hadis Kureyş'e karşı ayaklanıp onlarla savaşmaya izin vermekte ve idarenin onların elinden çıkacağını bildirmektedir. Bununla 'Dinin icaplarını yerine getirdikleri sürece imamlar Kureyş'tendir. Dinin icaplarını yerine getirmezlerse idare onların ellerinden çıkar' hadisinin mefhumu takviye edilmektedir. Diğer hadislerden şu sonuç elde edilir: İdarenin onların elinden çıkması ancak evvelâ, perişanlığı ve idare bozukluğunu mûcip olan tehdit edildikleri lanete uymalarının ardından gerçekleşir ki bu durum Abbasî devletinin başlarında gerçekleşti. Sonra bunu kendilerine eziyet edecek kimseleri başlarına musallat etme tehdidi izler. Bu da kölelerinin (mevâlî) kendilerine galip gelmesiyle gerçekleşmiş ve onların kontrolleri altına girmişlerdir. Sonra iş iyice şiddetlenip Deylemîlerin hakimiyeti altına girdiler; her konuda onların baskısına maruz kaldılar ve artık halifenin, hutbede adı okunmak dışında, hiçbir etkinliği kalmadı. İslâm ülkesinin bütün bölgelerini mütegallipler paylaştılar. Sonra ardarda muhtelif taifeler zuhur etti; bütün bölgelerde ve ülkelerde idareyi tamamen onların elinden aldılar. Halifenin sadece bazı şehirlerde ismi kaldı." Hattâbî der ki: "Hâricîler bu hadisi imamlara karşı ayaklanmaya yorumluyorlar ve 'Size karşı dürüst oldukları sürece' ifadesine tavır ve davranışta adil olma anlamı veriyorlar. Oysa burada sözkonusu edilen istikâmet (dürüst olmak, doğru yolda olmak), İslâm üzere kalmak demektir." Hadisi Ah- ➡

bulması sakıncasına düşecek ya da yerine getirmeyip bir zorunluluk olan imameti bâki bırakmakla günaha düşecektir. Düşünüle!

Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a.) ölüm döşeğinde iken Hz. Ömer'e beyat almak isteyince ismini, içinde kimin adı yazılı olduğu bilinmeyen mühürlü bir sayfaya yazıp sonra insanları yanına çağırdı ve sayfada adı yazılı şahıs için beyat etmelerini teklif etti. Onlar da beyat ettiler. Hz. Ali de beyat etti ve rivayete göre "Ömer de olsa sayfada adı yazılı olan şahsa beyat ettik" dedi. Beyat bu şekilde tamamlandı. Şayet bu konuda bir ferdi ya da kavmi belirleyen bir nas bulunsaydı sahabenin ileri gelenlerinin, hem şahsı ve hem de kavmi belirsiz birine beyat etmeleri caiz olmazdı. Bir kimse diyebilir ki; herkesin Hz. Ebu Bekir'e güveni onları Ebu Bekir'in ancak meşru şartlar kendisinde gerçekleşen birini tercih edeceği konusunda temin etmiştir. Buna cevaben derim ki: Evet, hepsinin ona hüsnüzan taşıması mümkündür. Ancak hiçbiri onun masum olduğunu söylememiştir. Böyle düşünselerdi daha önce beyat konusunda ona muhalefet etmezlerdi. Belirleyici bir nassa sahip olsalardı sırf zanna yahut mevhum bir güvene dayanarak beyatı kabulde icmâ etmezlerdi.

Hz. Ömer (r.a.) şehit edilince sahabe başına toplanıp içlerinden bazılarının oğlu Abdullah'ı veliaht tayin (istihlâf) etmesini teklif ettiklerinde buna razı olmadı ve "Hilâfet bir hayır ise onu elde ettik; şer ise bu aileden bir tek kişinin hesaba çekilmesi için Ömer yeter" dedi. Hz. Osman için teklif yapılınca "Sözünü ettiğiniz zat ne iyi bir kimse! Ama onda haya var!" dedi. Hz. Ali teklif edilince "Sözünü ettiğiniz zat ne iyi bir kimse! Ama onda mizahçılık var" dedi. Zübeyr teklif edilince "Sözünü ettiğiniz zat ne iyi bir kimse! Ama o bir dirhemin, bir dinarın hesabını sorar". Abdurrahman b. Avf teklif edilince "Sözünü ettiğiniz zat ne iyi bir kimse! Ama çok ihtiyar" dedi. Böylece hiç kimseyi veliaht tayin etmedi ve "Veliaht tayin edersem -Hz. Ebu Bekir'i kastederek- benden daha hayırlı olan da tayin etmiştir. Terkedersem -Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kastederek- benden daha hayırlı olan da terketmiştir"[23] deyip ardından "Ölü ve diri bu işi yüklenmem. Ancak Allah Resûlü'nün (s.a.v.) kendilerinden razı olduğu halde vefat ettiği on kişiden hayatta kalanları yanıma toplayın" diye emretti. Onlar da toplandılar. İçlerinden birini seçmek üzere istişarede bu-

• • • • • •

med b. Hanbel (*Müsned*, V, 277; hadisin sadece ilk cümlesini) ve Taberânî (*el-Mu'cemü'l-Kebîr*) rivayet etmiş, ve Suyûtî hadisin hasen olduğunu söylemiş ise de hadis senedi dolayısıyla zayıftır. bk. Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ts., I, 498.

23 Buharî, Ahkâm, 51; Müslim, İmâre, 11, 12.

lunmalarını emretti ve "Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim hayatta olsaydı bu işi şûraya bırakmazdım" dedi. Oğlu Abdullah'ın da aday olmamak şartıyla şûraya katılmasını emretti. Şûra Hz. Ömer'e yakın bir yerde toplandı. Görüş birliğine varamadılar. Aralarında sesler yükseldi ve bu konu hakkında Abdullah söz aldı. Bunun üzerine Ömer şûranın dağılmasını emretti; sonra Mikdâd b. Esved'e dedi ki: "Ben ölünce bu grubu topla. Elli kişilik gözlemci heyetiyle sen de aralarında bulun. Aralarında istişare etsinler. Eğer görüş ayrılığına düşerlerse çoğunluk tarafında olunuz. Eşit olurlarsa Abdurrahman'ın bulunduğu safta olunuz. Herkes ittifak eder de bir kişi ayrılık çıkarırsa kim olursa olsun boynunu vurun. Dördüncü gün geldiğinde mutlaka yeryüzünde Allah'ın bir halifesi bulunsun". Sonra Hz. Ömer kendi işleriyle meşgul oldu.

Ömer vefat edince toplandılar. Üçüncü güne kadar görüş birliğine varamadılar. Bu önemli iş için herhangi bir çözüm de gözükmüyordu. Abdurrahman ileri atıldı ve "Benim vereceğim kararı kabul etmek şartıyla kim adaylıktan çekilir?" diye sordu. Hiçbiri bu teklife yanaşmadı. Bunun üzerine kendisi bu teklifini kabul ettiğini belirtti ve Ali dışında herkes de onun görüşünü kabul etti. Ali "Ümmet için en yararlı olanı seçeceğine yemin edersen" diye şart koştu. O da yemin etti ve herkesin güvenmesini istedi. O gece herbiriyle tek tek bir araya gelip görüştü. Sonra sabaha görüşünü belirledi. Cemaat toplanınca görüşmeyi yeniledi ve Osman'a beyat etti. Cemaat da ona uydu. Hz. Ali ise "Ey Ümeyye oğulları! Bu bize karşı çıktığınız ilk gün değildir. Yazılan başa gelecektir" diyerek dışarı çıktı. Üçüncü beyat da bu şekilde gerçekleşmiş oldu.

Diyorum ki; bu durum yukarıda genel hatlarıyla verdiğimiz hilâfetin herhangi bir kimseye tahsis edilmediği biçimindeki kanaatimizi doğrulayan delillerin en büyüklerindendir. Zira öyle olsaydı aşikârdır ki şûranın yeri olmazdı.

Mervan'ın mektubu meselesinde şehit Hz. Osman'a (r.a.) karşı birleşmeler ve çalkantılar ortaya çıkıp cuma namazından alıkonması, evine girilmesi, öldürülmesi, en şiddetli biçimde kendisine işkence edilmesi, müslüman kabristanına defnedilmesine engel olunup İslâmda yaşanan en feci bir husus olan bağına defnedilmesi gibi en kötü muamelelere maruz bırakılınca Medineliler tarafından Hz. Ali'ye (r.a.) beyat edildi. Talha ve Zübeyr de beyat etti; ancak ondan Hz. Osman'ın katillerini öldürmesini istediler. Rivayete göre bu isteklerini yerine getirmedi ve onlar da bunu kendisine karşı bir delil edinip Mekke'ye gittiler. İnsanlar Hz. Aişe'nin (r.a.) etrafına toplandılar, Hz. Osman'ın intikamının alınması için slogan

attılar. Tam bu sıralarda Hz. Ali kendisine beyat edilince Suriye'de bulunan Muaviye'ye hem beyat teklif eden ve hem de görevden alındığını bildirerek (Medine'ye) gelmesini emreden bir mektup yazdı. Abdullah b. Abbas durumun, ümmetin Hz. Osman'ın intikamının alınması talebiyle toplanmasına neden olduğunu; Muaviye'nin ise konumu, yani Ümeyye-oğullarından olması itibariyle büyük saygınlığı bulunduğunu söyleyerek önce ona sadece beyat teklif etmesinin ve beyat edince de ona yapmak istediğini yapmasının daha ihtiyatlı olduğu nasihatında bulundu ise de Hz. Ali kabul etmedi ve isyan ederse kılıçla karşılık vereceği tehdidinde bulundu. Bu da insanların Muaviye etrafında toplanmalarına neden oldu. Bilhassa müminlerin annesi Hz. Aişe (r.a.), Hz. Osman'ın kanını talep konusunda başı çekti. Talha ve Zübeyr de onun yanında yer aldılar. Malum savaşlar oldu. İş iki hakem kabulüne vardı. Hz. Ali, Ebu Musa el-Eş'arî'yi ve Muaviye de Amr b. el-Âs'ı hakem tayin etti. el-Eş'arî müvekkilinin azline, Amr ise müvekkilinin desteklenmesine hükmetti. Neticede dört sene kadar Kûfe ve memleketin bir kısmı Hz. Ali tarafında; Suriye ve memleketin diğer kısmı Muaviye tarafında kaldı. Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. el-Âs'ın her üçünü de öldürmek isteyen Hâricîlerden biri olan Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî tarafından şehit edildi. Diyorum ki; ümmetin seçme hakkı bulunmasaydı içlerinde sahabe ve tâbiîn varken bu derece ictihad etmeleri caiz olmazdı. Sonra Peygamber torunu Hz. Hasan Muaviye ile anlaştı ve Medine'ye yerleşti. İmâmet işi tamamen Muaviye'nin eline geçti.

Burada bir başka hilâf daha vardır. Zira "Hilâfet benden sonra otuz (senedir); sonra azgın melikliğe dönecektir"[24] şeklinde bir hadis rivayet ediyorlar ve buna dayanarak hilâfet bu müddetten sonra son bulmuştur ve Muaviye meliklerin ilkidir diyorlar. Bu zayıf bir hadistir ve "Zamanının imamını tanımadan ölen câhilî ölümü üzere ölmüş olur"[25] gibi pekçok hadise ve usule aykırıdır. Bazıları bunu desteklemek için bir söz hilesine

•••••

24 Bu metinle böyle bir hadis tespit edemedik. Ancak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde "Hilâfet otuz senedir; sonrası melikliktir" (V, 220, 221) ve "... Sonra peygamber yolunu izleyen hilâfet olacak ve Allah'ın olmasını istediği kadar devam edecek; sonra Allah dilediği bir vakitte onu kaldıracak; sonra azgın meliklik olacak..." (IV, 273) şeklinde rivayetler mevcuttur.

25 Bu metinle böyle bir hadis tespit edemedik. Ancak Müslim'in *Sahih*'inde "Boynunda beyat olmadan ölen Câhiliyye ölümüyle ölmüş demektir" (İmâre, 58); Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde "İmâmsız ölen câhiliyye ölümüyle ölmüş demektir" (IV, 96) ve "İtaatsiz ölen câhiliyye ölümüyle ölmüş demektir" (III, 446) şeklinde rivayetler mevcuttur.

başvurmuş ve "Hilâfetten maksat, şartları tam olan hilâfettir" demiştir. Bu en zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Ehl-i sünnet içinde Hz. Peygamber'den başkasının masum olduğunu söyleyen yoktur. Hz. Peygamber'in "Yeryüzünde Allah'ın bir halifesi bulunursa sırtına vurup malını alsa bile ona itaat et" buyruğu yukarıda geçmişti. Açıktır ki mal alma ve sırta vurma zulümdür. Bununla birlikte bu nedenle hilâfetten çıkmamış; aksine kendisine itaat emredilmiştir.

Muaviye, (oğlu) Yezid'e beyat almıştı. Yezid başa geçince onun ordusu ile Hz. Hüseyin (r.a.) arasında Kerbelâ vakası meydana geldi; Emevîler idareyi ele geçirdiler. İnsanlar imamet hakkını onlara teslim ettiler. Yanlız İbnü'z-Zübeyr halifelik iddia etti ve kendisine beyat edildi. Bu uğurda savaş yapıldı ve onun da işi bitti. Bir taraftan Muhtar es-Sekafî ve emsâli kimseler gibi Hz. Hüseyin'in intikamını talep edenler, bir taraftan Abbasîler, diğer taraftan da Ali taraftarları Emevî hanedanının tahtını yıkmak için ayaklandılar. Nihayet 128 (746) senesinden sonra Emevî hanedanı yıkıldı ve Ebu Müslim el-Horasanî'nin yardımı ve Arap olmayanların gücüyle Abbasî devleti kuruldu. Bu devletin ismi Arapça idi; ancak ismin içini dolduran muhteva ise Abbasîlerle Ebu Müslim, Bermekoğulları ve emsâli Arap olmayanlar arasında müşterek idi. Tabiatıyla bunlar bu sonucu elde edebilmek için Emevî hükümetine karşı ayaklandılar ve bu devleti ancak siyasî faaliyetlerle düşürdüler. Ancak beyat tegallüb yoluyla sağlanabildi. Emevî hanedanından Abdurrahman ed-Dâhil firar etti ve Endülüslüler ona hilâfet beyatı ettiler. Gerek bu halife ve gerekse oğulları bilenlerin inkâr edemeyeceği hizmetlerde bulundular. Şayet şarkın desiseleri olmasaydı az kalsın Fransa'yı istilâ edecekti.

Abbasîler idareyi ellerine geçirir geçirmez Ali taraftarı olan amcaoğullarının hakkını inkâr ettiler. Oysa insanlara onların intikamını alacaklarını söylüyor ve onların adına davette bulunuyorlardı. Ancak gücü ellerine geçirince bu mirasa onlardan daha çok hak sahibi olduklarını savundular. Gerekçe olarak da amcanın, amcaoğlundan öncelikli ve babaları Abbas'ın Hz. Ali'den daha çok hak sahibi olduğu; ancak bununla birlikte Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in haklarına hürmeti dolayısıyla bu hakkı talep etmediğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Alî taraftarları onların üzerine yürüdüler ve iki grup arasında gerek kılıç ve gerekse kalemle anlaşmazlık ve savaş uzadı. Oniki imam hâdiseleri ve Abbasîlerin onlara karşı yaptıkları göstermektedir ki Abbasîler, onlara karşı Emevî hanedanından daha şiddetli çıktı. Bütün bunlara rağmen Ali taraftarları, kendilerinin vesâyet ve velâyete ehil ve Abbasîlerin gaspçı olduklarında ısrar etti. Endülüslüler

kendilerinin imâmete ehil ve Abbasîlerin asiler (hâricûn) olduklarında ısrar ettiler. Abbasîler ise heriki grubun da hakkı bulunmadığını ileri sürdüler. Abbasî hilâfeti nüfuz ve saltanatında ortaklarından uzaklaşmayı sürdürdü. Kuruluşundan birkaç sene sonra Ebu Müslim'i gaddarca öldürerek ondan kurtuldu. Bermekoğullarından ise kuruluşundan elli sene kadar sonra Harun er-Reşid tarafından yine gaddarca öldürülmek suretiyle kurtuldu. İdareyi ellerinde bulunduranlar arzularına kapıldılar. Farslılar, Deylemîler ve Türkler gibi Arap olmayan çeşitli milletler onları sıkıştırdılar ve onlara baskın gelmeye çalıştılar; hatta el-Mütevekkil devri sonlarında, yani 210 [825] küsurlarda karma kuruluşundan doksan sene kadar sonra halkın bu hilâfete güvenleri kalmadığı için diğer milletler onlara baskın geldiler. Halifenin hilâfetinden sadece isim ve mal kaldı; memleket idaresi ise Büveyhoğulları, Samanoğulları, Sebüktekinoğulları, Selçukoğulları vs.'nin eline geçti.

Birçok melik ve meliklikler ortaya çıktı. Mütegallibe beylikler elinde milletler ve ümmetler dağılıp olabildiğince parçalandılar. Bu durum süregiden iç savaşlara, büyük tahribata, genel birliğin çözülmesine ve her insanın kendi özel menfaatleriyle uğraşmasına neden oldu. Böylece ilimler, fenler ve inançlar hakkında bâtıl mezhepler ve yalan yanlış iddialar arttı. Bir memleket tesis etmek yahut bir idare teşkil etmekten aciz herkes bu tür hususlarla vakit geçirdi. Cehaletin genel yaygınlığı sebebiyle musibet de her yeri kapladı. Bu büyük değişimin, her ne kadar ilkeleri açıkça daha eski zamana gitse de, halkın gözleri önüne çıkışı üçüncü yüzyılda oldu.

Desiselerin ve bozuklukların birbirini kovalaması sonucu Endülüs'te Emevîlerin hilâfeti son buldu. Sonra onları Mehdeviyye dâîleri izledi. Nihayet Ali taraftarı Mu'iz devleti ortaya çıktı ve Türk İhşidoğulları devletinin, köleleri Kâfûr'un vefatıyla yıkılmasının ardından Mısır'a hücum etti. Orada hilâfet iddiasında bulundu. Halefleri idareyi sürdürüp Mısır'da Râfizîlik ilân ettiler. Abbasîlerle Fâtımîler arasında çekişme çok sert boyutlara vardı; ümmet bu iki kesim arasında ezildi ve onların elinde en çetin belâlara maruz kaldı. Bunun üzerine Bağdat'ta âlimler toplandılar ve halkı Fâtımîlerden nefret ettirmek için onların Ali taraftarı olmadıklarına ve bir Yahudi adamın evlâdı olduklarına ilişkin umumi bir fetva çıkardılar. Fâtımîler de onlardan intikam almak için Abbasîlerin sembolü ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in de sembolü olan siyah giymeyi idareleri altındaki Hıristiyanların sembolü, maviyi Yahudilerin sembolü, beyazı Müslümanların ve yeşili Ali taraftarlarının sembolü saydılar. Her iki kesi-

min taraftarları da insanları hasımlarına karşı kışkırtıyor ve türlü türlü siyasî ve dinî desiselerle onlara kendi propagandalarını yapıyorlardı. Çünkü o asırlardaki insanların gönüllerine tesir eden ilk etken bunlardı. Kitapların içlerini uydurmalar ve iftiralarla doldurdular. Öyle ki ümmet sersemledi, birlik dağıldı ve çoğu hallerde doğruyu yanlıştan ayırmak son derece güçleşti. Eninde sonunda iş Allah'ındır. Bu hal herkesin pek çok konuda zarar görmesine sebep oldu. Bunları tam anlamıyla ortaya koymak ciltler dolusu kitap yazmadan mümkün olamaz. Haçlılar bu çözülmeyi daha başlarından itibaren fırsat bildiler ve malum haçlı savaşları başladı. Beylikler bu uğurda birbirlerine yardımcı oldular. İnsanlar büyük bir korku içinde iken asırlar geçti. Tek düşünceleri canlarını ve menfaatlerini savunmak idi. Onları çalışmaya sevk eden tek şey kendi can sevgileriydi. Savaşlara katılmaya zorlayan tek şey sadece komutanların ve hükümdarların istekleriydi. Yabancı saldırılarına karşı onları savunmaya geçiren tek şey saldırganın ansızın öldürme teşebbüsünden yahut zalimin zulmünden korkularıydı. Bu ahval üzere nesiller gelip geçiyordu. Sonunda Cengiz'in adamları olan Tatarlar hücum etti ve Hülagu ilerledi, Bağdat'ı istilâ etti, Abbasîleri baştan sona katletti ve günlerce kanlarını mübah saydı. İşte o vakit tıpkı daha önce Fâtımîlerin son bulduğu gibi Abbasî Devleti de son buldu. Hülagu vakası 656 [1258] senesinde yani Abbasî devletinin kuruluşundan 524 sene sonra meydana gelmişti. Bu rakam devletin toplam ömrünü ifade eder; ancak görüldüğü üzere bu müddet içinde çok kısa bir süre dışında bağımsızlık haklarını koruyamamıştı.

Seffah'a beyat edildi; ama devletin gerçek kurucusu Ebu Müslim idi. Ebu Müslim, düşmanlığı şiddetli inat bir ortaktı; ortaklık müddeti birkaç sene sürdü. Ebü'd-Devânık el-Mansûr bu ortaklıktan ancak Ebu Müslim'i katletmek suretiyle kurtulabildi. İdareyi tek başına ele almak istedi. Ancak Bermekîler sonuna kadar direndiler. Bu şekilde Hâdî ve Mehdî dönemleri gelip geçti. Nihayet Harun er-Reşîd, Bermek ailesini öldürüp onlardan kurtulmadıkça idareyi eline geçiremeyeceğini düşündüğünden onları ansızın öldürttü. Ama Arap olmayanların ortaklığından tamamen sıyrılamadı. Bu şekilde el-Mütevekkil zamanına gelindi. İnsanlar Abbasî hanedanının kendi idarî ortaklarını tasfiye hareketlerini, maksatlarına ulaşmalarının yegâne sebebi olan Hz. Ali ve evlâdına zulümlerini ve Ebu Hanife'yi öldürmek, Mâlik, Şâfiî ve İbn Hanbel'i aşağılamak gibi âlimleri hafife almalarını görmeleri dolayısıyla onlardan soğudular. Hatta rivayete göre el-Mütevekkil Ali taraftarları ve onların geçmiş imamları ile alay ederdi ve hatta denildiğine göre Hz. Hüseyin'in (r.a.) mezarının yakılma-

sını emretmişti. Ancak bir gece vakti şarap yudumlarken iki Türk komutanı Bâgir ve Boğa'nın eliyle ve vârisinin de uygun görmesiyle etrafını saran intikam baskınında ecel onu yakaladı. Bundan böyle idare komutanların ve hükümdarların eline geçti. Bundan anlaşılıyor ki Abbasî hilâfeti çok az seneler dışında meşru şartlarını taşıyarak bağımsız biçimde devam etmemiştir. Bütün bu süre içinde herhangi bir iş yapamazlar ve duran birini harekete geçiremezlerdi. Durum o raddeye vardı ki Abbasî halifesi Bağdat'ta mescidin kapısında durup sadaka istemek için elini insanlara uzatır duruma düştü.

Bir tarafın diğer taraf aleyhine düzdüğü bu yalanlar ve spekülasyonları mütegallibeler kuruyor ve cahiller de boyun eğiyordu. Büveyhoğulları ve zikrettiğimiz diğer aileleler gibi iktidara lâyık ve müstehak olan büyük hükümdarlar ve sultanlardan hiçbiri siyasî otorite ve dinin gücü eklenmeden hilâfet davasında bulunmaya cesaret edemiyorlardı ki müslümanları bir merkez altında toplayabilsinler. Çünkü onlar ya Deylemî, ya İranlı yahut da Türktü; ne Kureyşli, ne Ali soyundan ve ne de en azından Abbasî soyundan idiler.

Diyorum ki; bu makamın taşıdığı faydalardan dolayı onu talepte ihmalkâr davranmış oldukları doğru olamaz. Fakat onları bundan aciz bırakan şey daha önce düzenbazların uydurup şahsî menfaatleri için kullandıkları, din gibi gösterdikleri ve Müslümanlar arasında saygı gören yüce makamlara nisbet edip kitaplardan ve sayfalardan önce zihinlere doldurdukları uydurmaların gücü olmalıdır. Bunu elde etmelerinin güçlüğü dolayısıyla Mısır hükümdarı Zâhir Baybars umumi riyasetin bulunmayışını ve her taraftan gelen saldırıları karşılamak için birlik oluşturmanın zorunluluğunu görünce şöyle bir yola başvurmak zorunda kaldı. Meçhul bir adamı çağırdı; bu adam Abbas soyundan olduğunu iddia etti, onun bu davasına iki meçhul kişi şahitlik etti, kadı bunu kabul etti, Zâhir Baybars bu kararı onayladı ve ona "halife" ismini koyup maaşa bağladı. Böylece bu kişi idarî hiçbir fonksiyonu olmasa da hilâfetin isim ve ücretini elde etti. Gerçekte ise Zâhir bu siyasî oyuncaktan yararlandı, İnsanlar ise halifeye hizmet için etrafında toplandı ve Gazi Sultan Selim-i Evvel Han zamanına kadar aynı şekilde Mısır'da bu zatın halefleri bulundu. O asırlarda ümmetin içinde bulunduğu durum bundan ibaretti.

Müslümanlara Osmanoğullarının idaresini takdir etmesi Allah'ın bir nimetidir. Büyük ataları Süleyman Şah, Tatar hücumlarından korunmak için Belh yakınındaki Mahan ülkesi hükümdarlığından hicret etti. En doğru görüşe göre hicreti 622 [1225] senesinde gerçekleşti. Fırat nehrini

geçerken şehit düştü. Bunun üzerine üç oğlu ayrıldı. İçlerinden Ertuğrul Gazi Bey, aşiretinden kendisine katılanlarla beraber tek kaldı. İki kardeşi vatanlarına döndü. O ise Konya hükümdarları Selçukluların ülkesine girdi ve Tatarlarla savaşlarında Selçuklu hükümdarına yardımcı oldu. Sonra Söğütlü (Söğüt) cihetine yerleşti. Ordusuyla Bizans'a gazaya çıkmak nasip oldu. Fethettiği yerleri Seçuklular adına fethediyordu. Altmış yılı aşkın fetihlere katılan bir mücahid olarak hayatını sürdürdü. Vefat edince beyliğin başına oğlu Osman Bey geçti. Osman Bey'in herkesin malumu olan fazilet ve iktidarı gönülleri fethetti. Fetihler konusunda babasının izini takip etti. Ancak dünyaya bir hakim nazarıyla baktı ve Kayzerler Devletinin (Bizans'ın) yaşlandığını, direklerinin gömüldüğünü ve çözülmeyi kabule müsait hale geldiğini gördü. Yine aynı şekilde Selçuklu Devleti'nin zeval sebeplerinin de tamamlandığını ve Müslümanların koruyucu bir merkeze ihtiyaçlarının tahakkukunu gördü. Bir İslâm hükümeti kurmak istedi; ancak zimmeti temiz ve herhangi bir İslâm hükümetine saldırmamış olarak. Bizzat kendisinin fethedeceği beldeleri memleket edinmeye azmetti. Bunu da yaptı. Bursa'yı fethetti ve orada kendisine beyat edildi. 691 [1292] yılında bağımsız bir hükümdarlık ve saltanat kurdu. Bu ümmetin hayrını isteyen Selçuklu sultanı Osmanlıların azim ve iktidarını görünce kendisinden sonra gelen soyunun saygınlığının korunması ve onların da Osmanlı sultanlarına itaatkâr olmaları şartıyla ölümünden sonra memleketini Sultan Osman'a bırakmak üzere anlaştı.

Osmanlı memleketi, İslâm memleketlerine hücumlardan uzak biçimde, Bizans şehirlerinden fethettiği yerlerle kendi kendine genişlemeyi sürdürdü. Anadolu'daki muhtelif Türk beyliklerinin hükümdarları Osmanlı ile çatışmaya girince onlara karşılık vermek zorunda kaldı ve onların memleketlerini de kendisine kattı. Bir buçuk asırdan fazla bir süre yani 691'den 853'e (1292-1449) kadar günler bunlarla gelip geçti ve bu tarihte[26] İstanbul fethedildi. Sonra Osmanlı Devleti'nin bakış açısı değişti; Acem hükümdarlığının ortadan kaldırılması ve geri kalan bütün Türk memleketlerini kurtarmak suretiyle Müslümanların birliğini sağlamaya azmetti. İran'la aralarında harpler yapıldı. O vakit İslâm hükümetlerinin en güçlülerinden biri olan Çerkes Mısır devleti de katıldı. Sultan Selim İran'la barış anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Mısır ve Arap Yarımadası'nı istilâ etti. Yukarıda durumunu anlattığımız Abbasî halifesin-

.....

26 Metinde bu şekilde belirtilmektedir. Ancak hicrî 853 tarihi milâdî 1449 tarihine denk gelmektedir. İstanbul ise hicrî 857 yılında fetholunmuştur. [Ş.Ö.].

den kendisine beyat aldı. Bu olay 922 [1516][27] yılında, yani Ertuğrul ve oğlu Osman'ın hicretlerinden tam 300 sene sonra gerçekleşti. Sultan Selim imâmetin Kureyş'e yahut başkalarına hasredilmesi gerektiği şeklinde yukarıda zikri geçen aldatmacalara ve uydurmalara iltifat etmedi; daha önce de söylediğimiz üzere amme menfaatine itimat etti. Kitap ve sünnet nassında muteber sayılan vasıflardan başkasını gözetmedi. Muvafakat edenler icbar ve zorlama olmaksızın muvafakat etti. Halini yukarıda anlattığımız bu halifeden bu beyati almaya ihtiyacı yoktu. Ancak en ihtiyatlı olanı gözeterek işlerinde en kolay olanı tercih etti. Pek çok insanın kabul etmemekte direttiğini ve ısrar ettiğini inkâr etmiyoruz. Fakat bu kişiler sadece ya kişisel bir amaç ya da şahsî bir menfaat sebebiyle ısrarlı bulunmuşlardır. Kuşku yok ki bunlar amme menfaati yanında yok mesabesinde olan hususlardır. Sonra bu makamı Osmanlı tevarüs kanunu gereğince Sultan Selim'in büyük halefleri tevarüs etti...

Diyorum ki; inhitatın başlangıcı ve Osmanlı ülkesinin pek çok kısmının elden çıkmasına neden olan XII. [XVIII.] yüzyıl sonlarındaki iç karışıklıklar meydana gelmeseydi Osmanlı Devleti az kalsın bütün ümmetin birliğini sağlayacaktı. Bu iç karışıklıklar din ve devletin hayrını isteyenleri çok sarstı. Sürekli ıslahatlara giriştiler. Zamanın ve durumun icapları bunu kaldırmıyordu. Son Sultan Selim Han merhumun zamanına kadar bu böyle sürdü. Meşhur Alemdar Mustafa Paşa merhum (1765-1808), Avrupa'nın gücü genişler ve ilerlerken Osmanlı Devleti'nin tam aksine kenarlarından büzülmeye yüz tuttuğunu görünce ve gücün Avrupa'nın maksatlarını gerçekleştirmeye hizmet etmeye başladığını anlayınca 1223 (1808) yılında Sultan Gazi Mahmud Han (II. Mahmud) merhuma beyat almayı fırsat bildi. Ona beyat etti ve halife ile Rumeli ayânları arasında bazı şartlar koştu.[28] Bu senede göre saltanat makamı şeriata göre uygulamada bulunacak, şer'î bir gerekçe bulunmadan hiç kimseyi öldürmeyecek yahut hiç kimsenin malını müsadere etmeyecektir; ayân ise söz dinleyip itaat edecek ve hepsi tekâfül altında bulunacaktır. Bu anlaşma metnine şeyhülislâm ve bütün devlet ileri gelenleri şahit tutuldu. Genel

.....

27 Metinde 922 deniyorsa da bu tarih Şam'ın Osmanlı ülkesine ilhak tarihidir. Mısır 923'te [1517] alınmıştır. [Ş.Ö.].

28 Müellifin sözünü ettiği anlaşma Ekim 1808'de yapılan ve Osmanlı tarihinde "Sened-i İttifâk" diye bilinen anlaşma metnidir. Ancak bu anlaşmaya sadece Rumeli ayanları katılmamış, Anadolu ayanları da katılmıştır. Sened-i İttifâk hakkında bk. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın ilk tam metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, II (1998), 209-222.

asayişi ve âdil şeriati desteklemek üzere anlaşma sağlandı. Ayân heyetleri memleketlerine döndüler. Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'da ayânlarından uzak kalınca sadaret makamında bulunduğu bir sırada üzerine saldırıldı ve kuşatıldı. Sadrazamın ikamet yerinin Bâbıâli'de olması adetti. Kuşatma aynı yıl 27 Ramazan gecesinden (15 Kasım 1808) Bayram gecesine kadar sürdü. O gece ümidini kesti; mahremiyetinin çiğnenmesi ve işkence korkusuyla cephaneyi ateşleyip kendisini, ailesini ve sadaret sarayını yaktı. Onun ölümüyle birlikte bu anlaşma da öldü. İç hesaplaşmalar otuz yılı aşkın sürdü. Can, mal ve namus güvencesi olmadığından gerçek menfaatlerden birçoğu yok yere kurban edildi. Hatta Ahmed İzzet Paşa, Reşid Paşa gibi bazı komutanlar harp meydanlarında kendiliklerinden teslim oldular. Büyük Reşid Paşa zamana uygun bir anlaşma yapılmaksızın ıslahata yol bulunmadığını görünce Sultan Gazi Abdülmecid Han'ın cülusunu fırsat bildi ve ondan Gülhane Hatt-ı Hümâyunu adıyla bilinen hatt-ı şerîfi çıkardı. Buna göre halife müsâdere kanunlarını kaldırmayı kararlaştırdı, şeriata göre uygulamada bulunmayı ve haksız yere kan dökmemeyi zorunlu hale getirdi ve şeriata uygun nizamnameler ve kanunlar tanzim etmeyi gerekli gördü. Ancak Reşid Paşa bu anlaşmanın şehit Alemdar Mustafa Paşa'nın daha önce meydana getirdiği anlaşmayı geçmeyeceğini ve Osmanlı toplumunun ise bu anlaşmadan müstağni kalamayacağını bildiği için hazırladığı kanun metnine güvence almak istedi ve bu hatt-ı şerîfe bir kayıt koydurdu. Bu kayıt hazırlanan kanun metnine devletlerin şahit tutulmaları idi. Bunu hatt-ı şerîfte açıkça belirtti. Böylece bu davranışla devletlere haklar ve canları emniyete alma iddiasıyla yabancı müdahalesinin meşruiyet ilkeleri hazırlanmış oldu. Bir yönüyle faydalı, diğer yönüyle zararlı oldu. Bu olay 1255 (1839) yılında meydana gelmiştir.

İki anlaşma arasında geçen süre 33 senedir. Ardından Osmanlılar 28 yıl aradan sonra bir başka görüş benimsediler ve devlet ihtiyaçlarının devleti, siyasî sıkışıklığı karşılamaya yeterli olabilecek medenî bir ilkeye zorladığı gerekçesiyle Sultan-ı A'zam (II. Abdülhamîd) Efendimiz Hazretlerinin onayı ile Kanun-i Esasi'yi çıkardılar. Bu kanun gereği bir müddet millet meclisi (Meclis-i Mebusan) kuruldu; sonra hale münasip görülmediği için bir daha toplanmadı. Meclis-i A'yân azaları ise toplanmasalar bile görevde kaldılar. Ancak her iki meclisin ilgası Osmanlı Kanun-i Esasi'sini ihlâl edeceği için tamamen ilga edilmediler. Kanunların ise her iki meclise de sunulmaları uzak olduğundan haklarında devam kararı beklenir halde geçicilikleri sürdü.

Bu meclislerin iadesi hikmet (kamu yararı) gereği ise de ancak aşikârdır ki Devlet-i Aliyye Emevîler, Abbasîler ve Fâtımîler gibi inanç hürriyetini baskı altında tutmadı ve bilhassa hilâfet meselesinde menfaatlerine aykırı konuşanlara zulüm ve işkencede bulunmadı. Osmanlı âlimleri de devletin sahip olduğu hakları beyana çalışmadılar ve neticede bu spekülasyonlar her an ve her zaman hale ve ortama münasip biçimde zuhur ederek ümmetin evlâtları tarafından çağdan çağa, nesilden nesile kabul gördüler. İnsaflı ve âdil davransalardı kendileri için daha hayırlı, daha iyi; amme menfaatine daha uygun ve şerlerden daha çok koruyucu, temizleyici ve sakındırıcı olurdu. Ancak âlimlerden pekçoğunun akıllarına evham baskın geldi. Zanların makâsıd erbabıyla oynaşması şifası olmayan bir hastalıktır. Yüce Allah'dan hem kendimiz ve hem de herkes için iyi hal ve hayırlı gelecek dileriz. O dilediğine lütufkârdır, izzet ve hikmet sahibidir.

Bu makam hakkında söylemek istediklerimiz sona erdi. Yalnızca Allah'tan yardım dilenir.

12 Safer 1309 [16 Eylül 1891] Perşembe.[29]

•••••

29 Kitabın sonunda tercüme etmediğimiz Mehmed Zeki b. Allâme el-Fâzıl eş-Şeyh Muhammed Sened'in bir sayfalık bir takrizi yer almaktadır. [Ş.Ö.].

EL-EHÂDÎSU'L-ERBA'ÎN FÎ VÜCÛBİ TÂ'ATİ EMÎRİ'L-MÜ'MİNÎN

YUSUF B. İSMAİL EN-NEBHÂNÎ
BEYRUT HUKUK MAHKEMESİ REİSİ

TERCÜME VE TAHRİC:
DR. MEHMET ÖZŞENEL

BU ESER, ÜMMET-İ MUHAMMED'E NASİHAT OLSUN DİYE
VE BAZI ÂRİFLERİN,
'SAHABE ASRINDAN SONRA DAHA HAYIRLI DEVLET GELMEDİ', DEDİĞİ
DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE'YE MUHABBET SEBEBİYLE
MECCANEN DAĞITILMAK ÜZERE MÜELLİFİN HESABINA
ON BİN ADET BASILMIŞTIR.

BEYRUT, EL-MATBAATÜ'L-EDEBİYYE, 1312 H.

الأحاديث الأربعين
في وجوب
طاعة أمير المؤمنين

تأليف مصححه الفقير يوسف بن اسماعيل النبهاني رئيس محكمة الحقوق
في بيروت غفر الله له ولوالديه ولمن دعالهم بالمغفرة

ويليه له خلاصة البيان في بعض مآثر مولانا السلطان
عبد الحميد الثاني واجداده آل عثمان

قد طبع منه عشرة آلاف نسخة على نفقة مؤلفه لتوزع مجاناً نصيحة للامة المحمدية
ومحبة بالدولة العلية العثمانية التي قال فيها بعض العارفين انه لم يأت بعد
عصر الصحابة دولة خير منها

المطبعة الادبية في بيروت * سنة ١٣١٢ هجرية

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Her türlü hamd, saltanatı kahredici, burhanı açık, cezalandırması (batş) tam, ihsanı bol; yaratması ve takdir etmesiyle, emr etmesi ve çekip çevirmesiyle mülkünde tek hükümdar (melik) olan Allah'a mahsustur. Böyle olmasaydı O'nun benzersiz yaratması (ibdâ') ve işini mükemmel yapması (itkân) gerçekleşmezdi. O birdir, tektir; eşsizdir, kimseye muhtaç değildir; doğurmamış, doğurulmamıştır; hiç kimse O'nun dengi değildir. Yaratılanlar hiç yaratana denk olur mu? O, noksan sıfatlardan münezzeh bir İlâh'tır, ortağı ve benzeri yoktur; değil vezirleri ve yardımcıları, tek bir yardımcısı ve veziri dahi yoktur.

Allah, müjdeci ve uyarıcı, aydınlatıcı bir ışık kaynağı (sirâc) olan Efendimiz Muhammed'e salât eylesin. Allah'ın bütün mahlukâtı bakan bir göz ise, O, gözün nuru ve gözbebeğidir. Allah O'nu bütün insanlara göndermiş ve bütün peygamberlere üstün kılmıştır. Dolayısıyla O'nun ümmeti diğer ümmetlere, Kur'an'ı da onların kitaplarına üstün gelmiştir. Allah O'nun temiz ailesine ve hayırlı ashabına da salât eylesin ki onlar, Allah'ın dinine yardım uğrunda şirk hükümdarlarını kahr u perişan etmişlerdir. Onlar Allah'ın kahraman ve yiğit kullarıdır.

İmdi, emiru'l-müminîne ve onun nâiplerine itaatın vücûbuna dair çoğunluğu sahih ve hasen hadislerden oluşan bu kırk hadisi, Hz. Peygamber'in Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ve diğer birçok sahâbî tarafından rivayet

edilen "Kim ümmetim için dinleriyle alakalı kırk hadis ezberlerse (muhafaza ederse), Allah onu fakihler ve âlimler zümresi içinde haşreder"[1] sözü ile İbnü'n-Neccâr'ın sahih bir senedle Ebu Saîd'den naklettiği "Kim ümmetim için benim sünnetimle alakalı kırk hadis ezberlerse (muhafaza ederse), kıyamet günü onu şefaatime dahil ederim"[2] sözünün şümulüne girmek ümidiyle biraraya getirdim. Hadislerin garib kelimelerini *en-Nihâye [fî Garîbi'l-Hadîs]*'den ve *Buharî*, *Müslim* ve *Mişkât* şerhlerinden istifadeyle açıkladım. Ve esere şu âyet-i kerime ile başlamayı uygun gördüm. Allah te'âlâ şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine (ulü'l-emr) itaat edin" [Nisa, 4/59]. İmam Nevevî bu âyetle ilgili olarak *Müslim Şerhi*'nde şöyle demiştir: "Âlimler demişlerdir ki, buradaki emir sahiplerinden (ulü'l-emr) maksat, Allah'ın kendilerine itaati vacip kıldığı vali ve yöneticilerdir (ümerâ). Bu, selef ve halefe mensup müfessirler, fakihler ve diğer âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür". Şimdi hadisleri serdetmeye başlıyor ve diyorum ki:

1. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiş demektir. Kim

.....

1 el-Hasen b. Abdirrahmân er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. M. Accac el-Hatîb, Beyrut, 1984, s. 173; Ebu Ömer Yusuf b. Abdilber el-Kurtubî, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih ve Mâ-yenbağî min Rivâyetihî ve Hamlih*, Beyrut, 1978, I, 44; Kâdî İyâz b. Mûsa el-Yahsubî, *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Sema'*, es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, ts., s. 22. Benzeri rivayetler için bk. Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, thk. Ebu Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1990, II, 270; Veliyyuddîn Muhammed b. Abdillah el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, Dımeşk, 1961, I, 86; Alâuddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmuddîn el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sakkâ, Beyrut, 1985-1989, X, 224-225.

2 Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, thk. Halil el-Meys, Beyrut, 1983, I, 121; Celâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri ve'n-Nezîr*, Laylpur (Pakistan), 1394, II, 340; el-Müttakî, *Kenz*, X, 158; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme'ştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, nşr. Ahmed el-Kalâş, Kahire ts., II, 340; benzeri rivayetler için bk. Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, thk. M. Saîd Hatiboğlu, Ankara, 1991, s. 20; İbn Abdilber, *Câmi*, I, 43-44; Kâdî İyâz, *İlmâ*, s. 23. Kırk hadis ezberlemeye dair rivayetler ve tenkidi için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, I, 119-129.

de bana karşı gelirse, Allah'a karşı gelmiş demektir. Her kim yöneticiye (emir) itaat ederse, bana itaat etmiş olur, yöneticiye karşı gelen de bana karşı gelmiş olur. İmam ancak bir kalkandır (cünne), arkasında savaşılır ve onunla korunulur. Eğer imam Allah'tan korkmayı tavsiye eder ve âdil olursa, bu onun için bir sevap vesilesidir. Eğer başka bir şey söylerse, bu da onun aleyhine olur". Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[3] Hadiste geçen "cünne" kelimesi "korunma (vikâye)" mânasındadır. Bütün bu hadislerde geçen "imam" kelimesi de "halife" mânasında kullanılmıştır.

2. HADİS

Enes'ten (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Başınıza, başı kuru üzüm gibi olan Habeşli bir köle bile getirilse onu dinleyin ve itaat edin". Hadisi Buharî rivayet etmiştir.[4] Burada Hz. Peygamber (s.a.) Habeşli kölenin saçını, siyahlığı ve dalgalı oluşundan dolayı kuru üzüme benzetmiştir. Hâfız İbn Hacer'in *Buharî Şerhi*'nde bu konuda şu açıklama vardır: "Burada kastedilen şudur: Büyük imam meselâ Habeşli bir köleyi bir beldenin yöneticiliğine tayin etse, ona itaat vâcip olur. Yoksa hadiste Habeşli bir kölenin bizzat büyük imam (halife) olacağına dair bir şey yoktur. Aksine ümmet icma etmiştir ki, imamet (halifelik) kölelerde geçerli olmaz. Nitekim Hattâbî de, 'Bu ifade itaati emretme konusunda bir mübalağadan ibarettir', demiştir".

3. HADİS

Ubâde b. es-Sâmit'ten (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Biz Resulüllah'a (s.a.) zorlukta ve kolaylıkta, sevinçte ve kederde kendisini dinleyip itaat etmek; O'nu kendimize tercih etmek; emir sahibine karşı çıkmamak ve nerede olursak olalım hakkı söylemek üzere biat ettik. Hz. Peygamber (o zaman) şöyle buyurdu: "Ancak onlarda [emir sahiplerinde], sizin nezdinizde Allah'tan apaçık bir delili (burhan) bulunan âşikâr (bevâh) bir küfür görmeniz müstesnadır". Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[5] Hadiste geçen "bevâh" kelimesi, zâhir (açık, âşikâr) an-

3 Buharî, Cihad, 109; Müslim, İmâre, 43.

4 Buharî, Ahkâm, 4; İbn Mâce, Cihad, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 114.

5 Müslim, İmâre, 41, 42; Buharî, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 314.

lamındadır. İmam en-Nevevî *Müslim Şerhi*'nde şöyle demiştir: "Onlara yani emir sahiplerine isyan etmeye (hurûc) ve onlarla savaşmaya (kıtâl) gelince, bu, müslümanların icmâıyla haramdır. Bu konudaki hadisler birbirini takviye etmektedir".

4. HADİS

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim başındaki idarecide (emir) hoşuna gitmeyen bir şey görürse sabretsin. Çünkü cemaatten bir karış ayrılıp da ölen bir kimse mutlaka cahiliyye ölümü ile ölür". Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[6]

5. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Kim itaatten çıkar ve cemaatten ayrılır da ölürse, bir nevi cahiliyye ölümü ile ölmüş olur. Kim kavmiyetçilik (asabiyye) adına öfkelenen veya kavmiyetçiliğe davet eden ya da kavmiyetçiliğe yardım amacı gözeten kör bir dava (ımmiyye) uğrunda savaşır da bu yolda öldürülürse, cahiliyye ölümü ile öldürülmüş olur. Ve kim ümmetime kılıcıyla isyan edip, ayırdetmeden iyisinin kötüsünün boynunu vurur da müminlerinden kaçınmaz ve ahid sahibinin (zimmî) ahdine vefa göstermezse, o benden değildir, ben de ondan değilim."[7] Hadiste geçen "ımmiyye" kelimesi, yönü, mahiyeti belli olmayan kör iş demektir.

6. HADİS

Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İmamlarınızın (devlet başkanları) en hayırlıları, sizi seven, sizin de kendilerini sevdiğiniz; size dua (salât) eden, sizin de

.....

6 Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310.

7 Müslim, İmâre, 53; Nesei, Tahrîm, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 296, 306, 488.

kendilerine dua ettiğiniz kimselerdir. İmamlarınızın en hayırsızları da size buğz eden, sizin de kendilerine buğz ettiğiniz ve size lânet eden, sizin de kendilerine lânet ettiğiniz kimselerdir". Dendi ki: Ya Resulallah, onlara kılıçla savaş açalım (karşı çıkalım) mı? Hz. Peygamber: "Hayır, sizin aranızda namazı ikame ettiği sürece karşı çıkmayın. Eğer yöneticilerinizde (vulât) hoşunuza gitmeyen bir şey görecek olursanız, onun amelini çirkin görün, yoksa ona itaati elden bırakmayın". Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[8] Buradaki "salât", dua mânasındadır; yani siz onun için dua edersiniz, onlar da sizin için dua ederler, demektir.

7. HADİS

Ümmü Seleme'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizin başınıza öyle idareciler (ümerâ) gelecek ki onları (doğru işlerinde) tasvib edersiniz, (yanlış işlerinde) yadırgarsınız. İşte kim onları yadırgarsa onlardan beri olur ve kim onları çirkin görürse kurtulur. Ama onlara razı ve tâbi olanlar müstesna [onlar kurtulamazlar]". Bunun üzerine ashâb, onlarla savaşmayalım mı?, diye sordular. Hz. Peygamber "Namaz kıldıkları sürece hayır, namaz kıldıkları sürece hayır" buyurdu. Yani burada, "kim kalbiyle çirkin görürse ve kalbiyle onu yadırgar ise" denmek istenmiştir. Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[9]

8. HADİS

Abdullah b. Mesud'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Benden sonra (başınızdaki idarecilerden) dünyaya bağlılık (esera) ve yadırgayacağınız bir takım işler göreceksiniz". Ashâb, bize ne tavsiye edersin ya Resulallah?, dediler. Hz. Peygamber (s.a.), "Onların hakkını verin, kendi hakkınızı Allah'tan isteyin", buyurdu. Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[10] Hadiste geçen "esera" kelimesi, kendini tamamen dünyaya vermek demektir.

• • • • • •

8 Müslim, İmâre, 65, Dârimî, Rikâk, 78; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 24, 28.

9 Müslim, İmâre, 62, 63; Ebu Davud, Sünne, 27; Tirmizî, Fiten, 78; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 295, 305.

10 Buharî, Fiten, 2; Müslim, İmâre, 45; Tirmizî, Fiten, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 384, 387, 433.

9. HADİS

Vâil b. Hucr'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre, Seleme b. Yezîd el-Cu'fî Resulüllah'a (s.a.) bir soru sordu ve dedi ki: Ey Allah'ın Peygamberi, ne dersin, idareciler bizden haklarını isteyerek, fakat bizim hakkımızı vermeksizin başımızda bulunmaya devam etmek isteseler, bize ne tavsiye edersin? Hz. Peygamber: "Onları dinleyin ve itaat edin. Onlara ancak yüklendikleri sorumluluk vardır. Size düşen de yüklendiğiniz sorumluluktur" buyurdu. Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[11] Yani "Onların yüklendikleri sorumluluk adaletli olmak, sizin yüklendiğiniz sorumluluk da itaat etmektir".

10. HADİS

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın şöyle dediğini işittim: "Kim herhangi bir şekilde itaati elden bırakırsa, kıyamet günü Allah'ın karşısına hüccetsiz olarak çıkar ve kim boynunda herhangi bir bey'at olmaksızın ölürse, cahiliyye ölümü ile ölmüş olur". Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[12] Hadiste geçen "bey'at", imamla (halife, devlet başkanı) kendisini dinleyip itaat etmek üzere yapılan sözleşmedir.

11. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İsrailoğullarını peygamberler idare ederdi (siyâse). Her peygamber vefat ettiğinde ardında bir peygamber bırakırdı. Hiç şüphe yok ki benden sonra peygamber gelmeyecek, ancak halifeler olacak, hem de pekçok olacaktır". Ashâb, o halde bize ne tavsiye edersin, dediler. Hz. Peygamber: "Öncelikle ilk olanın bey'atine vefa (sadakat) gösterin. Onların hakkını verin. Şüphesiz Allah onlara yönettiklerinin (istir'â) hesabını soracaktır". Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[13]

• • • • • •

11 Müslim, İmâre, 49; Tirmizî, Fiten, 30.

12 Müslim, İmâre, 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 70, 83, 93, 97, 111.

13 Buharî, Enbiya, 50; Müslim, İmâre, 44; İbn Mâce, Cihad, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 297.

12. HADİS

Arfece'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Fitneler (henât) olacak, fitneler! Kim beraberlik içinde olan bu ümmetin birliğini (emr) bozmaya kalkarsa, kim olursa olsun, boynunu kılıçla vurun". Hadisi Müslim rivayet etmiştir. Yine Müslim'de yer alan ve Arfece'den gelen diğer rivayette o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Kim, kanaatiniz/fikriniz (emr) bir adam üzerinde birleşmiş iken asânızı parçalamak (en yeşukka asâküm) veya cemaatinizi bölmek için size gelecek olursa, onu öldürün."[14] Hadiste geçen "henât" kelimesi, "hene" kelimesinin çoğulu olup burada, fitneler ve meydana gelecek hadiseler mânasında kullanılmıştır. Asânın parçalanması da (şakku'l-asâ), cemaatin bölünmesinden kinayedir.

13. HADİS

Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim bir imama bey'at eder, ahidleşmek üzere elini (safkatü'l-yed) ve kalp semeresini (kalbî bağlılığını) ona verirse, gücü yettiğince ona itaat etsin. Buna muhalefet eden başka bir (aday) çıkarsa onun boynunu vurun". Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[15] Hadiste geçen "safkatü'l-yed" ifadesi itaat hususunda sözleşmeden (muâhede) kinayedir.

14. HADİS

el-Hâris el-Eş'arî'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Size beş şey tavsiye ediyorum: Cemaat, (başınızdakileri ya da Allah'ın emirlerini) dinlemek, itaat etmek, hicret etmek ve Allah yolunda cihad etmek. Kim cemaatten bir karış ayrılırsa, (tevbe edip)

• • • • • •

14 Müslim, İmâre, 59, 60; Ebu Davud, Sünne, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 341.

15 Müslim, İmâre, 46; Ebu Davud, Fiten, 1; Neseî, Bey'a, 25; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 161.

dönmesi müstesna, boynundan İslâm halkasını (ribka) çıkarmış olur ve kim ki cahiliyye davası güderse, oruç da tutsa, namaz da kılsa ve kendisinin müslüman olduğunu da iddia etse o, cehennem ehlindendir (cüsâ cehennem)". Hadisi Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî rivayet etmiştir.[16] Hadiste geçen "ribka" kelimesi hayvanların boynunda bulunan kulp için kullanılır. Hz. Peygamber burada onunla İslâm ahkâmından kinaye yapmıştır. "Cüsâ" kelimesi ise "cüsve"nin çoğulu olup topluluk demektir. Hadisin bazı tarîklerinde, "diz üstü çöken" mânasındaki "câs" kelimesinin çoğulu "cisiy" şeklinde de rivayet olunmaktadır.

15. HADİS

Ebu Bekre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Kim Allah'ın yeryüzündeki hükümranlığını (sultan) küçümserse, Allah da onu küçümser". Hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve hasen bir hadistir, demiştir.[17]

16. HADİS

Ebu Bekre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'ın hükümranlığını (sultan) yüceltirse, Allah da kıyamet günü onu yüceltir". Hadisi Taberânî rivayet etmiştir.[18]

17. HADİS

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle

.....

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 130, 202; Tirmizî, Edeb, 78 (Emsâl, 3); Tebrîzî, *Mişkât*, II, 322-323.

17 Tirmizî, Fiten, 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 42, 49.

18 Hadis et-Taberânî'nin matbu *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (I-XXVIII, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Kahire, ts.) nüshasında bulunamamıştır. Ancak hadisi es-Suyûtî yukarıdaki lafızla, el-Heysemî de "Kim Allah'ın hükümranlığına (sultan) saygıda bulunursa (ekrame)..." lafzıyla et-Taberânî'nin adı geçen eserine nispet etmektedir (bk. es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 159; Nuruddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Kahire, ts., V, 215). el-Heysemî'nin işaret ettiği lafızla rivayet ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de (V, 42, 49) yer almaktadır.

buyurmuştur: "Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Kullarından her zulme uğrayan ona sığınır. Sultan âdil olduğu takdirde ecir kazanır, reâyâsına da şükretmek düşer. Zalim olduğu takdirde günah (isr) terettüb eder, reâyâsına da sabretmek düşer". Hadisi Beyhakî *Şu'abü'l-Îman*'da rivayet etmiştir.[19] Hadiste geçen "isr" kelimesi, günah ve ceza mânasında olup asıl mânası ağırlık/yüktür.

18. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Zayıflar ona sığınır, mazlumlar onunla yardıma kavuşur. Kim dünyada Allah'ın sultanına saygıda (ikram) bulunursa, Allah da ona kıyamet günü ikramda bulunur". Hadisi hasen bir isnadla İbnü'n-Neccâr rivayet etmiştir.[20]

19. HADİS

Ebu'd-Derdâ'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah te'âlâ buyuruyor ki: Ben Allah'ım, benden başka ilâh yoktur. Ben hükümdarların mâlikiyim (mâlikü'l-mülûk) ve hükümdarların hükümdarıyım (melikü'l-mülûk). Hükümdarların kalpleri benim elimdedir. Kullar bana itaat ettikleri zaman, hükümdarlarının kalplerini kendilerine rahmet ve şefkat ile yöneltirim. Eğer kullar bana isyan ederlerse, hükümdarlarının kalplerini kendilerine öfke ve intikam ile yöneltirim de onları kötü bir azaba uğratırlar (sâmûhüm). O halde kendinizi hükümdarlara beddua etmekle meşgul etmeyin. Bilâkis zikir ve tazarru ile meşgul olun ki sizin adınıza hükümdarlarınıza ben yeteyim."[21] Bu hadisin mânasında iki hadis vardır. Birincisini Deylemî *Müsnedü'l-Firdevs*'te

.....

19 el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İman*, VI, 16; ayrıca bk. es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 37; el-Aclûnî, *Keşf*, I, 552-553.

20 Muhibbuddîn Ebu Abdillah Muhammed b. Mahmud İbnü'n-Neccar el-Bağdâdî, *Zeylü Târîhi Bağdad*, thk. Kayser Ferh, Haydarâbâd, 1978'den ofset, Beyrut, XVII, 106 (*Târihu Bağdad* ile birlikte); es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 37; el-Aclûnî, *Keşf*, I, 552.

21 Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya*, Kahire, 1974, II, 389, et-Tebrîzî, *Mişkât*, II, 328-329.

Ebu Bekre'den (r.a.) rivayet etmiştir ki buna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Nasıl iseniz, öyle idare olunursunuz."[22] İkinci hadisi İbnü'n-Neccâr Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet etmiştir ki buna göre de Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kalplerinizi hükümdarlara sövmekle meşgul etmeyin, aksine onlar için dua ederek Allah te'âlâ'ya yaklaşın ki Allah size karşı onların kalplerini yumuşatsın."[23] Yukarıdaki hadiste geçen "sâmûhüm sûe'l-azâb" ifadesi "onları azabın en şiddetlisine uğratmak" mânasındadır.

20. HADİS

Ebu Zer'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İki kişi, bir kişiden hayırlıdır. Üç kişi, iki kişiden hayırlıdır. Dört kişi, üç kişiden hayırlıdır. Size cemaati tavsiye ederim. Şüphesiz ki Allah, ümmetimi ancak hidayet üzerinde birleştirir". Hadisi sahih bir isnadla Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir.[24]

21. HADİS

Muaz b. Cebel'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Her yöneticiye (emir) itaat et, her imamın arkasında namaz kıl, ashabımdan hiç kimseye de sövme." Hadisi Taberânî rivayet etmiştir.[25]

22. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre (Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur): "Allah te'âlâ sizin için üç şeyden razı olur ve üç şeyi de sizin için çirkin görür. Sizin için razı ve hoşnut olduğu şeyler, hiçbir şeyi

• • • • • •

22 bk. Ebu Şücâ' Şîrûye b. Şehrdâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1986, III, 305; ayrıca bk. el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, XVI, 23; et-Tebrîzî, *Mişkât*, II, 328; el-Aclûnî, *Keşf*, II, 184.

23 es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 200.

24 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 145.

25 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 173.

ortak koşmaksızın kendisine kulluk etmeniz, ayrılıp bölünmeksizin topyekün Allah'ın ipine (hablullah) sarılmanız ve Allah'ın yönetiminizi (emraküm) eline verdiği kimselere karşı samimi/itaatkâr olmanızdır. Sizin için çirkin gördüğü şeyler de, dedikodu, lüzumsuz çok soru sorma ve malı mülkü ziyan etmedir". Hadisi Ahmed b. Hanbel ve Müslim rivayet etmiştir.[26] Hadiste geçen "hablullah" ifadesi, Allah'ın Kitabı ve hidayet nuru mânasındadır.

23. HADİS

Temim ed-Dârî'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) üç defa "Din samimiyetten (nasihat) ibarettir", buyurdu. Biz, kime karşı ya Resulallah, dedik. Hz. Peygamber "Allah'a, kitabına, Peygamber'ine, müslümanların imamlarına ve bütün müslümanlara karşı", buyurdu. Hadisi Müslim ve diğerleri rivayet etmiştir.[27] Bunlardan herbirine gösterilecek samimiyet kendi durumuna göredir.

24. HADİS

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Cömerdin kusurunu (zenb), âlimin hatasını (zelle) ve âdil sultanın zorbalığını (satve) hoşgörün. Çünkü Allah te'âlâ onlardan herhangi biri tökezlediğinde onun elinden tutmaktadır". Hadisi el-Hatîb el-Bağdâdî rivayet etmiştir.[28]

25. HADİS

Câbir b. Abdillah'tan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Üç kişi vardır ki onların hakkını ancak, münafıklığı

.....

26 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 327, 360; Müslim, Akdiye, 10; ayrıca bk. Mâlik, Kelâm, 20.

27 Müslim, İman, 95; Ebu Davud, Edeb, 59; Neseî, Bey'a, 31; Dârimî, Rikak, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 102, 103.

28 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, Kahire, 1931'den ofset, Beyrut, XIV, 98; es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 127-128.

âşikâr bir münafık hafife alabilir. Bunlar, İslâm uğrunda saçını ağartmış kimse, âdil (muksıt) imam ve hayır öğreten (muallimu'l-hayr) kişidir." Hadisi Ebu'ş-Şeyh rivayet etmiştir.[29] Buradaki "imam" halifedir, "muksıt", âdil demektir, "muallimu'l-hayr" da âlim kişidir.

26. HADİS

Enes'ten (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (zıllullah). Ona ihanet eden sapıtır, ona karşı samimi olan/nasihatta bulunan (nasaha) doğruyu bulur". Hadisi Beyhakî rivayet etmiştir.[30] Hadiste geçen "zıllullah/Allah'ın gölgesi" ifadesi, kendisiyle sıkıntılar def olunur, mânasındadır.

27. HADİS

Enes'ten (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sultanı bulunmayan bir beldeye uğrarsan, oraya girme. Çünkü sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve O'nun mızrağıdır". Hadisi Beyhakî rivayet etmiştir.[31] Araplar "mızrak" kelimesini, kendisiyle zarar def olunan mânasına def etme ve men etmeden kinaye olarak kullanırlar.

28. HADİS

Ebu Ümâme'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İmamlara sövmeyin, bilâkis onların düzelmesi (salâh) için Allah'a dua edin. Çünkü onların düzelmesi, sizin düzelmeniz demektir". Hadisi Taberânî rivayet etmiştir.[32]

• • • • • •

29 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, VIII, 27, XIV, 61; es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 140; ayrıca bk. et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 202.

30 el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, VI, 18 (burada rivayetin mevkuf/sahabî kavli olduğu kaydedilmektedir); es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 37.

31 el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, VI, 18; es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 34.

32 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 134.

29. HADİS

Ebu Ubeyde'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sultana sövmeyin, çünkü o, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (fey)". Hadisi Beyhakî rivayet etmiştir.[33] Hadisteki "fey" kelimesi yukarıda geçen "zıll/gölge" mânasındadır.

30. HADİS

Ebu Bekir es-Sıddîk'ten (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Âdil ve mütevazı sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve mızrağıdır. Onun adına göğe yetmiş sıddîkin ameli kadar sevab yükseltilir". Hadisi Ebu'ş-Şeyh rivayet etmiştir.[34]

31. HADİS

Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki âdil kimseler (muksıtûn), Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahmân'ın sağ tarafında (yemînu'r-Rahmân) yer alırlar. O'nun her iki eli de sağdır. Bu âdil kimseler, hükümlerinde, ailelerinde ve yönettikleri insanlar hakkında âdil davrananlardır". Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[35] Hadiste geçen "muksıtûn" âdil kimseler, demektir. "Yemînu'r-Rahmân/Rahmân'ın sağ tarafı" ifadesi, Rahmân'ın arşının sağ tarafı mânasındadır. Selef âlimlerinin mezhebi, bu gibi ifadeleri tevil etmemektir. Onlar bu tür ifadeleri, Kur'an ve sünnette vârid olan, yüz, el, ayak ifadelerinde olduğu gibi müteşâbih sıfatlardan sayarlar ve bu sıfatların, mahlûkatın sıfatlarına benzemediğini kabul edip, Allah Te'âlâ'nın emsâli hiçbir şey bulunmadığına, O'nun işitici ve bilici olduğuna itikat getirdikten sonra bunların hakikatlerini Allah'a havale ederler.

• • • • • •

33 el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, VI, 17. Burada "zıllullah" şeklinde geçmektedir. es-Suyûtî bunu "fey'ullah" şeklinde kaydetmiştir (*el-Câmiu's-Sağîr*, II, 199).

34 ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 343; es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 37; el-Aclûnî, *Keşf*, I, 552.

35 Müslim, İmâre, 18; Neseî, Kudât, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 160.

32. HADİS

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Âdil bir imamın bir günü, altmış yıllık ibadetten daha faziletlidir". Hadisi, hasen bir isnadla Taberânî rivayet etmiştir.[36]

33. HADİS

İyâz b. Himâr'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Cennet ehli üçtür: Âdil (muksıt) ve başarılı bir saltanat sahibi; akrabalarına ve müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli kişi; çoluk çocuk sahibi olup başkalarına el avuç açmadan yaşamaya çalışan (afîf) kimse". Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[37] Hadiste geçen "muksıt", âdil demektir.

34. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Üç kişi vardır ki onların duaları geri çevirilmez. Bunlar, iftar edinceye kadar oruçlunun, âdil imamın ve mazlumun duasıdır. Allah bunların dualarını bulutların üzerine yükseltir, onlara gök kapılarını açar ve Rab te'âlâ şöyle der: İzzetim hakkı için, bir müddet sonra da olsa sana mutlaka ve mutlaka yardım edeceğim". Hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmişler, Tirmizî hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbn Huzeyme ve İbn Hibban da hadisi *Sahih*'lerinde rivayet etmişlerdir.[38]

• • • • • •

36 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 267.

37 Müslim, Cenne, 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 162, 266. Hadisin sahabî râvisi metinde İyâz b. Hammad olarak kaydedilmiştir. Rivayetin Müslim ve Ahmed b. Hanbel'de yer alan orijinaline göre bu isim İyâz b. Himâr şeklinde değiştirilmiştir. Yine metinde hadisin "akrabalarına ve müslümanlara karşı merhametli..." meâlindeki bölümü, "müslüman akrabalarına karşı merhametli..." mânasına gelecek şekilde yazılmış olup, bir "vav" düşmesinden kaynaklanan bu yanlışlık da rivayetin adı geçen kaynaklardaki asıllarına göre düzeltilerek tercüme edilmiştir.

38 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 305, 445; Tirmizî, Cenne, 2, Da'avât, 128; İbn Mâce, Sıyam, 48; Muhammed b. İshak İbn Huzeyme, *Sahîh*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, Beyrut, 1975, III, 199; Alâuddîn Ali b. Belban el-Fârisî, *el-İhsan fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibban*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1991, VIII, 215.

35. HADİS

Ebu Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü insanların Allah'a en sevimli geleni ve mevki olarak O'na en yakını âdil imamdır. Yine kıyamet günü insanların Allah'a en sevimsiz geleni ve azabca en şiddetlisi (bir rivayette, mevki olarak O'ndan en uzağı) zalim imamdır". Hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve hasen bir hadistir, demiştir.[39]

36. HADİS

Ömer b. el-Hattab'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü Allah katında mevki itibariyle kulların en üstünü, yumuşak huylu âdil imamdır. Yine kıyamet günü Allah katında mevki itibariyle insanların en şerlisi, sert mizaçlı (harik) zalim imamdır". Hadisi Beyhakî *Şu'abü'l-Îman*'da rivayet etmiştir.[40] Hadisteki "harik" kelimesinin mastarı olan "harak", yumuşak huyluluğun (rıfk) zıddıdır.

37. HADİS

Ma'kil b. Yesâr'dan (r.a.) rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Ben Resulüllah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Müslüman bir topluluğun (raiyye) yönetimini üstlenen herhangi bir yönetici (ma min vâlin yelî) onlara ihanet içinde ölürse, Allah mutlaka cenneti ona haram kılar". Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[41]

38. HADİS

Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ya Rab! Kim ümmetimin herhangi bir işini (emr) üstlenir de

.....

39 Tirmizî, Ahkâm, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 22, 55.

40 el-Beyhakî, *Şu'abu'l-Îman*, VI, 17.

41 Buharî, Ahkâm, 8; Müslim, Îman, 227, İmâre, 21; Dârimî, Rikak, 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 25.

(veliye), onlara karşı sert davranırsa, sen de ona sert davran ve kim ümmetimin herhangi bir işini üstlenir de onlara karşı yumuşak davranırsa, sen de ona yumuşak davran". Hadisi Müslim rivayet etmiştir.[42]

39. HADİS

Ebu Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın gönderdiği her peygamberin ve geride bıraktığı her halifenin mutlaka iki sırdaşı bulunur. Bunlardan bir tanesi ona iyiliği tavsiye eder ve onu iyiliğe teşvik eder. Diğeri ise kötülüğü tavsiye eder ve onu kötülüğe teşvik eder. Masum (korunmuş olan) Allah'ın koruduğudur". Hadisi Buharî rivayet etmiştir.[43]

40. HADİS

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Resulüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Yedi kişi vardır ki Allah onları kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde kendi gölgesinde gölgelendirir. Bunlar, âdil imam, Allah'a ibadet yolunda yetişen genç, mescidden çıktıktan sonra tekrar dönünceye kadar gönlü mescide bağlı olan kişi, birbirlerini Allah için seven ve bu hal üzere bir araya gelip birbirlerinden bu hal üzere ayrılan iki kişi, yalnız olarak Allah'ı zikreden ve gözyaşları döken kimse, makam sahibi güzel bir kadın kendisini davet ettiğinde 'Ben âlemlerin Rabbı olan Allah'tan korkarım' diyen adam ve bir tasaddukta bulunduğunda, sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar sadakasını gizleyen kişidir". Hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.[44]

42 Müslim, İmâre, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 93, 257.

43 Buharî, Ahkâm, 42; Tirmizî, Zühd, 39; Neseî, Bey'a, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 39, 88.

44 Buharî, Ezan, 36; Müslim, Zekat, 91; Tirmizî, Zühd, 53; Neseî, Kudât, 2; ayrıca bk. Mâlik, Şa'r, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 439.

TENBİH

Bilinmeli ki, bu kırk hadisi kendilerinden derlediğim üç temel kaynak vardır. Bunlar, el-Hatîb et-Tebrizî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i, Hâfız el-Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i ve Hâfız es-Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'i. Daha sonra kendilerinden rivayet edilen hadisler için *Buharî* ve *Müslim*'e ayrıca müracaat ettim. Eser, insanlığın efendisi Efendimiz Hz. Muhammed'in hicretinin 1312. yılı Zilhicce ayında tamam oldu. Salât ve selâmların en üstünü başta ve sonda O'nun, ailesinin ve şerefli ashabının üzerine olsun.

Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti 'ammâ yesifûn. Ve selâmün ale'l-mürselîn. Ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

HÜLÂSATÜ'L-BEYÂN FÎ BA'DI MEÂSİRİ MEVLÂNÂ ES-SULTAN ABDİLHAMÎD ES-SÂNÎ VE ECDÂDİHÎ ÂLİ OSMAN

YUSUF B. İSMAİL EN-NEBHÂNÎ
BEYRUT HUKUK MAHKEMESİ REİSİ

TERCÜME VE TAHRİC:
DR. MEHMET ÖZŞENEL

BEYRUT, EL-MATBAATÜ'L-EDEBİYYE, 1312 H.

خلاصة البيان

في

بعض مآثر مولانا السلطان عبد الحميد الثاني واجداده

آل عثمان

تأليف الحقير يوسف بن اسماعيل النبهاني رئيس محكمة
الحقوق في بيروت غفر الله له ولوالديه
ولمن دعا لهم بالمغفرة

المطبعة الادبية في بيروت سنة ١٣١٢ هجرية

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHÎM

Hamd, Melik, Kuddûs ve Selâm olan, hükmün mâliki, celâl ve ikram sahibi Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, O'nun en büyük halifesi, habîb-i ekremi, şanlı peygamberlerin efendisi Efendimiz Hz. Muhammed'in, ailesinin ve bütün ashabının, özellikle Râşid Halifeler'in ve kıyamete kadar O'nun ve onların yolundan gidenlerin üzerine olsun.

İmdi, emiru'l-müminîne itaatin vücûbuna dair kırk hadis derledikten sonra, ona bu değerli ve veciz risâleyi, doğru muhtevalı ve nadide makaleyi (yazıyı) ilave etmeyi uygun gördüm. İsmini de *Hülâsatü'l-Beyân fî ba'dı Meâsiri Mevlânâ es-Sultan Abdilhamîd es-Sânî ve Ecdâdihî Âli Osman* koydum. Risâlede, İslâm ve müslümanların sultanları, din ve dünyanın hâmileri olan Osmanoğulları'nın (Âl-i Osman) faziletlerinden bazılarını özetledim. Onlar arasından özellikle mülklerinin (hakimiyet) varisi, silsilelerinin incisi, yüce devletlerinin müceddidi, devletlerinin şevketinin keskinleştiricisi, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, ümmeti içinde Resulullah'ın nâibi, efendimiz Mevlânâ Hazreti Sultân-ı A'zam Emiru'l-müminîn es-Sultan el-Gâzî Abdülhamid b. es-Sultan el-Gâzî Abdülmecid b. es-Sultan el-Gâzî Mahmud'a ayrı bir yer verdim. Allah, onun ömrünü uzun, şerefini daim eylesin; düşmanlarını zayıflatıp yardımını kat kat versin; İslâm dininin/milletinin (millet-i İslâmiyye) muhkem kalesinin ve yüce devletin sağlam temellerinin selâmeti için onu ibka eylesin. Amin.

Onun hakkında söylediğim şu sözler ne güzeldir:

O, Yâfes oğullarından olan faziletli hükümdardır.
Çözümü zor büyük problemlerde dayanağımızdır.
Onların soyundan gelen bu hükümdar, bu asrın halifesidir.
Allah'ın dinine yardımda azmi en güçlü olandır.
Onlar Osmanoğullarıdır, onların hepsi cesurdur,
Hakiki cengâverleri en büyük ganimet bilirler.
O, cesurdur, mızrağıyla saldırdığı zaman onu
Sağ elinde gözü kara bir ejderha bulunan arslan sanırsın.
Kılıcını sıyırdığı zaman, tozdan dolayı bulutlanmış gecede,
Dolunayla birlikte şimşek gibi parladığına şahid olursun.
Hükümranlık tahtında güneş gibi doğduğunu görürsün,
Harp meydanında onu kükremiş arslan sanırsın.
Onların öyle gazâları vardır ki vukûu ile tarihi süslemiştir.
Karanlık çağları aydınlatan nice yüzakı olaylardır onlar.
Bu gazâlarla Peygamber'in dinine hizmet etmişler,
Ehl-i şirk kurbanlarını en hayırlı ziyafetlere çevirmişlerdir.
Allah, yol gösteren yıldızların üzerine yükselmiş bir devleti,
Onlarla desteklemeyi murad edince,
O devlete Abdülhamid'i nasib etmiş, o da devleti
En büyük temeller ve en güçlü direklerle sağlamlaştırmıştır.
O öyle bir hükümdardır ki, geldiğinde memleketin tebeası,
Tarlada rastgele otlayan bakımsız hayvanlar gibi sahipsiz kalmıştır.
O hükümdar olunca hemen asileri, köklerini kurutarak cezalandırmış,
Zalimlerin zaafa uğrattıklarını takviye etmiştir.
Fikirleriyle keskin kılıçları körelten faziletli insanlardan,
Harb kızıştığında gözünü kırpmadan savaşa dalan ve
Harb denizinde en mahir yüzücü kesilen yiğitlerden
Aklıbaşında insanları kendine yakın tutmuştur.
Düşmanlara karşı öyle başarılı bir görüş takip etmiştir ki,
Onlara bu, devâsâ ordulardan daha şiddetli gelmiştir.
Kendine ve hükümdar arslan parçalarına ihtimam gösterdiği gibi
Reâyâsına merhametli bir kimsenin ihtimamını göstermiştir.
Devlet mirasını, öyle akıllıca kullanıp idare etmiştir ki,

Onunla başarıya ulaşmak bir nevi zorunluluktur.
Böylece, akıllıların en akıllısı, faziletlilerin en faziletlisi,
Kararlıların en kararlısı olduğu bütün insanlığın malumu olmuştur.
O dehası sayesinde, ufkunda bulunduğu yıldızlara,
Ayakta değil, neredeyse oturduğu yerden ulaşacaktır.
O halde o, şanlı peygamberlerin sonuncusunun dinine
Daima yardımcı ve daima muzaffer olsun.

Bilmelisin ki, bu şanı yüce sultan, ehl-i tevhidin biricik sultanıdır. Dolayısıyla Allah'a ve Resulü'ne iman eden her müminin kesin olarak, onun dost bildiğini dost bilmesi, düşman olduğuna düşman olması gerekir. Bunun sebepleri şunlardır:

Birinci sebep: O emiru'l-müminîndir, din-i mübînin harîminin hâmisidir, Allah'ın harem kıldığı Mekke ile peygamberlerin efendisinin harem kıldığı Medine'nin hâdimidir. Bütün bunların yanında devlet ve dinin maslahatları uğrunda muazzam bir gayrete sahiptir. Hatta kendisine güvendiğim kimselerden bana ulaştığına göre o, geceleri çok az uyur, uyku galebe çalıncaya kadar otururmuş. Uyku için sadece kuşluk vakti uzanır, bunda da çok azıyla yetinirmiş. İşte o böylece bütün vaktini ümmet-i Muhammed'in ve Devlet-i Aliyye'nin mesâlihi uğrunda harcamaktadır. Onun zamanında Resulullah'ın (s.a.) şu sözü açık bir şekilde tahakkuk etmiştir: "Yemek yiyenlerin çanaklarına üşüşmesi gibi, diğer ümmetlerin üzerinize üşüşmesi yakındır". Hadisi Ebu Davud, *Sünen*'inin Melâhim bölümünde rivayet etmiştir.[1] Bu yüzden onun -Allah desteğini daim eylesin- son derece uyanık halde bulunduğunu ve dine hizmet ve müslümanları koruma uğrunda bütün gayretini sarfettiğini görmekteyiz. Şu halde her müslümanın ona yanında veya gıyabında samimiyetle bağlanması, onun devletine sadakat ve istikametle hizmet etmesi, Allah'ın yardım ve desteğine, tevfik ve doğruya ulaştırmasına (tesdîd) nail olması için ona gıyabında dua etmesi gerekmektedir. Tâbiûnun efendisi Hasan el-Basrî (r.h.) şöyle demiştir: "Kabul olunacak (müstecab) bir dua hakkım bulunsaydı, onu mutlaka sultan için kullanırdım. Çünkü onun iyiliği neticede bütün müslümanlara râci olur". İşte dini ve aklı kâmil bir müminin hali budur. Ama dini ve aklı nâkıs olan, sultanın işleri ve emirleriyle uğraşır durur, kendisini dedikodu ile meşgul eder ve meselâ, sultanın falan

••••••

1 Ebu Davud, Melâhim, 5; ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 278

şekilde yaptığı şeyin başka şekilde olması daha uygundur, diye iddia eder. Sanki bu cahil kişi, Allah'ın müminlerin başına getirdiği ve peygamberlerin efendisinin halifeliğine layık gördüğü kimseden daha akıllıdır. Bu, cehaletin, din ve akıl noksanlığının tâ kendisidir.

Kutb-i Rabbanî efendim Abdülvehhab Şa'rânî (r.a.) *el-Bahru'l-Mevrûd* adlı kitabında şöyle demiştir: "Emir, vezir, kazasker, vali gibi yöneticilerimize saygı göstermemiz konusunda bizden söz alınmıştır. Hatta makamın (merâtib) hakkına riayeten onların ellerini öpmemiz, yanımıza geldiklerinde onlar için ayağa kalkmamız caiz olur". Sonra şöyle devam eder: "Sûfilerin bu konudaki ahvalini düşünen kimse, böyle durumlarda kendileriyle dost olan büyük sultan gibi bizden daha tam düşünceli kimselere karşı tavırlarının edep dairesinde olduğunu görür. Kim sultandan daha mükemmel düşünceli olduğunu iddia ederse o mecnundur". Özetle alınan sözü burada bitti.

İkinci sebep: Eşrâfa, ulemaya, sûfilere ve fukaraya hususi hazinesinden bol ihsanda bulunması ve memâlik-i mahrûsesinde hayırlı eserleri yaygınlaştırmasıdır. Bunlardan biri, peygamber ve evliya kabirlerine daha önce misli görülmemiş ölçüde büyük hizmetlerde bulunmasıdır. Bir diğeri -Allah tevfik ve inayetiyle ömrünü ziyade eylesin- halife olduğu tarihten bugüne kadar geçen yirmi yıllık süre içinde memâlik-i mahrûsesinin her tarafında binlerce cami, mescid, zaviye, medrese ve diğer faydalı eserleri yaptırmış olmasıdır. Meselâ bu cümleden olarak Lazkiye Sancağı'nda bâtınî fırkalardan biri olan Nusayrî taifesinin hidayeti ve çocuklarına din-i mübînin ahkâmının öğretilmesi için yetmiş mescid ve her mescidin yanında bir medrese yaptırmış, her medresenin başına da müslüman bir şeyh/hoca tayin etmiştir. Sultan Abdülhamid bu dinî kurumlar ve hayırlı eserler için tamamen kendi hususi hazinesinden pekçok harcama yapmış, bunların hiçbiri için devlet hazinesine yük getirmemiştir.

Yaptığı hayırlı hizmetlerden bir diğeri de -Allah onu muhafaza eylesin- değerli ecdadının yaptığı gibi -Allah onlara rahmet eylesin- Haremeyn-i Şerîfeyn'in işlerine gösterdiği büyük ihtimamdır. Onun ihtimamı, bu ondördüncü asrın onuncu yılından yani Mekke-i Mükerreme'de zuhur eden veba salgınından sonra daha da artmıştır. Hacıların ayrılmasından sonra oraya tecrübeli ve güvenilir kişiler vasıtasıyla altmış bin lira göndermiş, bunlar orada hastalar için mekânlar bina etmişler, faydalı düzenlemeler yapmışlar, yeterli tedbirler almışlar, temizlik önlemlerini arttırmışlar, Mekke sokaklarında, civar yerlerde, Mina'da ve orada bulunan tuvaletlerde hastalığa yol açacak pislikleri izale etmişlerdir. Bu özel

ihtimam bugüne kadar devam etmiştir. Ve her yıl, özellikle veba çıkan günlerde fakir hacılara dağıtılmak üzere pekçok hayır göndermeye devam etmektedir.

Onun hacılara yaptığı ardı arkası kesilmeyen yardımlarının haddi hesabı yoktur. Lâkin Medine-i Münevvere'ye hizmette -salât ve selâmın en güzeli onun sakini üzerine olsun- merhum babası Sultan Gâzî Abdülmecid'in derecesine ulaşamamıştır. Çünkü o -Allah ona rahmet eylesin- Mescid-i Nebevî'yi daha önceki hiçbir hükümdarın yapmadığı kadar güzel ve sağlam biçimde imar etmiştir. Bununla da, hükmün sadece Allah'a ait olduğu, sultan olmayanla sultanın eşitlendiği günde firdevs cennetlerinin en yücesine hak kazanmıştır. "Kim zerre kadar hayır işlerse, onu görür. Kim de zerre kadar şer işlerse, onu görür" [Zilzal, 99/7-8].

Üçüncü sebep: Onun, -Allah onu teyid etsin- Allah te'âlâ'nın "Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet ve bağlanmış atlar hazırlayın ki böylece bununla Allah'ın düşmanlarını ve kendi düşmanlarınızı korkutursunuz" [Enfal, 8/60] sözüyle amel etmesidir. Bu amaçla -Allah onu muhafaza eylesin- birçok muhkem mekânlar, kaleler, askerî binalar yaptırmıştır. Harp gemilerinin, ateşli silahların ve diğer savaş aletlerinin çoğunu yenilemiştir. Daha önce benzeri görülmemiş güzellikte atlı Hamidiyye Birlikleri oluşturmuş, nizamî askerleri de son derece sağlam bir tertibe kavuşturmuştur. Velhasıl, İslâm dininin ve Devlet-i Aliyye'nin kuvvetine Allah'ı, Resulü'nü ve müslümanları hoşnud edecek pekçok katkılarda bulunmuştur. Üstelik yüce saltanat tahtına öyle bir zamanda cülus etmiştir ki memleket, niyetleri bozuk, yönetimleri kötü bir takım âsi insanların elinde kalmıştı. O saltanata gelince derhal onları uzaklaştırmış, hatta çoğu helâk olmuştur. Nerede olduklarını Allah bilir.

Dördüncü sebep: Onlar Osmanoğulları (Âl-i Osman) sülâlesidir. Onlar -Allah'ın rahmet ve rızası onların üzerine olsun- yaklaşık yedi yüz yıldan beri din-i Muhammedî'ye hizmet eden, peygamberlerin efendisinin şeriatını destekleyen en büyük İslâm sultanlarıdır. Onlar sadâsı bütün âlemi tutan büyük fetihler yapmışlar, bu fetihlerle yeryüzündeki müminler ile gökyüzündeki melekler sevince gark olmuşlardır. Onların cihadları ve gayretleri sonucu Kostantiniyye (İstanbul) gibi en mühim ve büyük beldeler İslâm topraklarına katılmış, onlar vesilesiyle Rumeli, Anadolu ve diğer bölgelerde yüz binlerce insan İslâm diniyle şereflenmiştir. Halen de müslüman kuşaklar halinde çoğalmaya devam etmektedirler ve Allah'ın takdir ettiği süreye kadar da çoğalmaya devam edeceklerdir. Bunlar şu anda milyonlarca müslüman nüfusa ulaşmış bulunmaktadırlar.

Şimdi şu hayrın çokluğuna bir bak ve Resulullah'ın (s.a.) Hz. Ali'ye (r.a.) söylediği sözü hatırla: "Allah'ın senin elinle tek bir kişiyi hidayete ulaştırması, senin için kıpkızıl deve sürülerinden (dünya nimetlerinden) daha hayırlıdır."[2] Bunları düşünürsen bu sultanların ve emiru'l-müminîn olan bu zevatın faziletlerini anlarsın; bu konudaki sevaplarının miktarını kitapların almayacağını, hesaplara sığmayacağını görürsün. "Bu Allah'ın bir lütfudur, dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir" [Hadid, 57/21].

Onların bu Devlet-i Aliyye'lerinden önce İslâm memleketleri bölük pörçük olup, her bölge ayrı bir hükümdarın elindeydi. Hatta Endülüs'teki tavâif-i mülûk gibi olmuşlardı ki onların bütünlüklerinin parçalanması ve söz birliklerinin yok olması, sonunda İslâm beldelerinin en güzeli olduktan sonra beldelerinin tekrar dâr-ı harbe dönüşmesine müncer olmuştu. İşte aynı şekilde Allah, hamd olsun ki İslâm dinine ve ümmet-i Muhammed'e, şu aslan parçaları, İslâm sultanları Osmanoğulları hükümdarlarını lütfetmiş olmasaydı benzeri bir durumun vukûundan endişe edilebilirdi. Ancak onlar, bölük pörçük ümmet-i Muhammed'i toparlamış; parça parça olmuş İslâm memleketlerini birleştirmiş; Mısır, Şam, Irak ve Yemen beldelerinde, doğuda ve batıda azgın hükümdarları ve haddi aşan âsileri dize getirmişlerdir. Hepsinin ülkelerine hakim olmuşlar, Haremeyn-i Şerîfeyn, Kudüs-i Şerîf ve diğer enbiya kabirlerinin (salât ve selam Peygamberimizin ve hepsinin üzerine olsun) hizmetiyle müşerref olmuşlardır. Bütün bunları, Hz. Ömer'in fütuhâtına benzeyen ve ümmet-i Muhammed'in beldelerinin çerçevesini genişleten ilk Osmanlı fetihlerine ilaveten yapmışlardır. İslâm memleketlerini tehlikelerden kurtarmışlar, Allah'ın fethini müyesser kıldığı diğer ülkeler ile onu daha da genişletmişlerdir. Böylece ümmet-i Muhammed (el-milletü'l-Muhammediyye) onlar sebebiyle son derece büyük sevinç yaşamış, Devlet-i Aliyye'leri bütün devletlerin üzerine çıkmış, insanlığın efendisinin şeriatına son derece ihtiram göstermişlerdir. Eşrâf ve ulema da onlardan büyük tazim ve ikram görmüşlerdir.

Bu sebeple vallâhi, yeryüzündeki bütün müslümanların kendi zamanlarından kıyamete kadar onlara karşı minnet ve şükran borçları vardır. Bundan dolayı nerede olurlarsa olsunlar müslümanların dededen babaya, babadan oğula Osmanlı sevgisini taşıdıklarını görürsün. Bu durum Allah'ın tevfîk ve inayetiyle kıyamete kadar böylece devam edecektir. Ümmet-i Muhammed'e ve İslâm dinine yaptıkları iyiliklerden dolayı

.....

2 Buhârî, Cihad, 143, Fazâilu ashabi'n-Nebî, 9; Müslim, Fazâilu's-sahâbe, 34.

onlara, vallâhi, münafık, zayıf imanlı ya da cahil olanlar müstesna hiçbir müslüman buğz etmez.

Tarih kitapları ve diğer eserler onların İslâma ve müslümanlara yaptıkları parlak yardımlar ve yüce katkıların zikriyle doludur. Nice büyük âlimler onların menâkıb ve faziletlerini anlatmışlar, meziyet ve üstünlüklerini sayıp dökmüşlerdir. Bunlardan biri de ilmiyle âmil âlimlerin önderi, ârif velilerin örneği, tarikat nişânelerinin (me'âlim) müceddidi, şeriat ve hakikatin temellerinin sağlamlaştırıcısı, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in torunlarından yüce Halvetiye tarikatının büyük şeyhi ve meşhur üstadı efendimiz Mevlânâ es-Seyyid Mustafa el-Bekrî es-Sıddîkî'dir. O, *el-Kasîdetü'l-Münferice* üzerine yazdığı şerhinde Osmanoğullarını övmüş ve onların bazı meziyetlerini zikretmiştir. Kasidenin sahibi İmam Gazâlî'nin "Tâ ki İslâma yardım ettiler de din tekrar izzet kazanarak yoluna girdi" beytinden sonra şunları söylemiştir: "Kostantiniyye'yi (İstanbul) yüce sultan, biricik hakan Sultan Muhammed 857 (1453) yılında fethetti (Allah ona en yüksek firdevs cennetinde oturmayı, en yüce mevkide en tatlı kâseden içmeyi nasip eylesin). Onun Kostantiniyye'yi fethettiği bu tarih, (o şehre temiz bir hayat bağışlansın) "beldetün tayyibe/temiz belde" [Sebe, 34/15] ifadesine denk düşmektedir. Nitekim bir hadiste "Kostantiniyye elbette fetholunacaktır. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan ve onu fetheden ordu ne güzel ordudur" buyurulmuştur.[3]

Onun selim torunu Sultan Selim de 923 (1517) yılında Şam ve Mısır diyarına girdi. İçinde nice yücelikler taşıyan bu kutlu girişe, Hâtimli asil imam efendim Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî *eş-Şeceretü'n-Nu'mâniyye*'sinde "Sin, Şına girdiğinde Muhyiddîn'in kabri ortaya çıkar" sözüyle işaret etmiştir. Nitekim bu dediği olduğu gibi çıkmış ve Sultan Selim Şam'a girdiğinde onun kabrini ortaya çıkartmıştır. Salâh es-Safedî'nin *Şecere Şerhi*'nde İmam Yahya b. Akîb'in *Şerhu'd-Dâire*'sinden yaptığı iktibasta şöyle denmektedir: Sahabeden sonra en sâlih devlet, Osmanlı Devleti'dir. Bu husus, "Biz zikirden (Tevrat) sonra Zebur'da da, benim sâlih kullarım yeryüzüne varis olacak, diye yazdık" [Enbiya, 21/105] âyet-i kerimesinin işaretiyle esrâr-ı cifr kitaplarında zikredilmiştir. Şüphesiz onlar şeriata boyun eğmeye en elverişli (sâlih) olanlardır.

• • • • • •

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 38; Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, ts., IV, 422; es-Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 122; ayrıca bk. el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, VI, 218-219; hadis hakkında bir değerlendirme için bk. İsmail L. Çakan, *Hadislerle Gerçekler 2*, İstanbul, 1993, s. 251-255.

Onların büyük bir devleti zuhur edecek, Mağrib sınırlarına kadar bütün Arap diyarına sahip olacaklar ve devletleri kıyamete kadar devam edecektir. Onlardan o sırada kâim olan "temkîn/iktidar sahibi" Sin harfidir. Nitekim genişleme dönemi de hükümran (Melik) ve yaratıcı (Hallâk) olan Allah'ın izniyle ünvanı "ufukların fatihi" olan Sin harfinin elinde gerçekleşecektir. O halde iki sin arasındaki olayları ve yılları düşün, acaib şeyler göreceksin. Doğruya ulaştıran Allah'tır. Safedî'nin nakli bitti.

Lütufkâr (Mennân) Allah'a hamd olsun ki Osmanoğullarının bu zamanda zuhur etmesi Allah'ın ihsan ve nusreti kabilindendir. Onlar dinin yardımcıları ve destekçileridirler. Onların elinde başkalarına müyesser olmayan beldeler fethedilmiştir. Varlık değirmeninin üzerinde döndüğü kişilerden olan büyük zatlardan biri bana dedi ki: "Ben Osmanoğullarını seviyorum. Çünkü onların nice güzel hayırlı hizmetleri var. Mîzanda ağır basan güzel yönetimleri var". Seyyid Mustafa el-Bekrî'nin harfiyyen ifadeleri burada bitti.

Ben derim ki: Yukarıda zikri geçen *eş-Şeceretü'n-Nu'mâniyye* şârihi Salâhuddîn es-Safedî, kendisinden ibaresini naklettiği *Şerhu'd-Dâire* müellifi İmam Yahya b. Akib bir tarafa, Sultan Selim'in Şam ve Mısır'a girişinden yaklaşık yüz elli yıl önce 764 (1363) yılında vefat etmiştir.

En iyisini Allah bilir.

MALUMAT KÜTÜPHANESİ

İSLÂMİYET VE DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYE HAKKINDA DOĞRU BİR SÖZ

CENEVRE'DE MÜSTEŞRİKÎN KONGRESİ'NDE İRAD OLUNMUŞ BİR NUTKUN TERCÜMESİDİR

MUHARRİRİ:
MABEYN-İ HÜMAYUN-I CENABI MÜLÛKÂNE KÂTİPLERİNDEN VE LİZBON COĞRAFYA ENCÜMENİ AZA VE MUHABİRİ
NUMAN KÂMİL

MÜTERCİMİ:
TÜRKÇE VE ARAPÇA *MALUMAT* GAZETELERİ MUHARRİRLERİNDEN
ZEKİ

TÂBİ' VE NAŞİRİ:
MALUMAT GAZETELERİ SAHİB-İ İMTİYAZI
ES-SEYYİD MEHMED TAHİR

HAZIRLAYANLAR:
İSMAİL KARA - ELİF AY

MAARİF NEZARET-İ CELİLESİNİN RUHSATIYLA

BABIALİ CADDESİNDE 40 NUMARALI TAHİR BEY MATBAASI'NDA TAB' OLUNMUŞTUR.

KOSTANTİNİYYE
1316

معلومات کتبخانه‌سی

اسلامیت و دولت علیهٔ عثمانیه حقنده

طوغری برسوز

جنوه‌ده مستشرقین قونفرانسنده ایراد اولنمش
بر نطقك ترجمه‌سیدر

محرری:
مابین همایون جناب ماوکانه کاتبلرندن ولیزبون
جغرافیا انجمنی اعضا وشنابری
نعمان کامل

مترجمی:
ترکجه وعربجه « معلومات » غزته‌لری محرولرندن:
زکی

طابع وناشری:
« معلومات » غزته‌لری صاحب امتیازی
السید محمد طاهر

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله

باب عالی جاده‌سنده « ٤٠ » نومرولی طاهر بك
مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر
قسطنطنیه
١٣٢١

Memâlik-i mahrûse-i Osmaniye mehd-i beşerdir. Hazreti Âdem aleyhi's-selâm *Seylan* adasına ve Hazreti Havva Cidde'ye hübût ettikten sonra mülakatları Cidde'de vuku bulmuş ve burada yekdiğerini tanıyarak Cenabı Hakk'a ibadet için birinci ibadethaneyi yani Kâbe-i müşerrefeyi bina etmişlerdir. Nuh aleyhi's-selâmın sefinesi *Ararat* dağının bir şubesi olan *Cebel-i Cûdî* üzerinde durmuştur. Hazreti İbrahim aleyhi's-selâm *Urfa* kurbünde ateşe atılmıştır ki gölün âsârı hâlâ bâkidir.

Kezâlik medeniyet Nil, Dicle, Fırat sevâhilinde zuhur ederek bu cihetlerde tevessü' ve intişar ettiği gibi fezeyan ve tuğyanı ile Arap kabâilini büsbütün perişan ederek devr-i evvellerine hâtime veren *Seyl-i 'Arim* dahi Yemen'de vuku bulmuştur. Hazreti Musa aleyhi's-selâm *Tûr-ı Sîna*'da elvâh-ı ilâhiyeye nail olmuş ve Hazreti İsa aleyhi's-selâm dahi halkı mekârim-i ahlâka davet için *Filistin*'de neşr-i diyanet eylemiştir.

Peygamber-i zî-şan Efendimiz *Mekke-i Mükerreme*'de zuhur etmiş ve Nebiyy-i müşarun ileyh seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhırîn olduğu cihetle nübüvvetiyle aksâ-yı mefâhire vusûl-hasıl olmuştur.

Hulasa bilcümle enbiya *Filistin*'de veya bilâd-ı Arap'ta yaşadıkları gibi bilcümle müteşerri'în ve felâsife dahi *Asya-yı Sugra* veyahut *Mısır*'a gelerek tevsî'-i malumat eylemişlerdir. İki asıl *Hayır ve Şer* mezhebine Zerdüşt'ün halkı daveti *Basra* Körfezi kurbünde vuku bulmuştur. *Acâib-i*

Seb'a memâlik-i mahrûse-i Osmaniye dahilinde bulunduğu gibi ziraat, sanayi, ref'-i eskâl, ilm-i heyet, pusulanın ihtira'ı, ilm-i hecâ, bina, tıp, ulûm-ı tabiiye, kitabette istimal edilmiş olan tirşe kâğıdı, gemicilikte inkişafât-ı azîme dahi bu memleketlerde saha-ârâ-yı husûl olmuştur.

Ehram, asma bahçeler, İrem-i zâtü'l-'imâd Mısır, Irak ve Ceziretü'l-Arab'ın âsâr-ı revnak-bahşâsındandır.

Memâlik-i mahrûse-i şahanenin haritasına hangi noktadan bakacak olsak mutlak her tarafın medeniyet, umran, celâlet ve kudrete bir menba ve menşe olduğunu müşahede eyleriz. Buna delil ise Âl-i Himyer, Kahtan, Mısr-ı kadîm, Babil, Keldân, Asur, Mâdî [Medler], Fürs devleti, İskender-i Kebîr, Habeşler, Yahudiler, 'Amâlika, Fenikeliler, Tedmür şehri, Gassânîler, Betâlise, Selçukîler, Sasanîler, Akdeniz sevâhilinde bulunan Yunan hükümetleri ile Kartaca, Me'rib, Sebe ve sâirenin ahval-i umran-perverâneleri gösterilir.

Bundan mâ'ada memâlik-i şâhane âleme icra-yı nüfuz eden memâlik-i mütegallibeye ale'd-devam bir sahne-i rekabet idi. Mazhar-ı fevz u zuhur olan her devlet yeryüzünde kendi mahsusâtından mâ'adasını ibka etmemek için kendisinden evvel gelen devletin âsâr-ı medeniyet ve umranını izaleye çalışır idi. İşte bu sebeptendir ki payitaht-ı cihan olan Truva, Tedmür, Tîbe, Menif, Ninova, Babil ve sâir şehirler harabezâra dönmüştür. Bu haller şüphesiz, medeniyet-i kadîmenin noksanından neşet etmektedir. O da hukuk-ı milel bilinip ona göre amel edilmemesidir. Vaktâ ki din-i mübin-i İslâm pertev-efşân-ı zuhur olarak halkı hakka riayete davet eyledi, bu nur Hazreti Seyyidü'l-enâm aleyhi's-selâmın zuhuru ile âlemi garîk-ı saadet kıldı. Peygamber-i zîşan halkı sırat-ı müstakime davet eylemiş ve mekârim-i ahlâkı itmam için geldiğini bildirmiştir.

Ahkâm-ı İslâmiye tetkik olunursa din-i mübin-i İslâmın Cenabı Hak tarafından daha evvel tenzîl olunan Musa ve İsa aleyhime's-selâmın diyanetlerine -beş kaide-i itikadiye ve beş rükn-i amelî üzre müesses olması noktasından- müşabih olduğu görülür.

Mezkür kavâid-i itikadiye:

Evvelen: İlâh-ı vâhide iman etmektir ki o ilâh hâlık ve mübdi'-i kâinattır. İdrâkine akıl ermez, Hiçbir şey kendisine benzemez. Çünkü maddeden, mekândan, zamandan münezzehtir. Ne doğmuş, ne doğurmuştur. Muadili yoktur.

Sâniyen: Cenabı Hakk'ın envâr-ı ruhaniyyeden halk ettiği melâikesine iman etmektir.

Sâlisen: Halk arasında adl ü hikmet ile hükm etmek üzre enbiyâ-yı mürselîne nâzil olan kütüb-i mukaddeseye iman eylemektir.

Râbi'an: Enbiyâ-yı kirâma iman etmektir. Hazreti Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed aleyhimü's-selâm enbiyânın en meşhurlarıdır. Enbiyânın adedini Cenabı Hak'tan başka kimse bilmez. Bunlar o âdemlerdir ki Cenabı Hâlık-ı kevn ü mekân kendilerini mahlukâtı içinden seçerek kitap ve hikmete mazhar ve günahlardan masûm kılmış ve dünya umûrunda nâil-i felah olmak için mübeşşir ve münzir kılmıştır.

Erkân-ı ameliye ise ber-vech-i âtîdir:

Evvelen: Savm[1] yani her sene bir ay gündüzün şehevât-ı nefsaniyeden imsâk etmektir. Tâ ki insan Cenabı Hak'tan mazhar olduğu ni'am u hayrâtın kıymetini takdir ile Halik'ını tebcil ve kendisinden dûn olan veyahut nail olduğu ni'amdan mahrum bulunanların haline nazar ederek onlar hakkında şefkat ve merhamet etmek lüzumunu his edebilsin.

Fakat hastalar veya seferde olanlar yahut hayız veya nifas halinde bulunan kadınlar için savm memnûdur.[2]

Sâniyen: Cenabı Hakk'a karşı kendi nefsini muhakeme etmek için her gün ve gece salât-ı hamsı kılmaktır. Namaz ile tehzîb-i nefs edenler herkes ile iyi muamelede bulunurlar. Cisim ve esvâbın temizliği sıhhat-ı salâtın şerâitinden biridir. Binaenaleyh hayız veya nifasta bulunan kadınların temizlenmeden namaz kılmaları caiz değildir.

Sâlisen: Sıhhat-ı vücudu ve malca kudreti olanlar için fariza-i hacc-ı şerifi ifa eylemektir. Fariza-i haccın fevâidinden biri her sene bir mevkide cihanın her tarafından efrâd-ı muhtelifenin ictimaıdır ki bu ictima sayesinde efrâd-ı beşer arasında ülfet ve meveddet tezayüd eder.

Râbi'an: Zekâtta bulunmaktır. Yani insan mâlik olduğu re's-i malın ihtiyacât-ı asliyesinden artan ve üzerine bir sene mürûr eden[in] onda birinin rub'unu her sene bir kere fukaraya vermektir.

Hâmisen: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hazreti Muhammed'in Cenabı Hakk'ın kulu ve peygamberi olduğuna şehadet getirmektir.

Her hal ü hareketinde rehber-i necat ittihazı her müslim için vacip olan erkân-ı hamse işte bunlardır. Din-i mübin-i İslâmın bilcümle ahkâ-

.....

1 Fransızca aslı üzre böyledir. Hadis-i şerifte ise "Din-i İslâm beş şehadet üzerine müessestir: Cenabı Hak'tan başka ilâh yoktur. Muhammed Cenabı Hakk'ın resulüdür. Namaz, zekât, savm-ı Ramazan, ifaya muktedir olanlara hacc-ı şerif" buyurulmuştur.

2 Asılda böylece vürud etmiştir. Ancak bu memnûiyet yalnız hayız ve nifas halinde bulunan kadınlar hakkında olup hastaların veya seferde olanların oruç tutmaları veya tutmamaları kendilerine bırakılmıştır. Hatta seferde bulunanların oruç tutmaları daha iyidir, denilmiştir.

mına vâkıf olmak isteyenler o ahkâm-ı celileyi sure-i Asır'da mülahhasan bulurlar: "Asra and olsun ki insan hakikaten hüsran içindedir. Ancak iman edenler, amel-i sâlih işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler hüsrandan müstesnadır" [Asr, 103/1-3].

İşte bu mebâdî-i kavîme ve ahkâm-ı celile ile nur-ı İslâm, o zaman hakimiyeti Rum ve Acem devletleri beyninde mukâseme edilmekte bulunan âlem-i medeniyetin âfâkında pertev-endâz-ı intişar olmuştur. Malum olduğu üzre bu iki devlet kendilerinden daha evvel vâsıl-ı aksâ-yı temeddün olan akvâmın yerine tesis-i hükümet ederek akvâm-ı mezkürenin ulûm ve maarif-i medeniyet ve hadaretlerine vâris olduklarından cihanın en feyizdar ve mühim nikâtına icra-yı nüfuz ettikleri gibi ilm-i harp meydanlarında haiz-i kasabu's-sebak olanlara malikiyetle dahi ihrâz-ı muvaffakiyet eylemişlerdir.

HÜRRİYET-İ EDYÂN VE ADALETLE FÜTÜHÂT-I İSLÂMİYE

Din-i mübin-i İslâma davete kıyam edenler birkaç bin Araptan ibaret olduğu halde İslâmiyetin kılıç ile neşr u tamimi mümkün mü idi?

Hayır, mümkün değildi. Milyonlarca Tatarlardan mürekkep bir kuvvetle cihangirliğe çıkmış olan *Attila* Roma İmparatorluğu hududu üzerinde bulunan akvâma galebeye muktedir olamamış ve birçok zahmet ve meşakkattan sonra muvaffakıyeti, ahalisini taht-ı nüfuzuna alamaksızın ve hiçbir nam u nişan bırakmaksızın o bî-pâyân askeriyle oralardan mürûr etmekten ibaret kalmıştır.

İslâmiyet ise öyle milyonlarca nüfusa mâlik değil idi. Rum ve Fürs'ün esna-yı muharebede en ziyade güvendikleri esliha-i harbiye-i mükemmelesi de yok idi. Hakikat! İslâmiyetin kendisine düşman olanlara nisbeten adet, kuvvet, intizamı hiç makamında idi. Şu halde İslâmiyetin elli seneden az bir müddet zarfında cihan-ı medeniyeti kendi nüfuz ve hükmü altına almasını temin eden kuvvet nedir? Hiç şüphe yok ki bu kuvvet hangi cinsten olursa olsun hiçbir temyîze itibar edilmeyerek hürriyet-i edyân, hukukta müsavat, İslâmlar arasında uhuvvete riayet etmekten ibarettir. İnsaniyetin ve medeniyet-i hakikiyenin kemâline lazım olan bu mebâdî-i şerife İslâmiyetten evvel malum olmayıp zuhur-ı İslâm ile zuhur eylemiştir. Fazla olarak Hudeybiye Musalahası[3] Hazreti Fahr-i kâinat

• • • • • •

3 Hazreti Nebiyy-i muhtar aleyhi's-selâm ile Kureyş arasındaki musalahadır ki Kureyş'in Hazreti Nebi'yi Mekke'de Beytü'l-haram'a gelmekten men etmeleri üzerine beyne't-tarafeyn bir muharebe zuhurunu men için akd olunmuştur. Şartları şunlardır: 1. Müslimîn ile Kureyş arasında dört sene için terk-i muharebe, 2. Kureyş'ten İslâmlara gelenler iade ve teslim olunacak, İslâmlardan Kureyş'e gelenler ise iade ve teslim olunmayacaktır. 3. Hazreti Nebi bu sene ifa-yı ziyaret etmeksizin avdet edecek, gelecek sene Kureyş çıktıktan sonra ashabıyla beraber Mekke'ye girerek üç gün ikamet eyleyecek, ashabının yanında kılıfında mevzû olduğu halde seyf ve kemandan başka bir silah bulunmayacaktır. 4. Hazreti Muhammed aleyhi's-selâma Ku-

aleyhi's-selâmın cihanda birinci muahede-i düveliyeyi imza buyurduklarını irâe eder.

İslâmlar Hazreti Faruk radıyallâhu anhun zaman-ı hilafetinde Kudüs-i şerifi muhasara ettikleri vakit muhasara içinde bulunan Hıristiyanlar ehl-i İslâm tarafından vaad olunan hürriyet-i edyân ve adaletin hüd'a ve sahte olmasından korkarak şehri teslim etmek için halifenin bizzat gelip sulh ve teslim muahedesine kendilerinin önünde imza koymasını şart koymuşlardır. Hazreti Faruk ise heman Medine-i münevvereden şehr-i mezküre gelerek Kudüs-i şerifin havza-i İslâma girmesini müntic olan muahede-i meşhureye vaz'-ı imza eylemiştir.[4]

Ârî ve Nestûrî ve sâir mezheplerde bulunan Hıristiyanlar bu feth-i İslâmı kemâl-i memnuniyetle telakki ederek bağlarını bozup bir âlem-i saadete idhal edenlere karşı kölelerin his ettikleri meserret ve minnetdârî gibi bir meserret ve minnet ile İslâmları istikbal etmişler ve hatta kısm-ı a'zamları din-i mübin-i İslâm ile müşerref olmuşlardır. Dinlerini muhafaza eden Hıristiyanlar ile Yahudiler ise Roma hükümetinden asla görmedikleri emn ü eman ve rahata İslâmların saye-i adaletinde mazhar oldukları cihetle Roma İmparatorluğu'nun oradan zeval-i hükümetiyle onun yerine kâim olan satvet-i İslâm altında sâye-nişîn-i refahiyet olduklarına dilhûn değil, son derece mesrur ve memnun olmuşlardır. Din-i mübin-i İslâmın işte bu muamele-i umran ve medeniyet-âmûzudur ki her tarafın ehl-i İslâma teshîrini ve her kalbin İslâmiyete celbini temin eylemiştir. Hatta şecaat ve ikdam ile meşhur kahramanlardan olan kayser-i Rum *Herkül* (Herakliyüs) bile İslâm ile yalnız bir defa *Yermük*'de muharebede bulunarak kumandası altında bulunan asker i'lâ-yı din eden mücahidîn-i İslâmdan on kat ziyade olduğu halde nihayette perişan edilmiş ve izmihlâl ve hezimetten sonra "Elveda ey Suriye elveda!" diyerek hasret ve mahzuniyet-i uzma ile Suriye'den çekilmeye mecbur olmuştur. Çünkü bu adam o zaman idrâk etmiş idi ki İslâmiyete karşı sell-i seyf-i tecavüz etmek müntic-i muvaffakiyet olamaz. İslâmiyet Kur'an-ı kerimü'ş-şan ile münzel olan hikmet-i bâliğa ve kavânîn-i âdile ile kâim olup işte bu ah-

• • • • • •

reyş'ten başka tabi olmak isteyenler tabi olabilecekler ve Kureyş'e tabi olmak isteyenler tebe'iyyet edebileceklerdir. Şu musalaha maddesi kütüb-i tevârîh ve siyer-i nebeviyede gayet meşhurdur. Tafsilatına kesb-i ittıla' etmek isteyenler kütüb-i mezküreye müracaat edebilirler.

4 Muahede-i mezkürenin sureti tarih kitaplarında şu suretle mestûrdur: "Nefisleriniz-den, mallarınızdan, ibadethanelerinizden emin olunuz. Umumen bir isyanda bulunmadıkça kiliselerinizde kimse iskân edemeyeceği gibi tahripten dahi masûn kalacaktır".

kâm-ı celile sayesinde celb-i kulûb-ı enâm eylemiş ve Afrika ve Asya'nın kısm-ı a'zamını yed-i müeyyede-i nüfuzu altına almıştır. O derecede ki mezkür iki kıtanın kısm-ı a'zam-ı ahalisi ya din-i İslâmı kabul etmiş veyahut ra'iyye-i İslâm yani zimmî olmağı tercih eylemiştir.

711 sene-i milâdiyesinde İspanyalılar mevki-i hâkimiyete geçmek için İslâmları davet etmekle hilâl-i İslâm İspanya üzerine müveccih-i zîr-i satvet olmuştur. Şu halde bu fütühât-ı İslâmiye cebr u şiddet ve icbar u ikrah ile vuku bulmamıştır. Zaten icbar u ikrah Cenabı Hakk'ın "Şüphesiz sen isteyip sevdiğini hidayete irşad edemezsin ve fakat Allah dilediğini hidayete irşad eyler" [Kasas, 28/56], "Rabbin dileseydi insanları tek bir ümmet kılardı" [Hûd, 11/118] nusûs-ı kâtı'asıyla memnûdur.

Bu hal Hıristiyanların kurûn-ı vüstâda hurûb-i salîbiyyeye kalkışdıkları zamana kadar böylece devam etmiştir. Bu zamandan sonra ise ahval büsbütün değişerek Hıristiyan ve İslâm kanı ile her taraf mülemma' olmuştur. Ehl-i salîb nihayet İznik, Eskişehir, Antakya, Trablus, Beyrut, Akkâ'yı zabt ettikten sonra Sen Godefrid de Büyyon [Godefroi de Bouillon]'un kumandası altında oldukları halde Kudüs-i şerife -fakat ondan üç yüz sene evvel Ömer b. el-Hattab radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerinin duhullerinde gösterdikleri meâsir-i ulyâ-yı cihân-pesendânenin aksi bir halde- duhûl eylemişlerdir. Ehl-i salîbin bu şehre duhûlleri esna[sın]da şehri ihata eden yalnız nehr-i cedr *Vadi'n-Nâr* değil, bütün hendeklerin su yerine kan ile dolduğu herkesçe malumdur.

Ehl-i İslâm ile Ehl-i salîb arasında tahaddüs eden şu rekabet ve muhâsamât-ı hûn-rizâne sıralarında Kürdiyyü'l-asl olan melikü'n-nâsır Yusuf Salahaddin b. Eyyub [Salahaddin-i Eyyübî] hazretleri Kur'an-ı Kerîm'in âmir olduğu mekârim-i ahlâk cümlesinden olan hukuk-ı beyne'l-milel kavâidini ber mûceb-i şer'-i şerife tatbik etmekten fütûr getirmiyordu. Hazreti İbn Eyyüb Ehl-i salîb ile akd-i mütareke olunur olunmaz o vakit Akkâ civarındaki Ehl-i salîbin kumandanı bulunan İngiltere kralı Riçard Kördöliyon [Richard Coeur-de-Lion]'u nezdine davet ederek beraberce dostâne yemek yemek lütfunu esirgemezdi. Halbuki ertesi günü meydan-ı harpte yekdiğerinin hasm-ı canı olarak birbirinin canlarını almağa kıyam ederlerdi.

Din-i mübîn-i İslâmın cümle-i havâss-ı celilesinden biri de ehl-i İslâm arasında haseb ve neseb ve sâire ile temeyyüz olmamasıdır. Bilcümle müslimîn "Müminler ancak kardeştirler" [Hucurat, 49/10] âyet-i kerimesi vechile biraderdirler. Bilcümle tebe'a-i gayrimüslimenin yani zimmîlerin can ve ırz ve malları dahi İslâmlarınkiler gibi muhterem, mahfûz

ve masûndur. İşte bundandır ki, huzur-ı şer'de müsavat, yani adalet, beyne'l-müslimîn uhuvvet, serbestî-i mezhep neşet eylemiştir.

Din-i mübîn-i Muhammedî bilcümle ehl-i İslâmı birader addettiği cihetle millet kelimesine diğerleri nezdinde verilen mâna İslâmiyette yoktur. Din-i İslâma mensup oldu mu, Türk, Acem, Kürt, Arnavut, Frenk, Hindli, Çinli, Zenci hep bir millet addolunur. O da din-i İslâmdır.

İslâmiyetin sürat-i intişârını temin eden şey işte bu hâssadır. Her tarafta temin-i devam-ı nüfuzuna hizmet eden de budur. Yine bu hâssaya binâendir ki, Araplar Şam, Afrika, Asya'yı bilâ-kıtâl feth ettikleri gibi Arap olmayan Mahmud-ı Gaznevî dahi Hindistan'ı, Etrâkten Selçukîler de Asya-yı Suğra'yı, selâtîn-i 'izâm-ı Osmaniye hazerâtı dahi Roma Devleti'nin Bizans İmparatorluğu'nu kezâlik harb ü cidâl etmeksizin seyf-i adalet-i Muhammediye ile feth eylemişlerdir. Kütüb-i tevârih bu bâbda bize en sadık şevâhiddendir.

Evet, bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkaran o 'âlî-himem müessis-i bünyân-ı saltanat-ı Osmaniye kemâl-i hilm u iffet ve mekârim-i ahlâk ile mütehallik olarak *Domaniç* dağında ârâm etmekte idi. Gerek kendisi ve gerek kendisine tâbi' olanlar Kur'an-ı azîmü'ş-şânın ahkâm-ı mekârim-ittisâmı ile âmil oldukları cihetle fazilet, dilâverlik, adalete bir nümûne-i imtisâl teşkil eyliyorlardı. Binâenaleyh cüzî bir zaman zarfında *Tinyâ* yani Kocaili'de İznik, İzmit vesâire gibi bilâd ü kurâ dilâverân-ı Osmaniyândan ikrâh ve icbâr görmeksizin birer birer Osmanlıların zîr-i livâ-yı adaletine girmişlerdir. Kezâlik Bursa şehri hiçbir cebr ü tazyik görmeksizin Hazreti Osman'ın necl-i necîbleri olan Sultan Orhan Gazi hazretlerine arz-ı gerden-i inkıyad eylemişdir. O vakte kadar cihânın hiçbir tarafında, asâkir-i muvazzafa namı yok idi. Hazreti Orhan cennet-mekân ise yeniçeri namı altında olarak daimî asker usûlünü ihdâs eylemiş ve satvet ü şan-ı devleti takviye ve tezyîd etmiştir. Binâenaleyh asâkir-i muvazzafa ve muntazamanın muhdisi sultan-ı müşarün ileyh hazretleridir. Avrupa devletlerinin muahharan asâkir-i muntazama ve muvazzafa teşkil etmeleri de onu taklîden vuku bulmuştur.

Avrupa'nın garbında İspanya'nın, ehl-i İslâmın idare-i âdilesine idhali vaktiyle Kont *Jolyanus* tarafından *Musa b. Nusayr*'dan nasıl talep ve istirham olunmuş ise Biga ve Edirne vilayeti beyleri dahi o suretle âl-i Osman'a bi'l-müracaa memleketlerini hiçbir cebr u ikrah görmeksizin idare-i âdile-i Osmaniyeye teslim ve tevdi eylemişler ve ba'de't-teslim hükümet-i âl-i Osman'a hâdim ve sâdık olmuşlardır. Devlet-i âl-i Osman Rumeli ve Anadolu kıta'âtını hiç kan dökülmeksizin suret-i sulh-kârânede

feth ve teshîr ettikten sonra Avrupa tekrar Ehl-i salîb muharebelerine başlamıştır. Ancak bu muharebât eski fikre hizmet etmiyor idi. Yani eski Ehl-i salîbin tuğyan-ı cihan-sûzu mücerred Kudüs-i şerifi eydî-i ehl-i İslâmdan kurtarmak fikr-i mutaassıbânesine münhasır iken şu ikinci Ehl-i salîb tuğyanı İstanbul'u elde etmek ve *Bizans*'a varis olmak için idi. İşte bu ikinci tuğyan üzerine zikri ile'l-ebed silinmemek üzre sahâif-i tarihte mukayyed olan meşhur Kosova, Niğbolu, Varna muharebeleri vuku bularak binlerce masumların kanı dökülmüştür.

Mezkür muharebelerde dilaverân-ı âl-i Osman tarafından esir edilen üserâ-yı harbin Osmanlılar nezdinde gördükleri hüsn-i muamele ile ne derece dûn bir fidye-i necat ile memleketlerine iade olunduklarını kimse unutmamıştır zan ederim. Böyle bir hal o zamana kadar dünyanın hangi tarafında görülmüş idi.

Osmanlılar bunca bîgünahların itlâfına sebep olan şu muharebât-ı salîbiyeye artık bir sedd-i hâil koymak ve *Bizans*'ın bekâsından dolayı saltanat-ı seniyyenin duçâr olduğu muhataraları izâle eylemek için İstanbul'un fethi lüzumunu hissetmekle Fatih cennet-mekân Sultan Mehmed Han hazretleri şehrin teslimine dair haber göndermiş ve buna karşı şehir ahalisi tarafından müdafaa ve muharebeye istidaddan başka bir cevap verilmemiş olduğundan "İstanbul mutlaka feth olunacaktır..." sırr-ı celîline mazhar olan gazi-i bülend-unvan sultan-ı müşarün ileyh hazretleri şehri tazyik ve mağlup ederek cebren feth etmiş ve kendileri bir hükümdar-ı Farukî-sîret oldukları cihetle bu feth-i cihân-pesendâneye mazhar olunca Hazreti Ömer-i Faruk radıyallâhu te'âlâ anhu hazretlerine imtisâlen İstanbul Patrikliği'ni ibkâ ve bazı müsaadât ve imtiyazâta nâil ederek hal-i perişanî ve firarda bulunan Hıristiyanların bu suretle efkârını teskîn ile izhâr-ı ulüvv-i cenab eylemişlerdir.

İşte İslâmların hal-i fütühâtı böyledir. Yani ehl-i İslâmın fütühâtı çelikten mamul seyf-i sârım-ı Arab ü Etrâk ile değil, adalet sayesinde vuku bulmuştur. İslâmlar hiçbir vakit "Vay, zavallı mağluba!" meşhur darb-ı meselini ağızlarına almamışlardır. Mağluplara bilâkis hürmet ve hüsn-i muamele göstermişler ve gösterirler. Buna en beliğ şahit lisan-ı tarihtir.

Vaktaki mücahid-i ebediyyü'l-iştihâr Yavuz Sultan Selim Han hazretlerinin devr-i saltanatlarında Asya, Avrupa ve Afrika'nın kısm-ı a'zamı devlet-i ebed-müddet-i Osmaniye'nin hakimiyeti altına girdi, bütün cihan Haremeyn-i Şerifeyn'in muhafaza ve himayesine Devlet-i Âl-i Osman'ın yegâne devlet ve hükümet olduğunu itiraf ve tasdik eyledi. Binâenaleyh o zamanlarda Kahire'de yaşamakta bulunan son halife-i Abba-

siyyîn, hil'at-i hilafet-i uzmâ ve mesned-i celîl-i imamet-i kübrâyı bi't-tav' ve'r-rıza ve muktezâ-yı şer'-i şerif ve ittifak-ı ârâ-yı kâffe-i müslimîn ile padişah-ı âl-i Osman gazi-i nâmdar sultan-ı müşarün ileyhe terk ile bi'at etmiştir. Bunun üzerine âlem-i İslâmiyetin her köşesinden heyetler gelip "sultanü'l-berreyn ve hâkanü'l-bahreyn, hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn" unvan-ı celâlet-ittisâmını bi'l-istihkâk ahz etmiş olan Hazreti Selim-i Evvel'e icrâ-yı bi'at eylemişlerdir. Hülasa o zamana kadar akvâm-ı gayrı müslimeden değil, -Hulefâ-yı Raşidîn radıyallâhu te'âlâ anhum ecma'în hazarâtından mâ'adâ- düvel-i mütekaddime-i İslâmiyeden dahi hiçbir sülâle-i hükümdârân Kur'an-ı azimü'ş-şan'ın ahkâm-ı celîlesine ve kavânîn-i şer'-i mübînde musarrah olan hukuk-ı milele tevfikan gerek re'âya ve gerek akvâm-ı ecnebiyeye karşı vazife-i mukaddese-i saltanat ve hizmet-i celîle-i hilafet-i kübrâyı hanedan-ı celîlü'l-unvan-ı âl-i Osman kadar hakîmane ve dilaverâne ifâ etmemiştir.

Malum olduğu üzre Fransa hükümdarı Birinci *Fransuva, Felemenk, Belçika, Burgonya, İtalya, İspanya* ve şimâlden cenûba kadar bütün Amerika['ya][5] hâkim olduğundan dolayı mağrurâne "mülkümde güneş batmaz" diyen Almanya İmparatoru Beşinci *Karlos* ile vuku bulan muharebede askeriyle beraber mağlup olarak nihayet *Badya* şehri kurbünde esir düşmüş ve şehr-i mezkûr mahbesinde iken Hazreti Süleyman-ı Kanuni'ye tazarru'nâmeler yazarak "namustan başka her şey mahvoldu" gibi ibarelerle sultan-ı müşarün ileyhin inâyet-i müncidâne ve himaye-i dilâverânesine iltica etmiş idi. İltica-yı vâki' Kanuni-i bülend-unvan Süleyman-ı zaman hazretlerinin hiss-i necîb-i müncidânelerini okşamağla taleb-i necdet eden Birinci *Fransuva*'yı kurtarmak için sefer edilmiş ve işte bu necdet fikri üzerine Osmanlılar Macaristan'ın işgali, Viyana'nın muhasarası ve bâ-husus Koca Kapudan Barbaros Hayreddin Paşa ile *Andre Dorya*'nın İspanya sularındaki muharebe-i meşhureleri uğrunda büyük büyük fedakârlıklar ihtiyarına mecbur olmuşlar idi.

Mukaddime sahib-i cihan-kadrı allâme *İbn-i Haldun* düvel ve hükümâtı cism-i insana teşbih eyliyor. İnsan nasıl doğar, yaşar, yavaş yavaş büyür, kuvvetleşir, sonra bir darbe-i rûzigâr ile hastalanır, solar, iyi etmek için tabîbin celbine lüzum görülürse hükümet ve devletler de aynı hallere maruz olurlar.

Devlet-i ebed-müddet-i Osmaniye dahi düvel-i sâire gibi âfâk-ı şevket ü ikbâlin en yüksek nikâtına i'tilâ ettiği gibi bazen zaman-ı felâket dahi

.....

5 Bu kelime "Avrupa'ya" olmalıdır. [İ.K.].

geçirmiştir. Fakat her zaman sülâle-i âl-i Osman hazarâtından bir hükümdar-ı celâlet-unvana mazhar olarak ârız olan hastalığa derhal merhem-zen olmuşlar ve satvet ü şan-ı devleti iade ve muhafaza eylemişlerdir. Cennet-mekân Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel, cennet-makarr Sultan Mahmud Han-ı Sâni, firdevs-nişîn Sultan Abdülmecid Han hazarâtı bu Devlet-i ebed-müddet-i Osmaniye için birer tabîb-i hikmet-şinâs-ı âlî-kadr oldular. Min 'indillâh müeyyed ve bilcümle ehl-i İslâm ile Osmanlılarca mukaddes olan sülâle-i müşarün ileyhânın fer'-i necib-i kudsiyet-penâhı hâkân-ı şevket-ünvân ve halife-i Peygamber-i zî-şân velinimet-i a'zam-ı bî-minnetimiz es-Sultan ibnü's-Sultan es-Sultanü'l-Gazi *Abdülhamid Han*-ı Sâni efendimiz hazretleri dahi bu devlet-i ebediyü'ş-şevketin bir muhyî-i a'zamıdırlar ki zîb-âver-i taht-ı hilafet u saltanat oldukları yevm-i mesuddan beri memâlik-i mahrûse-i şahaneleri bir feyz ü saadet-âbâda dönmüştür.

AHD-İ HÜMÂYUN-I HAZRETİ ABDÜLHAMİD HAN-I SÂNÎ'DE ÂSÂR-I TERAKKİ VE UMRAN

Zât-ı ulviyyet-simât-ı hazreti hilafet-penâhînin taht-ı âlî-i hilafet u saltanata cülûs-i meyâmin-me'nûs-ı cenâbı zıllullâhîleri şeref-vukû bulduğu zamanlarda, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin ne hal ü mevkide bulunduğu malumdur. Memâlik-i mahrûse-i şahanede el-hâletü hazihi bulunan âsâr-ı terakki ve umranın onda biri bile mevcut değil idi. Padişah-ı dil-âgâh ve tacidâr-ı mekârim-penâh efendimiz hazretleri cism-i devleti o halde görür görmez hemen memâlik-i mahrûse-i hükümdar-ı a'zamîlerinin âsâr-ı terakki ve umranın kâffesine mazhar olması için her türlü inayât ve 'avâtıf-ı hüsrevânelerini ibzâl buyurmuşlar ve hatta bu ümniyye-i umran-perverânenin saha-i husûle tesri'-i zuhûru uğrunda gece gündüz bizzat çalışmışlardır Envâr-ı maarifin tamîmi için küşâd olunan mülkî ve askerî mekâtib-i 'âliye ve tıbbiyesi, mühendishâne, hukuk, dilsiz ve amâ, lisan, sanayi-i nefise mektepleri, Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Bahriye, Aşiret Mektebi, vilâyet ve elviye ve kazalarda tesis olunan mekâtib-i idâdiye ve rüşdiye, Rasathâne-i Âmire, Müze-i Hümâyun, Mekteb-i Nüvvâb vesâire asr-ı umran-hasr-ı cenâbı mülûkâneleri meâsir-i terakkiperverânesindendir.

Ahd-i 'âlî-i hazreti hilafet-penâhîde daha pek çok âsâr-ı umran ve terakki saha-ârâ-yı husûl olmuştur. Küçük köylere varıncaya kadar her yerde mekâtib ta'ammüm etmiş ve bu suretle her taraf envâr-ı maarifle ziyadâr edilmiştir.

Bir memleketin can damarları hükmünde olan şimendifer gibi umûr-ı nâfia bu ahd-i saadet-bahşâda memâlik-i mahrûse-i şahânede icrâ vü tevsî olunmuştur. Rumeli-i şahânede Selânik'ten İstanbul'a ve Selânik'ten Manastır'a kadar şimendiferler temdîd edildiği gibi Haydarpaşa'dan Ankara'ya, Beyrut'tan Şam'a, Yafa'dan Kudüs-i şerife, Mersin'den

Adana'ya dahi şimendiferler temdîd edilmiş ve el-hâletü hazihi Şam'dan, Birecik'e, Akkâ'dan Şam-ı şerife, Şam'dan Havran'a gibi daha birçok şimendifer hatları dahi inşa vü temdîd edilmekte bulunmuştur. İstanbul, Selânik, Beyrut vesâire liman ve rıhtımları da asr-ı hümâyun-ı cenâb-ı mülûkânede hasıl olan umûr-ı nâfia cümlesindendir. Bulgar Dağı, Keban Maden, Ergani, Ereğli, Trabzon, Karesi madenleri bu zaman-ı me'âlî-iktiranda işlettirilerek servet-i memleketin tezâyüdüne yardım edilmiştir. Yine bu asr-ı hümâyun-ı cenâbı hilafet-penâhîde Karaağaç, Çayağzı, İskenderun vesâir yerlerde bulunan bataklıklar kurutulup bir taraftan sıhhat-i ahali muhafaza edilmiş ve diğer taraftan dahi o muzır yerler kâbil-i istifade bir hale getirilerek temin-i istifade olunmuştur.

Asr-ı terakkiyât-hasr-ı hazreti *Abdülhamid* Han-ı Sânî'de saha-ârâ-yı zuhur olan müessesât-ı nâfia cümlesinden biri de Ziraat Bankası'dır ki zıllullâh-i mekârim-ünvan efendimiz hazretleri bu müessese-i nâfiayı tesis ile ehl-i zürrâ'ı ve ziraat-ı memleketi ihya buyurmuşlardır. Sermaye tedârikinden aciz kalmış olan erbâb-ı ziraat artık şu müessese-i nâfiaya bi'l-müracaa son derece teshîlâta mazhar olmakta ve bu sayede hem kendileri, hem de servet-i memleket cidden istifadeler etmektedir.

Bilcümle meâsir-i hümâyunu büyüklüklerine ve me'âlî-i efkâr-ı mülûkânelerine dâll olan zat-ı hazreti hilafet-penâhînin cümle-i müessesât-ı umran-gayât-ı hüsrevânelerinden olan Emniyet ve Tekâüd ve Teshîlât Sandıklarının gerek memurîn-i devlet-i aliyyelerine ve gerek diğer tebe'a–i şahânelerine ne derece temin-i menfaat ettikleri muhtac-ı izah değildir.

Ahd-i hümâyun-ı cenâbı hilafet-penâhîde tramvaylar, tünel tesis edildiği gibi Hereke, bez ve fes, cam, iplik, vesâire fabrikaları küşad edilmiş ve bî-hisab cevâmi-i şerife, çeşmeler, hamamlar, kütüphaneler ve matbaalar inşa olunmuştur.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin umûr-ı maliyede hüsn-i intizama muvaffakiyeti ve eshâm-ı Osmaniyenin Avrupa'da emniyet ve itibar kazanması için ibzâl buyurulan 'avâtıf ve inayât-ı seniyye-i cenâbı mülûkâne ârayiş-i zebân-ı minnet ü tahmîd olacak meâsir-i 'ulyâdandır.

Hülasa asr-ı mülûkânede saha-ârâ-yı husûl olan meâsir-i umran u terakki havsala-i vasf u tarife sığamayacak derecede kesîr ve 'âlî olup bunların en küçüğü bile padişah-ı me'âlî-ünvan ve halife-i zîşan efendimiz hazretlerinin ulüvv-i himmet u şevket ve azm-i bülend-i hakîmâne vü umran-perverânelerine dâll olduğu gibi min-tarafillâh müeyyed ve mansûr u muzaffer buyurulduklarına da bir delil-i bî-'adîldir.

AVRUPA ULEMASININ DİN-İ MUHAMMEDÎ VE DEVLET-İ ALİYYE ALEYHİNDEKİ EFKÂRININ MENŞEİ

Fakat maatteessüf görülüyor ki Avrupa'nın en mutantan saraylarında, kâşânelerinde, otellerinde itiyâd-ı ikamet eylemiş bir takım seyyâhîn memâlik-i şarkiyeye geldiklerinde en evvel *Luvr, Vatikan* saraylarında gördükleri meşhur *Rafael, Ticyan*'ın levhaları, *Mikelanjel*'in heykelleri gibi âsâr-ı sına'iyeyi görmek isterler. Şarkta böyle şeyleri aramak beyhudedir. İstanbul, Şam, Bağdat, Kahire ve İzmir'de bu gibi masnûât bulunmadığı gibi *Gran dö Pera* dahi yoktur. Bunlar şu aradıklarını bulamayınca canları sıkılıp kırlara çıkarlar. Bâlâda arz ettiğimiz vechile memâlik-i mahrûse-i şahâne mehd-i beşer olduğu cihetle seyl-i hurûşan-ı hadisâtın sademât-ı mukavemet-sûzuna karşı tâb-âver olamayarak muzmahil olan akvâm-ı mütekaddimenin âsâr-ı bâkiyesi her tarafta çokça meşhud olur. Bu gibi seyyâhîn öyle her adım başında bekâyâ-yı selefe müsadif olunca bunların harabına yegâne sebep din-i Muhammedî ile Devlet-i Aliyye olduğunu zan ederler. Bunların zann-ı vâki'lerinde ne kadar aldanmış oldukları cüzî bir teemmül ile anlaşılır.

İslâmiyet medeniyeti tahrib değil, her zaman ihya vü icad etmiştir. Üç bin sene evvel azamet ve debdebenin aksâ-yı gâyâtına vâsıl olan akvâm ve hükümâtın şu meşhud âsâr-ı harabezârı ne İslâmiyet, ne de Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tarafından tahrip edilmemiştir. O bî-aman sademât-ı dehr akvâm ve hükümâtını nasıl ifnâ ve bî-nam etmiş ise eser-i dest-i maharetleri olan kâşânelerini, heyâkil-i menkûşelerini, asnâm-ı bedî'alarını da şu gördüğümüz hal-i izmihlâle îsâl eylemiştir. Esrâr-ı hilkatin bu hazin cilvelerine öyle mânalar vermek câiz midir?

Seyyâhîn-i mûmâ ileyhim ahkâm-ı celîle-i Kur'aniyeye vakıf olsalar idi bu gibi bir zehâb-ı sakîmde bulunmaktan kurtulurlar idi. Çünkü bunlar vaktiyle Avrupa'nın Hıristiyan ve İslâm ahalisini asırlarca yakıp ka-

vurmuş olan *Engizisyon* mahkeme-i menhûsası, yahud *Sen Bartelmi* vukuât ve katliamının İslâmlarda dahi vücûdunu zan ederek harabezârların işte öyle âsâr-ı vahşetten bu hale geldiklerini istihrac eyliyorlar. Hakikat! Bilâd-i İslâmiye öyle menhûs mehâkim-i şeytaniyeye mahal olamadığı gibi Katoliklerin *Sen Bartelmi* (Saint Barthélemy) günü Protestanların üzerine kıyâm-ı 'âmm-ı hûn-rîzânesi de memâlik-i İslâm[iye]de vuku bulmamıştır.

İşte bu seyyâhîn şu 'adem-i vukûf sâikası ile nihayet *Volney*[6], *Şatobriyan* (Chateaubriand), *Renan*[7], *Gladston* (Gladstone) gibilerin mütalaât-ı safsata-kârânelerine bi'l-iştirâk bu harabezârlara mersiye-hân olmaktadırlar. Fakat bu harabelere hitaben "Ey harabezâr! Herhangi yer üzerine mevce-rîz oldu ise o yeri hâk ile yeksân etmek âdet-i gayrı müfarıkası hükmünde bulunan hilâl-i Muhammedîsini de tahrib u tedmîr eylemiştir!" diyerek mersiye-hân olmak ne kadar bî-insafâne ve bî-vukûfâne olduğunu idrâk edemiyorlar. Bu sözler ya garazkârlıkla veyahut eser-i cehaletle söylenmiştir. Çünkü biraz ta'mîk-i nazar edilirse mersiye-hân oldukları bu harabezârların hilâl-i Muhammedî'nin hâşâ eser-i tahribi değil, hilâl-i Muhammedî mevce-rîz-i umran olmadan yüzlerce ve belki binlerce seneler evvel gelmiş, geçmiş olan edyân ve mezâhib-i mutaassıbânenin âsar-ı tedmîr u tahribi olduğunu anlarlar. Daha ziyade ta'mîk-i nazar ettiklerinde dahi din-i mübîn-i Muhammedî Hıristiyanlar ile Yahudilere, yani Ehl-i kitaba hürriyet-i mezhebiye bahş ettikten başka cebren neşr-i din etmeyi, milel-i gayrımüslimeye icbâr ile kabul-i din ettirmeyi de men buyurmuş olduğunu idrâk ederler. Zaten din-i İslâm bin üç yüz bu kadar seneden beri cins ü mezhebi muhtelif bunca milel-i mütemeddineyi yed-i müeyyede-i adaletle zabt ü idare etmiş ve bu adaletin iktizâsından olan serbestî-i mezâhibe müsait ilk dini teşkil eylemiştir.

• • • • • •

6 *Volney* Fransa meşâhir-i muharririndendir. 1820 tarihinde vefat etmiştir.

7 Fransa Senatosu azasından idi. 1823 senesinde tevellüd etmiştir. Bir hayli lisan öğrenerek şarkın birçok memâlikinde seyahat etmiştir. Bu muharririn kalem-i tecavüzüne hedef olan yalnız İslâmiyet değildir. Hazreti İsa aleyhi's-selâm hakkında dahi mütecavizâne ve mülhidâne bir kitap yazmış ve bu suretle sınıf-ı ruhbanın kendi aleyhine kıyamına sebep olarak pek şiddetli mukavemâta dûçar olmuştur. Hatta bu sebepten dolayı 1862 senesinde nâil olduğu muallimlikten çıkarıldığı gibi diğer vazifelerinden dahi mahrum edilmiştir. Vefatı 1892 senesindedir.

CİHAD

İslâmiyette kavâid-i harp Kur'an-ı azimü'ş-şan'ın "Eğer bir kimse size saldırıda bulunursa siz de onun saldırdığı gibi saldırın" [Bakara, 2/194] âyet-i kerimesiyle tayin olunmuştur. Yani İslâmların üzerine tecavüz vuku bulursa bu tecavüzâta karşı müdafaada bulunmaları ve mütecaviz ne suretle taarruz etmiş ise o suretle tasallutunun men'i emir buyurulmuştur. Bununla beraber ehl-i İslâmın afv ü safhda bulunmaları kendileri için daha hayırlı olduğu da gösterilmiştir. Fazla olarak din-i mübîn-i İslâm Cenâbı Zü'l-celâl'in azap ve intikamından korkmayı ve vakt-i muzaffariyette mağrur olmayarak "Yardım ve zafer ancak Allah'tandır" [Âl-i İmran, 3/126] âyet-i kerimesinde vârid olduğu üzre sû-i muamele ve harekâtdan sakınmayı tavsiye buyurmuştur. Ehl-i İslâmın ahkâm-ı celîle-i Kur'aniye ile ne derece âmil olduklarına âsâr-ı İslâmiye şahit duruyor. İspanya'yı feth eden ehl-i İslâm inşa ettikleri cevâmi'in duvarlarını "ve me'n-nasru..." gibi âyât-ı kerime ile tezyin etmişler ve cihangirâne bir devlet teşkil eyledikleri halde azamet ve gurur getirmediklerini, kimseye sû-i muamele ve harekâtta bulunmadıklarını isbat eylemişlerdir.

İşte bu mütalaât-ı beyyineden tamamen anlaşılır ki din-i mübîn-i Ahmedî hiçbir millete tecavüzatta bulunmayıp mahza kendini muhafaza ve müdafaa etmek üzre *mukabele bi'l-misil* tarîk-i meşrûuna tebeiyyet ve bu müdafaâtında ihraz-ı muzafferiyet ve galibiyet ettiği zaman dahi asla gurur getirmeyip onu Cenâbı Hakk'ın vacibü'ş-şükran bir ihsan-ı ilâhîsi add eylemiştir.

İzahât-ı vâkıama ihtimal ki bir itiraz vârid olur. Denilir ki din-i İslâm muhrib-i medeniyet ve hâdim-i umran değilse memâlik-i İslâmiyede hadsiz, hesapsız harabezârlar göründüğü halde Avrupa'da hiçbir harabeye tesadüf edilmiyor, ne için? Ben de bu itiraza cevaben derim ki: İslâmiyet altı yüz sene Avrupa'da icrâ-yı hükümet eyledi. Eğer dediğiniz gibi muhrib-i medeniyet ve hâdim-i umran bir şey olsa idi *Vizigot*ların bilâd-ı

kadîmesinden olan *Tuleytula, Kartaca, Şeriş* [Xeres] gibi şehirleri niçin tahrib u tedmîr eylemedi? İslâmlar tarafından tahrip edilmiş bir şehir, İslâmlar tarafından icrâ olunmuş bir katliam gösterebilir misiniz? Gösteremezsiniz. Çünkü İslâmiyette böyle haller vâki değildir. Meğer *Volney, Renan* gibilerin hayalhânelerinde ola.

Avrupa'nın mamuriyeti zuhur-ı İslâmla beraber başlamış olduğu cihetle kadîm değildir. Bâlâda ta'dâd ettiğim milel-i kadîme ve cihangirlerden yalnız bir Roma Devleti Avrupa'nın Bahr-i Sefîd sevâhil-i garbiyesinde icrâ-yı hükümet eylemiştir. Diğerlerinin ise Avrupa ile hemen hiçbir münasebet ve alakaları yoktu. Zira Avrupa zuhur-ı İslâma kadar hal-i bedeviyette yaşayan akvâm-ı vahşiyeye âramgâh olmaktan başka bir nam ve meziyete mâlik değil idi.

Hülasa-i kelâm şu beyne'd-düvel Müşteşrikîn Kongresi'nin heyet ve erkân-ı muhteremesinin ve memâlik-i şarkıyeye gidecek seyyahlar vesâir erbâb-ı fünûnun nazar-ı dikkatlerini bir nokta-i mühimmeye davet ederim. O da esnâ-yı seyahatlerinde din-i İslâmın ahkâm ve âsârını bizzat tetebbu etmelerinden ve diğer Avrupalıların sahih, gayrı sahih sözlerine, fikirlerine kapılmayarak her şeyi meşhûdât ve tetebbuâtlarına göre münsıfâne ve bî-tarafâne muhakeme eylemelerinden ibarettir. O zaman din-i mübîn-i İslâm ve hilâl-i Muhammedî gerçekten medeniyet ve umran hâdimi [yıkıcısı] mi yoksa hâdimi [hizmetkârı] midir, kanaat-ı vicdanla anlaşılır.

İntehâ.

KÜTÜBHÂNE-İ İCTİHAD, ADED: 17

MAHKEME-İ KÜBRÂ

HAZIRLAYAN:
FATMA SİLKİN

TAB'A-İ SÂNİ[YE]
FİYATI: 60 SANTİM

MISIR
MATBAA-İ İCTİHAD
1908

[İLK TAB'I, PARİS 1313 H. (1895)]

كتخانهٔ اجتهاد عدد ١٧

محكمهٔ كبرى

طبعهٔ ثانی

فیاتی : ٦٠ سانتیم

مصر

مطبعهٔ اجتهاد

١٩٠٨

MAHKEME-İ KÜBRÂ

Bin üç yüz on üç sene-i hicriyesi Receb'inin bir Cuma günü Ayasofya mâbed-i azîminin dahil ve haricinde mu'taddan ziyade bir izdiham, telaşla karışık bir heyecan, fevkalâde bir hal mârrîn ve 'âbirîni yollarından alıkoyuyor. Mecma'-ı mübarekin kapılarında kemâl ü vakarla duran müslimînden istîzâh-ı ahvâle mecbur ediyordu. Her taraftan edilen suallere, münadîler: "Bugün, Mahkeme-i Kübra var! Habib-i Hüda Fahr-i kâinat efendimiz halife-i gayrı lâyıkını kendileri muhakeme edecek" cevabını cân u gönülden nidâ ederek havada heyecan-engîz ihtizâzlar vücuda getirmekte idiler. Güneş, gözler kamaştıracak bir şaşaa ile her tarafı yaldızlara gark ediyor, güya ki Müslümanlığın a'yâd-ı mübarekesi sırasında mümtaz bir mevki tutacak olan bu yevm-i mukaddesde muvahhidînin kalplerindeki envâr-ı meserreti çehrelerine aks ü tersîm ettirmek istiyordu.

Feth u tahviliyle me'âbid-i azîme-i İslâmiyenin birinciliği ihraz ettirilen bu câmi-i şerifde bugün başka bir nûraniyet, başka bir zinet vardı. Dahilin manzarası tavsîfinde hâme-i beşeri düçâr-ı acz edecek bir ulviyet, bir mehâbet arz ediyordu.

Mihrabın tarafeyninde yirmişer hatve mesafe ile selâtîn-i 'izâm-ı Osmaniye dizilmişlerdi. Hepsinin çehresinde en büyük kederlerin[1] nişanesi enzâr-ı dikkate çarpıyordu.

• • • • • •

1 İkinci baskıda: "kederler". [İ.K.].

Câmi-i şerifin diğer taraflarında vaktiyle Müslümanlığın, Osmanlılığın tevessü'ü, azameti, şân ü şerefi, muhafaza-i haysiyet ve tamamiyeti uğrunda fikren, bedenen en celîl hidmetler etmiş, en büyük himmetler sarf eylemiş e'âzım-ı Osmaniyenin mevcut bulunduğu görülüyordu. Çandarlı Kara Halil, Köse Mihal, Akça Koca, Hacı İl Bey, Evrenos Bey, Karaca Bey, Mahmud Paşa, Sinan Paşa, Zenbilli Ali Efendi, Sokullu Mehmed Paşa, Özdemirzâde Osman Paşa, Ferhad Paşa, Hoca Sadeddin Efendi, Kuyucu Murad Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Köprülü Mehmed, Ahmed, Fazıl, Mustafa, Hüseyin Paşalar, Koca Ragıp Paşa, Reşid Paşa, Mithad Paşa ve sâir büyük, hamiyetli[2], fatîn, vatanperver kahramanlar, kumandanlar müdebbir sadrıazamlar ve sahib-i salâbet ulemâ, Barbaros Hayreddin Paşa, Piyale Paşa, Kılıç Ali Paşa, Turgut, Salih Reisler, Gamsız Hasanlar gibi nâmdâr şanlı kaptan-ı deryalar çehrelerinden yeisler, hüzünler akarak yavaş sesle aralarında konuşuyorlardı.

Cuma namazı vakti gelmişti. Gayet latîf, ruh-nevâz, Bilâlî bir sadâ ezan-ı Muhammedîyi okumaya başlayınca câmi-i şerifin derûnunu birdenbire bir nur kapladı. Gözler kamaştı, kalpler heyecanla doldu. Tekbir sadâları mesâmi'-i ehl-i imandan tanîn-endâz olmaya başladı. Nereden teşrif buyurduğu görülmeden, anlaşılmadan Mefhar-ı mevcudât Habîb-i Hüda (s.a.s.) efendimiz hazretleri arkalarında Hulefâ-yı Râşidîn, sahabe-i güzîn, fazilet-perverân-ı hulefâ-yı Emeviye ve Abbasiye ile e'âzım-ı mülûk-ı İslâm bulunduğu halde mihraba müteveccihen yürüdüler. Her ağızdan "Eşhedü en..." kelime-i şehadeti çıkıyor, mehâbet-i kudsiyesiyle tüyler ürperiyordu. Resulü's-sekaleyn efendimiz vech-i mübareklerini sağ taraflarına çevirdiler. Can fedasında tereddüt olunmayacak bir tebessümle hazreti Ertuğrul'a baktılar, dest-i mukaddeslerini uzattılar. Selâm-ı peyamberâneleriyle ol mücessem[3] safiyeti reşk-âver-i hâzırûn buyurdular. Ba'dehû enzâr-ı mübarekleri Sultan Osman'ı ve sırasıyla diğer padişahân-ı 'izâmı müstağrak-ı taltifât etti. Fatih'e, Yavuz'a; "Siz İslâmın en şerefli e'âzımındansınız, Müslümanlık, Osmanlılık ilâ yevmi'l kıyâm sizin bir zamanki varlığınızla iftihar edecektir. Cennet-i a'lâdaki makamlarınız mübarek olsun" diye bezl-i iltifat buyurdular.

Ba'dehû arkalarına dönerek: "Ya Bilâl! Kâmet getir, öğle namazını edâ edelim", buyurdular. Hâzırûn taaccüb ederek birbirlerine bakıştılar, fakat Serdâr-ı enbiyâ efendimiz hazretleri mihraba geçip imamete hazırlanın-

.....

2 İkinci baskıda "hamiyetli" kelimesi yanlış olarak "cümle" şeklinde dizilmiştir. [İ.K.].

3 İkinci baskıda: "meclisim". [İ.K.].

ca kimse şakk-ı şefeh edemedi. Fahr-i kâinat efendimize iktidâya müsâra'at olundu. Namaz kılındı. Resulullah efendimiz; "Millet-i İslâmiyenin saadetine, Devlet-i Osmaniye'nin bekâsına, Müslümanların iktisâb-ı ilm ü irfana çalışarak meziyyât-ı mâneviye ve müktesebât-ı ilmiyece de ecnebilere tefevvuk etmelerine, adaletin, müsavatın, çalışmanın esası İslâmiyet olmasından daima bunlara tatbik-i ef'âl ü âmâl etmeye Müslümanlarca muvaffakiyet ve istidad hâsıl olmasına" dua ettiler. Muvahhidîn-i müctemi'a bükâlar ederek câri u gönülden dedikleri: "âmîn" sadâlarıyla camiin kapısını titrettiler. Bu lâzime-i diyanetin ifâsından sonra Eşref-i benî beşer efendimiz umuma hitaben: "Halife-i hâzırın hilafeti nazar-ı şeriatte makbul ü musaddak olmadığı için Cuma namazını edâ edemediğimize müteessifim ve bu teessüfüm her gün adaletsiz icraâtta bulunan halifenin namına hutbe okunarak kılınan cuma namazlarının nezd-i ilâhîde makbul olmaması sebebiyle artıyor; bu ahval-i nâ-meşrûaya hitâm vermek zamanı geldi. Abdülhamid'i bilcümle vükelâ ve bendegânıyla beraber çağırın, Hakk'ın emri, şeriatın hükmü yerini bulsun!?" buyurdular.

Biraz zaman geçer geçmez bir münâdî: "Şer'-i şerîfe, adalete, insaniyete muhalif hareket edip de devlet ve milletini mahv eden Abdülhamid'le vicdansız vükelâsı, miskin uleması, yüreksiz ümerâsı, insafsız cellad bendegânı geliyor" diye mahkûmun ve tevâbi'inin vurûdlarını ilân u ihbâr eyledi.

Umumun enzârı kapıya teveccüh etti. Önde Abdülhamid, arkasında vükelâsıyla uleması ve sâire girdiler. Server-i enbiya efendimize doğru yürüdüler. Halife-i mahkûmun titreyerek yürüdüğü, diğerlerine de berhayat demekten ziyade canlı cenaze ıtlâkının câiz olduğu dîde-i ibretle görüldü.

Mahkûm, Hazreti Resulullâh'a on beş hatve kalınca taraf-ı risâlet-penâhîden "orada dur" emrini aldı.

Bunun üzerine Ertuğrul Gâzi bulundukları sırayı bozup huzzâra hitaben dedi ki: "Keşki Cenabı Hak beni hayvan suretinde haşr edeydi de kalbimde ummân-ı ızdırablar, deryâ-yı mahcubiyetler peydâ eden bugünde hâzır bulundurmasaydı!! Yâ Rab, şân-ı celîl-i ulûhiyetini neşr u ilân için vücuda getirmeyi murad ettiğin hânedanımızın içinde şerâfet-i mukaddese-i İslâmiyeyi pâyimâl ettirmeye sebeb-i yegâne olan böyle bir âdemi halk ederek Habîb-i ekreminin ve bunca e'âzım-ı İslâmın muvâcehesinde bizi şerm-sâr ettin! Onun hilafet ve saltanatına kadar, mekâbir-i sükûnumuzda nâil olduğumuz istirahat-ı rûhiyemizden de bizi ile'l-ebed

mahrum bıraktın! Hâşâ, irâde-i ilâhiyene taarruz haddim değildir. Fakat teessürât-ı vicdaniyeme galebe edemiyorum". Bu hitab-ı müteessirâne, etrafında bulunan ashâb-ı necdet u şehâmetin kanlarındaki galeyanı artırdı. Osman Bey peder-i 'âlî-himmetine; "Vallahi'l-azîm, eğer Müslümanlığı, Türklüğü bu derece zillete tenzîl edecek bir mahlûkun hânedanımızdan çıkacağını bileydim nâmımı, evlâd ü ahfâdımı bu millete yadigâr bırakmaktan hayâ ederdim" cevabını verdi.

Hazreti Orhan; "Kardaşım Alaaddin beşeriyetin fevkinde bir uluvv-i cenabla dünya saltanatını bana terk ü bahş ederek vezirim olduğu, oğlum Süleyman emsâlsiz bir fedakârlıkla Gelibolu'ya geçtiği vakit bir gün gelip de Müslümanların, Osmanlıların yüz binlerce şehit kanıyla sulanmış kıta'ât-ı meftûhayı düşmanlar elinde bırakarak yine o geçitten geri geçmeye -hânedanımızdan yetişen tek bir âdemin seyyiâtiyle- mecbur olacak bir dereceye geleceklerini keşf edebilse idim Süleyman'ımı Rumeli yakasına geçirtmezdim!" dedi.

Hazreti Hüdavendigâr şu suretle beyân-ı teessür etti: "Yâ Rab! Benim beş yüz elli sene evvel Rumeli'yi zabt ederek Osmanlılığın Viyana'ya kadar önüne rast gelen mevâni'i sürüp götürecek tûfan-ı istilasına ikinci bir menzil ittihâz ettiğim Edirne ile Müslümanlığı kahr için gelen kesretli, dehşetli ehl-i salîb ordusunu tarumar eylediğim Kosova Ovası bugün, vaktiyle umerâmın süyûf-ı celâdeti önünde boyun eğen, haraç veren Bulgaristan'ın tecavüzü ihtimâli karşısında titriyorlar, beş yüz senelik mesâi-i mücâhidâneyi hiç hükmüne indiren hânedanımıza lanet okutturan Abdülhamid Kosova'daki meşhedimi Bulgar süvarisine çiğnettirmek istiyor!.."

Yıldırım şu cevabı verdi: "Ey ecdâd-ı me'âlî-nijâdım, sizin huzurunuzda feth-i dehana hicâb ederim, çünkü ben tedbirsizliğimle, nâ-becâ şiddetlerimle vücud-ı devleti inhilâle uğratacak bir felakete dûçar ettim. Fakat siz de bilirsiniz ki ben de Müslümanlığımı, Osmanlılığımı gaza ve şehâmet meydanlarında isbata çalıştım. Devletimin i'lâ-yı şevketi, milletimin temin-i refahiyeti için ömrümü rahş-ı gaza üzerinde geçirdim".

Çelebi hazretleri: "Tefessüh etmiş cism-i devleti canım kardeşlerimin kanlarını dökerek temizledim, kurtardım, ahdimde daima vefa gösterdim. Doğruluğu Osmanlı padişahları için bir kanun ittihâz eyledim. Yalanı, tefrika düşürmeyi kendisine düstur tanımış bir âdemin bize vâris olarak Osmanlı tahtına cülûs ile bu şanlı devleti âlem nazarında terzîl ederek kendi keyfî ve muhafaza-i şahsı ve debdebesi uğrunda, girdâb-ı iz-

mihlâle çekip kendisiyle beraber götüreceğini derk ü teyakkun edebilseydim, bu devleti yeniden toplayıp temizleyip evvelki şevketiyle, azametiyle meydan-ı mücahedeye çıkarmazdım" buyurdu.

Murad-ı sâni hazretleri; "Allah'ım, bu fâni dünyanın üç günlük saltanatında ne kuvvetli bir câzibe ve lezzet var ki ondan ayrılmak için Müslümanlığı, Osmanlılığı zulm u istibdadıyla mahv u kahr edecek kadar denî tabiatlı bir mahluk -hilafet ve saltanat gibi dünyevî, uhrevî iki büyük vazife ile muvazzaf ve mübeccel olduğu halde- dininin, milletinin kesr-i haysiyeti yolunda müracaat etmedik vasıta-i müstekrehe bırakmıyor, kendi menfaatini âlemin zararında aramak ne büyük denâettir. Ben milletin selâmeti için tâcımı, tahtımı kemâl-i memnuniyetle oğluma terk etmiştim. O ise ağyârdan, ecnebilerden korkmasa hânedanımızda ber-hayat kimse bırakmayacak" diye filozofâne ibrâz-ı teessüf eyledi.

Hazreti Fatih; "Abdülhamid gibi halifeliğe, padişahlığa değil hatta Kostantiniye'nin fethinden ibrâz-ı celâdet eden askerimin neferliğine bile layık olmadığını ef'âliyle isbat eden ve cebânetten, hıyanetten, mekr ü hile ve kizb ü inkârdan halk olunmuş bir âdeme İstanbul'un bir gün olup da makarr-ı hilafet ve merkez-i saltanat olacağını bilseydim Seyyidü'l-mürselînin tebşir u taltifine nâiliyetten nefsimi mahrum ederdim. Fakat İslâmiyetin, Osmanlılığın merkez-i istikrarı olacak bir mevki-i bî-nazîri zabt u teshir ehemm-i vezâif-i İslâmiyem idi. Zâtı, şahsı, zalimâne icrâ-yı hilafeti, müstebiddâne saltanatı için milletin kuvâ-yı hayatiyesini mahv u ta'tîl eden, şân-ı hilafet ve hakimiyeti tenzîl ü terzîl eden düşman-ı hamiyet ve fazilete Hak lanet eylesin" diye beyan-ı infiâl buyurdu.

Mücessem celâdet-i milliyemiz olan Yavuz hazretleri; "Devletin elden gittiğini Şiîlik, Sünnîlik gibi mezhep ihtilaflarıyla Müslümanlığın zayıfladığını gördüğüm için babamı terk-i tâc u tahtına icbâr eyledim. Askerimin, milletimin teklif u biatıyla serîr-i saltanata çıktım. Hilafeti düştüğü dereke-i süfliyetten lâyık olduğu mertebe-i 'âliyeye is'âd eyledim. Ömrümü İslâmın ittihadına, Osmanlılığın idâme-i şân u şevketine vakf ettim. Kan içinde yüzdüm. Fakat keyfim, nefsim için fetvasız bir damla gözyaşı akıtmadım. Şeriat, adaleti bu iki tarîk-i nurânî daima rehberim idi. Bir gün gelip de hilafetin şân-ı mukaddesinin ağyâra bile medâr-ı istihzâ olacak bir dereceye ineceğini ve buna da bizim hânedanımızdan add edilen bir âdemin müsebbib-i yegâne olacağını rüyada görsem inanmazdım. Hayır! Ceddim Ertuğrul hazretleri, Abdülhamid bizim neslimizden değildir" diye gadab ve hiddetten serâpâ bir ateşpâre-i tehevvür kesilerek izhâr-ı teessür buyurdu.

Kanunî hazretleri; "Ef'âlimden hepsinin dûr-endişâne olmadığını itiraf ederim. Ma'amâfih 'âlî-himmet pederimin yoluna gittim. Onun maksad-ı mukaddesini, niyyât-ı ulviyesini icraya çalıştım. Bütün düşüncem, bütün âmâlim din ü devletimin tevsî' u teyîd-i şân u şerefine münhasırdı. Zamanımda Müslümanlığın, Osmanlılığın azamet-i cihangirânesi, istilâ-yı fâtihânesi bütün dünyayı bâd-ı sarsara tutulmuş gibi titretir. Devrimde, Osmanlılığımızın adaletinden ulüvv-i cenâb[ın]dan, sa'y ü gayretinden mütehassıl kuvve-i mukavemet-sûzu karşısında ra'şeler içinde kalan tekmil Avrupa'nın bugün yalnız bir devleti karşısında devletimiz korkuyor, kâbus altında kalmış gibi kımıldanamıyor. Çünkü mülkünün hayırsız bir mahlûku başına tâc-ı hilafet u saltanatı giymiş, memleketi adalet nurlarıyla münevver edecek yerde zulm deryalarında gark ediyor. Böyle vicdansızın eslâfı meyanında bulunmaya bin kerre teessüfler ederim..." diye munsıfâne ve necîbâne cûy-bâr-ı teessüfe bir mecrâ-yı cereyan verdi.

Biraz aşağı tarafta Selim-i Sâni, Murad-ı Sâlis, Mahmud-ı Sâlis, Ahmed-i Evvel, Mustafa-i Evvel, Osman-i Sâni, Murad-ı Râbi', İbrahim-i Evvel, Avcı Mehmed-i Râbi' konuşuyorlardı. Murad-ı Râbi' ile Ahmed-i Evvel hazarâtının çehrelerinde âsâr-ı gadab u infiâl feverân ediyordu.

Selim-i Sâni diyordu ki: "Vâkıa, tahta cülûsumla devletimizin himmet-i ecdad ile çıktığı mirkat-ı i'tilâyı yavaş yavaş [gaib] etmeye başladı. Fakat vekilim yüz hükümdara değen Sokullu idi. Milletime karşı kalbimde husûmet beslemedim, devletimin i'tilâsını hatırımdan çıkarmadım, yalana tenezzül etmedim. Tebeamın arasına nifak sokmayı irtikâb eylemedim. Sokullu gibi müstecmi'ü'l-kemâlât bir zâtı vefatıma kadar sadrıazamlıkta ibkâ ettim. Namusu olanları nefy etmek, ibrâz-ı hamiyette serfirâz olmakla mümtaz bulunanları katlettirmek şenâatlerini asla irtikâb etmedim. Lanet olsun Abdülhamid gibi âdemlere..."

Murad-ı Sâlis; "Devrimde bu devleti dûçâr-ı tezelzül edecek idaresizlikler, vukufsuzluklar oldu. Yeniçeriye hariçten âdem alınmakla umum Hıristiyanlığın mağlup etmekten âciz kaldığı bu güzîde askerin nizamât-ı kaviyyesine, terbiye-i makbûlesine halel geldi. Fakat devlet u milletin şân u şerefi, şevket ü azameti yine dünyayı ürkütecek bir derecede idi. Ferhâdlar, bâ-husus Özdemiroğlu Osmanlar[4] Müslümanlığın kuvve-i mehîbesiyle İran şahlarını, Moskof krallarını tahtlarında titrettiler. Hilafetim müddetince milletimi sevdim, vazife-i hilafet ve hâkimiyetin müştehi-

.....

4 İkinci baskıda: "Osmanlılar". [İ.K.].

yât-ı nefsâniyeden, ağrâz-ı fâsideden, icraât-ı fâsikâneden ibaret olmadığını da pekalâ bilirdim. İçimizden bu evsâf-ı makdûhe ile muttasıf birisinin hânedanımıza halef olacağını bilseydim, Cenabı Hak'tan bu saltanatı bana nasib buyurmamasını istirham ederdim..." diye hissesine isabet eden cevabı verdi.

Mehmed-i Sâlis; "Saltanat-ı Osmaniyemizin en büyük vasıta-i şevket ü şehameti olan şehzadegânın taşra vâli kumandanlıklarına tayin olunmaları usul-i dûr-endişânesini hod-gâmâne kaldırdığıma büyük kabahat işledim. Fakat Osmanlı ordusunu ve bir büyük melhamede, bir büyük zafere nâil etmeye sebep oldum. Sürünmeye[5] yüz tutan kuvve-i kâhire-i Osmaniyemizi enzâr-ı a'dâda bir defa daha parlattım. Macaristan kalemrev-i hükümetimde dâhil idi. Sadrıazamlarımın, vüzerâmın işlerine müdahele etmedim. Bana doğruyu söyleyeni sevmemek gibi insanlığa yakışmayacak bir hal ü harekette bulunmadım. Abdülhamid'i gördükçe, işittikçe aynı sülâleden bulunduğuma utanıyorum..." dedi.

Ahmed-i Evvel hazretleri; "Pek genç iken Allah bana hilafet gibi mânevî, saltanat gibi maddî milyonlarca kullarının[6] içinde pek azlarına ihsan buyurduğu iki nimet-i uzmâ inâyet buyurdu. Mülk ihtilâl içinde idi. Vüs'ati akıllara hayret veren daire-i Osmaniyet bir inhilâl-i azîme uğramıştı ve her vilâyette yılan başı gibi bir şakî başı kalkmıştı. Hak imdadıma Murad Paşa'yı gönderdi. O mübarek ihtiyar, o timsâl-i gayret u hamâset, mülkü baştan ayağa temizledi. Ecdâd-ı 'ızâmımın ruhlarını şâd eyledi. Elini öperdim. "Babam!" diye kalbimden hitap eder ve tahtım kadar severdim. Yüz binlerce Müslüman, Osmanlı vücudundan, kanından, gayretinden, salâbet-i diniyesinden teşekkül etmiş bu mukaddes vatanın serîr-i hilafetine, taht-ı saltanatına[7] yalnız kendisini düşünen, kendisini muhafaza için her vasıtanın irtikâbını mübah add eden bir Abdülhamid'in oturacağını Cenabı Hak kemâl-i lütfundan bana evvelce malum etseydi ruhumun ezelde kabzını istirham ederdim" sözleriyle necâbet-i İslâmiyesini ilân buyurdu.

Murad-ı Râbi'; "Pekçok kan döktüm, lâkin makam-ı hilafete, serîr-i saltanata mahrum olduğu itaat-ı umumiyeyi temin edince gaza meydanına at sürdüm. Pâyitahtımda sarayıma kapanmak değil binlerce kilometrolar ayrıldım. Şanlı zaferlerle devr-i Selim-i Evvel'deki şaşaa-i şevke-

.....

5 Birinci baskıda: "sönmeye". [İ.K.].

6 İkinci baskıda: "kullarımın". [İ.K.].

7 İkinci baskıda: "serîr-i hilafete ve taht-ı saltanata". [İ.K.].

ti hatırlattım. Bağdat'ı zabt ettim. Şîiyyete kahramanâne bir sille-i tedîb daha vurdum.[8] Cenabı Rabb-i Gafûr -öyle ümid ederim ki- din ü devlet yolundaki hidemât-ı mücahidâneme mukabil seyyiât-ı hûn-rîzânemi afv eder!.." sözleriyle hem celâdet-i müfritasını hem de şiddet-i nâ-becâsını munsıfâne beyan u itiraf etti.

Avcı Mehmet; "Yedi yaşımda beni millet padişah yaptı. Ma'amâfih Cenabı Vâhibü'l-âmâl kalbimdeki sâfiyetin, masumiyetin mükâfatını dirîğ buyurmadı. En büyük lütf-i Rabbânîsi olarak 'Köprülüler'i zamanımda bu millete hediye etti. Herbirisi Abdülhamid gibi cahil, vukufsuz, menfaatperest bin hükümdara değişilmeyecek kadar kıymetli, değerli olan sadrıazamlarını devletimizin şevket-i meksûfesini yeniden şaşaalandırdılar. Mülkün her tarafında intizam peydâ oldu. 'Köprülü' sözü Hazreti Selim'in nâmı gibi yalnız başına koca bir milletin zabıtalık hidmetini görürdü. Akdeniz'in en mühim bir noktasını teşkil eden Girit o hamiyetli vezirlerin, o vatanperver sadrıazamların mücahidâne himmetiyle zabt edildi.[9] Avusturya imparatoru, Avrupa hükümdarları bu timsâl-i gayret-i İslâm kahramanlarının zuhuruyla titremeye başladılar. Bu şanlı vukuâtın hisseme düşen parçası bu büyük, bu nâdir zevâtı mevki-i iktidarda tutmamdır. Ancak bu meziyetle iftihar ederim. Bu kadarcık bir meziyet-i kadirşinâsaneden mahrum olanlara hilafet şöyle dursun, saltanat, riyaset bile caiz değildir..." diye munsıfâne bir necâbet-i kıymet-bînâne[10], bir tevazu-i hakiki gösterdi.

Mihrabın sol tarafından da Süleyman-ı Sâni, Ahmed-i Sâni, Mustafa-i Sâni, Ahmed-i Sâlis, Mahmud-ı Evvel, Osman-ı Sâlis, Mustafa-i Sâlis, Abdülhamid-i Evvel, Selim-i Sâlis, Mustafa-i Râbi', Mahmud-ı Sâni, Abdülmecid, Abdülaziz, Murad-ı Hâmis bir suret-i mağmûmânede te'âti-i efkâr ediyorlardı. Mustafa-i Sâni'nin tavrında bir gadab-ı celâdetkârâne, nâsiyesinde bir infiâl-i şahâne nazar-ı taaccübü[11] celb ediyordu. Ve Mahmud-ı Evvel, Selim-i Sâlis, padişahâne bir vakar içinde pek dehşetli teessüfler, kederler saklamaya çalışıyorlardı. Mahmud-ı Sâni'de ifrat derece bir şiddet manzûr idi. Murad-ı Hâmis'in tavrında meşhûd, derin bir rik-

.....

8 İkinci baskıda bu cümlenin sadece "Şîiyyet" kelimesi vardır. [İ..K.].

9 Bu satırlar yazıldığı vakit Girit henüz bilfiil Türkiya'nın idi. Abdülhamid gibi bir lekeyi cebhe-i namusundan silecek bir tek evladı bulunmayan milletimizin cebâneti, yüreksizliği yüzünden o da gitti. (Li 't-tâbi')

10 Birinci baskıda tam okunamayan, ikinci baskıda "sincâne" şeklinde dizilen bu kelimeyi "bînâne" okumayı tercih ettik. [İ.K.].

11 İkinci baskıda: "taaccübünü". [İ.K.].

kat u elem, esbâbını anlamak için kalplerde şedîd bir merak uyandırıyordu. Mustafa-i Sânî; "Tahta çıktığım vakit ecdâd-ı 'izâmımın isrine sülûk etmek istedim. İlk savletimde Osmanlılığın cevher-i himmetini gösterdim. A'dâ tarümar oldu. Fakat sonraki mağlubiyetler ilk neşemi ye'se kalb etti.[12] Esbâb-ı mağlubiyeti aradım; düşmanın fenn-i harbdeki tefevvukunda gördüm. Onlar bizim usûl-i harbi öğrenmişler, fevâid ve mehâzîrini tetkik etmişler, icab ettiği vechile askerlerini tensîk etmişler. Düşmanın bu tefevvukunu anladıktan sonra ona göre hazırlanmak istedim. Heyhat! Beni vaktiyle öyle hazırlamamışlar idi ki ben de milleti, ordumu, hazırlayabileyim. Mağlubiyetler, felaketler[13] biri birini tevâlî etti. Millet bende umduğu iktidarı göremeyince tahtımdan indirdi. Pek büyük hidmet ümitlerim, iyi bir halife, şanlı padişah olmak emellerim var iken cehaletim, vukufsuzluğum hasebiyle arzuma muvaffak olamadım. Karlofça muahede-i muzırrasını elimle imzaya mecbur oldum. Benim gibi yetişip de bendeki cesaret ve hamiyete mâlik olamayan halifelerle padişahların milletlerine ne büyük fenalıklar edeceğini yine kendileri düşünsünler de erbâb-ı namus ve iktidarı ona göre yanlarından ayırmasınlar", diye hakîmâne nasihat ve beyan-ı teessüf etti.

Abdülhamid-i Evvel; "İmkân olsa idi Cenabı Hak'tan ismimin tebdilini istirham ederdim. Hiçbir isim, ismim kadar lanete dûçar olmadı. Devletim, zamanımda vefat alâimi, memât emareleri gösterdi. Kırım elimden gitti. İkinci bir Abdülhamid milletin teneşirini hazırladı. İmamet-i İslâmiye vazife-i mübarekesini yalnız milletin cenaze namazını kıldırdığı vakit ifâ edecek" dedi.

Selim-i Sâlis hazretleri; "Tahta çıktım, binâ-yı devleti mütezelzil gördüm. Millete baktım ye's içinde, başımı Avrupa'ya çevirdim, dehşetimden titredim. Onlar teceddüd âlemine girmişlerdi. Biz ise gayyâ-yı inkıraza iniyorduk. Onlar iktisâb-ı malumatta, siyasette, fünûnda, askerlikte yükseldikçe biz alçalıyorduk. Ağlamanın vakti olmadığını anladım. Olanca himmetle devletimin teceddüdüne, milletimin tenvîrine çalıştım. Muvaffakiyet âsârı görünce sevindim. Fakat ne çare ki Selim-i Evvel'deki zor-ı bâzu, kahramanlık bende yoktu. Allah onun nev'ini tek yaratmıştı. Ben kan dökmek istemiyordum. Tab'an pek halîm idim. Hazret-i Fatih'in celâdetinden, Murad-ı Râbi'in şiddetinden bir cüz'ü bana nasip olsaydı devletim, ikinci bir Abdülhamid devrinde halifenin şiddetinden, zulmünden [ve]ya cebânetinden, namussuzları vikayesinden nâçar kalarak

.....

12 Birinci baskıda: "münkalib ettiler". [İ.K.].

13 İkinci baskıda: "felaket". [İ.K.].

Avrupa'dan isti'âne zilletine katlanmazdı. Erbâb-ı namus, milletini, yetiştiği, büyüdüğü toprağı sevmeyenleri Allah da sevmez. Hilafetin şânını, kudsiyetini, ecnebilerin ayakları altında, bile bile çiğneten Abdülhamid'i elbette Resulullah efendimiz tel'în eder" buyurdular.

Mahmud-ı Sâni; "Milletime büyük bir hidmet ettim zannında bulunarak iftihar ediyordum, meğerse bir taraftan da ne büyük fenalık etmişim. Vilâyâtı, payitahta kaviyyen rabta çalıştım. Şekâvet şeklini alan Yeniçeriliği kaldırarak devletin teceddüdüne mâni bırakmadım. Fakat düşünmedim ki içimizden parasıyla geçindiği, bedeninden ordular teşkil ettiği, mevcudiyeti sayesinde debdebeler, tantanalar içinde yaşadığı milletine düşman bir halife, bir padişah yetişsin de milletin itaatini meskenet, kendisini beslemesini hamâkat, her emrine sebeb-i mütâva'atını kendisinde mevcut bir eser-i kudsiyete mebni zan ederek, bütün zekâ-yı iblis-pesendânesini o bîçâre safdil milletin mahvı uğruna sarf etsin. Düşünemedim ki şeriate, adalete, insaniyete mugayir, ef'âline muhalif olunmasını sevmeyen müstebid, ahlâksız bir padişah istibdadını efrâd-ı milletin izdivaçlarına kadar karışmak mertebelerinde ileriye götürecek. Ümid ederim ki Allah kusurumu hüsn-i niyetime, milletimin ihyâsına sarf ettiğim gayret-i bedeniyeme, hizmet-i dâime-i fikriyeme mükâfaten afv eder" buyurdu.

Abdülmecid; "Devlet ve milletimi ben idare ettim demeye yüzüm yoktur. Sefâhet ettim, zevk ü safâyı sevdim. Fakat bunlara karşı devletimi pek büyük bir tehlikeden kurtardım. Ashâb-ı namus ve iktidarı iş başında bulundurdum. Yine kemâl-i hicabla kusurlarımın afvını Cenabı Hak'dan istirham ederim. Fakat Abdülhamid'in babası olmaya râzı olamam. Ben böyle cebîn, yalancı bir mahlukun pederliğini kabul etmem!" dedi.

Abdülaziz; "İsyanım çoktur. Bir Osmanlı padişahına elzem vukuf ve malumattan bîhaber idim. Haftada birkaç sadrıazam değiştirmek gibi pek büyük idaresizlikler gösterdim, en büyük kabahatim Mahmud Nedim gibi canlı mel'anet şeklinde bir fâsıkı sadarete getirmemdir. O melûnun ilkaâtına kapılarak Avrupa'dan pek fâhiş faizle yalvararak aldığım paraları avuç dolusu, torba dolusu israf ettikten sonra koca bir devletin iflasını bir sebeb-i mücbir olmadığı ve men etmek mümkün olduğu bir halde ilân ettirdim. Dünya bu hale lânet okudu. Millet Mahmud Nedim'i teb'îd ettirdi. Bu ders bende intibah peydâ edecek yerde bilâkis istibdadımdaki şiddeti artırdı. Abdülhamid [Ahmed Midhat'a ait] *Üss-i İnkılab*'da beni takbîhen yazdırıp sonra kendisinin yüz katını yaptığı her türlü kabahat ve fenalığımla millete yine beni arattıran, sefâhet ve israfım

kimsede tahammül bırakmadı. Bu kadar kusurlarla, kabahatlerimle beraber esasen fena kalpli, cebîn tabiatlı değildim. Türk idim, milletimi severdim. Azamet ve şevket-i kadîmemizin ihyâsını cân u gönülden arzu ederdim. Milletime düşman olmak fikr-i şenî'i bir kerre bile hayalimden geçmedi. Türkiya ordusunu, esliha-i cedîdenin zamanımda en mükemmeli olan 'Martini' tüfenkleriyle teslîh ettim. Kuvve-i bahriyemize yedi aded mükemmel zırhlı ilave ederek Türkiya'yı kuvve-i bahriyece bütün dünyanın ikinci derecede kuvvetli, mehîb bir devleti mertebesine çıkardım. Abdülhamid gibi fürû-mâye, kahpe tabiatlı değildim. Nefsimde izzet vardı. Fakat girîve-i istibdada saptım. Şeriat ve hamiyet beni hal' etti. O zaman ben de intihar ederek leke-i zulm ü istibdadımı kendi elimle döktüğüm kanımla yıkamak, öylece çekilip ukbâya gitmek istedim ve öyle yaptım. Makamlarını, hayatlarını milletin selâmetine feda eden birkaç sahib-i hamiyet, Hakk'ın takdirini, şeriatin emrini yerine getirdi. Sad hayf o millete ki benim gibi harekât-ı keyfiyesiyle, fâsık mikroplarıyla kendisini mahv eden bir padişahı emr-i şeriatle büyük fedakârlıkla tahtından indiren bir avuç fedakârı, zümre-i vatanperverânı müdafaa ve muhafaza etmedi. Dünyanın en büyük cânilerinden olan bir katile sevk-i cehaletle rahmet okudu!"[14] dedi.

Murad-ı Hâmis hazretleri; "Bekasız dünyaya veda etmeden aranızda bulunduğuma ta'accüb etmeyiniz.[15] Anka gibi yalnız ismim var, cismim meydanda yok. On sekiz seneden beri güya kardeşim olacak Abdülhamid üç günlük saltanat için beni saray şeklinde esaret zindanlarında tutuyor. Bin desîse ile mecnûnum diye tahtımdan indirildim. Şuurumda halel varsa ne için cehennem zebanisi kıyafetinde Hasan Paşa denilen ifritin taht-ı muhafazasında yaşatılıyorum! Millet akılsız değil ki[16], eğer hakikaten mecnûn isem onu indirsin de beni çıkarsın?! Mülkün vâris-i meşrûu sıfatıyla halife oldum, saltanat tahtına çıkdımsa cinayet mi işledim? İnsan yüzü görmekten, dinim kadar sevdiğim memleketimin merkez-i iclâli olan pâyitahtının içinde bile gezmekten[17] mahrumum, bu eziyetlere lâyık olmak için ne kabahat ettim? Ya Rabbi[18] ne bedbaht kulun imişim ki sağ iken mezarda yaşıyorum. Bir vahşinin reva görmeyeceği bu ceza-

.....

14 İkinci baskıda: "okur mu!". [İ.K.].

15 Bu risâlenin tahriri ve ilk tab'ı esnasında henüz Sultan Murad ber-hayat idi (li't-tâbi').

16 Birinci baskıdaki "millet akılsız değil ki eğer hakikaten" ibaresi, ikinci baskıda "millet akılsız mı ki eğer ben hakikaten" şeklinde dizilmiştir. [İ.K.].

17 İkinci baskıda "gezmekten" kelimesinden sonra bir "mi" eki eklenmiştir. [İ.K.].

18 "Ya Rabbi" ikinci baskıda yoktur. [İ.K.].

lar, bu ızdıraplar kâfi değil gibi nûr-ı dîdem oğlum Salahaddin de benimle beraber 'unfüvân-ı şebâbını, eyyam-ı nev-civânîsini zulüm zindanlarında, esaret medfenlerinde geçiriyor" diye Abdülhamid'den başka bütün insanları müteessir edecek tazallümde bulundu.

Cemaat, gayet hüzünlü bir sükûta dalmıştı. Herkes fem-i saadet-i nebeviyeden şeref-sâdır olacak hüküm ve karara muntazır idi.

Fahr-i âlem efendimiz Abdülhamid'e hitaben; "Ümmet-i İslâmiyenin bugün burada ictimâ'ına sebep, hilafet-i İslâmiye ile saltanat-ı Osmaniyenin yekdiğeriyle mezcinden mütehassıl bir heyet-i celîlenin, mahza, senin seyyiâtınla inkırâz-ı kat'îye, izmihlâl-i ebedîye uğramak[19] üzre bulunmasıdır. Şer'-i şerîfe, hakkaniyete, insaniyete mugayir icraâtın, müstebiddâne ef'âlin, zâlimâne harekâtın, hadsiz hesapsız israfâtın devleti tezlîl etti. Milleti dilenciden fark olunamaz bir hale koydun. Bilerek bu halleri irtikâb ettiğin için cezâ-yı mâ-yelîkını görmen zamanı geldi. Kardaşın Murad'ın hastalığını âmâl-i harîsâneni icrâya vesile ittihâz ettin, bin vaadle herkesi aldattın. Midhat Paşa'yı boğdurmak için iğfal ettin.[20] Sarayda tiyatro oynattırır iken[21] yanında otururdun. Vasî namıyla tahta çıktığın vakit İngiliz elçisine ne kadar âb-rû dökdün. Bâb-ı Meşihat'a girdiğin vakit Abdülaziz'i hal' eden şeyhülislâma nasıl yerlere eğilerek selâm verdin. Menviyyâtını sonradan meydana koymak için her teklifi kabul ettin. Kanun-i Esasi vermeye yani milleti umûr-ı devlete nezâret hakk-ı meşrûuna malik etmeye sûretâ râzı oldun. Selefinin ef'âl-i kabîhasını kitaplarla âleme ilân ettin. Harp başladı, saraydan idareye kalkışdın. Fenn-i harbi rahm-i mâderde mi tahsil etmişdin? Kumandanlar arasına bi'l-iltizâm nifak soktun, biribirilerine düşürdün. Moskof ordusu pâyitahtına yaklaşınca İstanbul'u bırakıp kaçmaya başladın. Bereket versin hamiyetli bir asker mâni oldu. Cahilâne emirlerinle orduları perişan ettirdiğin yetişmiyor gibi millet bu felâketlere sebep olanları muhakeme etmek isteyince Meclis-i Mebûsan'ı dağıttın. Hamiyetli azâsını nefy ettin. En vatanperver vükelâyı ve ricâl-i devleti Taif kalesinde, menfalarda diri diri mezara gömdürdün. Hal' vakasında, Mekteb-i Harbiye nâzırı olduğu için Süleyman Paşa'yı garazkârâne muhakeme ettirdin. Bundan sonra milletin cehaletinden, erbâb-ı himmetin ortadan kalkmasından istifade ederek şehzâdeliğinden beri tertip ettiğin mel'anetleri, mefsedetleri tedrîc ile icraya başladın. Mülkü bir taraftan bî-rahmâne "emlâk-ı

.....

19 İkinci baskıda "uğramamak". [İ.K.].

20 Birinci baskıda "eyledin". [İ.K.].

21 Birinci baskıda: "oynatırken". [İ.K.].

hümâyûn"a kalb ettin. Diğer tarafdan vâridât-ı devleti keyfe mâ-yeşâ' sarf ettin. Sana doğruyu söyleyenleri nefy u tağrîb ettin. En namussuz, en vicdansız âdemleri işin başına getirdin. Mahmud Nedim gibi bir mel'ûnu menfasından getirterek Şûrâ-yı Devlet reisi yapdın. Uşağını kendine müsteşar-ı hâss intihâb ettin. Rüşvet verenleri rütbelerle, atıyyelerle taltif ettin. Ashâb-ı namusun hânümanını söndürmeye mahsus hafiyelerini günahının adedi kadar çoğalttın. Devletin donanmasını Haliç'de çürüttün. İsrafâtınla beytülmâl-i müslimîni kuruttun. Seyyiâtını, ef'âl-i makdûhanı ifşa etmesinler diye yerli, ecnebi gazetelere ayda otuz bin lira verdin. Memurînden irtikâb edenleri himaye ve ibkâ edip namuslularını azl ederek süründürdün. En ehemmiyetsiz âdemleri şehremîni yapdın. Cebânetten saraya kapandın. Korkundan pâyitahtındaki askere atış talimi ettirmedin. Mel'ûn şeyhlerin nasihatiyle askere "mavzer" tüfengi dağıttırmadın. İstihkaksız, kıdemsiz, vicdansız lâ-yüflihûnu vükelâlığa, valiliklere çıkarttın. Bana sadık kalsınlar diye kimsesizlerden mâbeyinci yapdın, onların namına şeddâdî binalar inşa ettirdin. Yine vesvesenle ve evhâmınla hepsinden şüphe ediyorsun. Bunda hakkın var, çünkü ettiğin haksızlıklara içlerinde ağlayanlar bulunuyor. Milletin çiftini, çubuğunu satarak topladığı parayı milleti mahv edecek vasıtalara sarf ediyorsun. Yalan söylemek, âdem aldatmak sence pek ehemmiyetsiz ef'âldendir. Doğru söylemeyi, doğru yazmayı mülkünden kaldırdın. Hatta vicdansız mel'ûn memurların Kur'an-ı azîmü'ş-şânın bir âyeti muzırdır diye bir kitaptan sildiler. Ecdâdın içinde senin kadar fena yürekli, korkak bir kimse çıkmamıştır. Nedîmlerine benim için 'Bir Arap bir çölden çıkarak bu âlemi yed-i zabtına alır da ben-bu kadar büyük bir mülkün padişahı olduğum halde tebeamı nasıl emrime münkâd edemem', demekden utanmadın. Asker-i İslâm Trablusgarb'da, İşkodra'da, Erzurum'da, Yemen'de, Girid'de çıplak geziyor, sefalet içinde kıvranıyor. Sen ise payitahtında yirmi bin liraya konaklar alarak milletin kanını emmek, hayatını bitirmek, can ve malına taarruz etmek, senin keyfine tabi olmak için yetiştirdiğin mel'ûnlara ihsân ediyorsun. Pederinden miras kalmış gibi emlâk-ı milleti ötekine berikine, ecnebi sefirlerine, prenslerine bahş ediyorsun. Köşede bucakta kalan, zulümden ecnebi memleketlerine kaçan ashâb-ı hamiyet sana lâyihalar verdiler. Harekâtının şer'e, adalete, insaniyete muhalif olduğunu söylediler. Zerrece ehemmiyet vermedin. Zulüm içinde boğduğun zavallı millet, için için kan ağlamaktan başka bir şey yapamıyor[22], baba evladından, evlad babasından korkuyor, kimsede emniyet bırak-

.....

22 İkinci baskıda: "yapmıyor". [İ.K.].

madın. Ashâb-ı namusa, erbâb-ı istihkaka terakki ve refah kapılarını kapadın. Düşünmedin ki bir gün olup da adalet-i ilâhiye husûle gelecektir. Ecdâdından[23] sana nisbetle hamiyetli ve gayretli, âdil olanları da yine şer'-i şerîfe muhalif hareket ettikleri için tahttan indirildiklerini, ibretun li's-sâirîn idam edildiklerini okumadın mı? İşitmedin mi? Sultan Aziz'in uğradığı felâketi görmedin mi? Öyle bir âkibete dûçar olmamak için hak yolunda gidecek yerde irtikâb etmediğin riyâ, kizb, nefy, fesad, haksızlık, katil kalmadı. Fakat hesaplarına adalet-i ilâhiyeyi, hukuk-ı milleti dahil etmeyi unuttun. İstibdadda Firavunları, Nemrudları geçdin. Allah'ı unuttun, velhâsıl bu ana kadar dünyaya gelen hükümdarların en fâsıkına, en zâlimine, en merhametsizine, en müsrifine, en korkağına rahmetler okuttun. Bîçâre safdil millet seni yine halife, padişah tanıyor. Hilafetin şânını, ecnebi bir devletin tebe'asına istirhâm-nâme göndermek gibi bir sûret-i şenî'a vü zelilede berbat ettiğin, devletini mahva mu'annidâne azm ettiğin için senin i'tisâfâtına şer'e muhalif harekâtına, adalete, insaniyete mugayir icraâtına nihayet vermeye irade-i ilâhiye taalluk etti".

Ba'dehû', Fahr-i kâinat efendimiz Hazreti Ömer'le Yavuz Sultan Selim'e teveccüh ederek: "Allah'ın emrini tanımayan, peygamberi hakaretle yâd eden, hilafetin şânını terzîl ü telvîs eden, kendisine vedî'a-i rabbaniye olan milletini keyfi yolunda mahv u ifnâya cesaret edip her hareketi şer'e, adalete, insaniyete muhalif bulunan Abdülhamid'in cezası nedir?" diye sual buyurdular. İkisi de birden *idam* cevabını verdiler. Bunun üzerine Habîb-i Hüdâ efendimiz bir müddet tefekkür buyurdular. Abdülhamid ile tevâbi'i havf u haşyetlerinden oldukları yere yığıldılar. Bir ağızdan "El-emân ey Peygamber-i zî-şan, afv ü emân ey Şefî'-i rûz-ı ceza" diye tevbe-i istiğfara başladılar. Hazreti Resûl-i ekrem efendimiz muhterem başlarını kaldırarak sükütu emir buyurdular ve şu suretle Abdülhamid'in mahkûmiyetini tebliğ ettiler: "Allah'ın ve şeriatın ve insaniyetin rızâsı hilafındaki harekâtından dolayı Abdüihamid'i hilafetten ve saltanattan mahrum edelim ve hayatını bu kadar kahr u cevr içinde ezdiği milletin mürüvvetine bırakalım!" Her taraftan binlerle "Şükürler olsun ey müntakim-i hakiki" sadâları işitildi. Fahr-i âlem efendimiz hazretleri, mübarek gözlerinden teessür yaşları akarak vech-i mukaddeslerindeki nûr-ı nübüvvetle her tarafı tenvir ve işrâk buyurarak ashâb-ı kiram-ı zevi'l-ihtiram ve maiyet-i sâiresi beraber olduğu halde cami-i şerîfin kapısına doğruldu ve nazar-ı beşerden nihân oldu.

Hitâm.

• • • • • •

23 İkinci baskıda: "ecdadın". [İ.K.].

EK-
LER

EK 1

HALİFE VE VAZİFELERİ

AHMED RIZA

TERCÜME:
GÜLÇİN TUNALI KOÇ

Doğu, Batıya sonsuz bir muamma gibi gözükmüştür hep. Harem ve saray hakkında söylenenlerin hepsi, *Binbir Gece Masalları*'nı hatırlatırcasına örtülü ve esrarlı bir havaya sahiptir. İnsanoğlu fıtraten bilmediğinin cazibesine kapılır.

Sultan, Batılılara bütün gücü elinde toplamış, tebeasının malları ve canları üzerinde mutlak tasarruf sahibi, sınırsız otoritesini kullanan bir çeşit Roma diktatörü gibi gözükmüştür.

Bu yanlış algılamadan faydalanan yegâne kişi sultan olmuştur. Benim amacım Muhammed'in haleflerinde temerküz eden uhrevî ve dünyevî (maddî-mânevî) iktidardan ibaret olan hilafetin kaynağını gözler önüne sermek ve halifenin gözetmekle muvazzaf olduğu gerçek geleneği meydana çıkarmaktır.

Muhammed bir halef ismi zikretmemişti, iktidarını müminlerden en çok hak edene miras bırakmıştı. Prensipte halife, serbestçe seçilen, hareketlerinden ötürü tebeasına karşı mesul olan, mutlak güçle donatılmış bir diktatördür. Saltanatın ve hilafetin tevarüs eden bir otorite haline daha sonradan dönüşmesi de milletin onay ve itimadıyla gerçekleşmiştir. Bugün, bir sultan mutlak iktidarla seçilse bile, onun insanların, *biat* adı verilen merasimde verdikleri tasdiki alması da zaruridir.

Bu sebeple, İslâmdaki hükümet (idare), seçimle gelen bir hükümdarın elindeki gücün zamanla kural haline gelen (dinî) gelenek tarafından sınırlanmasından müteşekkildir. İslâm hukukuna göre, halifenin bu gelenekten sapması durumunda ulema halifeyi ihtar etmek ve hatta görevinden azl etmek yetkisini haizdir. Bu kurallar arasında temsilî idarenin de karakteristik bir prensibi olan bir tanesi var ki, halifenin hukuk uzmanları ve kabile şeflerinin tavsiyelerini gözetmeksizin hiçbir davada bir şey yapmaması ve hatta karara varmamasını mecburi kılar. İslâm hukukuna göre, halife adalete bağlı olmalı ve şikâyet edilenlerin de özgürlüklerini dikkate almalıdır. Ona bütün hırslı iddialar yasaklanmıştır ve onun tavrı babacan olmalı ve herkes tarafından ulaşılabilir olmanın temel vazifesi olduğunu da bilmelidir.

İslâmda kast sistemi yoktur, fakat ulemanın yüzyıllardan beri Müslüman dünyanın kaderini yönlendiren, kamunun işlerine, konsüllerine ve aydınlanmalarına doğrudan karışmaksızın dikkate ve takdire şayan mânevî nüfuzu vardı. Muhammed onlarla istişare etmiştir. Böylece, Büyük Frederik'in on bir yüzyıl önceki teklifi de hayat bulmuş oldu: "Eğer herkesi küçük pahalarla tatmin etmek istersen, sırrı burada: Bütün tebeanın sana hem yazılı hem de sözlü olarak doğrudan ulaşmasına müsade et".

Cami sadece ibadet edilen (namaz kılınan) bir yer değildi. Adının da vurguladığı gibi, hem bir çekim merkezi hem de buluşma yeriydi. Cami müslüman fertleri bir araya getiriyor ve İslâmın gücünü bu şekilde artırıyordu. Akşamla birlikte günbatımında doğu şehrinin üstüne büyük bir sessizlik çöküyor; bütün sesler kesiliyor ve müezzinin müminleri dinî vazifelerine çağıran sesinden başka bir ses duyulmuyordu. Abdest ve namaz daha asil ve daha dünyevî (civic) bir vazifeye hazırlık sırasında vücudun ve ruhun sembolik olarak temizlenmesi olarak görülebilir. Bu vazife memleket meselelerinin kamu önünde tartışılmasıdır. Selâmlık merasimi -sultanın her Cuma namazında camiye gidişi- İstanbul'dan geçen yabancıları hem şaşırtan hem de onların ilgisini çeken bir görüntüdür. Ama, bugünlerde caminin eşiğinde sona eren bu alay (kalabalık), evvelki

zamanlarda mabedin içinde de büyük ehemmiyet ve ihtişamla devam ederdi. Orada müminlerin emiri, namazı kıldıktan ve de takipçilerinin ellerini de sıktıktan sonra hükümetinin en önemli meselelerini anlatan bir toplu konuşma yapardı.

Bu harika müessese imparatorluğun bütün önemi haiz insanlarına müzakerelere katılma ve iş görme üzerinde nüfuzunu gösterme imkânı veriyordu. Müşterek imanla birbirlerine bağlanmış hükümdar ve tebea yine müşterek bir gaye için çalışıyorlardı. İslâm, maksatları doğruyu ve adaleti arama olan takip edilecek yönü ve birliğin zincirini temin ediyordu. Vatandaş (citizen) sosyal konumu ne olursa olsun, böylelikle yönetim sanatı konusunda yetiştiriliyor ve işte bu okul da bir sürü önemli gelişmeyi borçlu olduğumuz büyük adamların yetişmesini sağlıyordu. Ne zaman ki hükümet onların kıymetini ve hizmetlerini kavrayamadı, Şarkın düşüşü başladı.

Müslümanlar ruhban sınıfının hakimiyetinden bağımsızdır ve rütbe ya da sosyal tabaka namına bir şey de bilmezler. Dördüncü Halife Ali şöyle demiştir: "İlimde yücelik şerefin en yüksek mertebesidir". Böylece onların kendi aralarında şahsî çekememezlik ve yarış azalır, ilmî olana saygıları yeşerir ve işte davranışlardaki bu sadelik ve ağır başlılık onları dikkate değer kılar. Yine Ali, "Öğretme kişinin giyebildiği en güzel süstür" demiştir. Bu halife de bütün bu faziletlerin ilk örneğini vermiştir. Ebu Bekir Ömer'i kendisine halef olarak gösterdiği zaman Ömer, "Bu itibara ihtiyacım yok" demiş, bunun üzerine Ebu Bekir, "Fakat, bu itibarın sana ihtiyacı var" diye cevap vermiştir. Hangi kibir, büyüklüklerini despotizm veya önyargıyla kendilerine tevdi edilmiş değersiz imtiyazlara yerleştiren sözde büyük adamlardan daha nefrete değer veya çocukça olabilir? Devlete hükümdar olarak büyük hizmetleri kendi ferdî değeriyle sadece vatandaş vereceği zaman kim sultan unvanına heves edebilir? O aynı Ömer, Ali aleyhine bir Yahudi davacı olduğunda bunu yapmıştı. Ali'ye ailesinin ismiyle hitap ettiğinde Ali'nin kötü olduğunu gördü ve davadan sonra nedenini sordu. "Acaba" dedi, "O fakir Yahudiyle aynı seviyeye konulduğun için mi?" "Hayır, tam aksine" diye cevap verdi Ali, "Hepimizin eşit olması gereken mahkemede aile ismimle çağırıldığımdan dolayı kendimi kötü hissettim". Bu adalet alışkanlığı ve fetihlerle gelen ganimetin eşit taksimi ilk halifelerin emirleri altındakilerin zulüm ve fakirliğin üstüne çıkmalarını sağlıyordu. Onlar bu şekilde insanların rahatını ve hürriyetini korumakla da, İslâmın başarısının temellerini attılar. Arap medeniyeti basitçe kişilerin ilerlemelerinin toplamıdır. Halifeler emeği ve fazileti övüp mü-

kâfatlandırırlarken, kendi servetlerini sadece kendi çabalarına borçlu olduklarını biliyorlardı. "Fakirlik benim övüncümdür" diyordu Peygamber. Ebu Bekir zenginliğinden öylesine rahatsız oluyordu ki, vefat ettiğinde mütevazi evinde en temel ihtiyaçlarından başka bir şey bulunmadı. Yüz milyonlarca insanı yönetmiş ve Şarkın hazinelerini ellerinde tutmuş olan Ömer ve Ali kendi işlerini kendileri karşılayarak yaşamışlardı. Ali'ye atfedilen bir olayda, devlet işleriyle uğraşırken arkadaşı ziyaretine geldiğinde Ali hemen umumi hazineye ait olduğunu söyleyerek mumu söndürmüş ve kendi özel işleri için kullanamayacağını söylemiştir. Kendilerini feda etmelerinin, adanmışlıklarının sınırı yoktu. Siyaset onların nezdinde insanları aldatma sanatı değildi. Her geçen gün büyüyen imparatorluğun gündüz işlerini gördükten sonra Ömer, geceleri de sokakların lambalarını yakıyor, bir polis gibi asayişi temine çalışıyor ve şehrin emniyetini ve huzurunu sağlıyordu.

Bir zamanlar hilafet merkezi ışığın göz kamaştırıcı merkeziydi. Bağdat âlimler ve velilerle doluydu. Fakat, müslüman imparatorluk genişledikçe hükümet bölündü ve gücünü kaybetti. Artık biri Bağdat'ta, biri Kurtuba'da, biri de Kahire'de olmak üzere birbirlerini lanetleyen üç tane halife vardı.

Dinî tartışmalar, Sünnîlerle Şiîler arasındaki kanlı savaşlar da halifeliğin yıkımını hızlandırdı. Muhammed'in zamanından 700 ya da 800 sene sonra, halifeler şimdiki Papa gibi sadece mânevî güç olarak varlıklarını sürdürüyorlarken, Sultan I. Selim 1526 senesinde Mısır'ı fethedip mukaddes emanetleri ve halife ünvanını aldığında dünyevî olarak kendilerinde kalmış son kırıntıları da yitirdiler.

Bu da, imparatorluklarını borçlu oldukları genel prensipleri hiçbir şekilde uygulamayan halifelerin şahsî hatalarından oluşan bir sisteme mal edilemeyecektir. İnsan ruhunun ilerlemesi ardı arkası kesilmeyen bir zincirdir. Muhammed ve halefleri bu süreklilik hakkında seleflerinin başardığı ilerlemeye saygı gösterdiklerinde doğru anlayışa sahiptiler. Roma hukuku ve Yunan bilimi Arapların eliyle tekâmülüne devam etti. Bizi geçmişe ve geleceğe bağlayan rabıtalar çöktüğü için, ilerleme koşusu tamamen düzenini kaybetti. Sadece halifeler de bundan sorumlu değiller; insanların da bu utanılacak şeyde payları var. Halifenin suçlu ellerini salıvermemek, görevine çağırmak ve yaptıklarının hesabını vermeye davet etmek müslümanların dinî mükellefiyetidir, bu mukaddes bir vazifedir. "Kim bir kötülük görür de, ona mani olmazsa, suçludur", demiştir Muhammed. Burada susmak günahtır. "Cihadın en hayırlısı, istibdatla yöne-

ten hükümdara söylenecek doğru sözdür" diye devam etmiştir. İslâm efendi (master) tanımaz; müminlerin emiri ancak onların seçilmiş hizmetçisidir. Bizler, Hıristiyanların papaya yaptığı gibi, halifeye ibadet etmeyiz ya da ayaklarını öpmeyiz. Lidere (halifeye) itaat sınırlıdır; liderin hukuk adına karar vereceği kabulüne dayanır. Muhammed, "Günah sahibine itaat, dinin yıkımı için uğraşmaktır" demiştir. Ebu Bekir de, "Bana, ben ancak iyilik (marûf) üzere olduğum müddetçe itaat edin; hata yaparsam uyarın, yoksa sorumlu olursunuz" demiştir. Bu tavsiye üzerine, cesur Arap Ömer şöyle cevap vermiştir: "Eğer ihtiyaç olursa, seni uyarmak için beklemeyiz".

İslâm idaresi, bünyesindeki herbir hür, akl-ı selim sahibi vatandaşın ortak bir ülkü ile bağlandığı ve sorumluluklarını paylaştıkları müşterek bir otoritedir. Millete şanını ve büyüklüğünü veren, işte bu evrensel sorumluluktur. İslâm sadece uhrevî işlerle uğraşmaz. O, "Sezar'ın hakkı Sezar'a" demez. O, bağlılarına, bu dünyada yerine getirmeleri gereken bir görevleri, bu görevin de özellikle Sezar'ın yaptıklarını kontrol etme olduğunu öğretir.

"The Caliph and his duties", *The Contemporary Review*, Volume: 70, Agust 1896, s. 206-209. (Bu makalenin Fransızcası "Devoir du calife" başlığıyla daha önce *Mechveret Supplemént Français*'de neşredilmişti; nu. 12, 1 Haziran 1896, s. 3-4. İki metin arasında cüzî farklar bulunmaktadır).

EK 2

HİTABU'L-ÜMME Fİ'L-HUKUKİ'L-VÂCİBE 'ALE'L-EİMME

LİSANÜDDİN HATİB

HAZIRLAYAN
NERGİZ YILMAZ

Arab ulemâ-yı be-nâmından ve ehl-i takvadan bir fakihin *Hitabu'l-Ümme fi'l-Hukuki'l-Vâcibe 'ale'l-Eimme* namıyla tertip ettiği bir risâle *Kanun-ı Esasi* ceridesi Arapça kısmının ilk nüshasına derc edildiği gibi Türkçeye tercüme olunarak mezkûr ceridenin Türkçe kısmıyla da neşri münasip görüldü:

Allahu te'alâ Kitab-ı keriminde buyurdu: "Tahkik Allah te'alâ adaleti ve ihsanı emr eyler" [Nahl, 16/90]. Ve yine buyurdu: "Sizden hayra davet eden ve marûfu emr eden bir ümmet bulunsun" [Âl-i İmran, 3/104].

Mâlik, Kâdir, Âdil, Hâfız, Kâhir olan Allahu te'âlâya hamd ü sena ve Seyyid-i enâm, hâtem-i resul-i kirâm olan Muhammed Mustafa'ya ve âl ü ashabına ve ensar u ahzâbına salât ü selâm olsun. Ve ba'dehu işte bu ri-

sâle hak olan şeriatin ziyaından dolayı yüreği yanmış, göğsü hastalanmış bir kimsenin dilsûz nefhasıdır, ki onunla ümmetin ricâline hitap ve onda eimme (hulefa-yı İslâmiye) üzerine lâzım olan hukuk u vezâifi beyan eder. Tâ ki şeytanların desiselerinden hissi uzak ve iblislerin vesveselerinden nefsi ırak olanlar ehl-i butlânın muzahrefâtına ve erbâb-ı hıyanetin tezvirâtına aldanmaya.

Cenabı Hak'dan meded isteyerek derim ki: Âdemoğulları memleketlerinin birbirinden uzak ve dinlerinin ayrı olmasıyla beraber padişahın ahlâk-ı marziye (haz edilen huylar) ile muttasıf[1] bulunması behemehal lâzım olduğuna ittifak etmişlerdir. Yoksa memleket üzerine sade bir musibet olur.

Çünkü şecî' olmazsa ehl-i harbe mukavemetten âciz olur, ahali de hakaret nazarıyla bakar. Halîm olmazsa dehşetiyle onları ihlâk etmesi istib'âd olunmaz. Hakîm olmazsa işe yarar tedbir bulamaz, düşünemez. Âkil, bâliğ, hür, erkek, sahib-i re'y u sem' ü basar ve nutk olması ve nâsın şerefini ve kavminin şerefini teslim ettiği ve kendisiyle âba vü ecdâdından makbul gördüğü ve mülkün ıslahında hiç taksîr etmemekle tanıdığı zevâttan lüzumlarına ittifak etmişlerdir.

Ümmetler, hükümdarda evsâf-ı mezküre bulunmadıkça nasb edilmesinden maksud olan maslahatın tamam-pezîr olamayacağını his eylediklerinden bunun cümlesine icmâ' eylemişlerdir. Akıl bunun böyle olmak lâzım geldiğine delâlet ediyor. Münasip ve lâyık gördüklerinin hilâfında hükümdardan bir ihmal vâki olursa kendisini sevmezler. Süküt etseler gadab üzre ederler. Millet-i Mustafeviye, hilafet-i nebeviyede diğer umûra da itibar etmiştir: Onlar da İslâm, ilim, adalettir. Zira bunlar olmayınca mesâlih-i milliyenin tam olamayacağına icmâ'-ı müslimîn hâsıl olmuştur.

Bunda da asıl Vâcib te'âlânın "Allah, sizlerden iman edip de amel-i salihde bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi (istihlâf) yeryüzünde sahip ve hakim kılacağını, onlar için razı olduğu dini onların lehine yerleştireceğini, korkularından sonra emn ü emniyet getireceğini vaadetti. Onlar bana ibadet ederler ve hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar. Kim bundan sonra kâfir olursa onlar asıl fâsıklardır" [Nur, 24/55] kavl-i şerifidir ki halifenin müslüman olmasını şart etmiştir. Çünkü gayrı müslim ehl-i İslâmın maslahatına riayet etmez. Halifede ilim de

.....

1 Orijinal metinde "mutasarrıf" yazılıdır. [N.Y.].

olmak şart kılınmıştır ki umûru bilerek îrâd ve ısdâr eylesin. İlimde rütbe-i ictihad ve imametten kâsır olursa umûrda müşavere edeceği muhakkik ve müctehid ulema intihab-ı şer'in vârid olduğu üzre umûru icra ve hususâtı bu tabakaya havale etmesi üzerine vacibdir. Bu tabaka erbâbı ukalâya nihân kalmaz. Onların ehl-i ilim olduğunu nâs tanıyacak kadar Cenabı Hakk onları sît u şöhret sahibi eder.

İmam (halife) müctehid olmazsa dine müteallik umûrda istibdâd ve husûmât faslıyla nâs beyninde hükme kendini idhal etmeğe hakkı yoktur. Çünkü bu salahiyet rütbe-i ictihadı ihrâz edene aittir. Âdil olması ise adalet kıvam-ı umûr ve mihver-i devâirdir. İmamdan maksud olan umûru âdilden gayrısı tesviye edemez ki âdilin akvâl u ef'âli ve tedâbiri rıza-yı Bârî üzredir. Adaleti olmayan[ın] kendi nefsine emniyet edilemez, nerede kaldı ki 'ibâdullaha emniyet ve din ü dünyalarını tedbir etmesine itimad olunsun.

Malumdur ki din gibi münkerden mâni yoktur. Din ve dünya umûru da ancak kasd-ı takva ile kıvama gelir, olmayan celâlet ve dalâletde halt eder, yuvarlanır. Ve nefsine ittibâ ile şehevâtı rıza-yı Bârî ile rıza-yı 'ibâda tercih eder. Zira sıfât-ı verâ'dan hâlî olmasıyla ve adalete temessük etmemesiyle Kitab ve sünnetin nevâhîsine ehemmiyet vermez. Nâs üzerine emr ü nehyi nâfiz ve onlara hakim olduğundan onlara da kulak asmaz. Âdil olmadığı sabit olana biat etmek ehl-i hall ü akd için yoktur. Bu şurûtu câmi' olana ahalinin eda-yı taati ve Kitab ve sünnette var olduğu üzre evâmir ve nevâhîsine imtisâli kendisinin hakkıdır. Onların hukukunu müdafaa, zalim elini men, benderlerini muhafaza, şer'-i şerif mûcibince ebdân, edyân, emvâl, nüfus, ahlâk, a'mâl-i akaidde tedbir, emvâli sarfı lâzım gelen yerlere tefrîk etmek, kifâyeden ziyadeyi kendüye tahsis eylememek, sîret ve serire ıslahında çok itina etmek hususları da ahalinin padişah üzerinde hukukudur. Bunun cümlesi Kitab-ı azizden ve sünnet-i mutahharadan malumdur. Burada ziyade tafsile mahal müsaid değildir.

Bunların halife üzerine vacib olduğunda hilâf yoktur. Bu umûr için Vâcib te'âlâ eimme nasbını meşru buyurmuştur. Eimme ve selâtînden her kim bunlardan bir şeyi ihlâl ederse ahalinin hayır-hâhı ve menâfi'inin hâdimi değildir. Belki bu bâbda vârid olan ehâdîs-i şerife mûcibince dubaracı bir haindir.

Zikri sebk eden umûr u hususâtı halife ifa ederse imametinden maksat hâsıl olur. Ahali de onun hükmünden intifâ' eder. Emniyet ve rahat içinde bulunurlar. Maişetleri hoş olur. Nefislerine, mallarına, ırzlarına emin olurlar.

Vezâif-i mezküreyi ifa eden hükümdardan ilimce, ibadetce, takvaca ekser diğeri bulunsa ona bakılmaz. Zira vezâif-i lâzimeyi ifadan aczi olanın ilim ve ibadet ve takvasından ve umûru ıslahla mecârî-i şer'iyede icrasını yalnız istemesinden ahaliye bir fâide ait olamaz.

Düşmanları, âsileri def u kam' etmeğe hükümdarı sevk edecek kuvvet-i kalb ve şiddet-i be's kendisinde bulunmak lâzımdır.

Bu hususdan kendisini men edecek derecede cebâneti olursa Cenabı Hakk'ın buğz ettiği bu haslet sebebiyle imametten a'zam-ı makâsıdın fikdanıyla isabet edilmiş olur. Zira mevâki'-i kıtâlden nükûl eder; muharebede metanet-i lâzımeden zayıf olur. Cebâneti[2] gayrısına sirayet eder. Bu sebeple beliyye te'ammüm ve a'dâ millet üzerine tasallut eder. Bununla beraber zaaf-ı kalb ve cebâneti[3] kendisini hudûd ve kısası ikame etmemeğe, memlekette ehl-i fesadı kaldırmamağa da bâ'is olabilir.

İki kişinin re'yi bile re'y-i vâhidden daha kuvvetli olduğu malum iken re'y-i vâhide bir cemaatin muvafakati nasıl olur? Vâcib te'âla istişare ile Resul-i ma'sûmuna emr ederse buna diğeri nasıl iktidâ etmez? Resulüllah'ın sahabe ile istişare eylediği sabit olmuştur.

Umûrda müşaverenin hüsnüne ukalâ ittifak eylemiştir. Bâ-husus ehl-i re'yle müşaverede Kitabullah'a ve sünnet-i Resulüllah'a iktidâ olunursa.

Ervâh, emvâl, a'râz teslim edilen imamet mansıb-ı celilinin vezâifinde asr-ı sahabeden bugüne kadar ulema-yı İslâmın, eimme-i a'lâmın ittifak eylediği budur. Ümmet üzerine bu düstur-ı ilâhînin tenfîziyle mûcibince amel etmekten gayrı çare-i necât u selâmet kalmamış olur.

İrâd ettiğimizle ehl-i basirete zâhir oluyor ki hükümet-i İslâmiye hükümet-i mukayyededir. Çünkü sultanın hüküm-fermâlığı mahdut, Kitab ve sünnetle mukayyeddir. Hükümet-i mutlakada olduğu gibi tasarruf-ı mutlakı yoktur. Hükümet-i mutlakada padişah fâil-i muhtar, nefsinin sevk ettiğini infaza muktedir, vezâifi kuyûd-ı malume ile gayrı mukayyeddir. Öylesi hem vâzı'-ı kanun, hem hakim, hem de hasımdır.

Şüphe yoktur ki sade iradesiyle istediğini katl, istediğini afv, sevdiğini takrîb, sevmediğini teb'îd eder. Din-i İslâm hükümdara hükümet-i mutlakada olduğu gibi tasarruf-ı mutlak veriyor zan eylemek hata-ı mahzdır. Hükümdar-ı İslâm ahkâm-ı şer'le mukayyeddir. Kendisine şer'-i şerifin hükmen bulunmadığı bir şeyi icra etmeğe ruhsat verilmemiştir.

• • • • • •

2 Orjinalde "cinayeti" şeklinde yazılmıştır. (İ.K.).

3 Orjinalde "cinayeti" şeklinde yazılmıştır. (İ.K.).

Hükümdar-ı İslâm mesâlih-i diniye ve sâirede re'yini ehl-i marifetin re'yine inzimâma mecbur bulunmak gibi takyidât-ı şer'iye ile adeta cumhuriyete takarrub eylemiştir. Cumhuriyetten daha fâideli, daha terakkibahş ve netâyici daha mükemmel ve adalete muvâfıkdır. Devlet-i Aliyye'nin gayrısında kavânîn sırf siyasî iken kavânîni hükümdarın te'addisinden hıfz edeceklere ihtiyaç vardır. Sultan cüziyât ve külliyâtta Kitab-ı kerimle mukayyeddir. Hilâfında hareket ederse itaat olunmaz.

Ricâl-i ümmet, ehl-i hall u akd çok selâtîn ve mülûku hal' ile ve hudûd-ı şer'iyede durduracak ve yüreklerine korku verecek, akıbet-i istibddaddan hazer ettirecek sâir ahkâmla nice defalar mahkum eylemişlerdir.

Şimdiki sultanda zâhir olan istibdad cadde-i hidayetten hurûc, misli ondan evvel bir padişahta görülmemiş derecededir. Buna hamiyyet ve din ü mürüvveti olmayan kötü kurenâsı, fena avenesi yardım etti. O derece ki yüz binlerce ehl-i İslâmla ehl-i zimmenin ihlâkine vech-i meşrû, re'y-i metbû' olmayarak umûm malından emvâlin ziya'ına bâdî oldu. Halbuki ahalinin mesâlihine dikkat, umûr ve menâfi'ini sıyânet edeceğine ahaliyi hayır-hâhlıkla, emanetle, marûf ehl-i re'yle müşavere etmeksizin kendi re'yiyle hareket ve hakk-ı meşrû olmadan emvâl-i nâsda tasarruf etmeyeceğine, umûr-ı devlet u millete ehl-i istikamet ve iffetten habîr ve emin olanları nasb ve tayin edeceğine yemin, ahd u peymânı alınmadan kendisine saltanat teslim edilmemiştir. Hukuk-i 'ibâda riayet edeceğine ism-i Bârî ile kasem ettiği bu vâcibi ihlâl ve verdiği ahd[i] nakz eyledi. Ümenâ-yı ümmetin meşakkatle vücuda getirdiği ve devleti sukûttan ve ümmeti hübûttan vikâye edecek olan mesâlih-i nâfi'a, makâsıd-ı râfi'ayı ifsâd etti. İstibdadıyla ve maiyetindeki müfsidlerin harekâtıyla devlet ve ümmeti fena neticeye vardırdı.

Ey a'yân-ı bilâd ve eşraf-ı 'ibâd! Ve ricâl-i ümmet ve ensâr-ı hak ve ulemâ-yı din! Bu süküt-ı muzırr ve teslim-i mühlik nedir? Tehlikeler büsbütün ihâta etmeden, millet külliyen düçâr-ı sukût olmadan şitâbân olun! Gayret edin! Ümmet yıkılacak bir kenara geldi. Bir sefine halkı gibi olunuz ki onların içinden birisi kalkar, oturduğu yeri tahribe koyulur. "Yerimdir, istediğim gibi onda tasarruf ederim" der. Eğer onu yerini tahrib etmekten men ederlerse kendileri de kurtulurlar. Herifi amelinden men etmezlerse o da helâk olur, onlar da helâk olur.

Ey küberâ-yı evtân ve ehl-i İslâm u iman! İçinizde hayra davet, marûfla emr, münkerden nehy eder bir cemiyet zuhûr etti. Kitabullah'a, sünnet-i Resulüllah'a, ittibâ'-ı hakka, terk-i bâtıla çağırıyor. Onlara yardım

elinizi uzatın! Muavenetlerine kıyam edin! El ele verin! Hakka nusret, istibdad ve zulme müdafaa edilecek zaman işte bu zamandır.

Allah'a yemin ederim; ki bu davete lehv ü la'ible, şaşkınlıkla, hoppalıkla, ahz-ı sâr niyetiyle kıyam etmediler. Sefahetine dalmak üzre bir devlete nail olmak ümidleri de yoktur. Lâkin vatana karanlık çöktüğünü, me'âlim-i cevrin zuhûr ettiğini, dinde yalan iddia çoğaldığını, heva vü hevesle amel, ahkâmın ta'tîl, adalet-perestin katl, hak söyleyenin işkence olunduğunu gördüklerinden ihata eden hatarların, ihlâk eden fenalıkların önünü almağa davet ve nidâ ediyorlar. Allah rızası için bu ensâr-ı hakka ve a'vân-ı hayra yardım etmeğe müsâra'at edin!

Ey ehl-i bilâd! Ne vakte kadar haktan nükûl etmekte ve bâtıla rıza göstermekte devam edersiniz! Şerden gafil olarak uyursunuz! Desâis-i ecânib her tarafınızda, emvâliniz kapan soyan elinde; siz ise bu mesâib ve belâyâdan bî-haber bulunuyorsunuz! Ne vakit gafletten uyanacaksınız?

Düşman diyarınızı ayaklar altına aldıkta
Köleleri ve hürleri esir ettikte
Harabiyet ve mahviyet kapınızı çaldıkta
Helâk ve cehennemî şartlarla karşı karşıya geldikte

ebyâtının mazmûnu tahakkuk ettiği vakit "Keşke böyle yapaydık! Şöyle edeydik!" diyeceksiniz! Lâkin ol vakit nedâmet fâide vermez. Yok! Yevm-i kıyamete kadar da halâs göremezsiniz! Mesâib hulûl ve nevâib terâdüf etmezden evvel uyuşmuş himmetlerinizi, donmuş fikirlerinizi açın! Uyandırın! Şürûr müntehâsına bâliğ, a'dâ müştehâsına nail oldu. İşte a'vân-ı hak zuhûr etmiş! Padişahı hayr-ı 'âmm olan umûra davet ve adalet icrasını taleb ediyor. "Haydi bâzuya kuvvet! İhvanınıza muavenet elini uzatın. Çünkü Allah'ın eli cemaatla beraberdir".

Hâdimü'l-ilmi'ş-şerif
Lisanüddin el-Hatib

Kanun-ı Esasi, sene: 2, no: 4, 9 Ramazanü'l-Mükerrem 1315/19 Kanun-ı sâni 1313, s. 2-4.